This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

Scan 9121.1.30 (1)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Gunnar Rexius.
19

VALDA SKRIFTER

AF

HANS JÄRTA

UTGIFNA

AF

H. FORSSELL.

FÖRSTA DELEN

MED FÖRF. PORTRÄTT.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

HANS JÄRTA.

Digitized by Google

VALDA SKRIFTER

AF

HANS JÄRTA

UTGIFNA

AF

H. FORSSELL.

FÖRSTA DELEN.

STOCKHOLM, 1882.
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG.

Digitized by Google

Scan 9/21.1.30 (1)

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY

STOCKHOLM 1882.

KONGL. BOKTRYCKERIET, P. A. NORSTEDT & SÖNER.

Digitized by Google

LEFNADSTECKNING.

HANS JÄRTA (Hjerta), född d. 11 Febr. 1774 på öfverstebostället Näsgårds kungsgård i Husby socken i Dalarne, var son af generalmajoren och chefen för Dalregementet friherre Carl Hjerta till Lagmansholm i Vestergötland. Han härstammade från en af dessa den svenska lågadelns uråldriga ätter, hvilkas anor genealogerna ledt tillbaka till den skandinaviska sagotiden, och hvilkas säkert kände stamfäder, långt före det svenska riddarhusets upprättande försedde med sköld och hjelm, inom sina landskap fullgjorde rikets tjenst både i krig och i fred. Friherrevärdigheten tillföll först 1771 Hans Hjertas fader och dennes broder, begge förtjente regementschefer. Slägten, hvars stundom ganska betydande stamgods lågo i Vestergötland, var städse utmärkt i krigsyrket, och i spetsen för Vestgöta ryttare hafva omkring tjugu af namnet, deribland den bekante Pehr Hjerta, skurit sina lagrar. Men Hans Hjerta hade äfven på mödernet fått framstående egenskaper i arf. Han var född af faderns hustru i andra giftet Maria Charlotta Plomgren, dotter af den bekante Stockholmsköpmannen och partiledaren i borgareståndet, kommerserådet Thomas Plomgren, hvilken af samtida ansågs såsom ett af hattpartiets »genier», jemförlig endast med Anders Joh. v. Höpken och Olof Håkansson.

Af Plomgrens betydande förmögenhet hann emellertid intet fram till dottersonen, och utom anor och snillegåfvor hade föräldrarne föga att gifva åt honom, den yngste

Digitized by Google

af elfva syskon. Till och med medlen till hans uppfostran bestredos af en förmögnare slägting. Den fortskyndades ock raskt. Vid tretton års ålder afgick han från Falu skola till akademien, och under fyra år fortsattes här studierna, hufvudsakligen omfattande latin, historia och politisk rätt, samt afslutades 1791 med kansliexamen. Redan under dessa läroår gjorde han sig bemärkt genom egenskaper, hvilka sedermera utmärkte skriftställaren och embetsmannen, och såsom ett af akademiens unga snillen var han utsedd till deltagare i en disputationsakt inför Gustaf III.

Vid 17 års ålder anlände Hjerta till hufvudstaden, tvekade någon tid i valet mellan militärtjensten, åt hvilken han redan såsom barn blifvit invigd genom en fänriksfullmakt, handelsyrket, som lofvade en rikligare utkomst, och den civila banan, åt hvilken studierna varit riktade, men valde den sistnämnda, vann med utmärkelse inträde i utrikesexpeditionen af konungens kansli och blef redan den 8 Sept. 1792 anställd som andre sekreterare i kabinettet för utrikes brefvexlingen. Dess chef var då rikskansleren Fr. Sparre, hvars snillegåfvor och karakter visserligen icke voro egnade att ingifva en öfverlägsen yngling stor vördnad för förmän. Kämpande med umbäranden, ofta med verklig nöd, framlefde Hjerta nu några år af nära lönlös embetsmannaverksamhet, men gjorde härunder sitt inträde i den vittra krets, hvars hufvudman var Kellgren, och blef inlåten i dennes närmaste umgänge. Det är af honom man eger skildringen af Kellgrens sista stunder. Den unge ädlingen var lefnadslustig och sprittande qvick, fronderade mot höga vederbörande, skref ryktbara epigram öfver sin förman och dryckesvisor, hvilkas sjelfsvåld lekte med revolutionens skräckbilder[1]); han egde kunskaper

[1]) Att Hans Hjerta skrifvit en visa, som under öfverskrift *Sansculotterna* förekommer i flera vissamlingar och lär hafva sjungits i glada lag på 1790-talet, uppgifver Skogman i sitt minnestal, äfvensom att detta ungdomsstycke vunnit mästaren Kellgrens bifall. Dermed må förhålla sig huru som helst, för vår tids smak är visan mera grotesk än egentligen rolig, och ehuru hon rör sig i jakobinsk fraseologi, äro hennes pointer

Digitized by Google

och vetgirighet, som många äldre embetsmän hvarken egde eller tyckte sig behöfva, och förrådde emellanåt grundsatser, som med en underordnad tjenstemans ställning den tiden icke lätteligen kunde förenas. Lärjunge af upplysningsfilosoferna, Kellgrens beundrare och Höijers vän, var han ock medbroder i juntan, när understundom besök aflades vid Upsala akademi. Så fick han rykte om sig som en farlig ung man af jakobinska tänkesätt, och detta rykte har gått till efterverlden, försatt med åtskilliga mer eller mindre ogrundade hörsagor[1]); man underlät i senare

uppenbarligen mera frivola än politiska. En anteckning derom, delvis skrifven med exc. L. v. Engeströms hand, finnes ock uti ett Engeströmska samlingen å kongl. biblioteket tillhörigt exemplar af »Franska monarkien», å hvilket kamrer K. F. Werner benäget fäst utgifvarens uppmärksamhet. Antecknaren säger, sedan han upplyst att Baron Hans Hjerta var versernas författare: »all ungdom så i kansliet som vid gardesregementena lärde dem utan till och sungo dem. Hjerta sade, att de voro författade af dåvarande statssekreteraren Zibeth. Preussiske ministern förargade sig högeligen och beklagade sig för ryske ambassadören, hvilken mycket lefde med baron Zibeth. Han lät genast skicka efter honom och förebrådde honom hans verser. Zibeth, alldeles oskyldig till den saken och van att svärja okristligt, utgöt tusentals förbannelser öfver författaren.» Dylika pojkstreck berättades flere om »Hjerta i kansliet» och beteckna kanske bäst arten af hans jakobinism. Lusten att ställa till gyckel följde honom genom lifvet, så länge krafterna ännu voro obrutna, och framträdde inom umgängeskretsen i Falu landshöfdingeresidens lika liflig som fordom i kansliet och revisionen.

[1]) Som ett exempel på dylika sägners uppkomst och fortplantning må nämnas, att i Schinkels Minnen d. 3. s. 289 not 2 — och sedan af andra författare — berättats, att »Hans Hjerta hvarje natt lade sig med en jakobinermössa, ehuru då ännu tjenstgörande i konungens kabinett», till stöd hvarför citeras Biogr. lexikon art. Sparre sid. 481, i hvilken af signaturen —n författade artikel åter endast läses följande: »då Fredrik Sparre var rikskansler, lade sig snillen bland verkets unge tjenstemän hvar afton med röda nattmössor, jakobinismens ordenstecken». — Ännu mindre hemul eger den först i senare tid framkomna uppgiften, att Hjerta skulle vara författaren af den bekanta sången »*Fyllom våra glas och låtom oss skratta*». Visan förekommer i olika varianter uti flera af de samtida vissamlingar, som ännu finnas i behåll från denna tid, alla, så vidt jag kunnat finna, utan trovärdig uppgift om författaren; hon synes hafva varit bland dem, som efter lägenhet tillökades med nya verser, hänsyftande på tidsförhållandena, och det är ovisst om tiden för hennes spridning är början eller slutet af 1790-talet. Den i några varianter förekommande strofen »*Nyss vi sett en älskling af nationen*» *etc.* kan syfta på Thorild, som landsförvistes 1793, men kan ock afse Dupuy, som efter 1799 års uppträde på Monbijou fick aflägsna sig ur landet. Såsom redan Ljunggren (Sv. vitterhetens häfder d. III s. 5) antydt, har numera aflidne hofrättsrådet F. Järta i bref till just.-rådet Södergren förklarat sig anse uppgiften om faderns författarskap till nämnda visa sakna all grund,

Digitized by Google

tid ej heller att tillspetsa motsatsen mellan ynglingens »frihetsdyrkan» och »ultra-liberala» tänkesätt och den mognade mannens strängt konservativa läror. I hvarje fall synes en dylik jemförelse tämligen obefogad, helst der den gäller en nittonårig ynglings politiska fantasier; men förhållandet är för öfrigt, att man om arten och graden af den unge Hjertas jakobinism icke har sig särdeles mycket med visshet bekant. Jakobiner kallades i slutet af förra århundradet om hvarandra Leopold och Enbom, Rosenstein och Silfverstolpe, Kellgren och Thorild, Adlerbeth och Adlersparre; jakobin nämndes en hvar, som i någon mån yrkade förnuftets rätt i forskning, folkets och representationens rätt i samfundslifvet, lagens rätt gentemot godtycke och våld, och de mest olika skiftningar af vetenskaplig eller politisk öfvertygelse sammanfattades under denna benämning, hvilken ännu mindre än den senare termen »liberal» angaf någon bestämdt utpräglad verldsåsigt, ja ofta nog användes som beteckning af hvarje åsigt, som skilde sig från det vanliga. »Min herre», säger Hjerta i en liten tidskriftsartikel »om jäf mot domare» af 1798: »ett enda litet förbehåll: anse mig ej för jakobin, derför att jag i ett mål tänker olika med eder».

Så mycket är visst, att som nittonårig yngling Hans Hjerta var gripen af den hänförelse för franska revolutionens grundsatser och för befästandet af dess verk, som delades af många svenske män med mognare erfarenhet, med djupare bildning och med fastare samhällsställning än han, af hofmän och embetsmän, af tänkare och skalder, och som var en oafvislig följd af enväldets tryck

---

och till dess något bevis för motsatsen kan anföras, torde ock detta omdöme böra gälla, så mycket hellre som den patetiska visan ej är diktad i Hans Hjertas tonart. På samma sätt är den obestyrkta uppgiften, att Hjerta författat det visserligen mycket roliga stycket »*Bön af riksens ständer vid 1800 års riksdag*», endast bevis derpå, att han som epigrammatiker hade ett stadgadt rykte. — Äfven för en annan revolutionsvisa »*Frihets- och dryckessång hos forntidens greker*» har Hjerta en tid fått gälla som författare, sedan den under hans namn intogs i Wallmarks Anthologi II del. sid. 239, men författaren var Pehr Enbom, som redan 1796 infört den samma i sina »Skaldestycken».

Digitized by Google

lika mycket som af upplysningstidehvarfvets åskådningssätt. För honom var vid denna tid girondisternas sak liktydig med civilisationens, och i franska republikens bestånd såg han ett vilkor för menskligheten väl. Ännu så sent som i Juni 1793[1]) helsar han med glädje utsigterna för republikens seger öfver kontrarevolutionen, men uttalar också förhoppningar om provinsstädernas framgång i striden mot konventet, och i revolutionsspråkets mustigaste fraser sin förväntan af Marats och pöbelväldets fall. Jakobin i fransk bemärkelse var han således icke ens då, och huruvida den Reuterholmska styrelsens eländighet hade gjort honom till republikan i den mening, att han önskade i Sverige utbyta konungen mot en president eller en välfärdskomité, må lemnas osagdt, då det ju är en nog vanlig företeelse, att man kan vara åtskilliga grader mera radikal för främmande länders räkning än för sitt eget land.

Så mycket är också visst, att det efter 1793 följande tidskiftet, uti hvilket franska revolutionen genomlopp alla skedena af en förtärande samhällssjukdom, icke fann Hjerta bland dem, som af dess förvillelser och brott kastades från en hänförd beundran öfver till en lika ytterlig afsky för allt hvad med dess frihetsläror egde samband. Det kräfdes själsstyrka för att under denna tid hålla upprätt sin tro på den borgerliga frihetens välsignelser, och det fordrades äfven en säkrare grund för det politiska idealet än Rousseaus Contrat social, för att det icke vid beröringen med en så afskräckande verklighet skulle falla tillsamman. Af Hjertas hela skaplynne kan man med visshet sluta, att han mer än de fleste känt vämjelse och afsky för det slags frihet, som det franska skräckväldet hade att bjuda, och att redan nu det i folkets namn öfvade förtryck måste hafva öppnat hans ögon

[1]) Sina tankar och önskningar härutinnan uttalar han i några bref till Benj. Höijer under våren och sommaren 1793, hvilka nu förvaras i Eriksbergs arkiv och hvarur i Crusenstolpes »Karakteristiker» 1851 äro meddelade några utdrag, som dock mest röra inhemska förhållanden.

Digitized by Google

för halten af många lärosatser, hvilka ynglingen en gång såg i ett helt annat ljus. Men det var just under denna tid, som han vände sin håg och sina studier åt lagfarenheten, och förmodligen har han redan i detta skede af sitt lif kommit att förvärfva den kärlek för urgammal svensk rätt och frihet, som sedermera följde honom genom lifvet, och hvilken framför allt utmärker lagstiftaren af 1809. På denna grundval var det dock möjligt att förena borgerlig frihet med borgerlig ordning, ett problem som småningom blef allt mera olösligt för dem, hvilka bygt på den franska naturrättens läror. Så torde ock den lekfulle ironikern af 1799 och den politiske oppositionsmannen af år 1800 begge hafva varit vida mera befryndade med statsmannen af 1809 än med den ungdomligt hänförde »republikanen» af 1793.

Det är helt visst icke någon ursinnig jakobin, som talar genom den satir, hvilken Hjerta i slutet af år 1799 utgaf under titel »Några tankar om sättet att upprätta och befästa den urgamla franska monarkien»: i det fina skämt som här leker med skuggrädslan och fördomarna gifves det ej mycket, som ens den »ultra-konservative» Hans Järta af 1839 skulle hafva behöft återtaga. Titeln är i sjelfva verket något vilseledande; den hade, för att angifva det väsentliga innehållet, bort lyda: »om sättet att återinföra de forna styrelsegrundsatserna i Frankrike», ty ehuru ett och annat ordas om konungamakten, gäller ironien dock hufvudsakligen hela den »ancien régime», för hvilken bourboner och emigranter voro målsmän. Skriftens vida största del utgöres af ekonomiska projekt i skråmästares, prohibitisters och lyxfienders stil, hvilka författaren ännu så sent som år 1816 sjelf åberopade såsom lyckade profetior; en annan del innehåller ett roligt gyckel med embetsmannabildningen, den gamla militarismen och den franska justitieförfattningen, hvilket landshöfding Järta icke skulle hafva ratat; och till och med de ironiska utfallen emot svenska akademien kunde den nitiske akademisten från 1820-talet åtminstone enskildt hafva under-

Digitized by Google

skrifvit. Inom den svenska litteraturen står denna skrift nästan oupphunnen i sitt slag: ironien är mästerlig, allvaret alltigenom bibehållet, öfverdriften af sjelfva öfverdriften så lätt och behändigt inpassad, att det spefulla löjet nästan omärkligt skymtar fram under den beställsamme ifrarens hänförelse. Det påstås, att många till en början icke rätt visste hvad de skulle tro, om här förelåg allvar eller skämt, om författaren verkligen var en något vurmig reaktionär i gubben Per Thams väg eller en obarmhertig gyckelmakare. Men bokens ovanliga afsättning bevisade, att allmänheten förstod driften och skrattade åt karikaturerna. Adlerbeth säger, att man i de föreslagna medlen för Frankrikes räddning kände igen just de anstalter, som, på senaste tid i Sverige vidtagna, mest öfverklagades. Sant är ock, att trycktvånget af 1798, yppighetsförbudet af 1794 och åtskilliga företeelser uti det svenska rättegångsväsendet tydligt nog persiflerades i motsvarande stycken af flygskriften, men dermed var dock dess betydelse icke uttömd. Denna var vida mera universel, för så vidt författaren med trohet uppfattat och ironiskt återgifvit tänkesätt och tankegång hos den fraktion inom de europeiska samhällena, som just vid denna tid var eller trodde sig vara nära att återvinna väldet öfver verldsutvecklingen och måhända för någon tid kunnat beherska opinionen. Till skriftens karakter hör väsentligen, att den framträdde i ett ögonblick, då säkerligen en mycket stor del af allmänheten delade de deri uttalade förhoppningar, en annan del var fyld af mörka aningar om reaktionens annalkande. Det var i midten af Oktober arbetet kom i allmänhetens händer[1]), och under hela den föregående månaden hade

[1]) Den i brochurens P. S. åsyftade nyss inlupna »besynnerliga tidning» förekommer i Stockholmsposten för den 4 och i Stockholms Posttidningar för den 3 Oktober med orden »I Konstantinopel har den obehagliga underrättelsen inlupit, att Kiosse Mustahpa Pascha blifvit i grund slagen vid Abukir». Nyss förut hade i samma tidningar stått att läsa, hurusom fransosernas öde i Egypten var afgjordt, att Bonaparte begifvit sig på flykten med qvarlefvorna af sin armé och blifvit två gånger blesserad. — Brochurens utgifningsdag kunde väl synas hafva varit något

Digitized by Google

de svenska avisorna — som alltid lågo minst 14 dagar efter sin tid — haft att förtälja om de händelser på krigsteatern, hvilka tycktes innebära fullständig seger för de allierade, upplösning af Frankrikes härar och samhällsbyggnad. Bonaparte var borttappad i Syrien, österrikare och ryssar under Suvarov segrare i Italien, engelsmännen i Holland; ännu under senare hälften af Oktober kommo endast sparsamt underrättelser om fransmännens nya framgångar, först den 28 Oktober visste Stockholms posttidningar att med visshet berätta om Massenas seger vid Zürich, och den 9 November omtalas, att Bonaparte kommit till Frejus. Under dessa dagar af hopp och fruktan togo sig de i Hjertas skrift uttalade satser och framställda förslag helt annorlunda allvarligt ut, än när man nu läser dem i fullt medvetande om deras orimlighet; på samma gång det måtte hafva funnits många, som togo dem för fullt

senare än ofvan angifvits, enär den, såsom tillgänglig i Utters och Silfverstolpes boklådor, annonseras af Stockholmsposten först den 26 och af Posttidningen den 31 Oktober. Men det var den 31 Oktober som Kongl. Maj:t med hänsyn till åtskilliga i den utkomna skriften fälda »otjenliga uttryck om utländska makter» befalde riksdrotset att förekalla boktryckaren, tillhålla honom att uppgifva författaren, varna dem begge att icke genom dylik ovarsamhet missbruka tryckfriheten, samt förbjuda försäljning af mera än första upplagan och, derest en annan upplaga vore färdig, den samma konfiskera. I slutet af Oktober hade väl således skriften redan någon tid varit i allmänhetens händer, såsom ock framgår utur ett af hr justitierådet Södergren benäget meddeladt utdrag ur expeditionssekreteraren Hochschilds anteckningar lydande: »1799 31 Oktober: Redan 14 dagar har man sålt ett arbete kalladt »tankar om franska monarkiens upprätthållande», ganska försmädligt mot dem som tro möjligheten att upprätta franska monarkien samt försmädligt mot Sveriges nuvarande styrelse. Ryske ambassadören talade endast med hofkansleren derom utan att beklaga sig, och följden blef arbetets förbud och exemplarens konfiskation, sedan man sålt 1700 och 130 endast voro qvar. Riksdrotset föranstaltade sjelf om detta hos boktryckaren, Silfverstolpe, hvilken ej namngaf någon auktor». Redan den 21 Oktober säger ock Hjerta i bref att skriften var »tämligen allmänt köpt», men att ännu ej hörts något af den höga bitterheten. »Jag vill vara incognito till dess det absolut blifvit nödigt att deklarera sig, och då är jag beredd på ett tappert försvar. Förmodligen behöfs det icke, ty de äro för rädda för att göra mera än konfiskera, om de våga det». Författaren förblef anonym, ehuru han nog utgissades af kännare. Långt senare har Järta, såsom Skogman (i sitt minnestal Sv. akad. handl. d. 24 sid. 154) omtalar, i ett bref af 1816 påmint om denna sin ungdomsskrift och deri just framhållit hvad som också är det mest väsentliga af brochurens innehåll, skämtet med det gamla systemets ekonomiska grundsatser.

Digitized by Google

allvar, lär skämtet. der det skymtade fram, hafva känts så mycket mera bitande.

När Hjerta skref denna flygskrift, var han icke längre tjensteman i kabinettet för utrikes brefvexlingen. Denna bana passade icke för hans starka sjelfständighetskänsla, och åtskilliga missräkningar i afseende å befordran bidrogo att stadga hans beslut att lemna den samma. Redan på sommaren 1794 skrifver han och berättar för ministern i London L. v. Engeström om sitt missnöje med den godtyckliga behandlingen af kabinettets tjenstemän. En ung grefve Gyllenborg, nära förbunden med Hjerta, hade fått afsked eller suspension för någon försummelse, som icke lär hafva bestått i annat än bristande uppvaktning på rikskanslerens visitdagar. »Mitt första beslut», säger han, »var att taga afsked. Med den ekonomi, som jag fått en lycklig vana att sätta i mina affärer, trodde jag mig kunna lefva utan en tjenst, hvilken, då den med ett träget och plågsamt arbete förenar den största osäkerhet, hvarpå Gyllenborgs exempel nu var talande, blefve odräglig». Kamraterna afstyrkte emellertid detta beslut, och Hjerta uppträdde i stället på deras vägnar som Gyllenborgs försvarare, såsom af brefvet synes, ej utan framgång. Redan i detta bref af en tjuguårig yngling framträder Hjertas oböjlighet i fråga om den personliga öfvertygelsens sjelfständighet, hvilken sedermera gång efter annan föranledde hans ombyten af lefnadsbana. »Jag har alltid», säger han, »med abstraktion af enskildt tänkesätt sökt att göra min tjenst så godt jag kunnat. Jag skall aldrig gå ifrån denna princip, ty skulle jag någon gång olyckligtvis finna mig i det cas att ej kunna offra mina tänkesätt åt tjensten, så afsäger jag mig då genast den samma. Med det lilla arf mig tillhör, med de utvägar min industri kan uttänka och mina bröders hjelpsamhet skall jag nog kunna fylla mina behof.» — I Oktober 1795 finner man af ett bref till den samme, att Hjerta nyss varit i fråga till ambassadsekreteraresysslan i Wien och sjelf sökt samma plats i Köpenhamn, men allt förgäfves. »I alla fall har jag

Digitized by Google

tagit mitt parti att hvarken begära eller mottaga denna eller någon annan post i diplomatiska carrièren, utan ärnar jag ändra métier och studera lagfarenheten, hvarigenom man är mera independent af händelserna». Slutligen berättar han i bref af den 18 Sept. 1796 om brytningen i kabinettet på följande sätt:

»Sitt öde ingen dödlig vet. För två år sedan drömde jag ej om att bli jurist. Försynen har dock så fogat, att jag i denna stund redan följt med på en tingstour och skrifvit »in fidem» under en skyhög lunta protokoller. — Två år härefter torde jag hafva ökat mina avanturer med den att vara vigd till det heliga presteståndet.

Rätta orsaken till min flyttning ur kabinettet vet jag ej. Den arrangerades lätt, ty jag önskade att slippa derifrån och vederbörande umburo mig lika gerna. En vacker dag proponerades mig att gå som kommissionssekreter till Berlin, att tjena under baron Schultz. Jag hade till andra behagligare placer sett yngre kamrater föredragas framför mig, jag var naturligtvis missnöjd deröfver och tilltrodde mig dessutom icke ega sådana särdeles egenskaper, som kunde öfverensstämma med förmannens; refuserade således att emottaga detta mesquina anbud; — och då man härpå sade mig, att jag borde gå dit H. K. H. befalte eller ändra carrière, utbad jag mig att få välja det senare, hvilket efter någon deliberation, om jag skulle få behålla min lön, bifölls, som Titulus redan vet.[1]) — Ehuru detta parti togs utan särdeles öfverläggning och då jag styrdes till en hufvudsaklig del af mitt missnöje, har jag dock icke skäl att ångra det. Jag är nu i en carrière, der jag ej är ett mål för conjuncturens capricer; der bjudes en mindre brillante, men mera säker lycka, och om jag deri ej får se och veta mycket roande, så slipper jag ock att se och veta allt det ohyggliga, som diplomater i alla tider och i synnerhet

[1]) Anmärkningsvärdt är, att hvarken här eller i de öfriga brefven till Engeström, som dock noga redogöra för den Armfeltska processens gång, nämnes något om Hjertas vägran att befordra en ordres rörande öppnande af fröken Rudenskölds bref, hvilken vägran efter Skogmans och Staafs utsago skulle hafva gifvit närmaste anledningen till hans skiljande ur kabinettet. — I hvarje fall kan tjenstombytet, som egde rum i Mars 1796, icke hafva varit vålladt af en dylik vägran, hvilken måste hafva egt rum i slutet af 1793, och som, ifall berättelsen är riktig, troligen stått i något samband med den för »Sekreteraren frih. H. Hjerta» den 17 Dec. 1793 af hertig Carl utgifna fullmakt att öppna brefpackor till postdirektör Bredgaard, hvilken aftrycktes i Crusenstolpes »1720, 1772, 1809» sid. 272.

Digitized by Google

i närvarande nödgas utforska och approfondera. — Enfin, jag filosoferar mig så godt jag kan till förnöjsamhet vid mitt »allthenstund» och »förthenskull».

Den nya befattning Hjerta nu mottagit var en protokollssekreteraresyssla i justitierevisions-expeditionen. Om han verkligen först vid denna tid begynte sina studier i lagfarenhet, måtte de hafva bedrifvits med stor ifver och framgång, ty han vann inom kort erkännande och förtroende af en så framstående jurist som Calonius, hvilken lärde känna honom som protokollsförande i högsta domstolen. Såsom af nyss anförda bref framgår, utvecklade han genom tingsresor i Dalarne sina juridiska insigter, och var under någon tid adjungerad i Svea hofrätt. Under dessa år har han äfven efter all sannolikhet lagt grunden till den fördomsfria och klara uppfattning af ekonomiska och finansiella frågor, som är ett utmärkande drag i hans praktiska verksamhet så väl som i hans författarskap; de hufvudlösa åtgärder, som under åren 1796—1800 vidtogos i riksgäldsförvaltningen, de vådliga försöken att genom en ytterligt restriktiv ekonomisk lagstiftning afhjelpa finansiella svårigheter och det allmänt gängse missförstånd af de enklaste hushållningslagar, som okunnighet och intressen födde och underhöllo, voro lika många retelser till ett allvarligt öfvertänkande af dessa frågor; och Hjerta fann utan tvifvel, likasom Adlersparre, Schultzenheim m. fl. af de med honom liktänkande »jakobinske» oppositionsmännen, i Adam Smiths och hans lärjungars skrifter ledtråden utur den invecklade labyrinten af tidens ekonomiska misstag och fördomar. Den sunda och nyktra uppfattningen af dessa ämnen bibehöll han sedermera hela sitt lif igenom, och hans senare skarpa uttalanden emot Adam Smiths grundsatser afsågo helt andra sidor af den store ekonomistens lärosystem.

Flygskriften »Några tankar etc.» var antagligen hvarken den första eller enda af Hjertas ungdomsskrifter, men den är den enda som han under en senare tid af sitt lif har erkänt eller ansett det löna mödan att omtala. Det möter

Digitized by Google

derför någon svårighet att med bestämdhet angifva de öfriga; och de, som med större eller mindre visshet uppgifvits som alster af hans penna, äro i sjelfva verket af mindre framstående betydenhet. Hans minnestecknare hafva omnämnt ett försök i finansläran utgifvet redan 1792, således i Hjertas 18:de år; men man sväfvar i okunnighet om, hvilkendera af tvenne nära liknämnda brochurer skall hafva äran af detta författarskap[1]). Kändt är, genom utsago af redaktören[2]), att Hjerta lemnat bidrag till den skandinaviska tidskriften Nordia, och enligt vittnesbörd från Hjertas eget exemplar af denna tidskrift[3]), lär hans bidrag till den samma hafva bestått uti en artikel kallad »Förslag till förbättringar i logican efter tidens behof». Stilen är den ironiska, men ironien är för stark för att vara egentligen rolig. — Enligt en uppgift af liknande art[4]) skall Hjerta äfven hafva varit författare till betydande

[1]) Det är Skogman, som först upplyser, att »näst före Gefle riksdag en välment författare utgifvit en flygskrift i finanserna, hvari han yrkade att penningar af guld eller silfver vore af ringare värde än sedelmynt», och att »Hjerta skrifvit en skämtsam vederläggning deraf, hvilken han visat för sin slägting general Pechlin, som gillade och lät trycka den samma. Detta sitt första politiska försök sade han sig sedermera aldrig hafva sett och således ej veta, hvilken grad af dålighet det kunde ega». Det finnes åtminstone två motskrifter mot den nämnde finansläraren artikel, den ena kallad »Svar på en okänd författares högmåls-fråga angående en ny myntförfattning och ett nytt riksmynt. Stockholm, hos And. Zetterberg 1792» den andra »Svar på högmålsfrågan angående en ny myntförfattning», Sthlm. A. Zetterberg 1792.» Hvilkendera skulle ega Hjerta till författare, är ej upplyst och kan ej skönjas af skrifterna sjelfva.

[2]) Ljunggren Sv. vitterh. häfder. Del. II sid. 559.

[3]) Enligt uppgift meddelad af justitierådet Södergren.

[4]) Biblioteksamanuensen C. Eichhorn har meddelat, att uti ett exemplar af Läsning i ett och annat, hvilket han sett vid en inventering af H. Järtas efterlemnade boksamling, skulle med signaturen H. H. varit försedda följande artiklar:

I första häftet: Resor till lands och vatten af Scaramuz.
Lefve gåsfriheten.
En förnäm herres uppfostran beskrifven af honom sjelf.
Om uppfinningen af schackspelet.

I andra häftet: Förslag att föreviga stora män på källarskyltar.
Välmenta tankar om möjligheten att bringa vårt kära fädernesland till välstånd och flor genom en betydlig export af svenske språkmästare, guvernanter och skrifter till Otaheiti.

I tredje häftet: Hvilka äro de sannskyldige jakobinerna?
Oförgripliga tankar i hvarjehanda ämnen.

Digitized by Google

delar af den i Stockholm år 1799, genom Silfverstolpe, utgifna tidskriften »Läsning i ett och annat», och deribland förekomma åtminstone tvenne smärre stycken: »Välmenta tankar om möjligheten att bringa vårt fädernesland till välstånd och flor genom en betydlig export af svenske språkmästare, guvernanter och skrifter till Otaheiti»; samt »Hvilka äro de sannskyldige jakobinerna?», som, utan att dock förete någon ovanlig förtjenst, bära prägel af Hjertas stil och förråda hans tankegång. — Slutligen har efter all sannolikhet Hjerta varit en af medarbetarne i Adlerspares berömda »Läsning i blandade ämnen» och författare till några af dess artiklar i ekonomiska och juridiska ämnen. Enligt tämligen säkert vitsord[1]) har han sålunda skrifvit den uti n:r 16—17 (1798) intagna »Undersökning, huruvida de i 13 kap. 1 § rättegångsbalken fastställda jäf emot domare äfven gälla emot exekutorer» samt »biografien öfver William Blackstone» (n:r 18, 1798) — begge af föga märkvärdighet[2]).

Hjerta hade nyss fylt tjugusex år, då 1800 års riksdag samlades i Norrköping och han för första gången tog säte

[1]) Enligt benäget meddelande af justitierådet Södergren skall om Hjertas författarskap till dessa artiklar anteckning vara gjord i ett exemplar af »Läsning i blandade ämnen» med en hand, som ansetts vara Gjörwells, och lär uppgiften vara bekräftad genom en promemoria af en nära vän till Hjertas familj om hvad han, vid genomseende af Hjertas bibliotek, funnit antecknadt i dennes eget exemplar af tidskriften. Denna promemoria lär icke hafva innehållit något, som bestyrker hans författarskap till åtskilliga andra artiklar i denna tidskrift, hvilka eljest förmodats vara af hans hand.

[2]) Efter inre kriterier att döma, kan Hjerta möjligen hafva skrifvit den i sitt slag förträffliga satiren »Allvarsam men välgrundad kritik öfver den afhandling om *börs, cours, agio, riksgäldskontorshandel,* m. m., som varit införd i n:r 32 af skriften Läsning i blandade ämnen». (L. i bl. ä. n:r 33—35, 1800.) Uppsatsen är hållen i fullkomligt samma ton som den nära samtidiga pamfletten »Några tankar om sättet att upprätta etc. franska monarkien» och man skulle vara frestad att i den samma se just den vid slutet af nämnda skrift utlofvade behandlingen af frågorna om myntväsendet »eller rättare sedelverket»; tidskriftshäftet utkom i Mars månad 1800.

Digitized by Google

på riddarhuset som fullmäktig för annan slägt. Att den unge embetsmannen genast insattes, främst i sin klass, uti lagutskottet[1]), bevisar, att han redan egde anseende såsom jurist eller såsom framstående ledamot af den fruktade oppositionen. Han tillhörde det parti, som i Georg Adlersparre, D. Schultzenheim och Nils Silfversköld hade sina ledare och som af motståndarne kallades för jakobinerna eller »berget»; särskildt ansågs »unge Hans Hjerta» af lugne och betänksamme embetsmän såsom en ärelysten sälle, hvilken spelade högt om sin framtid, af rätt nitiske hofmän som en elak menniska, den der man kunde tro om allt ondt.[2]) Om man dömer så väl honom som partiet efter deras yrkanden och åtgärder vid riksdagen, hafva de dock gjort bra litet för att förtjena sådana tillmälen. De gamle »patrioterna» från Gustaf III:s dagar, hvilka numera mestadels slöto sig till det kungliga enväldets parti och särdeles lättvindigt offrade riksdagens rättmätigaste anspråk, hade åtskilliga gånger fört ett vida häftigare tal än dessa »jakobiner», och ingalunda gingo 1800 års oppositionsmän i sina yrkanden längre än oppositionen af 1786 eller 1789. Hvad de begärde kan sammanfattas i orden: *publicitet*, d. v. s. riksdagens rätt att sjelf få taga kännedom om allt det, som skulle blifva föremål för dess beslut om sina egna verk, — och *bevillningsrätt,* d. v. s. riksdagens rätt att endast för bestämd tid åtaga sig bevillning. Sådant var och kallades jakobinism år 1800.

En framstående del i dessa yrkanden har Hans Hjerta

[1]) Han afsade sig redan den 1 April detta uppdrag på grund af några »enskilda omständigheter», som icke tillåto honom förbinda sig att vid riksdagen qvarblifva. I öfverläggningen om den Kgl. propositionen rörande ändring af lagens stadgande, att »köp bryter legostämma» deltog han sedermera med ett varmt förord för den föreslagna reformen. Han räknade den då rådande ovissheten om arrendeaftals bestånd »till den kedja af tvång på den fattige arbetaren, hvaraf skrå-ordningen och tjenstehjons-stadgan äro de yttersta länkarna».

[2]) »Hjerta är ilsken, och elak, i alla saker håller han af att gräla, han är qvick med elakaste hjerta, och är ingen ogerning, hvaraf han ej är capable» — skrifver till v. Engeström, efter riksdagens slut, en af de riddarhusledamöter, som till belöning för godt förhållande nyss undfått grefvetiteln.

Digitized by Google

tagit genom sitt memorial om uppdagande af bankens och riksgäldskontorets verkliga ställning, genom sitt förslag till instruktion för bevillningsutskottet, och genom sin lifliga protest mot de maktspråk, som gång efter annan undertryckte yrkandena på riksdagens rätt. Äfven för den, som nu genomläser protokollen, framstå hans memorial och muntliga yttranden — vid sidan af Adlersparres — såsom de kraftigaste och bäst genomtänkta; man kan lätt förstå att de, uppburna af en personlighet hvilken af samtida skildras såsom hänförande genom eldig vältalighet, måste hafva gjort ett betydande intryck på riddarhusets ledamöter. Särskildt gäller detta hans deltagande i öfverläggningen om offentliggörandet af bankens och riksgäldskontorets ställning, hvarom i första hand major Holst väckt ett förslag, hvilket af Hjerta på det lifligaste understöddes. »Ingen lärer kunna bestrida», säger han här, »att ett folk, som åtagit sig garantien af en i jemförelse med dess förmögenhet ganska betydlig gäld, och som till dess betalande årligen utgifver en dryg bevillning, ju eger rättighet att veta, huruvida denna gäld förminskas eller icke, samt granska, huruvida bevillningen användes på ett sätt som befrämjar det ändamål, för hvilket den blifvit gifven. Hade det svenska folket fått utöfva denna rättighet i anseende till förvaltningen af riksgäldskontoret, så hade utan tvifvel, när denna förvaltning varit god, ett allmänt förtroende underhjelpt de anstalter, som till riksgäldens afbördande vidtagits. Jag kan ej föreställa mig något enda giltigt skäl, hvarför riksgäldskontorets styrelse och tillstånd skulle för allmänheten hemliga hållas. Icke stärkes derigenom detta kontors kredit, utan tvärt om försvagas den, så vida det endast derigenom kan blifva möjligt för den egennyttige att öfverdrifva det misstroende till kontorets förbindelser, som vanan vid finansoredor, uppkomna i skygd af hemlighetsprinciper, hos nationen alstrat. Icke kan vår svaghet derigenom för utländingen döljas, då beloppet af den garanterade gälden icke är någon hemlighet och det vanvärde, hvari riksgäldskonto-

Digitized by Google

rets löpande skuldsedlar allt mer råkat, gifver anledning till den förmodan, att någon betydlig afbetalning å skulden icke egt rum.»

Men det fans ett skäl för hemligheten af riksgäldskontorets ställning, som gick utöfver dessa ekonomiska betraktelser, och förde tvisten med ens in på det konstitutionela området. Riksgäldskontoret, sade man, har fått sin instruktion af 1789 och 1792 års hemliga utskott med konungens sanktion; ett hemligt utskott är nu ock nedsatt; 47 § regeringsformen stadgar, att i hemliga utskottet skola handläggas de ärenden, som K. M. anser böra hemliga hållas: — alltså höra ärenden rörande riksgäldskontoret under hemliga utskottet, och det skulle strida mot regeringsformen att dem i riksens ständers plena behandla. Härom utspann sig en strid, hvilken rörde sjelfva grundvilkoren för riksens ständers då så knappt tillmätta pröfningsrätt, och Hjertas svar på denna motståndarnes bevisning är väl förtjent att här anföras. Efter att först hafva erinrat om den obestridda rätt ständerna egde öfver banken, fortsätter han i fråga om riksgäldskontoret:

»Riksens ständer hafva vid 1789 och 1792 årens riksdagar åtagit sig garantien af den skuld, hvari riket genom det sist öfverståndna kriget råkat, och till förvaltning af de medel, som de till denna skuldens betalning beviljat, inrättat ett riksgäldskontor, bestående af ledamöter, som de sjelfva dertill utvalt och förordnat. Riksens ständer hafva genom revisorer, som de äfven vid hvarje riksdag sjelfva nämnt, låtit öfverse och granska förvaltningen af detta verk. Riksens ständers ombud hafva der ensamma haft rättigheten att besluta. Bevisa icke dessa fakta tydligen, att riksgäldskontoret, liksom banken, står under riksens ständers egen vård; och följer det icke åter häraf, att riksens ständer allena ega att förordna om styrelsen af detta kontor samt att fordra redo derför af sina ombud på det sätt, som dem tjenligast synes? Det hemliga utskott, som Kongl. Maj:t af riksens ständer äskat, skall, enligt 47 § af regeringsformen, med Kongl. Maj:t öfverlägga om de ärenden, som honom synas hemliga hållas böra. Dessa orden gifva tydligen till känna, att endast de mål, som Kongl. Maj:t vill riksens ständer proponera, men tillika anser vara af den beskaffenheten, att de icke tåla en offentlig öfverläggning i

Digitized by Google

ståndens plena, höra enligt sin natur till det hemliga utskottet. Det lärer således icke i något fall vara möjligt att genom en frågas väckande i plenum kränka den Kongl. Maj:ts höga rättighet, som nyssnämda § förvarar, då det icke är möjligt att känna de hemliga ärenden, hvarom Kongl. Maj:t kan vara sinnad att med utskottet rådslå. Vågade jag tillåta mig några gissningar om Kongl. Maj:ts höga afsigter, skulle jag tro, att Kongl. Maj:t ville vid detta riksmöte inhemta ledamöternas i det hemliga utskottets tankar om de bästa sätten att upphjelpa rikets finanser, hvilka, oaktadt all den ordning och sparsamhet som i styrelsen af statsverket blifvit med så lycklig verkan använda, råkat i oreda och förfall genom åtskilliga missgynnande tillfälligheter och kanhända äfven genom misstag i förvaltningen af riksgäldsverket. Men icke bör jag förmoda, att Kongl. Maj:t, som så fullständigt och med en så okonstlad förtrolighet underrättat riksens ständer om sin regering, skulle vilja göra riksgäldskontorets — detta riksens ständers eget verks — nuvarande tillstånd, och orsakerna dertill, till ett ämne endast för det hemliga utskottets öfverläggningar. Icke bör jag förmoda, att en konung, hvilken med lika sorgfällighet vårdar sina undersåtars rättigheter, som han fordrar aktning för sina, skulle vilja betaga riksens ständer den, efter min öfvertygelse, dem tillkommande makten att i plena afgöra, huruvida förvaltningen af de medel, som de beviljat till afbördande af den skuld de garanterat, samt om denna gälds belopp och natur, skola vara hemliga eller uppenbara. Jag kan således icke tro, att den fråga, som herr majoren Holst derom väckt, står i någon kollision med dem, hvaröfver Kongl. Maj:t vill rådfråga hemliga utskottet och följaktligen icke heller är stridande emot 47 § i regeringsformen. Det är sant, att riksgäldskontorets förvaltning ifrån 1789 till 1792 granskades af det hemliga utskottet vid riksdagen i Gefle. Men då man påminner sig, att detta kontor, enligt 2 § i 1789 års riksdagsbeslut, till en del besörjt de nödiga utgifterna till krigets utförande, och att Kongl. Maj:t 1792 icke ansåg nyttigt att lemna riksens ständers plena någon detaljerad underrättelse om dessa utgifters beskaffenhet, lärer man snart finna, att detta prejudikat icke mera eger någon kraft, när de synnerliga omständigheter länge sedan upphört, hvilka föranledde dertill. Prejudikat kunna dessutom icke anses för grundlagar. I sådant fall skulle de flesta ämnen för riksens ständers rådplägningar med uteslutande rätt tillhöra det hemliga utskottet. Det skulle då till exempel icke vara riksens ständer tillåtet att i plena rådslå om bevillningar och deras fördelning, eller för-

Digitized by Google

visa frågor derom till ett särskildt utskott, emedan det hemliga utskottet vid 1792 års riksdag äfven uppgaf förslaget till den afgift i speciemynt, som då af riksens ständer fastställdes. Det skulle då vara det hemliga utskottets ensak att föreslå lagar, emedan det vid samma riksdag hos Kongl. Maj:t anhöll, att ett lika straff måtte fastställas för efterapning af riksgäldskontorets kreditsedlar som för efterapning af bankens. Dessa äro de hufvudsakliga skäl, hvilka jag hoppas måtte blifva noga öfvervägda, i händelse någon fråga om de af herr majoren Holst och mig yttrade meningars laglighet skulle hos högloflige ridderskapet och adeln uppkomma. Att riksens ständer ega en oinskränkt rättighet att förordna om styrelsen af de penningeverk, som stå under deras garanti och vård, synes mig vara enligt med det enklaste förnufts fordringar; och att grundlagen icke kan vara i strid med dessa, anser jag mig lika berättigad och skyldig att tänka. Denna tanke kan visserligen icke vara vådlig under en konungs styrelse, som dagligen bevisar sin öfvertygelse vara, att en stats bestånd beror af ett sorgfälligt iakttagande af hvars och ens i lagen grundade rättigheter.

Landtmarskalken visste emellertid bättre hvad »konungen ville», och på honom verkade icke kraften af de skäl Hjerta och hans vänner hemtade af riksdagens rätt öfver sitt eget verk. Om ock Hjertas hänsynsfulla yttranden om K. M:ts sorgfälliga iakttagande af riksdagens rättigheter i sig sjelfva voro allvarsamt menade, skulle hofpartiet och konungen snart sörja för, att de fingo hela karakteren af en persiflage. Landtmarskalken afklippte alla yrkanden på riksdagens rätt att känna sitt eget verks ställning med den kategoriska förklaringen, att han ansåg 47 § regeringsformen förhindra all proposition om uppdagande af riksgäldskontorets förhållanden.

»Jag protesterar!», ropade Hans Hjerta.

»Protesterar friherre Hjerta mot mig eller emot saken?» frågade landtmarskalken.

»Jag protesterar mot hvarje inskränkning af riksens ständers rätt att öfverlägga och besluta om riksgäldskontoret i plena» — i hvilken protest flere riddarhusledamöter hördes intämma.

Men buller och protester hjelpte naturligtvis icke. Landtmarskalken var obeveklig. — Det var nu Georg Adler-

Digitized by Google

sparre afsade sig sin plats i hemliga utskottet, med förklaring, att han icke ville vara ledamot af ett utskott, som genom maktspråk fått sig påtrugad en decisionsrätt öfver rikets ständers verk, hvilken lagligen tillkomme riksens ständer sjelfva.

Denna strid under riddarhusets plena den 20—24 Mars var den första sammandrabbningen mellan partierna. Sedan landtmarskalken genom propositionsvägran afvisat yrkandena på riksdagens rättigheter öfver sitt eget verk, lade konungen härtill tyngden af sin, genom hofkansleren, riddarhuset delgifna förklaring, att landtmarskalken rätteligen förfarit. Ett löfte, att K. M:t efter öfverläggning i hemliga utskottet ville »meddela rikets ständer all den kännedom rörande riksgäldskontoret, som med ärendenas natur kan vara öfverensstämmande och som K. M:t för sitt folks bästa och sannskyldiga väl i nåder nyttig pröfvar», var den enda ersättning riksdagen fick för den rättighet öfver sitt eget verk, hvilken det »jakobinska» partiet velat häfda och som landtmarskalken ansett sig berättigad att förneka. Men det är eget att se, huru ytterst undergifvet jakobinerna fogade sig efter den kungliga ukasen. Till och med Hans Hjerta, som före hofkanslerens ankomst anmält sig att tala, yttrade nu: »sedan K. M:ts för en stund sedan ankomna skrifvelse blifvit för ridderskapet och adeln uppläst, har jag ingen ting att anföra.»

För andra gången och på samma sätt blef oppositionspartiet kufvadt den 23 Maj. Silfversköld och Seton hade föreslagit, att adeln måtte afsäga sig privilegiet att besitta säterier. Landtmarskalken affärdade saken med förklaring, att en sådan fråga ej kunde till ventilation upptagas, enär den vore stridande mot 27 § i adliga privilegierna och mot K. M:ts höga rätt att utfärda privilegium på att besitta säterier. Härvid uppkom bland ridderskapet och adeln »en märkelig oro», och Hans Hjerta hörde till dem, som mot landtmarskalken sökte häfda riddarhusets sjelfständighet. Men de tystades af klubban. Under nytt åberopande af K. M:ts rättigheter förvägrade landtmarskalken ordet åt dem som anmälde sig att tala.

Digitized by Google

Den jakobinism, som framträdde i detta försök, likasom i partiets kort förut gjorda, likaså af Hjerta lifligt understödda förslag att medgifva bondeståndet deltagande i bankens förvaltning, var må hända icke så utan ett politiskt syfte — att vinna bondeståndet för oppositionen; och troligen var det ock just derför, som försöket blef så skoningslöst tillbakavisadt af den kunglige förtroendemannen. Men bitterheten mellan partierna växte i jembredd med föraktet för en landtmarskalk som — i öfrigt så rent oduglig för ordförandevärfvet, att han en gång föreslog votering öfver frågan, huruvida begärd votering skulle anställas — vid vigtigare tillfällen, utan egen vilja, gick Tolls ärenden. Hos en ung man af Hjertas skaplynne vände sig nog detta förakt äfven emot det riddarhus, som sålunda lät sig nedtystas, mot en majoritet, som med sitt bifall understödde denne landtmarskalk.

Kom så öfverläggningen om realisationsplanen i de bekanta sessionerna den 26 och 29 Maj. För det parti, som Hjerta tillhörde, var det ej hufvudsaken att få regeringens af hemliga utskottet tillstyrkta realisationsplan ogillad, ehuru flera af de ledande männen, deribland Hjerta, föredrogo andra utvägar. Spörsmålet var för dem och för motpartiet väsentligen konstitutionelt och gälde riksdagens bevillningsrätt. Det var samma strid, som utkämpades 1789: konungen ville hafva bevillning för obestämd tid eller till nästa riksdag, för att vara af all riksdag oberoende; 1800 års jakobiner ville, såsom 1789 års patrioter, hafva den nya bevillningen fästad vid vissa år. Uppgiften var derför att skilja frågan om bevillningen och dess fortvaro från den stora frågan om realisationsplanens antagande, — något som i sig sjelft onekligen var ganska svårt. Vid upprättande af propositionerna till den slutliga voteringen var Hans Hjerta den, som med största bestämdhet yrkade på detta särskiljandet af frågan om realisationsplanen och frågan om *den* bevillning, hvilken erfordrades till betalning af den in- och utländska gälden; så formulerad kunde en fördelning af betänkandets innehåll möjligen låta sig för-

Digitized by Google

svara. Men Hjerta och hans vänner möttes gång på gång af landtmarskalkens tvetydiga, men envist vidhållna, förklaring, att propositionen omfattade »summor och allt».

Under den allmänna oro, som härvid uppstod, vände sig en af det moderata partiets förnämste män, Carl de Geer till landtmarskalken med det yrkandet, att »ridderskapet och adeln måtte ega sin rätt öppen att öfverlägga och afgöra om allt hvad i utskottets utlåtande angick bevillningen och tiden för den samma, och förbehöll sig på det kraftigaste, att om *ja* vunne, ingenting skulle anses vara afgjordt hvarken om tid eller något som rörde bevillningen». Härtill gaf nu landtmarskalken det bekanta svaret, att »det förstods af sig sjelft».

Sedan A. Adlersparre derefter begärt en högtidlig försäkran af landtmarskalken, att denna De Geers reservation angående bevillningen, »i fall ja vinner, vore gällande», och framstält denna försäkran som ett vilkor för propositionens antagande, gaf landtmarskalken å nyo samma svar »det förstås af sig sjelft», — och voteringen begynte i lugn och ro. Ja vann. Landtmarskalken kungjorde, att betänkandet var »enligt propositionen i hela sin vidd» bifallet.

Vid denna kungörelse af beslutet hade den 26 Maj ingen af riddarhusets ledamöter något att anmärka, men två dagars eftertanke framkallade misstro och invändningar. Det var alldeles naturligt, att de riddarhusledamöter, som uppstälde förbehållet och framtrugade landtmarskalkens försäkran, förestält sig, att den innebar en verklig begränsning af den proposition, som godkändes. Men de hade försummat att taga fasta på detta förbehåll genom att få det samma infördt i sjelfva propositionen, och af denna omständighet begagnade sig hofpartiet med fintlighet och djerfhet.

Det är bekant, huru behändigt landtmarskalken, då d. 29 Mars protokollet justerades, på Tolls tillskyndelse, betog sina ord just den verkan, de vid omröstningen antogos innebära. Ja-propositionen hade onekligen varit affattad såsom ett fullständigt bifall till utskottets förslag »med summor och allt», och det utom denna proposition med-

Digitized by Google

gifna förbehållet af ridderskapets och adelns rätt att särskildt afgöra om bevillningen uttolkade landtmarskalken såsom uttryck blott af sin »enskilda öfvertygelse». Beslutet skulle således genom deputation till medstånden expedieras — icke i enlighet med protokollet, som omnämde förbehållet, utan — i enlighet med ja-propositionen, som uteslöt förbehållet. Man kan icke förtänka dem, som voterat under intrycket af landtmarskalkens första förklaring, att de vid sådan frågans utgång ansågo sig bedragna, att de häruti sågo en plan att förhindra all vidare öfverläggning om bevillningen, och att tålamodet brast de unge. Det gälde ett ögonblick, om riddarhuset skulle förvandlas till ett slagfält; men saktmodige mäns föreställningar verkade, och den deputation, som skulle underrätta medstånden om det sålunda uppfattade beslutet, fick ändtligen oantastad afgå. Den besegrade minoriteten gaf då på ett annat sätt luft åt sin förtrytelse. Nils Silfversköld förklarade den olagliga deputationens afgång innebära en kränkning af riksdagsmannarätten, hvilken han derför afsade sig för denna gång. David Schultzenheim den yngre uppmanade ridderskapet och adeln att efter denna olaglighet lemna riddarhuset och afsade sig adelskapet. Den tredje i ordningen var Hans Hjerta, som efter ett långvarigt oväsen fick ordet och yttrade:

»Jag känner ingen annan grund för ett protokollsutdrag än protokollet. Det nu upplästa protokollsutdraget är icke enligt med det justerade protokollet, utan alldeles stridande deremot. Jag protesterar således på det högtidligaste mot det samma. Man säger mig, att en deputation redan afgått till de andra stånden. Om så är, förklarar jag, att jag från detta ögonblick upphör att vara ledamot af ridderskapet och adeln.»

Fem ledamöter af ridderskapet och adeln afgåfvo liknande förklaringar, och tre afsade sig deltagande i öfverläggningarna vid denna riksdag.

Så hade en opposition, hvars styrka uppenbarligen var ganska betydande [1]), låtit sig af en slug och hänsynslös

[1]) Vid voteringen öfver realisationsplanen voro, trots alla hofpartiets ansträngningar, nej-rösterna i tredje klassen 81 mot 80, i andra och första klasserna 81 mot 144.

Digitized by Google

motståndare förledas att spränga sig sjelf, ty efter ledarnes utträde upphörde partiets sammanhållning, och under de följande veckorna var dess motstånd så betydelselöst, att man utan fara kunde tillåta diskussion och votering till och med öfver den bevillningsfråga, som gaf upphof till oroligheterna den 29 Maj. Riddarhuset gaf då, likasom de öfriga ständen, »bevillning intill nästa riksdag» och beseglade dermed sin egen och Sveriges dom.

Det parti, som Hjerta tillhörde, hade förtjent ett bättre öde, ty intet enda stycke af dess program innehöll annat än hvad som efter tidens lägenhet var oundgängligt för häfdande af riksdagens rätt. Utgången visade, huru rätt de haft, som velat binda enväldets handlingsfrihet, och huru gränslöst lättsinnigt den lojala riddarhusmajoriteten handlade, då den bortkastade den enda skranka som ännu fans mot konungens vilja. Det var icke Hjertas och hans vänners fel, att konung Gustaf den IV Adolf kunde utan hejd leda Sverige till förderf, men det blef deras uppgift att rädda vårt land, när nio år derefter segrarne af år 1800 icke visste, hvad man skulle göra. Men deras svaghet var just, att de i ett ögonblick läto sig öfverväldigas af den våldförda rättskänslans förtrytelse. Hvad som hos flere af de sålunda protesterande riddarhusledamöterna var en öfvergående yttring af hetsigt mod, var emellertid hos Hjerta utan tvifvel grundadt i mognad öfvertygelse. I hans s. k. jakobinism ingick som den väsentligaste beståndsdelen oviljan mot privilegier, och för den svenska aristokratiens svagheter hade han redan vid denna tid ett skarpt öga; det behöfdes icke mera än ett tillfälle sådant som detta, då han ansåg riddarhuset hafva förverkat hvarje anspråk på politisk sjelfständighet och aktning, för att han skulle med glädje afstå från dess privilegier. Här låg tillika yttringen af ett karaktersdrag, som följde honom genom lifvet och mera än en gång bröt hans bana. Med den lifligaste rättskänsla och manlig sjelfständighet förenande ett lättretligt sinne, hade han svårt att mäkla med sin öfvertygelse, och hvarhelst denna kom i strid med öfvermäktig kraft,

Digitized by Google

der löste han gång efter annan svårigheterna genom att draga sig tillbaka.

Så hade friherre Hjerta uppgifvit sin ställning såsom representant och sina ärfda sociala företrädesrättigheter, hvilka han sedermera aldrig ville återtaga. Genom justitiekanslersembetet officielt tillspord, huruvida afsägelsen af den 29 Maj endast afsett riksdagsmannaskapet eller tillika adelsskapet, afgaf han — ännu under namnet Hjerta — den 12 Juni den underdåniga förklaring, att han vid nämnda tillfälle »trodde sig hafva nog tydligt tillkännagifvit, att han afsagt sig alla rättigheter och förmåner, hvilka enligt lagarna endast tillkomma medlemmar af adelsståndet och inbegripas under ordet adelskap». Den 12 derpå följande Augusti aflät konungen till kanslikollegium en skrifvelse, hvaruti, efter anförande af friherre Hjertas sålunda afgifna förklaring, förmäldes att »Vi till fredande af ridderskapets och adelns värdighet låtit vid denna afsägelse bero; hvarjemte Vi vid öfvervägande af detta hans förhållande anse verkan af Vår för för detta friherre Hans Hjerta utfärdade nådiga fullmakt på protokollssekreterarebeställningen komma att förfalla». Det härmed i onåd gifna afskedet kan efter behag tolkas som en bestraffning för obehörigt förhållande, eller som en spetsfundig tolkning af en gifven fullmakt; den innehåller något af begge delarna, och visserligen ligger det ett slags tillrättavisning af dylik tolkning uti den annons, som den afsatte embetsmannen en månad derefter lät i tidningarna införa, så lydande:

Härigenom tillkännagifves, att till följd af min inför höglofliga ridderskapet och adeln den 29 sistl. Maj gjorda afsägelse af mitt adelskap, hvarvid Kongl. M:t numera låtit bero, har jag, i stället för det adliga namn jag förut burit, antagit namnet Järta. Af förekomna anledningar anser jag äfven nödigt förklara, att som jag efter denna namnförändring är den samma person jag dessförinnan varit, så komma derigenom icke de enskilda afhandlingar, hvari jag förut ingått, att till sin kraft och verkan upphöra.

Hans för detta Hjerta,
för detta protokollssekreterare i Kongl. justitierevisionsexpeditionen.

Digitized by Google

Den kungliga onåden hade emellertid äfven andra grunder än misshaget öfver den numera »ofrälse parvenuens» förhållande vid riksdagen. Han hade sårat ömtåliga känslor genom sitt uppträdande såsom sakförare för enskilda vänner vid Upsala akademi uti den beryktade s. k. musikprocessen, hvilken utfördes samtidigt med striderna vid riksdagen, och han hade ännu mera förbrutit sig genom att låna sitt juridiska biträde åt de inför Göta hofrätt tilltalade ledamöter af ridderskapet och adeln, hvilka ansågos hafva fält förgripliga utlåtelser mot landtmarskalken, en process som tog sin början i slutet af Juli [1]) och der »protokollssekreteraren baron Hjerta» genast anmälde sig såsom ombud för öfverstelöjtnanten Gripenwaldt. I förtrytelse öfver en hofrättens resolution på hans invändning mot domstolens behörighet, afsade han sig genast detta ombudsmannaskap, men inträdde kort derefter som biträde åt ryttmästarne A. Adlersparre och D. Schultz, hvilkas talan han förde till rättegångens slut. Hela denna senare process är en lek med de svenska rättegångsformerna, der de anklagades sakförare gentemot en kitslig och nog obefogad anklagelse tager skadan igen genom anlitande af allt det krångel, som vid en domstol kan åstadkommas. En invändning mot hofrättens behörighet afklipptes helt tvärt genom hänvisning å K. M:ts befallning till just denna domstol att med målet taga befattning; men jäf mot de domare, som varit tillstädes på riddarhuset d. 26 Maj, åberopande af samma domstolsledamöter som vittnen, jäf mot domstolsledamöter som enskildt fält hotande utlåtelser mot parterna, samt invändningar, anmärkningar och påståenden af allehanda slag uppehöllo dock skriftvexlingens fortgång ända till Maj månad 1801, då slutligen de anklagade fäldes till lindriga böter. Järta, som efter rättegångens slut hedrades med en i Berlin slagen

[1]) Handlingarna i de bägge anförda processerna äro särskildt tryckta, likasom äfven i tvenne andra af Järta utförda enskilda tvistemål. Järtas skrifter i de samma innehålla dock föga som kan vara af intresse för andra än fackmän.

Digitized by Google

medalj med inskrift »ob defensos cives», vann hos många anseende som oförskräckt försvarare af en rättvis sak; hos andra stadgades hans rykte såsom oförbätterlig »jakobin».

Det härefter följande tidskiftet af Hans Järtas lif var för hans enskilda förhållanden gynsamt nog. Han åtnjöt såsom affärsombud och sakförare ett stort förtroende, bland andra af Falu bergslag, och blef 1805 anställd som sekreterare i Stockholms stads brandförsäkringsverk; under denna ganska lönande verksamhet, som skänkte honom en jemförelsevis oberoende ekonomisk ställning, hade han dock tillräcklig tid att egna åt fortsättning af grundliga studier. Han ingick 1801 äktenskap med Charlotta Lewis, dotter af bruksegaren Th. Lewis och U. B. Gahn, och efter hennes död 1806 med Fredrika Christina Hochschild, dotter af den framstående magistratssekreteraren i Stockholm F. Hochschild. Någon egentlig skriftställareverksamhet synes han under dessa år ej hafva utöfvat, och något politiskt lif gafs ej att deltaga uti. Järta hörde till dem hos hvilka, under enväldets fortgående sjelfupplösning, revolutionstankarna mognade, och af de unge patrioterna betraktades den snillrike advokaten i förstone som en sjelfskrifven ledare. Han besatt visserligen icke den hänsynslösa handlingskraft, som fordrades för att utföra sjelfva statsomhvälfningen, men han var bland dess tillskyndare den, som må hända djupast kände och allvarligast bevakade de stora intressen, hvilka vid en sådan brytning stodo på spel. Det var, som om för hans själ ständigt stått det varnande minnet af de lössläppta folklidelsernas blodiga lek med det samhällsideal som var hans ungdoms första kärlek, och hans främsta fordran var derför — garanti för samhällsordningens upprätthållande. Unge officerare, som endast sågo till ögonblickets våda, knotade högljudt öfver den försigtighet hvarmed han afböjde sådana förtidiga utbrott, som troligen kommit att föra allenast till anarki och inbördes krig; men efterverlden skall helt visst erkänna, att han derutinnan handlade med statsmannens klokhet. Berättelsen om Järtas

Digitized by Google

deltagande i revolutionens händelser, sådan den af honom sjelf (1823) blifvit uppsatt, har af en minnestecknare [1]), som varit i tillfälle att derom taga närmare kännedom, blifvit återgifven sålunda:

»Järta erhöll i November 1808 del af obestämda revolutionsförslag, dem han fann omogna och afstyrkte. När general Adlercreutz i Januari 1809 kom från Finland till Stockholm, sökte de unga officerare, som tillhörde det revolutionära partiet, att vinna honom till sin chef. Han yrkade af sådan anledning att genom samtal med någon om önskningarna underrättad, mognare man få veta hvad man efter en revolution ville och kunde göra. Till ett sådant samtal kallades Järta, och Adlercreutz förklarade dervid, att han insåge fäderneslandets ytterst vådliga belägenhet och nödvändigheten af någon förändring, men att han ville, innan han fattade sitt beslut, veta huruvida en ny regering, mäktig att utföra försvaret emot fienden samt bibehålla ordning och lugn inom landet, kunde organiseras och vinna nationens förtroende; och ehuru Järta förut knappt var personligen känd af honom, yttrade han sitt fulla förtroende till hvad Järta i detta afseende kunde försäkra.

Järta svarade, att han väl blifvit införd i ett vådligt förtroende af några unga mäns önskningar, men icke egde kunskap om någon ännu uppgjord plan för en ny sakernas ordning och ej heller, i sin inskränkta verkningskrets, kunde uppgöra någon sådan, hvarför han endast hoppades, att statens högre embetsmän, lika med alla andra medborgare öfvertygade om omöjligheten, att det närvarande kunde bestå, skulle omsider nödgas träda fram och rädda fäderneslandet, samt att någon af de närmare armécorpserna då äfven måtte röra sig; men att intill dess ansåge Järta förslaget att arrestera konungen, hvilket syntes utgöra det enda målet för de unga officerarnes ifver, icke kunna tjena till annat än att påskynda samhällets

[1]) L. De Geer: Minnesteckning öfver Hans Järta. Föredragen på K. vetensk.-akad:s högtidsdag d. 31 Mars 1874, s. 16—19.

Digitized by Google

upplösning. Gillande detta tänkesätt afsade sig Adlercreutz allt deltagande i ett sådant företag.

Emellertid förföljdes Järta med vidare förtroenden om obetänkta förslag, dem han afvände, i det han sökte öfvertyga de unga revolutionärerna om omöjligheten att uträtta något, som en enda dag skulle ega bestånd, derest icke en armécorps, anförd af någon aktad chef, satte sig i rörelse mot Stockholm och sålunda började eller understödde revolutionen. Samtidigt sökte han bibringa några af statens främsta embetsmän sin öfvertygelse, att endast de, genom något snart allvarligt steg, såsom ett gemensamt nedläggande af sina embeten, i likhet med hvad 1768 egde rum, kunde hejda konungens dårskap och, om hans fall blefve oundvikligt, derigenom tillvinna sig det anseende hos nationen, att styrelsen måtte kunna upprätthållas, intill dess rikets ständer hunne samlas.

Vid ett sammanträde af några bland revolutionspartiets hufvudmän, den 6 Februari, bragtes förslag om konungens arresterande å nyo å bane, men på Järtas föreställningar lofvades omsider, att saken ej skulle utföras, innan man hade säkrare understöd för en sådan revolution och vore öfver ens om det derefter blifvande regeringsskicket; men den 8 på morgonen erhöll Järta underrättelse, att man beslutit, i hemlighet för Järta, samma dag sätta planen i verket och bemäktiga sig konungens person, då han efter slutad konselj skulle på väg till Haga passera ett värdshus vid Norrtullsgatan. Järta begaf sig då till den af de sammansvurne, hos hvilken de samlades, och låtsade göra endast ett tillfälligt besök, som han fördröjde, ehuru han fann de få, som redan voro anlända, af den objudne gästen synnerligen besvärade. Flera kommo, men insläpptes genom en annan dörr i ett inre rum, dit alla småningom begåfvo sig, lemnande Järta ensam. Han trängde sig likväl in midt i kretsen och började tala med bestämd ton, sägande: att han hade anledning tro de närvarande vara samlade för att utföra ett företag, som länge varit i fråga. De flesta ibland dem, som visste, att han

Digitized by Google

haft kunskap om saken, torde äfven tro, att han beredt det, som fordrades för att fullfölja rikets frälsning; han ansåg sig derför till sin heders försvar böra förklara, att, såvidt han hade sig bekant, var ingenting beredt och att han derför afstyrkt det steg, som man nu ville brådstörta, samt att han alldeles icke visste, om någon regering eller hvilken vore tillämnad. Han förklarade sig derför afträda med det beslut att dela de sammansvurnes öde, om företaget misslyckades, men att, om det hade framgång, vara den förste som uppträdde emot dem. [1])

De flesta, okunniga om hvad som föregått, syntes förvånade, och utan att, såsom Järta hade väntat, stänga honom utgången, läto de honom hinna till dörren, förr än de i vänliga ordalag begärde, att han ville stanna. Sedan Järta vidare berättat, att ett gifvet löfte blifvit sviket, och det under samtalen upplysts bland annat, att man ännu kl. 11 icke hade i ordning den täcksläde, uti hvilken konungen kl. 2 skulle afföras till Vaxholm, blef omröstning anställd, dervid flertalet, till anstiftarnes stora harm, beslöt att öfvergifva hela planen.

Många hafva lagt Järta till last, att han genom att hindra revolutionens verkställande den 8 Februari ensam föranledde behofvet af vestra arméns tåg till Stockholm och att revolutionen kom för sent att rädda Finland åt Sverige. En lugn granskare torde dock finna föga sannolikt, att så lyckliga följder skulle vunnits genom det tillämnade företaget. Mindre osannolik synes den farhåga hafva varit, som Järta hyste och äfven uttalade, att ett konungamord lätt kunnat blifva slutet, om man bemäktigat sig konungens person, utan att hafva förut träffat några anordningar om hans vidare förvarande. Minst af allt torde Järtas handlingssätt kunna, såsom man dock försökt, stämplas såsom fegt. En feg hade visserligen icke gått objuden och ensam att hota en skock sammansvurne som just stodo färdiga att gripa sin konung.

[1]) Om beskaffenheten af dessa hotelser afviker Järtas berättelse i någon mån från grefve Magnus Björnstjernas anteckningar.

Digitized by Google

Så snart Järta erhöll underrättelsen om vestra arméns uppbrott, satte han sig åter i förbindelse med de sammansvurne och yrkade nu, sedan det inbördes kriget sålunda var tändt, att man borde försäkra sig om konungens person, dertill han ock uppmanade Adlercreutz. Då denne ännu tvekade, afsändes på Järtas råd en kurir till vestra arméns befälhafvare med uppmaning att påskynda tåget emot Stockholm, äfvensom Järta ombesörjde, att ett doft rykte om arméns antåg blef spridt, så att man i hufvudstaden måtte känna den allmänna vådan.

Äfven flera af regeringens förnämsta män blefvo underrättade om uppresningen, men funno sig icke föranlåtna att derom upplysa konungen, och då han från annat håll slutligen erhöll angifvelse om företaget samt i följd deraf utfärdade befallning att arrestera en mängd af de för delaktighet i sammansvärjningen misstänkte, som befunno sig i Stockholm, så räddades dessa af Järta från den öfverhängande faran. Han begaf sig nemligen till en af de högsta embetsmännen och sade honom, att, derest arresteringen verkställes, skulle Järta uppträda såsom advokat för en af sammansvärjningens hufvudmän och anklaga regeringens egna ledamöter för en medbrottslighet, som skulle kosta dem hufvudet, nemligen att hafva afvetat men för konungen dolt vestra arméns uppbrott. Detta verkade, och konungen blef under en eller annan förevändning midt i natten öfvertalad att återkalla sin befallning.

Sjelfva revolutionsdagen, den 13 Mars, besökte Järta tidigt på morgonen Adlercreutz, som han då fann i begrepp att börja utförandet, under hvilket Järta stod på slottets yttre borggård blott såsom en uppmärksam åskådare.»

Järtas förnämsta andel i 1809 års statshvälfning var dock sjelfva den nya författningens utarbetande. Redan före riksdagens sammanträde var han inkallad i den komité, som skulle upprätta förslag till ny regeringsform att föreläggas ständerna; likaså var han en af de utvalde, som

Digitized by Google

deltogo i den hos hertigen d. 2 Maj samlade konferens, der afsättningen af Gustaf Adolf och hans ätt uppsattes främst på riksdagens program. Sedan derefter riksdagen sjelf tagit konstitutionsfrågan om hand blef han, då han enständigt vägrade att återtaga sin plats på riddarhuset, kallad till konstitutionsutskottets biträde såom dess sekreterare. Såsom sådan uppsatte han den promemoria, efter hvilken författningen diskuterades, och skref, som bekant, på en enda natt det klassiskt vordna politiska aktstycke, som inleder utskottets förslag till ny regeringsform. Med kännedom om hans ömtålighet i allt, som rörde öfvertygelsens sjelfständighet, kan man ock vara viss, att han icke ens som sekreterare skulle hafva satt sitt namn under detta förslag, om det ej motsvarat hans egen uppfattning af samhällets kraf[1]). Det jemvigtssystem af tvenne hvar inom sitt område begränsade och så vidt möjligt sjelfständiga statsmakter, som utmärker 1809 års författning, var redan vid denna tid hans politiska ideal. Det fins för visso ingen anledning antaga, att han underkänt vigten af de riksdagens rättigheter, som nedskrefvos i den nya grundlagen; det var för dem han hade med utmärkelse

[1]) Beskow säger i sina Lefnadsminnen sid. 106, att bland »nyskapelser» i författningen som »Järta ej gillade» voro justitieombudsmanskapet och opinionsnämden. I afseende å den förra skulle Järta i samtal med Beskow omkring 1830 hafva förklarat, att den var en eftergift åt Mannerheim, som önskade den som ett slags moderator mellan konung och folk. — Men då Järta år 1821 blef föremål för åtal anställdt af justitieombudsmannen, då ännu samme hans vän Mannerheim, som först mottog detta ständernas förtroende, skref han i sin försvarsskrift till hofrätten bl. a. följande: »Friherre Mannerheim torde erinra sig, hvem det var som inom det första konstitutionsutskottet först framstälde den idé att ibland konstitutionela kontroller gifva nationen en ombudsman, hvilken i stora fall kunde framträda och endast i sådana, att föra hennes talan». »Med hågkomst häraf samt med något minne af det motstånd som denna idé mötte och af de vilkor, hvarmed den antogs, skall friherre Mannerheim kan hända anse mig icke vara alldeles obefogad att yttra mig i detta ämne» — hvarefter han ingick i en konstitutionel utredning af skilnaden mellan justitieombudsmannens och justitiekanslerens befogenhet, hvilken ännu är af stort värde. — Ordställningen synes här snarare antyda, att Järta angifver sig *sjelf* som upphofsman till idéen och på *den grund* berättigad att yttra sig om justitieombudsmannaembetets uppgift. Om meningen varit, att Mannerheim framkastat idéen och Järta kritiserat den, skulle orden väl fallit annorlunda.

Digitized by Google

kämpat vid 1800 års riksdag; under sin statsmannaverksamhet har han med synnerlig omsorg iakttagit de samma, och det fins till och med exempel, att han tillstyrkt rättelse af sådana riksdagens förfoganden, hvarigenom den synts afhända sig en grundlagsenlig rätt. [1]) Han räknades också alltid som en af de förnämste männen inom det parti, hvars hufvudföremål just var författningens skyddande mot de mera dolda, men ej föraktliga ansträngningar, som gjordes att i en eller annan form återföra säkerhetsakten och inskränka riksdagens beskattningsmakt. I detta stycke var Järta orubbligt hängifven sitt eget verk.

Men såsom verkmästare vid den lyckligt utförda statshvälfningen, kände Järta utan tvifvel djupt det ansvar, som dermed följde, och vakade derför med yttersta uppmärksamhet öfver allt, som kunde störa denna så konstfärdigt hopkomna jemvigt. Det låg också i sakens natur, att den som i en af lidelser upprörd tid sjelf kallades till statsrodret och der med egna ögon såg styrelsens vådliga belägenhet, kände dess behof af enhet och kraft, skulle varda en nitisk målsman för dess rätt och se farorna för framtiden hufvudsakligen i försöken att åt riksdagen tillerkänna nya rättigheter. Dylika anspråk framträdde redan 1809 ganska oförtäckt, och Järta skydde aldrig att öppet mot dem uppträda, och, i hvad på honom berodde, häfda konungamaktens sjelfständighet inom det åt den samma tillmätta område. Ju mera ett nytt slägte ville omflytta tyngdpunkterna inom samhällsförfattningen, desto kraf-

[1]) I underd. skrifvelse af den 20 Febr. 1810 anmälde riksens ständer hos K. M. sin *önskan*, att landttullarna måtte upphäfvas, jemte uppgift om sätten, huru staten skulle vinna ersättning för derigenom mistande inkomster. K. M. svarade derå, på Järtas föredragning den 7 Mars, att 60 § af R. F. »räknar landt-tullafgifterna till den bevillning, som riksens ständer ega att *allena* bestämma och att det således af riksens ständer beror att bibehålla eller afskaffa denna afgift, hvarför K. M. utan att utfärda den författning ständerna endast som underdånig önskan anmält, öfverlemnar åt riksens ständer att fatta ett afgörande beslut och sjelfva om landttullarnes upphörande förordna». Med »djup vördnad för K. M:ts i detta afseende utmärkta nådiga ömhet om sina undersåtars väl jemte dess höga rättvisa och granlagenhet om grundlagens orubbliga aktning» tog riksdagen denna rättelse ad notam.

Digitized by Google

tigare blef sedermera hans fasta grepp i den år 1809 besvurna grundlagens anda och bokstaf, desto lifligare uttalade han sina farhågor för ett återfall i den utveckling. som störtade 1720 års författning. Så var han såsom grundlagens väktare ståndaktig under nära fyratio år: i det politiska lifvet inträngde ett åskådningssätt, som för 1809 års grundlagstiftare var främmande, men han blef sitt system trogen, ofta nog mera trogen än regeringen sjelf, hvilken icke alltid kunde på samma sätt, som den enskilde mannen, bedöma omständigheternas kraf. Huru vidt skild han redan år 1809 var från den tillämpning af det konstitutionela systemet, som i senare tid gjorde sig allt mera gällande, det visar hans försök [1]) att vid öfverläggningarna om den nya riksdagsordningen motverka införandet af en riksdagens revision af statsverkets räkenskaper, en institution, hvilken syntes honom antingen blifva alldeles öfverflödig ellerock leda till ett ständernas ingrepp i styrelsen som strede mot regeringsformens hela anda. Statsrevisionens betydelse såsom en afledare för en eljest alltid frätande misstänksamhet skänkte han eget nog ingen uppmärksamhet; och ehuru de vid 1809 års riksdag så giftiga beskyllningarna mot den föregående styrelsens embetsmän borde hafva gifvit en föreställning om vådan af allt hemlighetsmakeri inom administrationen, såg han i yrkandena på den offentliga granskningen endast ett anspråk på riksdagens deltagande i förvaltningen, med deraf följande ofog

[1]) Enligt fullt trovärdig uppgift är Hjerta författaren af det memorial som vid riksdagsordningens föredragning i borgarståndet, den 1 Sept., upplästes af rådmannen Korsberger. »Den speciella granskningen af statsmedlens användning», heter det här, »skulle medföra en pröfning af regeringens mått och steg, hvilken snart öfverginge till en sådan anarkisk öfverförvaltning, hvaraf våra riksdagshäfder för oss och våra efterkommande förvara en varnande erfarenhet»... Hänvisande till »det värdiga och endast till stora bruk riktade användande af riksdagens beskattningsmakt och af ansvarigheten för statsrådets ledamöter, hvarigenom det engelska folket bevarat sin frihet utan att nedlåta sig till föremålen för en bokhållares uppmärksamhet, och utan att genom en onyttig granskning af regeringens verkställighetsåtgärder försvaga kraften och hindra verksamheten af dessa», fortfar han: »Det torde vara förlåtligt att icke vilja fordra för det svenska folket en vidsträcktare frihet än det engelska njuter genom en statsförfattning. på hvars bepröfvade grunder vår nya är till väsentliga delar uppförd».

Digitized by Google

af de enskilda intressenas tillgodoseende genom ständernas allmakt.

Redan under den riksdag, som antog den nya regeringsformen, fick ock Järta tillfälle nog att iakttaga så väl betänkliga försök till ingrepp på regeringsmaktens område som yttringar af misshällighet inom representationen sjelf, hvilka hotade både frihet och säkerhet. Under de stora tvistefrågorna om ståndsprivilegierna, om räfsten med enväldets verktyg, om nationalförsvaret och finanserna arbetade i tysthet partisöndringar af vådligare art, dynastiska och konstitutionela, och den regering, som här sökte att stäfja riksdagens lidelser, var utan tvifvel i sin goda rätt att, äfven då den uppträdde med en viss faderlig myndighet, betrakta sig såsom den nya frihetens bästa stöd.

Järta, som omedelbart efter regeringsformens antagande, den 12 Juni, utnämndes till statssekreterare, och som var en af den nya ministèrens kraftfullaste män, har kommit att fästa sitt namn vid två af de uttalanden från konungen, genom hvilka regeringen mest öppet ingrep i riksdagsärendenas gång, och tonen i dessa begge skrifvelser är för honom karakteristisk. Den ena afser ytterligare förlängning af riksdagstiden efter den 11 November, och talar till rikets samtliga stånder om hvad deras frid tillhörer med en märkelig frimodighet.

»Kongl. Maj:t, heter det bl. a., känner de svårigheter, som mött riksens ständer vid utredande af de mångfaldiga ämnen, hvartill de sträckt sin omtanke. Men med samma uppriktighet, hvarmed Kongl. Maj:t yttrar detta, nödgas Kongl. Maj:t äfven erinra riksens ständer om den tidsförlust, hvaruti de synas hafva blifvit förda genom en för vidsträckt omfattning af styrelsens egentliga föremål, genom tillfälliga omsorger för enskilda medborgares angelägenheter, och genom inbördes stridigheter, som söndrat tänkesätten och hotat att försvaga den gemensamma fosterlandskänslan.»

Förebråelsen och förmaningen voro helt visst icke utan sin goda grund i dessa dagar, då ståndén uppvaktades med »memorial» af både riksdagsmän och icke-riksdagsmän om

Digitized by Google

alla möjliga enskilda angelägenheter, då gång efter annan talmännen måste vägra proposition på förslag, hvilkas pröfning gick utom riksdagens grundlagsenliga rätt, och då efter bondeståndets häftiga uppträdande i privilegiifrågan adel och bönder i statsutskottet som bäst höllo på att sammansvärja sig mot biskopslönerna. — Skrifvelsen erinrar derefter, att ständerna ännu icke aflemnat svar på flera kongl. propositioner, att ännu intet betänkande af statsutskottet afgifvits öfver statsverkets tillstånd och behof, så att bevillningssumman kunnat bestämmas och fördelas. Och slutligen sedan, dock under förutsättning att riksdagen på en månad kunde afsluta sina göromål, konungen lofvat att ännu icke utöfva sin rättighet att riksdagen afbryta, heter det:

»För den oförmodade händelse, att riksens ständer icke skulle skynda att gå K. M:ts önskningar till mötes, och Kongl. M:t nödgades finna det icke leda till Dess åsyftade ändamål, utan endast till en onyttig kostnad för Dess undersåtar, att låta rikets nu församlade ständer med deras befattning fortfara, öfverlemnar K. M:t till dem sjelfve att följderna häraf förese och betänka. Den nuvarande bevillningen, hvilken då komme att bibehållas, kunde väl för statens vanliga behof, som oundgängligen dermed måste fyllas, till äfventyrs blifva tillräcklig; men riksens ständer skulle genom sin overksamhet hafva stält sin egen bank utan de tillgångar till betalning för dess staten gifna förskott, hvilka till dess upprätthållande äro högst nödiga; de skulle hafva lemnat sina medborgare, som på god tro gjort leveranser och försträckningar till krigsbehöfven, utan ersättning; de skulle hafva förstört deras riksgäldsverks kredit och betagit dess fordringsegare deras räntor och afbetalningar» . . . o. s. v.

Det fans inom riksstånden ingen som höjde sin röst emot en dylik föreställning[1]): hos ridderskapet och adeln beslöts genast att hos K. M:t genom landtmarskalken frambära dess underdåniga tacksamhet för den nådiga

[1]) Wetterstedts bref till Adlersparre af den 13 Nov. visar dock, att det oppositionella partiet mottagit skrifvelsen med förbittring, och att man tillernat ett anfall mot den samma inom ständen, hvilket dock icke blef af. Se: »Adlersparre Handl. ur Sveriges äldre, nyare och nyaste historia». Del. VII sid. 26.

Digitized by Google

skrifvelsen om riksdagens förlängande; preste- och borgareståndén fattade lika beslut, och bondeståndet uppdrog åt sin talman att »betyga K. M:t ståndets tacksamhet för det prof af ömhet om landets väl och konstitutionens helgd, högst berörda nådiga skrifvelse utmärker». I de sistnämnda ståndet hördes emellertid några yttranden, som öfver skrifvelsens egentliga anledning och syfte gifver en oförmodad förklaring: flere bönder yttrade, att de visst icke ville stanna qvar längre, att riksdagen kostade för mycket och att K. M:t kunde regera utan nya bevillningar. De blefvo emellertid nedtystade, och svaret blef så underdånigt som ofvan är anfördt. — Det hade onekligen varit ännu bättre vitsord om ståndens beredvillighet att gå dessa önskningar till mötes, om göromålen inom den förutsatta tiden fullbordats; men icke förr än $4\frac{1}{2}$ månader derefter kunde anmälan hos konungen göras om riksdagens afslutande, och konungen var under tiden visserligen icke angelägen att sätta sin hotelse i verket.

Ännu kraftfullare är en annan K. M:ts skrifvelse af samma dag, aflåten till hedervärda bondeståndet. I ståndet hade den 4 November föredragits K. M:ts proposition om »särskilda kraftiga anstalter till rikets försvar och framtida säkerhet», detta första utkast till en svensk värnpligtslag, som Platen från konstitutionsutskottet flyttade öfver till rådsbordet, och som nu, sedan riksstånden enhälligt undanskjutit den enskilde motionärens förslag, skulle med stöd af regeringens autoritet genomdrifvas.

Vid detta tillfälle inträffade ett af de märkligaste uppträden, som de ofrälse ståndens annaler haft att uppvisa. Enligt protokollet förlopp saken sålunda.

Efter propositionens föredragning uppstod några ögonblicks allmän tystnad, hvarefter en danneman hördes förklara, att han, med afseende på det allmänna missnöje förra landtvärnsutskrifningen i landet förorsakat, och i anseende till den allmänna ovilja hans hemmavarande hyste

Digitized by Google

för allt slags dermed likhet egande inrättning, för sin del icke vågade propositionen bifalla; och genast »instämde under mycken oro nästan hela ståndet i samma nekande yttrande, hvarunder af ståndets ledamöter, hvilka större delen på en gång talade, särskilda orsaker till afslaget anfördes.»

Talmannen hemställde nu, att ärendet med hänsyn till dess vigt måtte till nästa sammankomst blifva hvilande, men detta besvarades »med ett starkt flere gånger upprepadt nej». Ståndet förklarade »nästan mangrant, att ingen vidare öfverläggning behöfves, att ståndets tanke vore alldeles orygglig att ej under något vilkor åtaga sig en nationalarmering». Särskilda ledamöters kraftuttryck gillas enstämmigt medelst ständigt förnyadt utrop: »Nej, vi åtaga oss ingen armering!»

Stojet afbröts för ett ögonblick, då med vanlig högtidlighet anmäldes och infördes grefve Jak. de la Gardie med en deputation från riddarhuset, för att underrätta att riddarskapet och adeln infordrat statsrådsprotokollen till samma K. M:ts proposition, — och under stillheten efter denna ceremoni sökte sekreteraren att med åberopande af den nyligen antagna regeringsformens §§ 56, 81, 87 och 89 föreställa ståndet, att det enda som nu kunde vid ärendet företagas vore remiss till utskott, hvarefter ståndet ju i hvarje fall egde att sin pröfningsrätt utöfva. Han öfverröstas af flera ståndsledamöter, som yrka, att remiss af konungens propositioner ej vore föreskrifven i ett fall sådant som det nu föreliggande, der hvarken lag- eller konstitutionsutskottet kunde mottaga ärendet.

Talmannen hemställde å nyo, om icke ståndet af skyldig vördnad för K. M:t funne lämpligt låta frågan hvila, till dess man fått inhemta de öfriga riksståndens tankar derom, till hvilket utskott propositionen borde hänvisas, »men under häftigt upprepade afslag härtill fortfor ståndet att yrka målets afgörande nu genast». Enstaka ledamöter höras nu yrka på målets hvilande, och särskildt begär Wessing, att talmannen åtminstone måtte få inför K. M:t

Digitized by Google

anmäla ståndets tankar, innan dess beslut kommunicerades medstånden; men dessa moderata förslag väcka fortsatt »stark oro af de flesta ledamöterna inom ståndet». Ett annat af talmannen understödt förslag, att ståndet måtte afböja all öfverläggning om propositionen allenast af det skäl, att statsrådsprotokollet ej medföljt propositionen, förkastas lika orubbligt, och »ståndet förklarade högtidligen, att frågan nu skulle afgöras». Ännu en gång begär Wessing frågan på bordet; — nytt sorl och starka rop, att han måtte taga yrkandet tillbaka, »hvaraf han till tystnad förmåddes».

Sekreteraren, som fann att ståndet icke kunde bringas från sin föresats att afslå propositionen, försökte nu att vädja till känslan för det passande, och hemstälde, att, om ståndet vidhölle sin grundlagstridiga afsigt att genast afslå den Kongl. propositionen, förklarandet härom åtminstone icke måtte kungöras och medstånden delgifvas, förrän ordentlig expedition blifvit uppsatt och konungen vederbörligen, genom talmannen, delgifven. Icke ens härtill ville ståndet, oaktadt talmannens och sekreterarens ifriga föreställningar, lyssna, utan förklarade flertalet bestämdt och under flerfaldigt upprepade nej sitt afslag härtill samt att deputation borde genast till medstånden afgå.

Sekreteraren delgaf nu ståndet, att han ansåge sig skyldig att om hvad sålunda förelupit underrätta konungen, och bortgick. Protokollet antyder icke, att under hela uppträdet någon proposition af talmannen framstälts, vare sig om afslag eller om deputation, men väl att under sekreterarens frånvaro »protokollsföranden på ståndets anmodan författade en anteckning till rättelse för deputationen». Sedan sekreteraren efter sin återkomst från konungen från denne framfört en försäkran om hans omtanke för rikets välfärd, försökte så väl han som talmannen ännu en gång att afstyra ståndets förehafvande. Förgäfves. En deputation af 16 ledamöter, företrädd af Anders Jansson Hyckert, afgick till medstånden med underrättelse, att bondeståndet afslagit den K. propositionen i hvad den

Digitized by Google

afsåg frågan om nationalarmering och i öfrigt hänvisat den samma till statsutskottet.

Om grundlagsvidrigheten af ett dylikt omedelbart beslut *kunde* man vid denna tidpunkt — då 44 § riksdagsordningen ännu ej var grundlag — hafva olika meningar; men oväsendet, trotset, oformligheten af talmannens öfverröstande voro otvifvelaktigt i och för sig egnade att ingifva bekymmer, så mycket hellre som bondeståndet äfven i öfriga frågor visade stor benägenhet att sönderbryta riksdagen, och som man väl icke utan skäl under denna bångstyrighet anade bearbetningar af motståndarne till den nya ordningen. Inom regeringen beslöt man sig för en kraftåtgärd och sökte att vända saken till en disciplinfråga, der konungen uppträdde som grundlagens väktare. Det torde väl böra antagas, att man härvid icke blott afsåg den formella rättelsen för formens skull — i hvilket fall den högtidliga skrifvelsen mera varit en polisåtgärd än en politisk handling —, utan äfven hoppades att vinna något i sak. Med den af grundlagen föreskrifna behandlingen kunde ju dock i nödfall ernås ett riksdagens beslut genom trenne stånd, — hvilken sakens utgång åter bönderna just fruktade och trodde sig med sin vägran af remiss omöjliggöra[1]). Vid detta tillfälle inträdde Järta såsom föredragande i ett mål, som väl egentligen tillhört hofkansleren[2]), och ur hans penna flöt en Kongl. Maj:ts

[1]) Wetterstedt säger dock i bref till Adlersparre af den 13 Nov. 1809, att straffbrefvet till bondeståndet endast härledde sig från nödvändigheten att, af känsla för grundlagens helgd, återföra vilseförda sinnen inom de former, som med statsförfattningens bestånd ej få öfverträdas, och att fråga ej var om hufvudsaken, hvilken vid detta riksmöte säkerligen ej kunde gå igenom. Om så var, blef regeringens nederlag så mycket större.

[2]) Statsrådsprotokollet d. 9 Nov., som antagligen förts af hofkanslersexpeditionens tjenstemän, finnes ej i den bristfälliga samling hofkanslersprotokoll, som i riksarkivet förvaras, och det kan derför ej synas, hvarför Järta föredragit och kontrasignerat de båda kungliga skrifvelserna, af hvilka åtminstone den senare omöjligen kunde ega samband med hans funktion såsom statssekreterare. Det är möjligt, att detta berodde på sjukdomsförfall för Wetterstedt, såsom förhållandet var vid ett föregående tillfälle den 5 Nov. (se ridd. o. ad. protokoll 1809 Nov. sid. 428.) Men redan den 11 Nov. var Wetterstedt den, som aflemnade den af en annan kontrasignerade skrifvelsen. Antagligen var Järta vid

Digitized by Google

nådiga skrifvelse af den 9 November till bondeståndets talman, hvilken innehåller ett och annat i stilen af konung Gustafs tal till de vrångsinte dalkarlar. Skrifvelsen lyder:

»Vår ynnest och nådiga benägenhet med eder, bondeståndets talman! Med en liflig smärta hafva Vi genomläst det protokoll, som förvarar minnet af bondeståndets förhållande den 4 uti innevarande månad, sedan Vår nådiga proposition om vidtagande af kraftiga anstalter till rikets försvar och framtida säkerhet blifvit ståndet meddelad. Af detta stånd, som Vi med en synnerlig nåd omfattat, och hvars angelägenheter Vi med en faderlig sorgfällighet sökt främja, hade Vi icke förväntat oss ett oordentligt förkastande af en nådig proposition, som vi till riksens ständer afgifvit, utan någon enskild afsigt, endast för att fullgöra den pligt, hvilken vårt konungsliga kall oss ålade. Då Vi, med kännedom af rikets inre tillgångar och yttre förhållanden, funno oss böra föreslå riksens ständer att besluta det enda medel, som ännu återstår till försvar af rikets framtida sjelfständighet, och af hvarje svensk mans frihet och säkerhet, det medel som beredt Sveriges ära och styrka i framfarna tidehvarf och ännu i lagar och privilegier är stadgadt, föreslågo Vi likväl de betänkligheter emot dess antagande, som under öfverläggningarna derom kunde framställas, men hvilka Vi förmodade, att en lugn och fördomsfri pröfning skulle undanrödja. Vi voro alltid öfvertygade, att riksens ständer skulle med underdånig erkänsla emottaga detta vedermäle af vårt nit för ett älskadt fädernesland och af vår omsorg att bevara dess sjelfbestånd äfven för tider, som Vi sannolikt icke komme att upplefva; att hvarje riksstånd skulle bevisa oss denna erkänsla genom en aktningsfull granskning af de moget öfverlagda skäl, på hvilka vår proposition är grundad; och att, ehvad den samma bifölles eller icke, skulle dock riksens ständers beslut deröfver blifva fattadt på ett sätt, som vore värdigt dem och de tappra folk de föreställa. Men med yttersta förundran hafve Vi af bondeståndets ofvannämnda protokoll inhemtat, att en del af detta ståndes ledamöter, i stället att upptaga vår i fråga varande nådiga proposition med den vördnad, de oss skyldige varit, med den tillgifvenhet, som Vi af dem egt rätt att vänta, hafva genast efter uppläsningen deraf, med otillbörlig ifver och med rop och oro-

denna tid, såsom han senare så ofta framträdde, ifrig att påyrka kraftig tillrättavisning af hvad han ansåg strida mot grundlagen, och möjligen har han, just såsom upphofsman till förslaget att bestraffa bondeståndet, fått åtaga sig utförandet.

Digitized by Google

liga uppträden hindrat den lagliga förberedelsen till en ordentlig öfverläggning.

Med den benägenhet att öfverse misstag och förvillelser, som vår mildhet hos oss danat och vår ålder stadgat, skulle Vi dock lemna detta förhållande obemärkt, om ej lagens helgd, samtliga riksens ständers makt, och hvarje enskild riksdagsmans rätt och frihet syntes oss derigenom vara kränkta. Vi uppfylle en svår men ovilkorlig pligt, då Vi nu nödgas anbefalla eder att föreställa bondeståndet olagligheten af hvad vid ofvanberörda tillfälle der förelupit.

Protokollet upplyser, att I jemte flere af ståndets ledamöter och sekreteraren yrkat, att den genom vår nådiga proposition väckta frågan om en nationalbeväring, skulle blifva hvilande till nästa plenum; men ehuru en af ålder stadgad och af riksens ständer alltid med noggrannhet iakttagen ordning bjuder, att ett sådant yrkande ej må vägras, gjordes deruppå icke något afseende, utan fordrades med starka rop, ibland annat, att riksdagsmannen Johan Magnus Wessings påstås ende om berörda betänketid genast borde återtagas, en fordran, som i dubbelt afseende betog honom den rätt och den frihet, han som ledamot af ståndet ovilkorligen och ostörd bort åtnjuta.

Vidare intygar protokollet, att sekreferaren erinrat ståndet om regeringsformens föreskrift i 56 §, att allmänna frågor, som i riksens ständers plena väckas, ej må till omedelbarligt afgörande der upptagas, utan skola öfverlemnas till behörigt utskott, som eger att dem bereda och sig deröfver yttra. Oaktadt denna allmänna föreskrift, upprepad i andra §§ af regeringsformen, der fråga är om konungens proposition, hafva bondeståndets ropande ledamöter förklarat, att något utlåtande öfver den föreslagna nationalbeväringen af ett utskott vore öfverflödigt, enär ståndets tanke och orygglgt fattade beslut derigenom icke kunde förändras. Dessa ledamöter hafva sålunda förhindrat iakttagandet af en i grundlagen bestämd ordning, beredande för samtliga riksens ständer rättigheten att genom deputerade samråda öfver förekommande ämnen, innan dessa till afgörande i de särskilda riksstånden upptagas, och genom hvilken ordning allena något sammanhang kan fästas emellan de fyra stånds viljor, som fordras till ett riksens ständers beslut.

Protokollet vittnar ytterligare, att något ordentligt beslut icke af bondeståndet blifvit fattadt, utan att dess förmenta allmänna tanke blifvit yttrad genom rop och oredigt tal af flere ledamöter på en gång. Ingen öfverläggning har egt rum, under hvilken ståndets saktmodiga och laglydiga leda-

Digitized by Google

möter fått tillfälle att sina meningar anföra, och ingen hufvudsaklig proposition finnes vara gjord af Eder, som allena egt rätt att någon sådan göra. Ståndets orolige ledamöter hafva sökt stadga det vådliga efterdömet af ett beslutningssätt, som i framfarna tider icke sällan blifvit nyttjadt, och som i fall det icke nu af en lagälskande konung kraftigt återhölles, i framtiden kunde nyttjas af den styrande makten, för att kränka riksens ständers frihet.

Vi hoppas, att bondeståndets ledamöter sjelfve inse angelägenheten att rätta de felaktigheter, som Vi funnit oss böra anmärka, och att ståndet i laglig ordning och i öfverensstämmelse med de tre öfriga riksståndens beslut öfverlemnar vår nådiga proposition, angående en allmän nationalbeväring, till en förberedande pröfning af något samtliga riksens ständers utskott, hvarefter först ståndet eger makt att den samma bifalla eller afslå. Vi hafve icke i något fall sökt med vår makt verka på riksens ständers beslut, då de i en laglig form blifvit fattade, och Vi lemna riksens ständer samma frihet att lagligen afgöra frågan om nationalbeväringen, som de i alla andra mål under detta riksmöte, mera än vid något af de föregående, åtnjutit. Men Vi äro pligtige försvara den af oss antagna och inför riksens ständer besvurna grundlagens helgd, att skydda riksens ständers på iakttagandet af en laglig ordning beroende makt, och att bibehålla enskilda riksdagsmäns frihet, att i lugn öfverlägga om förekommande frågor, för hvilkas afgörande de blifva Gud och menniskor, samtid och efterverld ansvarige. Vi befalle eder Gud allsmäktig nådeligen».

Obestridligt är denna skrifvelse af en hög vältalighet, och den skulle hafva bevarat sin plats som ett betydande aktstycke i våra riksdagshäfder, om omständigheterna medgifvit regeringen att med kraft fullfölja sina afsigter eller att åtminstone vidhålla och genomdrifva sin fordran å propositionens behandling af utskott och grundlagsenliga besvarande. Såsom saken nu förlopp, fick man föga mera än vältaligheten i behåll. I bondeståndet aflemnades den 11 Nov. den kungliga skrifvelsen, förseglad, af hofkansleren, som förklarade sig »hafva befallning att afträda, innan den upplästes, för att derigenom gifva ett nytt, och som han hoppades verkande, vedermäle af Kongl. Maj:ts aktning för regeringsformens helgd, af dess omsorg att främja

Digitized by Google

laglig ordning inom detta rike». Men dylika vedermälen af grannlagenhet var ståndet icke denna dag sinnadt att låta på sig verka. Vid sekreterarens föreställning, att nu kunde ståndet finna, huru äfven Kongl. Maj:t ansett dess förfarande olagligt, och på hans upppmaning att genast skrida till remiss af propositionen, svarade Anders Sandsten, att han visst icke kunde finna något grundlagsvidrigt hafva den 4 Nov. förelupit, men att det deremot vore alldeles stridande mot ståndets värdighet att återtaga ett redan fattadt och medstånden kungjordt beslut, — i hvilken förklaring 104 af ståndets ledamöter genast instämde och det skriftligen. Härvid uppkom ganska häftigt sorl, och protokollet vittnar, att under den följande öfverläggningen den upphetsade majoriteten med ett stötande öfvermod behandlade de få moderate ledamöterna. När Wessing påpekade olagligheten af det förra beslutet, ropade några dannemän, att »ehvad beslutet vore lagligt eller ej, vore det emellertid fattadt och kunde således ej vara ändring underkastadt», och talmannens förklaring, att »det s. k. beslutet ej vore något beslut, då han det samma aldrig proponerat» bemöttes så, att tålamodet slutligen brast den lugne och beskedlige Lars Olsson. Han förklarade, att om föreställningar ej förmådde återföra sinnena till sans, ville han nedlägga sitt embete. Intet hjelpte. Mats Person begär nu, att saken må få hvila, men mötes af nästan hela ståndet med ett starkt nej; — begär åter, att »talmannen och sekreteraren måtte få anhålla hos konungen, att ståndet antingen mangrant eller genom en deputation» . . . men afbrytes åter af nej och sorl, — till dess att ändtligen en af tidens många parlamentariska ceremonier, en deputation från riddarhuset, kom förhandlingen att afstanna, och ärendet sålunda faktiskt fick hvila.

Så gick det till denna gång, och ofta, i 1809 års bondestånd, och det måtte snart nog hafva blifvit tydligt för regeringen, att det politiska experiment man pröfvat var allt för vådligt. Sedan preste- och borgarestånden remitterat ärendet till ekonomi-utskottet, men ridderskapet och adeln,

Digitized by Google

der oppositionen var ganska stark ehuru dold i finare former, genom en af regeringens parti bestridd men med 49 rösters öfvervigt beslutad remiss till konstitutionsutskottet, visat, att föga utsigt fans till enighet ens mellan de tre andra ståndén, gaf regeringen efter. Saken uppgjordes på ett sätt, som alltigenom företedde en den mest egendomliga motsats mellan form och sak, och bondeståndet köpte med några underdåniga fraser och en afbön den fullständigaste seger icke blott öfver den kongl. propositionen utan äfven öfver skrifvelsen af den 9 November.

Den 22 November förebragtes på flera ledamöters begäran frågan ånyo i ändamål att förena ståndet om en underdånig ansökning, att »K. M:t, utan vidare afseende på hvad rörande ärendets behandling hos ståndet förekommit, täcktes återtaga sin framställning om en nationalarmering». Förslaget var af beskaffenhet att genast vinna bifall, och ingen invändning gjordes heller mot sekreterarens erinran, att »denna anhållan borde framställas i ordalag, som tydligen utmärkte den undersåtliga vördnad och tillgifvenhet ståndet alltid för dess milde konung hyser». Skyndsamt uppsattes och justerades det tal, hvarmed talmannen och en stor deputation följande dag uppvaktade konungen, och hvari ståndet i de mest underdåniga ordalag erkände sig hafva blifvit »af den nådiga skrifvelsen öfvertygadt, hurusom vid öfverläggningen den 4 November det förhastande egt rum, att i stället för att den kongl. propositionen bort enligt regeringsformen till något utskott remitteras, ståndet till hufvudsakligt afgörande detta vigtiga ärende genast företagit»... »Men, allernådigste konung! om den farhåga, ståndet hyser för en allmän konskription och en nationalbeväring, vid detta tillfälle åstadkommit en ifver, som under minnet af nyss framfarna missöden fört dem till uraktlåtande af den i grundlagen stadgade ordning för ärendets handterande; då värdes, milde konung, uti detta ståndets erkännande af en åsidosatt form hemta nådig anledning till ett mildt öfverseende». Så var förebråelsen afväpnad, och man hade lofvat att aldrig göra så

Digitized by Google

mera. Men på det icke den sålunda erkända grundlagens obeqvämlighet måtte varda allt för tung, och de ångerfulles lydnad för mycket ansträngas, framställdes derefter ståndets anhållan, att »konungen af nåd och ömhet för dess allmoge måtte icke vidare fullfölja sin begäran om en nationalarmering».

Denna bön vardt af konungen genast bifallen, enär »bondeståndet nu genom Eder högtidligen för mig erkänt dess misstag och medelst åkallande af min ömhet för Sveriges allmoge anhåller, att jag ej vidare måtte yrka på ifrågavarande proposition, och enär genom detta edert beslut frågan härom åter inträdt i grundlagsenlig form, öfverensstämmande med min och grundlagens värdighet».

Det var vid denna tid ingen fara för att en dylik motgång skulle betyda ett parlamentariskt nederlag för regeringen. Den följdes för öfrigt rätt snart af ett för regeringen gynsamt efterspel, hvilket verkligen egde ett slags parlamentarisk karakter, och hvari Järta äfven lär hafva varit en ehuru anonym deltagare.

I dèt plenum, den 1 Dec., då K. M:ts beslut, att låta frågan om en nationalarmering förfalla, blef riddarhuset delgifvet, betygade regeringens motståndare högljudt sin skadeglädje öfver det verkställda återtåget i striden med bondeståndet, och sökte att göra det än bittrare genom förslag om en »stark tacksägelsedeputation till K. M». Förslagsställaren, den bekante öfverstelöjtnant Gripenwaldt, hade uti sitt memorial härom ingått uti åtskilliga reflexioner öfver statsrådets förhållande i denna sak, i det han uttryckligen tillskref dem allena »konskriptionens framställning»... »De hafva likasom åsyftat att trotsa folkfattigdomen efter ett folkförödande krig; de hafva med sällsynt men beräknad enighet, liknelsevis att tala med en magisk trollkraft i sina rådslag, troligen sökt mildra eller icke framdraga det rätta tillståndet i landet; misstroendet, såsom en vanlig slutföljd, skall troligen, fruktar jag, blifva den skänk de äfven af nationens största flertal skola skörda».

Digitized by Google

Detta anfall, hvilket, sammanbundet med förslaget om en tacksägelsedeputation till K. M:t, var ett tydligt försök till ett parlamentariskt misstroendevotum mot ministèren, och som troligen i väsentlig mån afsåg Järta och Platen; kunde den numera ofrälse statssekreteraren icke personligen besvara; men efter utsago af honom nära stående samtida [1]) har han tre dagar derefter genom en af sina vänner på riddarhuset afgifvit sitt genmäle å tillvitelserna, och i samma plenum erhöll han ock all den upprättelse som kunde önskas.

Oppositionen hade sjelf gifvit sin sak förlorad i det plenum d. 4 Dec., då Gripenwaldts tacksägelseförslag skulle afgöras, och motionären ville förekomma nederlaget genom ett anbud att taga förslaget tillbaka. Men så lätt släpptes han icke. Som ofta, när partifrågor vid denna riksdag förekommo, inleddes förhandlingen af Mannerheim — med en anhållan om tryckning af Gripenwaldts memorial. Derefter upplästes till protokollet mer eller mindre vältaliga eller hetsiga memorial af Fabian Wrede, Johan Puke, Carl Löwenhjelm, Johan Mannerstam, Carl Ridderstolpe, af Wingård, Rudolf Cederström — och af dem alla var säkerligen det sist nämda det utmärktaste ej blott såsom försvar för regeringens förslag och statsrådets tillstyrkan utan äfven som politisk harangue. Man igenkänner verkligen i hela anförandet Järtas uttryck och tankar, och inom ridderskapet och adeln kände man frih. Rolf Cederström tillräckligt för att veta, att slik vältalighet icke var hans egen.[2])

»Jag döljer icke min fasta öfvertygelse», heter det i början af detta anförande, »att mitt fädernesland icke kan bibehålla sin sjelfständighet, mina medborgare icke sin frihet, kommande

[1]) Beskow: Lefnadsminnen. Sid. 109. Anförandet är verkligen så alltigenom präglad af Järtas framställningssätt och åsigter, att utgifvaren ansett sig, med det stöd som Beskows uttalande må gifva, kunna anföra några utdrag derom i en teckning af Järta såsom statsman.

[2]) Den spetsige C. F. Stael von Holstein började också sin replik med de orden: »Denna debatt var mig oväntad; jag har således ej kunnat fatta mina tankar på papperet, ej heller haft tillfälle anlita någon annan skickligare än jag sjelf att biträda mig med författandet deraf» ...

Digitized by Google

slägten icke svenska namnets ära, utan genom det medel af en allmän nationens beväpning, hvartill konungen äskat lagligt bifall af riksens ständer. Denna öfvertygelse är grundad på kännedomen af Sveriges oförmögenhet att till sitt försvar underhålla en talrik stående armé, på erfarenheten af den förändring som militärsystemet i Europas stater undergått, sedan den mäktigaste af dem upplifvat den forntidens grundsats, att hvar medborgare är skyldig att personligen försvara sitt fädernesland; på vissheten att ingen kraftfull nationalanda kan beredas och ingen varaktig frihet grundas hos ett folk, som sorglöst öfverlemnar försvaret af sin ära och sin frihet åt lejda armar; på förutseendet, att det i stånd och klasser söndrade svenska folket icke kan förenas till ett gemensamt fosterland, förr än nationalförsvaret förvandlas från ett efter eganderättens mångfaldiga förhållanden ojämt fördelad beskattningsbörda till en allmän medborgerlig pligt, gällande lika för den höge som för den låge, för den fattige som för den rike. Jag hoppades, att under lugna öfverläggningar, värdiga ett upplyst och tappert folks ombud, dessa och många flera skäl skulle föra dem till ett allmänt bifall af K. M:ts nådiga proposition. Jag gjorde mig säker, att åtminstone ingen medlem af Sveriges riddersmannastånd kunde glömma, att skyldigheteu till personlig krigstjenst utgjort det ursprungliga vilkoret för detta ståndS tillvarelse.

Men mitt hopps fullbordan är fördröjd genom det ståndS (bondeståndets) förhållande, som skulle i framtiden vinna den största fördelen af en nationalarmering.

Inom Sveriges riddersmannastånd nödgas jag med åberopande af hederns lagar bemöta hårda beskyllningar mot de redlige män, som vågat deltaga med sin konung i den tanken, att Sveriges sjelfbestånd, frihet och ära borde af hvar svensk medborgare försvaras. Jag blyges att säga det, — det är inom dessa murar, under *De la Gardiers*, Torstensöners, Hornars, Banérers, Stenbockars sköldar, som jag nödgas yrka vördnad för den konung, rättvisa mot de embetsmän, hvilka ännu ur djupet af svenska folkets förnedring sökt höja det till aktning bland Europas nationer.»

Från denna ståtliga inledning, som kraftigt och kort angaf de skäl, hvilka i en senare tid plägat bjudas för värnpligtens införande i vårt land, fortgick talaren till bemötandet af Gripenwaldts anfall mot konungens rådgifvare, och i synnerhet då han vid några punkter deraf syntes utmanande vända sig mot de kände ledarne af det gusta-

Digitized by Google

vianska och reaktionära partiet, ådrog han sig riddarhusets synnerliga uppmärksamhet. Gripenwaldt hade yttrat farhåga för nationens beväpnande. emedan »deras tänkesätt ej synas förenade om nyttan af alla händelser. politiska förhållanden, antagna styrelsegrunder och representationen af folket». Härtill genmälde talaren:

»Jag har svårt att döma om andras farhågor, men för egen del tror jag mig böra förklara, att jag icke kan finna det vara vådligt för en regering att anförtro vapen åt ett folk, så laglydigt, så sedigt och så spridt öfver ett vidsträckt land som det svenska. Det är möjligt, att allas sinnen, efter den timade statshvälfningen icke äro förenade om nyttan af alla händelser. Det är möjligt, att en eller annan ärelysten person (här skola, efter en berättares utsago, allas ögon hafva hänvändts på J. De la Gardie), en eller annan till brädden af sin undergång förd vinglare (här såg man på Ruuth) skulle finna, att en annan sakernas ordning än den närvarande vore nyttigare, om icke för samhället, så för honom. Men mängden af svenska folket låter sannerligen icke hänföra sig af sådana anförare, att nyttja erhållna vapen till störande af det allmänna lugnet... Tror man att den afsatte konungen eger något mäktigt anhang bland ett folk, som han förtryckt, hvars egendom, hvars blod, hvars sjelfständighet, hvars ära, hvars lagar han uppoffrat åt sin egensinniga personlighet? Tror man, att mängden af det svenska folket skulle önska en aristokratisk förmyndareregering i ett barns namn»?...

I denna stil fortgick memorialet, som enligt protokollet mottogs af ridderskapet och adeln med ett »ganska starkt bifall». Den närmast följande talaren, Carl Löwenhjelm svarade tydligen mot en mera upphetsad sinnesstämning, då han, icke inskränkande sig till enkelt ogillande af Gripenwaldts förslag, i slutet af sitt patetiska anförande begärde proposition på ett »högtidligt ogillande af herr Gripenwaldts mot statsrådet fälda olagliga och sårande tillmälen». Åtskilliga talare instämde i samma yrkande, och det var förgäfves, att de moderate eller oppositionen sökte rädda motionären genom åberopande, att han återtagit sitt förslag eller genom begäran om hela diskussionens uttagande ur protokollet. Majoritetens ledare, Mannerheim och Jakob Cederström motsatte sig hvarje dylikt förmedlingsförslag,

Digitized by Google

och på landtmarskalkens slutliga hemställan om *ogillande* af de mot statsrådet fälda uttrycken svarades »ett starkt ja, hvaribland hördes några nej». Grefve Jakob De la Gardie tillkännagaf till protokollet, att han ropat nej, och vidgick sålunda, att regeringens stora seger var hans nederlag.

Den nye statssekreteraren för finanserna hade äfven i öfrigt allt skäl att vara tillfredsställd med sin ställning till riksdagen. Om man undantager det tämligen sväfvande förslaget, att till jernhandteringens bistånd underlätta belåningen i riksbanken af jerneffekter — hvilket under åberopande af bankens säkerhet i hufvudsak förkastades —, blefvo samtliga de af honom kontrasignerade kungliga propositioner af ständen bifallna. Åt tackjernsbergslagerna begärdes ett låneunderstöd, som beviljades; för spanmålsundsättning till Vesterbotten anslogos skyndsamt erforderliga medel; det var äfven på Järtas föredragning K. M., med anledning af ett riksdagens beslut om kanalanläggningen, föreslog upprättande af Göta-kanal-diskont, till det nya kanalbolagets uppmuntran, och ständerna medgåfvo villigt nog den redan så hårdt anlitade bankens biträde till detta för rikets finanser så ödesdigra företag. Lika beredvilligt mötte ständerna de kraf på statsverket, som den förstörda finansställningen nödvändiggjorde, och statssekreterarens uppgift var härutinnan så mycket lättare, som det icke å någondera sidan synes hafva ingått i den konstitutionela uppfattningen, att konungens rådgifvare borde utarbeta finansplanen eller föreslå utvägar till behofvens fyllande.

Jemlikt den nya regeringsformens föreskrift framlade K. M:t på Järtas föredragning redan d. 5 Juli en öfversigt af statsverkets tillstånd och behof, utvisande en skilnad mellan statsverkets inkomster och utgifter af 574,736 rdr. I denna till statsutskottet aflemnade statsverksproposition, åtföljd af vederbörande embetsverks utlåtanden, tillkännagafs, att K. M:t med största tillfredsställelse skulle anse de indragningar och besparingar statsutskottet kunde

Digitized by Google

finna nodiga och verkställbara, men erinrades tillika, att för oundgängliga förbättringar af flottans utrustning och materiel, för gevärs anskaffande och arméens nödtorftiga utredning erfordrades minst en million rdr. För öfrigt nämndes icke ett ord om de medel och utvägar, som för dessa utgifters och bristers betäckande kunde vara att vidtaga, hvilket allt således öfverlemnades till statsutskottets och riksdagens godtfinnande och uppfinningsförmåga. Samma, med den nya regeringsformens ordalydelse fullt öfverensstämmande, passivitet med hänsyn till regleringsoch beskattningsplanen framträdde äfven i den proposition af d. 23 Aug., hvarigenom K. M. till riksdagen öfverantvardade bränvinslagstiftningen, hvarutinnan endast en lindrig antydan gafs om önskvärdheten af tillåtelse till bränvinsbränning, men intet yttrades om beskattningen. För öfrigt inskränkte sig finanssekreterarens uppgift hela riksdagen igenom till anmälande af de inträffande behof, som kräfde medgifvande och anslag af riksdagen. Den 26 Juli erinrades ständerna genom nåd. proposition derom, att, alldeles oberoende af statsbristen för 1810, statskassan fortfarande vore i behof af det förskott å 250,000 rdr i veckan från riksbanken, hvarmed alltsedan statshvälfningen alla utgifter varit bestridda, och att intet annat hypotek för detta förskott kunde lemnas än en förskrifning på kronans domäner. Förskottet beviljades, men panten förklarades obehöflig, då tullintraderna redan voro förskrifna. Några veckor derefter underrättades ständerna af K. M:t, att statsverket icke heller kunde undvara den hälft af tullintraderna, som blifvit till hypotek åt riksbanken förskrifven, och i anseende till behofvet blef genast denna statskontorets tillgång frigifven. Sedan någon tid derefter särskilda mindre anslagsbehof för riksdagen anmälts, synas regeringen och statskreteraren för finansärenden icke hafva varit i någon mån af de egentliga finansfrågorna besvärade.

Riksdagens statsutskott lärer emellertid hafva haft någon känsla deraf, att en dylik sträng arbetsfördelning mellan statsmakterna icke vore så alldeles naturlig, ty det

Digitized by Google

framkom redan vid början af sitt stora och maktpåliggande värf, d. 14 Augusti, med det förslaget, att ständerna skulle hos K. M:t anhålla, att han täcktes befalla »vederbörande embetsmän att inkomma med sitt förslag till den finansplan, de ansåge tjenligast och bäst svarande mot ändamålet att fylla behofven, utan att beröfva undersåtarne det nödvändiga eller hindra näringarnas uppkomst.» Men ständerna delade icke en sådan uppfattning. På riddarhuset, der diskussionen i frågan fördes något på sidan om ämnet, bifölls väl utskottets framställning, likaså hos presteståndet; men borgareståndet fann en dylik vädjan till konungen innefatta ett för framtiden möjligen vådligt afsteg från regeringsformens tydliga föreskrift »att det tillkomme ständerna och dessas statsutskott att för statsverkets behof utse möjliga och nödiga tillgångar», och sedan bondeståndet häruti förenat sig, var frågan förfallen. Denna stränga tolkning af grundlagens föreskrifter, som i statsskickets första skede beröfvade konungens finansielle rådgifvare all egentlig inverkan på statsregleringen i dess helhet, var emellertid mer än eljest förklarlig i en tidpunkt, då finansplanen väsentligen bestod i uppgörelser med riksbanken och riksgäldskontoret, tvenne verk, hvilkas sjelfständighet riksdagen numera ängsligt bevakade.

Det märkvärdiga kapitel af vår finanshistoria, som omfattar 1809—10 årens stats-, banko- och riksgäldsreglering hör i följd häraf i sjelfva verket föga till Hans Järtas historia. I uppgörandet af den finansplan, som kom att befästa statsverkets nära samband med banken och sålunda gaf uppslaget till den öfverdrifna sedelutgifning, hvilken 20 år senare framtvang realisationen, har han visserligen icke deltagit. Dock synes han icke hafva varit främmande för det åskådningssätt, som grundlade denna tingens ordning. Att han icke hörde till dem, som framför allt annat fruktade vådorna af bankens anlitande och det dåvarande kreditsystemets utveckling, visar det å hans föredragning framlagda förslaget till bankens deltagande i Göta-kanaldiskont och det af honom utfärdade reglemente för samma

Digitized by Google

diskont. Järta har sannolikt i kanalförslaget redan vid denna tid sett en stor politisk angelägenhet, vid hvars genomförande man icke finge räkna så noga med tillgångarna eller med de finansiela grundsatserna.[1])

Äfven i ett annat hänseende har Järta åtminstone indirekt kommit att inverka på riksdagens finansreglering — ehuru det ej är fullt klart, huruvida han dervid handlat efter en bestämd plan. Många år senare uppträdde han som en principiel motståndare till det system af fonderade statslån,[2]) hvars antagande år 1809 troligen kunnat gifva stadga åt våra finanser och förekomma bankens senare obestånd; huruvida han år 1809 hyllade samma åsigter är icke bekant, men det vill dock synas, som om det berott på något annat och mera än några smärre formfrågor, att verkställigheten af riksdagens i detta syfte fattade beslut så länge fördröjdes. Med denna ganska märkliga sak, för hvilken Järta af ovänner undfick förebråelser, förhöll sig i korthet sålunda.

Den i ekonomiskt hänseende vigtigaste och mest intressanta företeelsen vid 1809 års riksdag var den strid

[1]) Man igenkänner i detta för 1809 års finansiela förhållanden minst sagdt djerfva förslag samma heroiska uppfattning af kanalens nödvändighet och »oberäkneliga» nytta, som många år senare (1821 och 1822) Järta uttalar i bref till Platen, der han säger om kanalen: »Lyckligtvis står den som en orubblig pelare till ett monument, att ännu finnes individuel svensk härdighet, kraft och känsla för annat än bankosedelns värde», och en annan gång med en återblick på 1810 års beslut: »Hvilket nationelt verk befästade så i Europas ögon den nya sakernas ordning, och hvilket bevis på en uppväckt allmän nationalanda var mera framlysande än den öfver beräkningen dubbelt stora aktieteckningen? Hade man väl, detta förutan, låtit det lilla Sverige på allvar handla sjelfständigt under det allmänna våldssystemet? Och hvilken vördnadsbjudande storhet framstälde icke *då* svenska nationen, när den efter att hafva förlorat nästan allt annat af Ehrensvärd än hans *namn*, lemnade Platen tillfälle att gifva *sitt* åt kommande generationer, förmäldt med ett storverk af ojemförligt vidsträcktare åsyftning och midt i riket bättre bevaradt än Sveaborg». (Exc. Grefve B. B. v. Platens brefsaml. i kongl. biblioteket, der åtskilliga bref af Järta finnas bevarade.)

[2]) I en uti Svenska litteraturföreningens tidning 1833 n:r 37—41 införd, med H. J. signerad, recension af M. Björnstjernas genom C. A. Agardh öfversatta skrift om den »Engelska statsskulden». Järta ingår der i ett försvar för besluten att betäcka statsutgifterna med bankolån och angifver riktigt de omständigheter, som *bidrogo* att senare förvärra bankens ställning; han upprepar ock emot förslaget till en fonderad statsskuld samma skäl, som 1810 anfördes af bergsrådet Rothoff (från Falun).

Digitized by Google

som utkämpades mellan två motsatta syſtem för regleringen af de genom kriget förstörda finanserna. Statsutskottet intog genast från början, i ett betänkande af d. 14 Augusti, sin ställning i frågan med ett förslag om upptagande af inrikes lån i tvenne olika former, dels med 10 års amortering och 5 % ränta, dels i perpetuella räntor å 7 %. Idéen var Schulzenheims, hvilken redan vid 1800 års riksdag framkastat den samma; den var äfven varmt förordad af den gamle Liljencrantz, som kände vådorna af det förföriska sedelutgifningssystemet och förstod, huru de skulle förekommas. De hufvudsakliga skälen för detta förslag voro, att då statsbehofven omöjligen kunde med ens fyllas genom beskattning, man af två onda ting måste välja det minst vådliga; att lånesystemet väl vore för framtiden betungande men tillika betryggande för den finansiella ställningen, då deremot den hittills använda utvägen, att betäcka utgifterna genom utgifvande af räntefria banksedlar, lätteligen kunde medföra vidtgående rubbningar i allmänna rörelsen och icke utöfver en viss gräns kunde fortsättas. Hos ridderskapet och adeln syntes denna sunda och välbetänkta finanspolitik möta rätt mycket erkännande och vann, efter en återremiss, dess bifall utan votering.

Men inom bondeståndet gjorde sig en annan uppfattning gällande: man räknade här genast ut, att 7 % räntor på 4 mill. skulle inom 14 år utgöra 4 millioner och kapitalet ändock vara oguldet, och sedan frågade man: hvarför låta enskilde kapitalister få en så stor vinst, då »banken» kan få den samma? hvarför betala 7 % ränta åt enskilde, då banken kan lemna samma summa för 2 % ränta och 5 % kapitalafbetalning, och riket varda qvitt sin gäld? hvarför betala hög ränta, då man mot låg eller ingen ränta kan erhålla bankosedlar? Hvarför i allmänhet låna och »sätta staten i skuld», då man kan betala utgifterna med något som icke alls ser ut som lån: med sedlar, som allmänheten tager för mynt? Hvarför låna och »draga kapital från näringarna», då man kan hjelpa sig med ban-

Digitized by Google

kens sedelutgifning, hvilken efter hvar mans egen erfarenhet sätter nytt lif i alla näringar?

Sammanställningen af dessa satser var för bondeståndet så förförisk, att statsutskottets förslag först afslogs och, då det några veckor senare återkom, bordlades till behandling i samband med statsregleringen. Samma uppskof vidtogo de begge andra ofrälse ståndén. Stats- och bankoutskotten trodde sig visserligen böra på det allvarligaste försäkra, att det för banken var högst betänkligt, ja vådligt att på detta sätt öka vår sedelstock, att den tvärt om borde förminskas, men det hörde till sekretessens förbannelse, att dylikt ej kunde sägas annorledes än i allmänna fraser, och att riksdagen tolkade dessa efter beqvämlighet och tycke. Man gjorde sig derför ej brådtom; hösten förlopp, och året 1810 ingick utan reglering af de sväfvande skulderna. Under tiden måste banken faktiskt fortfara att utsläppa sedlar till statsutgifternas bestridande, och när slutligen statsregleringsplanen förekom, måste statsutskottet i sitt förslag inskränka inrikes lånen till ett slags supplementaråtgärd. Efter åtskilliga svårigheter enades ändtligen inemot slutet af riksdagen ståndén deruti, att om de inrikes lånen skulle på försök utfärdas kungörelse, och att tillfälle till anteckning för dessa lån skulle vara öppet sex veckor efter kungörelsen; men för den händelse derigenom ej åsyftadt lånebelopp blefve fyldt, fick banken hålla till godo med att ensam bära bördan af statsverkets förnöjande, — allt emot löftet om framtida amortering genom de successivt ingående ganska betydande bevillningarna.

Besluten härom fattades i slutet af Februari och delgåfvos både riksgäldskontoret, hvilket erhöll förständigande att uppgöra förslag till obligationer, annuitetsregister och qvittensböcker, och K. M:t, hos hvilken riksdagen anhöll om kungörelses utfärdande rörande dessa lån. I riksgäldskontoret var allt färdigt under Mars månad; men då ingen kungörelse från K. M:t utfärdades, togo sig riksgäldsfullmäktige friheten att tillkalla statssekreteraren för finansärenden såsom konungens ombud för att erhålla upplysning

Digitized by Google

i detta mål. Järta infann sig hos fullmäktige d. 19 April och utlofvade, att riksdagens båda skrifvelser — den ena var riksdagsbeslutet — i detta ärende skulle under följande vecka föredragas. Maj och Juni gingo förbi, Juli månad kom, och ännu afhördes ingen kungörelse från Kongl. Maj:t. Då tillkallade riksgäldsfullmäktige å nyo statssekreteraren. Nu fingo de det svar, att sedan ärendet för K. M:t föredragits och kungörelsen bifallits — detta hade skett redan den 9 Maj —, hade statssekreteraren vid derpå följande »projektering» af denna kungörelse stött på formella betänkligheter emot åtskilliga af riksdagsskrifvelsens bestämmelser, hvilka afsågo dels att tiden för låneanteckningen vore för de olika lånen olika bestämd, dels att der saknades stadgande om rättigheten för långifvares målsmän och rättsinnehafvare att utfärda transport på fordringsbeviset. Statssekreteraren uttryckte derför som sin åsigt, att kungörelsen om de båda lånen, »*i fall* den nu borde utfärdas», borde redigeras »med mera afseende på riksens ständers ändamål och på möjligheten att verkställa deras föreskrifter, än på skrifvelsens ordalag» — hvarom allt han dock först ville vara med riksgäldskontoret ense. [1])

Så långt hade saken kommit den 23 Juli, och då hade man redan begynt afresa till urtima riksmötet i Örebro. Fullmäktige, som förut visat sig särdeles angelägna om slut i detta ärende, lade nu statssekreterarens skrifvelse på bordet, och jag har ej kunnat finna, att den sedermera af dem behandlats eller besvarats. Men vid riksdagen upptogs frågan genom en statsutskottets skrifvelse af d. 21 September, hvari, med förslag om en mindre jemkning i det förra beslutet, hemställdes, att riksdagen ville hos K. M:t anhålla, att den begärda kungörelsen måtte »med görligaste första» utfärdas. Då inträffade, att vid betänkandets föredragning bergsrådet Rothoff i borgarståndet afgaf ett vidlyftigt och väl affattadt memo-

[1]) Protokollen hos riksgäldsfullmäktige Mars - Juli 1810.

Digitized by Google

rial, hvaruti, under anförande af alla de skäl som kunde mot stående lån anföras, yrkades — det förra riksdagsbeslutets upphäfvande. Och se, häruti förenade sig utan gensägelse alla stånden, hvarigenom hela denna vigtiga del af 1809 års finansplan förföll, hela krigskostnaden och statsbristen kastades uteslutande på banken; och dermed befästades för den närmaste framtiden det missbruk af banksedelutgifningen, som sedan skulle drifvas till en så olycksbringande utveckling.

På tal om Järtas förhållande till riksdagen må äfven i korthet omnämnas en af de mera uppseendeväckande händelserna under hans statssekreteraretid, hans uppträdande mot den bekante riksdagsmannen Per Persson Oxelberg. Denne, som var ombud för Karlskoga bergslag, hade under 1809—10 års lagtima riksdag gjort sig känd som en särdeles djerf och fritalig representant, fruktsam på förslag till afhjelpande af rikets nöd, ifrig att bekämpa alla privilegier — under uttryckligt förbehåll för bergslagsprivilegiernas helgd —, sträng i tadlet af embetsmannaväldet och derigenom ganska inflytelserik inom ståndet, ehuru visserligen icke i allo målsman för ståndsbrödernas tänkesätt och stundom utsatt för deras starka misshag. Den betydliga skilnad i stil och tankegång, som skönjes mellan olika af honom framlemnade memorial, ådagalägger tydligt nog, att en del af dem voro af någon skrifkunnig vän författade, och dessas beskaffenhet och syfte gifva godt stöd åt det allmänna ryktet, att vännen var C. A. Grevesmöhlen. Denne synes hafva begagnat Oxelberg både för att i vissa frågor till regeringens tjenst spränga bondeståndet och för att befordra egna politiska åsigter eller enskilda hämndplaner. Så var Oxelberg hufvudmannen inom bondeståndet för anfallen mot enväldets högre embetsmän, i synnerhet emot S. af Ugglas, hvars ofärd Grevesmöhlen aldrig tröttnade

Digitized by Google

att planlägga. På hösten 1809 föranledde Oxelberg genom grundlagsvidriga yrkanden härutinnan särdeles obehagliga uppträden inom ståndet och framkallade både en bestraffande skrifvelse från K. M:t och en propositionsvägran från talmannen. Vid 1810 års urtima riksdag förnyade Oxelberg, ehuru i annan form, sitt anfall mot Ugglas, då han i ett memorial af d. 30 Augusti rörande magasinsinrättningen, hvars ordförande Ugglas var, bland annat yttrade, att denna inrättnings »direktion hittills varit ett merkantiliskt kollegium, hvars medlemmar, i liaison med den öfriga handelssocieteten, handlat med statens pengar som ett förlag och strukit vinsten i egna fickor på både statens och näringarnas bekostnad och dessutom af den förra dragit de största löner på köpet».

Detta angrepp mot offentliga embetsmän tog Järta särdeles hett, och i konselj på Örebro slott d. 10 Sept. begynte han sin föredragning med en anmälan af detta i bondeståndet upplästa och derefter till trycket befordrade memorial, till hvilken anmälan han sade sigvara föranlåten ej blott såsom föredragande af de mål och ärenden som röra magasinsinrättningen, utan äfven »som embetsman och medborgare, hvilken vore skyldig att anmärka sådant, som syntes honom kränka rikets grundlagar». Efter att hafva betecknat memorialet såsom »innefattande ett lagstridigt klander af direktionens åtgärder jämte äreröriga beskyllningar mot dess ledamöter, hvilka, frånvarande från riksdagen ej egde tillfälle att till sin heders försvar åkalla K. M:ts rättvisa» fortsatte han sålunda:

»Då regeringsformen uti 90 § stadgar, att under riksens ständers eller deras utskotts öfverläggningar och pröfning icke må, uti något annat fall eller på annat sätt, än denna grundlag bokstafligen föreskrifver, komma frågor om regerings- och domaremakternas beslut, eller om verkställigheten af någon lag, författning eller inrättning, och då samma lag på intet ställe hvarken bokstafligen eller efter en, med dess ande förenlig, tolkning medgifver någon riksdagsman att under sitt ståndS öfverläggning bringa, eller något stånd att upptaga ett sådant klander å verkställigheten af en allmän inrättning, som

Digitized by Google

det Oxelberg emot spanmåls-direktionen sig tillåtit, så bör jag förmoda, att det hedervärda bondeståndet icke emottagit Oxelbergs memorial, sedan dess innehåll blifvit kändt. I sådant fall lärer detta ibland allmänheten utspridda memorial icke kunna anses annorlunda än som en enskild skrift, hvarför Oxelberg såsom författare, utan skydd af sin riksdagsmannarätt, må lagligen ansvara.

Skulle åter, emot min förmodan, det hedervärda bondeståndet hafva emottagit oftanämnda memorial, så vågar jag underdånigst hemställa, om icke Eders Kongl. Maj:t, efter inhemtad upplysning derom, täcktes i nåder vidtaga de mått och steg, som Eders Kongl. Maj:t till bevarande af grundlagarnas helgd kan finna nödiga och lämpliga.

Ehvad Oxelbergs angifvelse emot spanmåls-direktionens ledamöter blifvit af bondeståndet till pröfning upptagen eller icke, bör, efter min öfvertygelse, den samma jämte hans öfriga oförsynta yttranden till laglig åtgärd vid laglig domstol befordras. Förmår Oxelberg bevisa hvad han anfört, att spanmålsdirektionens medlemmar handlat med statens penningar såsom ett förlag och strukit vinsten i egna fickor på både statens och näringarnas bekostnad, och dessutom af den förra dragit de största löner på köpet, så är det af yttersta vigt för statens rätt och allmänna magasins-inrättningens framtida bestånd, att ett sådant missbruk upptäckes och bestraffas. Förmår han det icke, så är det för lagarnas verksamhet, för styrelsens aktning och för hvarje embetsmans tillfredsställelse lika angeläget, att på hans grofva ohemula beskyllning följer äreskändarens lagliga straff. Om i följd af regeringsformens 110 § det fordras, innan Oxelberg vid laglig domstol må tilltalas för sin angifvelse och sålunda till bevisning deraf anmanas, att bondeståndet det medgifver, så är jag förvissad, att detta hedervärda stånd, dertill af Eders Kongl. Maj:t uppfordradt, enhälligt fattar ett sådant beslut, äfvenså nödigt för ståndets eget anseende som för rättvisans bestånd.

Det är icke af enskild tillgifvenhet till allmänna magasinsdirektionens ledamöter, som jag funnit mig böra i underdånighet tillstyrka ett lagligt behandlande af Oxelbergs angifvelse emot dem. Det är statsförfattningens upprätthållande, det är lagarnas helgd, det är hvarje embetsmans rätt till heder och medborgerligt anseende, som jag trott mig böra i underdånighet yrka. Visserligen beror det icke af en enskild man, sådan som Oxelberg, att genom obevista beskyllningar, lika grofva i uttryck som i mening, missleda en upplyst och rättsinnig allmänhets omdöme öfver en redlig embetsmans handlingar. Men

Digitized by Google

om sådana beskyllningar kunna emot grundlagarnas tydliga förbud obehindradt i rikets lagstiftande församling framställas af nationens ombud; om äreskändaren skyddas under lagstiftarens helgd; om lagskipningen är vanmäktig att emot folkrepresentantens smädelser skydda embetsmannen och den enskilde medborgaren; så har regeringssättet redan urartat ifrån frihet till sjelfsvåld, och måste förr eller senare af en kraftig arm återföras till envälde; så skola embetsmän med hederskänsla och fosterlandsnit icke längre uppoffra sitt lugn och sin förmåga till ett laglöst samhälles tjenst; så skall de allmänna ärendenas vård slutligen endast kunna öfverlemnas åt personer, hvilka icke hafva någon heder att förlora, icke någon själskraft att fruktlöst använda till lagarnas och samhällsordningens försvar.

För min del vågar jag underdånigst förklara, att om, emot min förmodan, riksdagsmannen Oxelbergs, på ett lagstridigt sätt anförda, beskyllningar emot de flere Eders Kongl. Maj:ts embetsmän, som blifvit kallade till ledamöter af allmänna magasins-direktionen, icke lagligen blefve beifrade, nödgades jag anse mig icke längre kunna utöfva den embetsbefattning, som Eders Kongl. Maj:t nådigst behagat mig anförtro och jag med uppoffring af enskilda fördelar emottagit, under ett ömsesidigt förutsättande af rikets konstitutionella och borgerliga lagars helgd.»

K. M:t biföll denna hemställan och aflät, under Järtas kontrasignation, en skrifvelse till bondeståndet, hvaruti K. M:t dels äskade, att i kraft af R. F. 90 § bondeståndet, sedan innehållet af berörda memorial blifvit kändt, icke måtte det samma mottaga, eller, om det redan blifvit emottaget, icke i någon öfverläggning derom ingå, — dels förklarade sig finna, att Oxelbergs angifvelse mot direktionen »borde till lagligt beifrande och domstol hänvisas, der det vore Oxelberg obetaget att sin angifvelse i bevis leda». Men »innan vidare åtgärd i målet företoges, ville K. M:t lemna bondeståndet tillfälle att enligt 110 § R. F. medgifva, att Oxelberg må lagligen tilltalas äfven derför, att han i bondeståndets plenum först uppläst det ifrågavarande memorialet, hvilket han sedermera låtit trycka och så medelst utom kretsen af rikets ständers uppmärksamhet och omdöme utspridt sin beskyllning och sina öfriga oförsynta yttranden».

Digitized by Google

Detta yttrande och denna åtgärd äro för Järta karakteristiska nog. Man igenkänner deri den synnerliga ömtålighet för hvarje öfvergrepp af riksdagen på förvaltningens område, som var ett af hufvuddragen i hans politiska åskådningssätt, och som sedermera mången gång kom honom att af R. F:s 90 § göra en nog vidsträckt tillämpning. Man märker förkärleken för kraftyttringar, som gingo utom de alldagliga formerna för allmänna ärendens behandling. Slutligen framträder äfven hotet att afgå från embetet, denna gång tydligen riktadt mot riksdagen, sedermera mer än en gång af Järta upprepadt och verkställdt i olika embetsbefattningar. Det är egendomligt, att denne principielle motståndare till allt hvad ministerstyrelse och parlamentarism heter, är den svenske statsman, som först och mest användt en af det hatade systemets vigtigaste principer.

Den ovanliga företeelsen af ett kungligt initiativ till den obestridligen äreröriga smädelsens beifrande var det märkligaste i detta mål; åtskilliga uttryck i skrifvelsen kunde dessutom gifva fog till den anmärkningen, att K. M:t syntes nog litet hafva gjort tilltalet mot Oxelberg beroende af det medgifvande, hvilket han icke »begärde» utan endast »gaf bondeståndet tillfälle» att lemna. Men om häruti låg en viss brist på hänsyn för ståndets handlingsfrihet, [1]) måtte ståndet sjelft icke hafva varit nog finkänsligt att upptäcka den samma, ty utan anmärkning och utan någon i protokollet synlig diskussion öfver

[1]) Det kungliga brefvet framkallade till Oxelbergs försvar en skrift benämnd: »Oväldiga tankar angående herr statssekreteraren Järtas åtgärd i frågan om riksdagsmannen Oxelbergs memorial» etc. hvilken är så skickligt och elakt skrifven, att man väl kan tro det allmänna rykte, som uppgaf Grevesmöhlen som författaren. Der framhölls bl. a. den ofvan anförda anmärkningen, men härpå svarades - troligen af Järta sjelf — i en motskrift »Undersökning om oväldigheten af de s. k. oväldiga tankar etc.», att formen för statssekreterarens och K. M:ts framställning var ren artighet mot ståndet, då man ej kunde skickligen förutsätta annat, än att ståndet skulle vara af samma tankar med konungen i ett mål, der hans framställning var grundad på lagens klara bokstaf. En ny motskrift »Anmärkningar mot undersökning etc» upptog dessa och öfriga punkter med lika skärpa. Skriftvexlingen väckte stor uppmärksamhet.

Digitized by Google

sjelfva frågan, beviljades det äskade medgifvandet. Oxelbergs medhållare synas hafva varit särdeles modfälde, då de icke en gång kunde genomdrifva en votering. [1]) Oxelberg fann också efter någon besinning för godt att söka afvärja slaget genom bedyranden, att han sjelf icke förstått hvad han skrifvit och att han med »direktionsledamöternas egna fickor» hvari de stoppat vinsten, icke menat deras »egna» fickor, utan inrättningens kapitalfond. Men bondeståndet lyssnade icke härtill, utan medgaf »enhälligt» hans lagförande efter riksdagens slut. Oxelberg blef, efter åtal genom justitiekanslerens försorg, i alla tre instanserna dömd till ganska hårdt straff.

[1]) Protokollet visar, att då den Kongl. skrifvelsen den 12 September i ståndet föredrogs, begärde Oxelberg ordet och anhöll att få uppläsa ett memorial, hvilket beviljades, sedan dock flere af ståndets mest framstående ledamöter betygat, att de varit utan kännedom om Oxelbergs oskickliga förfarande, och Per Persson yrkat, att saken genast skulle afgöras, då »ståndet länge nog hört Oxelbergs ovett». Detta hans första memorial var bittert och der åberopades främst riksdagsmannens oafytterliga rätt att »anmäla fel hos embetsmän». Frågan bordlades. I påföljande plenum d. 13 September inlemnade Oxelberg, under anhållan att få taga sitt förra memorial tillbaka, ett nytt, som, hållet i en helt annan ton, hufvudsakligen afsåg att visa, huru de anförda uttrycken icke varit så illa menade. »Jag förklarar högtidligen», säger han slutligen, »att jag känner en verklig oro öfver den olyckan att hafva blifvit så illa förstådd. Till enfaldigheten af mitt stånd torde alla dessa yttranden få hänföras». Der förekommer ock den i texten åberopade förklaringen af de äreröriga uttrycken. — Ståndet synes emellertid hafva varit föga gynsamt stämdt emot Oxelberg, och flera ledamöter yttrade, att om memorialförfattaren var så oskyldig, som han menade, borde ståndet icke hindra, att han fick sin oskuld uppdagad vid laglig domstol. Det enda yrkande, som möjligen kunde hafva afsett Oxelbergs fördel, var Hyckerts, att beslutet borde fattas först efter votering, till utrönande, huruvida enligt R. F. 110 § fem sjettedelar af ståndet deri instämde. Sex ledamöter förenade sig med Hyckert häruti. Men då propositionen på medgifvande af Oxelbergs »lagförande efter riksdagens slut», blef »enhälligt besvarad med ja», anmärkte sekreteraren, att ståndets beslut, hvarmed äfven de sex som yrkat votering förklarat sig nöjde, »således vore att anse som fattadt af sex sjettedelar eller hela ståndet», hvilket bejakades. Vid justeringen återväcktes frågan, om votering bort ega rum, då Hyckert ytterligare anmärkte, att han *icke* vore oense med ståndet om dess beslut, men endast om den lagliga formen för dess fattande, och Oxelberg anhöll att få hos konstitutionsutskottet väcka fråga om rätta förståndet af 110 §. På hans enskilda memorial derom synes dock utskottet ej hafva afgifvit något svar.

Digitized by Google

»Bland mina glada minnen» skrifver Järta 15 år efter denna tid[1]) »är det af den första handels- och finans-expeditionen. Den utgjorde en famille, som hos sin chef såg blott den goda viljan och ursäktade svagheterna. En man, med den förmåga som Skogman, hade kunnat blifva besvärlig för en statssekreterare, så oerfaren som jag då var. Men han understödde mig redligen och gjorde mig ofta uppmärksam på förseelser, som jag begick vid föredragning och eljest... Han var min gesäll och såsom det ofta händer, dugligare än mästaren. Nu då jag afsagt mig burskapet, erkänner jag, utan tillgjord blygsamhet, honom för en mycket skickligare mästare än jag var eller kunde blifva. Måtte samma esprit, som mera i denna expedition än i andra bibehållit sig, allt mera upplifvas.» »Famillen» som erhåller af sitt forna öfverhufvud dessa vitsord, bestod utom protokollssekreteraren Skogman, som 1824 blef expeditionens chef, af Valerius, hvilken Järta genast vid sitt tillträde begärde till förste expeditionssekreterare, af Beckmark såsom andre expeditionssekreterare, af ännu en protokollssekreterare, en registrator, två kanslister och fyra kopister.

Men den nya expeditionen var ännu mot slutet af 1810 icke fullständigt »formerad», och den var sämre aflönad än de flesta embetsverk äfven i denna tid af ytterligt knappa lönevilkor. Den ene expeditionssekreteraren, Valerius, uppbar i expeditionen ingen lön, den andre, Beckmark, en kopistlön, 66 rdr b:co samt 100 rdr b:co på indragningsstat; de två protokollssekreterarne och registratorn 333 rdr b:co, de två kanslisterna 100 rdr b:co och en kopist 66 rdr b:co — de två återstående ingen lön. Statssekreteraren sjelf åtnjöt 1600 rdr b:co jemte ett mindre arvode såsom ombud i tullarrende-societeten[2])

[1]) Till Beskow d. 27 Mars 1827.

[2]) Bankoriksdalerns medelkurs på Hamburgerbanko var 1810 70 sk. och 1811 112 sk. i st. för 48 sk., så att en lön af 100 rdr b:co motsvarade 1810 omkr. 260 kr, 1811 omkr. 170 kronor i vårt mynt. Lönevilkoren för finansexpeditionens tjenstemän inhemtas dels af konceptstaterna i statskontoret dels af statsrådsprotokollet d. 19 Dec. 1810.

Digitized by Google

Lönerna förbättrades under senare hälften af 1810 med 33 1/3 proc., men för de dyra lefnadskostnaderna i Stockholm voro de ändock, vid bankosedelns jemt fallande värde, ytterligt otillräckliga, och af sålunda aflönade tjenstemän kunde chefen knappt utkräfva allt det arbete, som för en nyorganiserad expedition var af nöden. Arbetet var visst ej ringa: åtminstone 1811 var antalet af de till expeditionen inkomna mål ungefär lika stort som i finansdepartementet på 1880-talet. Härtill kom, att uti det nydanade statsskickets första kritiska skede, och under de heta riksdagsstriderna, konungens rådgifvare måste — på helt annat sätt än den förra envåldskonungens tjenstemän — egna sitt intresse åt stora politiska frågor, hvilka helt naturligt drogo tankar och tid från löpande ärenden[1]). Knappt hade lagtima riksdagen hemförlofvats och dess talrika skrifvelser föredragits till afgörande eller remiss[2]), så kommo omtankar och bekym-

[1]) Här ofvan äro anförda ett par exempel, huru Järta offentligen framträdde som föredragande i politiska ärenden, som ej kunde hänföras till handels- och finansexpeditionen. I grundlagsfrågor, såsom t. ex. den om den nya riksdagsordningen, inhemtades ock hans tankar. Huru han deltog äfven i fackfrågor hörande till helt andra expeditioner än hans egen, framgår deraf, att han t. ex. skrifvit konungens diktamen den 11 Jan. 1810 i fråga om den af riksdagen beslutade lagförändring, hvarigenom äktenskap mellan syskonbarn skulle varda tillåtna. Det med Järtas hand skrifna exemplaret finnes å k. biblioteket.

[2]) Uti de stridsskrifter som utkommo med anledning af Oxelbergska målet framkastades mot Järta ganska skarpa beskyllningar för långsamhet i ärendenas handläggning. Oxelberg sjelf ingaf d. 22 Sept. 1810 till K. M:t en, kort derpå till trycket befordrad, ansökan om utbekommande af magasinsinrättningens räkenskaper och inpassade deri åtskilliga utfall mot Järta, om hvilken det heter, att han »af hela riksdagsbeslutet nästan ingenting expedierat», att »alla mål ännu ligga ovidrörda» o. s. v. Osannfärdigheten af denna beskyllning ådagalägges lätt af statsrådsprotokoll och diarier, som visa, att just riksdagens skrifvelser omedelbart föredragits till afgörande eller vederbörlig remiss. Undantag göra blott den ofvannämnda om de perpetuella lånen samt en uti riksdagsbeslutet intaget begäran om tullsatsernas allmänna utgörande i vexlar eller i sedlar efter månadskurs, hvilken hvarken 1810 eller under de följande åren synes hafva ledt till någon åtgärd. Det var också, såsom af stridsskriften »Oväldiga tankar» etc. samt af åtskilliga utfall i »Åskådaren» framgår, just dessa begge mål som Grevesmöhlen afsåg med sina påminnelser, jemte frågan om anslag till protok.-sekr. Borgs institut för döfstumma och blinda, hvilken Järta remitterade till statsberedningen och som sedermera vid 1810 års riksdag förföll. Det var i öfrigt ingalunda de stora frågorna som fingo vänta på Järtas handläggning, och ehuru man med skäl kan säga, att expeditionen af mindre löpande ärenden var under året 1810 något försenad, så låter sig detta förhållande af omständigheterna väl förklaras.

Digitized by Google

mer för nytt tronföljareval, för oroligheterna i Stockholm, för urtima riksdag i Örebro. Järta följde konungen till detta märkliga riksmöte och deltog utan tvifvel lifligt i dess maktpåliggande ärenden, på samma gång han hade att öfvervaka de kinkiga handelsförhållandena i Göteborg. Och knappt var ny tronföljare vald, förr än frågorna om krig eller fred, om rikets existens och handelsförbindelsernas betryggande påkallade finans-statssekreterarens uppmärksamhet i så hög grad, att det icke kan väcka någon förundran, att smärre frågor om pensionsansökningar, nederlagsrätt och tullbehandling under dessa månader fått vidkännas något uppskof.

Af Järtas administrativa verksamhet under den korta tid han förvaltade statssekreterareembetet framstå särskildt hans bemödanden för upprätthållandet af Sveriges handelsförbindelser med England under en tid, då omständigheterna tvungo regeringen att spärra sina hamnar för dess fartyg och varor. Kontinentalsystemets antagande var ett vilkor för freden med Ryssland af den 17 Sept. 1809, och detta fredsvilkor skärptes ytterligare genom freden i Paris d. 6 Jan. 1810. Sverige var då beroende af kejsar Napoleons vilja, och ständigt utsatt för hans misstänksamma uppmärksamhet, hade regeringen intet annat val än att underkasta sig de från Paris utgångna befallningarne; — men å andra sidan hade det utblottade Sveriges kuster och hela den svenska handeln allt att befara af den fruktansvärda flotta, som under amiral Saumarez i Maj månad 1810 infann sig i våra farvatten. Det gälde då att, på samma gång man afväpnade kejsarens vrede genom officiella förklaringar och befallningar, under hand tillfredsställa engelsmännen genom ett utförande af befallningarna, som var hardt nära det samma som deras gäckande. Den svåra uppgiftens lösning tillkom landshöfdingen i Göteborg grefve A. v. Rosen, men för sina åtgärder fick han, enligt af K. M:t utfärdad instruktion, hänvisning att hemta närmare föreskrifter af statssekreteraren för handels- och finansärenden, på hvars

Digitized by Google

personliga ansvar det sålunda ankom att befordra de kungliga befallningarna till kraftlöshet. Ansvaret var icke så alldeles ringa i en tid, då kejsar Napoleon öfverallt höll vaksamma agenter för tillsynen öfver kontinentalsystemets upprätthållande, och då hans barska befallningar om olydiga tjenstemäns bestraffning icke kunde åsidosättas. Järta betraktade också sjelf detta extraordinära embetsåliggande som ett af sina bästa minnen, och när man i en senare tid klagade öfver en, genom Göteborgs 1810 anordnade transitohandel, högt uppdrifven varuinförsel, hänvisade han med en viss stolthet så väl på de rika tullinkomster, hvilka denna handel i en nödställd belägenhet tillförde riket, som på den verkligen betydande politiska fördelen af Englands bibehållna vänskap.[1])

Kom så Napoleons kategoriska fordran å en krigsförklaring af Sverige mot England. Under den bekymmersamma öfverläggningen härom d. 15 Nov. 1810 var Järta den ende af rådgifvarne, som bestämdt afstyrkte lydnad för denna befallning[2]). Han fogade sig emellertid i det beslut, som fattades, och åtnöjde sig med att genom användning af sin särskilda embetsmyndighet och på eget ansvar motverka beslutets menliga följder för den svenska handeln. Vid den snart derefter framträdande frågan om medels anskaffande för kustförsvarets ordnande tog han åter på sitt ansvar att, med användning af en tvetydig rättighet, dertill anordna öfverskotten af 1809 års tullmedel. Sålunda undveks att å nyo samman-

[1]) Dessa förhållanden vidröras i det uti denna samling intagna embetsutlåtanden af d. 24 Okt. 1816 om medel till hämmande af en skadlig yppighet, och behandlas äfven senare af Järta uti en i Upsala Correspondenten d. 24 och 31 Dec. 1834 intagen artikel »Moraliska betraktelser», hvilken, med en intressant framställning af dessa förhållanden, på det lifligaste framhöll grefve Rosens förtjenster af deras lyckliga ordnande. Huru det svåra uppdraget utfördes särskildt i det ögonblick, då svenska regeringen slutligen tvangs att d. 17 Nov. 1810 rentaf förklara England krig, beskrifver Järta der med stor utförlighet.

[2]) Konc.-protokollet till det vigtiga statsrådssammanträdet d. 15 Nov. 1810 finnes förvaradt i de Kullbergska papperen i kongl. biblioteket, med samtliga de närvarandes egenhändigt skrifna yttranden. — Huru nära kronprinsens åsigt öfverensstämde med Järtas, framgår af hans i Schinkels Minnen del. 5 sid. 27 anförda yttrande före öfverläggningens början.

Digitized by Google

kalla den nyss hemförlofvade riksdagen, och 1812 års konstitutionsutskott lät i sina protokoll inflyta ett gillande omdöme öfver detta Järtas förfarande, hvilket ansågs ådagalägga »en utmärkt sorgfällighet att sammanställa rikets ständers rätt med brydsamma omständigheters kraf». [1])

Enligt uppgift af Skogman, skulle den vändning, som regeringens politik tog genom krigsförklaringen mot England, hafva stadgat Järtas beslut att lemna statssekreterareembetet. Hans mening var dock väsentligen den samma som kronprinsens, och äfven om han icke var i tillfälle att känna de underhandlingar, som under hösten 1810 och vintern 1811 förberedde Carl Johans närmande till Ryssland, kunde han så mycket mindre hafva någon anledning antaga, att det aftvungna steget innebar en verklig anslutning till Napoleons system, som den hemliga förbindelsen med England under hans egna ögon fortfarande pågick. Grunden för hans utträde ur regeringen har antagligen varit af helt annan art. Redan i Juli månad 1810 hade derom varit fråga [2]), obekant af hvilken anledning; och det är ju möjligt, att med den nye tronföljaren, hvilken Järta dock egnade stor personlig hängifvenhet, något nytt skäl tillkommit som bragt beslutet till mognad [3]). Det är dock i sjelfva verket ganska troligt, att

[1]) Statsrådsprotokollet d. 22 Febr. 1811 och konstitutionsutskottets protokoll d. 6, 9 och 11 Maj 1812 äro af d:r Grenander meddelade i Naumanns Tidskrift för lagskipning m. m. 1880.

[2]) Härom vittnar ett bref af Järta till Engeström vid denna tid, hvaraf framgår, att något häftigt uppträde egt rum dem emellan, som haft till följd Järtas afskedsansökan, hvilken dock togs tillbaka. Beskow omtalar i sina Lefnadsminnen sid. 104 — dock utan att uppgifva tidpunkten —, att fråga varit om att anställa Grevesmöhlen i kansliet, hvarför Järta inlemnat sin afskedsansökan, som han endast på öfvertalning af Wetterstedt återtagit. Då berättelsen ställes i samband med ett yttrande af Järta, att han ville, om denna skandal inträffade, afgå för att säga sanningen åt de »verkliga räfvarne» i konseljen, ser det nästan ut, som om, denna afskedsansökan varit just den, som åsyftas i brefvet till Engeström i Juli 1810.

[3]) Skogman angifver någon meningsskiljaktighet mellan Järta och kronprinsen rörande operationer för vexelkursens styrande. Ett bref af Järta till Engeström af den 8 Juni 1811 (anfördt af Tegnér i »Minnen och anteckningar af L. v. Engeström» 2:a delen p. 185), utvisar tydligt, att Järta var missnöjd med vissa, ej nämnda, personers växande inflytelse hos kronprinsen, och att han var stark i deşsa antipatier. Men vid

Digitized by Google

Järtas afgång väsentligen bestämdes af den i sträng mening grundlagsstridiga åtgärden att förordna kronprinsen till regent under konungens sjukdom, ty i dylika frågor var han rigorist.

Från den 18 Mars 1811 till slutet af 1812 lefde Järta som privatman i särdeles blygsamma vilkor. Han bosatte sig i Falun, lifnärde sig »med möda», såsom det »passar för en f. d. finans-statssekreterare i Sverige», och afböjde gång efter annan anbud om anställning i statens tjenst. Vid ett tillfälle, då han hade att besvara en dylik påstötning, skref han till den forne medbrodern i statsvärfven G. af Wetterstedt ett bref, hvilket har sitt särskilda intresse såsom intyg om Järtas tidiga anslutning till 1812 års system och till unionspolitiken, och derför förtjenar att här anföras. Det skrefs d. 12 April 1812 kort efter undertecknandet af det hemliga fördraget med Ryssland, hvarom han således synes hafva genom Wetterstedt fått någon underrättelse, och lyder[1]):

»Det raska beslut, som vår regering nu synes hafva vidtagit i afseende på våra yttre förhållanden, gillar jag, under förutsättning att det icke kunnat fördröjas åtminstone till dess striden mellan Frankrike och Ryssland begynt. Måtte man blott vara fullt säker derom, att den usle Alexander icke i sista stunden negocierar hellre än slåss. Och i fall han slåss, måtte han icke sätta sitt rikes och hela Europas öde på en enda batalj, så svår att vinna med ryska generaler mot de franske. Hvem kunde för några år sedan föreställa sig, att Ryssland skulle blifva förmuren för vår stat och ännu mera hela menskligheten förmur mot ett gräsligare barbari än vandalernas, den okonstlade råhetens? Efter min föreställning om Napoleons nuvarande belägenhet är han förlorad, om någon rysk Cunctator-Wellington kan uppehålla hans oformliga, af heterogena massor sammansatta, armé uti länder, som icke länge kunna lemna näring att utsuga. Man prisar hans finansers goda tillstånd ur det hufvudskälet, att han icke behöft

detta brefs original är fogad en odaterad P. M., som ådagalägger, att skiljaktigheten mellan Järta och kronprinsen redan vid denna tid afsåg grundsatserna för handelspolitiken.

[1]) Förvaras å kongl. biblioteket.

Digitized by Google

söka tillflykt till något kredit-system, men just detta anser jag som ett frö till hans undergång. Af alla tillgångar äro plundringar — hvartill jag räknar öfverdrifna beskattningar — de vådligaste, emedan de uttömma den produktiva kraften. Numera är det för sent för Napoleon att söka kreditens utvägar; de finnas föga, och blotta försöket att anlita dem, så naturligt för alla andra krigare, skulle yppa hans vanmakt, utan att någon vågade förtro honom den ringaste frivilliga hjelp. Deremot betyder för England alls intet dess skuldmassa, så länge en växande eller bibehållen industri oupphörligen understöder den.

Emellertid är vår belägenhet högst kritisk. Blifva Ryssarne slagna och tvungna till fred, så anser jag deras medverkan till vår förstöring vara ett af de första vilkoren derför. Napoleon, som icke älskat vår kronprins, har numera ett stort intresse att tillintetgöra honom såsom den enda militäriska man ibland hans motståndare och tillika den förste affällingen bland hans generaler. — Inom oss är det bonapartiska partiet talrikt och kanhända hemligen ledt af farliga agenter, som lätt öfvergå till Gustaf-Adolfianska eller rättare prins Gustafs. Detta sista är ännu icke overksamt och kan i en framtid blifva mäktigt, i synnerhet, om regeringen sjelf skulle relevera och sammanföra dem genom en *synbar* uppmärksamhet derpå. Det stora föremålet för allas bemödande bör vara att underhålla prinsens popularitet icke genom en öfverspänd entusiasm, som snart återfaller, utan genom ett förståndigt beprisande af hans goda vilja och af hans kraft, och ett oupphörligt framställande af vårt behof af en sådan beskyddare. Men härtill fordras ock, att regeringsärendena taga en stadig gång och att prinsen så mycket möjligt är genom resor gör sig känd i provinserna. För riksdagen är jag i stor fruktan. Nog bringas lätt ständernas pluralitet till hvad beslut regeringen önskar, men äro dessa opopulära, så ökas derigenom uti nationen den gäsning, som förändringen af politiskt system redan börjat. Och skulle prinsen någon gång gifva fart åt sitt humeur, som med dessa grälmakare snart kan hända, så uppkommer emot honom personligen en ovilja, lika öfverdrifven som den första föreställningen af hans öfvermenskliga fullkomligheter. Jag önskar derför, att man måtte med mycken varsamhet behandla denna riksdag och ej ställa regeringen samt allraminst prinsen för mycket en avant för de förmenta angelägenheter, man vill genomdrifva. Jag säger *förmenta,* ty efter min öfvertygelse hade man kunnat hjelpa sig med den nyss antagna bevillningens resultat och med konskriptionen, sådan den blifvit besluten, till lugnare tider, eller åtminstone till dess behofven kunde säkrare än nu

Digitized by Google

calculeras. Bränvinet är ett ömtåligt ämne för vår nation, och öfverflödet af dess bruk härrör från moraliska orsaker, hvilka icke undanröjas genom påbuden inskränkning af dess tillverkning. Väl vore, om konstitutionsfrågorna finge hvila, undantagandes de nödiga jemkningarna af tryckfrihets-förordningen, hvarmed jag dock hoppas, att sjelfva tryckfriheten icke uppoffras.

Jag tänker oupphörligt på föreningen med Norge såsom det enda säkra medlet att vinna en af kontinental-makterna oberoende existens. Kunde den verkställas nu, medan Napoleon är sysselsatt med Ryssland, så hade vi nyttjat tiden väl, och sedan, med någon penningehjelp af England, skulle vi sannolikt försvara oss, äfven om ryssarne blefve tvungna att emot oss utföra Napoleons dekreter. Men företaget är svårt och danska styrelsen för mycket varskodd deremot. De norskar som varit här i vinter, mestadels handlande bönder, hafva yttrat mycken benägenhet till föreningen. Men af dessa gränsinvånares tänkesätt, äfven om man anser dem såsom fullt uppriktiga, kan man ej sluta till folkets i det inre af landet. Norskarne äro i allmänhet otilltagsne, och med sådana i ett föga tätt befolkadt land går en insurrektion ej lätt. En inkräktning utan understöd af rörelsen inom sjelfva landet, blir äfven svår. — — — — — — — — — — — — — —

Några månader efter denna brefvexling, uti hvilken Järta afböjde anbudet af någon embetsbefattning i Stockholm, blef landshöfdingeembetet i Stora Kopparbergs län ledigt, och här erbjöd sig för Järta en verksamhet, som i allo var förenlig med hans önskningar; d. 19 Nov. 1812 inträdde han å nyo i statens tjenst och flyttade snart från sin anspråkslösa privatbostad i Falun till länsresidenset.

Föreningen med Norge, hvilken för Järta, likasom för Adlersparre, Platen och de öfriga männen af 1809, var den svenska politikens främsta uppgift, kom icke långt härefter till verklighet såsom en mognad frukt af Carl Johans snillrika och fosterländska politik under den stora brytningsperioden 1812—14. I egenskap af styresman öfver ett af gränslandskapen mot Norge fick

Digitized by Google

Järta sjelf åtskilligt att bestyra dels 1813 med ordnandet af den beväring, som från Dalarne sändes till krigsskådeplatsen, dels efter freden med ledningen af den spanmålsundsättning, som från Sverige lemnades till den nödställda befolkningen i Trondhjems amt. Lifligt deltog han i de vexlande förhoppningar och farhågor, som väcktes af fredsslutet och den derpå följande striden i Norge; [1]) och när prins Christian hade utfärdat sitt öppna bref till det norska folket, kontrasigneradt af v. Holten, grep landshöfdingen i Falun till pennan och besvarade — dock anonymt — i en ljungande filippik de beskyllningar, som deri voro riktade mot kronprinsen af Sverige. [2])

Likasom Adlercreutz, Lagerbring, Wetterstedt, Wirsén, och för öfrigt nästan hela det svenska statsrådet, likasom svenskarne i allmänhet vid denna tid, var Järta genomträngd af den öfvertygelsen, att föreningen med Norge *icke* borde grundas på en sådan skilsmessa i alla stats- och samfundslifvets vigtigaste funktioner, som norrmännen yrkade och som Carl Johan var sinnad att medgifva. Grunderna för denna sin politiska öfvertygelse har han, som alltid mästerligt i form, framstält uti en promemoria aflemnad till en dåvarande ledamot af konseljen; man kan föreställa sig, att de i ej ringa mån bidragit att stärka det motstånd, som kronprinsen inom den svenska rådskammaren mötte vid föreningsverkets befästande på de grunder han ansåg nödvändiga. Sedan Järta här utvecklat de skäl, på hvilka han ansåg Norge efter upprorets utbrott lagligen *kunna* införlifvas med

[1]) För tiden från d. 10 Febr. till den 26 Maj 1814 finnas i den Engeströmska samlingen å Kungl. biblioteket flera rapporter från Järta om förhållandena i Norge, grundade på uppgifter från den svenska kronobetjeningen vid gränsen. Dessa äro dock icke af beskaffenhet att här behöfva aftryckas. — Järtas bref vexling under 1814 med stiftsamtmannen i Trondhjem grev Trampe trycktes redan s. å. »på K. M:ts befallning».

[2]) *Sändebref till herr von Holten af en Svensk.* Stockholm, 1814, F. Cederborg. — Järtas författarskap vitsordas af Skogman och igenkännes lätt nog i flera af uttrycken. Skriften har dock icke ansetts nog betydande att böra intagas i denna samling.

Digitized by Google

Sverige, fortsätter han i fråga om hvad den politiska *klokheten* kunde bjuda på följande sätt[1]):

»Jag har visat, att utan hinder af någon laglig akt Norge kan införlifvas med Sverige. Bjuder då klokheten, att detta sker? Ock i sådant fall — huru må det ske? Genom hvilka medel, under hvad form, må föreningen sålunda verkställas?

Här, liksom vid de flesta stora politiska tillfällen, stå det närvarande tidehvarfvets fordringar i strid med de kommandes. Norges första eröfrande — och dermed förstår jag icke blotta inkräktningen af land, utan äfven beherskandet af sinnena — ginge säkerligen lättare, om Kongl. Maj:t genast medgåfve norska folket en särskild statsförfattning. Men det är fruktansvärdt, att den ofullkomliga förening, den blotta federation emellan Sverige och Norge, som härigenom bildades, icke i framtiden kunde ega bestånd. Den komme att innebära allt för många frön till sin upplösning. Och en sådan upplösning, hvartill norska och kanhända äfven svenska faktioner ofelbart begagnade någon för Sverige kritisk tidpunkt, skulle först beredas genom stridigheter emellan begge rikena, och sedan fullbordas genom oroligheter inom dem, vådliga för begges yttre och inre frihet.

Det är i naturens ordning, att svagt förenade stater skola förr eller senare antingen söndras eller sammansmälta till likartade massor, begränsade endast af landens och folkslagens ursprungliga former. Särskilda omständigheter och en alldeles egen lokal hafva länge bibehållit den schweiziska statsfederationen, men den är omsider nära sin förvandling. Den tyskas första sammansättning är redan upplöst och de nya, icke naturenligt bestämda, statsmassorna måste åter upplösas och omformas. Den nordamerikanska är, oaktadt sin ungdom, redan så kraftlös, att den icke kunde bestå, om den vore omgifven af organiserade stater, — att den, sin afskildhet från sådana oaktadt, lärer innan kort söndra sig sjelf. Stor-Britanniska statens formation har i våra dagar blifvit fulländad genom Irlands verkliga förening med de ett sekel förut förenade England och Skottland. Alla nuvarande riken i Europa hafva likaledes, efter många och långvariga strider, tillkommit genom sammansmältning af aggregerade statsmolekyler.

Norges införlifvande med Sverige synes mig vara så mycket nödvändigare, som begge dessa riken i en framtid möjligen kunde bestå såsom sjelfständiga stater, under egna af hvarandra oberoende styrelser. En svag förening af dem vore häri-

[1]) Utdraget meddeladt efter en afskrift tillhörig justitierådet Södergren.

Digitized by Google

genom ännu svagare. Norge och Sverige äro skilda genom en naturlig gräns, deras folk genom många olika förhållanden. — Förutsättom, att under en mild och liberal styrelse Norges åkerbruk, handel och näringar utvidgas; att det i följd häraf ökade norska folkets odling tilltager; att detta af fjäll och haf försvarade folk vinner, genom vanan vid frihet, en sann och stadgad karakterskraft. Om då Sveriges och Norges konstitutionella, moraliska och ekonomiska förhållanden icke tidigt sammanflätas, hvad kan väl, efter något sekel eller kanhända förut, hindra norska folket att åter börja den kamp för sin sjelfständighet, som det nu försökt och, oaktadt så många och så stora svårigheter, öfver all förväntan länge underhållit. Det befunne sig icke då, såsom nu, i armod och nöd; det skakades icke blott af en tillfällig upprorsfeber, utan lifvades af en jemn och sund frihetskänsla; dess företag leddes troligen af dugliga, beprövade anförare, icke af äfventyrare utan förstånd, utan mod och utan erfarenhet. Hvilken utgång af striden må man under sådana förutsatta omständigheter vänta? — Och kanhända styrdes Sverige icke då af en hjelte, som förmådde sammanhålla och visste använda dess krafter, understöddes icke af mäktiga bundsförvanter, men slets inom sig af faktioner, eller hade att försvara sig mot främmande fiender, hvilkas uppenbara angrepp eller hemliga ränker befrämjade Norges affall.

Sveriges och Norges folk, af ett gemensamt ursprung, ega till följd deraf betydliga likheter i språk och lynnen samt äfven i det hela och åldriga af lagsystem och styrelseordning. Men de äro ganska skiljaktiga i seder och tänkesätt, lagdetaljer, nyare styrelseformer, folkklassers sammansättning och betydenhet, idoghetsföremål, verksamhetsriktning m. m. Dessa skiljaktigheter, som jag icke hinner vidare utreda, skola, om de bibehållas och med kraften af en statshvälfning ytterligare utvecklas, mäktigt verka till begge folkens söndring, just derför att de i motsatta direktioner utgrena sig från en gemensam stam af hufvudförhållanden. Det torde vara lättare att under samma styrelse förbinda tvenne sjelfständiga folk af särskilda ursprung och af alldeles skiljaktiga arter, än tvenne närslägtade, men likväl så olika, som det svenska och norska. Med folkslag förhåller det sig oftast som med sekter i religionen och vetenskapen: de hata hvarandra i den mån de nalkas.

I anledning af en väsentlig skiljaktighet emellan svenska och norska folken vill jag här framställa några allmänna anmärkningar.

Hvarje stat, åtminstone af en viss vidd, styres under omedelbart eller medelbarligt inflytande af någon aristokrati.

Digitized by Google

Dennas art och beskaffenhet bestämmes af statens särskilda öden och läge. Det är lika omöjligt, att köpmansaristokratien kan blifva den mäktiga i Österrike, som den ridderliga i England.

Den ännu icke fulländade revolutionsstriden i Europa är egentligen en kamp mellan aristokratier. Den adliga i Frankrike, äfvensom i de flesta andra södra europeiska stater, hufvudsakligen förenad med den presterliga, var af mångfaldiga orsaker i grund förderfvad. Den måste falla, och då ingen Richelieu fans, som på dess fall kunde med konungamaktens styrka uppresa en embetsmanna-hierarki, sökte *le Tiers Etat* att intaga den fallandes ställe. Men denna folkklass var sammansatt af så skiljaktiga beståndsdelar, söndrad af så många olika intressen, att den, isolerad från tronen och i strid med de förra maktegande korporationerna, icke kunde, i en verksam egenskap, blifva nog mäktig att sammanhålla staten. Efter ett fruktlöst försök att under en republikansk statsform höja blotta talangerna till välde, inbröt anarkien eller pöbelaristokratien. Den förde till en militär regering, hvars hufvudman, med ett beräknadt eller fanatiskt hat till handeln, sökte bilda en ny ridderlig aristokrati af sina till stor del oridderliga vapenbröder. Dessa råa, roflystna, oädla krigare kunde dock omöjligen utgöra en hederscorps, hvilken äran skulle sammanbinda, hvilken i en monarkisk ordning skulle genom sitt anseende verka ömsom på regenten och ömsom på folket. Napoleons system föll med honom. Slumpens nya vulkaniska sammangyttring af dettas och af alla de föregåendes fragmenter synes icke länge kunna bestå, och följaktligen icke heller den tron, som blifvit på en sådan grund i hast uppstaplad.

Sannolikt kommer franska revolutionsstriden att ännu en längre tid fortfara. Den har hittills icke sträckt sig till norden, men synes nu taga en riktning äfven dit.

I Sverige äro de särskilda aristokratiska ämnena så lyckligen blandade och deras krafter så bestämda till ömsesidig motvigt, att för denna stat, i dess nuvarande skick, någon revolution icke bör vara att befara. Men dess förhållanden, äfven i detta afseende, förändras betydligen genom föreningen med Norge.

Sveriges nästan oafbrutna krig under Gustaf Adolfs, Kristinas och Carl X:s regeringar upphöjde åter den af Gustaf I och Carl IX nedsatta adelsaristokratien. Den blef allrådande under Carl XI:s minderårighet. För att frälsa staten måste denne store konung bryta adelns välde. Detta lyckades honom derigenom, att han bildade en embetsmannamyndighet, som utgick från en oinskränkt konungamakt, och deruti hade sitt

Digitized by Google

stöd och sin föreningspunkt. Men denna konungamakt var ej hejdad. Carl XII:s långvariga, staten utarmande och under de sista 9 åren olyckliga krig, samt ännu mera hans bortovaro från fäderneslandet, upplifvade adelsaristokratien, hvilken, då konungen föll utan att lemna efter sig manliga arfvingar, sökte åter tillvälla sig statens styrelse. Men Carl XI hade gifvit de tre ofrälse ståndens af Sveriges representation en betydenhet, ett samband och en riktning, som nu motverkade och evigt skall motverka adelns försök till ursurpation. Då uppkommo nya former af aristokrati, partier, hvilka stredo med hvarandra under de täta riksdagarna. Gustaf III bröt dem, och när sedermera adeln, i förening med arméen, ville begagna den förlägenhet, hvaruti han försatt sig genom ett olagligt och illa beredt krig, frälste han sig och staten genom det alltid verksamma medlet af konungamaktens utvidgande. Denna makt, och det deraf beroende embetsmannaväldet, öfverspändes ända till förtryck under Gustaf Adolfs regering. Hans okloka och olyckliga krig störtade honom. En ny sakernas ordning uppkom, uti hvilken, med bibehållande af statens grundformer, särskilda myndigheter och inflytelser bevakas och återhållas af hvarandra. Under denna kontroll är embetsmannaaristokratien — af alla ofelbart den lindrigaste och mest naturenliga — nu rådande i Sverige.

I följd af omständigheter, hvilka det blefve för vidlyftigt att här utveckla, synas de europeiska staterna hädanefter hafva mest att befara af *penningeväldet.* Denna art af aristokrati, om den icke såsom i England af andra väldigheter begränsas, är onekligen den mest förtryckande och den som snarast och ohjelpligen störtar ett folk. Samfundsanda, själslyftning, seder och karaktersstyrka försvinna från den nation, hos hvilken penningen allena råder, hvars hela åtrå och verksamhet äro riktade på förvärfvandet deraf. Den makt och inflytande, som förmögenhet, i synnerhet den rörliga, gifver, bör inskränkas till en negativ betydenhet. Den må *återhålla* annan aristokrati, men icke sjelf såsom sådan få verka. — Ännu är penningeväldet i Sverige sålunda begränsadt. Adeln, militären, den civila embetsmannacorpsen, det lärda ståndet, ofrälse ståndspersoner, allmogen såsom riksstånd utgöra alla särskilda korporationer, hvar med sin sjelfständighetsanda, uti hvilken ingå antingen ett visst förakt för sjelfva handelsståndet, eller en afundsam förtrytelse öfver dess rikedom och skrytsamma lyx.

I Norge deremot lärer köpmansståndet vara det högst gällande och ansedda. Der finnes, med undantag af grefven af Jarlsberg, ingen inhemsk adel. Embetsmannaväldet der

Digitized by Google

måste, oaktadt danska konungamaktens oinskränkthet, i senare tider hafva varit föga kraftfullt och sammanhängande. Norska militären, som under sekler icke förvärfvat någon krigsära, har varit ringa aktad. Odalbönderna, Norges possessionater, spridda öfver ett vidsträckt, till en stor del ofruktbart och obebodt land, hafva saknat bildning, förening och derigenom korporationsstyrka.

Norska köpmansaristokratien är vådlig icke blott för svenska styrelsemakten i Norge, utan äfven, genom tidehvarfvets allmänna tendens, för Sveriges nuvarande samhällsordning. Den skulle, såsom mera utbildad än den svenska, tjena denna till föresyn, och begge förena sig först att nedsätta en i allmänhet fattig adels och illa lönade embetsmäns anseende, samt vidare att inkräkta dessas inflytelseområden. Detta synes mig endast kunna förekommas genom Norges införlifvande med Sverige. Då finge norska folket känna samhällsvärden, som icke beräknades efter förmögenhets uppskattning; nya föremål framstälde sig för skickliga norrmäns verksamhet och ärelystnad; och de mångfaldiga personliga förhållanden, hvilka härigenom sammanflätade begge nationerna, skulle säkrast befästa rikenas förening.

Att tidigt motverka norska köpmannaaristokratiens öfverväldigande tillväxt, är så mycket angelägnare, som Norges och Sveriges förening eller blotta förbund säkerligen komme att betydligen utvidga Skandinaviska halföns handel, hvilken icke bör återhållas derför, att köpmannaståndets statsmakt må inskränkas.

Eidsvoldska konstitutionen röjer på flera ställen köpmannainflytelse. Den derigenom bildade nationalrepresentationen åsyftar ett obegränsadt förmögenhetsvälde. Den beror allenast af folkval och, utom vid tillfällen af fanatism, bestämmas dessa förnämligast af de genom egendom mäktigare bland det väljande folket. Köpstädernas i Norge representanter skola utgöra $^1/_3$ af hela riket. Det bör ej blifva svårt för den enda verksamma aristokratien i landet att ibland de öfriga $^2/_3$ inbringa så många af sina anhängare, som fordras till penningeintressets säkra öfvervigt på stortinget.

Den ifrågavarande norska representationen är enkel och derigenom mäktig. Utan motvigt af någon ärftlig eller eljest sjelfskrifven representerande corps, som bevakar statens åldriga former och varaktiga intressen, uttrycker den blott tillfällets ensidiga och oafmätta fordringar. Den skall nödvändigt, om dess makt hinner stadga sig, blifva vådlig för tronen och staten. Den utgör ett engelskt underhus utan öfverhus, en ame-

Digitized by Google

rikansk representantförsamling utan senat; ty ingen verklig kontroll ligger uti den endast förbländande anstalten, att de på en gång och efter samma grunder valda representanterna *sjelfva* dela sig i tvenne kamrar.

Ehuru Eidsvoldska konstitutionen i flera delar, synnerligen dem som angå styrande makten, har en bokstaflig likhet med den svenska, äro de i sina grunder och syftningar väsentligen skiljaktiga. Den förra har en synbar riktning till anarkisk aristokrati, sådan som svenska ständernas under den så kallade frihetstiden; den senare befästar konungamakten, då den bestämmer gränserna för dess och nationalrepresentationens ömsesidiga verkningsförmåga. Svenska ständerna kunna icke, såsom norska stortinget, befatta sig med enskilda regeringsärenden (se t. ex. Eidsv. grundl. § 75 lit. h). De kunna icke, såsom detta, framtruga en lag utan konungens sanktion, eller, ännu mera, kungöra en sådan i sitt namn, (§ 79) en form, hvilken vid hvad tillfälle som helst, och icke blott vid det i lagen förutsatta, kan missbrukas af ett revolutionärt storting. De ega icke, såsom detta, domsrätt öfver statsrådsledamöter (§ 87), hvilken domsrätt öppnar ett vidt fält åt politisk förföljelse, och hvars utöfning, genom det motstånd den uppfordrar af maktegande embetsmän, så lätt kan leda till statens upplösning; o. s. v.

Min öfvertygelse, hvilken jag nu icke har tillfälle att styrka med anförande af flera skäl, är den, att Norge bör, så vidt möjligt är, förenas, innerligen förenas, med Sverige. — Jag frågar dem som känna vår tids händelser: I hvilken belägenhet vore väl Sverige nu, om de ifrån Danmark eröfrade provinserna Skåne, Halland och Blekinge hade 1809 och 1810 haft en egen statsförfattning, om vissa skånska herrar då fått tala och verka på en särskild sjelfständig riksdag för nämda provinser? Och desse äro likväl icke genom fjell skilda från Sverige. Upprors-faktioner der kunna icke befästa sig inom oupphörliga defiléer, sådana som de norska.» — — — — —

Den synpunkt, ur hvilken Carl Johan betraktade den vigtiga frågan om unionens vilkor, var visserligen i ej ringa mån bestämd af yttre politiska förhållanden, hvilka hans rådgifvare och hans förre statssekreterare ej kunde till fullo känna eller uppskatta; i hvarje fall var hans beslut obestridligen det som mest egnade sig att för det dåvarande åstadkomma en fredlig samvaro mellan de begge folken. De medel Järta sjelf ansåg erforderliga

Digitized by Google

för »införlifningens» verkställande voro åtminstone icke sådana, att de för den närmaste tiden kunde bereda en lugn utveckling. En annan fråga, hvilken troligen ännu ingen vågar afgöra, är den, huruvida den svenske statsmannens profetia om beståndet af två likställda staters förening skall varda en sanning eller icke; men betecknande nog är det misstag, hvartill Järta gjort sig skyldig i fråga om den politiska betydelsen af det norska »penningeväldet». Hans eljest så lifliga inbillningskraft hade icke förmåga att lyfta sig till förutseendet af den norska allmogens framtida betydelse inom storthinget, eller deraf att den största faran för unionen kunde hota från detta håll. Med sin erfarenhet af det dåvarande svenska bondeståndets betydelse kunde han ej uppskatta verkan af samfäld rösträtts tillämpning i ett bondesamhälle; med sin föreställning om den »högre bildningens» oafvisliga rätt, såg han ingen annan våda hota dess berättigade inflytande än bourgeoisiens välde, och anade knapt, att en politisk makt kunde komma till utveckling, som frigjorde sig, från begge. Intet under; ännu femtio år senare bestämde ett liknande föreställningssätt i väsentlig mån Sveriges politiska omgestaltning.

Emellertid har Järta ständigt behållit denna sin misstro mot föreningen sådan den verkställdes 1814; ännu så sent som 1827 skrifver han till grefve v. Platen: »Jag väntar äfven i en aflägsen framtid föga godt af Sveriges och Norges förening. Vår hufvudsakliga vinst deraf skulle vara att hafva ryggen fri; men det hade vi säkrast, om Norge vore ett öde land. Må det gerna blifva det, om norskarne hafva lust att sönderslita hvarandra; men må de ej medverka att sönderslita oss. — Att sända svenska trupper för att kufva insurrektionsandan i Norge, om den vore så farlig, att detta kunde behöfvas, skulle jag anse mindre rådligt. Ett spanskt krig kunde uppkomma i bergen, och svenska lugnet sattes på spel för hvarje motgång som svenska vapen kunde lida». Men vän af stora och effektfulla åtgärder, förordar Järta i detta

Digitized by Google

bref, likasom i samtidiga bref till Beskow, en norsk abdikation. »Jag skulle anse det för Sverige nyttigast, att konungen med alla yttre tecken af mogen besinning och i de fogligaste termer förklarade, att han nedlade norska spiran och öfverlemnade åt statsrådet att sammankalla ett storting, som finge besluta om Norges framtida öde. I Sverige blefve detta steg säkerligen populärt. Norskarne åter skulle komma i det yttersta bryderi.» [1])

Knapt hade segervinnaren vändt tillbaka från striden för Europas frihet, och Norges förening med Sverige blifvit en verklighet, förr än de inre förhållandena i vårt land begynte antaga ett hotande utseende. De senaste krigens förluster och kostnad hade alltifrån 1809 nödtorfteligen blifvit betäckta genom de finansiella operationer, som, för tillfället beqvämligast, i sjelfva verket voro mest egnade att grundlägga ekonomiska missförhållanden. Man döfvade den utmattade nationens oro med banksedelopiat, och följden var, att smärtorna oupphörligen kommo tillbaka och att för hvar gång dosen måste förnyas och förstoras. Till råga på olyckorna kom åren 1812—13 en missväxt, som djupt nedsatte en stor del af landets produktiva kraft, och i den ekonomiska kris som nu utbröt kändes lidandet i alla samhällslager. Det var alldeles naturligt, att inom ett samfund, kors och tvärs genomskuret af ekonomiska privilegier och dåradt af ett grundfalskt kreditsystem, från alla håll skulle riktas tadel mot regeringsmakten och ropas på hjelp genom nya lagstiftnings- och regeringsåtgärder. Så skedde vid 1815 års märkeliga riksmöte, der oppositionen gjorde sig stor genom fältropet, att »något måste göras» till lindrande af »förlägenheten i den allmänna rörelsen»; med den finan-

---

[1]) Bref till B. v. Platen d. 20 Nov. 1827 i K. bibliotekets samling.

Digitized by Google

siella allmakt, som tillkommer Sveriges riksdag, genomdref den ock en finanspolitik, som i de vigtigaste delarna trädde i kraft regeringen oåtspord. Att man härvid mycket ofta kom i den förunderligaste motsägelse med sig sjelf och sina egna förutsättningar, räknades icke så noga: hufvudsaken var att så vidt möjligt tillgodose litet hvar af de många enskilda intressen, som behöfde och oblygt fordrade hjelp. Stora godsegare, som hade säd att sälja, funno intet mera riksvigtigt, än att staten anordnade millioner till spanmålsuppköp [1]) — allenast i syfte att hålla upp sädespriset. Andra, som spekulerat i köp och

[1] Järta såg detta »ofog» med bekymmer, med förargelse, och stundom kom öfver honom det »jakobinska» lynnet från 1799. Med anledning af de yrkanden, som vid riksdagen framställdes om spanmålsprisets upprätthållande genom spanmålsuppköp för statens räkning, och som verkligen ledde till anslag af ett stort kreditiv för allmänna magasinsinrättningen, skref han under år 1815, troligen på våren, en liten uppsats »Om spanmålspris och spanmålshandeln», hvaruti han på ett förträffligt sätt granskade samtliga de under riksdagen framställda särdeles våldsamma förslag till jordbrukets upphjelpande. Här som annorstädes ådagalägger han särskildt sin noggranna kännedom af engelska förhållanden och engelsk lagstiftning. Särskild uppmärksamhet egnas naturligtvis åt det välvisa förslaget att ställa allmänna magasinsinrättningen under styrelse af ständernas deputerade, der Järta åter möter den hufvudfiende, han såsom konstitutionens väktare aldrig underlät att angripa. Under erinran, att riksens ständers ombud i riksgäldskontoret fordom befattade sig med kaffehandel, till föga fromma för handeln och för finanserna, hänvisar han framför allt på gällande grundlagars hela anda som ett hinder mot dylik utvidgning af ständernas befogenhet och slutar sin uppsats med orden: »Det förundrar mig, att man, då rikets allmänna säkerhet hufvudsakligen beror på dess försvarsverk, icke vill bringa äfven detta under styrelse af riksens ständers ombud, och att man hädanefter ej vill ställa dem i spetsen för den armé, som H. K. H. kronprinsen hittills behagat anföra». — Skriften blef meddelad några af författarens vänner, antagligen inom statsrådet, och offentliggjordes ej förr än 1823, »sedan ifvern för de meningar, som 1815 utropades och för de förslag, som man då sökte och till en del förmådde att genomdrifva, hunnit svalna, och då författaren kunde vänta en lugn pröfning af de tankar han yttrat». Sitt författarskap till den samma vidgick Järta sjelf i »Bihang till tidskriften Odalmannen», p. 75—76. Så mycket hade också ifvern lagt sig, att 1823 års riksdag fullständigt gaf Järta rätt, och icke allenast — under förklaring att statens uppoffringar för spanmålshandeln beredt jordbruket föga eller ingen båtnad, och dess handelsoperationer äfven verkat menligt på den enskilda rörelsen — borttog det från 1815 beviljade kreditivet för allmänna magasinsinrättningen, utan äfven begärde inrättningens upphäfvande och ersättande med spanmålslager i orterna, samt anslog ett kreditiv för understöd vid missväxt. — Nämda Järtas skrift har, såsom afhandlande ett för vår tid mindre betydelsefullt ämne, ej blifvit i denna samling upptagen.

Digitized by Google

försäljning af fast egendom, sågo den enda räddningen ur den »allmänna rörelsens förlägenhet» uti frikostiga bankolån på fastigheter. Under det att man ropade öfver penningvärdets kastningar och förbannade vexelkurs, agio och agiotörer, gjorde man allt för att genom nya pappersemissioner få det onda obotligt. Manufakturintressena och handtverken slöto sig å sin sida fast tillsamman att förfäkta skydds- och förbuds-systemets fulländning och lurendräjeriets utrotande såsom det mest landsförrädiska af alla brott. — Sammanfattningen af dessa skilda yrkanden till ett ekonomiskt system ledde helt naturligt till återupplifvandet af det gamla korståget mot yppighet och öfverflöd, emot beroendet af utlandet, emot handel och börsspekulation i gemen. Tillföljd af den naturliga valfrändskapen mellan alla ekonomiska konstgrepp kom man från samma utgångspunkter äfven fram till de vanliga förslagen om vexelkursens styrande. Det var hufvudsakligen det bekanta särskilda utskottet som, under sin nitiske ordförande prosten Schwerin, uppgjorde detta program, hvilket i väsentliga delar af riksens ständer antogs, dels genom beslut rörande bankens och riksgäldskontorets verksamhet, diskonterna och tulltaxan, dels genom önskningsmåls framställande hos K. M:t, — allt i uppenbar strid mot de finansiella grundsatser, som ännu herskade i konungens råd.

Sålunda hade riksdagen, då den på hösten åtskildes, utom sina sjelfständiga förfoganden rörande banko- och riksgäldsverken, i testamente till regeringen efterlemnat en hel mängd af underdåniga skrifvelser, alla skurna ur samma stycke; och frågan var nu, hvilken ställning regeringen skulle till dem intaga.

Det var under dessa förhållanden, och sedan statssekreteraren för handels- och finansärendena grefve A. G. Mörner strax efter riksdagens slut blifvit nämd till statsråd, som regeringen uppsökte och öfvertalade Järta att återtaga sin forna plats vid konungens rådsbord — såsom föredragande i finansärenden. Wirsén begaf sig i Augusti

Digitized by Google

månad till Dalarne och gjorde med Järta en rundresa i länet ända till 20 mil norr om Falun. »Jag har tillbragt dessa 14 dagar», skrifver Wirsén till Wetterstedt den 2 Sept 1815, »i stundeliga samtal med en af de kraftigaste män vi ega qvar... Äfven hos honom börjar hoppet blifva vacklande, ehuru modet aldrig sviker. Natt och dag hafva vi återkommit på samma ämne, och samfäldt hafva vi erkänt den pligten att gagna och upprätthålla fäderneslandet så länge och så vidt man kan vara nyttig. Jag har sett Järta lycklig i sitt hem och tillbedd i sin provins; jag har erfarit, att han högt skattar sin belägenhet, men jag missräknade mig dock aldrig på honom. Han lemnar allt detta, åtminstone på någon tid, om H. K. H. anser honom kunna vara nyttigare i Stockholm och skänker honom sitt förtroende... Järtas helsa är ganska vacklande, och vore det fråga om något mindre än fäderneslandet, skulle jag anse mig hafva handlat samvetslöst, som gjort mig till verktyg att rycka honom ur sin lyckliga ställning... Nu vore det ganska lyckligt för affärerna, om H. K. H. kronprinsens vilja i denna del ju förr dess hellre blefve känd. Jag har naturligtvis icke gått längre än jag bort, nämligen att jag som enskild man talt till min vän. H. K. H. är således ej i det ringaste häraf bunden, och hans vilja är vår lag. Han har omsorgen för det hela och ansvaret derför; han allena må döma, hvad nyttigt är, och vare långt från mig all tanke att utöfver hans afsigter blanda mig deruti». — Detta förbehåll för kronprinsens afgörande beslut, karakteristiskt som det är för ställningen, måtte dock endast hafva afsett de närmare vilkor som Järta uppställde, ty att anbudet i det hela var officielt och skedde med kronprinsens begifvande, framgår af Järtas egna uppgifter vid samma tid.

Sjelf beskrifver Järta underhandlingen och de för uppdragets mottagande betingade vilkoren, i bref till en ledamot af konseljen [1]), sålunda:

[1]) Brefvet, som d. 2 Sept. 1815 skrefs till G. af Wetterstedt, är benäget meddeladt af grefve Nils Gyldenstolpe.

Digitized by Google

Min bäste vän!

Jag har haft besök af vår vän baron Wirsén. Det har varit mig särdeles angenämt i alla andra afseenden, än det som utgjort det egentliga föremålet derför. Med autorisation af Kongl. Maj:t och af H. K. H. kronprinsen samt med bifall af statsrådets ledamöter har han proponerat mig att tillsvidare emottaga föredragningen af handels- och finansärendena. Efter många öfverläggningar härom med honom och ännu flera med mig sjelf, har jag slutligen lofvat att, om det vidare fordras, åtaga mig denna befattning för en tid af 6 à 7 månader eller intill nästa vår; dock under vilkor, som jag anhåller att äfven för dig få uppgifva och om hvilkas antagande baron Wirsén trott sig kunna försäkra mig.

Jag begär således — och detta är ett väsentligt förbehåll — att sist i Maj månad nästa år få lemna den ifrågavarande särskilda befattningen samt då återtaga utöfningen af min landshöfdingetjenst, hvarvid jag är fästad af många enskilda konvenanser och ännu mera af de heligaste förbindelser till denna landsorts invånare.

Jag hoppas, att om, före den sålunda bestämda tidens förlopp, jag skulle finnas eller finna mig otjenlig för det nya värf mig uppdrages, jag då genast skiljes eller får sjelf skilja mig derifrån; — att i sådant fall något missnöje med statssekreteraren icke må häfta vid landshöfdingen, och att jag i denna senare egenskap må, om jag förtjenar det, bibehålla det förtroende jag nu smickrar mig att ega.

Öfvertygad, att i allmänhet någon uppoffring af mina tänkesätt och grundsatser icke fordras, begär jag att, äfven om mina omdömen öfver riksens ständers förslag till förbättring af rikets ekonomiska tillstånd icke gillas, eller också finnas vara så rakt och vidt utsträckta, att kanhända vissa klokhets-konsiderationer ej medgifva deras antagande i deras hela vidd, jag likväl för en kommande tid må i statsrådets protokoll förvara dem, under det att jag med tillbörlig foglighet emottager deremot skeende anmärkningar, samt troget expedierar beslut, som rätta eller modifiera mina underdåniga tillstyrkanden.

Jag fordrar slutligen, att styrelsen af mitt län under min frånvaro icke må öfverlemnas åt någon främmande person såsom vice landshöfding, hvilket skulle förorsaka missnöje hos mina härvarande skicklige och pålitlige medarbetare, och i många afseenden kunde rubba den plan för denna provincialstyrelse, som nu följes och jag ernar vidare utveckla och fullfölja. Då det icke heller skulle konvenera min närmaste man, landssekreteraren lagman Noréus, att blifva förordnad till vice

Digitized by Google

landshöfding, begär jag alltså, att det så kallade landshöfdingeembetet må på vanligt sätt, under en förtrolig brefvexling med mig om länets vigtigaste angelägenheter, utöfva länsstyrelsen så länge jag är frånvarande. — — — — — — — — — — —

Under dessa vilkor må jag då, för en tid, låta mig disponeras till en befattning, som alltid varit svår och obehaglig, och som blir det ännu mera i närvarande stund, då den äfven är främmande för mig. Jag tror uppriktigt sagdt mig numera alldeles icke duga dertill: icke heller väntar jag mig deruti någon framgång. Jag är ingen Hercules, och här fordras att mocka undan de orena och illa digererade lemningarna efter rikets sist församlade höglofliga tjurar och kalfvar.

Jag ber dig, innan något definitift beslut tages, noga öfverväga, om det vore rådligt att nu i ministèren använda mig, som mera än någon annan är i opposition mot de tänkesätt, hvilka vid den sista riksdagen blifvit framstälda såsom nationens allmänna? Jag är ej i denna stund en populär person, och blir det åtminstone icke efter min första föredragning. Har regeringen nog styrka att höra, om ej medgifva, att allt, hvad ständerna i anledning af det beprisade särskilda utskottets betänkande föreslagit, är idel galenskap? — En välgerning mot mig vore det att frälsa mig från pligten att såsom föredragande säga detta och mycket mera. Jag lider redan vid föreställningen af allt obehagligt, som uti den ifrågavarande befattningen skulle möta mig. Nödvändigheten att derigenom söndra min familj, hvaraf de äldsta gossarne måste qvarblifva här, är ej heller angenäm. Men hvad du vill, skall på den bestämda tiden ske. Jag är skyldig det åt dig, åt Wirsén och åt vår aflidne vän Adlercreutz,[1]) hvars död gifvit mig desperationens styrka. »*Är du rädd?*» sade han mig, då jag under mitt sista vistande i Stockholm svarade honom, att jag icke kunde emottaga en plats i ministèren. Jag vill, om jag måste ad interim fylla en sådan ledig plats, visa, att jag åtminstone ej är rädd, fastän ett sådant bröstvärn som Adlercreutz fallit. Också vore detta den enda nytta jag skulle kunna göra.

Som man häraf ser, var det alldeles icke för att återinträda i affärerna, som Järta åtog sig denna embetsutöfning; det var en uppoffring man af honom begärt, för att om möjligt med stödet af hans snille och insigter hjelpa regeringen fram uti den svåra förlägenhet, som

[1]) Adlercreutz var föremål för Järtas synnerliga aktning och tillgifvenhet. »*Denne svenske Karl*» kallar han honom i ett något tidigare bref.

Digitized by Google

riksdagens beslut hade framkallat. Tiden för sin förestående afgång hade han ock på förhand noga fastställt. Det gälde att under de näst följande månaderna utröna, huruvida det ekonomiska system, som hittills, väsentligen under Wirséns insigtsfulla ledning, bestämt regeringens politik, skulle afgå med seger, eller om det vid riksdagen herskande, rent reaktionära landt-partiets åsigter skulle göra sig gällande äfven inför konungen. Den bestämmande viljans — kronprinsens — beslut var säkerligen ännu icke fattadt: han hade alltsedan midten af Augusti befunnit sig i Norge och hemkom ej till Stockholm förr än i början af November. Järta var den till en sista drabbning inkallade reserven, och, såsom af hans skrifvelse synes, felades det honom åtminstone icke lust och mod att strida.

Men det visade sig snart, att hans tjenst icke skulle komma att tagas i anspråk för kampen mot riksdagens finansiella system. Regeringen och särskildt finanssekreteraren fick under årets sista månader vigtigare ärenden att handlägga än riksdagsskrifvelserna; — och när man nådde fram till dessas föredragning, var det redan klart, att kronprinsens system icke var öfverensstämmande med det, som Järta och Wirsén omfattade.

Redan i November kändes den första skakningen af den våldsamma kris, som naturligt framgick ur de under fem års tid oupphörligen stegrade offentliga och enskilda kredit-missbruken; förstörelsen begynte i Stockholm med flera skamliga konkurser inom en mängd vinglande bankirhus, hvilkas passiva uppgingo till omkr. 9 millioner, och den hotade snart att sträcka sina verkningar till handelskårerna i Malmö och Göteborg samt till de af riksdagen omhuldade enskilda diskonterna. — De förra kunde och borde icke hjelpas, men de senares bestånd ansågs allmänneligen för en riksvårdande angelägenhet, och Järta, som visserligen icke hade kännedom om vidden af de missbruk, hvartill diskontstyrelserna gjort sig skyldiga, tvekade ej att tillstyrka K. M:t kraftiga åtgärder

Digitized by Google

till deras bistånd. Den 15 Nov. 1815 höll han, i den då nyss anlände kronprinsens närvaro, sin första föredragning som t. f. statssekreterare, och de åtgärder han tillstyrkte vittnade åtminstone om en djerfhet och beslutsamhet, som i pröfvande och vanskliga omständigheter icke ryggade tillbaka för ett särdeles drygt ansvar.

Det upplystes, att vid Malmö och Göteborgs diskonters kontor i Stockholm hade d. 14 och 15 Nov. varit företedda en utomordentlig mängd af diskonternas utgifna »reverser till sedelhafvaren»; att dessa reverser, som voro ställda på en månads uppsägning, väl icke ännu voro till betalning förfallna, men att diskonterna förut antagit bruket att inlösa dylika reverser vid anfordran, hvarför ett uppskof med deras infriande nu vore det samma som att öka det allmänna misstroendet. Den omständigheten, att insättningarna på Göta-kanaldiskonts räkning nu voro vida ymnigare än förr, bevisade, att anloppet på de begge andra diskonterna icke vore vålladt af något tillfälligt allmänt penningebehof, utan allenast af ett uppkommet misstroende till Malmö och Göteborgs diskonter. Detta misstroende åter ansåg statssekreteraren »bero på några utbredda falska rykten om stora bankrutter af icke mindre än femton handlande i Malmö, hvaribland äfven direktören för dervarande diskont, samt af ett eller annat betydligt handelshus i Göteborg»; och lemnade statssekreteraren derhän »huruvida och för hvilka aflägsnare syften dylika rykten blifvit satta i omlopp, med närmaste syftemål att bringa diskonterna på fall samt derigenom åstadkomma en mera allmän oreda, än den bankrutterna härstädes förorsakat, och vända uppmärksamheten från dem på mera vidsträckta anledningar till enskildt lidande».

Då nu statssekreteraren, från denna sin föreställning om grundlösheten af det allmänna misstroendet till diskonterna, skulle leda sig öfver till nödvändigheten att bispringa dem i deras tillfälliga förlägenhet, är det särdeles anmärkningsvärdt, att redan vid denna tid gjorde

Digitized by Google

sig gällande samma skäl, som mer än en gång sedermera föranledt bistånd åt enskilda banker. »Af diskonternas fall skulle följa en vådlig oreda inom de flere landsorter, der, under en öfverklagad penningebrist, deras reverser och assignationer fylla till en betydlig del det allmänna behofvet af rörelsemedel, så att en mängd af K. M:ts trogna undersåtar skulle blifva känbart lidande genom det vanvärde, hvaruti berörda penningerepresentanter, dem de på god tro emottagit, då oundvikligen fölle».

Men aldrig har nödigt bistånd för den »allmänna rörelsens» upprätthållande lemnats mera raskt och med djerfvare åsidosättande af ängsliga betänkligheter. Någon utredning af diskonternas affärsställning kunde icke åstadkommas. Till Göteborgs diskont utanordnades dock genast 200,000 och till Malmö diskont 400,000 riksdaler af »stora sjötullsmedlen», allt mot qvitto af diskonternas ombud och mot säkerhet, för Göteborgs diskont af direktionens och särskildt grosshandl. Björnbergs reverser, men för Malmö diskont allenast af de med »stora sjötullsmedlen» inlösta reverser eller sedlar, intill dess direktionens särskilda reverser kunde hinna inkomma. Sex dagar derefter befans dock, att hjelpen icke varit tillräckligt för att häfva misstroendet, och statskontoret undfick nu af K. M:t ny befallning att af »under händer hafvande statsmedel» utbetala 100,000 rdr till Göteborgs och 200,000 rdr till Malmö diskonts ombud — mot samma qvitto och reverser som förra gången. Slutligen anmäldes tre dagar derefter i konseljen, att för Malmö diskont vore, så vida ej den redan lemnade hjelpen skulle vara bortkastad, ytterligare bistånd af nöden, och statskontoret fick å nyo befallning att af »om händer hafvande medel» till den samma utbetala 100,000 rdr.

Det är bekant, huru diskonterna i Göteborg och Malmö efter detta frikostiga bistånd ännu omkring två år uppehöllo sin vanskliga tillvaro, men att åtminstone den senares styrelse mycket illa begagnade sin förunnade nådetid. Sina förbindelser till statsverket fullgjorde de

Digitized by Google

emellertid begge till fullo, och statssekreteraren för finanserna hade sålunda icke att förebrå sig någon statens förlust. Icke heller blef hans tillstyrkan af statsmedels utanordnande för sagda ändamål af vederbörande myndighet ogillad: — tvärt om, han erhöll af konstitutionsutskottet i fullaste mått godkännande af sitt handlingssätt. Dess varma loftal[1]) öfver regeringens förhållande vid detta tillfälle var tydligen föranledt af åtskilliga vidriga omdömen, som bland allmänheten och i pressen försports öfver de 1815—17 vidtagna åtgärderna,[2]) och det rönte icke någon motsägelse i stånden, hvilka tvärt om syntes lifligt öfvertygade om den lemnade hjelpens nödvändighet och nytta.

[1]) Utskottet yttrade: »Härvid förekomma i främsta rummet de under loppet af tvenne år och sist den 27 Sept. 1817 vidtagna anstalter för Malmö diskontverks understödjande och räddning — anstalter, på hvilkas tillstyrkande herr Carl Hertzenhjelm grundat en från kongl. ridderskapet och adeln till utskottet remitterad anmärkning mot statsrådet, samt föredraganden af handels- och försvarsärenden . . . . . .

»Rådslagen om dessa mått och steg har utskottet funnit styrda och utmärkta af en tidig och fortfarande omsorg att afböja de oredor och åtminstone mildra de kriser, som väckt nationens lifliga bekymmer och påskyndat dess representanters sammankomst. Mot betänkligheten och vådan af ett enskildt diskrediteradt penningeverks bispringande med lån ur statskassan, af diskontdirektörernas bibehållande vid förvaltningen och äfven af de sista fruktlösa försöken att aflägsna verkets fall, framställer sig å andra sidan den trängande nödvändigheten att, om än med någon uppoffring, förebygga större olägenheter och förluster, den omisskänneliga afsigten att i det längsta bevara en med diskonternas kredit nära förknippad säkerhet och ordning i rikets penningeväsen, det lemnade efterdömet af de privata diskontinrättningarnas undsättning genom riksens ständers omedelbara beslut, den uti 63 § regeringsformen konungen medgifna rättighet att för angelägna ändamål begagna det mindre kreditivet, den synbara varsamheten vid lånebiträdenas meddelande, i följd hvaraf också de till staten återguldits, samt ändtligen det stränga lagliga förfarandet mot diskontverkets direktörer från samma stund, då dessas öfverträdelser af lag och reglemente bevisligen upptäcktes och till fullo bekräftades».

Det var dock efter detta loford öfver regeringens förhållande, som utskottet fann skäligt att underställa rikets ständer, om de icke ville ingå till K. M:t med den vigtiga anhållan »att vid framdeles skeende organisation af enskilda penningverk de grundsatser och det system måtte följas, hvarigenom konungens rådgifvare befriades från det svåra val att nödgas tillstyrka dylika verks öfverlemnande åt ödet och tillfälligheten, eller ock deras upprätthållande med lånebiträde af allmänna medel»

[2]) Det af herr Hertzenhjelm på riddarhuset inlemnade anmärkningsmemorial mot statssekreteraren för handels- och finansärendena var dock icke riktadt mot Järta utan mot föredraganden för året 1817.

Digitized by Google

De åtgärder, som i November 1815 vidtogos för att upprätthålla rikets kreditväsen, voro emellertid långtifrån tillräckliga att motsvara H. K. H. kronprinsens anspråk på en kraftfull regerings verksamhet. För honom tedde sig den allt mera stegrade vexelkursen som den vigtigaste yttringen af samhällets sjukdom, och enär han, med föreställningar hemtade från kontinenten, betraktade vexlingarna i bankosedelns värde som en barometer på det förtroende man satte till regeringen, blef det för honom en politisk fråga att förekomma dessa vexlingar. Beherskad af denna idé, trodde han sig genom börsoperationer, som kostade hans egen kassa stora summor, böra bekämpa den inbillade fienden; och sålunda ställd i en daglig och personlig kamp med vexelagiotörer, kom han snart att betrakta desse såsom upphofsmän till vexelkursens stegring, hvilkas brottsliga förehafvanden regeringsmakten borde kraftigt tillrättavisa. »Det är riktigt synd om honom härutinnan», skrifver Järta i bref till en förtrogen. »Han lider kroppsligen af bekymmer för kursnoteringen och depenserar sina penningar och sitt lugn för några rader i Dagbladet, som jag försäkrat honom, att ingen i landsorten läser . . . Hans tankar i detta ämne kunna af intet raisonnement och ingen erfarenhet ändras. Han pinar sig och andra med bekymmer i detta ämne och slutar med att göra sig skada i mer än ett afseende genom sin envishet härutinnan. Men han tror sig vara klok financier och beklagar, att vi andra ej äro det. I en af sina varma moments har han sagt, att Sverige hade kanhända flere bättre generaler än han, men att som financier stode han på en punkt vida upphöjd öfver alla svenskar»[1]) — Öfver detta ämne hade Järta redan i December och Januari flera samtal med kronprinsen, och mot slutet af December klagar han i bref till rektor Forslind, att »här står intet till att uträtta», på ett sätt

[1]) I Schinkels minnen del. 9 s. 284 hänföres detta yttrande, efter Trolle-Wachtmeisters anteckningar, till konseljen den 2 Febr. 1816. Järta skrifver derom som en hörsaga redan d. 27 Januari 1816.

Digitized by Google

som visar, att meningsskiljaktigheterna omfattade det hela af regeringens finanspolitik.

Till fullständigt utbrott kommo meningsstriderna uti en extra konselj d. 2 Februari 1816, då kronprinsen trädde in i samlingsrummet och, med hela elden af sin vältalighet, inför konungen angrep statsrådets ledamöter för deras obenägenhet att ingå i hans planer till vexelkursens styrande. — Han slutade med den förklaring, att ehuru han insåg sig oförmögen att gagna med sina åsigter, han dock trodde sig pligtig att genom detta yttrande till statsrådets protokoll söka inför efterverlden försvara sin heder[1]).

»Blek som ett lik och stapplande på målet af harm», säger tecknaren af detta uppträde, »tog nu Järta till ordet och yttrade: »Jag har också en heder att försvara och som jag ej räknar för en obetydlig sak», hvarpå följde en förträfflig afhandling om kursen, dess orsaker och förhållanden, samt bevis, framställda med lika mycken grundlighet som klarhet, att alla de åtgärder, som redan blifvit vidtagna (af kronprinsen enskildt) för dess styrande, vore likvisst ledande till intet annat än att förstöra penningar och kompromettera regeringen. Sjelf ansåg han det enda medlet vara att genom ett sparsamt lefnadssätt rätta konsumtion efter produktion och slutade med att bedja kronprinsen till protokollet uppgifva, om han hade några mera verksamma mått och steg att föreslå. — Järtas eld, hvar-

[1]) Konseljen var dock naturligtvis icke af officiel natur. I statsrådsprotokollen finnes derom intet. Det här anförda är hemtadt från de anteckningar, troligen af Trolle-Wachtmeister, hvilka citeras i Schinkels Minnen, del. 9, s. 285-86. — Kronprinsens afsigter, som i meddelanden från denna tid endast i allmänhet omtalas, kan man emellertid lära närmare känna af det diktamen han den 30 April 1817 afgaf till statsrådsprotokollet i fråga om medel till den skadliga yppighetens hämmande Han talar der om sitt till statsrådet i förlidne December månad ingifna memorial, hvaruti yrkats, att alla vexlar, dragna till högre kurs än 100 sk., måtte beläggas med utgående tull, hvaraf säljaren och köparen borde betala hälften hvar, och att denna tull skulle utgöra 1 sk. svenskt pr rdr Hamburgerbanko för hvar sk. som öfversteg kursen af 100 sk., äfvensom att alla trassenters och remittenters namn måtte blifva i allmänna tidningarna kungjorda, — allt till hämmande af »de brottsliga planerna att nedsätta vårt mynts värde».

Digitized by Google

igenom han bedömdes såsom den der förgått sig, hade verkat. Kronprinsen antog en annan ton, öfvergick till andra föremål, der han trodde sig med mera framgång kunna beklaga sig, adresserande sig i allt till konungen. Wirsén biträdde härvid Järta med kraft och värme. När kronprinsen yttrade sig om embetsmännens intriger, som vållade ärendenas långsamhet, föll Järta honom i talet förklarande, att ärendena gå den gång lagarna föreskrifvit. Prinsen yttrade, att man ej arbetade. »E. K. H. har orätt», utropade Järta, »vi arbeta så, att vi förstöra krafter och helsa». — Slutet blef, att samtliga statsrådets ledamöter förenade sig med Järta och Wirsén, och att allt tal om kursens styrande tillsvidare förföll.

Om detta märkliga uppträde skrifver Järta sjelf till en vän d. 25 Februari:

»Jag har mått mer än vanligt illa; till någon del är detta en följd af en högst obehaglig konselj om kursen, hvaruti jag måste tappert strida, likväl i led med hela statsrådet, som deklarerade sig enhälligt, och de flesta dess ledamöter med ovanlig energi, emot artificiella kurssättningsmedel. Segern blef på vår sida, men det är i många afseenden smärtande att nödgas tillkämpa sig en sådan. Det fordras i sanning arbete med sig sjelf att, efter dylika scener (denna upplöste sig likväl i ljuflighet) och med en så förstörd helsa som min, hålla ut med den trägna befattning jag åtagit mig. Nu äro mina fysiska krafter så uttömda, att jag icke utan ett verkligt lidande kan sitta några timmar vid skrifbordet, och att jag hostar i proportion af arbetet den föregående dagen eller natten».

Och några dagar senare, den 15 Febr, heter det:

»Jag befinner mig i följd af diskussionen om kursen i besynnerliga förhållanden: i rak opposition mot kronprinsens idéer, men enig med hela statsrådet inclusive Skjöldebrand. Emellertid har jag allvarligen, dock med tillbörlig moderation, hemstält till statsrådsledamöterna olämpligheten af denna slitning mellan den, som bör befalla, och den, som närmast skall verkställa, samt angelägenheten att sätta till statssekreterare för finansärendena någon man med andra principer än mina. Ännu förmärkes intet resultat af denna framställning».

Resultatet kom dock snart nog, till utseendet af en främmande anledning: Wirséns förflyttning från krigs-

Digitized by Google

expeditionen till statskontoret. Det är af andra rätt trovärdiga intyg bekant, att denna icke frivilliga flyttning hufvudsakligen ansågs bero på intriger af missnöjda officerare vid garnisonsregementena och på sidoinflytanden hos kronprinsen. Äfven Järta delade denna mening, såsom framgår af hans enskilda bref. [1]) Att kronprinsen sjelf pådrifvit denna ministèrförändring, finner man af hans bref till Wetterstedt [2]) redan på hösten 1815, der det talas om Wirséns oumbärlighet för finansverkets utredande i statskontoret, — likasom om de forna tiderna ännu varit qvar, då på denna chefsplats Lagerheim var den verklige finansministern. Det är ju möjligt att till kronprinsens önskan bidragit någon hänsyn till militära önskningar, men när man ser till förhållandena och till de närmast följande händelserna, framgår det dock alldeles tydligt, att afsigten var att flytta en rådgifvare, som inom konseljen kraftigt häfdade sina mot kronprinsens stridande ekonomiska grundsatser, till en finansiel verkningskrets, der dessa grundsatser i sjelfva verket icke längre hade något inflytande på finansernas ledning. Wirséns aflägsnande betydde helt enkelt ett ombyte af po-

[1]) Redan d. 11 Dec. skrifver Järta till Forslind: »Wirsén vill man, oss emellan, gerna få att mottaga presidentskapet i statskontoret, emedan man vill skilja honom från krigs-statssekretariatet; men han vill ej och saken afgöres icke. Skulle han, mot hvilken ibland andra hela hästgardistcorpsen kabalerar, aflägsnas från sin nuvarande befattning, anser jag ett hufvudvilkor för min nuvarande befattning vara brutet, och då återtager jag genast utöfningen af min landshöfdingetjenst. Orsaken till de sista trakasserierna med Wirsén är den, att han vid en projekterad lönereglering icke kunnat uppfylla hästgardets pretentioner, ehuru han för detta regemente föreslagit högre tillökning än för något annat. Unge herrarne säga öfverljudt, att hans motsträfvighet i detta fall kommer att kosta honom tjensten. Emellertid står han som en klippa i det stormande hafvet. Gud nåde oss för detta och mycket, mycket mera! Jag är ledsen, men tillika så kall, att jag ej känner igen mig sjelf».

Efter brytningen skrifver han den 11 Mars: »Dessa händelser göra här något uppseende. Äfven militärerna i allmänhet förklara sig ledsna, att man skilt Wirsén från krigsärendena. Det är anledning tro, att generaladjutanten för armén gen. Björnstjerna icke medverkat dertill, men att om någon intrig understödt egna höga tankar, den härledde sig från öfverståthållaren gr. Mörner och statsrådet, gen.adjutanten för flottorna, baron Cederström. De äro åtminstone de som nu ifrigast försvara den».

[2]) Schinkels Minnen del. 9 sid. 279.

Digitized by Google

litiskt system, en seger för 1815 års riksdagsmajoritet, hvars grundsatser nu väsentligen kommo till heders. Ty det är alldeles klart, att kronprinsen från sin utgångspunkt, kursens artificiella fällande, slutligen kommit till fullständigt gillande af riksdagens system. Så uppfattade ock Järta ställningen.

»Den ofta yttrade önskan», säger han[1]), »att baron Wirsén skulle lemna krigsdepartementet för att mottaga styrelsen öfver statskontoret, har åter blifvit framställd på ett sådant sätt, att Wirsén måste anse den som en befallning, efter hvilken han icke kan förblifva krigs-statssekreterare. — Af denna ministèr förändring anser jag för mig följa, att jag genast bör upphöra att i egenskap af statssekreterare tillhöra en administration, hvarifrån den man skiljes, med hvilken jag är närmast förenad och som förmått mig att taga en del deruti. Jag har i öfrigt flera enskilda skäl att just nu afbryta en förvaltning, för hvilken man vill lägga till grund andra principer än mina. Således har jag i dag i ett sammanträde med flere af statsrådets ledamöter bestämdt förklarat, att när Wirsén skiljes från krigssekreteriatet, slutar jag min tjenstgöring som finanssekreterare, för att återtaga den som landshöfding. Man har sökt med flera förmenta skäl och konsiderationer öfvertala mig att åtminstone något modifiera detta beslut, men jag åter har stått fast dervid. Ännu har jag icke härom haft något samtal med kronprinsen, hvilket torde förestå mig, men hvaraf resultatet måste blifva det samma som af det i dag förelupna med några af statsrådets ledamöter».

Han tillägger slutligen:

»Wirsén och jag hafva befunnit oss i en svår belägenhet. Våra beslut äro fattade efter mogen öfverläggning och äro grundade på omständigheter, som göra dem strictissime riktiga. Emellertid gör vår bortgång från de tvenne vigtigaste departementen en éclat, som ej kan undvikas, men som vårt framtida förhållande skall, i hvad på oss beror, mildra. Han är ordentligt disgracierad, ehvad färg man vill gifva åt flyttningen till en annan befattning. Mig blir man ock nöjd att vara qvitt. Men det allmänna lider utan det ringaste vårt förvållande. Ställningen af sakerna är besynnerlig».

---

[1]) Bref till Forslind af d. 6 Mars 1816.

Digitized by Google

Detta skrefs den 6 Mars; sju dagar derefter erhöll Järta på egen begäran tillstånd att återtaga sin landshöfdingebeställning.

Sina fiendtliga afsigter mot 1815 års särskilda utskott och dess ordförande, prosten Schwerin, hade Järta sålunda icke fått tillfälle att fullborda. Den enda riksdagsskrifvelse han kom att till afslag föredraga, var den som rörde utgifvandet genom riksdagens försorg af en statsekonomisk journal. Här hade Schwerins ifver förledt honom att framtvinga ett riksdagens beslut, så stridande mot politisk takt och klokhet, att segern var för hans motståndare i regeringen särdeles lätt. Järtas roliga anförande till statsrådsprotokollet i denna fråga, som nu i samlingen af hans skrifter intages, ledde också till afslag å riksdagens framställning.

I fråga om tulltaxans förändring hade Järta såsom tillförordnad ledamot af den nedsatta tullkomitén afgifvit sitt yttrande redan några dagar innan han afträdde från statssekreterarembetet[1]); det uttryckte hvad den tiden kunde kallas »moderata frihandelsåsigter» och åsyftade jämkning i flera af riksdagens beslut. Men efterträdaren blef — sedan kanslirådet Fredenstam några

[1]) I öfriga på Järtas egen föredragning beroende frågor har han under denna sin statssekreteraretid icke till statsrådsprotokollet afgifvit något längre anförande, om man undantager ett yttrande om den då projekterade löneregleringen för civile embetsmän. Men i en finanskonselj upptogs i slutet af Dec. 1815 frågan om den under hela året fortsatta smädeskriftvexlingen mellan Grewesmöhlen och Boye, och dervid afgaf Järta ett yttrande, som ansetts förtjena en plats i samlingen af hans skrifter, då det utmärker sig för en fulländad framställning jämte en grundlig behandling af ämnet. Rörande sjelfva det der behandlade ärendet må anmärkas, att K. M. beslöt att högsta domstolen skulle anbefallas utlåta sig i fråga om en förklaring af allmänna lagens stadgande om smädeskrifter, men att något protokollsutdrag i detta ärende, så vidt af nu bevarade handlingar kan skönjas, icke lär hafva blifvit till högsta domstolen öfverlemnadt. Måhända fans frågan kunna hvila, sedan, till följd af K. M:ts nyss förutgående befallning till hofrätten, dom i den mellan Boye och Grewesmöhlen pågående process så snabbt blifvit afkunnad och så kraftigt bidragit till skandalens nedtystande.

Digitized by Google

månader förestått tjensten — kommerserådet Carl Klintberg, och i honom hade kronprinsen funnit en föredragande, hvilken så mycket lättare kunde utföra det nya ekonomiska systemet, som han i egenskap af det särskilda utskottets sekreterare lärt sig att skrifva och expediera så, som prosten Schwerin tänkte och föreslog. Riksdagens beslut i tullfrågorna godkändes nu, med endast några mindre väsentliga förändringar; tullafgifterna fastställdes att utgå i vexlar å hamburgerbanko; »vexelbiträde» meddelades åt Stockholms och Göteborgs handelskårer; en vexelstadga utkom, som uttryckte kronprinsens och riksdagsmajoritetens syften; långa vexlar i svenskt mynt å utrikes ort dragna på Sverige förklarades utan vexelrätt; förbud mot utförsel och nedsmältning af kopparskiljemynt utfärdades, och åtskilliga riksdagens framställningar i mindre mål blefvo utan betänklighet bifallna.

Af denna patriotiska ifver skulle nu kronan sättas på verket genom kraftiga åtgärder för hämmandet af den yppighet, i hvilken riksdagen funnit upphofvet till alla landets ekonomiska lidanden, och hvari kronprinsen såg grunden till vexelkursens stegring. Regeringen lät genom ett cirkulär af d. 14 Aug. delgifva samtliga rikets landshöfdingar riksdagens skrifvelse i detta ämne med förständigande för dem att hvar inom sitt län sammankalla en komité af femton upplyste och kunnige män af alla stånd, hvilka skulle »yttra sin mening öfver de mått och steg som böra vidtagas till öfverflödets hämmande, så att fäderneslandets utrikes handel hädanefter ej må lända det till skada». Då Järta mottog detta cirkulär, satte han sig genast ned och besvarade det med en underdånig kritik, — så som hans vana var, när K. M:t syntes honom vara af okloka rådslag ledd. Här var det vädjandet till de länsvis sammankallade komitéerna, som stötte hans konstitutionella finkänslighet. En undersökning, huru fäderneslandets utrikes handel hädanefter må blifva för

Digitized by Google

det samma oskadlig, kunde ju lätt framkalla en granskning af de ekonomiska författningar, som hittills varit vidtagna, men »till en sådan granskning ega dessa nya samfund icke den ringaste konstitutionella befogenhet». Järta utbad sig derför en närmare »begränsning» af de komiterades befogenhet, men fick d. 4 Sept. ett snäft besked, att »cirkuläret nog tydligt utmärkte, att ändamålet för komiténs öfverläggningar vore att yttra sig om de mått och steg, som borde vidtagas för öfverflödets hämmande».

I likhet med öfriga landshöfdingar sammankallade nu Järta femton af Dalarnes »kunnige och upplyste män af alla stånd» för att yttra sin mening öfver de mått och steg som för det uppgifna ändamålet borde vidtagas, och redogjorde derefter i skrifvelse af d. 24 Okt. för dessas mening rörande Dalarnes lokala förhållanden. Den sammanfattades kort och godt sålunda: att något skadligt öfverflöd i den mening den kungliga cirkulärskrifvelsen afsett *icke* under senare tid utvecklat sig i denna landsända; att hvarje nytt behof, som en allmännare så kallad yppighet hade alstrat derstädes, framkallat en ny idoghetsgren; och att landsändans tillstånd och behof *icke* påkallade någon författning egnad att inskränka det derstädes gängse bruket af en eller annan utländsk vara.

Men som en bilaga till detta officiella yttrande medföljde ett särskildt underdånigt utlåtande, uttryckande landshöfdingens individuella mening i den riksvigtiga frågan, »betraktad ur de allmänna synpunkter, som inom komitén icke lämpligen kunde upptagas.» Med skäl har man kallat detta utlåtande en af Järtas yppersta skrifter: det är genom bevisningens fullständighet och klarhet, genom synpunkternas vidd, genom tankens ädla lyftning ett mönster af statsskrifter och förtjenar att kallas ett af de klassiska styckena i vår politiskt-ekonomiska literatur. Ännu i dag kan det med odeladt nöje läsas af en hvar, som eger något intresse för ekonomiska frågor, och detta

Digitized by Google

ehuru så mycket, af hvad som då behöfde bevisas, nu ingått i det allmänna föreställningssättet och förvandlats till axiom, hvilkas giltighet af högst få sättes i fråga. I den tidpunkt, då det författades, voro de deri bekämpade fördomar och villfarelser nog mäktiga att besticka icke blott den okunniga hopens utan äfven betänksamme och erfarne lagstiftares och embetsmäns tänkesätt.

Det var icke blott riksdagsmajoriteten, som i ett anfall af ängslan öfver en mängd enskildes ekonomiska betryck hade låtit sig förleda att för oinlösliga sedlars vanvärde söka bot uti handelsförbud och öfverflödsförordningar; detta ekonomiska system hade äfven vunnit nästan odeladt bifall genom den öfver hela landet organiserade opinionsyttring, som cirkuläret af d. 14 Augusti 1816 hade framkallat. De åsigter, som prosten Schwerin i riksdagen och H. K. H. kronprinsen i konseljen så nitiskt förfäktat, hade nu fått ett stöd af samtliga länskomitéer utom en och af samtliga landshöfdingar utom en. Järta, med St. Kopparbergs läns lyxkomité, stod der ensam mot dem alla. Och för större delen af dessa komitéer och landshöfdingar var 1794 års öfverflödsförordning på långt när icke nog: de fordrade fullständigare förbud af allt som till öfverflöd i kläder, möbler, husgeråd, mat och dryck kunde hänföras, hårdare straff mot öfverträdelserna, allmännare förbud mot varors införsel och den yttersta stränghet mot det landsförderfliga lurendräjeriet.

I samlingen af dessa af patriotiskt nit genomandade betänkanden framträda såsom ytterligheterna: kommercekollegii vidlyftigt motiverade och fullständiga förslag till en ny och förbättrad upplaga af 1794 års öfverflödsförordning och den med Järtas egen hand nedskrifna lika vidlyftiga vederläggningen af hela systemet. Det senare är af alla utlåtanden det mest begagnade, hvarom exemplarets yttre skick nogsamt bär vittnesbörd. Dess innehåll anförtroddes endast åt några få högre embetsmän af konungens närmaste omgifning: — det blef der läst, beundradt, begrundadt, — och gjorde sin verkan, mera

Digitized by Google

tyst men troligen säkrare, än i denna tidpunkt någon allmän diskussion skulle hafva förmått. Sjelfva yttrandets form var också afsedd att förekomma hvarje otidigt offentliggörande, och till allmänheten trängde endast dunkla rykten om något högst märkvärdigt utlåtande af den genialiske landshöfdingen i Falun, hvilket höga vederbörande icke vågade låta komma till offentligheten. Noga förvaradt i finansdepartementet, har det endast genom afskrifter varit för en eller annan enskild samlare bekant, och blef först efter Järtas död till några delar tryckt. Det lägges nu för första gången fullständigt för allmänhetens ögon.[1])

Järtas utlåtande kunde icke fullkomligt förhindra genomförandet af det förbudssystem, som riksdagen år 1815 invigt: påtryckningen från ofvan och från nedan var för stark för att kunna motstås af de med Järta liktänkande ledamöterna i konungens råd, och importförbud för åtskilliga öfverflödsvaror samt förbud mot försäljning af kaffe på värdshus bragtes som offer åt den uppeggade opinionen. Men i hufvudsaken vann Järta dock seger. Sjelfve sekreteraren i 1815 års särskilda utskott, hans efterträdare i statssekreterareembetet, drog sig för ansvaret att i det nittonde seklet upplifva 1790-talets öfverdrifter[2]), och när riksdagens skrifvelse om medlen att förekomma en skadlig yppighet slutligen, efter många omsvep, den 30 April 1817 till afgörande företogs, gil-

[1]) Handlingarna i det stora målet visa, huru allmänt 1794 års förordning mot yppighet och öfverflöd ansågs vara Sveriges enda räddningsmedel. Af länskomitéerna är det endast några i de nordligaste länen, som anse sig böra sanningsenligt vitsorda, att någon yppighet icke inom orten förmärkes; hela det öfriga Sverige instämmer i klagan öfver den gränslösa lyxen och begär förbud deremot. Endast på några få ställen höjde sig enstaka röster till gensaga mot det enformiga ropet: så C. F. af Wingård och L. Sivertson i Göteborgs- och Bohus-län, en prost Wallenstén i Linköpings län, en major W. Rappe i Kronobergs län. Bland landshöfdingarne är Liljencrantz i Vesterås den ende, som vågar bestrida, att vexelkursens höjning berodde af yppigheten och genom yppighetsförbud kunde hämmas. Men ingenstädes förekommer en gensägelse, som i någon mån kunde med Järtas afhandling jemföras.

[2]) Så mycket anmärkningsvärdare, som Klintberg såsom kommerseråd nyss förut deltagit i kommerse-kollegii varma förord för upplifvande af 1794 års yppighetsförordning.

Digitized by Google

lades af konungen deras mening, som funno det bäst att låta bero vid en kunglig varning mot allt öfverflöd och en uppmaning till rikets inbyggare att genom frivilliga föreningar söka motverka det samma.[1])

[1]) Detta ärendes behandling inför K. M:t är ganska märkelig och förtjenar att, såsom hittills alldeles okänd, i korthet tecknas efter statsrådsprotokollen. Kronprinsen, hvars nitälskan för vexelkursens upprätthållande hade i Dec. 1816 blifvit provisoriskt tillfredsställd genom beslutet att lemna »vexelbiträde» åt svenska handlande på Stockholms och Göteborgs börser, kunde på längd ej dermed åtnöjas, utan upptog i en finanskonselj den 22 Mars 1817 frågan om ännu kraftigare åtgärder, syftande till en varaktigare förbättring af vexelkursen, hvilka efter hans då yttrade åsigt endast kunde bestå uti förbud mot införsel af vissa utländska varor och uti en författning mot yppighet och öfverflöd. Ärendet uppsköts till den 31 Mars, då statssekreteraren Klintberg fann sig, med hänsyn dertill, att »alla betänkligheter mot enskilda uppoffringar måste vika för det allmännas kraf» föranlåten tillstyrka införselförbud för de på handelsvågen tyngande öfverflödsartiklarna: *vin* alla slag (utom kommunionvin), *porter*, *arrak* och *bomullsväfnader*. Samtliga statsrådets ledamöter (utom frih. Cederström) uttalade sig mer eller mindre betänksamt rörande än den ena än den andra af dessa artiklar, och flere af dem nedlade en reservation som uttryckte, att de endast af hänsyn till H. K. H. kronprinsens öfvertygelse om åtgärdens nödvändighet för kursens styrande kunde låta något af sina betänkligheter vika. K. M:t fattade emellertid, på H. K. H. kronprinsens yrkande, sitt beslut i öfverensstämmelse med föredragandens tillstyrkan. I samband härmed begärde statssekreteraren, att frågan om en författning mot yppighet måtte få anstå, till dess någon erfarenhet vunnits om verkan af de sålunda vidtagna åtgärderna; och det ärendet fick sålunda för denna gång hvila.

Men kronprinsen var med denna provisoriska åtgärd icke länge tillfredsställd, och redan den 30 April måste ärendet på hans anhållan å nyo företagas i konselj. Föredraganden gick nu ett steg längre än vid föregående tillfälle och tillstyrkte, för ytterligare lättande af handelsvågen, ett allmänt förbud mot *förtäring* af *kaffe* från den 1 Oktober samt *förbud mot all införsel* af denna vara, men anhöll derjemte om tillstånd att ytterligare uppskjuta frågan om en författning mot yppighet; anseende han, att »emellertid en uppmaning borde af K. Maj:t utfärdas till rikets innebyggare att genom frivilliga föreningar i denna del gå K. M:ts önskningar till mötes». Statsrådet Mörner yttrade deremot, i ett väl affattadt och med Järtas utlåtande nära öfverensstämmande anförande, sina betänkligheter vid det af statssekreteraren tillstyrkta kaffeförbud, och med honom instämde statsrådets samtliga ledamöter (utom frih. R. Cederström), förordande allenast ett förbud mot kaffeförsäljning på allmänna ställen, äfvensom utfärdande af den kungliga »varningen» mot öfverflöd. Nu tog H. K. H. kronprinsen till ordet och afgaf till protokollet ett anförande, hvari han, under många loford öfver föredragandens »skarpblick, djup, klarhet i omdömet och nit för fäderneslandets väl», dock förklarade hans nu framlagda förslag vara allt för litet afpassadt efter tidens kraf. Kronprinsen tillstyrkte också förbud mot införsel af kaffe, men framhöll att den fara, mot hvilken man borde värja sig, vore en »inre sammansvärjning (agiotörernas) emot allmän och enskild förmögenhet till försämrande af vårt pappersmynt, och tillika en yttre sam-

Digitized by Google

Den förändring, som 1816 inträdde i regeringens system, utöfvade på Järta ett intryck, som i förening med andra omständigheter redan vid denna tid kom honom att allvarligt tänka på utträde ur statens tjenst. Härom skrifver han till en vän, rektor Forslind, i April 1816:

»Sjelf känner jag svåra förebud till absolut oduglighet. Detta har jag sagt mina vänner i administrationen och med dem allvarligen diskuterat frågan, om jag icke borde retirera mig i det mest enskilda lif. — Jag hade härigenom åtminstone en möjlighet att, om också med uppoffring af någon kapitalsumma, gifva uppfostran åt mina barn, för hvilka jag nu icke lefver, under det jag förstör mina återstående krafter för allmänna chimärer . . . Min lifstid är också ganska oviss, i synnerhet om jag, som det nu synes, skall också i min landshöfdingebefattning känna nästan dagliga bekymmer och grämelser öfver de allmänna ärendenas gång . . . Allt detta gör mig mycket böjd att i tid göra min reträtt; men mina vänner vilja ej medgifva det, utan väcka projekter om vissa bi-arrangementer, som jag af många skäl icke kan antaga och som syfta omärkligen på att få mig disponibel i Stockholm.»

Man ser, att det känsliga sinnet var obehagligt berördt af tvånget att såsom embetsman tjena en regering, hvars lagstiftnings- och förvaltningsgrundsatser stodo i så skärande motsats till hans egna, och denna motvilja skulle — såsom han förutsade — varda än mera stegrad genom regeringens förfoganden i åtskilliga frågor, som omedelbart berörde hans egen ställning såsom landshöfding.

Sålunda blef t. ex. genom kungl. resolution den 14 Aug. 1816 en af hans framställningar afvisad på ett sätt,

---

mansvärjning af statens fiender». Han förordade derför bifall till sina härofvan (sid. 89. n.) anförda förslag rörande tull på vexlar, tillstyrkte sammankallande af riksdag till nästkommande Juli månad för att påkalla ständernas kraftiga åtgärder mot vexelagiotörer, lurendräjare och importörer af lyxvaror, och föreslog slutligen, såsom en utväg att återgifva myntet dess värde, att stadga jernexporttullens erläggande antingen i silfver eller i jern, samt tiondejernets utgörande in natura, hvarigenom »statsverket alltid skulle få metaller till sin disposition, hvilka kunde användas till att verka på opinionen antingen genom insättning i banken eller genom utskeppning för vexeltrassering». Denna gång fick dock hvarken statssekreteraren eller H. K. H. kronprinsen sin vilja fram. K. M:t beslöt i öfverensstämmelse med de flesta statsrådsledamöternas mening och uppsköt beslutet öfver kronprinsens memorial.

Digitized by Google

som antagligen djupt sårade grundlagsförfattaren af 1809. Riksens ständer hade år 1815 hos K. M:t anhållit, att länens inbyggare måtte sammankallas för att *bestämma* en årlig afgift, att utgå af hvarje mantalsskrifven person, för upprätthållande af anstalter till den veneriska smittans hämmande, och konungens befallningshafvande i St. Kopparbergs län erhöll, såsom de andre, befallning att för det ändamålet sammankalla länets inbyggare. Härtill svarade Järta, i skrifvelse till K. M:t af d. 26 Sept. 1815, med att, under åberopande af sin »ömhet om grundlagens obrottsliga helgd», allvarligen föreställa K. M:t, huru detta riksdagens beslut komme i strid med 57 § R. F. hvars stadgande, att »svenska folkets rätt att sig beskatta utöfvas genom riksens ständer allena vid *allmän riksdag*» just afsåge att förhindra beskattning genom provinsialmöten. »Å den ena sidan beror svenska folkets frihet på helgden af dess beskattningsrätt och på dennas utöfvande i den form, som grundlagarna derför ovilkorligen föreskrifva. Å den andra är det för rikets integritet och lugn samt för dess styrelses enhet och kraft af yttersta vigt, att den riktning af en missledd välvilja tidigt motverkas, efter hvilken till en början vissa ekonomiska angelägenheter, och sedan möjligtvis vidsträcktare politiska befattningar skulle anförtros åt öfverläggande och beslutande provinsialsamfund, utan konstitutionelt bestämd organisation och utan lagligen begränsad verkningsförmåga». Härtill komme, fortsatte Järta, att hvarken uti lag eller i stadgad vana funnes »någon säker grund att afgöra, huru och i hvad ordning länens invånare skulle sammankallas för att öfverlägga och bestämma om en afgift, hvilken skulle i likhet med kronoutskylderna ovilkorligen erläggas af hvarje mantalsskrifven person, äfven om han icke dertill särskildt förbundit sig». Järta föreslog derför, att riksdagens beslut måtte få antagas innebära en af riksens ständer åtagen bevillning af högst 3 skill. b:co pr mantalsskrifven person, och att länets innebyggare således endast skulle sammankallas för att öfverlägga om de an-

Digitized by Google

ordningar, hvilka för det med beskattningen afsedda ändamålet kunde erfordras, hvarefter skatten måtte få genom konungens befallningshafvande utdebiteras på de mantalsskrifne till det belopp inom detta maximum, som kunde finnas erforderligt. Slutligen begärde han, för den händelse denna åsigt af ämnet ej godkändes, närmare föreskrifter om både sättet och formen för länsinbyggarnes sammankallande till ett beskattningsmöte.

K. M:t svarade härtill, utan något afseende ens på denna sistnämda begäran, allenast, att landshöfdingen egde »i likhet med hvad riksdagens beslut innehåller, så skyndsamt ske kan, höra länets invånare».

Ännu svårare var den motgång, som träffade Dalarnes höfding i ett ärende af mera ekonomisk natur, också framgånget ur 1815 års riksdagsarbete. Sedan, uti en af enskilda motionärer väckt fråga om förbud mot utgifvande af enskilda assignationer, två stånd stannat mot två, hvarigenom frågan förfallit, hade bondeståndet enskildt ingått till K. M:t med klagomål öfver det missbruk med enskilda assignationers användning såsom mynt, som i synnerhet i Stora Kopparbergs län bedrefves, och anhållit, att nådiga förordningarna af 24 Mars 1790 och 2 Aug. 1792 måtte på dessa assignationer allvarligen tillämpas. I sitt utlåtande öfver nämnda riksdagens skrifvelse upptog Järta dessa bondeståndets påståenden rörande förhållanden i Kopparbergs län till en som vanligt skarp och bitande vederläggning, betecknande de samma såsom icke blott osannfärdiga utan äfven förnärmande för länsstyrelsen, och beklagade, att mot ett riksstånd ej gafs någon rekonventionstalan med afseende å dylika äreröriga och falska tillvitelser. Men han gick ännu längre. Under uttrycklig anhållan, att utlåtandet måtte biläggas statsrådsprotokollet[1]), för att bringas till konstitutionsutskottets kännedom, — »hvilket sålunda komme i tillfälle att ljusligen inse, huruvida bondeståndet haft rätt att hos K. M:t såsom ett af administrationen be-

[1]) Det är ock verkligen bilagdt statsrådsprotollet af den 27 Mars 1817.

Digitized by Google

främjadt oskick angifva ifrågavarande assignationer» —, ingick han uti en allvarlig föreläsning för bondeståndet öfver grundlagens rätta förstånd, öfver det mot R. F. 90 § stridande sätt, hvarpå ståndet tillåtit sig att till öfverläggning och beslut upptaga frågor om administrationens åtgärder, och öfver orättmättigheten deraf, att ett stånd enskildt uppvaktade K. M:t med skrifvelse i ett ämne, som redan var af riksdagen på annat sätt afgjordt. Upptuktelsen syftade i sjelfva verket äfven å K. M:t, som upptagit den, efter Järtas framställning, grundlagsvidriga skrifvelsen till behandling. Slutligen ingick konungens befallningshafvande i Kopparbergs län i ett vidlyftigt försvar för de enskilda assignationerna såsom ett både oskadligt och för rörelsen i bergslagen nödvändigt bytesmedel, — hvilket ersatte bristen på förlag, — förordade ifrigt deras bibehållande och uppgaf medel och utvägar för denna rörelses betryggande, hvilka i sjelfva verket skulle hafva förvandlat brukskontoren till ett slags enskilda sedelutgifvande banker. Dessa föreställningar upprepades på det bevekligaste i ett nytt memorial, som ingafs till K. M:t den 31 Nov. 1816. K. M:t beslöt dock, i rak strid med dessa yrkanden, förklaringen af den 27 Mars 1817, som uttryckligen tillämpade 1792 års förbud mot enskilda tryckta anvisningar äfven å graverade sådana och utsatte en tid af sex månader för indragning af de redan utelöpande assignationerna. Denna förklaring måste för Järta hafva varit så mycket mera sårande, som den icke blott afvisade hans grundlagstolkning, utan äfven gaf honom orätt i ett mål, der han ansåg sig föra hela länets talan och utan tvifvel äfven hade mäktiga länsintressen på sin sida.

Järta fick emellertid njuta tillfredsställelsen att se den stora ansatsen till en ny författning mot skadlig yppighet krympa ihop till en oskadlig »varning», och trots mindre förargelser i öfrigt, höll han ut ännu sex år i sin embetsutöfning. Han fortfor att inför K. M:t uttala sin mening ej blott om länets angelägenheter, utan äfven, der så föll sig, rörande mera allmänna frågor, med samma frimodiga öp-

Digitized by Google

penhet som under den tid, då regeringen hufvudsakligen bestod af hans forna kamrater eller yngre vänner. Vältaliga och kraftfulla föreställningar i samma stil som de nyss anförda fick K. M:t mer än en gång mottaga af sin befallningshafvande i St. Kopparbergs län, så i stora som i små angelägenheter. Efter grundlig bevisning derom, att en gifven befallning icke kunde verkställas utan stora olägenheter, underrättas ofta nog regeringen, att landshöfdingen i St. Kopparbergs län på eget ansvar inställt fullgörandet af den samma, och begäres antingen rättelse eller ock fullständigare föreskrifter. Har en tadelvärd befunnen föreskrift eller åtgärd sitt upphof i riksens ständers önskan eller beslut, eller gifves det anledning att bemöta vare sig en enskild riksdagsmans uttalanden eller förment obehöriga åtgärder af andra embetsmyndigheter, då svänges det kritiska gisslet så mycket skarpare.[1])

I allmänhet utmärka sig dessa oftast mycket vidlyftiga utlåtanden, af hvilka flera äro skrifna med Järtas egen hand, för en framställning, hvilken är mönster för svensk embetsmannastil. Fullständig och klar i utredningen, skarp i bevisningen, kraftfull och ren i språkbehandlingen, är

[1]) Utlåtanden i denna stil, som ännu i dag af forskaren kunna läsas med intresse, äro t. ex. de

om »Vägarbetet i Stora Kopparbergs län af d. 11 Mars 1815»;

om »Sedeförderfvet bland Dalallmogen och dess afhjelpande af d. 4 Oktober 1815»;

»Framställning af betänkligheterna vid tidigare mönstring af bevärings-manskapet den 15 Dec. 1817»;

»I anledning af den erhållna befallningen att uppgifva orsakerna till dröjsmålet med räkenskapsomsluts insändning d. 22 Jan. 1818 (bilagdt Statsrådsprot. för d. 20 Febr. 1818)».

»Rörande den af riksens ständer gjorda framställning om behofvet af en författning, hvarefter vissa vattenverk skulle få af jordegare mot lösen undanrödjas af d. 24 Febr. 1818»

samt »I fråga om rekognitionsskogars försäljning af d. 18 Mars 1822».

De flesta af dessa utlåtanden finnas i riksarkivets samling af skrifvelser från K. befhde i Kopparbergs län, eller ock bilagda statsrådsprotokollen i de mål som de röra. Den sistnämda, om rekognitionsskogarnas försäljning, har utgifvaren dock sett endast i en justitierådet Södergren tillhörig afskrift, tagen från konceptet i Falu länsarkiv. Den här nedan anförda skrifvelsen till exc. v. Engeström angående understödet åt de nödlidande i Kopparbergs län förvaras i en volym »Carl XIII» i Engeströmska samlingen å Kongl. biblioteket.

Digitized by Google

den, endast i vissa ömtåligare punkter drifven till någon hetta. En mera högstämd vältalighet framträder vanligen, när det gäller att framhålla dalallmogens säregna lynne och förtjenster, sedvänjor och önskningar, bruksrörelsens intressen och fordringar, eller förtjenta embetsmäns tillbörliga anspråk, och framför allt — höfdinge-embetets heder och värdighet.

Af Järtas embetsskrifvelser, offentliga tal och enskilda bref skönjer man öfvernog, hvilket högt värde han satte på sin ställning såsom »höfding för ett i Sveriges häfder fräjdadt folk», huru han älskade att med dalamännens »hundratusen själar» bakom sig kunna tala fritt med konungens rådgifvare, med »Stockholmsjuristerna», med »allmänna opinionen» och med riksdagsmajoriteten. Det var ej heller blott som vältalighetsfras han åberopade sin höfdingetitel; embetets höghet och värdighet låg honom nära om hjertat, och han var städse redo att skydda det för intrång af obehörige. Främmande myndigheters befattning med länets angelägenheter afvisades skarpt: vägkomiterade och en af deras tjenstemän råkade en gång illa ut för sådant försök, och sjelfva justitiekanslersembetet uppvaktades med en skrifvelse[1]), som ej otydligt gaf vid handen, att lands-

[1]) T. f. justitiekansleren Turdfjell hade, under inverkan af det missnöje med de utelöpande enskilda assignationerna, som gaf sig uttryck i bondeståndets ofvan anförda underdåniga skrifvelse vid 1815 års riksdag, i Sept. månad 1816, medan ännu detta ärende berodde på K. M:ts pröfning, gifvit lands- och stadsfiskaler i Dalarne befallning att förskaffa sig noggranna underrättelser, huruvida enskilda personers assignationer i deras distrikt vore omlöpande. Järta skref nu d. 5 Okt. 1816 till justitiekanslersembetet och begärde officiel afskrift af denna befallning: »då jag, åt hvilken K. M:t i nåder behagat anförtro styrelsen af detta län och vården af dess ekonomiska angelägenheter, torde finna mig föranlåten, att i anledning af en sådan tituli åtgärd till K. M:ts höga pröfning i nåder framställa mina anmärkningar». T. f. justitiekansleren svarade härå den 17 Okt., att den ifrågavarande åtgärden, som sträckt sig till alla lands- och stadsfiskaler i Falu, Vesterås, Örebro och Karlstads län, redan vore hos K. M:t i underdånighet anmäld. Nytt bref af Järta d. 24 Okt. med ny anhållan om afskrift af befallningen, hvilket af t. f. justitiekansleren d. 31 Okt. besvarades med en vägran att sådan afskrift meddela.

Med anledning häraf inlemnade konungens befallningshafvande i Kopparbergs län ett nytt utlåtande till K. M:t i frågan om de enskilda assignationerna, hvilket, dock uttryckligen utan »klagomål» mot justitiekansleren, fäster K. M:ts uppmärksamhet på det förhållandet, att justitiekansleren, medan detta mål ännu berodde på konungens befallningshaf-

Digitized by Google

höfdingen i Dalarne ej lät sig nöja med sådana tilltag, som att lands- och stadsfiskaler ransakade om förhållanden, hvilka tillhörde konungens befallningshafvandes omsorg.

Järta skyggade ej ens för att upprätthålla denna höfdingerol äfven gentemot de högst uppsatte. Såsom förtroendeman ville han ock ensam ega konungens förtroende att vårda länets angelägenheter, och när det en gång hände, att kronprinsen tyckte sig böra personligen omhulda dalkarlarne, bättre än landshöfdingen det förmådde, inlade Järta deremot den kraftigaste protest. Han hade redan under 1813 års stora missväxt haft erfarenhet nog af hvad ett nödår i Dalarne betydde och derunder personligen ombestyrt de åtgärder för spanmålsreqvisition och utdelning, som ålågo konungens befallningshafvande. När nu samma olycka år 1816 träffade provinsen, gick han redan på hösten i författning om anskaffande — genom den offentliga myndighet som dermed hade befattning, magasinsdirektionen, — af de för undsättning och utdelning nödiga spanmålsförråd äfvensom af penningar, och ansåg sig hafva sålunda tillräckligt sörjt för tillgång å medel att förekomma all verklig nöd. Då erhöll han på våren 1817 från exc. v. Engeström ett bref, hvari denne meddelade, att konungen och kronprinsen erhållit underrättelse, att en förfärlig nöd herskade i Dalarne, att befolkningen vore hänvisad att föda sig af »mäsk», att för presterna i Vesterdalarne måst föranstaltas en särskild insamling i Vesterås, och att konungen och kronprinsen häröfver intagits af det lifligaste bekymmer samt vore betänkta på en utomordentlig undsättning.

I sitt svar på denna skrifvelse af d. 16 Mars 1817 redogör Järta på det noggrannaste för den plan, han hittills följt för meddelande af undsättning, och huru det varit

vandes pröfning, tillåtit sig att landshöfdingen oåtspord, och utan att ens vilja på anmodan honom derom upplysa, genom sina fiskaler verkställa en särskild utredning. »hvaraf en billig misstro kunde väckas till de underrättelser som landshöfdingen i ämnet redan till K. M:t ingifvit». — På denna framställning synes Järta icke hafva erhållit något annat svar än det ofvan nämnda beslutet af d. 27 Mars 1817.

Digitized by Google

nödvändigt att så anordna den samma, att icke enskilda individer allenast utan den stora massan finge hjelp, att undsättningen komme de verkligen nödlidande och icke blott lättjefulle tiggare till del. Han vederlade fullständigt de öfverdrifna uppgifterna om en allmän och förfärande nöd och framförde de allvarligaste föreställningar emot hvarje försök att förändra den hittills följda planen för undsättningens meddelande. Deraf skulle inom hela provinsen födas ett misstroende till styrelsens åtgärder, som för ordningens upprätthållande vore menligt, och en anspråksfullhet, som sedermera ej skulle kunna stäfjas. I all synnerhet afstyrkte han det särskilda understöd, som konungen och kronprinsen ädelmodigt velat lemna dalallmogen genom uppsändande af hårdt bröd och bränvin. Märklig är hans betraktelse öfver förhållandet mellan konung och folk:

»Jag erkänner, såsom länets styrelseman, med underdånigaste tacksamhet detta ytterligare vedermäle af kongl. nåd och vårdnad om dalallmogen; men det är min pligt att tillika oförställdt yttra min öfvertygelse, att ett sådant bistånd nu icke fordras, men möjligen skulle kunna leda till skadliga och vådliga följder. Folket i de mest nödställda socknarna är för öfrigt icke vandt vid rent rågbröd, och ingalunda vid bränvin till daglig och huslig förtäring, minst nu. Det skulle derför anse en sådan hjelp som ett öfverflöd, hvilket, när det ej i längden kunde underhållas, komme att allt för skarpt kontrastera emot dess framtida föda af nödbröd, till blandning hvaruti det eljest anser sig lyckligt att få någon duglig säd, samt emot dess vanliga hvardagsdryck, vatten. Utdelningen af bränvin kunde äfven blifva äfventyrlig för det allmänna lugnet, då det vore omöjligt att tillse det hvarje individ ibland många tusende hushållade med det qvantum han erhölle, och ej på en gång förtärde det.

Jag tillåter mig jemväl den anmärkning, att det synes mig betänkligt att gifva något understöd i H. M. konungens och H. K. H. kronprinsens enskilda namn, och att göra åtskilnad emellan en sådan undsättning och den som af Kongl. Maj:ts och kronans förråd anordnas. Dala-allmogen har ej höjt sig till den politiska lära, hvilken redan kostat Europa nog blod, att konungen och tronföljaren kunna betraktas i dubbla egenskaper: af individer och af statens chefer. Denna all-

Digitized by Google

moge anser konungen och riket vara ett, och dess verkliga fosterlandskänsla uttrycker sig derför alltid i vördnad och kärlek för konungen, med hvilken den åter oskiljaktigt förenar tronföljaren, och i synnerhet den nuvarande kronprinsen, i hvars ära den finner Sveriges ära sammangjuten, och i hvars kraft den ser Sveriges utvecklad. Uti en tid, då man sett berörda politiska lära ömsom leda till juridiska mord af kongl. personer såsom individer, och ömsom till ett fanatiskt yrkande af sådana individers oförgängliga rätt att återvinna förlorade fädernetroner, likasom att återbörda förskingrade fädernegods, — — i denna tid skulle jag tro det vara nyttigt och angeläget, att så beskaffade tänkesätt som dalallmogens sorgfälligt bevarades och vårdades, samt att med yttersta varsamhet alla åtgärder undvekes, som kunde försvaga dem. Ibland sådana fruktar jag den måste räknas, att H. M. konungen och H. K. H. kronprinsen enskildt gåfve dalallmogen någon hjelp, hvilken, i jemförelse med undsättningen från kronans förråd, finge kanhända ett utseende af ringhet. Om det funnes någon, som icke unnade dalallmogen den tillfredsställelsen att få erkänna såsom konungens och kronprinsens välgerning *all* den hjelp, hvarmed denna allmoge år 1813 blifvit och, som jag hoppas, nu skall blifva räddad från undergång; om det funnes någon, som icke unnade mig den lyckan att få, med utdelningen af denna undsättning i det hela, anses endast utföra ett af H. M. konungen och H. K. H. kronprinsen mig uppdraget värf, så skulle en sådan misstydare äfven kunna bibringa allmänheten de mest oriktiga begrepp om anledningen till och afsigten med en särskild hjelpsändning till dalallmogen uti konungens och kronprinsens enskilda namn. Många exempel, äfven inom denna landsort, bevisa, huru lätt förvillande rykten skapas och kringspridas bland lidande menigheter. Det vore icke omöjligt, att det tillräknades någon fruktan för dalallmogen, eller någon plan att begagna dem till utomordentliga företag, om den undfinge från H. M. konungen eller H. K. H. kronprinsen en särskild undsättning, i synnerhet då denna bestode af redan bakadt bröd och af bränvin.»

Sitt förhållande såsom embetsman till den befolkning, hvars höfding han i fullaste mått ville vara, har Järta sjelf i mångfaldiga enskilda och offentliga skrifvelser tecknat såsom särdeles innerligt och förtroendefullt. Han klagar understundom öfver illviljare och nedrige smädare inom länet, men dessa tillhöra »herre»-klassen och göra honom

Digitized by Google

ingen oro, ty hans starka förtröstan står till allmogen. Särdeles angelägen var han ock att hålla allmogen vid makt gentemot det bruksintresse, hvilket då, liksom sågverksintresset nu, hotade dess frihet och sjelfständighet; och vid åtskilliga tillfällen har han genom låneunderstöds anskaffande bidragit att förekomma dess utarmande. Under de svåra nödåren stod han ock personligen i daglig och stundlig beröring med denna allmoge, hvars undsättning med spanmål han sjelf i de minsta detaljer besörjde. Anförande ett uttryck af 1786 års komiterade till dal-ortens upphjelpande: »Dalkarlen fördrager intet våld, men tål ej heller någon efterlåtenhet; han straffas och tiger, när han känner sig brottslig men förlåter aldrig ett slag som orättvisan utdelt», gifver han en gång följande skildring af denna allmoge och sitt eget förhållande till den samma:

»Min erfarenhet bekräftar fullkomligen hvad dessa komiterade i öfrigt anmärkt, att dalallmogen lätteligen ledes af den, som under en jemn utdelning af rättvisa vet att vinna hans förtroende. Äfven jag har haft värf att utföra ibland denna allmoge, som icke varit de lättaste. Äfven jag har dervid mött några svårigheter, i synnerhet innan jag hunnit göra mitt handlingssätt kändt. Jag har besegrat dem genom sorgfälliga bemödanden att öfvertyga det allvarliga folket på den ena sidan om min oryggliga föresats att vidmakthålla laglig ordning, och på den andra sidan om min välvilliga tillgifvenhet och aktning för detta ypperliga folk. Visserligen, om jag för att vinna en flyktig ära af något litet bekämpadt motstånd, velat skända dalallmogen, hade jag kunnat oroa Eders Kongl. Maj:t med förstorade berättelser om smärre oordningar. . . . . Jag har deremot endast rättat dessa oordningar, äfven under användandet af en viss stränghet visat mig vara allmogens vän, och jag tilltror mig nu att inom lagens gränser kunna leda dem till hvilket mål som kan ernås af dess förmåga [1]).»

Samma förtröstan till sin på befolkningens tillgifvenhet grundade myndighet inom länet uttalar Järta äfven i skrifvelser från senare tid, såsom då han till Leopold d. 27 Okt. 1823[2]) yttrar: hur man än må bedöma

[1]) Underd. utlåtande i fråga om vägarbetet i St. Kopparbergs län af d. 11 Mars 1815.

[2]) Tryckt i »Handl. ur Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungy».

Digitized by Google

min journal, kan man numera, då mitt namn ingått i dalkarlens tradition, icke taga ifrån mig deras tillgifvenhet, för hvilkas väl jag i tio år sträfvat» och till exc. Wetterstedt: »Min efterträdare får besvär mera än han föreställer sig, men han får äfven ett böjligare folk, än han väntat sig, om han genast uppfattar dess lynne och lämpar sig derefter. I stora saker har jag varit den mest enväldige regent, som kanske nu finnes i Europa. Jag har ej varit mäktig att framkalla den opposition, som jag ofta önskat för en fullständigare utredning af allmänna öfverläggningsämnen». Från sitt län, hvars aktning han satte så högt öfver all annan ära, erhöll han ock vid skilsmessan ett särskildt vedermäle af tillgifvenhet uti en medalj, som till hans minne präglades, icke i silfver eller guld utan, till betecknande af gifvarnes kraftfulla enkelhet, i provinsens egen metall, tackjern. — Att förhållandet mellan Järta och hans dalamän verkligen varit sådant, som han sålunda skildrat det, kan man ock taga för gifvet endast deraf, att Järta eljest visserligen icke skulle hafva från Dalarne fört med sig den ideala bild af Sveriges allmoge, som under den senare delen af hans lif ensam ingaf honom någon förtröstan om framtiden. Hade dalkarlarne lärt sin höfding, att äfven bönder kunna hafva sin genstörtiga mening om allmänna angelägenheter, så skulle otvifvelaktigt äfven Sveriges bondestånd inför hans pessimistiska åskådningssätt hafva framstått, vid sidan af adliga godsegare, brukspatroner och publicister, såsom stygga representanter af den politiska »materialismen».

Men var Järta dalamännens höfding och målsman inför regeringen, så kände han sig ock ansvarig för deras uppförande och fordrade deras fulla förtroende i sådana stycken, som rörde provinsens heder och anseende. Ett karakteristiskt drag af Järtas egen föreställning om hvad han hos sina dalkarlar betydde, är ett bref, som han vid 1823 års riksdag skref till en af länets representanter i riksdagen. Anders Danielsson hade nyss hållit sina bekanta helsningstal till ständen, i hvilka han gifvit till känna de hemma-

Digitized by Google

varandes stora missnöje med de tunga och odrägliga skatterna, — samma tema, hvilket på riddarhuset varierades af Anckarsvärd. Järta, som nu var privatman, hade nyss afslutat sin berättelse om Stora Kopparbergs län, der han sökt visa, huru lindriga skatterna nu vore i jemförelse med hvad dalkarlarne i äldre tider burit, och han var af många skäl högst förgrymmad öfver yttringarna af den oppositionsanda, som nyss före och i början af denna riksdag lät sig förnimma. Han grep derför till pennan och skref till en af dalkarlarne i bondeståndet följande kostliga bref:

Min kära Anders Olsson.

Jag har nyss läst de tal, med hvilka bondeståndets första deputation till de öfriga riksstånden helsat dem, och jag har läst dessa tal med en harm, som jag icke ernar dölja. Aldrig har jag velat tvinga någons öfvertygelse, det vet du och hvar och en ibland länets riksdagsmän. Jag känner icke ännu om någon ibland er har annorlunda än genom stillatigande instämt i detta deputationstalarens yttrande: *Vi hafva lofvat och måst lofva våra hemmavarande hufvudmän att åtminstone omtala deras betryck, i fall vi ej kunna uträtta något till lindrande af bördorna, hvarunder de digna.* Men jag har sagt dig, att jag framstält just motsatsen i en underdånig berättelse om länets tillstånd under de sistförflutna fem åren, hvilken jag nyligen till Kongl. Maj:t afgifvit. Jag begär ingen tack för allt hvad jag kunnat uträtta till dalallmogens nytta; men jag låter ej bondeståndet göra mig till *ljugare*. Således, om icke länets riksdagsmän af bondeståndet snart högtidligen förklara, att *de* ej godkänt och icke godkänna ofvanberörda yttrande i hela bondeståndets namn, så nödgas jag gifva allmänheten inom länet kännedom derom; och sedan må dalallmogen afgöra, hvilkendera ljugit antingen jag, som sagt min konung att denna allmoges belägenhet nu är bättre än den på lång tid varit, och att dess skatter äro, i förhållande till varuvärden och förtjenster, drägligare än någonsin tillförene, eller också *de*, som i hela bondeståndets namn och således äfven i dalallmogens, påstått sig hafva lofvat och *måst lofva* sina hufvudmän att klaga öfver *betryck* och att föreställa dem såsom *dignande under sina bördor.*

I öfrigt vill jag ännu icke yttra mig öfver de flera högst vigtiga ämnen, som bondeståndets första helsningsdeputation

Digitized by Google

nog tidigt anmält såsom redan beslutade *föremål för bondeståndets yrkanden på denna riksdag*. Men det bör jag, med min vanliga ärlighet, säga dig, att om man fordrar ett sådant *arméns reducerande*, att Sverige antingen skall lemnas utan försvar mot Ryssland och andra främmande makter, eller också att den hufvudsakliga försvarspligten skall hvälfvas ifrån de förmögnares jord på de fattigas beväringspersonal, så skall jag ej underlåta att derom kungöra mina tankar så offentligen och så enkelt, att hvarje dalkarl må ega tillfälle att känna och fatta dem.

Jag ställer detta bref till dig, min kära Anders Olsson, emedan du är ombud för det folkrikaste fögderiet och den största socknen inom länet. Men jag fordrar, att du meddelar det åt de öfrige allmogens fullmäktige ifrån länet. Jag är numera blott en enskild man och handlar såsom sådan. Men innan jag begagnar mig af min rättighet att i tryckta skrifter underrätta allmänheten i länet om skiljaktigheten emellan bondeståndets och mina yttranden öfver samma fråga, nämligen huruvida dalallmogen nu dignar under sina bördor, så vill jag lemna er tillfälle att bespara mig det obehagliga fullgörandet af denna pligt mot min konung, mitt fädernesland och mig sjelf. Falun den 30 Januari 1823.

Hans Järta.

P. S. Till ett enda bevis på de forna och de nuvarande skatternas olika tyngd vill jag låta dig veta, att kronotionden år 1658, då länet var vida mindre odladt än nu, öfversteg med 2,000 tunnor ren säd den nuvarande. Jag önskar att slippa framdraga *sådana* skäl för hvad jag anfört. Men förr än jag låter bondeståndet afmåla mig och andra redliga embetsmän såsom försvarare af förtryck på allmogen, så lägger jag i dagsljuset allt, som kan bevisa, hurudan beskattningen af ålder varit och ännu efter författningarna borde vara. Det må stanna på deras ansvar, som tvungit mig härtill, om länets allmoge derigenom kommer att få sina bördor ökade. Likväl, som sagdt är, jag önskar att länets fullmäktige genom en med sanning öfverensstämmande förklaring skilja åtminstone den provins som jag styrt ifrån andra. Anders Danielsson må bevisa hvad han kan om skålvestgötars lidande. Jag fordrar endast, att dalkarlar icke i mål, som röra riket, göra ett med sådane.

Brefvet afsändes till exc. Wetterstedt för att vidare befordras, om så funnes lämpligt, men det kom aldrig

Digitized by Google

fram till adressaten. Statsmännen i Stockholm hade en annan erfarenhet om bönders foglighet än den Järta i Dalarne förvärfvat.

Till den höfdinge-rol Järta sålunda älskade att upprätthålla hörde också en noggrann omtanke att stå fram för sina underordnade tjenstemän såsom den i allo ensamt ansvarige chefen, och att han med ovilja afvisade all tanke på ansvarets delning, såsom försvagande höfdingens maktställning. — Denna ridderlighet eller maktfullkomlighet kom en gång att ådraga honom allvarsamt obehag. Man finner af hans enskilda bref, att en af hans närmaste män genom försumlighet i sådana löpande ärenden, som icke kunde af landshöfdingen personligen skötas, flera gånger satt honom i förlägenhet, och det var denne som han skyddade genom att sjelf påtaga sig hela ansvaret för en försumlighet, hvilken föranledde ett vid denna tid mycket omhandladt åtal inför Svea hofrätt. Som denna rättegång, ehuru den rörde en ringa sak, utöfvade ett visst inflytande på Järtas ställning, torde den böra här något närmare beröras. Förhållandet var i korthet följande:

Indrifningen af fem testamentsbevillningar i St. Kop. parbergs län hade under längre tid, för en af dem ända från 1808, varit fördröjd, och kommissarier och fullmäktige i riksgäldskontoret hade under åren 1817—19 fyra gånger härom begärt upplysning af konungens befallningshafvande — utan att ens erhålla svar. Ärendet öfverlemnades då af fullmäktige i riksgäldskontoret till justitieombudsmannen, som först efter två gånger upprepad begäran om förklaring, erhöll den äskade upplysningen om ärendets skick. Deruti ingick dock ingen förklaring, hvarför k. befhde så länge underlåtit att besvara riksgäldskontorets skrifvelser, och justitieombudsmannen fann sig derför föranlåten att öfverlemna handlingarna till advokatfiskalen i Svea hofrätt. Denne åter skyndade att, uti ett visserligen af oformligheter vimlande embetsmemorial, hos hofrätten yrka ansvar

Digitized by Google

men icke på konungens befallningshafvande utan på landshöfding Järta — för »vårdslöshet i embetsutöfningen». Järta, som i svaret på denna anklagelse hade rikt tillfälle att utveckla sin advokatoriska öfverlägsenhet, sökte ådagalägga, att aktionen i det hela och i hvarje dess del var lagstridig: att åklagaren icke var af justitieombudsmannen genom bestämda föreskrifter behörigen legitimerad, och att justitieombudsmannen sjelf icke var befogad att i mål af denna beskaffenhet anställa åtal; att anklagelsen var, i strid mot justitieombudsmannens föreskrift och målets egen natur, vänd mot landshöfdingen i stället för mot konungens befallningshafvande; att den utan föregående utredning af fakta var begynt der den skulle hafva slutat, med ett ansvarspåstående; att detta påstående, efter åklagarens eget medgifvande, saknade stöd af någon lagbestämmelse; samt slutligen att den obehöriga anklagelsen mot obehörig person af obehörig åklagare var anställd vid obehörig domstol. Åtskilliga af dessa påståenden innefattade visserligen tillräcklig grund för den tilltalade att söka undandraga sig vidare svaromål i hufvudsak, men Järta synes hafva framstält de samma mindre till praktiskt rättegångsbruk, än för att med kraften af deras hopade mängd moraliskt nedgöra sin motståndare; och han undanröjde sjelf det vigtigaste af dem alla genom att »högtidligen» förklara sig ensam personligen ansvarig för samtliga ifrågavarande försummelser, äfven sådana som, efter hvad han tydligen angaf, icke kunde ligga honom sjelf till last. Efter denna förklaring ingick han uti svaromål och förklaring i sjelfva saken. Detta försvar är en mästares och lyfter sig stundom till verklig vältalighet. Det advokatoriska konststycket består deruti, att sedan på goda grunder anmärkningsanledningen i fråga om den försenade redovisningen reducerats till en obetydlighet, sedan det visat sig, att det bevillningsbelopp, hvarför redovisning fördröjts, aldrig uppgått till mer än omkr. 400 rdr, och att det slutligen öfversända beloppet blifvit större än riksgäldskontoret sjelft hade beräknat; och sedan Järta

Digitized by Google

belastat sig sjelf med hela skulden för dröjsmålet, kastar han denna obetydlighet i den ena vågskålen och tyngden af den anklagade landshöfdingens hela politiska och administrativa verksamhet i den andra: — en argumentatio ad verecundiam af slående effekt. Försvarsskriften i dess helhet har intresse endast för fackmän, men den del deraf, som innefattar detta vädjande till domarens uppskattning af en administrativ embetsmans verksamhet i det stora hela, är så karakteristisk för författaren, för hans svaghet så väl som för hans styrka, att ett utdrag deraf här kan försvara sin plats. Han slutar sålunda:

»Det lärer alltså vara obestridligt», fortfar åklagaren, »att herr landshöfdingen och kommendören Järta har i detta embetsärende, hvilket såsom rörande statens inkomster är af mycken vigt, begått fel och vårdslöshet, och förty gjort sig till ansvar skyldig; men svårighet möter att för ett slikt embetsfel yrka ett bestämdt ansvar, då det i lagarne icke är utsatt». — Det obestridliga i denna sak har jag tillfyllest utredt. För åklagarens ändamål var det tjenligt att lägga en särskild vigt på det embetsärende, som jag beskyldes att hafva vårdslöst behandlat. Lämpligt var det ock att anställa åtalet vid en domstol, under hvars pröfning sådana ärenden icke höra, och der detta följaktligen, såsom en sällsamhet, kunde väcka mera uppseende; ännu lämpligare att draga det undan den domstol, som noga kände tillståndet af det hela, till hvilket detta ärende hörde blott som en liten — högst liten — del, undan den domstol, som kunde jemföra den senfärdiga indrifningen af fyrahundra med den skyndsammare af en million riksdaler.

»*Statens inkomster*» är en term, som i senare tider nyttjats för att rättfärdiga mycken otidig ifver. Men när den användes i detta mål, att försvåra min så kallade vårdslöshet, när det tyckes vara åklagarens mening, att jag bort synnerligen och framför andra embetsärenden vårda det ifrågavarande, emedan det rörde statens inkomster, så lärer han icke hafva erinrat sig, att de flesta ärenden, som konungens befallningshafvande å landskontoret har att sköta, äro af samma beskaffenhet. Kongl. hofrätten kan icke lika säkert som Kongl. kammarrätten känna, huru sådana embetsärenden blifvit under de sista åren flerdubblade, utan att hvarken antalet af landskontorets tjenstemän eller anslaget till skrifvarehjelp äro förökade. Kongl. hofrätten kan ej inse, huru omöjligt det är,

Digitized by Google

att hvarje betydlig eller ringa angelägenhet lika verksamt utföres, att hvarje enkelt eller invecklad räkenskapsmål lika skyndsamt bringas till slutlig utredning, samt huru i följd häraf, det mindre angelägna ... någon gång måste eftersättas för att fortdrifva det angelägnare. Men Kongl. hofrätten skall dock finna, att, ibland likartade ärenden, det fördröjda icke får en särskild betydenhet genom dess blotta art att röra statens inkomster, och att man, för *denna enda orsak*, icke rättvisligen kan anse dröjsmålet vara till en särskild högre grad felaktigt. Med samma skäl skulle man, i fall en häradshöfding tilltalades för att bland flera tusende rättegångsmål hafva vanvårdat något enda föga betydligt, kunna i anklagelseskriften ingifven måhända till Kongl. kammarrätten säga, att detta mål såsom rörande statens högsta angelägenhet, en skyndsam och noggrann lagskipning, vore af synnerlig vigt. Hvarje embetsärende eger ett absolut värde, men det relativa måste, i ett sådant fall som detta, bestämmas efter det fördröjdas förhållande till de fortskyndande. Vid en med denna åsigt anställd granskning af mina och mina medhjelpares embetsåtgärder, för att under och efter svåra nödår indrifva statens inkomster, och ännu mera för att bereda deras framtida varaktighet, fruktar jag icke, att någon rättsinnig man med vanlig omdömesförmåga skall kunna finna orsak att beskylla oss för vårdslöshet. Men om den nu nog allmänt rådande uppmärksamheten på *små detaljer* skall äfven yttra sig uti aktioner emot landshöfdingar, anställda af riksens ständers justitie-ombudsman, så bör jag redligen tillkännagifva, att *en sådan* uppmärksamhet, riktad emot min embetsförvaltning, har ännu att upptäcka åtskilligt som kunde åtalas, — icke just skäligen, dock mindre oskäligt än de i detta mål beifrade försummelserna. Till detta blygsamma förklarande lägger jag den försäkran, att, i fall herr just.-ombudsmannen ville anmoda mig att leda sina forskningar efter mina embetsfel, och sådana har jag, af mensklig ofullkomlighet, utan tvifvel begått, — så skall jag härutinnan biträda honom med sådan uppriktighet, att en annan emot mig anställd aktion icke må, såsom denna, behöfva att utföras utan fullständig sakkännedom, samt utan iakttagande af lagliga former, för att genast i sin början slutas ifrån herr justitie-ombudsmannens sakförares sida med ett erkännande, att det ansvar, han emot mig yrkar, icke finnes i *lagarna utsatt*.

Men detta erkännande, ehuru löjligt det i första stunden visar sig, förtjenar dock att allvarligen betraktas. Det är den konstitutionelle vårdaren af lagarnas helgd, som beifrar ett förment tjenstefel, begånget af en man, åt hvilken konungen i

Digitized by Google

nåder anförtrott ett af de vigtigaste embeten i landet, en man, hvars forna embetsvärf omfattat nationens allmännare angelägenheter, och hvars rykte följaktligen icke kan vara inskränkt inom hans nuvarande verkningskrets, ehuru vidsträckt och i många afseenden betydlig denna ock är. Det är inför den främsta af rikets öfverdomstolar, inför den hofrätt, som i alla tider egt och förtjent att ega nationens aktning; det är af denna hofrätts advokatfiskal, förande riksens ständers justitieombudsmans talan, som Dalarnes nuvarande höfding, förre statssekreteraren Järta anklagas. Han, denne landshöfding, anklagas sålunda i en tid, då några sig kallande publicister inom hufvudstaden, sträfvande att uppresa en ny samhällsmakt, söka att *störta* eller åtminstone att *försvaga den lagliga*, den för samhällsordningens bestånd nödiga, som rikets embetsmän efter stadgade författningar och instruktioner utöfva, söka i synnerhet att genom klander af landshöfdingars åtgärder förringa deras anseende. Han anklagas inför Kongl. Svea hofrätt i samma stund, då en annan landshöfding, hans enskilda vän, med hvilken han för tio år sedan delade mödor och faror i en strid för fäderneslandets sjelfständighet och välfärd, der de frivilligt gingo framom sina embetspligter och ställde sig utom bestämda föreskrifters värn, — då landshöfdingen grefve Rosen, sedan han frälsat riket, nödgas vid samma domstol försvara sina undersåtliga tänkesätt och sitt medborgerliga rykte mot angifvelser, diktade eller endast framburna af en lösker man. Han anklagas allena och personligen för fel i en embetsförvaltning, der han icke är berättigad att verka allena och personligen; hvadan en sådan uteslutande anklagelse, om den icke skall anses partisk, förutsätter, att han felat egenmäktigt emot sina ansvarige medhjelpares erinringar och råd. Och nu, till hvilket lagligt mål hinner man med denna, efter alla yttre förhållanden betydliga, fiskaliska aktion, förmodligen den första som mot någon landshöfding i Dalarne varit anställd? Med hvilket slutligt påstående kan man rättfärdiga den öfver lägre fiskaler upphöjde rättegångs-anstiftarens ifver? Jo, man nödgas genast erkänna laglösheten af den bestraffning, som man ändock, för att yrka något, måste under en synbar villrådighet efter godtycke yrka. Att hjelpa sig ur förlägenheten, måste man våga det gäckeri med Kongl. Svea hofrätts rättvisa, att efter ett sådant erkännande säga: »Det ankommer på Kongl. hofrätten att efter omständigheterna pröfva och bestämma det ansvar, hvartill landshöfdingen Järta i detta mål gjort sig förfallen». Nej, — denna Konungens högsta nämnd gör icke den saker, som saklös är; dömer efter Sveriges

Digitized by Google

lag och laga stadgar, men ej utöfver eller emot dem; bestämmer icke straff, då lagen ej kräfver eller tillåter det, endast efter omständigheterna. Mig åligger det ej att vaka öfver lagskipningen i riket, mig förbinder ingen särskild embetspligt med Kongl. Svea hofrätt; men jag känner dock och vördar dess stadiga rättvisa, och jag förklarar, att aldrig någon dom der fallit sådan, som den man fördristat sig att nu öfver mig äska.

Sedan åklagaren medgifvit, att det embetsfel, hvarför han mig beskyllt, icke kan hänföras under någon strafflag, söker han dock visa, att något godtyckligen bestämdt ansvar derpå bör följa. Han åberopar i detta afseende 23 och 45 §§ i landshöfdinge-instruktionen af den 4 november 1734. Den förra, som handlar om kronans inkomster, stadgar, att »landshöfdingen blifver hos Kongl. Maj:t och riksens ständer ansvarig, om genom dess efterlåtenhet och förvållande något blefve försummadt till Kongl. Maj:ts och kronans skada och afsaknad.» Med denna ansvarighet, som efter nu gällande grundlagar icke vidare eger rum inför riksens ständer, menas tydligen ersättning för Kongl. Maj:ts och kronans skada. Sådan skada, uttryckligen förutsatt såsom grund för ansvaret, har dock icke uppkommit genom den senfärdighet, hvarför jag blifvit tilltalad.

Den 45 § åter inskränker, efter ordalydelsen, landshöfdingens skyldighet att lemna fordrade underrättelser och förklaringar endast till de fall, då de af Kongl. Maj:t äskas, och förordnar vidare, att »om någon oförmodlig svårighet möter och hindrar verket, så bör landshöfding gifva sådant Kongl. Maj:t eller vederbörande kollegier strax till känna; emedan eljest hvad otjenst och afsaknad Kongl. Maj:t torde taga deraf, att något bref obesvaradt lemnas eller något ärende nederlägges, på landshöfdingens ansvar ankommer.» Äfven här är en gifven skada satt till vilkor, och dess ersättande utmärkt såsom gräns för ansvaret. Att åklagaren sökt att ur dessa §§ af landshöfdinge-instruktionen uppresa något ansvar såsom straff för ett dröjsmål, hvilket gagnat i stället för att skada, bevisar endast ytterligare hvad allt det öfriga af aktionen öfverflödigt ådagalägger. Vilja riksgäldskontorets styrelsemän vända emot mig någon ersättningstalan för senfärdigheten att indrifva den ifrågavarande bevillningen af några testamentarier, så må de genom sin enskilda ombudsman, men icke genom svenska folkets, i laglig ordning anställa och utföra den. Med denna tvistefråga, som icke är väckt och säkerligen icke väckes, hafva riksens ständers justitieombudsman och advokatfiskalen i kongl. Svea hofrätt alls intet att skaffa.

Digitized by Google

Emot landshöfdingar yrkas nu, när anledningar dertill gifvas, den satsen, att hvarje utöfver lagens bokstaf sträckt åtgärd att främja lagens afsigter är ett brott. För landshöfdingar åter får den regeln icke gälla, att all anklagelse skall grunda sig på någon lag, under hvars ordalydelse eller åtminstone under hvars, igenom vissa exempel ådagalagda, allmännare mening den åtalade handlingen eller försummelsen kan med riktig slutkonst hänföras. För några år sedan tilltalade herr justitieombudsmannen den landshöfding, som med flerfaldiga odödliga förtjenster om fäderneslandet står framom alla andra i ära, för det förmenta embetsfelet, att han användt i ett ovanligt fall strängheten af en sällan brukad, men dock icke upphäfven, men dock i en autentik lagsamling såsom gällande införd författning. Nu tilltalas jag af justitieombudsmannen för det, att jag underlåtit hvad ingen lag mig ålagt; nu uppletar hans sakförare, för att fälla mig, ordet *ansvar* uti tvenne, till det anmärkta förhållandet icke lämpliga, §§ af landshöfdinge-instruktionen; nu vränges detta ord ifrån betydelsen af skadeersättning till den af straff; och nu yrkas emot mig, i följd af denna uppenbara vrängning, en hård bestraffning, sedan bemälte sakförare högtidligen erkänt, att en sådan bestraffning icke kunde bestämmas efter någon lag, utan endast efter domarens godtyckliga pröfning. I en tid, då svenska folket icke egde några väktare öfver lagskipningen, vårdade det sjelf sina rättsbegrepp uti betydningsfulla ordspråk, öfverlåtna ifrån slägte till slägte. Ett af dessa, upprepadt i de förträffliga domare-reglerna, lyder så: »Vilja eller våld är icke landsrätt». Skulle en tid komma, då denna urgamla svenska sats glömdes eller fräckt föraktades, så vore icke heller den tiden långt borta, hvilken skulle ännu en gång besanna den lika urgamla regeln: »Den sin frihet missbrukar är värd att mista henne.»

Emot det straff-förslag, som åklagaren uppgifvit, har jag ingen annan anmärkning att göra, än att jag anser det vara allt för lindrigt. Det svarar icke emot det föregående påståendet, att jag må dömas efter godtycke, i brist af lag. Kunde ett sådant i principen fullständigt våld vinna framgång, så borde det icke heller vara halft i tillämpningen. Då hade man bort påstå förlusten af lif, ära och gods — ty de döda tala ej för samtiden och skrifva ej för efterverlden —, icke endast penningeböter, »svarande mot en eller två månaders landshöfdingelön». Men genom ett så konseqvent påstående hade också åklagaren, med någon heder för sitt mod, ställt sig

Digitized by Google

sjelf, om hans försök misslyckades, under det ansvar som 60 kap. 1 § missgernings-balken bestämmer. — — — — — —

Upplysningsvis vill jag tillkännagifva, att min landshöfdingelön uppgår för året till omkring 4,000 rd:r banko. En plikt, som svarade mot denna lön för två månader, skulle alltså utgöra 666 rd:r 32 skill., lika med böterna, efter lag, för ett tusende tre hundrade trettiotre kindpustar, eller för ett tusende blånader och blodviten, eller för ett hundrade afslagna ben, eller för fyratio särskilda upptåg att drifva gäck med gudstjensten, Guds ord och sakrament, eller för tjugu särskilda såkallade frivilliga sammanskott, som en landshöfding af sitt läns invånare emottoge, eller ock, enligt tryckfrihetsförordningen, för sex tryckta smädeskrifter emot riksens ständer och derjemte en skrift till lagarnas vanhelgd. Dessa jemförelser, ehuru märkvärdiga, anföras icke för att bevisa någon orimlig öfverdrift af det straffbelopp, som åklagaren emot mig yrkar *för ett dröjsmål gränsande till uppsåtlig efterlåtenhet.* Detta belopp, utgörande 151½ % af den senfärdigt indrifna bevillningssumman, är slumpvis föreslaget *utan lag*, och bör således icke med särskilda penningestraff *efter lag* mätas. Måhända står det i något jemnare förhållande till böter, hvilka i en förfluten så kallad frihetstid ålades medborgare genom domar af riksens ständers kommissioner. Om jag försvarade mig i detta mål inför en domstol, hvilken dömde utan lag, så skulle jag uttryckligen fordra, att den bestraffning som åklagaren yrkat, och jag i afseende på beloppet medgifvit vara allt för lindrig, måtte fastställas. Jag skulle då, utan hopp om rättvisa, anse mig hafva en ovilkorlig rättighet till sådan orättvisa, hvarom åklagaren gjort påstående, och som jag heldre valde än någon ringare, hvilken icke lika skarpt tecknade den laglösa rättegångens art. — — — — — — — — —

Jag har nu fulländat min bevisning, att den emot mig anställda aktionen är i det hela deraf och i *hvarje enda del* lagstridig. Den har till föremål små oskadliga och rättade försummelser, som det icke tillkommit riksens ständers justitieombudsman att åtala. Åtalet är, med synbar ensidighet, vändt emot mig allena, utfördt af en aktor, som icke visat sig vara dertill berättigad, samt, utan föregången utredning af facta, börjadt med ett slutligt påstående. De handlingar, som åklagaren åberopat, hafva icke blifvit mig tillställda förr, än jag om anklagelseaktens ofullständighet gjort anmälan, och äfven efter denna anmälan har dock den hufvudsakligaste handlingen, remissen ifrån riksens ständers justitie-ombudsman, undanhållits mig. Vid orätt domstol har den icke legitimerade åklagaren

Digitized by Google

gjort denna sak anhängig, och, sedan han vrängt min till herr justitieombudsmannen afgifna förklaring, samt vrängt de tvenne enda §§ i landshöfdinge-instruktionen, som han gittat anföra för att gifva något sken af laglighet åt åtalet, har han ytterst framstält emot mig ett, efter hans eget erkännande laglöst påstående om straff åtföljdt af anspråk på obehöriga åtgärder af Kongl. hofrätten. Sådan är i korthet denna aktion, hvarmed landshöfdingen i Dalarne blifvit antastad samt Kongl. Maj:ts och rikets Svea hofrätt onödigt besvärad.

Jag uppskjuter ännu någon tid mitt omdöme öfver de afsigter, som ledt denna misslyckade anklagelse, så märkeligen riktad emot min person, och endast emot den. Denna uteslutande riktning berättigar mig likväl att yttra till riksens ständers justitieombudsman några enskilda önskningar».

Det är icke möjligt att en så vidsträckt och så mångfaldig embetsförvaltning, som i nuvarande tid en landshöfdings, och en landshöfdings öfver Stora Kopparbergs län, kan vara i alla, äfven i de ringaste delar, felfri. Men det är icke allenast möjligt, utan bör ovilkorligen fordras, att det hela deraf skall ådagalägga ett verksamt nit för statens allmänna och länets särskilda angelägenheter, rättrådighet och välvilja emot enskilda medborgare samt klokhet och kraft att hålla den lagliga ordningen vid makt. Jag önskar derför, att herr justitie-ombudsmannen ville vända sin uppmärksamhet på de *större resultaten* af min embetsförvaltning. Må han i konungens statsexpeditioner göra sig kunnig om de underdåniga berättelser och betänkanden, som jag tid efter annan afgifvit rörande vigtiga allmänna ärenden; och han skall, som jag hoppas, finna, att jag frimodigt samt skäligen fullständigt framstält hvad jag ansett vara nyttigt för riket och nödigt för den provins, hvilken konungen i nåder anförtrott åt min vård. Må han i kongl. kammarrätten jemföra landsböckerna för de sist förflutna åren med dem för hvilken föregående tid som helst, äfven Carl XI:s; och jag tror, att han skall, utöfver sin väntan, finna, att statens inkomster blifvit under mitt och landskontorets inseende af länets redlige uppbördsmän indrifna, ehuru med dem ofta anbefald foglighet, dock med all den kraft, som skäligen kunnat dertill användas i en alltid fattig landsort, hvilken under de senaste 8 åren lidit tvenne allmänna missväxter och deremellan flera partiella. Må han i kongl. magasins-direktionen efterfråga mina åtgärder under flera år, i synnerhet 1813 och 1817, att afvärja utsädesbrist och hungersnöd uti denna provins, och han skall erfara, att jag med den yttersta sorgfällighet vårdat denna stora an-

Digitized by Google

gelägenhet, att jag genom särskilda anstalter, som förorsakat mig sjelf en otrolig möda, gjort relatift knappa tillgångar på undsättningsspannmål tillräckliga för 40- à 50,000 nödlidandes räddning, och för den framtida odlingen af hela landssträckor, som derförutan skulle hafva blifvit obesådda och ödelagda; samt att magasinsverkets ännu utestående fordringar för de undsättningsqvantiteter, hvilka *under min tid* blifvit inom detta län utdelade, utgöra en ringa andel af dessas sammanräknade värde. Må han i Kongl. Svea hofrätt, i Kongl. kammarkollegium och i andra verk, som ega att pröfva konungens befallningshafvandes åtgärder uti mål emellan enskilda tvistande parter, göra sig underrättad om min och landshöfdinge-embetets behandling deraf, och han skall finna, att ganska få ibland de många tusende konungens befallningshafvandes utslag blifvit öfverklagade, samt ibland dessa högst sällan något ändradt, intet enda upphäfdt af alldeles ovedersägliga skäl. Må han under sina embetsresor ännu en gång besöka Stora Kopparbergs län och der förblifva så länge, att han *kan hinna* taga en *fullständig* kännedom af alla hufvudföremål för hans forskningar. Då skall han blifva förvissad, att detta län, oaktadt alla vådor som hotat dess bestånd, befinner sig nu i en så lycklig belägenhet, som dess lokala förhållanden och tidens allmänna skick medgifva; att dess i allmänhet laglydiga invånare erkänna sig njuta lugn, trefnad och skydd för sina rättigheter, samt att en ömsesidig välvilja förenar dem och länsstyrelsen. Han skall vidare, om han vill göra sig mödan att genomögna koncepterna till expedierade betänkanden, bref och resolutioner under något af de sista 8 åren, inse ärendenas ökade mängd och vigt samt det jemna arbete, som deras behandling fordrat, så att icke ens söndagarna, då posten hitkommer och härifrån afgår, varit för mig och för tjenstemännen i landskansliet och landskontoret hvilodagar. Vill han särskildt undersöka, huruvida någon allmännare försumlighet egt rum å landskontoret, t. ex. år 1817, då de oftanämnda skrifvelserna ifrån herrar kommissarier i riksgäldskontoret blefvo lemnade utan svar men derför icke utan åtgärd, så skall jag visa honom, att ehuru denna afdelning af länsstyrelsen, efter sin första bestämmelse, har endast eller förnämligast med räkenskaper att skaffa, uppgår dock dess brefkonceptbok för berörda år till 2,934 sidor, då en annan äldre för trenne år 1799, 1800 och 1801 innehåller för hvardera ett medeltal af blott 330 sidor; att det, som i 1817 års brefbok finnes skrifvet med min hand, endast i följd af undsättningsanstalterna inom länet, upptager omkring 500 sidor; samt att dessa anstalter,

Digitized by Google

som i flera månader dagligen sysselsatte mig, voro och måste vara så anordnade, att några *kappar* säd kunde i sänder tilldelas den verkligt nödlidande allmogen, men icke, såsom det någonstäds skett, *tunnor,* till hundradetal, utlemnas ur kronans magasin åt en bruksegare. Skulle ändtligen herr justitieombudsmannen vilja utröna, huruvida jag af väld eller menniskofruktan sökt att oskäligen förminska någon bevillningsafgift, så må han genomläsa ett honom icke obekant beslut af den sistlidet år samlade pröfningskomitén uti Stora Kopparbergs län, hvars öfverläggningar jag såsom ordförande egt att leda.»

I förklaringen kan man spåra, att om också den åtalade försummelsen i väsentlig mån berott på senfärdighet hos underlydande, den dock mot slutet torde hafva stått i något samband med en hos Järta sjelf förefintlig uppfattning, att ett verk, som ej var K. M:ts, utan ständernas, ej egde samma anspråk på uppmärksamhet från konungens befallningshafvandes sida som kollegierna. På ett annat ställe i försvarsskriften säger han:

»De obesvarade brefven äro fyra från styrelsen af riksgäldskontoret ... Hvad dessa beträffar, har jag redan visat de inre och yttre svårigheterna att dem besvara med annat än en fullständig redovisning ... Jag erkänner likväl, att ett och annat så kalladt svar bort skrifvas, om icke för annat, så för att undanrödja alla möjliga anledningar att betvifla konungens befallningshafvandes aktning för herrar kommissarier och herrar fullmäktige i riksgäldskontoret. Men då nu fråga är om att förvandla till tvångspligt en höflighetspligt, som visserligen icke med föresats blifvit försummad, så nödgas jag anmärka, att konungens befallningshafvande väl är skyldig att lemna riksgäldskontoret laglig handräckning, då den äskas, samt bestämda upplysningar, då de bestämdt begäras och kunna åstadkommas, men icke att derförinnan göra herrar fullmäktige eller kommissariatet i riksgäldskontoret reda för sina åtgärder att dylika upplysningar vinna. Är han senfärdig att dem anskaffa, må anmälan derom hos konungens justitiekansler göras.»

Hvad Järta sålunda med stor skicklighet nedsatt till en knapt nämnvärd bisak i det anhängiggjorda målet, fann emellertid domstolen utgöra den egentliga hufvudsaken och dömde derefter. Hofrätten, som i afseende å Järtas invändning rörande forum, pröfvade sig behörig att upptaga advokatfiskalens anmärkning »i hvad den rörde försummelsen att

Digitized by Google

besvara riksgäldskontorets förfrågningar», fann invändningen, att advokatfiskalen vändt sig mot landshöfdingen i stället för konungens befallningshafvande, böra förfalla, derför att Järta sjelf bestridt landssekreterares och landskamrerares inblandning i målet, och fälde sitt utslag sålunda: »då den skyldighet, som enligt instruktionen af d. 4 Nov. 1734 herrar landshöfdingar åligger att med nit och skyndsamhet gå rikets kollegier och andra embetsmyndigheter till handa, ofelbart blifvit af herr landshöfdingen åsidosatt, pröfvar hofrätten i förmåga af 1 kap. 12 § rättegångsbalken, hvaraf advokatfiskalen, som förment något ansvar för så beskaffad felaktighet icke vara i lag och författningar bestämdt, icke bort sakna grund till ett lagligt påstående, rättvist att fälla landshöfding Järta att böta etthundrafemtio daler silfvermynt med femtio rdr b:co». Järta besvärade sig icke öfver utslaget.[1])

[1]) Två år efter denna process fick Järta en liten vedergällning öfvad mot lagmannen Laurin och mot Svea hofrätt, hvilka gjort sig skyldiga mot honom till alldeles samma förseelse, hvarför han sjelf lagfördes och dömdes 1821. Advokatfiskalen Laurin hade år 1816 fått, i en remiss af vitesböter från kon. befhde i Falun, mottaga tvenne på landskontoret af förseelse inlagda enskilda assignationer, och tillät sig att i memorial härom till hofrätten bl. a. yttra, att det »syntes honom att landshöfdingen, som egde att inom länet handhafva lag och författningar, snarare bort» enligt gällande förordningar af 1766, 1790 och 1792 »befordra assignanten till straff för lagbrott, än i embetsväg hans assignation mottaga och godkänna.» Ämnet var ömtåligt, ty frågan om assignationerna var, såsom förut är nämndt, föremål för uppmärksamhet; men Järta hade den åsigten, hvilken ock sedermera visade sig vara riktig, att de nämnda förordningarna icke voro i sin dåvarande lydelse strängt tillämpliga på ifrågavarande graverade assignationer, och han var ej sinnad att tåla en dylik lös anmärkning af advokatfiskalen Laurin. Han ingick derför till Svea hofrätt d. 21 Nov. 1816 med ett skarpt memorial, hvari han utom annat begärde, att Laurin »måtte tillhållas att antingen offentligen återtaga detta sitt kanhända icke nog öfvervägda omdöme, eller också förvandla det till en bestämd å embetets vägnar emot landshöfdingen ställd anmärkning». Härpå liksom på en annan skrifvelse af samma dag gaf hofrätten intet svar och blef af Järta, redan i hans förklaring, rörande försummelserna gentemot riksgäldskontoret af den 28 April 1821, erinrad om denna *sin* underlåtenhet.

Sedan hofrätten i utslaget af d. 19 Nov. 1821 dömt Järta till böter derför att han ej besvarat riksgäldskontorets bref, ingick denne genast med en ny skrifvelse till hofrätten d. 3 Dec. 1821 och yttrade deri, efter en erinran om sina föregående obesvarade framställningar: »Då herr presidenten och kongl. hofrätten funnit 1 kap. 12 § rättegångsbalken vara lämpligt till min underlåtenhet att besvara en publik autoritets skrifvelse,

Digitized by Google

Detta mål blef en cause célèbre derigenom, att tidningen Argus i September månad 1821 tog sig för att aftrycka Järtas förklaring med en inledning och en efterskrift, hvilka mot honom röjde nog mycken skärpa, och tydligt angåfvo en väl väpnad motståndare. Det var det i Järtas förklaring förekommande utfallet mot de »sig kallande publicisterna» som närmast föranledde denna tidningens kritik.

»Öfverraskande» säger Argus (n:r 69) »har det varit för oss att första gången ödet förde oss denne man till mötes, möta honom såsom *angifvare*, ... uppträdande mot oss med angifvelser inför den främsta af rikets öfverdomstolar ... Det

---

så bör jag ej annat förmoda, än att de ofvannämnda skrifvelserna från kon. befhde härstädes till kongl. hofrätten icke riktigt framkommit, enär ännu efter fem års förlopp jag icke fått mottaga svar derå, eller underrättelse om det beslut, som kongl. hofrätten i annat fall säkerligen skyndat att fatta, för att gifva mig yrkad upprättelse mot en osannfärdig beskyllning... Jag vågar alltså i ödmjukhet anhålla, att om detta enda förhållande, huruvida dessa skrifvelser riktigt framkommit, snarligen blifva underrättad, på det jag derefter må kunna vidtaga de lagliga åtgärder, som jag kan finna nödiga».

Det var icke behagligt för hofrätten att den 19 s. m. nödgas besvara denna skrifvelse med ett erkännande, att de åberopade skrifvelserna *fem* år förut blifvit mottagna; den sökte försvara sig dermed, att advokatfiskalen, till hvilken skrifvelserna blifvit remitterade, hade »efter anmälan hos justitiekansleren och med dess samtycke funnit någon åtgärd icke behöfvas»; men Järta kunde med fog dervid anmärka, att »det icke lärer tillkomma hvarken justitiekansleren eller advokatfiskalen i k. Svea hofrätt att efter deras godtycke hindra den lagliga gången af ärenden, som på k. hofrättens pröfning bero»; och med en viss triumf kunde han i påföljande skrifvelse den 4 Febr. 1822 begära det försenade målets afgörande och förständigande för Laurin att antingen gifva upprättelse eller lagligen utföra sin talan.

Hofrätten gaf nu ändtligen utslag i detta mål — men ej förr än den 25 Oktober 1822, och utslaget innehöll intet af hvad Järta begärt. Då klagade Järta hos K. M:t så väl öfver den försumlighet hofrätten visat i målets behandling, som öfver dess slutliga utslag i målet; och här fick nu ändtligen Järta så till vida rätt, att högsta domstolen den 28 Jan. 1824 »hvad det öfverklagade uppehållet angår», fann, att det »icke på advokatfiskalens åtgärd berott att, på sätt som skett, låta landshöfding Järtas skrifvelse förblifva utan handläggning och ej förr än efter undfången erinran efter en tid af flere år med utlåtande deröfver till hofrätten inkomma; hvarföre ock advokatfiskalens förhållande i denna del ogillas; äfvensom då det i allmänhet är domstolars skyldighet att tillse, det de hos dem anhängiga ärenden varda så skyndsamt som ske kan, till lagligt beslut förhulpna, hofrätten desto hellre egt att, utan påminnelse derom från landshöfding Järta, anmana lagman Laurin att sin skyldighet derutinnan fullgöra, som advokatfiskalen i sin tjenstemannaegenskap jemväl står under hofrättens särskilda inseende». Föröfrigt fastställdes i det väsentliga hofrättens utslag och målet förföll.

Digitized by Google

insinueras oförtäckt, att vi »under namn af publicister sträfva att uppresa en ny samhällsmakt, söka att störta eller åtminstode att försvaga den lagliga». Vi vilja härvid ej göra mera än en anmärkning, den att år 1821 i Sverige är ett fruktbart år på angifvelser. Kanhända har en Nemesis beskärt oss denna lott, emedan vi för verksamt deltogo i att vederlägga den som uppträdde i dess början. Anfall, hvilka genom sin öfverdrift blott tyckas röja en af ilska paralyserad eftertanka, äro alltid oskadliga, och vi åtminstone känna oss som anfallna upphöjda deröfver» o. s. v.

I våra dagar skulle otvifvelaktigt denna lilla utgjutelse anses som ett skäligen oskadligt »svar på tal»; men år 1821 var man ömtåligare, och Järta, som var det mera än de fleste, tog skämtet med »angifvelsen» och jemförelsen med gesällen Brygger på fulla allvaret, seende deri en djup förolämpning mot »Dalarnes höfding». Han grep till pennan och författade, icke en vanlig tidningsartikel, utan en underdånig skrifvelse till K. M:t, som åsyftade att vinna en ovanligt högtidlig offentlighet. Han vände sig till konungen, sin herre, väl icke uttryckligen för att begära straff på smädaren Argus, — åtminstone undanbad han sig naivt nog användandet af indragningsmaktens vapen,[1]) — men för att »försvara sin heder» och för att

[1]) I ingressen till skrifvelsen förekommer bl. a. följande reflexion med anledning af tidningens förebråelser: »Ehuru jag finner mig icke saknа skäl att i laglig väg beifra denna smädelse, vill jag dock, så vidt af mig beror, eftergifva min rätt dertill. Om något förakt bestämmer detta mitt beslut, så är det dock icke ett otillbörligt förakt för den domaremakt i tryckfrihetsmål, som en af rikets grundlagar stadgat... Men jag anser mig sjelf utan biträde af jurymän kunna freda mitt rykte endast genom en fortsatt utöfning af de tänkesätt, hvilka uppenbarade i allmänna och enskilda handlingar förvärfvat mig, jag vågar utan förmätenhet säga det, en någorlunda vidsträckt allmänhets aktning och så stadgat den, att dagbladsskrifvares anfall visserligen icke mäkta att den rubba. Det enda jag kan behöfva, för att styra denna allmänhets harm öfver de tillmälen emot mig, som det ofvannämnda bladet af Argus innefattar, är att förklara deras betydelse». Derefter följer den upplysningen, att hänsyftningen på den angifvare, som Argus i årets början vederlagt, måste gälla färgaregesällen Brygger, med anledning af hvilken jemförelse Järta slutligen utbrister: »Dock, så länge jag är embetsman, tillhör vården om min heder icke mig allena. Det ankommer på Eders K. M:ts nådigste pröfning, huruvida landshöfdingars värdighet kräfver ett annat beskydd mot smädliga och vrängda framställningar än det af svenske mäns bevarade svenska tänkesätt, genom hvilket mitt enskilda rykte sig sjelft betryggar. Likväl torde Eders K. M:t nådigst tillåta mig

Digitized by Google

ådagalägga sannfärdigheten och befogenheten af sitt i för svarsskriften fälda yttrande om de »sig kallande publicisterna». — Härtill anså han sig förpligtad i sin egenskap af en förtroendeman, som icke borde bibehålla konungens förtroende, »om ett enda ord i detta offentliga yttrande vore ogrundadt eller förhastadt». Det blef ett långt syndaregister för Argus och i synnerhet för »Courirerna», hvarigenom Järta ville ådagalägga, att dessa tidningar verkligen åsyftade uppresandet af en ny samhällsmakt — den allmänna opinionen; och hvad den allmänna opinionen betyder, det fick K. M:t veta igenom följande beskrifning:

»Det är denna sjelfinvigda makt, nämligen en tillfällig opinions, som de sig kallande publicisterna sträfva att uppresa. Den är en *samhällsmakt*, ty utom samhället har icke opinionen någon varelse, och kan följaktligen icke uppresas derhän, att ingen makt skulle finnas öfver henne, icke lagarnas, icke de gamla sedernas, icke det stadiga vettets. Men jag har skrifvit *ny* samhällsmakt och, om man ej anser mig sakna all historisk kunskap och all lefnadserfarenhet, måste man begripa, att jag menat *nyheten* af de höga anspråk på välde, som opinionens yngsta ministrar yrkat. Det var visserligen denna samma makt, som dömde Aristides till landsflygt, Sokrates och Kristus till döden; det var med en af den sjelfinvigda opinionens lustbarheter, som Henrik den fjerdes bröllop firades; det var hennes vishet, som ledde trollransakningarna i Sverige; det var hennes energi, som mördade grefve Fersen. Sjelfva makten är så gammal som verlden; men nya äro de läror, hvarmed oförfarne sig kallande publicister, utan att sjelfva hafva insett eller fyllest betänkt deras vådlighet, sträfvat att i teorin upphöja dessa flygtiga tycken, som man, lånande ordet ur ett främmande språk, kallat opinionen, öfver de forna samhällsmakternas helgd, öfver detta enda sanna, enda varaktiga, enda allmänna tänkesätt, som yttrar sig uti ett folks seder men ej i folkledares och folkhopars lösa meningar för dagen, uti dess gamla bepröfvade lagar icke i några nyhetsälskande individers förslag att omskapa dem, uti dess häfder

att i detta afseende underdånigst framställa min önskan, att ett vanmäktigt anfall mot mig, härrörande troligen mera af ett obetänksamt öfvermod, som vissa allmänna förhållanden bidragit att upplyfta, än af ett nedrigt skadebegär, icke må leda till någon sådan påföljd för utgifvarne af tidningen Argus, som 4 § 8 mom. i den nu gällande tryckfrihetslagen, till hämmande blott af smädelseandans vådligare utbrott, medgifver».

Digitized by Google

icke i dagblad. Också jag erkänner makten af ett allmänt tänkesätt, men jag söker ej att uppfatta det i salarna och på torgen uti hufvudstaden, eller uti de tryckta halfark och de små böcker som der utkomma. Det redliga och redbara folk, till hvars styresman Eders Kongl. Maj:t mig i nåder förordnat, är för mig en *svensk allmänhet.* I dess allvarliga lynne, i dess vördnad för sina ifrån forntiden bevarade inrättningar, i dess fria aktning för rättsinniga embetsmän, i dess nit att upprätthålla den ordning inom samhället, som en bättre tids anda skapat och Sveriges framfarne store konungar utbildat, i dess förakt för fjesk och modebegrepp, igenkänner jag ett stadigt tänkesätt, åt hvilket jag i dag kan gifva min hyllning utan att i morgon behöfva den återkalla. Och detta tänkesätt, om det uppfordrades att yttra sig, skulle sannerligen icke understödja de sig kallande publicisternas nya opinionsbyggnader.»

Derefter följer ytterligare en lång förteckning på de företeelser, som skulle visa, huru de sig kallande publicisterna, denna allmänna opinions sjelfvalde ledare, sökte att störta eller försvaga den lagliga samhällsmakten, huru de fördömt nationalrepresentationen, frånkänt dess medlemmar insigter och goda afsigter, och förklarat dess beslut rättsvidriga, huru de oförsynt klandrat K. M:ts höga beslut och regeringsåtgärder, tadlat rikets grundlagar, angripit de högre läroverken samt lärda och vittra samfund, och mot embetsmannacorpsen ofta anmärkt, att den bildade en förhatlig aristokratisk liga; anklagelsen slutar sålunda:

»Då de påstå, såsom orden i *Couriren från Stockholm* n:r 8 lyda, »att det väl tusende sinom tusende gånger är bevist, aldrig vederlagdt, men väl öfverhoppadt, att *enda sättet att skydda konungen mot all folkets harm öfver hvad som sker* är att *noga skilja honom ifrån regeringens organer*, samt att embetsmannacorpsen kommit att stå i ett *föregifvet samband med konungen* och i *en verklig strid mot folket*,» då, med stöd af denna ofta upprepade lära, samma publicister tadlat, jemte många andra åtgärder af embetsmän, flera konungens domar, fälda enligt grundlagen af dess högsta domstol; då allt detta skett i en tidpunkt, när en allmän förändring af rikets inre styrelse kommit i fråga, och af publicisterna jemväl blifvit yrkad; — då har jag med fullt skäl sagt, att de söka störta den makt, som rikets embetsmän, efter nu gällande lagar och

Digitized by Google

instruktioner utöfva. Ty hvarifrån utgår denna makt, om icke från konungens, och hvad blefve den, i fall det lyckades att i allmänna tänkesättet, om också icke i verkligheten, skilja konungen ifrån regeringens organer; i fall folket kunde bringas att tro sig närmast styrdt af aristokrater, som stå i en *verklig strid* emot det samma, men endast i ett *föregifvet samband* med konungen? Ännu är det likväl icke slitet detta samband, som lagar och eder knutit, och ännu kan jag för min del bjuda de sig kallande publicisterna, om de hafva mod dertill, att på kyrkovallarna i Mora och Leksand, eller hvilken annan större församling som helst inom det mig nådigst anförtrodda län, upprepa hvad de vågat skrifva i Stockholm. Då skulle de blifva öfvertygade, att folket, det räddade och med faderlig omsorg vårdade folket, känner en lifiig tacksamhet mot sin konung, men icke *harm* öfver det som skett och sker genom hans embetsmän efter hans vilja och befallningar; att det lagliga embetsmannaväldet anses ännu, såsom det alltid af menigheten ansågs, för en utveckling af Eders Kongl. Maj:ts höga makt; och att det ingalunda står i någon strid utan i en nära förening med folkets tänkesätt och med dess skäliga önskningar. Och då, om jag vore närvarande, skulle de kanhända vara glade att få sluta sig intill en embetsmans sida, samt erkänna, att embetsmannaväldet är nödigt för *samhällsordningens bestånd.* Jag skulle också då med tillfredsställelse visa dem, att den man, som nu är beskyld att vara en ilskefull angifvare, skiljer, bättre än de, saker från personer, bestrider läror, som han anser vara vådliga, och anspråk, som han finner oförsynta, men glömmer ej, äfven om vådans stund vore inne, att de som förkunnat och yrkat dem äro hans medborgare.

Är det ett fel att älska det *gamla* Sverige; att icke vilja medverka till en radikal förstöring af den styrelseordning, som Carl XI och hans *män* upprättat; att icke med råd och dåd befrämja de välmenta, men derföre icke lika säkert välbetänkta förslagen, att, i stället för en *drömd* aristokrati af embetsmän, som i en kedja från den högsta till den lägsta lyda konungen, bilda en *verklig* af ministrar, som skola utöfva konungens makt, och af deras chefs de bureau, embeten hvilka ej med något svenskt ord kunna betecknas; — är detta ett fel, då erkänner jag mig vara skyldig dertill och berättigar publicisterna att mig det tillvita. Men den dag kommer, då det visar sig, om mitt tänkesätt häröfver är det allmänna eller icke, och då man finner, om mitt nit för de pröfvade svenska inrättningarnas bestånd syftat till min enskilda nytta eller till Eders Kongl. Maj:ts och fäderneslandets.»

Digitized by Google

Efter en så ljungande bestraffning öfverlemnar nu landshöfding Järta »till K. M:ts nådigaste godtfinnande att besluta, huruvida denna underdåniga försvarsskrift mot en skamlös beskyllning må meddelas allmänheten; i hvilket fall jag underdånigst vågar önska, att den samma må införas uti eller, genom min försorg särskildt tryckt, åtfölja det officiella dagbladet Post- och Inrikes Tidningar. Af någon enskild tidningsredaktion vill jag icke låna biträde att kungöra en vederläggning af smädelser, mot hvilka jag endast inför Eders K. M:t är skyldig att mig rättfärdiga».

Men K. M:t delade icke landshöfdingens åsigt om anfallets smädelighet och försvarets behöflighet. På Danckwardts föredragning resolverades d. 27 Okt. 1821, att »K. M:t, som fann denna landshöfdingens skrift utmärka landshöfdingens städse visade medborgerliga tänkesätt, ansåg i nåder, att de af landshöfdingen uti dess omnämnda förklaring till hofrätten framstälda, af tidskriften Argus anmärkta yttranden i intet afseende fordrat inför K. M:t något rättfärdigande å landshöfdingens sida, eller kunnat gifva K. M:t ringaste anledning att minska det höga förtroende K. M:t för honom städse bibehållit; och då K. M:t jemväl ansåg denna dess öfvertygelse vara af allmänna omdömet enhälligt godkänd, fann K. M:t också öfverflödigt att innehållet af landshöfdingens skrift i sådant afseende genom tidningarna allmänheten meddela».

Så undgick Järta för den gången en ny tidningspolemik, som troligen skulle hafva blifvit bittrare än någon, som hittills varit förd mot en landshöfding; men konungens beslut, som på förhand blef honom genom exc. v. Engeström delgifvet, var för den granntyckte och stridslystne mannen en missräkning, som kändes djupt.

I denna stämning träffade honom nu äfven underrättelsen, att ett af länets förnämsta pastorat — Stora Tuna — skulle bortgifvas åt en man, som af en eller annan anledning var honom mycket motbjudande. Järta intresserade sig för denna fråga så mycket mer, som han länge förgäfves lagt sig ut för den om Falu skola förtjente rektor Fors-

Digitized by Google

linds befordran och nu ändtligen ansåg sig hafva ett säkert löfte på hans utnämning till Tuna[1]). Detta hopp gick nu om intet, och huru bestämmande utgången var för Järtas beslut att utträda ur tjenst, framgår af följande tvenne bref till exc. v. Engeström, hvilka här må anföras såsom för Järta ganska karakteristiska:

Falun den 30 Sept. 1821:

Med lugn undergifvenhet under mitt öde har jag emottagit den underrättelse, som eders excellens behagat meddela mig om H. M. konungens tvenne beslut, det ena att icke befatta sig med frågan om min skändligen angripna heders upprättelse, och det andra, att, till upprättelse för herr kanslirådet Malmström, gifva honom Tuna pastorat. Begge dessa konungens höga beslut ålägga mig att fatta det att i underdånighet återlemna i Hans Majestäts händer det förtroendeembete, som jag under nio svåra år förvaltat.

Detta mitt beslut är stadgadt, och, med föresigt af hvad nu inträffat, har jag det samma under någon tid moget betänkt. Men jag bör utföra det på ett sätt, som icke kan gifva detta nödvändiga steg utseende af att vara förhastadt, icke uttydas till någon söndring af mina tänkesätt från den konung, som jag med nit och redlighet tjenat, och icke väcka någon alltför skadlig uppmärksamhet inom den landsort, der jag tror mig

[1]) Denna befordringsfråga var på sin tid föremål för ganska stor uppmärksamhet i synnerhet i dess första skede, då Vesterås domkapitel hade — utan juridiskt hållbara skäl — från förslagsrum uteslutit f. d. kanslirådet Malmström. På anförda klagomål upphäfde regeringen våren 1821 detta förslag och gaf Malmström, såsom den mest meriterade, första rummet. Men Järta visste genom bref, att flera konseljledamöter, och i synnerhet Rosenstein, ansågo Malmström till utnämning »omöjlig». Han egde ock qvar ett bref från Wetterstedt af d. 3 Febr. 1820, hvari det hette: »H. M:t har befallt mig underrätta dig, att rektor Forslind ofelbart skulle komma i dess nådiga åtanka vid tillsättandet af Tuna pastorat». Men förhållandena hade väsentligen förändrat sig sedan dess, derigenom att Malmström, en gång uppförd på förslag, lyckades erhålla de flesta rösterna, då Forslind stod som extra sökande utan vitsord af församlingen. Men i afseende å Malmströms röstetal vid valet hade Järta sina egna tankar och han ådagalade också, eget nog, sitt intresse i denna fråga på det sätt, att han d. 13 Sept. 1821 ingick till K. M:t med en anmälan, att Malmström låtit i Tuna utdela skrifter innehållande dels skriftvexlingen i förslagsfrågan, dels sökandens egna predikningar på de »extra gudstjenster» han i Sköfde hållit för att fira kronprinsens födelsedag. Järta anhöll, utan att direkt beskylla utdelaren för röstvärfning, om förklaring af 1739 års förordning; hvilken begäran naturligtvis afslogs hos regeringen. Denna särdeles spetsiga och på insinuationer rika skrifvelse blef genom tidningar spridd och säkerligen mycket kommenterad.

Digitized by Google

vara älskad och blifva saknad. Jag dröjer således några veckor kan hända att insända mitt underdåniga afskedsmemorial, som jag endast vill motivera på min sjuklighet och min deraf följande oförmåga att förestå ett embete, hvilket jemte allt annat fordrar kroppsvigueur.

Emellertid har jag funnit mig böra gifva eders excellens till känna, hvad jag, i följd af H. M:t konungens beslut, oryggligen för mig beslutit, och önskar, att regeringen måtte genast vara betänkt på en sådan efterträdare åt mig, som har kraft att styra detta län samt vilja och förstånd att befrämja dess nytta. Jag anser det vara så mycket angelägnare, att han omedelbarligen efter mitt afsked nämnes och sättes i verksamhet, som åtskilliga anstalter inom orten fordras, för att bereda utsäde och föda åt de socknar af länet, hvarest grödan dels af frost och dels af regn under bergningstiden blifvit skadad,

Min person och min familj betyda ej något i denna politiska brytning. Jag är att anse som en köpman, hvars egendom sjunkit under en storm på hafvet. — Men då det likväl kan intressera H. M:t konungen att känna, hvarest jag ämnar som enskild man lefva och huru verka, och då detta säkerligen icke är likgiltigt för eders excellens, som alltid täckts vara min gynnare, tror jag mig böra lemna den upplysning, att jag, åtminstone till en början, förblifver i denna ort och om möjligt i denna stad, samt att jag vill sysselsätta mig och, efter min förmåga dertill, söka att gagna det allmänna med litterära arbeten.

Att jag i en förändrad belägenhet icke förändrar tänkesätt samt att jag, ehvad skäl till missnöje jag anser mig ega och i hvilken nöd jag råkar, aldrig blir frondeur, derom finner jag öfverflödigt att försäkra eders excellens, som visserligen erinrar sig mitt lugna och ytterst varsamma förhållande under den tid af nära två år, som jag, efter att hafva lemnat statssekreterareembetet, dels i Stockholm och dels här tillbragte.

För det förnyade löfte H. M:t konungen genom eders excellens täckts gifva, att framdeles hafva rektor Forslind i nådig åtanka, är jag, såsom hans vän, underdånigst erkänsam. Jag kan likväl icke i underdånighet reklamera det, då det synes vara H. M:ts höga afsigt att förflytta rektor Forslind till något pastorat i ett annat län än det, som ännu är mig i nåder anförtrodt och inom hvilket, förrän jag kommer att lemna det, intet annat regalt pastorat än Tuna blifver att tillsätta. Jag vet ej, huruvida han sjelf skulle önska att öfvergifva en ort, der han användt sin bästa ålder att stifta allmänt gagn, och der han förvärfvat sig aktning och vänskap af hvarje hederlig

Digitized by Google

och upplyst man. Men i sådant fall och om också jag ansåge mig berättigad att begära något af konungens nåd, kan vänskapen icke föra mig till den obehörighet att inblanda mitt underdåniga förord i frågor om befordringar till tjenster utom det län och det stift, till hvilka min verkningskrets, så länge jag ännu är embetsman, sig inskränker. Jag är förvissad, att rektor Forslind blifver nyttigare än någon annan såsom pastor i Tuna; jag har, mera af allmänna skäl än af enskilda bevekelsegrunder, önskat att han måtte blifva dertill i nåder befordrad. Jag är deremot lika förvissad, att herr kanslirådet Malmström icke kommer att gagna församlingen och icke heller regeringen. Min öfvertygelse i det ena och andra afseendet har jag ärligen framstält, och allvarligheten deraf går jag att bekräfta på ett sådant sätt, att ingen må tro mig i denna sak, hvars vigt jag inser, hafva handlat af enskildt intresse. Tiden skall utvisa, om jag haft rätt eller icke. Jag har åtminstone räddat mitt samvete och önskar den eller dem, som besegra mig, att med samma sinnesfred, som jag mig beredt, kunna erfara följderna af sin seger. Med vördnad har jag den äran framhärda.

Sedan exc. Engeström härpå svarat, såsom det vill synas, med upplysning om skälen till konungens beslut, genmälde Järta i bref den 7 Okt. 1821:

Jag tackar ödmjukast för eders excellens' ynnestfulla bref med dagens post. I anledning deraf täcktes eders excellens tillåta mig förklara, att det som egentligast gör mitt afsked nödvändigt är kanslirådet Malmströms nomination till Tuna pastorat. Jag misskänner ingalunda H. M:ts ädla afsigt att härigenom gifva ytterligare upprättelse åt en man, hvilken äfven jag anser hafva, utan i formen lagliga skäl, blifvit af konsistorium utesluten från förslaget. Med alla upplysta och rättänkande inom min ort vördar jag konungens höga rättvisa i beslutet att återställa honom hans förslagsrätt. Men jag delar också med dem den öfvertygelsen, att om Malmström utnämnes till pastor i Tuna, blefve följderna sådana, att ingen som inser dem kan annat än med oro befara detta val bland flera sökande.

Jag medgifver gerna, att en embetsman icke bör begära afsked, derför att en befordring icke sker efter hans önskan. Också har jag vid flera tillfällen under nio år saknat framgång åt mina önskningar att till större regala pastorat erhålla män med sådana egenskaper som församlingarna i detta län fordra, utan att jag derför i underdånighet begärt mitt entledigande

Digitized by Google

ifrån länsstyrelsen. Annat är likväl att icke till mitt biträde i nyttiga anstalter få dugliga pastorer, och annat att få en sådan som Malmström i den kanhända svårast styrda församlingen af länet. — Jag är i detta ögonblick af en olidelig tandvärk, som förenar sig med annat illamående, oförmögen att beskrifva alla de förhållanden, som göra det omöjligt för mig att bibehålla mitt embete, när de få personer inom orten, som hittills förgäfves bemödat sig att förvilla sinnena och motverka mina välvilliga anstalter samt min influence, få hit, segrande öfver mig, en man som på det lågaste sätt anlitat dem om hjelp, och af hvilka de vänta sig hjelp tillbaka. Vid ett annat tillfälle torde jag få i detalj utreda dessa förhållanden. Nu anhåller jag blott att eders excellens ville vara öfvertygad, att icke någon caprice leder mig till det steg, jag oundvikligen måste taga, när Malmström blir utnämnd pastor i Tuna.

Att rektor Forslind icke erhåller detta pastorat, smärtar mig mera för det allmännas skull än för hans egen. Hans missöde är så mycket mindre ett afskeds skäl, som han då först skulle känna det bittert, om det verkade på min och min familjs välfärd. Också innan han sökte Tuna, fordrade han af mig, att jag, om han ej erhölle det, skulle upptaga denna hans nya motgång lika lugnt, som han sjelf, van vid sådana, komme att den upptaga.

Denna Järtas förklaring blef utan allt tvifvel konungen genom excellensen Engeström delgifven, likasom ett mera officielt bref till konungen personligen, hvari Järta för honom framstälde skälen för sin önskan i afseende å Tuna pastorat. Af gammal erfarenhet visste man ock väl, att Järta i dylika saker menade allvar, och att Malmströms utnämning således betydde Järtas afsked. Men Malmström hade ock sina anspråk på en konungs tillmötesgående, om ock af annan art än Järtas; han hade visserligen emot sig en ganska allmän »opinion» bland embetsbröder, men i stället »opinionen» inom flera pressorgan för sig, och till hans fördel talade obestridligen de objektiva grunderna för befordran. Konungen nämnde honom i konselj den 13 Mars 1822[1]).

[1]) Af statsrådsprotokollet finner man, att föredraganden, den nyss förordnade statssekreteraren af Kullberg, icke yttrat ett ord, att exc. Engeström — som fått sina intryck från Järta — gått ända derhän, att han framför Malmström förordat Forslind såsom *en man af obestridt an-*

Digitized by Google

Sex dagar efter Malmströms utnämning föredrogs också inför K. M:t landshöfding Järtas afskedsansökning. Den angaf tydligt nog ett missnöje, då det deri hette: »Jag anser mig icke böra besvära Eders K. M:t med någon framställning af andra skäl till denna min underdåniga ansökning än det enda, att jag, med en af bekymmer och grämelse försvagad helsa, icke längre finner mig kunna fullgöra de mångfaldiga, i senare tider oupphörligt förökade, embetspligter, som en landshöfding i detta län åligger».

Afskedet beviljades den 19 Mars (det expedierades under den 26 s. m. samtidigt med Malmströms fullmakt) under betygande af K. M:ts »synnerligen nådiga välbehag» med landshöfding Järtas embetsförvaltning; och en pension af 2000 rdr blef honom tillagd, hvilken sedermera under de varmaste aktningsbetygelser af riksdagen bekräftades[1]).

seende, men att exc. Skjöldebrand vidlyftigt och varmt förordat Malmström, som var obestridligen äldst, lärdast, först på förslaget och hade församlingens röster; hvarefter konungen nämnde honom. Detta skedde den 13 Mars. Järtas afskedsansökan föredrogs och bifölls den 19 Mars. Ansökningen är, såsom vanligt med dylika handlingar, odaterad, men eget nog dagtecknad såsom »inkommen den 20 Mars».

Det »allmänna ryktet» vid denna tid uppgaf också Malmströms utnämning som orsak till Järtas afgång. Tegnér skrifver från Skåne till Hagberg den 11 April 1822: Järtas afsked har väckt stor sensation här nere. Om det är sant hvad man tror, att det skett af missnöje öfver Tuna-saken, så tycker jag det var att göra för mycket af en sådan sak... Men å andra sidan var det väl ock obetänksamt af vederbörande att stöta en man som Järta, som i opinionen väger mer än hela statsrådet, sjelfva grefve Löwenhjelm inberäknad».

[1]) Statsutskottet vid 1823 års riksdag afgaf först den 3 Juli ett betänkande, hvari den af K. M:t föreslagna pensionen afstyrktes af de skäl, att landshöfding Järta ej uppnått pensionsålder och icke styrkt sig vara af sjukdom hindrad att sitt embete försätta. Men detta betänkande, som endast bifölls af bondeståndet, återremitterades af de tre andra stånden, der ett stort antal ledamöter gjorde anmärkningar, sammanstämmande deruti, att landshöfding Järta »haft en nära del uti införandet af nu gällande konstitution samt författat regeringsformen och sålunda på det verksammaste sätt bidragit till den statsförfattning, hvaraf nationen nu hemtar fördelarne, såsom ock sedermera under sina embetsmannabefattningar ådagalagt utmärkta förtjenster mot fäderneslandet, dem han med sina kunskaper och ovanliga skicklighet ej lärer underlåta att vidare öka, ehuru han lemnat embetsmannaståndet, vid hvilket förhållande han vore berättigad till riksens ständers erkänsla». Med hänsyn till »den allmänna rösten inom riksstånden» tillstyrkte statsutskottet nu bifall till K. M:ts framställning om pension åt f. d. landshöfding Järta å 2000 rdr att uppföras å indragningsstat intill nästa riksdag, men med förbehåll om dess indragning, i fall han åter inträdde i rikets tjenst.

Digitized by Google

För sin verksamhet såsom landshöfding och för länets allmänna tillstånd har Järta några månader efter sitt afsked fullständigt redogjort i en »Underdånig berättelse om Stora Kopparbergs län» som på sin tid väckte stor uppmärksamhet och ofta anförts som ett mönster för landshöfdingeberättelser. Framställningen är, såsom allt af Järtas hand, särdeles förtjenstfull, men eger naturligtvis numera ett öfvervägande historiskt och lokalt intresse. Den del, som Järta sjelf mest värderade, var en utredning af skattebördornas tyngd i provinsen Dalarne, hvilken åsyftade att visa, att de skatter som år 1822 ålågo jorden och dess brukare »voro måttliga i jemförelse med dem som tåligt, ehuru med synbar vedermöda, buros under det tidehvarf, då den svenska kraften och nationalandan ärofullast yttrade sig.» Framställningen härom var beräknad att vederlägga de beräkningar Anckarsvärd vid samma tid hade anstält öfver jordskatternas tyngd särskildt i provinsen Nerike. Berättelsen trycktes redan 1823, och erhöll 1826 en ny upplaga.

För andra gången hade nu Järta, med uppoffring af en samhällsställning, som var honom kär, och af ekonomiska förmåner, som icke kunde vara honom likgiltiga, sökt det privatmannens lugn och oberoende, som tydligen var för hans retliga skaplynne mest passande. Han ryggade vid beslutets fattande icke tillbaka för de ganska nedslående utsigter, som måste framställa sig för en embetsman utan egen förmögenhet i en tid, då öfvergång från embetsmannabanan till privat verksamhet erbjöd vida större svårigheter än nu. Genom den beviljade pensionen, hvarom han dock vid ett sådant afskedstagande icke kunde göra sig hopp, bereddes honom en möjlighet att utan allt för stora bekymmer uppehålla sin familj; och under ytterst ringa anspråk på lifvets nödtorft fann han sig dermed nöjd, gång efter annan afvisande anbud om sådan förbätt-

Digitized by Google

ring i de ekonomiska vilkoren, som endast kunde vinnas genom uppoffring af privatlifvets lugn och sjelfständighet. Han bosatte sig strax efter afskedstagandet på en liten egendom kallad Britsarfvet, belägen invid Falun, och i detta sitt »lilla kastell» begynte han nu att förverkliga länge hysta planer på ett allvarsamt deltagande i striden för samhällets lifsintressen.

Den trägna och maktpåliggande embetsmannaverksamheten under åren 1809—22 hade icke lemnat Järta mycken tid öfrig för de lärda studier och vittra sysselsättningar, till hvilka hans håg ständigt var dragen. Endast i familjekretsen och bland närmaste umgängesvänner gaf sig emellanåt det skämtsamma lynnet luft i roliga epigram, parodier eller visor, hvilka för det mesta rörde sig kring det husliga lifvets små fröjder eller besvär.[1]) Dagens literära strider undgingo dock icke hans uppmärksamhet, och för ett så satiriskt sinne tedde sig naturligt nog de öfverdrifter, till hvilka reformifrarne af den »nya skolan» tidt och ofta gjorde sig skyldige, i en särdeles löjlig dager. Man finner, huru uppmärksamt han följer dessa företeelser, deraf att en större del af skämtdikterna till sönerna eller husets vänner parodiera fosforisters och göters fraseologi. För offentligheten voro dessa stycken dock alldeles icke afsedda, och det var icke förr än han sjelf blef af den nya skolan anfallen, som han ingrep i den literära fejden.

[1]) Justitierådet Södergren har efter meddelanden af Järtas vänner och samtida i Falun tillhopabragt en ganska betydlig samling af charader, namnsdags- och julklappsverser, fabler, epigram, sonnetter och andra skämtdikter författade af landshöfding Järta, större delen under åren 1813—23. Dessa stycken äro dock till det allra mesta sådant tillfällighetskram, som hade sin betydelse endast för den familje- och umgängeskrets, inom hvilken de nedskrefvos, och hvars qvicket roar endast dem som förstå hänsyftningarna. Utgifvaren har derför icke ansett sig böra införa i denna samling mer än ett af dessa poem: »Odlingsregler för min son», som var tryckt i Stockholmsposten 1821 n:r 4. — Två af Järta 1818 författade sånger till konungen och kronprinsen, hvilka honom ovetande trycktes i Allmänna Journalen 1819 n:r 246, har det varit så mycket mindre skäligt att i en ny upplaga befordra till offentlighet, som Järta sjelf med mycken förtrytelse förebrådde Wallmark allmängörandet af de samma.

Digitized by Google

Fosforisterna hade i sjelfva verket icke någon annan anledning att rikta sin stridslust mot Hans Järta än den, att han år 1819 hade blifvit invald i svenska akademien, — så vida icke möjligen man och man emellan kringlupit något af de epigram, som med rätt eller orätt honom tillskrefvos. Man anade kanske i honom författaren af den bekanta parodien

»En nordlig vestanfläkt mot södern östligt svalkas» etc.[1])

eller ock af den i afskrifter likaledes spridda sonnetten *Ölosten,* och måhända hade äfven en eller annan muntlig sarkasm i samma syftning af den qvicke landshöfdingen i Falun kommit till deras kännedom. I hvarje fall kunde Järta känna sig sårad af de i tredje sången af »Markalls sömnlösa nätter» intagna stroferna om

»Riddaren Hans . . . . den Jans numera sig skrifver»,

med så mycket större skäl, som de i hvarje rad innehöllo tillmälen, hvilka föllo alldeles utom vitterhetens område. Der berördes hans här förut omnämnda tillrättavisning af riksdagsmannen Oxelberg, med en smädelig häntydan, att

[1]) En af Järtas yngre vänner har från koncept skrifvet med Järtas egen hand afskrifvit denna bekanta parodi, som enligt denna version lyder sålunda:

»En nordlig vestanfläkt mot södern östligt svalkas
Och blandar hettans köld med värmens kalla fläkt:
Från Auras aftonqvalm aflägsenheten nalkas,
Och mörkrets strålar kläds i aftonrodnans drägt.

En hård förmjukning syns i dessa höga dalar,
Der vattnets torra kraft i stormigt lugn förgår
Och uppåt flytande besvämmar och hugsvalar
I fallet stigande ett än osynligt spår.

På spetsen af det djup, der tyngdens lätthet hvilar
Och fogeln krypande i ständig sänkning höjs,
Kaskaden eldfängdt trög med långsam jemnhet ilar
Från rymden af den luft, som här osynlig röjs.

I kantig cirkelform vid månens heta strålar
Orkanens stilla lugn ur djupet faller ner
Och sommarn höstens vår med vinterns färger målar,
Så lifligt och så dödt, att henne ingen ser.

Huruvida Järta sjelf var författaren härtill, må dock lemnas derhän.

Digitized by Google

Järta i denna statssak skulle hafva »skyddat råttor som frätit utur magasinernas gömmor»; der antyddes, att han fejdat emot fosforisterna ej blott »med i mörkret smygande infall» utan äfven »snytande händigt det ljus, som spriddes af frihet att trycka», och slutligen vändes mot den nuvarande akademisten hans antecedentia i följande slutverser:

»Liten och nätt var hans sköld, tudelad på tvären och öfverst
Märkt med en krönt allongeperuk, derunder den röda
Frihetsmössan med inskrift: »*Jag och Fäderneslandet*».

Skämtet var, som man finner, mera smädeligt än qvickt, och kunde hafva retat ett mindre känsligt sinne än Järtas. »Jag har ej rätt att sjelf yttra mig om dessa rader», säger han dock i bref till Tegnér, »men nog tycker jag, att något qvickare, sannare och ändock lika elakt kunnat sägas om riddaren Hans. När jag får hela stycket, vill jag försöka att omarbeta denna bit deraf».

Det dröjde dock icke länge, förr än den sömnlöse Markall fick mothugg af Järtas hand. Ett af de bittraste utfallen i Stockholmsposten förskref sig från riddaren Hans, — dock tryckt honom ovetande och emot hans vilja, — och i Allmänna Journalen inflöto åtminstone fyra olika stycken af Järta, riktade mot fosforister och göter, ty han älskade icke någonderas öfverdrifter. Vid närmare bekantskap med det nya diktverk, som uppkallat honom till svaromål, gaf Järta dock derom följande omdöme till Wallmark:[1])

»Markalls sömnlösa nätter skattar jag i alla afseenden för den nya skolans mästerstycke. Det gör också en beräknad effekt. De som icke kunna försvara moraliteten deraf och

[1]) Järtas bref till kanslirådet Wallmark under åren 1819—23 förvaras nu å Kongl. biblioteket och äro sålunda allmänt tillgängliga; den anonymitet, hvilken Järta i flere af brefven påkallar för sina deri omtalade poemer och artiklar — och som väl också egentligen gälde samtiden —, är derför åt den litteraturhistoriska forskningen prisgifven. Utgifvaren af denna samling har dock icke funnit lämpligt att reproducera flera af dessa straff- och skämtsånger, hvilka mestadels äro mera elaka än roliga, än den härofvan nämda »Estetiska stråltoner», tryckt i Allmänna Journalen 1820 n:r 275 och »Den vittra tarfligheten» tryckt i Allmänna Journalen 1821 n:r 276.

Digitized by Google

icke känna, att de bästa verserna äro stulna, prisa dock den dikteriska talangen och tro den vara upphöjd öfver de platta rimmarenas förmåga. Mot ovett strider man illa med rent vett. Det fordrades således, att någon nedsteg på den smutsiga banan, för att bekämpa skändaren med samma vapen som hans. Jag har dertill icke nog skicklighet, men likväl har jag försökt att på hosföljande blad teckna några metriska karrikaturer.»

Det var det i Allmänna Journalen n:r 252 1820 tryckta *Fragment i den epo-metro-caniniska diktarten* eller s. k. Polysonettiaden som medföljde, en mot Atterbom riktad persiflage, som på sin tid synes hafva väckt någon uppmärksamhet. För nutidens läsare lär den vara tämligen onjutbar och har hela sin betydelse som en pendant till Markallsnätterna.

I Polysonettiaden hade Atterbom gripits för hufvudet såsom Markallsbekämpare. Järta antog honom dock icke vara författaren. Han säger i ett följande bref:

»Hvarken Atterbom eller Hammarsköld hafva kunnat redigera detta poem. Dertill fordrades en ny verklig talang, och det förundrar mig icke, att man tillegnar det ett förut i fosforismen okändt namn. Men nu då de nya skolpojkarne, förledda af en vigare sälle, vågat sig utom sina förskansningar, så borde man ej låta dem vinna någon terräng. Hammarskölds ovett betydde intet, ty det var för ärligen d. ä. dumt oförskämdt. De Atterbomska slungskotten, riktade upp i vädret, förvånade endast några studenter inom de metafysiska rullorna. Men denne skjuter oss med salt i benen och sådant fröjdar hela det respektiva svenska publikum. Således tror jag, att vi nu böra försvara oss icke direkte, utan genom en mängd oroande ströfverier i fiendens rygg. I qvickhet och ledighet af rörelserna äro vi, äfven efter Hammarskölds omdöme, nygöterna öfverlägsne. Då de förut tråkiga d—ne vilja göra sig roliga, borde man på allvar roa sig med dem».

I detta bref öfversändes den i Allmänna Journalen 1820 d. 25 Nov. införda parodien »Estetiska stråltoner, första stjernsonatens metafysiska allegro», hvilken är den qvickaste eller kanske den enda verkligt roliga af Järtas mot de nya skolorna riktade skämtdikter.

Digitized by Google

Järta var under detta år full af stridslust mot de nya »barbarerna» och hänfördes af förtrytelse, då det begynte talas derom, att nya skolan möjligen kunde stå väl på högre ort.

»Det är ömkligt», utropar han, »att män med anseende och talang cajolera den nya skolan. På visst sätt är äfven jag en neuter, ty jag tror att snillet kan röra sig skönt i nya formen, sedan det uppfylt de gamla. Men våra försökares oförskämda vanmakt kan jag aldrig förmås att gilla eller ens tåla. Och icke kan jag med någon popularitets-bindel göras blind för den skada, som dessa kraftcharlataner stiftat. Den röjer sig också öfverflödigt äfven i det allmänna lifvet. — På kronprinsens omdömesförmåga litar jag, men det har ej gjort godt, att Atterbom blifvit kallad att vara hans läromästare, om också bara i tyska språket. Afsigten dermed kan ej undfalla någon, som känner den rådande politiken. Ännu lefver Gustaf den tredjes minne hos nationen, och hvad skola de äldre och förståndigare tänka, när de se en sekt cajoleras, som smutsar ned den store konungen och allt högt och ädelt i hans tidehvarf, när Atterbom fästes vid kronprinsens person, till hvilken Hammarsköld dedicerat sitt pasquille mot Gustaf den tredje, Lehnberg, Leopold m. fl. Mitt inträdestal, om det någonsin kommer att hållas, skall ärligen, ehuru icke väl, uttrycka hvad jag i detta afseende tänker och känner».

Det var också under dessa intryck och i denna stämning som Järtas minnesteckning öfver Adlerbeth blef under vintern 1820—21 nedskrifven.[1]) Detta inträdestal i svenska akademien, som dock icke blef uppläst och kändt förr än 1826, är kanske en af de mest högstämda panegyriker öfver Gustaf den tredje och hans tidehvarf, som någonsin diktats; det frambesvärjer denne konungs minne, såsom förebild och inbegrepp af svensk fosterlandskärlek och kraft, till värn emot de förstörelsens makter, som Järta tyckte sig se hotande vända emot samhällets högsta lifsintressen. »Gustaf den tredje är vår fästning» skref han 1820 till Wallmark, och denna tanke är ända till öfvermått utförd i den historiska öfversigt af de sista femtio

[1]) I ett bref till Platen af 1827 säger Järta, att talet var färdigskrifvet i Maj 1821, och brefven till Wallmark, som tala om det samma såsom varande under utarbetning, skrefvos i Oktober och November 1820.

Digitized by Google

årens utveckling, som talet gaf till bakgrund åt Adlerbeths bild. »Gustaf den tredje såg vinningslystnadens och det klyfvande förståndets tidehvarf inträda, och han framstod för att rädda derifrån det svenska lynnets ädelhet och förena svenska sinnen».... »Den sanna måttstocken för all verkande kraft är verkets varaktighet», men varaktigheten af Gustaf den tredjes verk bevisas deraf, att medan i andra länder — i Fredrik den stores, Ludvig den XIV:s och Josefs — intet fått ega bestånd af hvad dessa store män stiftat, »verkar ännu ibland oss Gustaf den tredjes anda, han som sökte att i bestämda former fästa det eviga vid jorden, snillet vid gagnande mödor; lefver ännu ibland oss den ridderliga känsla för all skönhet, som Gustaf den tredje ingöt i nationens hjerta, och yttrar sig ännu bland menigheterna genom uppoffringar för Sveriges ära oeh genom en kärleksfull vördnad för hjeltedygder»;... »det är denna ära som under de sista vådliga skakningarna uppehållit staten och tronen».

Men om det år 1826 upplästa talet sålunda i rikt mått uppfyller de löften om det Gustavianska tidskiftets förhärligande, som synas gifna i brefven till Wallmark år 1820, förråder det deremot förvånande litet af just den tankegång, som då beherskade författaren. Det är uppenbarligen icke fosforister och göter, som 1826 bilda motsättningen till den lofordade hjeltens tidehvarf och dess sträfvanden, det är icke af dessa »barbarer» författaren nu fruktat anfallet på sin »fästning». Nu är det harmen öfver den »politiska materialismens», den moderna »liberalismens» läror som uppkallar hans minnen från Gustaf den tredjes tidehvarf, och i stället för en filippik mot den nya vitterhetsskola, som ofredade Leopold och svenska akademien, finner man utfall mot den politiska skola, som ofredade Carl Johan och kom med anspråk på ministerstyrelse. Det torde kunna antagas, att under tidskiftet 1820—26 har detta tal undergått åtskilliga förändringar, beroende på de tidsförhållanden som gjorde, att Järta i sina forna fiender fosforister och göter upptäckte bundsförvandter mot

Digitized by Google

en gemensam motståndare, att han glömde och förlät skiljaktigheterna i fråga om poesins väsen för öfverensstämmelsen i fråga om samhällsidealet.

Denna förändring i riktningen af Järtas polemiska verksamhet hade, såsom vi sett af den officiella men hemlighållna polemiken mot Argus, begynt redan på hösten 1821; den framträdde offentligt först år 1823, i det ögonblick då han, efter afskedet från landshöfdingebefattningen, på allvar tog itu med »den allmänna opinionens» tuktande och ledning. Skärmytslingen med fosforister och göter var förbi, och stämningen hade redan blifvit något blidare mot de vittra reformatorerna. Järtas program blef nu neutralitet och fredsmäkling mellan de kämpande litterära partierna. Hans intressen omfattade så många vigtiga grenar af samhällets lif, att de rent vittra spörsmålen lätteligen kommo i andra rummet, och då han nu skulle verkliggöra de länge hysta önskningarna att verksamt deltaga i dagens kulturarbete, blef det de sociala och politiska frågorna som hufvudsakligen påkallade hans uppmärksamhet.

Redan under åren 1816—18 hade dylika planer hvälft sig i hans sinne. Då var det väsentligen riksdagens rent reaktionära handels- och finanspolitik, som utmanade det kritiska och stridsfärdiga lynnet, och försvaret af »de administrativa principer, hvilka ensamma kunde försvara en europeisk nations dyrköpta kultur» föresväfvade honom då såsom en värdigare uppgift för en mans krafter än åliggandet att »indrifva kronoutskylder, utdela spanmål och pliktfälla bränvinssupare». Men innan dessa planer blifvit en verklighet, hade denna väsentligen ekonomiska kris gått öfver; och under 1823 års riksdag inträdde i det politiska lifvet, i de sväfvande samhällsfrågornas behandling, väsentligt nya faktorer. Oppositionen begynte, visserligen med stöd äfven af ekonomiska missnöjen, att blifva hvad man med en i förstone sväfvande fras kallade »liberal»; den grep nu efter konstitutionella spörsmål och fordrade reformer i lagstiftning och förvaltning.

Digitized by Google

I Järtas ögon var dock denna opposition icke bättre än den förra, och full af misstro och fruktan gentemot denna andes yttringar utkastade han programmet för den nya tidskrift, som skulle »varda i ordets egentliga mening kritisk, det vill säga undersökande» och afse att »hejda den fart till despotism i fråga om statens angelägenheter, hvilken man söker att gifva åt ett i offentlig verksamhet inträdande slägtes välvilliga ifver». Det var den bekanta tidskriften *Odalmannen,* som på hösten 1823 af sin utgifvare sålunda föreställdes för den svenska allmänheten, och med hvars inträde på den politiska arenan Järta bestämdt angaf sig som en motståndare till de liberala idéer, hvilka på de flesta samhällslifvets områden nu begynte göra sig gällande. Sin egen ståndpunkt angaf utgifvaren i följande ord:

»Till någon, förr eller senare synbar, inverkan uti statslifvet syftar hufvudsakligen denna tidskrift. Dess utgifvare betraktar staten icke såsom ett dödt mekaniskt konstverk, utan såsom en organisk skapelse, lifvad af menskligheten anda. Skön konst i allmänhet, och särskildt poesin, hvaruti denna anda friast uppenbarar sig, står således i nära gemenskap med hans politiska åsigter, och utgör, efter dessa, ett af statens vigtigaste behof. Han önskade derföre, att poemer af mästare kunde i följande häften intaga det rum, som några versstycken, författade af en dilettant, uti detta första blott utvisa. Inom vissa skaldeslag och till vissa föremål anser han dem icke fordra att inskränkas. Han är ej en anhängare af de vittra konstdomare, som i poesien förakta allt annat än formen, men icke heller af dem, som skatta dess värde endast efter innehållets nyttiga redbarhet. Till statens fullkomligare utbildning verkar skalden icke blott genom de stora och sanna idéer, åt hvilka han gifver en hänförande eller angenämt intagande åskådlighet, utan förnämligast genom väckelsen af det sinne, som allena kan fatta statens inre väsende och vårda dess helgd. Det är detta sinne för det sköna och det ädla, som bildar den i en aktiv bemärkelse frie mannen, och män, fria af en egen inre kraft, behöfva menniskosamfunden mera än allt annat. Den enklaste vårens blomma gifver verksamhet åt denna högre lifskraft, hvilken lyfter menniskan öfver djuren. Trälen, med sina fattiga begrepp om tingens värden, ser henne ej, eller skattar

Digitized by Google

henne ringa. Inom den gärdesgård, som omsluter hans verld, tillegnar han sig intet mera af naturens rikedom än gräset, som hans boskap, och säden, som han sjelf trängtar att få förtära. Ehuru icke utbildadt, yttrade sig skönhetssinnet uti våra förfäders ädla tänkesätt och ärofulla värf, samt yttrar sig ännu hos vår allmoge i dess fester. Derifrån utgick ock den aktning för humaniora, som de gamla uppfostringsanstalterna utmärka. En nyare tids realism har utträngt mycket af dem, likasom njutningarna inom krogstugan småningom afvända den landtliga ungdomens nöjen ifrån majstången. Deremot skryter man nu med frihetsbegrepp, som, i följd af sin materialistiskt negativa ensidighet, föra till råhet och derifrån, förr eller senare, till slafveri. Hvad annat är den konstitutionella friheten, sådan dess allmänna teori uppgöres af hennes kortsynta loftalare och ofta af hennes högmodiga agenter utöfvas, än en stängsel, en uppstapling af hinder för hvarje mera än mekaniskt bestämd rörelse af statens organer, jemväl de ädlaste? Samma makt till motstånd och samma värn för näringsmedel, som de modernaste statsformerna skola förvara åt folken, eger björnen i i sina ramar och tjuren i sina horn och vilden i sin stridsyxa. Sina missnöjen, sina lystnader, sitt hot framryta de med samma obändiga yttringskraft, hvaruti man nu vill, att den menskliga tankens högsta rätt skall bestå. Kontroller ega visserligen värde i en statsförfattning. De kunna likväl blott beskydda, men icke lifva förmågan till frihet, de äro hennes döda försvarsvapen, som fordra att användas af en förståndig vilja. Verksam till något stort och ädelt blifver den skyddade förmågan då först, när det skönas känsla dertill uppkallar och leder henne».

Hvad denna vältaliga teckning af statslifvets betydelse, denna motsättning af den döda mekanismen och den lefvande organismen — i tillämpningen hade att betyda, derom fick läsaren en något klarare föreställning genom de tre artiklar, som bilda det första häftets hufvudsakliga innehåll.

Utom några poemer af högt fosterländskt patos och ett par smärre idyller förekom här en anmälan af Wallins vitterhetsarbeten. Der ordades först i korthet om den nya vitterhet, »hvars idkare antingen nedstego i den djupa forntiden för att derifrån upphemta de förgångna kämpars kraft, eller, ensliga och skygga för det verkliga

Digitized by Google

lifvet, irrade i aningens och trånadens tomma rymder», om »de unga lärlingar som saknade en mästare och deras anfall mot gamla mästare som saknade lärjungar», om »några stolta ungdomskraft, som sökte göra sig gällande genom oblyga kritiska utbrott, dem ifrare å andra sidan härledde från skadelysten arghet», samt om den gamla skolans misstag att »såsom något brottsligt bedöma sjelfva det berömliga sträfvandet till en ny höjd, i stället för att blott beskratta deras öfverdåd, som utan tillräckligen öfvade krafter ville med storm den intaga.» Men sedan sålunda rättvis tuktan utdelats åt ömse sidor, föreslår Järta de begge skolorna, att med ömsesidigt erkännande af begångna fel förena sina krafter mot en gemensam fiende, »mot det tidslynne, som med stora steg framgår att härja nationens kultur och ära, lika afvogt mot all vitterhet och all skön konst, gammal eller ny, klassisk eller romantisk». — Det var Argus, Courirerna och deras vänner inom och utom riksdagen, som härmed åsyftades.

I artikeln Statistik — en samling af paradoxer och qvickheter, hvars make vår literatur knapt har att uppvisa — beskrifves närmare detta tidslynne såsom en »äflan att i samhällslifvet upphöja medel till ändamål och förnedra ändamålen till medel», att »främja det fysiska lifvets yttringar med förakt för den högre menniskoförmågans utveckling», att »offra för det omedelbart nyttiga alla statslifvets och nationens högsta intressen». Åt läsaren bjödos derjemte sådana tillämpningar af dessa allmänna satser på dagens förhållanden, som när med hänsyftning på Anckarsvärds ryktbara process, författaren ironiskt utbrister: »Man må nu bäst man vill hålla tal om Sveriges sjelfständighet och urgamla krigsära; vi kalla dem för utnötta fraser. Man må svänga framför våra ögon Gustaf den andra Adolfs och Carl den tolftes slitna segerfanor; vi upplyfta, till bevis på vårt jemmerligen utropade betryck, ett par kasserade ryttarebyxor, och svärmeriet faller»!

Slutligen bjöd artikeln »Om allmänna undsättningsanstalter» på en not, som begynte: »Faderlighet är en

Digitized by Google

karakteristisk egenskap, som i de äldsta tiderna och äfven i de nyare allt sedan Gustaf den I utmärkt Sveriges regering... Jag önskar, att nya konstitutionella begrepp icke måtte lösa ett kärlekens band, hvilket i sekler sammanhållit det svenska samhället, samt förvandla Sveriges konungar till endast representerande magnater, utan annan verkningsförmåga än den att välja de fogdar eller rättare, som skola utöfva deras makt öfver folket». Härefter följde en i kraftiga ord affattad protest mot den »liberala» samhällslära, som »anser staten vara ett *bolag*, efter frivilligt aftal sammansatt endast för att, med bolagsmännens förenade kraft, skydda hvarje enskilds så kallade »tvångs rättigheter».

Odalmannens uppträdande på det publicistiska fältet var en händelse egnad att väcka den lifligaste uppmärksamhet. Järtas namn var äfven för den stora allmänhet. som under de sista tio åren förlorat honom ur sigte i det politiska lifvet, förknippadt med minnen sedan 1809, och från embetsmannakretsarna hade otvifvelaktigt spridt sig någon dunkel föreställning om hans väldighet i framställningens konst. Men såsom författare kunde han knapt vara känd, då hans anonyma ungdomsskrift räknades till bibliografiska rariteter och de bästa af hans utlåtanden lågo gömda i embetsverken. Så mycket större blef öfverraskningen, när man med ens fick syn på denna fulländade mästare i språk och stil, hvilken Leopold helsade som »ordföranden i den svenska prosan».

Och när nu härtill kom, att de många, som med ängslan och oro lyssnat till hvarje yttring af politiskt nyhetsmakeri, funno uti denna hänförande framställning sina egna farhågor uttolkade, sina egna aningar förvandlade till full visshet, sina motståndares synder vederbörligen lagförda och fördömda såsom förbrytelser mot allt det heliga på jorden, och när dertill lofvades ett fortsatt krig mot dessa samhällets onda makter, då sågo nog desse i den nye journalisten, såsom Leopold uttryckte sig, »den utlofvade, hvars herradöme är uppå hans skuldror» och

Digitized by Google

tänkte med denne, att »den som räddande deltagit i en statshvälfning, redigerat en konstitution, beklädt en ministerpost och styrt med beröm en provins» skulle mer än någon annan vara mäktig att lyfta pressens anseende, men framför allt att nedgöra Argus, Anckarsvärd och Anders Danielsson. Äfven de, som icke delade utgifvarens åskådningssätt eller gjorde sig full reda för de ståtliga anatemernas politiska syftning, njöto af språkets mäktiga klang och skrattade åt de blixtrande infallen. Tegnér, skrifver Beskow, har uttalat loford öfver Odalmannen starkare än jag vet honom hafva yttrat om någon annan litterär produkt, och i embetsmannakretsar inom hufvudstaden som i landsorten var nog bifallet enstämmigt. Inom riksdagens oppositionsparti och i den liberala pressen utföll naturligtvis omdömet helt annorlunda. Riksdagsprotokollen förvara mer än ett utfall emot den »servilism» och »hyperidealism», som ansågos utmärka Odalmannens politiska läror, och det talades tämligen oförstäldt om, att Järtas pension skulle nästa riksdag varda indragen.

Egendomlig var att se den verkan den nya tidskriften frambragte i det fosforistiska lägret. Den helsades af Litteraturtidningen med en anmälan, som till väsentlig del var en polemik emot fredsstiftaren. Åt tidskriftens syftning tillerkände recensenten visserligen »bifall af de läsare, som önska sann upplysning»; men vid undersökningen, huru detta syfte blifvit upphunnet, öfvergick han snart till en allvarlig kritik. Poemerna — Järtas egna, och de enda han offentligen erkänt som sina, — erhöllo ett sötsurt loford. Recensenten fann väl, att J. kunde »*redan* ställa sig vid sidan af de flesta i vårt fädernesland, som blifvit helsade som krönte poeter»; »men fordrar man af skalden en lyftning som .. i lefvande och individuella bilder uppställer tiders och personers innersta väsen, så återstå visserligen några trappsteg, innan hr J. hinner sjelfva bottnen af poesiens djupaste endast för få tillgängliga grufva».

För öfrigt antyddes längre fram i recensionen, att dessa styckens förtjenst just berodde derpå, att de upptagit den

Digitized by Google

nya skolans anda. Endast »Den drömmande rosen» omnämnes med större aktning såsom »ett romantiskt epigram, i hvilket gracerna ystert leka, men så, att ett djupt allvar gifver sjelfva leken en högre betydelse[1])».

Åt artiklarna »om Statistik» och om »allmänna undsättningsanstalter» egnade derefter recensionen stora loford, dock, som det synes, hufvudsakligen för att erinra derom, att Sv. Litteraturtidning och dess medarbetare redan längesedan uttryckt samma åsigter, och att ämnet blifvit på ett mera vetenskapligt sätt behandladt i tidskriften Sveas artikel »Om falsk och sann liberalism». Men hufvudstommen af anmälan utgöres af ett svar på Järtas uppsats öfver Wallin och deri förekommande yttranden om gamla och nya skolan. Recensenten erinrar, att de fredsälskande tänkesätt Järta uttalat, »nya kanske för den gamla skolan, *längesedan* äro gamla för den nya» och af henne först offentligen blifvit yttrade, men »fruktar, att det sätt hvarpå de i Odalmannen blifvit framställda skall af den nya skolan finnas föga granlaga». Han upptog derefter med liflig förtrytelse de uttalanden, i hvilka Järta karakteriserat de unge, och upprepade slutligen den meritförteckning för den nya skolan, som man kände redan från polemiken mot Wallmark, och hvilken skulle ådagalägga, att allt hvad godt funnes i de senaste årens vitterhet och hela andliga kultur — egentligen vore en frukt af denna skolas arbete.

Hvad som i synnerhet framträdde i denna recension var känslan af sårad värdighet. Fosforisterna, segrare

[1]) Detta omdöme roade särskildt författaren, som i bref till Beskow säger:

»Detta lappri är en parodi men utförd med en viss allvarlighet. Ingen annan idé ledde mig, då jag i hast rimmade ihop detta Nürnbergerstycke. Jag ville göra en grannlåt, som skulle se någorlunda ledig och angenäm ut. Utan att förkasta någon genre eller någon smak, finner jag i den modernaste ett mystiskt skimmer, som tio eller tjugu år härefter blir så gammalmodigt som Dalins jeux d'esprit. Den förste, som red på en sol- eller månstråle, menade något dermed; men vi andra sitta på sådana conventionella idéhästar lika tanklösa som på andra redbara ök...» Ungefär liknande ord förekomma härom i brefvet till Leopold af den 8 Febr. 1824, tr. i Brinkmanska arkivet d. 2 s. 389.

Digitized by Google

på slagfältet, efter egen mening, och berättigade att diktera fredsvilkor för motståndarne, ville icke höra sig föreläsas om sina ungdomliga öfverdrifter och satte deremot upp hvad de med skäl eller oskäl kunde betrakta som frukten af sin polemiska och poetiska verksamhet. Det förtröt dem att af en man, den de på det poetiska området betraktade såsom dilettant, blifva »behandlade som skolgossar», såsom Atterbom samtidigt skrifver tili Beskow. Känslan af sålunda förolämpad värdighet var ömsesidig. Den gemensamme vännen Beskow hade i samma dagar (d. 2 Nov.) erhållit bref från Järta, hvari denne å sin sida säger om Upsala-recensionen:

»Tonen är en skolmästares. Han slår ej hårdt på den framräckta handen, men han tror den vara framsträckt för att tigga skonsam handplagg. . . . Det lynne, som recensionen i denna del uppenbarar, bedröfvar mig icke för min skull utan för det nya slägtets. . . . Jag har ej framstält mig som en stolt fredsmäklare; men jag har yttrat min önskan, att de krigande ville sluta sin onyttiga strid, hvaraf endast deras gemensamma fiende drager fördel. . . . Mig, som lefver i det lugna Falun, angår det icke, att det ena följet måttar en åsnelort (sit venia verbo) efter *Tegnérs* Axel [1]) och det andra fläckar ner *Euphrosines* [2]) nya dolman. Men såsom svensk och far till fyra svenska ynglingar angår det mig, att man från alla sidor förnedrar det svenska namnet och förvildar eller förfäar det svenska sinnet. Jag hoppades, att ungdomen snarast skulle bringas till sans och till besinning af det oädla i sådana upptåg. Men jag har bedragit mig, Blom och andra till stor fröjd. Då Leopold gillar mitt bemödande, hvarom ett oväntadt och rätt innerligt bref ifrån honom vittnar, är det herrarne i Upsala som misstyda det, för att med anledning deraf rusa ut mot *alla* neutrala. De borde likväl mindre än någon envisas med en princip, som störtade Napoleon, den att ej erkänna någon neutralitet; ty de äro inga Napoleoner. . . . Hädanefter kommer

[1]) Syftar på den bekanta recensionen öfver Axel i Sv. Litteraturtidning 1822 n:r 10.

[2]) Syftar tydligen på den i Stockholmsposten 1823 n:r 238—41 införda recension öfver »Vublina, dramatiskt poem af Euphrosyne.» Järta kallar denna recension för »oädel», och säger sig hafva tänkt i ett följande häfte af Odalmannen — utan att vidare beundra hvarken förf. eller detta hennes arbete — tillrättavisa den samma, men afstått från att vidare befatta sig med vitterhet.

Digitized by Google

jag att vara varsammare. Min välvilja för de unga, som möjligen kunnat blifva dem i flera afseenden nyttig, skall jag ej vidare utbjuda. Den räckta handen kan jag, när den ej med ärlig och varm känsla emottages, återdraga, för att presentera dem något annat föremål för skolmästare-riset. . . . På recensionen svarar jag icke, så framt ej slutet, som ännu ej synts, ålägger mig det.»

Men Järtas sinne var icke oförsonligt. Få år derefter satt han i de ungas lag i Upsala och knöt med Atterbom en vänskap, som varade till lifvets slut.

Ett motstycke till Litteraturtidningens recension var den alltigenom hänförda och berömmande anmälan, som d. 1 Nov. blef synlig i Stockholmsposten, och hvars författare var Beskow. Men allmänhetens uppmärksamhet fängslades snart af en annan recensent, som några veckor derefter uppträdde i Allmänna Journalen och mot det i Odalmannen framträdande åskådningssätt inlade en gensaga af allvarligare art.

Det må här lemnas oafgjordt, i hvad mån Järta hade fog att företrädesvis emot sin samtid af 1823 rikta de förebråelser för politisk materialism, som äro utgångspunkten för den i Odalmannens första häfte intagna artikeln »Om statistik». För den, som fått vänja sig vid de mera drastiska yttringarna af den modernaste »realismen», förefalla utan tvifvel Argus' föreläsningar skäligen oskyldiga, och man förstår ej rätt, huru ens Anckarsvärds eller Longbergs uttalanden kunde anses förtjenta af en så skarp tuktan. Men som en persiflage öfver det tänkesätt, hvilket i samhällslifvet endast ser en gyttring af intressen och i staten ett verktyg för individens tillfälliga välbefinnande, har dock denna artikel ett för alla tider beståndande värde och skall säkerligen 1883 kunna läsas med samma nöje som för sextio år sedan. — Man får blott ihågkomma, att till arten af detta författarskap med en viss nödvändighet hör, att det roar genom paradoxer, att det väcker eftertanken stundom endast genom att reta till motsägelser, att det rör sig

Digitized by Google

lekande mellan ytterligheter och ofta lemnar åt läsaren sjelf att träffa det rätta, som gifver en grundad öfvertygelse i behåll. Att det för tillfället var statistiken, som fick uppbära de bitande huggen af Järtas sarkasmer mot tidsandan, hade utan tvifvel sin förklaring närmast deri, att oppositionsmännen för dagen, för hvilkas verkliga syften han icke hyste någon aktning, tagit sig för att begagna statistiska beräkningar af skattebördorna som vapen emot regeringen, och att Järta, som under det föregående året sjelf varit sysselsatt med de påbjudna statistiska beräkningarna till landshöfdingeberättelsen, haft godt tillfälle att iakttaga, dels huru otillförlitliga primäruppgifterna för de flesta af dessa beräkningar ännu voro, dels huru lätt dessa uppgifter kunde misstydas och missbrukas till rent af orimliga slutsatser. Den rätta titeln på Järtas uppsats hade varit »Om missbruket af statistiska beräkningar», och derom har han ock onekligen på ett mästerligt sätt utsagt några för alla tider giltiga och nyttiga sanningar. Svagast är hans framställning, der det gäller att bestämma statistikens verkliga värde och betydelse, och utan tvifvel missförstår han det statitiska »medeltalets» så väl vetenskapliga som praktiska värde. — Just i denna kärnpunkt fick han ock genast en recension i bref från Leopold, med svaret hållet i samma tonart som anfallet. »En kritik kunde tilläfventyrs göras», säger Leopold. »Det är sant, att statistikerna addera tillhopa enheter af mycket skiljaktigt slag och värde. Men om det gifves hufvuden, hvaraf ett enda stundom går upp mot tjugu, femtio, hundrade, så gifves deremot äfven halfva, fjerdedels och sextondels hufvuden (t. ex. vår vän Lorenzos och vissa riksdagstalares) hvilka dertill utgöra största antalet; så att med ett l'un portant l'autre, det vanliga beräkningssättet väl torde låta försvara sig.» I denna troligen endast för sarkasmen mot Hammarsköld nedskrifna anmärkning ligger i sjelfva verket sanningen om statistiken som medeltalsvetenskap. — Wallmarks recension i Allmänna Journalen är åter i denna del skäligen matt och innehåller

Digitized by Google

föga annat än ett beklagande af ett snilles »öfverdrifter» och »karikaturer» och några mer eller mindre svaga utfall emot idealismen i den historiska uppfattningen. Järtas svar på denna del af hans recension hör till det qvickaste som i svensk polemik förekommit, och i hans deraf föranledda utflykter på det historiska området, beträffande de tre konungarne Gustaf Adolf, Carl den tolfte och Gustaf den tredje, ligger i sjelfva verket ett program för historisk uppfattning, som sedermera med större eller mindre framgång utförts af åtskilliga svenska historieskrifvare och minnestecknare.

Långt betydelsefullare var emellertid den del af Allmänna Journalens recension, som den 19 November under rubrik »Postcriptum till anmärkningarna i anledning af den i Odalmannen införda artikel om Statistik», inleddes med några reflexioner, hvilkas udd väl ej alldeles undgick Järta, men som i sin rätta betydelse först långt efter Järtas död kommit att framstå i sitt rätta ljus. Bland de förebilder, som recensenten förevitade Järta att hafva följt, förekom nämligen: — »Sir Robert Filmer, som hade påstått att menniskorna ej voro födda fria, att de följaktligen icke kunde hafva frihet att välja hvarken regering eller regeringssätt». Derefter fortsätter recensenten:

»Som Sir Roberts skrift utkom några år, sedan England gifvit sig *en ny dynasti*, satte harmen öfver denna lära pennan i handen på den store filosofen Locke, såsom synes af hans yttrande i företalet: »dessa blad, hoppas jag, skola vara tillräckliga att på obestridliga förnuftsgrunder uppresa *vår närvarande konungs och store återställares tron*, en tron som *bygd på folkets val, den lagligaste af alla tronåtkomster*, gör hans rättigheter fullkomligare och oförnekligare än någon furstes i kristenheten ..... Konungen och nationen hafva så grundligen vederlagt sir Roberts hypotes, att jag förmodar, det ingen hädanefter skall understå sig att uppträda mot vår gemensamma säkerhet eller att advocera för träldomen, eller ega den svagheten att låta sig förvillas af motsägelsen i en populär stil, väl turnerade perioder och en välljudande engelska».

Hänsyftningen var för tydlig att missförstås; anklagelsen för *legitimistiska* tänkesätt var för en af 1809 års

Digitized by Google

män föga känbar och Järta afvisade den i sitt svar med ett förtrytsamt hånlöje. Men han hade må hända annorlunda spetsat sin replik till detta utfall, om han känt den märkvärdiga scen i konung Carl Johans kabinett, hvarom Wallmark i sin sjelfbiografi långt efteråt berättade och som visar, att *konungen sjelf* varit upphofvet till hela recensionen. Berättelsen lyder som följer:

Än skrattande än knotande hade Carl Johan hört Wallmark uppläsa de roliga huggen åt alla sidor uti artikeln om Statistik, men vid nästföljande artikel om »Undsättningsanstalter» och dess utfall mot »samhällsfördraget» och mot läran om samhällsmaktens utgående från folket, utbrast han: »Est-il possible? Lui, libéral de vieille date, un des auteurs de notre pacte social, parler ainsi et dans un pays qui dans moins de cent ans a six fois fait usage de ses droits! Comment, heurter ainsi de front une vérité reconnue depuis les siècles les plus reculées. Chosroes le grand, monarque persan, recommandait à son fils Hormisdas de se rappeler que les rois existent par et pour les peuples et non les peuples par et pour les rois. Si à l'extinction ou à la déthronisation d'une dynastie regnante, le droit d'en élire une autre retourne au peuple, ce droit doit être inhérent à lui, parce que ce qui retombe ou retourne à quelqu'un doit naturellement lui avoir appartenu auparavant. C'est clair cela!» — Derefter tillade konungen: »Il faut faire une réfutation des attaques de Mr Järta et je vous en prie». — Trots sina undflykter blef Wallmark tvungen att åtaga sig det vådliga uppdraget att draga i härnad mot den i dylika strider fruktade Järta, och »anmärkningarna» med sitt postscriptum infördes i Allmänna Journalen.

Det behöfves verkligen denna förklaring för att rätt förstå, huru i synnerhet den sistnämnda afdelningen af recensionen kunnat tillkomma. Carl Johan lefde just under året 1823 i en ständig oro för den nyvaknande legitimitetspolitiken, och då hans egen dynasti ju helt och hållet hvilade på en grundval, som de europeiske legitimitets-

Digitized by Google

ifrarne förkastade, var han ytterligt ömtälig för allt som kunde sätta dess rättmätighet i fråga. Den rätta teoretiska bestämningen af samhällets väsen och ändamål intresserade naturligtvis honom såsom nyvald konung mycket mindre än den teoretiska grundvalen för dynastiens tillvaro, och der han misstänkte något bristfälligt i detta hänseende, der var teorien i hans ögon snart dömd.

Den på kunglig befallning författade recensionens hufvudsyfte är också tydligen att skarpt utmåla alla vederstyggligheterna af *den* lära, som härleder konungens makt ur *något* annat än »delegation af folket», vare sig ur styrkan eller ur Guds förordnande eller ur arfsrätten, — för hvilket ändamål icke försmåddes berättelsen om konungen af Cochinkina, som »sedan han blifvit förklarad för monark allenast af Gudi, begagnade sina undersåtares ansigten till spottlåda». Och legitimitets-spörsmålet släpper sedermera recensenten icke ett ögonblick. Ty sedan han med mycken lärdom kommit fram till sin hufvudsats, att »statsfördraget». folkets fria »delegation» är den enda förnuftiga grunden för samhället och för regeringsmaktens tillvaro, är han icke mindre ängslig att ur samma synpunkt upptaga och vederlägga den farliga invändningen, att »om fördraget mellan konung och folk kan frivilligt knytas, kan det ock lika frivilligt upplösas». Han mödar sig nu lika flitigt för beviset, att fördragsteorien »helgar en monarks rättighet lika väl, han må innehafva tronen af val eller af födsel»; att »fördraget afslutas omedelbart med monarken och medelbart med hans familj». och att »ingen fara deraf uppstår för tronens ärftlighet i framtiden». Sålunda fortgår recensenten, skiftesvis fördömande legitimitets-lärorna och revolutions-teorierna, förklarande fördragsteorien, åberopande bibeln och historien, för att visa, huru folken taga sig konungar, och anförande skaldens ord:

»Le premier qui fut roi fut un soldat heureux»

som ett uttryck af den allmänna erfarenheten, att »dynastier grundas af stora härförare». Det hela bestämmes af den grundtanken, att Odalmannens satser hade åsyftat rätts-

Digitized by Google

förhållandet mellan *regent* och *folk*, — hvilket för hvar och en, som uppmärksamt genomläser skriften, visar sig vara ett fullkomligt misstag.

Järtas utfall i Odalmannen mot fördrags-teorien och uppfattningen af stat och samhälle som ett bolag, hade i verkligheten *intet* syfte å de konstitutionella spörsmålen. än mindre å de dynastiska. Det afsåg, i det sammanhang hvari det förekom, helt enkelt frågan om statsmaktens gränser och uppgift och innebar en gensaga mot den läran, att staten uteslutande är en rättsanstalt, hvarur med sträng logik skulle härledas det resultatet, »att staten må vägra sin omvårdnad åt en hvar som icke påkallar dess försvar mot menniskovåld». »Nej», fortsätter Järta, »staten är något högre än ett försäkringsbolag, som endast efter betingade föreningsstadgar lemnar för vissa rättigheter värn emot yttre våld, något ädlare än ett förlagskontor, som försträcker för att vinna ... Biet och myran kunna ej såsom menniskan utbilda sina slägten till högre fullkomlighet ... Men de söka dock icke att isolera sig, såsom rofdjuren; de känna hvad de ej begripa, de känna och lyda en oemotståndlig dragningskraft till samhällighet och ömsesidigt bistånd. Och då vågar den rättslärande menniskovislingen att anse sitt ädlare slägtes naturnödvändiga förening i samhällen vara tillkommen medelst afhandlingar, hvilka, om de frivilligt kunde knytas, skulle äfven lika frivilligt kunna upplösas. Då bestämmer han lika godtyckligt denna förenings ändamål och inskränker den till de högsta vilkoren för samfundslifvet. Då tillägger han en enda generation rättighet att bryta den utvecklingskedja för hvarje folk, hvars första ädla länkar uppstiga ur dess sagor».

I våra dagar skulle den allmänna samhällsåsigt, som tydligen uttryckte sig i denna och flera andra af Järtas skrifter, kännetecknas som »katedersocialism» eller hvad man må kalla den nyaste formen af protest mot de ensidiga »manchester»-lärorna. Men med legitimitetsteorierna egde de icke det ringaste samband. I den digra motskrift som Järta i form af »Bihang till Odalmannen» utgaf mot anmär-

Digitized by Google

karen, hade han ock lätt att uppvisa detta förhållande. Men då han nu angripits för sitt utfall mot samhällsfördragets teori, inlät han sig tillika i ett fullständigt försvar för sin lösligt utkastade sats, och vände mot sin motståndare en verkligen mördande granskning af hans motsatta åsigt. Järta erkände sig sakna den filosofiska underbyggnad, som erfordrades för en så fullständig analys af denna lära, som tillika kunde gifva en positiv förklaring af samhällets väsen; men knappast har på svenskt språk någon fullständigare och mera slående *kritik* af »samhällsföredragets» teori blifvit framställd, än den Järta nedskref i det sista kapitlet af denna afhandling. Det är, utan filosofiska termer och abstrakta deduktioner, det sunda förståndets egen vederläggning af just den lära, som framför andra gjort anspråk på att vara ett uttryck af »common sense».

Full af mod och stridslust hade Järta begynt sitt litterära företag, och i känslan af att vara en fri man, oberoende af regeringen så väl som af den »allmänna opinionen», hoppades han, visserligen med bättre grunder än efter honom någon svensk journalist, att kunna beherska åtminstone en del af denna opinion och småningom kring sig förena Sveriges bästa litterära krafter. Men han hade bedragit sig på sitt eget lynnes spänstighet och motståndskraft. Knapt utkommen på den efterlängtade journalistiska arenan, ryggar han tillbaka icke så mycket för de första slängarna som för sjelfva publiciteten, och intages icke af fruktan, men af en afsmak för stridsplatsen, stridssättet och »sällskapet», som tvärt öfvergår till förakt för den »publicistiska ligan». Härtill kom, att han missräknat sig på medarbetarne: den ende, som räckte honom ett kraftigt handtag, var Franzén, af hvars dikt »Mötet vid Alvastra» de tre första sångerna inflöto i tidskriftens andra häfte. Beskow lemnade ett mindre bidrag, som aldrig hann införas. Men Tegnér var och

Digitized by Google

förblef borta, och det harmade Järta, som räknat på hans medverkan. Redan den 23 Nov. 1823, således ej två månader efter utgifvandet af Odalmannens första häfte skrifver Järta till Beskow:

»Mig, som ej älskar att omtalas hvarken till godo eller ondo, plågar det visserligen att dag ifrån dag stå till åskådning på publicitetens kåk ... Men jag måste hålla ut med den sottise jag börjat, intill dess jag med heder kan gå tillbaka. Efter stunden dertill längtar jag, mest likväl af skäl, som ännu blott jag känner, men som mera än alla kritiker och allt ovett göra mig olustig. Jag skall en annan gång yppa dem».

På Beskows fråga gaf han härom i nästa bref följande besked, som är af ett visst intresse, äfven såsom bekräftande hvad man förut känner om några äldre tidskriftsplaner inom kretsen af Järtas vänner.

»Hvad jag nämnde om en man, som hittills ej visat interêt för mitt företag, hade afseende på Tegnér. Dock, jag bör ej ännu efter hans vanliga nonchalance bedöma hans afsigt. Redan år 1816, då jag vistades i Stockholm och Tegnér ditkom, yrkade han, att man borde sammansätta sig och utgifva en journal. Jag kunde då ej, lofva säkert något bidrag dertill, men förklarade mig, så vidt jag medhunne, vilja skrifva ett eller annat stycke. Leopold i början ifrig för idén blef, som Tegnér trodde, dragen derifrån af Wallmark. Man kom i synnerhet icke rätt väl öfverens om syftningen, som Tegnér, gubben Adlerbeth och jag m. fl. yrkade böra blifva neutral i det egentligen literära. Slutet blef, att hvar och en en gång skulle skrifva något och insända till Wiborg, hvilken skulle blifva utgifvaren. Tegnér reste med föresats att ensam, om andra ej ville göra något, sätta saken i gång. Men ingen bit kom ifrån honom och ingen från någon annan. Fem år dereſter, när ett tryckeri här blef inrättadt, skref jag till Tegnér, att nu kunde anstalten utföras under min direktion, ehuru jag, då ännu i tjenst, ej hade ledighet att deruti deltaga. Intet svar. — När jag fått afsked, beslöt jag att utan rådplägning med någon, som en enfant perdu, börja det så länge omtalade företaget och åtminstone visa möjligheten deraf. Då Tegnér var här i somras, bodde han på ett landställe hos sin svågers morbror bergshauptman Pihl. Morgonen efter sin ankomst besökte han mig på mitt landställe. Han sökte då öfvertala mig att flytta till Stockholm och gjorde mig en proposition att blifva sekreterare i svenska akademien, som borde få en verksammare

Digitized by Google

existens m. m. Jag framställde mina skäl att ej öfvergifva mitt lilla kastell och förklarade mig alldeles icke duga till den i fråga varande befattningen; äfvensom jag yttrade mina tvifvelsmål om nyttan af den plan han uppgjort för att göra akademien verksam. Nu voro redan de tvenne första arken af Odalmannen tryckta. Jag lemnade honom dem, han stoppade dem i fickan; vi samtalade om andra ämnen, foro derefter tillsammans att äta middag hos Pihl. Under det vi voro der, hade han ej lägligt att genomögna dessa ark, utan sade mig blott, att han af rubrikerna funnit, att jag skrifvit ett par allvarsamma poemer, hvartill han, med en ärlighet som jag högaktar, sade sig icke anse mig fallen. Hela eftermiddagen talade vi för öfrigt om hvarjehanda och äfven något litet om journalen, hvartill han lösligen lofvade att lemna något stycke. Jag for hem tidigt och han återvände med sin svåger morgonen derpå. Sedermera har jag ej hört af honom, ehuru jag väntade, att han, sedan han läst min anmälan och deraf sett journalens syftning, skulle skrifva mig någon rad derom. — Som sagdt, detta stillatigande kan härröra från lättja, men emellertid har äfven jag, som ej vill tigga biträde till ett företag af mera intresse för andra än för mig, icke skrifvit till honom eller ens sändt honom något exemplar af häftet».

Järta var sårad af denna Tegnérs »indifferentism» som han fann för mycket »professorlig» och stridande mot den höflighet man kunde fordra äfven af snillen. Tegnér å sin sida skref till de mäklande vännerna Beskow och Franzén, att han aldrig lofvat något till journalen, icke ens blifvit ombedd om bidrag och ej ville insända bidrag ouppfordrad, hvarjemte tydligt framsticker, att han ogillade Odalmannens hela program, hvari äfven han såg en syftning till den reaktionära politik, som han vid denna tid lifligt afskydde.

Så kom det sig, att Odalmannen blef blott ett vackert styckverk i vår litteratur. Det andra häftet var färdigt i Juni 1824 och innehöll utom Franzéns poem en artikel om Nordamerikanska staternas materiella tillväxt samt en uppsats om Adam Smiths ekonomiska system, begge af Järta sjelf, den sistnämnda med ett löfte om fortsättning, som visade, att ett tredje häfte ingick i planen. I detta häfte hade Järta ock ämnat meddela ett

Digitized by Google

satiriskt stycke om »potatisodlingen»; men redan i September förmäler han sig vara mest böjd för att afbryta det hela, och dervid blef det. Svaret till Wallmarks journal utkom vid denna tid, och dermed sade Järta sin offentliga publicistiska verksamhet farväl. Ännu i Februari 1825 talar han i bref om möjligheten af ett tredje häftes utgifvande, men nu hade, utom de upprepade anfallen i tidningarna, kommit äfven till Järtas öron det ryktet, att »klandret mot Odalmannens ultraism genljudade äfven från de kungliga rummens murar», — och medvetandet af att vara så missförstådd äfven på detta håll förtog lusten att vidare fortsätta kampen.

Vännerna i Stockholm hade flere gånger gjort försök att draga Järta från hans enslighet i Falun till det rörliga lifvet i Stockholm, men han motstod alla anbud så väl af sekreterareplatsen i sv. akademien som af andra embetsbefattningar, motvillig att lemna sitt lugn, oviss om möjligheten att uppehålla sig i ett samhälle med dyrare lefnadskostnad och skygg för den Stockholmspublik, hvilken som bäst ropade ve öfver hans litterära företag. Slutligen bestämde honom dock omsorgen om tre söners uppfostran för en flyttning — men till Upsala, och på hösten 1825 uppslog han sina bopålar i lärdomsstaden, der han sedermera nästan oafbrutet tillbragte tolf år, egnade åt forskning och skriftställareverksamhet.

Det var naturligt, att Järta i Upsala skulle intaga en betydande och inflytelserik ställning. Till behaget af den snillrike mannens umgängessätt sällade sig vördnaden för den höge embetsmannens under långvarig statstjenst förvärfvade insigter och erfarenhet, och det intresse han påtagligen ådagalade för universitetets angelägenheter var så mycket mera värdt att taga vara uppå, som det flera än en gång lär hafva visat sig, att det samma kunde på vederbörligt ställe något uträtta. Af Järtas enskilda brefvexling finner man ock, att han med

Digitized by Google

oaflåtlig uppmärksamhet följde alla företeelserna inom universitetslifvet, att han gjorde sig väl förtrogen med professorernas föreläsningar och vetenskapliga sysselsättningar, med de yngre lärarnes och studenternas nationslif och studier, att han med lifligt intresse omfattade hvarje lofvande ung förmåga och deltog i de frågor om befordringar, docentkallelser och examina, som pläga tilldraga sig den akademiska verldens uppmärksamhet. Hans närmaste umgängesvänner voro Geijer, hvilken han långt före sin flyttning till Upsala följt med det lifligaste erkännande, och snart äfven Atterbom, hvars forna synder såsom vitter oppositionsman lätt förglömdes för hans afgjorda motvilja mot den i hufvudstaden uppväxande liberalismen.

Ett afbrott i detta akademiska lif var deltagandet uti den stora läroverkskomiténs arbeten under året 1828. Det var icke utan goda skäl regeringen till detta arbete kallade Järta: man kände der väl, huru varmt han intresserade sig för alla frågor rörande undervisningsväsendet. Han hade under åren 1815—16 hjelpt Rosenstein med utarbetande af planer för läroverkens organisation och yttrade vid den tiden, att om någon offentlig verksamhet numera skulle fresta hans ärelystnad vore det statssekreterareportföljen för ecklesiastikärenden. Då han nu tillsammans med Geijer inträdde i den stora komité, der Agardh och Berzelius voro målsmän för naturvetenskapernas, den unge A. Fryxell för svenska språkets och Hartmansdorff och Lefrén för den »medborgerliga bildningens» fordringar på undervisningen, fann han dock mycket snart framför sig en majoritet, med hvars uppfattning af de allmänna läroverkens ändamål och verkningssätt han icke kunde förlika sig. Han hörde till den minoritet, som bestred lärdoms- och apologist-skolornas förening till ett läroverk med tvenne linier och för öfrigt motsatte sig vexelundervisningens och klassläsningens införande, men han afgaf för sin mening en särskild vid-

Digitized by Google

lyftig motivering, som icke hann blifva färdig till den tid då betänkandet aflemnades till K. M:t, och derför — likasom Geijers — särskildt trycktes. Denna skrift »Om Sveriges läroverk» kan ännu i dag läsas med nöje. Det rika och kärnfulla språket och den varma hänförelsen för den »lärda bildning», i hvars upprätthållande Järta såg vilkoret för nationens andliga lif, förläna åt framställningen ett behag, som torde öfva verkan äfven på dem, hvilka i allo ogilla författarens meningar. För närvarande eger den i vissa delar allenast en historisk betydelse; den åsigt, inför hvilken »offentliga folkskolor» voro ett olycksbådande tecken till nationens förfall, torde nu icke räkna många anhängare, och utgångspunkten för Järtas hela uppfattning af undervisningsfrågorna, eller det starka betonandet af embetsmannabildningen såsom den offentliga skolans egentliga mål, har för vår tid blifvit något för kärf.

Under de följande åren framträder Järta föga eller intet offentligen i diskussionen af politiska eller sociala frågor. Främmande för den samma har han dock icke varit. I förening med Beskow förde han med de liberala tidningarna och den liberala riksdagsoppositionen ett guerillakrig, som på sin tid väckte en viss uppmärksamhet och mycken nyfikenhet. Upsala Korrespondenten och Svenska Biet [1]) införde under åren 1834—1844 ett icke ringa antal

[1]) Äfven till de i Upsala utgifna literära tidskrifterna har Järta under sin vistelse vid universitetet, enligt tillförlitlig uppgift, lemnat några bidrag, hvilka här må omnämnas. De voro:

I tidskriften *Svea*, 1825 h. 7. Recension af hemliga handlingar hörande till Sveriges historia efter Gustaf III:s anträde till regeringen.
» » » » h. 8. Om vårt fäderneslands lagstiftning i anledning af det nya lagförslaget.
» » » 1826 h. 10. Om rätta förståndet och rätta användandet af 106 och 107 §§ i Sveriges regeringsform.
» » *Frey* 1846 n:r 2. Recension af afhandling om den svenska krigsmaktens och krigskonstens tillstånd under konung Gustaf II Adolfs regering af H. Hamilton.

Af dessa har dock endast den i tredje rummet nämnda ansetts förtjena en plats i förevarande samling.

Digitized by Google

artiklar af hans hand, och Aftonbladet ondgjordes många gånger öfver den näsvisa »opposition», som från sådana obetydliga provins- eller småstadsblad reste sig mot Stockholmspressen. Större delen af dessa artiklar äro dock icke af något framstående värde. Järta egde ej längre det friska lynne, som fordom gaf hans skämt dess behag, och qvickheten syntes mattad af en viss hopplös bitterhet. Hans allt mera mörka lifsåskådning betingades utan tvifvel väsentligt af en tillstötande lefver- och gallsjukdom, som från året 1835 ytterligare nedsatte en längesedan bruten helsa Men härtill kom, att den fullständiga afsöndringen från det verksamma politiska lifvet försvagade lusten och äfven förmågan att uppfatta det väsentliga och urskilja det berättigade i sådana reformsträfvanden, som samhällets utveckling nödvändigt måste medföra. Sluten inom en trång krets af vänner och inom sina egna minnens verld, kunde Järta numera icke komma ett steg utöfver den ståndpunkt han år 1809 intagit, och slutligen öfvergick hans sedan länge strängt konservativa tänkesätt till en nästan sjuklig motvilja mot hvarje rubbning af det bestående. Geijers försök att kärleksfullt tillmötesgå ett yngre slägtes åskådningssätt kunde han icke förstå, och detta den forne meningsfrändens »affall» synes, af den enskilda brefvexlingen att döma, hafva varit ett af de smärtsammaste slag som träffat hans känsliga sinne.

De historiska studierna voro under dessa år Järtas egentliga lifsintresse; ryggande tillbaka för en utveckling, med hvilken han icke kunde försona sig, sökte han och fann i forntidens minnen sin hugnad. Han har också under dessa år fullbordat tvenne historiska mästerverk, den af Vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien 1832 med stora priset belönade afhandlingen om »Svenska lagfarenhetens utbildning från Gustaf den I:s tillträde till regeringen intill slutet af sjuttonde århundradet» och inträdestalet år 1836 i samma akademi om »Svenska kyrkans yttre skick efter reformationen», hvilka gjort honom berättigad till ett rum bland Sveriges mest framstående häfdaforskare.

Digitized by Google

Äfven Vetenskapsakademien har Järta riktat med två värdefulla tal af historiskt intresse, det ena hållet på akademiens sekularfest d. 31 Mars 1839, med en öfversigt af akademiens historia, det andra uppläst i akademien den 9 Okt. 1839, — i stället för presidie-tal, som Järta var förhindrad att hålla, — med en afhandling om konung Carl den tolfte och hans tidehvarf. I detta senare framlades åtskilliga för den tiden alldeles nya, ur arkiven hemtade, upplysningar om de sträfvanden för vetenskap, vitterhet och konst, som framträda under Carl XII:s tid, och om det intresse såväl för vetenskaplig forskning som för civil administration, hvilket allt emellanåt framlyste hos konungen sjelf, bildande en bjert och skenbart oförklarlig motsats till hans så uteslutande krigiska lynne och verksamhet. [1])

Järta, hvars utmärkta anseende som embetsman, politisk skriftställare och enskild person gaf honom stor betydelse för en konservativ regering, och som, trots sin kärfva sjelfständighet, hos den gamle konungen åtnjöt utmärkt ynnest, fick äfven efter 1825 mer än en gång mottaga anbud att åter inträda i statens tjenst. Man erbjöd honom för andra gången år 1829 presidentplatsen i statskontoret efter Adelsvärd. Han afböjde äfven denna gång förtroendet, och hans svar förtjenar att här anföras. Han skrifver till Wetterstedt:

Först anhåller jag, att eders excellens täcktes för H. M. konungen förklara min underdånigaste erkänsla för dess nådiga afsigt att anförtro mig det ledigt blifvande presidentskapet i statskontoret. Jag skulle känna mig lycklig, om jag vågade, för

[1]) Det väsentliga af detta tals innehåll uppsnappades af Atterbom och offentliggjordes i Läsning för bildning och nöje, och har sedermera ingått uti den framställning Beskow gifvit af Carl XII:s personlighet och tidehvarf. Det har derför synts öfverflödigt att i samlingen af Järtas skrifter intaga det samma, så mycket hellre som författaren sjelf förbehållit sig, att manuskriptet ej finge offentliggöras, förr än det blifvit försedt med nödig apparat af upplysande bilagor och hänvisningar, hvilka tyvärr icke kommo att fullständigt utarbetas.

Digitized by Google

att ådagalägga min uppriktiga tacksamhet, emottaga detta mig nu åter erbjudna embete; men flerfaldiga skäl, som jag denna gång icke hinner med någon fullständighet utveckla, tvinga mig att undanbedja mig en befattning, i hvilken jag redan för några år sedan, under mindre brydsamma förhållanden än de nuvarande, ansåg mig icke kunna blifva efter min önskan nyttig.

Jag lemnar å sido alla ekonomiska beräkningar, ehuru de förmodligen skulle utvisa, att jag svårligen kunde lefva anständigt af presidentslönen, men nödgades för att etablera mig i Stockholm uppoffra en större del af det lilla kapital, som jag kunnat rädda åt min hustru af hvad hon i vårt bo infört. Denna omständighet är visserligen betänklig; men andra äro det vida mera. Dessa kunna likväl icke för H. M. anmälas, men till eders excellens må jag i korthet framställa dem.

Efter min tanke bör en embetsman, i sådana förhållanden till styrelsen som presidenten i statskontoret, gilla de åsigter af föremålen för hans befattning som styrelsen antagit. Detta — jag bekänner det för eders excellens utan förbehållsamhet — är nu icke förhållandet med mig, i det mesta och vigtigaste som rörer den inre förvaltningen och de nya planerna för den samma.

Införd i någon offentlig verksamhet blefve jag en oppositionsman mot den yngre delen af statsrådet och synnerligen mot tvenne ibland statssekreterarne, nämligen herrar Skogman och Danckwardt, med hvilkas af H. K. H. kronprinsen samt några ibland herrar statsråd godkända idéer mina ej öfverensstämma. Jag önskar, att dessa senare måtte vara oriktiga; men då jag sjelf icke är öfvertygad derom och då jag ej kan handla mot min öfvertygelse, tror jag mig böra undvika alla sådana förhållanden, hvilka skulle tvinga mig att motverka afsigter, som äro styrelsens. Min opposition, särdeles ifrån den ifrågavarande platsen, blefve utan tvifvel vanmäktig. Intet godt uträttades dermed, men jag blefve en ny oredans verkmästare. Jag känner för väl eders excellens' tänkesätt, för att icke göra mig försäkrad, att eders excellens, efter denna min uppriktiga bekännelse, finner mig handla rättast, då jag afhåller mig från de allmänna ärendena under ett deras skick, som jag ej gillar.

I öfrigt är presidentskapet i statskontoret ett embete, hvilket mången bättre än jag kan förvalta. I visst afseende torde dock nu, då verket är så väl organiseradt, endast fordras en representerande man, och en sådan är icke jag. Skall åter dess innehafvare verka utom sin egentliga krets, så får han, såsom jag förut sagt, kunna verka i full öfverensstämmelse med regeringens afsigter.

Digitized by Google

Jag öfverlemnar åt eders excellens' godhet att gifva mitt svar sådan vändning och färg, att det ej må misshaga H. M. Måhända kunde anföras äfven ganska sanningsenligt, att, då statskontoret numera är ett embetsverk, som förnämligast har att verkställa riksens ständers anordningar och att emottaga anmärkningar af deras revisorer, jag icke skulle finna denna befattning nog tillfredsställande, för att åt den uppoffra mitt lugn och måhända min familjs väl.»

Af Järtas enskilda brefvexling kan man se, att det, utom annat, framför allt var bank- och lånefrågorna, som skilde Järta från den personlige vännen Skogman. Järta var, likasom Carl Johan, högst obenägen för en »realisation» på de vilkor, som fastställdes 1830, och han var framför allt berömligen konservativ i fråga om statens indragande i lånetransaktioner vare sig för egen eller för näringsidkares räkning, hvarför han ock senare ansåg regeringen hafva svikit sina pligter mot fäderneslandet, då den inledde staten i garanti för hypotekslånen.

Den som så strängt vidhöll en ståndpunkt, hvilken med regeringens politiska ställning var oförenlig, kunde naturligtvis ännu mindre beqväma sig att mottaga den nära samtidiga uppmaningen att inträda i statsrådet, och år 1839, då ett liknande förslag lär hafva framstälts, voro Järtas själs- och kroppskrafter redan allt för försvagade för att tillåta något deltagande i de svåra styrelsevärfven.

Men de historiska studier, som under privatlifvets lugn blifvit Järtas käraste sysselsättning, lockade honom mäktigt till källan för all svensk häfdaforskning, riksarkivet. Han mottog derför 1837 med glädje anbudet att öfvertaga styrelsen af denna i senare tid alldeles försummade afdelning af K. M:ts kansli. Då hans hufvudsyfte härvid var att erhålla en verksamhet, som stod i närmaste samband med de egna studiernas riktning, då dessutom utnämning till tjenst och lön på stat ej kunde ifrågakomma, så länge han åtnjöt en riksarkivarielönen öfverstigande pension, som vid tillträde af annan tjenst skulle gå förlorad, ordnades saken så, att Järta förordnades att under hofkanslerens öfverinseende tillsvidare

Digitized by Google

handhafva den speciela styrelsen af riksarkivet; den å stat anslagna riksarkivarie-lönen — som besparades, då tjensten stod obesatt, — ställdes till hans disposition för att, efter af K. M:t godkända grunder, användas dels till befordrande af arbetets drift inom riksarkivet, dels till beredande åt detta embetsverk, äfven för framtiden, af tillgång på kunnige och skicklige tjenstemän. I ett förträffligt utlåtande till K. M:t af den 20 Okt. 1837 gaf han nu ett kort utkast till det svenska riksarkivets historia, framhöll dess betydelse såsom bildningsanstalt för statens embetsmän och för svenska häfdaforskare och uppgjorde den plan för dess nya organisation och verksamhet, som framgent väsentligen blifvit följd. Det blef icke Järta beskärdt att under sin embetstid se denna plan förverkligad genom en fast, på beviljad stat grundad organisation, ej heller att få förflytta riksarkivets skatter till en för deras förvarande fullt lämplig lokal. Men han samlade kring sig en stab af yngre nitiske tjenstemän, hvilka nödtorftligen godtgjordes med nyss nämnda lönetillgångar, och med deras biträde lyckades det honom att under en tid af sju år uträtta storverk för arkivets ordnande och för dyrbara handlingars räddande undan förmultning i de fuktiga hvalf under slottet, der de af brist på bättre utrymme hittills förvarats. De stora samlingarna af *Acta historica,* af *Rådslag* och af *Tractater, Ministerbref* och handlingar rörande *Sveriges förhållande till utländska makter,* tillsammans utgörande omkring 5,000 volumer, blefvo sålunda hopletade, upptagna ur hvalfven, och nödtorftligen registrerade; en synnerligen vigtig urkundsserie, *Rådsprotokollen* under 17:de århundradet, bragtes i dagen och ordnades; utur de oordnade massorna af handlingar i slottshvalfvens gömmor utplockades *Collectanea topographica, literaria* och *genealogica, Städers acta,* svenske och utländske mäns bref, *riksdagshandlingar* från 1500- och 1600-talen, *handlingar rörande ridderskapet och adeln* m. m.; vidlyftiga undersökningar anställdes för allmänt ordnande af äldre och yngre rättegångshandlingar, och riksarkivets tjenstemän satte sig i

Digitized by Google

förbindelse med de för vår inre historia så vigtiga ståndsarkiven. En ej ringa del af de betydande arbeten i svensk häfdaforskning, som under de sist förflutna trettio åren sett dagen i vårt land, hafva grundats på just de urkunder, hvilka under Järtas ledning af riksarkivet bragtes till det ordnade skick, hvarförutan forskningen knapt är möjlig. Järta sjelf deltog, så länge han kunde vara tillstädes i Stockholm, flitigt i dessa lärda mödor och tillhopabragte för egen del en betydande samling af handlingar till vår laghistoria, hvaraf han sjelf endast hann offentliggöra några spridda fragment [1]), men som fullständigt tillgodogjorts i J. A. Posses »Bidrag till svenska lagstiftningens historia».

Järta, som hade den sorgen att öfverlefva icke blott sin maka utan äfven tvenne lofvande söner, återvände redan 1840 från Stockholm till Upsala, men bibehöll ledningen af riksarkivet [2]), endast i afvaktan på lämplig efterträdare, ända till år 1844. Han var nu sjuttio år, och den alltid svaga helsan var under de återstående dagarna af hans lefnad fullständigt bruten; men ännu från sin sista sjuksäng följde han med intresse så väl dagens politiska företeelser som den vetenskapliga forskningen, hvari han efter måttet af sina krafter deltog. Minnestalet öfver grefve Gustaf Cronhjelm författades under kamp med den annalkande döden, och, kort efter fullbordandet af denna minnesgärd åt verkmästaren vid 1734 års lagarbete, slutades hans lefnad den 6 April 1847.

Järta var en af dessa kraftigt utpräglade personligheter, som tilltvinga sig deltagande och beundran äfven af sina motståndare. En efterverld bedömer med lugnare sinne de politiska tvistefrågor, i hvilka han tog så liflig och framstående del, och står ej under inverkan af den tjuskraft hans i allo öfverlägsna väsen utöfvade på hängifne beundrare; men i hans verksamhet som statsman

[1]) Dels i uppsatsen »Om lagförbättring under sjuttonde århundradet» i tidskriften Frey 1841, dels i Minnestalet öfver Gustaf Cronhjelm.

[2]) Denna tid sköttes de löpande ärendena, under ständig skriftvexling med Järta, af riksantiqvarien B. E. Hildebrand.

Digitized by Google

och embetsman och i de bästa af hans efterlemnade skrifter skall den finna anledning nog att, oafsedt alla meningsskiljaktigheter i politiska och sociala frågor, ära *Hans Färta* som en af vårt fäderneslands på en gång manligaste och renaste politiska karakterer, som en af dess yppersta skriftställare.

Digitized by Google

NÅGRA TANKAR

OM

SÄTTET ATT UPPRÄTTA OCH BEFÄSTA

DEN URGAMLA FRANSKA MONARKIEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Efter den fröjdefulla framgång, hvarmed försynen behagat välsigna de ryska vapnen i Italien, kan ingen, utan att förråda en lika ursinnig som straffvärd benägenhet för den republikanska oredan, längre tvifla om den oformliga och endast på missgerningar och villfarelser grundade franska republikens fall. Han är kommen den tid, då Europas äldsta tron, störtad af gudlösheten och fräckheten, skall åter uppresas med religionens, dygdens, vördnadens och lydnadens förenade krafter. Den outtröttlige hjelten, fältmarskalken grefve Suvarov Rimniskoij, står till äfventyrs, då jag skrifver detta, inom murarna af Paris. Han har heligt lofvat att insätta Frankrikes konung uti sina ärfda rättigheter, och han lofvar ej förgäfves. Jag tror det således icke vara för tidigt att nu kungöra mina tankar om sättet, huru den urgamla franska monarkien åter bör upprättas och befästas. De äro frukter af en oafbruten uppmärksamhet på orsakerna och utvecklingen af den grymma revolution, som i 10 år sönderslitit Frankrike, beredt de ädlaste fransmäns olyckor och störtat en tron, lika vördnadsvärd för sin ålder som för de dygder, hvilka besutto och omgåfvo den.

Jag förutsätter, att fältmarskalken grefve Suvarov redan vidtagit det första och angelägnaste steget till monarkiens uppkomst, — det att *förstöra den republikanska regeringen.* Jag förutsätter således, att alla fästningar äro intagna och med pålitliga garnisoner försedda, direk-

Digitized by Google

toriets och konseljernas ledamöter affärdade, alla klubbar tillslutna, alla illasinnade häktade, alla köpare af kronans och adelns gods derifrån drifna o. s. v. Alla dessa förberedande anstalter ligga utom min plan.

När nu allt republikanskt blifvit undanröjdt och fråga uppkommer om *sättet*, huru det monarkiska skall säkrast inrättas och befästas, måste man först och främst fästa sin uppmärksamhet på *allmänna tänkesätten* och uppfinna medel att till nytta för den goda saken rikta dem.

Jag behöfver icke upprepa hvad så många statskloka skrifvit om opinionens makt till regeringssättets befästande eller försvagande. Ett bedröfligt bevis deruppå har den franska revolutionen oss lemnat. Med sina afskyvärda skrifter om frihet och menniskans så kallade rättigheter hade filosoferna beredt den hvälfning i tänkesätten, hvaraf statsförfattningens omkullkastande blef en nödvändig följd. Nu gäller det att söka dels *hindra* dylika skrifters vidare utbredande och dels *befrämja* författandet och läsningen af andra utaf en motsatt tendens.

Att hindra skadliga skrifters utbredande har länge varit ett föremål för visa regeringars sorgfällighet och nit för allmänt väl. Men medlen dertill äro olika. På vissa ställen har man genom en noggrann offentlig censur, på andra genom en hemlig uppsigt öfver pressarna, på andra åter genom en boktryckarne ålagd ansvarighet sökt komma till ändamålet. Alltid har dock listen förstått att eludera författningarna. Min tanke har derför ifrån längre tider tillbaka varit, att boktryckerier, dessa farliga anstalter, borde icke lemnas i enskildas händer. Den första författning jag skulle önska, att Frankrikes monark utfärdade, vore den: *att boktryckerier vore regala verk, som icke af någon enskild person finge innehafvas och drifvas.* De skulle således gå för kronans räkning och förestås af särdeles pålitliga embetsmän, hvilka det vid högsta ansvar ålåg att tillse, det de icke missbrukades.

Nu äro emellertid filosofernas skrifter till en förskräckande mängd utlöpande och i bokhandeln instuckna.

Digitized by Google

De böra indragas, huru svårt det ock må vara att verkställa det. Till den ändan kunde husvisitationer hos bokhandlare anställas, offentligt bruk af dylika skrifter vid strängt ansvar förbjudas, premier utlofvas för den som godvilligt aflemnade eller uppbrände dem, och den yngling förklaras ovärdig att bekläda något embete i riket, som hädanefter beträddes i umgänge med filosofiska satser.

För att åter befrämja författandet och läsningen af nyttiga böcker, är det nödigt att välsinnade författare i ett tillräckligt antal blifva öfvertygade om sin pligt att motarbeta den allting förstörande filosofiska upplysningen, att de, lifvade af denna öfvertygelse, skrifva oupphörligen, och att allmänheten sättes i vana att läsa dem. Den franska nationen är, som man vet, böjd för moder. Af modesjuka har den så allmänt läst och beundrat Voltaire, Rousseau, Diderot etc. Bringom dygdiga författares arbeten i lika rop, görom läsningen deraf till en sällskapspligt, och den goda saken är befästad.

För styrelsen af de allmänna tänkesätten borde en särskild konselj inrättas samt en statssekreterare med en byrå för opinionen förordnas. Från denna byrå skulle boktryckerierna efterses och kontrolleras, ämnen till författare utdelas, planer till de filosofiska begreppens undergräfvande uppgöras, underrättelser om tänkesätten i rikets särskilda provinser månadligen infordras o. s. v. Kort sagdt, den skulle vara medelpunkten för all verksamhet på opinionen. Med denna byrå skulle polis- och finansdepartementerna hafva en nära förening och agera gemensamt. Sysslorna dervid borde vara såsom en belöning förbehållna sådana författare, som ådagalagt någon särdeles skicklighet att leda tänkesätten och en god vilja att göra det till fördel för den goda saken.

Författare måste med ett gemensamt band sammanhållas och ledas till det goda ändamålet. Spridda förfalla de antingen till overksamhet eller afvika på villostigar. Ännu farligare är det, om de få tillfälle att utan

Digitized by Google

uppsigt sammanrota sig. Allt detta insåg kardinal Richelieu, en minister, som, ehvad man ock må säga om hans karakter, dock alltid kommer att bibehålla ett utmärkt rum ibland stora statsmän. Han fann både, hur mycket inflytande hans tids snillen kunde hafva på nationens tänkesätt och seder, och huru mycket de voro böjda att deraf göra ett egensinnigt och skadligt bruk. Tio eller tolf ibland dem hade redan börjat en hemlig sammansättning. De råkades hos en af sina vänner, hvilken de utvalt till sin sekreterare. Der öfverlade de om sina arbeten och meddelade hvarandra sina idéer. En annan man än Richelieu hade åtnöjt sig med att förstöra denna visserligen farliga litterära klubb, men *han* såg längre och uttänkte en plan att vända den samma sig och konungamakten till nytta. Han förmådde ledamöterna deraf att sammanträda offentligen och under hans beskydd. Detta nya samfund, kalladt *Franska akademien*, väckte genast farhåga hos parlamentet, som då motarbetade Richelieu och sökte inskränka konungamakten. Också ville parlamentet ej medgifva det någon befattning med annat än *ord*. Man kan ej neka, att akademien gjort mycket godt. Om filosoferna genom något kunnat hållas tillbaka, om qvicka snillen genom något kunnat bringas ifrån satiren till oden och epîtren, så var det genom hoppet om en plats i akademien, och, sedan de vunnit den, genom behofvet af sina medbröders bifall. En parvenu, satt vid sidan af en kardinal, en duc et pair, en premierminister, borde naturligtvis vara för mycket smickrad af denna akademiska jemnlikhet för att icke något sakta sitt skrik om den politiska. Sjelfve d'Alembert måste tillstå, att akademien var ett band, nog mäktigt att hålla en författare inom de skrankor, hvaröfver han annars i sitt öfverdåd kunde vara frestad att klifva [1].

[1] Celui qui se marie, dit Bacon, donne des otages à la fortune; l'homme de lettres, qui tient ou qui aspire à l'Académie, donne des otages à la *décence*. Cette *chaîne*, d'autant plus puissante qu'elle est volontaire, le retiendra sans effort dans *les bornes qu'il serait peut-être tenté de franchir*.

Digitized by Google

Nu borde denna inrättning — hvars gagnelighet äfven bevisàs deraf, att den blifvit under revolutionen förstörd — åter upplifvas och sättas i all möjlig verksamhet. Då akademien står under regeringens omedelbara uppsigt och eger ibland sina ledamöter ett behörigt antal af gens de qualité, kan det ej vara farligt, utan tvärt om ganska nyttigt, att lemna den en oinskränkt domsrätt uti litterära mål, låta den utdela allt litterärt anseende och alla belöningar samt göra det till hvarje rättsinnad undersåtes pligt att högakta dess ledamöter, icke blott såsom verkliga snillen utan tillika som de första i nationen, vörda deras arbeten såsom mästerstycken och antaga deras omdömen såsom säkra och ofelbara.

Före revolutionen hände det, att många egensinniga författare, som, att tala opartiskt, ej saknade snille, ehuru illa de använde det, föraktade den akademiska äran. Ja, sjelfva akademiens ledamöter sökte stundom att göra sitt anseende oberoende af dess. Orsaken dertill låg i de felaktiga anstalterna vid boktryckerierna. Af lättheten att få sina arbeten tryckta och kringspridda i en nation, der nästan hvar man företog sig att döma om författares förtjenster, blef det en naturlig följd, att ett revolutionärt parti i litteraturen skulle uppkomma, hvilket endast ville fånga hopens gunst. Genom den inrättning med tryckerierna jag föreslagit förekommes detta onda. Huru ville nu en Rousseau, en Piron, en Helvetius, en Mably, en Raynal gå sin egen väg till äran, då det ej vore möjligt för dem att utan vederbörligt tillstånd göra sig kända som författare. Huru ville en Voltaire, denne afskyvärde, fräcke bespottare af allt hvad heligt och högt och ädelt och vördnadsvärdt var, huru ville han nu, säger jag, upplyfta sig högmodigt på populacens

L'écrivain isolé et qui veut toujours l'être est une espèce de célibataire, qui, ayant moins à ménager, est par-là plus sujet ou plus exposé aux écarts. L'autorité. il est vrai, peut l'obliger à être sur ses gardes; mais n'est-il pas plus doux et plus sûr d'y intéresser l'amour-propre? (*D'Alembert*, préface de l'histoire des membres de l'Académie française.)

Digitized by Google

bifall för att tillvita akademien, att hon *klipper vingarna af snillet?*

Jag har sagt, att akademien borde stå under regeringens omedelbara uppsigt. Till den ändan är nödigt, att statssekreteraren för opinionen och ett visst antal andra betydande män alltid äro ledamöter deraf. Litteratörer böra aldrig släppas på egen hand. Det är en regel, som det varit önskligt att man före revolutionen känt och iakttagit.

I valet af de täflingsämnen, som akademien årligen uppgifver, måste den yttersta försigtighet användas. Man bör ej uppmuntra vältalare att författa äreminnen öfver sådana män, som utmärkt sig genom några revolutionära egenskaper. Det är sant, att en oanständig prisskrift, ehvad förtjenst den ock i öfrigt kunde ega, nödvändigt blefve förkastad, och således ej komme att skada; men det är äfven vigtigt, att allmänhetens uppmärksamhet ej en gång genom en blott annons vändes på tilltagsna och oroliga karakterer och att unga snillen ej uppmuntras att studera dem. Af samma skäl bör akademien ej tillåta någon täflan i satiren.

Det är ej blott öfver sina prisskrifter, som akademien må ega den högsta domsrätten. Hon bör äfven utan appell bedöma alla andra arbeten, hvaröfver byrån för opinionen kan finna nödigt att inhemta hennes yttrande, innan den gifver tillstånd att trycka dem. Akademiens domar böra i begge fallen, vid svårt ansvar, lemnas oqvalda. Då hvarje undersåte af någon upplysning om monarkiens intressen ofelbart inser den mångfaldiga nyttan af akademien, lärer man ej anses fordra för mycket, när man begär af honom, att han skall hålla denna korporation i ära och städse ådagalägga sin vördnad för alla dess ledamöter eller, hvilket är det samma, vara verksam att i allmänna öfvertygelsen rotfästa akademiens anseende.

Men ännu en omständighet att iakttaga, hvarförutan hela frukten af boktryckeriernas förbättrade inrättning

Digitized by Google

kommer att gå förlorad: den nämligen att förekomma skrifters inpraktiserande ifrån Tyskland och Holland. Sådant måste ske genom en noga bevakning vid gränserna, och stränga lagar mot detta slags lurendrejeri, det farligaste af allt. 10 eller 15 års galérstraff för den, som beträdes med försök att införa någon på franska skrifven bok af hvad innehåll som helst, skulle väl göra önskad verkan. Ehuru käcka herrar upplysare ock låtsa vara, mista de dock en hel hop af sitt mod, då de åläggas att gifva ut sina arbeten i Marseille och Toulon.

Näst efter allmänna tänkesätten bör man fästa sin uppmärksamhet på *finanserna* och söka bringa dem i ordning. Dervid förete sig en mängd svårigheter, hvilka endast med tålamod och ihärdighet kunna öfvervinnas. Man måste i denna mer än i andra delar af styrelsen oafbrutet och med styrka följa en väl uttänkt och stadgad plan.

Det är naturligt, att inrättningen af detta monarkiska regeringssätt kommer att kosta ansenligt. Allt hvad dertill hörer har under revolutionen blifvit förstördt. Den kungliga familjen har ej mera några logeabla rum, intet husgeråd, intet stall o. s. v. En mängd af konungens lustslott äro uppbrända eller nedrifna. Den vördnadsvärda franska adeln, som, af kärlek till sin Gud, sin konung och sin ära, öfvergifvit sitt fädernesland och sina egendomar, samt underkastat sig en långvarig landsflykt med ty åtföljande allehanda faror, armod, nöd — ja till och med smälek, denna trogna adel, säger jag, för det närvarande blottad på allt, bör väl understödjas, så att den med anständighet kan återvända till Frankrike, hjelpas att uppbygga sina slott och bruka sina gods samt sättas i tillstånd att med heder visa sig vid hofvet och i publiken. De ännu lefvande af forna embetsmän och pensionärer, som nu i så många år saknat sina lagliga inkomster, skola väl njuta någon ersättning derför, ehuru det icke torde vara möjligt, åtminstone på en gång, att betala dem sina fordringar fullt ut. Hela armén måste å nyo uppsättas och med

Digitized by Google

uniformer förses. Allt detta, jemte mycket mera, tillsammanlagdt med de ordentliga årliga utgifterna, bestiger sig till en kostnadssumma, hvilken den af revolutionen så utsugna franska nationen näppeligen kan på flera år erlägga. Man har väl någon tillgång uti den egendom, som kommer att till kronan konfiskeras, men deficit blir dock ofantligt. Det förstås likväl, att den skuld, som republikens styresmän ådragit nationen, icke till större del honoreras, än så vida den grundar sig på tvångslån, och fordringarna innehafvas af sådana personer, som bevisligen icke lånat godvilligt. Alla öfriga nationens kreditorer få skylla sig sjelfva, att den orättmätiga regerings förbindelser, hvaruppå de sig förlitat, försvinna med regeringen sjelf.

Som franska folkets missnöje öfver sina pålagor var första orsaken till revolutionen, så ehuru detta folk sedermera, under det vida känbarare förtrycket af den anarkiska styrelsen, vant sig vid tyngre bördor, vore det likväl icke rådligt att *omedelbarligen* öka utskylderna utöfver hvad de voro vid början af oroligheterna. Allt det, som till förmerandet af kronans inkomster skall göras, måste ske genom väl anlagda omvägar. Ekonomisterna, hvilka äfven arbetade på monarkiens fall, ehuru i en annan väg än de mera prononcerade encyklopedisterna, sökte utbreda teorien om en *enda skatt* i den hemliga afsigt att derigenom blotta för gemene mans ögon hela beskattningens belopp. Då de bestridde nyttan af hvad de kallade indirekta utskylder, låtsade de ej se, att just dessa voro nödiga för att dölja det vigtigaste af alla *arcana imperii*, det nämligen, huru stor börda nationen hade att draga. Lyckligtvis föll aldrig regeringen helt och hållet i deras nät. Turgots administration var så kort, att han med all sin brådska att genomdrifva sina planer likväl icke hann omstöpa Frankrike efter sin sekts skadliga idéer. För dem måste man också nu med all uppmärksamhet vakta sig. *La gabelle* bör framför allt bibehållas, oaktadt allt hvad man skrikit om dess

Digitized by Google

otjenlighet. Necker har på ett segrande sätt försvarat den [1]. En eller annan indirekt afgift skulle utan tvifvel kunna fastställas, utan att allmänheten synnerligen märkte det, då man visste begagna sig af gynnande konjunkturer. När t. ex. någon nödvändighetsvara vore ovanligt dyr och folket följaktligen, med mer eller mindre skäl, ansåg sig prejadt af dem, som handlade dermed, vore ögonblicket inne att belägga denna handel med någon utomordentlig kontribution. Hopen skulle, långt ifrån att misstänka, det denna kontribution kunde återfalla på honom, endast se sina prejare ihågkomna och vara oändligen nöjd deråt.

Hvad man ej genom utskylder kan uträtta, måste ske genom goda ekonomiska anstalter. Dessa kunna indelas uti tvenne hufvudklasser, hvaraf den ena åsyftar *inskränkning af behof* och den andra *utvidgning af tillgångar*. Man kan ej tillägga någondera ett absolut företräde för den andra; detta beror af de så mångfaldigt omvexlande omständigheterna. Det är onekligt, att äfvensom en man, hvilken jemte en mer än medelmåttig skicklighet och arbetsförmåga, har förstånd, tilltagsenhet, drift, förlag eller kredit, nödvändigt skall vinna mera genom ett väl beräknadt företag att producera, än genom den mest envisa föresats att blott och bart spara, så skall också ett rike, med tillräckliga tillfällen till industri, finna sig bättre af ett ekonomiskt system, hvilket går ut på produktion, än af ett, som består af intet annat än besparingsplaner och tarflighets-lexor. Men på samma sätt, som vissa enskilda menniskor, hvilka befinna sig i svåra belägenheter, icke kunna hjelpa sig derutur annorlunda än genom indragningar, emedan de hvarken

[1] Percevoir tous les impôts à la production est un projet chimérique *quand ces impôts sont aussi immenses qu'ils le sont en France.* — — Ces droits (les droits sur les consommations) sont un genre d'impôt qu'on paye sans contrainte, *souvent même on ignore qu'on les paye,* tant le tribut se confond dans l'opinion avec le prix de la denrée. (*Necker* Compte rendu p. 85.)

Digitized by Google

hafva nog duglighet eller nog kredit för att ingå i någon riktande rörelse, så gifves det ock stater, hvilka äro så vanmäktiga, att de ej kunna vidtaga några utvägar till sina näringars utvidgande och naturliga förmåners gagnande, innan de förut genom sparsamhet bragt sina förstörda finanser i en viss ordning.

Uti denna belägenhet är för det närvarande Frankrike. Revolutionen har uttömt alla dess tillgångar, och innan den monarkiska regeringen kan räkna på ett allmänt förtroende, måste den först så stadgas, att några tvifvelsmål om dess eviga bestånd icke ens hos dess mest blinda motståndare kunna ega rum. Under tiden böra goda besparingsanstalter vidtagas och med ståndaktighet utföras. — Den yppighet, hvilken jemte så mycket annat ondt under revolutionen inritat sig hos nationen, måste hämmas. Man vet, att i Paris brukas nästan inga andra tyger än engelska. Nu, ehuru det kunde synas strida emot Englands intresse, om införseln af dessa manufakturvaror i Frankrike förbjödes, och det till äfventyrs skulle anses besynnerligt, om England förlorade något genom den goda sakens framgång, hvilken kostat det så enorma summor, dock som det i en sådan sakernas ställning som den närvarande icke kan blifva fråga om enskilda intressen, när de i någon måtto strida emot det allmänna, har man visserligen icke att befara, det engelska regeringen skall taga ett steg illa, som leder till befästande af Frankrikes tron. Denna regering är för nitisk att befordra detta stora och för hela menskligheten vigtiga ändamål, för att vilja sätta i jemförelse dermed några af sina manufakturisters och handlandes ensidiga intressen. Således böra alla utländska kläden och tyger. af hvad namn och beskaffenhet som helst, de engelska icke undantagna, vid strängt ansvar till införsel och nyttjande i Frankrike förbjudas. Deraf äro tvenne välgörande följder ofelbart att vänta. Först minskas yppigheten och ökas den allmänna välmågan, och sedermera blifva Frankrikes fabriker och manufakturier, hvilka revolutionen nä-

Digitized by Google

stan alldeles förstört, åter upphjelpta, så vida allmänheten icke längre kan tillfredsställa sin förderfliga böjelse för utländska varor, utan måste nolens volens hålla sig till de inhemska.

Härvid möter dock en betänklig omständighet. Fabrikerna äro i högsta lägervall, när förbudet tager sin början, och de böra dock genast kunna lemna så mycket varor, som fordras för hela nationens behof. Att afhjelpa denna svårighet vill jag föreslå en utväg, som väl icke bör förkastas blott derför att den är ny. De kläder, som de franska fruntimren nu bruka, äro ofantligen vida och öfverskrida oändligen det qvantum tyg, som till en mensklig kropps betäckande erfordras. Sådant är ju ett skadligt öfverflöd, som kan förbjudas. Fastställes då en drägt, hvartill hälften eller två tredjedelar mindre tyg blott åtgår, så kan man följaktligen af en klädning efter det öfverflödiga få två eller tre af det lagliga modet, och då behöfver man icke så genast anlita fabrikerna. Dessa få tid på sig att tillverka, och småningom kommer allt i sin ordentliga gång. Vinsten af en sådan klädesordning måste blifva otroligt stor. Om vi antaga, att fullväxta qvinspersoners antal i Frankrike bestiger sig till 10 millioner, och öfver hufvud beräkna, att hvar qvinna årligen förbrukar 3 klädningar, hvardera af 25 specie-livres värde, så kostar qvinnornas klädnad ensam hvart år 750 millioner livres *en espèces*. När nu denna kostnad förminskas blott till hälften, så uppstår deraf en årlig nationalvinst af 375 millioner livres eller 3750 tunnor guld. Med hänsigt till en sådan vinst har man väl skäl att stifta lagar för modet. Dessutom, hvad fördelaktig verkan på sederna skulle icke en sådan författning medföra, som till hälften minskade anledningarna till oenighet äkta folk emellan? De flesta äktenskaps olyckor härleda sig ju ifrån hustrurnas öfverflödiga klädnad och männernas knot deröfver!

Man har i alla land skrifvit emot bruket af puder och bevist, hvad stora summor det årligen medtager.

Digitized by Google

Det skulle kanske icke vara hvarken rätt anständigt eller rätt försigtigt att alldeles förbjuda det. Puder har i alla tider tjent till en distinktiv prydnad för de bättre folkklasserna, hvilken det vore så mycket mindre rådligt att nu upphäfva, som opudrade hår varit bland de afskyvärda kännemärkena på den blodtörstiga jakobinska faktionens mest ursinniga anhängare och tjensteandar. Frankrikes adel skulle visserligen ej gerna antaga en Chabots, en Carriers, en Vadiers och dylika bofvars coëffure. Dessutom vore ett opudradt hof en nyhet, och nyheter i denna väg äro vådliga. Emellertid, för att kunna åstadkomma en besparing i denna artikel, vill jag föreslå, att till puder icke måtte få användas mjölet af de sädesslag, som till folkets uppehälle förnämligast tjena. Således kunde det förordnas, att puder icke finge tillverkas och nyttjas af annat än bohvete och hafre. Jag är viss derpå, att af de flera millioner, som före revolutionen åtgått till franska hufvudens prydande med hvetemjöl, skulle minst hälften genom en sådan författning besparas.

Menniskohår utgör i åtskilliga stater en betydande importartikel. I Tyskland, der bruket af peruker är mycket allmänt, konsumeras af berörda rudimateria vida utöfver den inhemska tillgången. Månne ej en nationalvinst för Frankrike kunde grundas på detta Tysklands behof? Och skulle ej, vid en tillkommande allians mellan hofven i Versailles och Wien, det kunna, i likhet med Englands monopoliska handel med Portugal, förbehållas Frankrike att ensamt fournera de österrikiska staterna med hår. I den händelsen borde hvarje egendomsherre hafva rättighet att klippa det af sina underhafvande till ett visst fastställdt afstånd af 1 eller ½ qvarter ifrån hufvudet. Äfven önskade jag, att alla arbetshästar stubbsvansades. Tagel är en begärlig vara, hvilken såsom exportartikel skulle hafva en fördelaktig verkan på Frankrikes handelsvåg. — Om genom någon anstalt bruket af skinnkalotter i Frankrike kunde utträngа det af peruker, skulle icke allenast hårexporten blifva betydli-

Digitized by Google

gare, utan ock boskapsskötseln derigenom vinna uppmuntran. Dock i brist af tillräckliga lokala underrättelser vågar jag ej föreslå någon författning i detta ämne. Svårligen lärer åtminstone någon total förändring i perukväsendet kunna anställas utan att stöta de i många hänseenden nyttiga och aktningsvärda, ehuru i detta fall något löjliga fördomar, hvilka göra peruker af en viss vidd och form till osvikliga tecken af vishet och gravitet samt följaktligen till nödvändiga vilkor för den allmänna aktning och det förtroende, hvarförutan vigtiga sysslor och i synnerhet domareembetet [1] med gagn och värdighet kunna utöfvas. Det går ej an att upphäfva vanor och bruk af detta slag, ty de stå i en oupplöslig förening med hela samhällsinrättningen och tjena till dess försvar såsom utanverk. Borttag den fördom, hvarpå en corps' anseende beror, kläd peruken af parlamentsledamoten, uniformen af soldaten, och hvad tror ni er kunna uträtta med blotta personliga anseenden, med det värde, som domaren eger i eget hår eller soldaten uti bondrock?

En god anstalt är nyttig på mångahanda sätt. Af tryckeriernas regaliserande följer äfven en vigtig ekonomisk förmån. När en gång monarkien varder stadgad. är det ej med skrifvande, som man behöfver försvara och bevisa dess intressen. I alla fall fordras det alltid vidlyftigare deduktioner i elaka saker än i goda. Således måste den årliga konsumtionen af papper icke allenast strax blifva ansenligt mindre än förut, då så många skriblerer skämde bort otaliga ris deraf med sina välsignade frihetssaucer, utan ock småningom aftaga i samma mån, som behofvet af nyttiga böcker och skrifter upphör genom monarkiens befästande. Derjemte varda en mängd händer, som det skadliga författare-handtverket sysselsatt, återställda åt nyttiga slöjder.

Den enkelhet i lagstiftningen, som karakteriserat ett fullkomligt monarkiskt regeringssätt, kommer ock att

[1] Man vet, att franska parlamenternas ledamöter bära stora peruker.

Digitized by Google

medföra en pappersbesparing, hvaraf vinsten, om den kunde med noggrannhet uträknas, skulle förvåna oss. En pålitlig författare har uppgifvit, att antalet af de lagar, som de tvenne national-assembléerna och konventet till slutet af 1795 utfärdat, skall stiga till 80,000 [1]. Antager man nu, att öfver hufvud hvar lag varit af $1^1/_2$ tryckt arks vidd, och att 5000 exemplar deraf blifvit sända till hvarje af de 90 departementerna i sjelfva Frankrike, de 13 uti kolonierna och 7 arméer; så hafva, under första hälften af revolutionen, blott till lagar åtgått 134,400,000 ris papper, hvilket efter ett medelpris af 6 livres per ris utgör en summa af 806,400,000 livres eller 2 milliarder, 419 millioner tunnor guld. Låt nu vara att denna räkning ock vore något för högt tilltagen: den bevisar likväl ögonskenligt, huru dyrt det är att styras efter (för omständliga) lagar, och till hvad förderf lyx i lagstiftning kan leda. Den gyllne tarfligheten (*aurea mediocritas*) är härutinnan, som i allt annat, högt beprislig.

I anseende till den uti Frankrike rådande okunnigheten uti främmande språk och om andra nationers litteratur, lära utländska böcker icke särdeles nedtynga handelsvågen. Om dock med tiden man började mera allmänt läsa engelska, tyska och italienska, borde, utom en noggrann censur af dylika böckers innehåll, man äfven vara betänkt uppå medel att förekomma den nationalförlust, som importen deraf skulle medföra. Jag har ofta hos oss med harm sett folk köpa ideligen utländska böcker, till ett vida större antal än de någonsin hinna läsa, och låta på detta sätt stora summor onödigtvis gå ur landet, under det att inhemska bokfabriker tråna af brist på afsättning. Skulle ej en sådan skadlig yppighet kunna antingen omedelbarligen förbjudas eller genom en klok beskattning hämmas? Skulle man ej kunna fastställa en allmän bokbevilling, i likhet med bevillingen på fönsterlufter, eller ock bestämma, efter bokförbrukares stånd och behof, antalet af de böcker, de

[1] De l'Etat réel de la France à la fin de l'année 1795. vol 2. p. 3.

Digitized by Google

kunde tillåtas att fritt ega, och antingen förklara öfverskottet konfiskabelt, eller ock belägga hvarje öfverflödsvolym, på samma sätt som hvar öfverflödig lakej, med en ansenlig afgift? »Det gifves», säger en vis författare »ett relatift öfverflöd, hvars skadlighet för en stat, likasom för en enskild, bestämmes genom större eller mindre tillgångar» [1]. I ett land, der man ej vant sig vid utsväfningar i lärdom, och hvarest tillfällena dertill äro få, är man relatift öfverflödig, när man vill lära det, som fordras att veta för att vara lärd och upplyst annorstädes. Hvarför kläda själen, om jag så får säga, i en vid talar af sammet, då hon med anständighet kan visa sig i en vanlig vadmalströja. I allt måste tid och omständigheter iakttagas. — Nu, för att återkomma till vår supposition, att bruket af utländska böcker började taga öfverhand i Frankrike, vore efter min tanke bäst att fastställa, det hvar person, som till läsning af sådana böcker kunde anses berättigad, finge, efter en noggrann tariff, ega ett visst antal deraf, bestämdt efter hans stånd och behof; men att hvarje utländsk bok, som han beträddes att derutöfver innehafva, skulle, såsom en skadlig öfverflödsartikel, ofelbarligen konfiskeras och han plikta tiodubbelt dess värde. Jag vill ej uppgifva ett detaljeradt förslag i denna del, ty det fordrar mer kännedom af de särskilda omständigheter, hvilka skola bestämma det *relativa öfverflödets* gräns, än jag eger. Så mycket kan jag dock säga, att alldenstund embetsmän i allmänhet icke tarfva någon kännedom af andra än de i deras land brukliga lagar, seder och begrepp, och det icke heller nyttigt vore, att de, för att tillfredsställa en fåfänglig nyfikenhet, använde någon del af sin dyrbara tid på studier, hvilka möjligen kunde alstra åtskilliga för Frankrike ofördelaktiga jemförelser samt djerfva afvikelser ifrån åldriga vanor, de

[1] Stockholms Posten n:r 106 den 11 Maj 1799. De i detta blad införda reflektioner äro grundade på fasta principer och författade med så mycken ädel värma, att de måste verka öfvertygelse. Närvarande afhandling utgår ifrån enahanda grundsatser som de.

Digitized by Google

der i helgd hållas böra, hvartill äfven kommer, att erfarenheten nogsamt visat, huru slika kunskaper uppblåsa egensinnigheten och göra den embetsman, dem besitter, för embetsmän dem förutan svår och förhatlig; för den skull böra, meo voto, embetsmän icke räknas ibland de till utländska böckers egande berättigade klasser, utan så beskaffade böcker i embetsmanna vård och gömmo såsom ett *absolut öfverflöd* anses och konfiskeras. — Att dessa anstalter skola bidraga att göra inhemska författare regeringen tillgifna, lärer jag ej behöfva anmärka. De blifva derigenom befriade ifrån en förhatlig täflan med främmande författare och kunna således få jemn afsättning på sina arbeten, ehuru litet värde dessa också, i jemförelse med de utländska, kunna ega.

Att uppräkna alla de sätt, hvarpå indragningar och besparingar kunna ske, skulle blifva ett evinnerligt besvär, om det ock möjligen läte sig göra. Som jag ej åtagit mig att författa något fullständigt system för den monarkiska regeringen i Frankrike, utan blott att framställa några strödda tankar angående detta vigtiga ämne, lemnar jag alla återstående besparingsanstalter till framdeles utredande, för att nu äfven kasta något ljus på den andra ekonomiska hufvudvägen eller *produktionen*. När en gång de föreslagna eller andra indragningar satt Frankrike i det välstånd, att en allmän industri kan ega rum, uppkomma ganska vigtiga frågor om sätten, huru den bör upphjelpas och riktas. Då får man se intressen strida mot intressen, meningar mot meningar. Allt hänförer sig då till den frågan, hvilken näring bör anses för Frankrikes grundnäring och såsom sådan framför alla andra befrämjas och uppmuntras.

En mängd exekonomister skola tala för jordbruket, såsom den angelägnaste af alla näringar. Med skenfagra skäl skola de söka visa, att denna näring är modern till alla andra, att dessas tillstånd beror af hennes, att följaktligen det är deras gemensamma intresse, att hon befrämjas och hålles i aktning. Om de icke säga, att andra

Digitized by Google

näringar böra såsom alldeles ofruktbara förstöras, om de tvärt om högljudt medgifva, att de gagna jordbruket, om de till och med låtsa yrka, att detta icke mera än dess rivaler bör ensidigt understödjas; så förställa de sig blott för att med desto större framgång kunna verka. Deras hemliga afsigt är att bringa alla manufakturer och fabriker, samt i följd deraf all handel, på fall. — Och hvilken ser icke, huru denna afsigt är sammanbunden med en ännu hemligare plan, att omstörta religionen och regeringssättet.

Att tillerkänna jordbruket det högsta värdet ibland näringarna i en stat vore ju det samma som att påstå, det bondlurkar utgjorde den nyttigaste klassen af undersåtar. Var det icke just denna princip, som lades till grund för revolutionen? — Den bör således utan vidare granskning förkastas.

De, hvilka försvara fabrikers och manufakturers företrädesrätt till regeringens omvårdnad och allmän uppmuntran, stödja sig åter på grundliga skäl. Hvad vore jordbruket, säga de, utan biträde af slöjder och konster? Plogen, harfven, yxan, lian, icke växa de på marken. Låt vara att fabrikerna afstannade, om arbetarne svulte ihjäl, hvad annat bevisar det, än att jordbruket också kan vara af en viss nytta? Deremot, huru vill denna vårt slägtes barndomsnäring mäta sitt värde med värdet af de mångfaldiga konster, som vittna om menskliga snillets odling? Hvad betyder ett väl plöjdt åkerfält emot en hautelisse-väfstol, en Sèvres-porslinsugn? Och om jordbruket äfven vore mera lönande än dessa kostbara inrättningar, så behöfde det ju i samma mån mindre uppmuntran. Icke begär bonden allmänna understöd för att kunna beså sin åker; men huru många fabriker mäkta bestå derförutan? Den *nationalvinst*, de förskaffa, skulle således upphöra i samma stund den förderfliga grundsats blefve rådande, att idogheten må hafva sitt fria lopp, och att regeringen ej bör genom konstlade anstalter vända den samma ifrån fördelaktiga näringar på så-

Digitized by Google

dana, som ej bära sig sjelfva. Det är tvärt om just derför, att dessa näringar icke burit sig, som de blifvit och bort blifva underhjelpta. I annat fall hade de aldrig uppkommit eller ock genast blifvit nedlagda, ty få menniskor äro så patriotiskt sinnade, att de vilja befordra någon nationalvinst med sin enskilda skada.

Detta resonnemang gillar jag alldeles. Mig tyckes derför, att alla regeringar böra låta jordbruksnäringen hjelpa sig sjelf; ty hvarken behöfver den understöd, eller vore det nyttigt, att den blefve allt för riktande, emedan välmåga hos den jordbrukande klassen, såsom den lägsta i staten, näppeligen kan förenas med samhällsordning och allmänt lugn. När såg man någonsin en förmögen bonde, som ej var sjelfrådig och stolt? och så snart bonden får något, blifver han lat. Derför visar ock erfarenheten, att de, som lärt känna hans lynne, bjuda icke till att egga hans idoghet genom hoppet om välmåga, utan tvärt om genom besvär och bördor. Om man i vissa riken i Europa afskaffat träldomen med hvad dertill hörer, har det icke skett af annat än en menniskokärlek, hvilken till äfventyrs icke varit synnerligen väl beräknad. Det låter hårdt och strider emot den i vårt sentimentala tidehvarf äfven ibland bättre folk rådande tonen, att vilja åter införa träldomen, der den blifvit upphäfven. Men som det allmänna bästa måste alltid gå främst, och alla enskilda konsiderationer försvinna, då det kommer an på att befrämja det, så håller jag före, att den lag, hvarigenom den allt för gode högstsalige konung Ludvig XVI år 1779 frigaf de under kronans dominial-gods lydande bönder, bör återkallas, såsom ledande till skadliga efterdömen och jemförelser. Det är nog tydligt, att dessa bönder uppretat sina medbröder, som lydde under adelns gods, att sjelfva med våld taga sig den frihet konungen skänkt sina; och derifrån kunna de flesta våldsamheter härledas, hvilka i början af revolutionen nödgade egendomsherrarne att flykta. Det är ock klart, att någon rubbning uti den urgamla inrätt-

Digitized by Google

ningen af adelns gods, i anseende till de dervid fästade slafvar, icke kan ega rum utan att kränka den egande rätt, godsherren genom arf, köp och andra laga fång har öfver detta folket.

Fabriker och manufakturer deremot hafva hjelp af nöden och kunna med skäl understödjas, emedan de egentligen utgöra en nations rikedom och heder, gifva en mängd arbetare födan och befordra mäktigast en fördelaktig handelsvågens ställning. Den vise Colbert, som ekonomisterna förgäfves sökt nedsätta under bondpatronen Sully, insåg detta och beredde Frankrike, genom sina författningar till slöjdernas uppkomst, ett anseende af rikedom, som det förut icke egde och aldrig vunnit, om samma omvårdnad och frikostighet blifvit slösad på jordbruksnäringen. Hans system bör ej öfvergifvas, utan med drift fullföljas och om möjligt är förbättras. Frankrikes forna fabriker, hvilka genom en naturlig verkan af den förstörande revolutionen på de sista 10 åren förfallit, under det att deras fiende åkerbruket, efter alla resandes intyganden, orimligt tilltagit, böra åter upphjelpas, och all möjlig kostnad dertill användas. Till nya inrättningars anläggande gifvas ock ymniga tillfällen i detta af naturen så gynnade land. Bergverken äro der icke drifna till all den höjd, hvartill de kunna hinna. Med tillräckliga understöd kunna icke allenast åtskilliga nya jern- och stålverk sättas i gång, utan ock ädla metaller frambringas. Hvad nationalvinst vore det icke att ur onyttiga berg utpressa guld och silfver, om ock hvarje lod deraf kostade i tillverkning dubbelt eller tredubbelt mera än dess vanliga värde? Det är en blindhet hos vissa statskloka små skribenter att icke se nationalvinsten framlysa bakom de största förluster. Har man ej ögat jemnt fästadt på detta mål, så kan man ej inse gagneligheten af de flesta anstalter, som stora statsmän vidtagit och dagligen vidtaga till sina nationers riktande. Då måste man infalla i en politisk skepticism, lika våd-

Digitized by Google

lig för samhällsinrättningarnas bestånd som den filosofiska för religionens.

Nu kunna understöd gifvas på flerahanda sätt. Minst tjenliga äro de, som i penningar utgå ifrån kronans kassor, ty de blifva känbarare, falla mera i ögonen och gifva den gynnade näringens belackare bättre tillfällen till lömska insimulationer än andra. Dessa olägenheter åtfölja deremot icke öfverlåtelser af kronans egendomar och räntor samt de förmåner, hvilka grunda sig på andra näringars tvång. Icke kostar det kronan stort att till en gagnelig närings upphjelpande öfverlemna den samma ett af sina domäner, en af sina skogar, några tusen af sina dagsverken o. s. v. eller pålägga angränsande jordbrukare det onus att icke få sälja sina produkter till någon annan än denna närings idkare. Icke heller gifves det många af dess fiender, som orka uträkna värdet af dessa förmåner. Om ock någon deribland skulle vilja bevisa, att dessa domäner och skogar kunna med större vinst både för kronan och enskilda försäljas åt hvarje mestbjudande, med frihet för honom att använda dem på hvad sätt han sjelf funne förmånligast; att kronan kunnat af de arbetsskyldiga bönderna få en vida större summa i lösen för sina dagsverken än hela vinsten af den dermed understödda näringen; och att den skada, som af ett orättvist tvång på jordbruket följde, vore en verklig förlust, den alla drömda nationalvinster icke mäktade ersätta; om, säger jag, någon ekonomistisk sofist skulle vilja företaga sig att leda allt detta i bevis, så skola likväl icke många följa honom i hans kalkyler. De flesta menniskor hata räknekonsten, och af detta hat vet den vise att begagna sig.

Det är ej svårt att på Frankrikes särskilda näringar tillämpa hvad jag här i allmänhet anfört. Alla bergverk, särdeles de ädla, böra ega en uteslutande rätt icke allenast till kronans betydliga skogar utan ock till afkastningen af enskilda jordegares. Kronans domäner böra anslås dels till mulbärsplantager, såsom nödvändiga för

Digitized by Google

silkesafveln, och dels till schäferier. Hela landet bör indelas i bergs- och fabrikslag, inom hvilka jordens produkter efter fastställda taxor skola försäljas.[1] Deraf följer att den frihet i spanmålshandeln, hvarom ekonomisterna så mycket skrifvit och skrikit, icke kan ega rum. Jordbruket bör i allt anses för hvad det verkligen är, en skattskyldig vasall under de lysande och följaktligen mest gagneliga näringarna.

Alla handtverk och fabriker böra förblifva i skrån, bestämda efter Colberts reglementer. Man har väl med åtskilliga ekonomiska skäl sökt bevisa skadligheten af denna inrättning; men då man besinnar dess ålder och sammanhang med andra vördnadsvärda anstalter af enahanda natur, finner man, att den ej så lättsinnigt bör angripas. Det är genom skråinrättningen som den för alla monarkiers bestånd så nödiga känslan af subordination utbredes till de lägre klasserna af en nation. I hvart skrå finner jag den kedja af *Pouvoirs intermédiaires subordonnés et dépendants*, som enligt Montesquieu utgör det monarkiska regeringssättets väsende.[2] Att upphäfva dem vore således att bryta denna kedja, och med det samma i principen förstöra hela monarkien. Dessutom gör det till fyllest, för att förkasta förslagen om skråtvångets undanrödjande, att Turgot sökt verkställa dem; ty en så skadlig novateurs åtgärder bör hvarje rättskaffens minister utan pröfning fördöma.

Revolutionen har äfven, som man vet, i grund förstört Frankrikes handel. Dess återupphjelpande blifver en af de välgerningar, hvilka skola befästa det monar-

[1] Utan att afbryta kedjan af mitt resonnemang, kan jag ej inlåta mig i någon bevisning om *rättmätigheten* af denna anstalt. Jag måste derför hänvisa dem af mina läsare, som tvifla derom, till de icke längesedan utkomna: *En skattebondes strödda reflektioner öfver landtbruk och bergshandtering m. m.* sid. 19. Dessa reflektioner, hvilkas förf. med en ädel oegennytta försvarat allahanda slags tvång på den näring, han sjelf skall idka, hafva blifvit berömda för grundlighet och ett behagligt skrifsätt uti Vexiö Stifts Tidningar. Mera behöfver jag ej säga för att rättfärdiga min citation.

[2] *De l'Esprit des Lois, Livre 2. chap. 4.*

Digitized by Google

kiska regeringssättet. Jag har redan anmärkt, huru de författningar till sparsamhet och gagneliga näringars uppmuntrande, jag föreslagit, böra hafva en god verkan på handelsvågen. Förmodligen behöfver jag ej nämna, att det icke gifves någon säkrare måttstock för ett folks välmåga och makt än denna våg,[1] eller bevisa, att en gynnande lutning deraf är det mål, dit alla ekonomiska anstalter böra syfta. För att åstadkomma denna fördelaktiga lutning måste man dels befrämja exporten af rikets produkter och dels (hvilket vida angelägnare är) förekomma importen af allt hvad man kan tillverka hemma. Må man icke låta förvilla sig af deras sofismer, som påstå det vara förmånligare att köpa af utländingen vissa varor, hvilka man ej utan större kostnad kan sjelf frambringa, och deremot använda sitt arbete på produktionen af sådana, som man med vinst kan sälja. Visserligen är detta en klok hushållning för en liten familj, men uti en stat står det fast, att man aldrig *utan nationalförlust* köper något utifrån, eller *med nationalförlust* tillverkar något inom landet. För dem som icke antaga detta axiom skrifver jag icke. De må hålla sig till sin gudomlige Smith[2] bäst de vilja. Jag hoppas, att Europas regeringar ej skola taga mera kunskap om deras paradoxer än jag.

Ingenting undergräfver så ett folks välstånd, ingenting störtar det så hastigt i armodets afgrund som det riksförderfliga lurendräjeriet. Till dess hämmande kunna aldrig nog kraftiga utvägar vidtagas. »Lurendräjaren»,

[1] Man märke, att jag gör detta till den *säkraste,* men icke till den *enda* måttstocken för nationers makt och välstånd. Min afsigt är icke att neka, det ju en jemnt tilltagande folkmängd, en allmän välfefnad och munterhet, en varm tillgifvenhet till sitt land och sin regering o. s. v. äfven bevisa något i detta afseende, ehuru icke så pålitligt som handelsvågen. Dock ve det land, der man hade sina ögon mera fästade på folkets tillväxt och trefnad än på förhållandet emellan dess exporter och importer!

[2]) Författaren till *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations,* en bok full af förderfliga satser, hvaraf några blifvit den svenska allmänheten påtrugade af en öfvers. i *Läsning i blandade ämnen.*

Digitized by Google

säger den energiske författaren af den förr åberopade afhandlingen i Stockholms-Posten, »utträngер och qväfver oförsynt den inhemska industrien; han gör sig till ett verktyg för det öfverflöd, som nedertrycker handelsvågen, utarmar landet, försämrar sederna, befordrar vinglerier och bedrägerier af alla slag.» Ja, jag kan ej tänka på dessa blodsugare utan att känna mina ådror brinna af harm. Straffen, straffen, regenter, dessa menniskoslägtets missfoster! Jag förlåter mördaren, jag förlåter mordbrännaren, jag förlåter myntförfalskaren; — men lurendräjaren, men detta vilddjur i menniskoskapnad, som går omkring, lik en smilande leopard, för att inpraktisera allt hvad utländskt han finna kan, — jag skulle förlåta honom? Nej, förr skall denna tunga fastna vid min gom. förr skall denna hand förkolna, än jag skall upphöra att högljudt förbanna honom, att med en penna af eld nedkalla hämndens åska på hans hjessa! »Jag vet», må jag utropa med den nyssnämnde författaren, »att mitt tänkesätt och mina uttryck skola synas öfverdrifna; men den rätta kärleken till konung och fädernesland var ännu aldrig kall.»

Förlåten mig, gunstige läsare, detta utbrott af min känsla. Jag hatar äfven så mycket som ni vårt vanliga deklamatoriska bevisningssätt, jag tror äfven så fast som ni, att en god sak icke behöfver konvulsiviska förfäktare; men hvilken af eder kunde någonsin utan hetta skrifva om en statsplåga af sådan egenskap som lurendräjeriet? Jag skulle vara lugnare, om jag blott insåge något medel, af hvad beskaffenhet som helst, att alldeles förqväfva detta onda. Men hvart jag vänder mina ögon ser jag de helsosammaste lagar i detta afseende öfverträdda. Jag vågar således icke sjelf föreslå någon författning till förekommande af lurendräjerier i franska monarkien. Mitt tillstyrkande är endast, att man gör sig noga underrättad om alla andra nationers äldre och nyare lagar rörande detta ämne och ur dem utdrager samt till ett helt sammansätter de strängaste stadganden.

Digitized by Google

Jag vänder mig nu till ett annat föremål af mycken vigt, nämligen *krigsväsendet.* Förut har jag anmärkt, att en hel monarkisk armé måste genast uppsättas. Det är klart, att de trupper, som slagits för republiken, icke kunna nyttjas till monarkiens försvar, ty af hela franska nationen har ingen klass varit den oformliga friheten så uppriktigt och ifrigt tillgifven som arméerna, och med franske soldaten förhåller det sig ej på samma sätt som med den tyske, hvilken efter ordspråket tjenar sju furstar med en rock. — Det torde blifva möjligt att få behålla någon del af den segrande ryska hären, åtminstone så länge intill dess man med mera säkerhet kan anförtro landets och den allmänna ordningens försvar åt infödda fransmän.

Revolutionen, som satt allt annat i en förvänd ordning, har ock förderfvat den franska krigskonsten. Detta anförande strider, jag medgifver det, emot den yttre sannolikheten, äfvensom emot den allmänna meningen. Det låter dock ganska tydligen bevisa sig. Hvilken är den första grunden till all krigskonst? Disciplin, svarar man. Nå väl, huru kan disciplin ega rum i en trupp, der anspråken på jemnlikhet yrkas af alla, der soldaten äter vid öfvergeneralens [1] bord, der officerare och gemena kalla hvarandra *du* både utom och i tjensten, der sjelfva generalen ej skulle våga att prygla trumslagaren o. s. v.? Också har det väl aldrig i verlden, efter trovärdiga resandes utsagor, någonsin gifvits en så illa exercerad soldat som den franske republikanske. Man skall ej kunna se något eländigare än ett *gevär-af* exeqveradt af en sådan trupp, något som så vittnar om den oordning.

[1] Man erinre sig, att *Buonaparte* i lifstiden (att han omkommit, är säkert, men hvar, huru och när, vet ingen) alltid åt med sina soldater. — Med *öfvergeneral* menar jag *general en chef.* Som denna öfversättning länge varit nyttjad i vårt officiella allmänna blad, Posttidningarna, utgifvet af kongl. svenska akademien, så bör jag ej frukta att blifva missförstådd. Jag är ej af det folket, som gör Buonaparte till en öfvergeneral i den bemärkelsen, att han öfverträffat alla samtida generaler.

Digitized by Google

hvilken enligt sakens natur nödvändigt måste råda i en sammanrafsad fri- eller frihets-corps, utan befäl som duger. Hugkomsten af de anarkiska missbruken måste i denna del med synnerlig sorgfällighet utplånas, en sträng subordination fastställas och det mäktiga verktyget till soldatens bildande återfå sin gamla fart. Genom en flitig exercis i handgrepp, hvilka kusken Hoche, advokaten Moreau och dylika generaler funnit klokast att låtsa förakta, bör den franska nationen åter vänjas vid en ordentlig taktik. För att dana en rättskaffens militärisk esprit böra Suvarovs kosacker, om de någon tid få qvarblifva, instickas uti de nya franska monarkiska regementena. Man kan ej anförtro de kungliga rekryternas uppfostran i bättre händer än dessa aktningsvärda hjeltars, hvilka så ädelmodigt upprättat religionens, tronernas och menskligheten fallna sak.

Ifrån begäret till nyheter i ett mål öfvergår man lätt till missnöje med det gamla i andra. Granskningen af ett åldrigt bruk i krigskonsten leder snart till oförvägna undersökningar i politiska och religiösa ämnen. Det är icke otroligt, att om Buonaparte aldrig kommit att grubbla på ändringar i artilleriet, hade han icke heller fallit på de förderfliga tankarna att demokratisera Italien och civilisera Egypten. Den forna franska regeringen handlade således oklokt, då den dels genom militäriska undervisningsanstalter och dels understundom genom kunniga officerares befordrande sökte i arméen utbreda kunskaper i krigskonsten. Nyttan deraf, ehuru visserligen ganska stor, svarade dock på långt när icke emot skadan. Nyhetsandan är den farligaste fiende för en åldrig stat, och vida bättre är att vara svag emot alla andra än blotta sig för denna. Dessutom, hvad kan vara vådligare än att i en armé hafva många generalsämnen. I händelse af en ny revolution (föreställom oss för ett ögonblick möjligheten deraf) hjelper det då icke, att generaler och öfverstar emigrera, ty arméen blifver ej derför obrukbar. I deras ställen uppstiga subalterner,

Digitized by Google

en kapten Pichegru, en löjtnant Buonaparte, till befälet, egande dertill om icke en fullkomlig, dock en hjelplig skicklighet. Uppå dessa skäl tillstyrker jag, att kraftiga anstalter till den militäriska upplysningens hämmande må vidtagas, infanteri- och kavalleri-officerares kunskaper inskränkas till innehållet af ett exercis-reglemente, artilleriet, detta rika ämne för novateurers bemödanden, återföras till sitt åldriga skick, och, som en följd af allt detta, de militäriska befordringarna ske utan afseende på kunskaper endast efter den säkra måttstocken, tur och anciennetet.

En tysk författare har nyligen velat draga den slutsatsen af de republikanska arméernas segrar under de förra kampagnerna, att krigskonsten vore något mera än en konst att röra maskiner, samt att soldatens tänkesätt och känslor äfven borde dervid komma i någon beräkning. Detta är utan tvifvel till någon del riktigt och gäller i synnerhet i ett sådant tidehvarf, som det närvarande. Dock, som det kunde vara äfventyrligt att låta den beväpnade makten ankomma på ett så ostadigt och lätt exalteradt folks tänkesätt som det franska, bör den nye soldaten ej vänjas att hemta stöd för sin pligt att lyda af något resonnemang om rättmätigheten af den sak han är antagen att försvara. Det vore bättre att hafva en något lam armé än en resonnerande. Genom vederbörande kompanichefers urskiljning och försigtighet vid värfningarna samt goda anstalter till bibehållande af de värfvades forna seder och lefnadssätt lärer en vådlig moralisk bildning af truppen kunna förekommas. Blott soldaten gör sin skyldighet, må man ej pedantisera om hans motiver. Man har sett arméer slåss af fruktan för prygel lika bra som af kärlek till konung och fädernesland.

Efter den mängd olyckliga bataljer, som republikens flottor lemnat, är den franska sjömakten platt förstörd. Till dess upprättande fordras både mycken tid och stora kostnader. Jag känner för väl min okunnighet i detta

Digitized by Google

ämne för att våga föreslå något deruti. Den enda tanken har dock runnit mig i sinnet, om icke det vore nyttigt att genast göra många befordringar i marinen, helst till de högre graderna, för att såmedelst dels gifva utländska makter ett högt begrepp om flottornas tillstånd, dels bibehålla de redliga sjöofficerare vid deras ädla tänkesätt, som i början af revolutionen så mangrant emigrerade, samt dels vinna tiden och skaffa sig amiraler och chefer i beredskap till de skepp, som framdeles varda byggda. Det är alltid godt att hafva något undangjordt. I öfrigt är jag viss, deruppå, att den skicklige minister,[1] som allt sedan konung Ludvig XVIII:s anträde till regeringen förestått franska monarkiens sjöväsende, så väl under högstbemälte herres vistande i Westfalen som nu sedermera i Mitau, lärer icke underlåta att äfven i Frankrike fortsätta sina nitiska bemödanden att bringa dess sjömakt i sitt forna anseende och flor.

Ifrån anstalterna till gränsernas och det inre lugnets försvar ledes jag ganska naturligen på inrättningarna till enskilda undersåtars betryggande vid sina tillbörliga rättigheter. Huru angeläget rättvisans kloka handhafvande är, lärer jag ej behöfva ådagalägga. Man tillåte mig blott att framkasta några strödda anmärkningar rörande detta vigtiga ämne.

Så snart man vill härleda rättvisan ifrån eller grunda henne på något annat än gammal häfd, löper man fara att, äfven emot sin föresats, falla in i de republikanska villfarelserna och antaga filosofernas förderfliga lära om naturliga rättigheter, oberoende af vilkor och tillfälligheter. Det är derför i lagskipningen af högsta vigt, att åldriga vördade vanor varda heligt iakttagna, emedan nyhetskrämeriet är härutinnan nästan skadligare än i andra mål. Till den ändan är nödigt, att alla domare äro lifvade af forntidens anda och upplysta af dess ljus; hvartill åter fordras, att domstolarna och rättegången

[1] Markis de Castries, utnämnd till sjöminister i Hamn i Westfalen de första dagarna af konungens regering.

Digitized by Google

behålla sin urgamla form, lagtolkningen förädlas af ett åldrigt, allvarsamt, vidlyftigt språk, domare-sysslorna gå i arf och de urgamla gallo-frankiska begreppen om rätt hållas så väl af menigheten som af dess styresmän i en helig vördnad.

För att rätt inse vigten af dessa omständigheter föreställom oss en stat, der de föraktades. Visserligen låter det vackert att jemka förfädrens brukligheter efter våra begrepp och behof, anse sjelfva rättvisan heligare än de tusenåriga formaliteterna omkring henne, göra hennes språk smakfullt och begripligt äfven utom det juridiska skråret, öppna detta skrå för skicklighet och kunskaper genom domaresysslornas förvandlande ifrån oduglighetens arf till förtjenstens aflinge och underkasta de gamla meningarna om rätt förnuftets pröfning. Men hvilken är så blind, att han icke ser, till hvad outsägligt förderf allt detta skulle leda? I en statsförfattning, der allt är sammanlänkadt, der den ena delen hvilar på den andra, medför den minsta rubbning det helas upplösning och fall. Då man sjelf lär hopen att ogilla en gammal vana, huru kan man sedan fordra, att han skall vörda och iakttaga de öfriga? Då man sjelf sätter förnuftet öfver gamla prejudikater, hvad aktning vill man sedan gifva sina egna domar? Huru vill man åtskilja domarens språk ifrån ett vanligt sällskapsjoller, då man betager det förra sin mystiska högtidlighet, sin snäcklika rundning, sitt sträfva vördnadsbjudande dån? Huru bibehålla domare-anseendet, då man vänder allmänhetens oförvägna blickar på domares kunskaper och förtjenster? Jag ryser vid åtanken af all den oordning och villervalla som skulle rasa i det samhälles sköte, hvarest lagens band så lossades, hvarest vördnaden för domstolar och embetsmän så spildes. Nej, bevare himmelen alla riken på jorden ifrån förbättringar af detta slag!

Man vet, att Frankrike före revolutionen icke egde någon skrifven lagbok, utan att domstolarna förnämligast följde den så kallade *droit coutumier*, hvilken var olika

Digitized by Google

för olika provinser. Deraf hände, att lagfarenheten blef en statshemlighet, hvari hopen ej fick deltaga. Att desto bättre bevara den nyttjades i lagskipandet ett särskildt för profaner obegripligt språk, hvilket icke utan mycken möda kunde läras. Detta allt medförde den ostridiga nyttan, att allmänheten icke kunde granska lagligheten af domstolarnas åtgärder, hvaraf åter omedelbarligen och nödvändigt följde, att hon högaktade och vördade lika alla domare. Man behöfver ej mycken erfarenhet af alla de vederstyggligheter, som publiciteten alstrar, för att inse nödvändigheten deraf, att embetsmäns göromål äro fredade för hopens blickar. Nog mista goda embetsmän derigenom något af det anseende de förtjena och annars skulle vinna; nog vore det förmånligt för en regering, i händelse dess embetsmän i allmänhet vore vördnadsvärda, att nationen finge genom en fri granskning förvissa sig derom och känna sin sällhet;[1] men också, när denna supposition ej eger rum, hvad kan vara farligare än en slik frihet? Och som vi äro syndiga menniskor alla, är det rådligast att icke för mycket lita på deras fullkomlighet, som ödet utsett att vara embetsmän. Bättre är att föröka några förmåner än att genom ett öfverdådigt förlitande på slumpens ynnest utsätta sig för de grufligaste olyckor. — Jag tillstyrker således, att den gamla franska justitieförfattningen måtte återkomma i full verksamhet, samt att följaktligen

[1] Att detta inträffar i vårt kära fädernesland, lärer jag icke behöfva nämna. Hos oss eger hvarje man rättighet att lägga domstolarnas protokoller för allmänhetens ögon, och deraf erfara vi dagligen de helsosammaste verkningar. Men hvarför? ty vi äro dömda af redliga och kunniga män, hvilka ej hafva något att befara af den revision, som regeringen sålunda tillerkänt allmänheten. — Men, föreställom oss, att vid våra domstolar lagen vrängdes till våldsverkares försvar, att rättvisan utträngdes af intriger, att domare i allmänhet vore okunniga och dumma, — vore det då klokt att låta hela nationen ex actis öfvertyga sig derom? Som jag nu skrifver om Frankrike och icke om Sverige, och jag ej vågar räkna på en sådan embetsmanna-corps der som här, så föreslår jag, hvad jag finner i allmänhet och ovilkorligen säkrast.

Digitized by Google

alla förslag att simplifiera rättegången, att bringa de särskilda begreppen om rätt i ett kort, allmänt gällande och för hvar man fattligt system, att göra lagspråket begripligt och att gifva domstolarnas åtgärder all möjlig publicitet, måtte såsom ledande till de gräsligaste följder och utan tvifvel framstälda af jakobiner, monarkiens och samhällsordningens fiender, Marats och Robespierres hemliga anhängare, att, säger jag, dessa afskyvärda förslag måtte förkastas och, der de ske skriftligen, af bödelsknekten offentligen brännas.

Alla domaresysslor ansågos fordom i Frankrike som fasta egendomar, hvilka genom arf, köp, skifte och gåfva kunde förvärfvas. Detta var öfvermåttan nyttigt och bör bibehållas. Man vet, att de ting, man under full eganderätt besitter, alltid varda bättre vårdade än de, som man blott brukar och nyttjar. Skulle det ej på lika sätt förhålla sig med sysslor och embeten? När de anses tillhöra staten och disponeras till dess nytta af regeringen, så hafva ju innehafvarne icke samma intresse att förbättra dem, som då de äro deras enskilda egendom, hvarmed de kunna förfara efter godtycke. — Dessutom hvad kan vara tjenligare och mera enligt med grundsatserna för det monarkiska regeringssättet, än att sysslor gå i arf? Trots allt hvad filosoferna skrika emot börden, är det dock afgjordt, att själens egenskaper propageras lika som anletsdragen. Det är lika omöjligt, att sonen af en general kan vara en oskicklig officer, som att borgarsonen kan vara ett generalsämne. Och äfvenså förhåller det sig i allmänhet med civila embetsmäns yrken, ehuru det händt, att uti dem, såsom mindre svåra än de militäriska och derför äfven mindre hedrade, parvenyer någon gång hunnit skäligen långt. Skulle ej sonsonen af en d'Aguesseau alltid vara skickligare jurist än en bonddräng, utan något juridiskt att brås på? Den, som nekar detta, kan neka allt, och mot honom gifvas inga andra skäl än årorna eller Bastiljen.

Digitized by Google

Men jag nämnde Bastiljen, detta första målet för den revolutionära omstörtningen. Den måste genast åter uppbyggas. Ingen angelägenhet är så tryckande som denna. Af alla brott äro statsbrott de vådligaste; men som de erfordra mera skicklighet än andra, och deras upphofsmän derför merendels äro folk af ovanliga talanger, så händer det nästan alltid, att de äro så intrasslade och dolda, att någon juridisk visshet om deras verklighet icke eger rum. Än äro de gömda bakom en lyckligt affekterad nitälskan för det regeringssätt de undergräfva, än äro de insvepta i sjelfva sanningens mantel, och än gå de med sjelfva dygdens allvarsamma steg. Sådana brott kunna ej förekommas annorlunda än genom lettres de cachet och bastiljer, och så vida man vill ändamålet, måste man ock vilja medlen. Den gamla inrättningen af Bastiljen var så förträfflig, att den bör i alla delar noga följas.

Hvarken kan jag, ej heller skulle det anstå mig att uppgifva några allmänna regler för utöfningen af den benådningsrätt, som konungen tillkommer. Men jag kan icke afhålla mig ifrån att vidröra en särskild fråga, hvarom monarkiens vänner äro söndrade: den nämligen, om någon amnesti nu kan ega rum, och i den händelsen huru långt den må sträcka sig? Visserligen har revolutionen haft mycket förbländande, visserligen har den smickrat den kortsynte med många lysande utsigter, och man torde således få antaga, att ibland dess anhängare icke alla varit drifna af elakhet och kannibaliska lustar, utan att till och med de gifvits, som i sin blindhet trott sig försvara menskligheten sak, då de stridt för den franska republiken. Att låta samma öde dessa vederfaras, som det hvilket med rätta skall träffa en uppsåtlig republikan, skulle synas, om icke alldeles orättvist, dock hårdt och barbariskt och — jag fruktar det — göra ett obehagligt uppseende så väl inom Frankrike som i den öfriga kristenheten. Således röstar jag för amnestien, dock med måtta; ty skulle på en så gruflig revolution som den franska några rätt exemplariska bestraffningar icke följa, så vore det gjordt med

Digitized by Google

menskligheten. Konungen i Neapel har, som mig synes, gått den rätta medelvägen emellan en allt för grym blodtörstighet och en feg blödsinnighet, då han, efter att hafva återvunnit sin tron, lät afrätta endast 800 af sina upproriska undersåtar.[1] Om man antager, att antalet af de revolutionära fransmännen förhåller sig till antalet af neapolitanska och parthenopeiska republikanerna som 20 till 1, så skulle efter samma mildhets grund, som blifvit följd i Neapel, endast 16,000 fransoser behöfva afrättas, hvilket visserligen icke vore mycket, då man betänker, att den ende våldsverkaren Robespierre, utan allsköns rätt dertill, låtit nästan hälften så mycket oskyldigt och ädelt franskt blod rinna.

Mycket mera kunde vara att säga i anseende till rättvisans handhafvande i Frankrike, men hvad jag anfört torde finnas tillräckligt för att bestämma grunderna, hvarefter det öfriga i detaljen må inrättas.

Om medlen att åter upprätta den katolska religionen i berörda land har jag skrifvit åtskilligt, men som detta ämne är teologiskt och jag ej ännu hunnit underkasta mina tankar derom högvördiga vederbörandes censur, så kan jag nu icke kungöra något deraf. Om jag, som jag hoppas, vinner nödigt tillstånd att trycka dessa tankar, skola de oförtöfvadt i ett bihang till denna skrift varda allmänheten meddelade.

Frankrikes förhållande till utrikes makter återstår för mig nu att betrakta. Detta land behöfver fred, till dess det kan återvinna nog styrka för att åter spela en lysande rol på den europeiska skådeplatsen. Konung Ludvig XVIII lär således söka att bibehålla de mäktiga furstars vänskap, hvilkas uppoffringar han har att tacka för sin återvunna krona. Deribland intager kejsar Paul ostridigt ett hedersrum. Hvad kan vara oegennyttigare, hvad ädelmodigare än hans deltagande i kriget mot republikerna! Han hade visserligen ingenting att befara för sitt land af

[1] Hamburger Correspondent uppgifver detta antal.

Digitized by Google

dessa aflägsna missfoster af stat, hvilkas snara invärtes upplösning alla rättsinnade statsmän förespådde. Han behöfde ej, under sin visa och allvarsamma styrelse, befara, det upprorsandan skulle utbreda sig till hans lyckliga och lydaktiga folk. Men han såg en åldrig tron störtad af våldet och ursinnigheten, han såg en välgörande religion utträngd af gudlösheten och lasterna, han såg millioner menniskor på branten af den revolutionära vulkanen, och hans ädla hjerta frågade ej den korttänkta, lågt sluga politiken om råd, utan beslöt sjelf, efter de lifliga rörelser som kärleken till Gud och nästan väckte. Full af den dygdiges harm och af den starkes hopp, utsände den store kejsaren till menskligheten räddning dessa tappra ryssar och kosacker, hvilka, ledda af den störste fältherre, verlden någonsin sett, utförde det vigtigaste värf, som någonsin legat menniskovännen om hjertat. Efter allt detta vore det visserligen icke underligt, om konungen af Frankrike ansåge den ryske kejsaren såsom sin trognaste bundsförvandt och handterade hans ambassadör med en särskild aktning. I anseende till ländernas aflägsenhet lärer högstbemälte konung icke heller kunna på annat sätt än detta bevisa sin erkänsla emot sin och menskligheten frälsare.

Konungen af England samt hans verksamma ministère ega ock de mest giltiga anspråk på franske konungens aktning och tillgifvenhet. Hvilket ädelmod att med åsidosättande af den afund, som ifrån längre tid tillbaka rådt emellan Frankrike och England, vidtaga de kraftigaste anstalter för att rädda sin rival ifrån en otvifvelaktig undergång och höja henne till den sällhet och makt, som monarkiska stater endast kunna ega! Att vinna denna oegennyttiga afsigt hafva Englands styresmän haft alla kostnader osparda, sjelf gjort förfärliga rustnader, betalt andra makters samt med penningar understödt tronens försvarare och konungens vänner inom och utom Frankrike. Det gamla agget emellan begge rikena bör således nu vara förqväfdt. Jag har redan på Englands hittills visade nit att upphjelpa Frankrike till välstånd och flor grundat den

Digitized by Google

förmodan, att ett förbud emot engelska manufakturvarors införsel och nyttjande i Frankrike icke skulle tagas illa. Likvisst, på det England ej alldeles måtte sakna belöning och ersättning för sina oräkneliga uppoffringar, är jag af den tanken, att alla franska exporter böra föras till detta land, och det så nödvändigt och ovilkorligen, att alla franska laddningar, som ej destineras dit, må af engelska kapare såsom goda priser uppbringas. En sådan koncession vore visserligen den engelska ministèren behaglig, ty den innefattade ett högtidligt erkännande af Englands anspråk på en uteslutande rättighet till all sjöhandel i verlden; och som engelsmännen äro ett ädelmodigt folk, som ej missbjuder sina grannar, hvarför ej så gerna sälja dem sina varor som någon annan? Jag är viss derpå, att när Englands ministère fått sin önskan i denna del uppfyld, skall den sedermera ej upphöra att, lika sorgfälligt som hittills, befrämja Frankrikes intressen.

Emot den romerske kejsaren eger konungen af Frankrike de största förbindelser. Om denne furste också en gång syntes öfvergifva den goda saken, för hvilken han så länge och så ädelmodigt stridt, om han, misskännande sina undersåtars tänkesätt och önskningar, ansett dem mera längta efter en äfven snöplig fred än efter de mest lysande segrar, så har han dock snart på ärans bana återvändt till folkens och furstarnes gemensamma mål, lifgifvit sina underhafvandes slocknande nit och tillfredsställt sina härars brinnande begär efter äran af franska tronens återupprättande. Det är af dessa tillkrigade härar, som de ryska blifvit understödda. Det är dem, som den store Suvarov ansett värdiga att stå under sitt befäl, att i bredd med de oöfvervinnerliga ryssar och kosacker genomtåga Italien och Frankrike. Hvarmed må väl Ludvig XVIII vedergälla ett sådant bistånd? Dertill gifves nu ett ypperligt tillfälle. De schweiziska kantonerna, dessa af den stora nationens arméer och agenter demokratiserade och rapinatiserade fria stater, äro det österrikiska husets tillhörigheter, söndrade derifrån för fem sekler sedan genom

Digitized by Google

ett uppror af enahanda ursprung och beskaffenhet som den franska revolutionen. Alla rättänkande invånare af dessa kantoner inse nu brottsligheten af sina förfäders vågsamma företag och begära ingenting hellre, än att kejsaren ville yrka sina anspråk på deras trohet. Som det nu vore äfven så orättvist som för den allmänna ordningen vådligt att antaga, det någon häfd kunde göra uppror giltiga och deras verkningar beståndande, så finner jag intet hinder för kejsaren att med Frankrikes biträde sätta sig i besittning af dessa sina ärfda länder. Det ankomme sedan på en särskild öfverenskommelse emellan begge makterna, om någon del deraf kunde till Frankrike öfverlåtas.

Om det var af vigt för konung Ludvig XVIII, att en rebell af Buonapartes tilltagsenhet och — nekom det icke — mer än vanliga skicklighet underkufvades, så har högstbemälte herre en icke ringa orsak att älska den turkiska ministèren, genom hvars kraftiga anstalter bemälte upprorsstiftare blifvit störtad i sitt oförvägna revolutionära lopp. Den höga ottomaniska Porten har af ålder varit franska monarkiens vän och bundsförvandt, och denna allians lärer ock hädanefter ega bestånd, helst det icke synes vara att befara, det den samma kunde blifva oförenlig med den ännu kraftigare vänskapen med ryske kejsaren.

Åtskilliga andra furstar i Europa ega ock en helig rätt till franske monarkens aktning och tillgifvenhet; men som det skulle blifva för vidlyftigt att särskildt uppehålla sig vid hvarderas förtjenster af den goda saken, lemnar jag åt läsaren sjelf att efter egen kännedom af tidens händelser noga bestämma värdet af deras företag och bemödanden.

Icke van att inför allmänheten klandra regenters beslut, äfven då jag inom mig ogillar dem, vill jag icke nämna ett ord om de furstar, som antingen befrämjat republikanernas förehafvanden eller varit kalla åskådare deraf. Omständigheter, som jag ej känner, hafva möjligtvis kunnat tvinga dem till ett sådant uppförande.

Digitized by Google

Sådana äro mina oförgripliga tankar om det som bör göras för att stadga det monarkiska regeringssättet i Frankrike m. m. En granskare skall i denna skrift sakna mycket af den omständlighet, ordning och sakkännedom, som han finner i andra, författade af lärdare och djupsinnigare tänkare; men jag hoppas likväl, att den, dessa förträffligheter förutan, skall hafva god verkan på allmänhetens tänkesätt, så vida den onekligen vittnar om min välmening och uppmuntrar hvarje rättsinnad läsare till nit för den goda saken. Jag begär blott att gagna, icke att lysa; och hvad helst kittsliga kritiker eller gallsjuka och nyhetsälskande recensenter behaga, i sin demagogiska ton, döma om mitt arbete, bryr jag mig ej om deras ilskna anfall, hvilka de mest vördiga män icke undgått, utan underkastar mig endast deras dom, de der ådagalagt sig hysa sådana tänkesätt, som berättiga dem att fälla utslag i saker af vigt för Gud, konungarne och folken. Ett bifallsord uti det blad, som lärt oss att i våra barns ledare igenkänna hemliga jakobiner, som meddelat vår allmänhet den aktningsvärda, men af jakobiners smädelser förföljde Schirachs märkvärdiga uppenbarelser, som undfägnat oss alla rättänkande med den lifligaste målning på det republikanskt franska sedeförderfvet, ett enda bifallsord i detta numera uppbyggliga blad, säger jag, skulle smickra mig oändligen mera än det grannaste beröm i en skrift, der den teologiska censuren och hållskjutsen blifvit angripna, men deremot tryckfriheten, den nya och nyare och nyaste filosofien, nya allegoriska byggnadssätt och allt annat nytt (utom nya sekter) försvarade, eller i en journal, der en hop ynglingar utan stadga och moget vett, men deremot med all ungdomens oförskämdhet och näsvishet, häcklat och begrinat gamla hedersmäns arbeten, dem de knappt varit värda att läsa, gjort uppenbarligen gäck af omvända fritänkare, af en Ahasverus Fritschen, af en brukspatron S—n och af andra heliga män, klandrat domstolars och konsistoriers och kongl. teaterdirektioners beslut, men deremot prisat filosofer och neologer! Detta frimodiga yttrande skall

Digitized by Google

ådraga mig kritiker af alla slag; men som sagdt är, mig bekymrar icke, mig reta ej en gång några jakobinska valpars gläfs eller så kallade recensioner.

Den förebråelsen har jag att göra mig, att jag förbigått åtskilliga vigtiga ämnen, hvaribland jag endast vill nämna myntväsendet, eller rättare sedelverket. Orsaken dertill är, att jag ej hunnit förskaffa mig tillräckliga upplysningar angående Laws system, hvilket dock utan tvifvel vore det tjenligaste att nu vidtaga. Detta system hade till äfventyrs icke mer än ett fel, hvarigenom det ock föll, det nämligen att man icke nog sorgfälligt sökt förebygga den agiotage, hvartill illasinnade menniskor alltid missbruka välsignelsen på representativa penningar; ty hade Laws sedlar blott bibehållit sin kredit, så hade hans finansoperation varit den fullkomligaste i hela verlden. Men derom mera en annan gång.

Postskriptum.

Just då detta arbete var färdigt att utgifvas, inlopp den besynnerliga tidning ifrån Konstantinopel, att Buonaparte skall vid Abukir slagit Kiosse Mustapha Pascha samt dödat 6000 turkar. — Som jag sid. 26 förkunnat, att Buonaparte säkerligen omkommit, anser jag mig skyldig förklara, att berörda tidning är alldeles falsk samt förmodligen uppspunnen af någon bland dem, som anse Buonaparte odödlig.

Digitized by Google

Digitized by Google

KONSTITUTIONSUTSKOTTETS

MEMORIAL

MED ÖFVERLEMNANDE AF

FÖRSLAG

TILL

REGERINGSFORM

DEN 2 JUNI 1809.

Digitized by Google

Digitized by Google

VÖRDSAMT MEMORIAL.

Det utskott, som riksens höglofl. ständer förordnat att utarbeta förslag till en ny grundlag för Svea rikes styrelse, får nu ett sådant till riksens ständers pröfning öfverlemna.

Utskottet hade önskat att på ett arbete af så stor vigt, så vidsträckt omfattning och så ytterlig grannlagenhet som detta hafva haft att använda en för fullkomnandet deraf erforderlig tid. Det hade önskat att till någon fullständighet hafva kunnat samla upplysta medborgares tankar om grunderna för Sveriges tillkommande statsförfattning, innan det bort derom stadga sina egna. Men fäderneslandets vådor hafva ej medgifvit denna ordning. Utskottet har lifligt känt och klart insett, att en lagligen bestämd och derigenom befästad styrelsemakt utgjorde nu vårt samhälles vigtigaste angelägenhet, och att endast ett snart och enigt fastställande af denna makt kunde bevara rikets sjelfständighet och inre lugn, begge hotade af en fiende, hvilken icke alltid emot svenska folket vände krigets vapen allena. Utskottet har derför hastat till sitt mål. Dess förslag till en ny regeringsform har inom tvenne veckors förlopp blifvit uppgjordt och utarbetadt. Om likväl, efter utskottets förhoppning, riksens höglofl. ständer finna detta förslag vara grundadt på en lugn och noggrann beräkning af de särskilda stats-

Digitized by Google

krafternas naturliga verksamhet och riktning; om de finna deruti bestämd en sådan dessa krafters inbördes inskränkning, som hindrar någondera att öfvergå ifrån kraft till våld, stadgade sådana värn för folkets samfälda och hvarje enskild medborgares rättigheter, som listen icke må finna sig lockad att undergräfva eller makten retad att störta; om de finna denna statsförfattning ömsesidigt förutsätta och bereda styrkan af ett allmänt tankesätt, bilda och stöda detta tankesätt, för att sjelf deraf utbildas och stödas; om de finna den samma ytterst syfta till en sådan nationens allmänna medborgerliga daning, som skall instämma i det urgamla, aldrig utplånade och outplånliga svenska individuella lynnet af manlig stolthet utan öfvermod, af frihetskänsla utan yra, af sanningsnit utan svärmeri, af redbar verksamhet utan skryt och ifver; om riksens ständer derjemte finna, att utskottet icke uppoffrat kommande slägters frihet, säkerhet och odling åt samhällets närvarande behof af en kraftfull styrande makt, eller åt den allmänna och enskilda öfvertygelsen om den furstes dygder, som först skall denna makt af ett tacksamt folk emottaga; så skola utskottets ledamöter, erkännande villigt den ofullkomlighet, som må upptäckas i deras så skyndsamt fullbordade arbete, likväl anse det hela deraf ega något värde och sig hafva uppfylt, hvad riksens ständer med skäl kunnat af dem vänta.

Utskottet har sökt att bilda en *styrande makt,* verksam inom bestämda former, med enhet i beslut och full kraft i medlen att dem utföra; en *lagstiftande makt,* visligt trög till verkning, men fast och stark till motstånd; en *domaremakt*, sjelfständig under lagarna, men ej sjelfherskande öfver dem. Det har vidare sökt att rikta dessa makter till inbördes bevakning, till inbördes återhåll, utan att dem sammanblanda, utan att lemna den återhållande något af den återhållnas verkningsförmåga. På dessa hufvudgrunder af statskrafternas särskilda bestämmelser och ömsesidiga motvigt skall den statsförfattning hvila, som utskottet föreslagit.

Digitized by Google

Men det är icke blott af formers noggrant beräknade sammansättning, icke blott af konstitutionella makters sorgfälligt vägda förhållanden, som en statsförfattnings värde och i följd deraf dess framtida bestånd bero. Om i dessa särskilda former icke verkar en allmän kraft, äro de och förblifva intet mera än tomma former, som ett yttre våld förr eller senare skall bryta. Om dessa emot hvarannan ställda konstitutionella makter icke sammanhållas, icke hvar för sig ledas och då styrkas af ett allmänt tankesätt, så skall, under deras strider, statsförfattningen förr eller senare upplösas. Sveriges forna lagstiftare synas icke hafva nog beräknat verksamheten af detta allmänna tankesätt. I stället att till skydd emot en blind och orättvis styrelse bereda den mäktigt återhållande kraften af en yttrad nationalvilja, hafva de i förväg lagt förhatliga fjättrar på all styrelse, äfven den rättvisa och upplysta. Dessa fjättrar, hindrande den jemna verksamheten af en makt, som ovilkorligen måste verka, hafva nödvändigt blifvit brutna. Styrelsen, derefter icke länge bunden af lagar, som ingen medborgerlig anda lifvade och stärkte, har, under några ögonblick af en uppväckt folkifver, ryckt till sig enväldet och sist, under en allmän nationens dvala, fört detta välde till ytterligheten af egensinniga beslut och af nyckfulla maktspråk. Då höjde sig till fäderneslandets räddning den hvilande svenska individuella kraften; men förr kunde den icke höja sig, än sedan en allmän nöd och allmänt insedda faror skapat ett allmänt tankesätt, som nu yrkade högt och samfält en länge förut hemligen och enskildt önskad styrelseförändring. Det är sålunda åt styrkan af detta *vårt* tillfälliga tankesätt, som våra efterkommande blifva skyldiga den friare statsförfattning riksens ständer nu skola fastställa; det är åt den jemna visheten, den stadgade kraften af *deras* tankesätt, danadt och förvaradt af denna statsförfattning, som utskottet funnit att vården och fullkomnandet af den samma förnämligast borde öfverlemnas. Denna tanke ligger till grund för utskottets hela arbete. Utskottet föreslår ej

Digitized by Google

stora och lysande förändringar i vår statsförfattnings åldriga grundformer. Det har trott, att sådana former icke böra lättsinnigt omskapas, allraminst i de första stunderna af en återvunnen frihet, under en då oundviklig söndring af tankesätt. Det har trott, hvad exemplet af Europas friaste stat äfven bevisar, att för en nations allmänna rätt och medborgares personliga frihet och säkerhet finnes intet stadigare värn än dessa former, omgifna af seklers helgd och befästade af en allmän nationalkraft, som i dem verkar. Denna kraft uppkommer af friheten att tänka och yttra sig öfver nationens stora angelägenheter, att se dessa framställda till hvarje medborgares kännedom och omdöme, att veta lagarna vara hållna i aktning och att med visshet kunna vänta nationalrepresentationens återkommande verksamhet. Utskottet är ock derom öfvertygadt, att en sann medborgerlig anda icke länge skall saknas hos ett utsprungligen fritt och manligt folk, som njuter en under grundlagens helgd skyddad tryckfrihet, hvars regeringsärenden offentligen behandlas och granskas, hvars allmänna och individuella rättigheter iakttagas af en utaf nationalrepresentationen förordnad väktare öfver lagarnas efterlefnad af domare och embetsmän, och hvars fullmäktige, rikets ständer, äro i sjelfva grundlagen kallade att å bestämda tider ovilkorligen sammankomna. För att likväl ännu säkrare stadga ett allmänt upplyst tankesätt, verkande omedelbarligen till moget öfverlagda förbättringar af våra lagar och hushållningsanstalter, hafva några af utskottets ledamöter tillstyrkt en *riksens ständers lag- och hushållsberedning*, hvars tillärnade inrättning och ändamål de handlingar fullständigt utreda, som åtfölja utskottets protokoll. Utskottets flesta ledamöter hafva deremot yttrat betänkligheter att i förslaget till regeringsformen intaga denna beredning, men beslutit att öfverlemna frågan derom till riksens ständers eget afgörande.

Makten att styra tillkommer, efter utskottets förslag, odelad konungen, men hans beslut kunna icke förhastadt

Digitized by Google

fattas, icke bestämmas efter ensidiga underrättelser och råd af dolda personer utan ansvarighet. Han måste i alla mål låta sig upplysas af ett offentligt statsråd, hvars ledamöter, ställda under ansvarighet icke blott för deras yttrade rådslag utan äfven för deras tystnad, då de bort råda, måste sjelfva sorgfälligt söka upplysningar för att bevara sitt lif, sin välfärd och sin heder. På detta sätt och genom de öfriga medel, som äro föreskrifna i afseende på ärendenas beredande, bör konungen icke i något fall kunna missledas, bör allmänna rösten icke kunna hindras att genom någon organ tränga fram till honom. Den oafbrutna vanan att höra råd, allvarligen och högtidligt gifna, skall i en ung monarks sinne dana och i en mogen konungs stadga aktning för sanning och rätt. Och skulle ännu en gång ett oblidt öde uppsätta på Sveriges tron en egenmäktig konung, skall dock den förenade kraften af hans rådgifvares föreställningar, af nationens fritt yttrade tankesätt och af vissheten om kommande ständers ovilja tidigt bryta hans våldsamma lynne. Han skall åtminstone icke genom konstitutionsvidriga beslut blottställa sin makt för en föredragande embetsmans vägran af den kontrasignation, hvarförutan hans befallningar icke blifva gällande.

Konungens statsråd utgör icke en i hans styrelse deltagande corps, tillsatt af rikets ständer. Utskottet har trott, att den styrande makten kunde säkrare bevakas genom andra medel än detta, som söndrade enheten och kraften af dess verksamhet, och som hvarje stark regent derför skulle vara frestad att undanrödja. Statsrådet är sammansatt af embetsmän, som konungen tillkallar, och hvilkas råd han hör icke blott af pligt utan äfven af förtroende. Dessa embetsmän äro dels sådana, som under konungen närmast lägga hand vid regeringsärendena och följaktligen dela med honom hedern för det nyttiga som sker, nesan och hatet för det skadliga; dels ock sådana, som, utan detta lifligare intresse i styrelsens anseende, bedöma kallt dess företag. Konungen blifver således på en gång upplyst af och upplyst om sina ministrar.

Digitized by Google

[[1] Utskottet har, efter en mogen öfverläggning, funnit, att konungen borde ega makt att allena göra förbund med främmande makter, börja krig och sluta fred. Sådan är vårt fäderneslands närvarande ställning, att det icke, med egna krafter allena, synes kunna upprätthålla sin sjelfständighet. Denna beror då af de förbund med andra makter, som en klok styrelse kan vinna, men hvilka aldrig i den stund de slutas kunna underkastas den offentliga pröfningen och de långa betänkligheterna af en lagstiftande eller också blott af en talrik rådgifvande corps. Att konungen ju må emot en fiendes anfall freda och frälsa riket, derom kan ej något tvifvel uppstå. Skulle då hans rättighet att göra krig inskränkas, så blefve denna inskränkning gällande blott för anfallskrig. Men detta förutsätter möjligheten att bestämma skilnaden emellan ett sådant krig och det nödtvungna försvarets. Hvari må då denna skilnad sökas? Icke i det första krigiska steget, ty en regent, som ser sitt land hotadt med anfall från en angränsande makt, och som genom hastiga rustningar och ett dristigt slag kan förekomma fienden, bör väl icke derför anses hafva fört sitt land i ett krig, hvars våda han endast afböjt. Deremot gifvas visserligen flera anfallssätt än det enda att med väpnad styrka inträngа på en annan stats område. De flesta krig äro började i kabinetten, innan de utbryta på fälten, och hvilken kan då afgöra, om den regent som först, eller den som sist låter sina trupper marschera, är den angripande, eller såsom begge i sina manifester bevisa, den sig försvarande? Hvilken kan afgöra, om den regent, som personligen förolämpar den andre, eller denne, som med vapen hämnar sig, är den verklige fredsförstöraren? Och om grundlagarna förbjuda en konung att göra krig, hvad hindrar den krigslystne monarken att förmå sina grannar till ett fredsbrott? Genom öfningsläger, anställda nära deras gränser, genom tvetydiga underhandlingar, öppnade i samma stund med deras fiender, ge-

[1] Det inom klammer inneslutna stycket om konungens rätt att förklara krig är skrifvet af vice sekreteraren J. D. Valerius.

Digitized by Google

nom misshandlande af deras sändebud, genom ohöfvisk brefvexling, genom återsända ordnar, med få ord, genom oräkneliga sätt att väcka misstankar och missnöjen, skall han omsider vinna sitt ändamål. Sveriges senaste häfder lemna häruppå de mest talande vedermälen. Det ännu fortfarande olyckliga krig, hvari vår forne konungs *sjelfrådiga personlighet* störtat oss, var efter de yttre formerna för honom ett försvarskrig. Men om också i någon händelse skilnaden emellan anfalls- och försvarskrig säkert kunde bestämmas, och om det förra vore en konung förbjudet, hvilken samhällsmakt kunde derifrån återhålla honom och skydda statsförfattningen? Ingen annan än armén, som på gränsen under flygande fana och kan hända i fiendens asyn, skulle välja emellan brott emot rikets grundlagar och brott emot den militäriska lydnaden, skulle, för att göra valet, alltid under vapen pröfva krigets laglighet. Man må äfven betänka, att Sverige är omgifvet, icke af små fredliga republiker, som, aldrig sjelfva angripande, hade endast i högsta nödfall att uppställa ett nationelt motvärn, utan af tvenne stater under oinskränkta envåldsstyrelser, samt i följd deraf med hastigt rörliga arméer. I denna belägenhet är det nödigt för Sveriges sjelfbestånd, att dess konung må kunna med rustningar möta fiendens, och, om nöden det fordrar, hellre angripa med fördel än afvakta ett krossande anfall. Vådligheten af denna makt försvinner, då de svårigheter beräknas, hvarmed utöfningen deraf alltid är förbunden. Konungen skall genast öfver krigsanledningarna höra hela statsrådet och sedan kalla riksens ständer, innan han lyfter de penningar, hvarmed kriget till en början kan utföras. Möter hans företag motstånd i statsrådet eller i allmänhetens tankesätt, så är det sannolikt, att han väl betänker anledningarna dertill, innan han ådrager sig ännu ett motstånd, och ett vådligare, af rikets allena beskattande ständer. Af konungens makt att börja krig är den att göra fred en följd. Angelägenheten deraf är merendels så tryckande, att den bör ankomma på den styrande maktens enhet och verksamhet.]

Digitized by Google

Ibland de första vilkoren för en styrelses förmåga att verka kraftfullt och likstämmigt till sammanbundna ändamål är makten att kunna tillsätta och afsätta de embetsmän, som i styrelsens verksamhet förnämligast böra deltaga. Inom utskottet har den frågan uppstått, huruvida landshöfdingar borde ibland sådana embetsmän räknas. Under sina öfverläggningar härom har utskottet icke kunnat godkänna någon eganderätt till sysslor, hvilka redan för tjugu år sedan förklarades bero af konungens förtroende och följaktligen under intet annat vilkor nu innehafvas. Utskottet har endast beräknat statens rätt och de mångfaldiga medborgares, på hvilkas trygghet och välstånd en landshöfdings förhållande kan verka. Vore denne embetsman icke mera än en verkställare af lagarna och af konungens uttryckliga befallningar, så skulle utskottet gerna hafva instämt i de aktningsvärda mäns tankar, som ansett landshöfdingar böra bibehållas vid sina embeten, intill dess de, för bevisliga lagbrott eller för bevislig försumlighet att fullgöra konungens bud, kunde derifrån lagligen dömas eller med skäl suspenderas. Men en landshöfding verkställer icke blott; han bör bereda konungens befallningar genom noggranna underrättelser om tillståndet i hans län, genom nitiskt meddelade upplysningar om medlen att det förbättra. Till denna frivilliga verksamhet fordras skicklighet, kunskaper, välvilja och en sann medborgerlig anda. En landshöfding, som ej egde dessa egenskaper, kunde ej medverka till en välvillig och upplyst regerings afsigter, och länet skulle sakna välgerningarna af en sådan regering, intill dess döden omsider undanröjde hindret derför, regeringens eget verktyg. Utskottets pluralitet, som funnit landets väl oundgängligen fordra, att konungen måtte kunna afsätta ifrån landshöfdingesysslor, har ej befarat sådana missbruk af denna makt, som i någon mån kunde jemföras med den möjliga och sannolika nyttan deraf. En landshöfding, som förvärfvat sig länets tillgifvenhet och aktning, skiljes icke ifrån sitt embete, utan att regeringen derigenom äfventyrar

Digitized by Google

vida mer än *han* förlorar; och en konung, som i detta fall, likasom i alla andra, måste höra sitt statsråd, skulle säkerligen vid ett sådant steg få emottaga föreställningar, som borde leda honom att eftersinna, hvad hans egen ära och hans regerings anseende fordrade.

Makten att stifta, ändra, upphäfva och förklara lagar i deras egentliga bemärkelse tillhör, efter utskottets förslag, likasom tillförene, riksens ständer gemensamt med konungen. Utskottet, som föreser, att den grundlag riksens ständer nu komma att fastställa icke kan blifva fullkomlig, har velat öppna en möjlighet att förbättra den, när ett mer än tillfälligt allmänt tankesätt derom hunnit stadgas. Denna möjlighet borde likväl vara omgifven af försvårande formaliteter, nödvändiga för att afhålla icke nog betänkta försök och att förekomma förhastade beslut. Utskottet har derför funnit, att inga individuella meningar i ämnen af denna vigt borde hos riksens ständers plena väckas, utan endast kunna der framställas, godkända och utvecklade af det utskott, som riksens ständer vid hvarje riksdag skulle förordna att granska grundlagarna och anmärka statsförfattningens brister. Och på det icke under något tillstånd af våld eller folkyrsla en statsförändring må kunna med sken af laglighet genomdrifvas, har utskottet fastställt den grundsats, att hvarje sådan föreslagen förändring icke förr än å den nästföljande riksdagen skall kunna antagas.

Rikets civil- och kriminallagar samt det gällande rättegångssättet torde i flera mål böra ändras: men frågorna derom, äfvensom den angående förlikningsdomstolar, hvilken af en höglofl. ridderskapets och adelns ledamot blifvit i dess plenum framställd, synas höra till ett lagutskotts beredning. Den ekonomiska lagstiftningen är förbehållen den styrande makten, hvars enhet och hvars upphöjning öfver små intressen äro nödiga för att bringa hvarje särskild del af ett sammansatt statshushållningssystem till öfverensstämmelse med de öfriga delarna och med det hela. Likväl är det riksens ständer förbehållet att yttra anmärkningar mot allmänna ekonomiska anstalter samt

Digitized by Google

önskningar om förändringar deruti, på hvilka, då de äro väl grundade och af allmänna tankesättet understödda, en regering icke lärer kunna länge uppskjuta att göra afseende. Härvid har dock utskottet noga sökt att förekomma den lagstiftande maktens insteg i den styrandes verkställighetsåtgärder.

Till utskottet hafva blifvit remitterade flera memorial, som i allmänhet handla om grunderna för vår statsförfattning, och vissa deribland om förändringar i nationalrepresentationen. Den af åtskilliga ofrälse jordegare och bruksidkare väckta frågan om delaktighet i denna representation har utskottet funnit vara till grunden rättvis och billig; men då något sätt till verkställigheten deraf ännu icke blifvit med fullkomlig noggrannhet uppgjordt, och utskottet, i saknad af nödiga upplysningar i detta ämne, icke kunnat något sådant i en hast uppgöra, så har utskottet trott sig endast böra anmäla hufvudfrågan till riksens höglofl. ständers bifall; åberopande sig hvad en ledamot af utskottet i denna del omständligen till ett nu medföljande protokoll anfört. Något vidare yttrande öfver ofvannämnda memorial lärer utskottet nu icke hafva nödigt att afgifva.

Svenska folkets rättighet att genom rikets ständer sig sjelft beskatta har af utskottet blifvit sorgfälligt iakttagen. Det är denna sjelfbeskattningsmakt, som upprätthåller och befäster nationalrepresentationen. Dess vårdande är följaktligen icke blott för nationens välstånd utan äfven för dess frihet af den yttersta vigt.

Utskottet har funnit, att konungens domsrätt borde utöfvas af en konungens högsta domstol, hvaruti ledamöterna skulle blifva ständiga embetsmän och, för att vara sjelfständiga, icke kunna af konungen afsättas. Denna högsta domaremakt borde dock icke uppresas såsom en oombytlig korporation till en stat inom staten. Det har således funnits nödigt, icke allenast att de ledamöter deraf, som för bevisliga fel kunde tilltalas, skulle efter lag dömas, utan äfven att riksens ständer skulle kunna ifrån deras embeten till ett visst antal vid hvarje riksdag skilja

Digitized by Google

dem, som genom ålder, sjuklighet eller andra sådana orsaker blefve oförmögna att sitt höga kall värdigt uppfylla eller icke längre bibehölle det allmänna förtroendet. De formaliteter härvid, som utskottet tillstyrkt, synas böra utesluta all verkan af enskild stämpling och agg och tillika förekomma riksens ständers pröfning af särskilda rättegangsärenden. Man må emellertid ihågkomma, att de högsta domstolens ledamöter, som på detta sätt. igenom ett icke motiveradt och på inga lagliga bevis grundadt omdöme af en riksens ständers nämnd, mista sina embeten, böra njuta någon pension, tillräcklig att gifva dem en anständig utkomst. I annat fall skulle kan hända ingen skicklig embetsman vilja öfvergifva en säker syssla för att emottaga en osäker plats i högsta domstolen, och denna for hvarje medborgare så vigtiga rätt följaktligen blifva sammansatt antingen af oskickliga personer eller af sådana, som förstode att, utan laggrannhet i valen af medel. bereda sin framtida sjelfständighet emot väntade missöden.

En af utskottets ledamöter, öfversten friherre von Platen. har väckt fråga om en allmän nationalarmering, hvilken, i anseende till det kraftiga försvar riket i krigstider i allmänhet, samt i synnerhet under dess nuvarande högst betänkliga belägenhet, deraf ofelbart har att vänta, synes så mycket mera förtjena riksens höglofl. ständers synnerliga uppmärksamhet, som förslagets antagande i fredlig tid torde möta de större svårigheter, hvilka leda sitt ursprung från grannars misstänksamma politiska system.

Utskottet får slutligen i ödmjukhet anmäla, att enligt 85 § i projektet till regeringsformen återstå ännu att utarbetas, utom den tillkommande successionsordningen, en riksdagsordning och en förordning om en allmän tryckfrihet. Den förra, eller riksdagsordningen, torde utskottet i sammanhang med regeringsformen få föreslå. Den senare, hvartill ett förslag, på H. K. H. hertigens af Södermanland befallning utarbetadt, lärer vara att förvänta, torde

Digitized by Google

till utskottets granskning blifva öfverlemnadt. Äfvenledes bör en lag, som bestämmer ledamöternas af statsrådet ansvarighet, nu stadgas. Stockholm den 2 Juni 1809.

L. A. MANNERHEIM. B. v. PLATEN.
A. G. SILVERSTOLPE. G. ADLERBETH.
S. v. STOCKENSTRÖM. A. F. SKJÖLDEBRAND.
C. v. ROSENSTEIN. CARL G. NORDIN.
SVEN WIJKMAN C:SON. J. REINH. BLOM.
DANIEL EBERSTEIN. J. G. GAHN.
MATS PEHRSSON. AND. JANSSON HYCKERT.
JON JONSSON.

Hans Färta.

Digitized by Google

ANFÖRANDEN

TILL STATSRÅDSPROTOKOLLET

OCH

EMBETSUTLÅTANDEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

ANFÖRANDEN
TILL STATSRÅDSPROTOKOLLET.

I.

ANGÅENDE SMÄDESKRIFTER.

Den häftiga skriftvexling, som under året 1815 egde rum mellan revisionssekreteraren frih. Boije och öfverdirektören Grevesmöhlen, föranledde d. 23 Dec. s. å. särskild öfverläggning i en konselj, som var sammankallad för afgörande af frågan om den holländska skuldens betalning. H. K. Höghet kronprinsen yttrade efter detta ärendes behandling, att han icke ville låta förbigå en statsrådets sammankomst, som nu i anseende till den infallande julhelgen ej så snart skulle förnyas, utan att fästa Kongl. Maj:ts uppmärksamhet på ett ämne, som stode i omisskänligt sammanhang med rikets inre lugn och dess yttre anseende, nämligen: det missbruk, som dagligen göres af tryckfriheten. Hans Kongl. Höghet hade under loppet af sin lefnad gifvit för ojäfaktiga prof af dess allvarliga känsla för friheten och af dess vördnad för liberala grundsatser, att någonsin äfven den mest misstänksamme skulle kunna frukta några afvikelser derifrån, genom den öfvertygelse Hans Kongl. Höghet ansåg sig både af sitt höga kall och af det förtroende Kongl. Maj:t lemnade honom påkallad att yttra, den nämligen: att en ytterligare fortsättning af de smädeskrifter, som utkommo från bokpressarna, förr eller senare skulle leda till störande af allt förtroende man och man emellan och till minskning både af det anseende, som bör tillhöra regeringen, och af den allmänna öfvertygelsen om dess vishet och förutseende. Dessa, af nödvändigheten att sammanhålla samhällsbyggnaden och att skydda den enskilde medborgaren för ofta upprepade och alltid ärekränkande angripelser, hemtade skäl vinna en ny grad af styrka och blifva, äfven i politiskt afseende, vigtiga, om

Digitized by Google

dertill lägges, att man sökt utsprida, det regeringen med liknöjdhet ansåge dessa slags angripelser och syntes gifva dem någon helgd genom sin tystnad. Hans Kongl. Höghet underställde derför Kongl. Maj:t, huruvida icke, till förekommande af ett ondt, som hotar att dagligen vidga sitt område, hofkansleren vid detta tillfälle borde anbefallas att yttra sin tanke i förevarande ämne.

På nådig befallning yttrade sig derefter hofkansleren frih. af Wetterstedt och anförde bland annat följande, som närmare visar den väckta frågans anledning och syfte: »Länge har jag fästat min uppmärksamhet på det skändliga missbruk, som göres af tryckfriheten i de sedan början af sistlidne Maj månad i så rikt mått utkomna stridskrifter. Föranledda af en enskild litterär tvist mellan revisionssekreteraren frih. Boije och öfverdirektören C. A. Grevesmöhlen, hafva de nu urartat till personliga förolämpanden, till den grad, hvarvid de användas, aldrig förr sporda; till inqvisitoriska undersökningar om enskilda förhållanden; till ett förakt för all anständighet i stil och ord, som synes återföra vårt tidehvarf och vår litteratur till vandalismens och näfrättens; till offentlig tillämpning af sådana läror och grundsatser, som, derest de skulle vinna burskap bland oss, nödvändigt skulle ur samhället bannlysa både sedlighet, ordning och lugn.» Efter en längre motivering sammanfattade hofkansleren sitt yttrande sålunda: »Jag vågar derför i underdånighet föreslå, att Eders Kongl. Maj:t täcktes anbefalla sin högsta domstol och justitiekansler att uppgifva och yttra sig öfver de medel, hvarigenom, vare sig genom en mera bestämd förklaring af hvad allmänna lagen stadgar angående smädeskrifter, eller ock genom en verksammare tillämpning af gällande författningar, någon rättelse måtte vinnas emot närvarande oordning, en bestämd möjlighet beredas för domaren att fälla den fräcke äreskändaren i allmänt tryck och derigenom den förorättade se det ögonblick påskyndas, då dess upprättelse blir lagd i dagen.»

Sedan derefter statsrådet grefve Mörner utlåtit sig i samma syfte, anförde tillf. statssekreteraren landshöfding Järta i underdånighet, »att han, lika med herr hofkansleren friherre af Wetterstedt, insåge vådligheten af de tryckfrihetens missbruk, hvilka sedan någon tid tillbaka blifvit nog allmänna, och, med statsrådet grefve Mörner, vore öfvertygad, att dessa missbruk, så vida de utöfvades genom smädelsers inblandande i rättegångshandlingar, hvilka sedan stympade trycktes. kunde hämmas genom ett noggrant handhafvande af hvad tryckfrihetsförordningen och allmänna lagen i detta afseende stadgade. Men

Digitized by Google

då äfven genom tryckning af andra skändliga skrifter, än till domstolarna inlemnade, den allmänna medborgerliga säkerheten syntes hafva blifvit kränkt; då anledning vore att befara ibland följderna af ett sådant sjelfsvåld, om det ostraffadt finge fortgå, jemväl den, att näringsidkande medborgare antingen icke skulle gifva åt sina nyttiga företag all den utsträckning eller åt sin idoghet all den drift, hvartill endast vissheten om ett kraftigt skydd för samhällsordningen kunde dem uppmuntra, eller också flytta sin förmögenhet och sin flit till länder, der de kunde vara säkra att lefva och verka i lugn; då uti en större del af de stridskrifter, som under de sista månaderna här utkommit, man, för att skymfa samhällsklasser och enskilda personer, tagit sig anledning antingen af deras lofliga näringsyrken eller af deras yttrade meningar öfver statsekonomiska ämnen; och då jemväl en och annan af dessa skrifter grundat smädelser på falska eller obehöriga uppgifter af allmänna och enskilda kreditförhållanden, så hade tillförordnade statssekreteraren desto mindre kunnat utan bekymmer betrakta sådana missbruk af tryckfriheten, som de nära rörde föremålen för den befattning, Kongl. Maj:t honom i nåder anförtrott.» Tillförordnade statssekreteraren hade derför, med öfvertygelse, att redan gällande lagar vore tillräckliga att återhålla detta oskick, författat derom ett utlåtande, hvilket han ärnat, då tillfälle sig dertill erbjöde, i underdånighet afgifva, och nu med Kongl. Maj:ts nådigste tillstånd, uppläste, så lydande:

›Tryckfrihetsförordningen, hvilken i 3 § bestämmer, hvad såsom missbruk af tryckfriheten skall anses, hänförer dertill i 11 mom. af samma § *angripelser emot enskild man, hvilka å ära gå eller för dess borgerliga namn och rykte förklenliga äro,* samt bjuder, att detta brott skall *straffas efter 60 kap. missgerningsbalken och skriften dessutom konfiskeras.*

Berörda grundlag, gifven att befordra allmän upplysning, men tillika att *bevara allmänt lugn,* upphäfver således icke, utan tvärt om i öfverensstämmelse med 16 § af regeringsformen bekräftar högtidligen, hvad allmänna lagen mera specielt stadgar till skydd så väl för en af de menniskans ovilkorliga rättigheter, hvilkas försvar och garanti utgör samhällsinrättningens förnämsta ändamål, som ock för de borgerliga tvångsrättigheter till heder, hvilka till-

Digitized by Google

komma alla medborgare gemensamt, eller, i följd af särskilda statsförhållanden, vissa klasser och individer deraf.

Allmänna lagen åter bestämmer, uti det i tryckfrihetsförordningen åberopade 60 kap. missgerningsbalken, flera fall, då den menskliga och medborgerliga rätten till heder kan kränkas. Dessa fall äro alla tydligen åtskilda och innefatta de olika arter af egentliga injurier, som kriminallagstiftningens teori uppgifver.

Det *första fallet,* en följd af den vidsträckta anklagningsrätt, hvarmed lagstiftaren velat befästa svenska friheten, är detta: att *man gifver någon an inför rätten eller konungens befallningshafvande för den sak, som går å lif eller ära hans.* I detta fall, af ett öppet och till formen lagligt angrepp, lemnar lagen och måste den lemna angifvaren rättighet att bevisa sin angifvelse. Brister han deruti, skall han, då han *falskeligen och af argt uppsåt* gjort angifvelsen — och detta uppsåt måste alltid vid en sådan grof rättskränkning presumeras —, stå samma straff, som den angifne bort undergå, om han brottslig varit.

Det *andra* fallet, förutsättande friheten till enskilda förtroliga meddelanden af händelser och omdömen, är det, att *någon ljuger å annan lönligen, och det går å lif eller ära hans, eller sprider sådant rykte ut om honom, af argt uppsåt.* I detta fall beror brottet derpå, att berättaren eller bedömaren antingen sjelf *ljugit,* eller af *argt uppsåt* utspridt ett å annans lif eller ära gående rykte; och det offentliga straffet å detta brott är ärans förlust samt derjemte spö eller ris, fängelse vid vatten och bröd, eller landsflykt, som saken och personen är till; hvarförutan den brottslige skall gifva den förolämpade upprättelse medelst afbön. Han måste således, i den förra händelsen, om han *talat sant,* och i den senare, om han *endast af lättsinnighet eller godtrohet* omtalat hvad honom blifvit berättadt, hafva frihet att sådant styrka och derigenom ådagalägga sin oskuld. Men det synes vara klart, att i denna, som i andra händelser, der fråga är om kränkning af medborgares rätt, bevisningsskyldigheten åligger angriparen.

Digitized by Google

icke den angripne, att således den, som berättar eller till ett allmänt rykte utsprider något, som går å en annans lif eller ära, måste lagligen bevisa sanningen af sina egna uppgifter derom eller giltigheten af sina anledningar att tro andras, och att, intill dess han det fullgjort, han må anses vara besvärad med bindande liknelser att hafva begått ett groft, urbota brott.

Det *tredje* fallet är det, att *någon skrifver eller sprider ut sådan smädeskrift, som rörer ens eller fleres heder och ära, goda namn och rykte,* eller som, då den ej går å heder och ära; dock *är eljest skymflig eller förklenlig.* För att noggrant bestämma beskaffenheten och omfattningen af detta fall, sådant lagstiftaren må anses hafva föreställt sig det, måste man först utreda åtskilnaden emellan det samma och det nästföregående. I detta afseende bör anmärkas:

1:o) att en skriftlig ärekränkning och en muntlig äro till deras form, ehuru icke till deras egentliga väsende, olika. Den muntliga smädelsen är en verkan af den umgängesfrihet, hvarförutan någon förtrolighet emellan menniskor och någon deras kultur icke ens äro tänkbara. Den utgör således ett missbruk af denna nödvändiga frihet, hvars allmänna gagnelighet öfverväger vådligheten af ett eller annat sådant missbruk. Deremot var, då allmänna lagen stiftades, den skriftliga smädelsen icke föranledd af någon medgifven eller allmänligen utöfvad rätt att i skrift offentligen yttra omdömen öfver personer. En laglig censur af skriftens innehåll borde då föregå deras tryckning. Kongl. förordningen af den 10 November 1738, hvilken utkom kort efter allmänna lagen och således upplyser de förhållanden och begrepp, hvarpå den är grundad, stadgade, att, i fall, äfven i rättegångsskrifter, dem man ville låta trycka, *något skulle finnas, som för otidigt, anstötligt eller förklenligt hållas kunde, sådant borde uteslutas, innan tillstånd till tryckning gåfves.* Stiftaren af allmänna lagen kunde således desto mindre anse någon tryckt skrift, hvilken innefattade emot medborgare äreröriga beskyllningar eller förklenliga omdömen, vara till formen laglig, som denna skrift icke

Digitized by Google

annorlunda än genom en olaglig tryckning kunde offentliggöras. Hvad åter beträffar handskrifna ärekränkande libeller, så framt de icke i egenskap af ackusationsmedel till domstolar och embetsmän aflemnas, så kan man icke heller rimligen tillägga lagstiftaren någon afsigt att till formen legitimera dem, då ingen samhällsnytta svarar mot den våda för samhällsordningen, som detta sätt att kungöra händelser och omdömen lätteligen skulle åstadkomma.

2:o) En annan skilnad emellan muntligt och skriftligt, emellan, som lagen kallar det förra, lönligt och offentligt angripande af medborgares heder och ära beror på det senares större skadlighet. Det vanrykte, som en skriftlig, särdeles tryckt, smädelse skapar, utbredes vidare, fästes djupare och varar längre än en muntligen, man ifrån man, meddelad.

3:o) Den skriftliga smädelsen förutsätter en mera stadgad föresats att skada än den muntliga. Frambragt efter en nödvändigt föregående öfverläggning, kan den icke, som stundom den senare, vara ett uttryck af något i samma ögonblick fattadt och utfördt hämndbeslut, kan den icke, efter de allmänna grunderna för det lagliga tillräknandet, såsom oftast den senare, ursäktas genom oeftertänksamhet och lättsinnighet.

Dessa förhållanden, som både till form och qvalifikation åtskilja muntliga lögner och skriftliga smädelser, förklara lagstiftarens afsigt, då han i särskilda §§ af 60 kapitlet missgerningsbalken behandlat och således såsom särskilda förestält dessa, verkligen olika arter af samma brott; då han äfven för den ringare graden af skriftlig smädelse, den blott skymfande och förklenliga, bestämt ett hårdt straff, under det att han icke stadgat något deremot svarande för samma grad af muntliga injurier, och då han icke till ordet *smädeskrift* fogat något predikat, hvilket utmärkte, att lögnaktighet vore en väsentlig egenskap deraf, såsom af muntlig ärekränkning.

Vid dessa omständigheter anser jag en synnerlig uppmärksamhet böra fästas. Hela den mästerliga redak-

Digitized by Google

tionen af allmänna lagen vittnar om den yttersta sorgfällighet att icke i särskilda §§, särdeles inom samma kapitel, sprida enahanda lagföremål, och att icke slumpvis tillsätta eller utelemna förklarande predikat och andra bestämmelser. Om nu lagstiftaren velat under alldeles enahanda egenskap hafva betraktade muntlig lögn och smädeskrift, hade han utan tvifvel så mycket hellre sammanfört dem i ett lagrum, som han för den högre graden af begge — rent äreröriga — bestämt samma straff. Han hade då, i stället att skapa en ny § rörande smädeskrift, uttryckt sig i den föregående, eller 4:de § 60 kap. missgerningsbalken, sålunda: *Ljuger någon å annan medelst tal eller skrift.* Att han det icke gjort, har onekligen härrört, hos en i redaktionen så noggrann lagstiftare, från någon afsigt, och denna anser jag vara uppenbar i den enkla benämningen af *smädeskrift,* hvarom jag nu går att närmare söka bestämma det begrepp jag anser honom dervid hafva fästat, och hvilket, likasom flera andra lagtermers, han förutsatt såsom hos lagtolkaren bestämdt af en på allmän naturlig rätt och svenska lagstiftningens esprit grundad teori.

Jag må likväl förut underdånigst anmärka, att vår allmänna lag af år 1734, hvilken förvarar den vördnadsbjudande formen af Sveriges äldre och äldsta lagstiftning, icke, såsom andra länders, i senare tider antagna, codices, är klädd i skepelsen af en juridisk lärobok, att den således icke innefattar några definitioner, utan förutsätter kännedomen af lagspråket likasom af det i umgänget vanliga, och att, då den, i en för mängdens begrepp fattlig ordning och klarhet, framställer de vanligaste händelser, som kunna gifva anledning till rättegång, samt bestämmer deras följder, den fordrar af sina tjenare och granskare att sammanbinda dessa särskilda bestämmelser och utveckla deras motiver till ett teoretiskt lagsystem, som i tvifvelaktiga fall, eller vid nya förhållanden, dem lagstiftaren icke kunnat förese, må leda omdömet om hans afsigter.

Det första man vid utredandet af en sådan afsigt måste såsom säkert antaga, är dess absoluta rättmätighet:

Digitized by Google

man må således förutsätta: att lagen åsyftar samhällsordningens bestånd; att den icke kränker, men skyddar de ovilkorliga menskliga och borgerliga rättigheter, utan hvilkas helgd stat och lag icke kunna tänkas; att således dess blotta tillvarelse innefattar erkännandet af dessa rättigheter.

På denna grund, utan att fördjupa mig i den allmänna juridiska teorien om injurier, tror jag mig kunna framställa, såsom af svenska lagen förutsatta och antagna, följande satser:

Att hvar man må anses, såsom menniska och medborgare, rättfärdig, intill dess motsatsen, på ett med samhällsordningens bestånd förenligt sätt, bevisas;

Att hvar medborgares tvångsrätt till heder må anses vara af lagen lika sorgfälligt försvarad, som dess rätt till lif, frihet och egendom;

Att då, efter Sveriges lag, ingen må egenmäktigt fråntaga någon den egendom han, äfven obehörigen, besitter, utan dertill bör söka lagens biträde, ingen heller må kunna egenmäktigt söka beröfva en medborgare dess, om också förverkade men ännu icke i laglig ordning förlorade heder, utan dertill nyttja den af lagen anvisade utvägen af angifvelse och bevisning inför domstol af något ärerörigt brott, som han begått.

Om dessa satser äro riktiga, om de äro grundade i naturrätt och i svenska lagens esprit, torde man kunna antaga, att lagstiftaren, då han ovilkorligen förbudit *smädeskrift*, dermed förstått hvarje sådan skrift, hvarigenom man egenmäktigt söker beröfva någon hans tvångsrätt till heder, således hvarje skrift, hvaruti man, utom den tillåtna formen af laglig angifvelse, beskyller någon för det, som å heder och ära går.

Antages detta, så eger aldrig någon bevisning af sådan, till sjelfva formen olaglig, beskyllning rum, så kan följaktligen, när någon tilltalas såsom författare eller utspridare af smädeskrift, han aldrig lagligen inlåtas i annan bevisning än den, att skriften icke rörer den andres heder.

Digitized by Google

ära, goda namn och rykte — icke i den, att hvad den samma verkligen rörer dessa föremål för medborgerlig rätt, är *sant,* icke heller i den, att smädeskriften blifvit författad och utgifven utan uppsåt att skada (så framt författaren är underkastad juridisk tillräkning af sina handlingar), ty egenmäktigheten af en sådan rättskränkning utesluter, hos en vetande och viljande, möjligheten af oskyldigt uppsåt.

Smädeskrifvaren och smädeskriftutspridaren skall straffas, om han angripit ens eller fleres heder och ära, likasom den grofve muntlige injurianten, med ärans förlust, kroppsstraff eller landsflykt; men om skriften blott är skymflig och förklenlig, med fängelse eller böter, efter omständigheterna, och göra den förolämpade offentlig afbön; hvaremot i

fjerde fallet, om *någon i vredesmod kallar annan oqvädinsord, som å heder och ära gå, men dem rättar och återkallar,* han fälles blott till böter af sex mark, *och, i fall de endast äro ohöfviska och föraktliga,* till en daler.

Det begrepp, jag fattat om hvad med smädeskrift, efter lagstiftarens mening, bör förstås, är, om icke uttryckligen bekräftadt, åtminstone icke motsagdt af någon senare mig bekant lag eller författning. Huruvida det strider mot en äldre praxis än den, som nyligen vid en eller annan underdomstol synes hafva blifvit antagen, har jag icke haft tillfälle att undersöka; men äfven i det fallet vågar jag underdånigst tro, att tillfälliga utslag och rättegångsåtgärder icke må anses för rättsgrunder till en allmännare lagtolkning.

Emellertid har jag, med den öfvertygelse jag hyser om vigten af en sådan lagtolkning i närvarande stund, varit tillfredsställd att finna min mening derom styrkt af flera skäl, hvilka jag hemtat så väl ifrån analogien af äldre och nyare svenska lagar som uti svenska och främmande rättslärdas skrifter samt upplysta folkslags lagstiftningar.

Ifrån de äldsta tider har svenska folket högt värderat den individuella hedern. Försvaret deraf, som länge usur-

Digitized by Google

perades af den enskilda sjelfhämnden, blef, när staten började att stadga sig, ett af de första föremålen för verksamheten af en ännu svag samhällsmakt. Under olika skiften af nationens frihet eller förtryck har, intill våra dagar, den personliga rätten till heder alltid varit med samma sorgfällighet skyddad af lagarna och deras handhafvare. Offentligt kränkande af medborgares goda namn och rykte hänföres redan i provinslagarna och i de särskilda stadgar, som voro med dem nära samtida, till brott emot allmänna säkerheten eller, som denna då i ett skönt uttryck af aktningen derför kallades, — *manhelgden*. Då ännu hade man icke upplyftat sig till den politiska vishet, hvilken ställer i fråga, om icke medborgarens rätt till heder bör subordineras under förmenta högre statsändamål, om icke det allmänna rättstillståndet, som likväl utgör statens bestämmelse och vilkoret för dess bestånd, bör uppoffras mot det tillstånd af upphöjd kultur, som förväntas af en otyglad frihet till smädelse. I berörda tider, af en nu föraktad råhet, vägde man icke rättigheter mot tommare abstrakta idéer, icke manhelgden mot det vacklande tycket eller de utsväfvande drömmarna om allmänt väl. Man trodde sig icke behöfva, genom ett mödosamt motiverande af lagarna, urskulda dem för det skydd, de lemnade åt medborgerlig rätt emot omedborgerligt sjelfsvåld, och, om man saknade klara begrepp om statens pligt att uppfylla vilkoret för sin tillvarelse, hade man deraf i stället en sann och lefvande känsla. Man stadgade således allvarliga straff för i synnerhet offentligen framstälda, äreröriga beskyllningar, och långt ifrån att anse dessa straffbestämmelser såsom inskränkningar af den borgerliga friheten eller betrakta dem såsom undantag ifrån regel, trodde man dem sjelfva vara grunder för denna frihet och ursprungliga regler för samhällsordningen. Redan då insåg man, såsom *XXXV flukker manhelghis balken i Sudhermannalaghen* det uttrycker, att *opta koma af ondum ordhum gerninga onda*, och för att hindra statens återupplösning genom sjelfhämndens våld sökte man återhålla de retelser

Digitized by Google

dertill, som hos ett för äran känsligt folk skulle väckas af egenmäktiga ärekränkningar, icke frambragta med den yttre ärligheten af laglig anklagelse och bevisning. Om man i vissa fall tillät denna bevisning af muntliga beskyllningar — andra voro då icke kända — hvilka offentligen yttrades i folksamlingarna vid ting, kyrkogång och dylika tillfällen, skedde det ofelbart derför, att sådana tillmälen i sin natur voro legala angifvelser, att sanningen deraf, nästan i samma stund de framställdes, kunde undersökas och, genom de då gällande bevisningsmedlen, utredas, samt att hvarken rättegångens början berodde på långsamma formaliteter eller dess slut på advokaturens konstgrepp. Emellertid utmärka de mera fullkomnade af dessa lagar, att äreröriga tillvitelsers bevisning icke var ovilkorligen medgifven. Ibland exempel deråå må åberopas X flocken, rättlösabalken, Vestgötalagen, hvarest, sedan flera arter af oqvädinsord blifvit anförda och straff derför, utan tillåten bevisning af deras sannfärdighet, bestämdt, slutligen säges: att alla de syndamål, som dessa oqvädinsord beteckna, må man först för presten omtala, men icke af illvilja eller afund förevita någon. Den sedermera antagna allmänna landslagen stadgade, i XLIII kap. tingmålabalken. att den, som å tinget förolämpade annan med oqvädinsord, hvilka å heder och ära ginge, skulle, äfven om han dem genast återtoge, böta tre mark, ett straff, som då räknades ibland de betydliga, men rättade han sig icke. innan han begåfve sig från tinget, skulle han, efter ordens beskaffenhet, straffas såsom för falsk angifvelse.

Stadslagen åter, i öfverensstämmelse med Visbyrätten, förordnade i XXXI kap. rådstufvubalken, lika ovilkorligen. att den, som kallade annan oqvädinsord af grof ärerörig beskaffenhet, såsom *förvunnen tjuf* o. s. v., skulle, när han om detta faktum öfvertygades, straffas med böter af tolf mark, eller, om han ej orkade böta, slå sig för munnen och sjelf säga, att han ljög, samt slås i stocken och rymma staden. I dessa fall synes icke någon bevisning af de tillmälen, som oqvädinsorden innefattade, hafva egt rum.

Digitized by Google

hvadan den icke heller nu, efter 60 kap. 6 § missgerningsbalken, är tillåten. Men grofva oqväden voro då, hvad smädeskrift är nu, det egenmäktigt nyttjade medlet att i en olaglig ordning söka beröfva någon sin heder.

De gamla domarereglerna, som äro bifogade vår nu gällande allmänna lag ådagalägga från en annan synpunkt en lika sorgfällig vård om medborgares goda namn och rykte. De författades i en tid, då, för att tillfredsställa hämndbegäret eller den af sakörens betydliga värde retade vinningslystnaden, målsegande och offentliga åklagare ofta genom angifvelse af brott kränkte medborgares heder. Att mota detta missbruk, säga de: att »domaren skall icke vara för hastig att döma, att någon mans ära och goda rykte kränkt varder, och derför göra de ganska obeskedligt, ja ock stor orätt dertill med, som komma en god och oberyktad man eller qvinna i uppenbart rop eller rykte och tvinga honom eller henne att gå lag före, på det de kunna få sakören dermed, ändock att de ingen skäl hafva dertill, som de lägga honom eller henne före»; att domaren åligger att »beskydda en mans ära och goda rykte och icke förkränka, med mindre saken är så uppenbar vorden med skäl och bevis, att ingen beskyddning hjelpa kan»; att »det är ett förbannadt ting, som Gud vill högeligen straffa öfver, att man söker få saköre, att en god mans rykte varder deröfver förkränkt o. s. v.»

När smädeskrifter började att användas som ett medel att störa statens yttre och inre lugn, och kränka medborgares heder, utkom till förbud deremot Kongl. plakatet af den 21 April 1665. Deruti förklarades smädeskrifter vara »i sig sjelfva förhatliga och utaf en vederstygglig art och onatur, hvadan de alltid hos hvart och ett dygdälskande gemöte en innerlig aversion och leda emot sig funnit hafva; derför, och i betraktande af den förargelse och andra eftertänkligheter, som dylika smädefulla skrifter och papper af sig föda plägade, hade Kongl. Maj:t för godt funnit alla skymfliga skrifter, utaf hvad art och invention de vore, det vare sig i form af samtal, visor tryckta

Digitized by Google

eller skrifna, uti koppar eller eljest utstuckna figurer, allvarligen att förbjuda och för den skull befalla, att ingen sig måtte fördrista med slika skrifter sig derefter att befatta eller dem förmedelst någon kommunikation att divulgera eller kunbara göra» m. m. Detta Kongl. plakat, utgörande den närmaste källan till allmänna lagens stadgande i 60 kap. 5 § missgerningsbalken, och jemväl, såsom sådan, af Nehrman och andra författare i lagfarenheten åberopade, utvisar tydligen, att blottå formen af smädeskrift, blotta det offentliga skriftliga smädandet ansågs »i sig sjelft förhatligt och af vederstygglig natur», samt derför förbjöds.

Ibland qvalificerade injurier, hvartill smädeskrifter onekligen böra räknas, är det en art, hvilken särskildt är förbjuden genom duellsplakaten. Dessa lagar äro motiverade på den särskilda våda, hvilken beredes, då en man skymfar en annan, begge af det stånd, som af ålder ansett sig berättigadt och pligtigt att individuelt hämnas hederskränkningar och med vapen försvara sin ära. Likväl, då berörda sjelfförsvar är ordnadt genom de af en opinionslag noggrant bestämda reglerna för dess utöfning, störes derigenom icke sjelfva samhällslugnet lika allmänt och vådligt som genom hatets och illviljans oregelbundna utbrott i smädeskrifter samt hämndens och förtrytelsens deraf uppmanade lika oregelbundna våld. I alla fall äro skymfliga ord, talade eller skrifna af en adlig person eller vederlike till en annan sådan, i sin natur icke annat än smädelser, och det finnes ingen giltig orsak, hvarför lagstiftaren för brottsligheten af sådana qvalificerade injurier, ehuru de straffas svårare än vanliga, skulle hafva antagit en särskild rättsteori. Således, när duellsplakatet af 1682, äfvensom det, senare än allmänna lagen, år 1738 utkomna, stadgar, att ibland dem, som derunder begripas, ingen må öfverfalla den andre med skymfliga och oqvädinsord, »hurudan orsak han ock dertill må hafva», kan man derifrån, genom en sund analogi, härleda den allmänna satsen såsom af lagstiftaren antagen, att qvalificerade injurier eller de egenmäktiga ärekränkningar, hvilka, sjelfva synnerligen störande

Digitized by Google

samhällsordningen, alstra nya synnerliga vådor för den samma, icke kunna rättfärdigas genom någon erbjuden och förebragt bevisning af skäl dertill, som icke i en sådan olaglig ordning må till pröfning upptagas.

Denna sats är godkänd och med mera eller mindre bestämdhet uttryckt i flera äldre och nyare skrifter af svenska rättslärda. Rålamb i sina 1679 utgifna *Observationes juris practicæ* säger, under åberopande af det ofvan anförda stället i Vestgötalagen, äfven om muntliga smädelser, att ehuru ett af en injurierad person begånget fel »kan vara sant och bevisligt, bör tillvitelsen deraf likväl icke blifva ostraffad; det tal, som icke skall kunna kallas försmädligt, bör fuller vara sanningen likmätigt, dock likväl icke af lättfärdighet och afund förebragt; ja, hans afund och hug den andre att skämma gör vitet, som eljest i anseende af sjelfva saken kan vara sant, straff och böter värdigt, och det som uti sig sjelft kan vara skäligt, blifver ofta för dens intention och ovilja, som det uträttar, räknadt för ogerning.»

Abrahamsson säger i sina anmärkningar vid XLIII kap. landslagen, att »om någon kallar annan oqvädinsord och, då han derför sökes, vill det bevisa, det ursäktar honom ej ifrån böter, med mindre att det han annan förekastat (och derest han, när det såsom här förutsättes skett inför domaren, då kunde anses för laglig angifvare) är en sådan missgerning, som angeläget är att göra kunnig och hvarutinnan hvar och en är målsegande som åkärar, eller att han sjelf är målsegare och ej tigger sig till målsegande rätt det att utföra, ej heller eftergifvit eller förtegat sin målsegande rätt deruti».

Nehrman, som i ett särskildt kapitel af dess Jurisprudentia criminalis afhandlat missfirmande genom skrifter, och som uppräknar hvad i begreppet af smädeskrift ingår, nämner deribland icke innehållets lögnaktighet utan endast dess smädlighet.

Det är bekant, att romerska lagfarenheten ansågs, vid den tid, vår nu gällande allmänna lag utarbetades och

Digitized by Google

antogs, såsom en vetenskaplig rättsteori, hvilken Sveriges likasom andra länders jurister sorgfälligt studerade, och hvaraf de tillämpade de allmänna grundsatserna till vårt åldriga lagsystems särskilda förhållanden. Denna teori, visligen använd, röjer sig äfven i lagens klassifikation af injurier. Den bör således jemväl kunna tjena att utreda rätta meningen af dess i fråga varande bestämmelser.

Uti det republikanska tidehvarfvet ansågos i Rom såsom brottsliga förnämligast blott de smädliga omdömen om personer, hvilka med afsigt att ådraga dem menighetens hat eller förakt, yttrades offentligen och med högljudt sorl uti folksamlingar (convicia) eller utbreddes genom smädliga verser (convicia famosa). De straffades såsom brott mot goda seder (adversus bonos mores), och någon bevisning af deras sanning tilläts ej. Sedermera, under de häftigare partistriderna, blefvo smädeskrifter (libelli famosi) mera allmänna. Merendels anonyma, utbredde de hat och split ibland medborgare och räknades derför till gröfre injurier. Deras författare och kringspridare straffades, efter kejsar Konstantins och dess efterträdares samt kejsar Justiniani lagar, till lifvet, under det att öppna och lagliga angifvelser af brott med löften om belöningar uppmuntrades. Uti några af dessa lagar bestämdes uttryckligen, att, äfven om smädeskriftens författare kunde bevisa de beskyllningar, han derigenom frambragt, skulle detta icke fria honom ifrån straffet, och förklarades, att någon sådan bevisning icke egde rum. emedan den, som ville uppenbara ett brott, borde frimodigt göra det och icke genom en lömsk och skyld smädelse draga någon till rätta för sitt uppförande.

Denna undersökning af grunderna för lagens stadgande om smädeskrift i 60 kap. 5 § missgerningsbalken synes bekräfta den öfvertygelse, jag förut i underdånighet yttrat om rätta förståndet deraf. En tolkning af detta lagrum, hvilken lemnade medborgares heder blottställd för smädeskrifvares arghet, skulle visserligen icke öfverensstämma med den anda, som råder i Sveriges lagstiftning från de äldsta tider tillbaka, icke med de begrepp, som

Digitized by Google

böra förmodas hafva ledt den nya lagens stiftare. Denna tolkning vore, efter min tanke, så mycket dristigare som den, genom förutsättningen af ett i lagen utelemnadt predikat, sträckte bemärkelsen af ordet *smädeskrift* utöfver den, som det eger efter allmänt språkbruk. Och då annorstädes i samma lag *smädelse* nämnes, finner man tydligen, att dermed icke menas en tillvitelse, hvaraf sannfärdigheten lagligen må i bevis ledas; ty visserligen har lagstiftaren icke velat tillåta barn, som fälla *smädeord* mot föräldrar (14 kap. 3 § missgerningsbalken) att ingå i bevisning af de beskyllningar sådana ord innefatta, och med sundt förnuft kan det icke ens tänkas, att den som *smädar* Gud (1 kap. 1 § missgerningsbalken), må juridice ådagalägga rättmätigheten af sin hädelse. I 5 kap. 2 § missgerningsbalken visar sig i öfrigt ganska tydligt den skilnad, som lagstiftaren gjort emellan *tillvitelse, hvilken må fulltygas*, och en till blotta formen skändlig *smädlighet* i tal och skrift; ty under det regeringssätt, som gälde då denna lag stiftades, ansågs å ena sidan folkets frihet och säkerhet fordra, att rikets råd kunde lagligen tilltalas för brottsliga missbruk af sina embeten, men å den andra vördnaden för dessa embeten kräfva, att deras innehafvare måtte vara fredade för smädelser och icke kunna invecklas i smutsiga rättegångar om föregifna anledningar till skändandet. Då rikets ständer på flera ställen i tryckfrihetsförordningen nyttjat orden: *smädliga uttryck*, hafva också de tydligen dermed menat till formen *skändliga*, icke nödvändigt till väsendet *lögnaktiga*. Det vore brottsligt att tillägga rikets ständer den tanken, att *smädliga uttryck* emot dem sjelfva och mot höga personer af det regerande konungahuset skulle kunna till deras sannfärdighet bevisas; att således rikets ständer och Kongl. prinsar och prinsessor skulle kunna, i följd af sådana skändelser, dragas för domstol, såsom man nu trott det vara lagligt att dit draga smädade enskilda medborgare; och att *smädliga* omdömen om samtida nationer och stater samt deras öfverhet icke förr skulle kunna dömas brottsliga, än sedan dessa natio-

Digitized by Google

ners och staters vanliga rättegångsombud inställt sig inom rikets gränser för att med tillräckliga bevisningsmedel vederlägga pasquillanters förebragta skäl att dem ostraffade smäda.

Den förblandning af begreppen om laglig anklagelse och olagligt offentligt smädande, hvilken skulle leda till en rättegångsordning, som icke kunde förenas med samhällsordningen, synes icke hafva varit gillad af de svenska jurister, som blefvo uppfostrade under den tid, då allmänna lagen stiftades. Bevis derpå förvara handlingarna i tryckfrihetsmålet rörande skriften *Upplysning för svenska folket om anledningarna till urtima riksdagen 1769.* Kongl. Maj:ts utslag i detta mål af den 30 April 1770, grundadt på ett rådsbeslut af sådana lagfarna och upplysta män, som riksråden v. Stockenström, Beckfriis och Rudensköld m. fl., förklarar straffbara de inför allmänheten frambragta beskyllningar, mot personer, om lagbrott, *hvilka efter angifning böra vid lagliga domstolar beifras, men icke af en författare, utan eget äfventyr, sjelfmyndigt oeh listigt nyttjas till att befläcka deras anseende och heder, som han icke finner med sig i tankesätt öfverensstämmande.*

Utländska lagar och utländska juristers tankar kunna väl icke åberopas såsom positiva skäl i frågan om rätta förståndet af en svensk lag, men då denna lag har till föremål att skydda en allmän ovilkorlig menniskorättighet, icke en blott tillfällig rättighet, som grundar sig på svenska nationens särskilda förhållanden, — så synes det ej vara alldeles onyttigt att utreda, huru ibland andra upplysta nationer den samma ansetts *böra* skyddas.

Den engelska lagstiftningen, af gemensamt ursprung med den svenska, af samma riktning till bevarande af den personliga friheten och säkerheten, och under hvarandra liknande förhållanden af politisk frihet, stadgar, enligt Blackstone, att det egenmäktiga angripandet af medborgares heder genom smädeskrifter är ett brott både mot den förolämpade och mot samhället; att hvarje smädeskrift har en riktning att störa den allmänna säkerheten eller mana andra att störa den: att detta brott är lika, ehvad

Digitized by Google

smädeskriftens innehåll är sant eller falskt; och att därför, när författaren af en sådan skrift å statens vägnar anklagas för utgifvandet deraf, honom icke tillåtes att söka rättfärdiga sig genom bevisning af sannfärdigheten, men att denna bevisning kan ega rum i den civila aktion om skadeersättning, som den förolämpade har rättighet att särskildt anställa. Muntligen frambragta tillmälen äro deremot föremål för bevisning.

Den nyligen i Frankrike stiftade *Code pénal* förklarar: »att den skall anses brottslig till calomnie, som antingen på allmänna ställen eller i allmänna folksamlingar eller genom en offentlig och autentik handling, eller uti en tryckt eller icke tryckt skrift, hvilken blifvit anslagen, utdelad eller såld, tillvitat någon enskild person gerningar, som, i fall de vore verkliga, skulle blottställa honom för åtal i brottmåls- eller polisväg eller också endast för medborgares förakt eller hat; vidare att hvarje beskyllning, till stöd för hvilken det lagliga beviset icke bifogas, anses falsk; att följaktligen den, som beskyller annan, icke tillåtes att till sitt försvar begära, att bevisning deraf må anställas, och att han icke heller må anföra till sitt urskuldande, att bevisningshandlingarna eller de uppgifna fakta äro allmänt kända.»

Då denna lag föreslogs till antagande, framställdes såsom motiver till berörda stadganden, att under den förflutna revolutionstiden smädelsen icke varit nog kraftigt återhållen, hvadan afunden och hätskheten icke fruktat att angripa de mest aktningsvärda mäns heder; att man länge önskat, det lagstiftaren måtte lägga ett band på sådana missbruk; att antingen vore det faktum, hvarför man beskylde någon, förbudet af lagen eller icke; att om det vore förbudet, tillkomme det endast domaren att undersöka verkligheten deraf och bestämma straffet; att hvarje god medborgare då borde angifva det inför domstol, men att, om han i stället derför utspridde det ibland allmänheten genom tal eller skrift, vore det tydligt, att han till detta förhållande fördes mera af illvilja än af nit för all-

Digitized by Google

mänt väl; att elakheten, hvilken begärligt emottager allt hvad man erbjuder den såsom löjligt eller förhatligt, förvandlar snart föregifvanden till bevis: att smädelsens utspridda gift förorsakar skador, som icke inskränka sig till den smädade personen, utan bringa förstöring och grämelse uti hela dess familj; samt att således, i synnerhet hos ett folk, hvars högsta goda är hedern, smädelsen bör strängt återhållas.

I ett lagstiftningssystem, utarbetadt af v. Globig för ryska lagkommissionen, bestämmes såsom en grundsats vid bedömandet af injurier, att sannfärdigheten af en beskyllning icke upphäfver straffbarheten derför, när tillika formen af dess yttrande är skymflig. Denna sats är antagen af flere andra kriminalister, hvilka i mer eller mindre mån påstått, att berättandet, genom tal eller skrift, af ett sant faktum icke i sig sjelft vore brottsligt, men blefve det, när det verkställdes i en skändande form eller åtföljdes af skymfliga uttryck och omdömen: i enlighet hvarmed i förslaget till en strafflag för Sachsen, af Tittman, förklaras, att uppgifter af händelser, som göras med afsigt att förolämpa någon, äro, oaktadt deras sannfärdighet, straffbara.

Ehuru främmande rättslärda icke i teorien om injurier äro fullkomligen ense, öfverensstämma de dock alla deruti, att menniskans och medborgarens ovilkorliga eller tvångsrättigheter till heder begränsa friheten till yttranden om personers förhållanden.

Sverige skulle ibland stater i Europa stå ensamt i vanära, om man der lagligen kunde anse smädeskrifvarens rätt till angrepp vara giltigare än den angripnes rätt till skydd; om, för att åtminstone länge undandraga sig straff för den gröfsta beskyllning, man endast behöfde föregifva sannfärdigheten deraf och hvälfva skyldigheten att bevisa motsatsen på den, hvars heder man egenmäktigt kränkt; om, äfven i fall smädeskrifvaren sjelf förpligtades att sina beskyllningar styrka, honom dervid lemnades rättighet att genom nya tillmälen oupphörligen förlänga rättegången; och om på detta sätt den förolämpade, i stället att vinna

Digitized by Google

upprättelse, innan ännu smädelsen hunnit förstöra hans medborgerliga anseende och hans deraf beroende välfärd, skulle för en större del af sin lifstid invecklas i skändliga injurieprocesser, dem han endast kunde undgå genom uppoffringen af en ibland sina heligaste rättigheter.

Sådana skulle de närmaste följderna blifva af en lagtolkning, hvilken fordrade bevisning af smädeskrifts lögnaktighet. De aflägsnare följderna af ett rättlöshetstillstånd, som lagarna sjelfva troddes sanktionera, anas lättare än de förutsägas.

Lyckligtvis gifver icke tryckfrihetsförordningen den ringaste anledning till en sådan antisocial tolkning af allmänna lagen, hvars skydd för medborgares rätt till heder den tvärt om åberopar. Man må icke invända, att berörda grundlag, då den stadgar, att angripelser mot enskild man, som å ära gå och för dess borgerliga namn och rykte förklenliga äro, skola straffas efter 60 kap. missgärningsbalken, derigenom endast hänvisar till straffbeloppet, men icke till bestämmelserna af brottsligheten. Nämnda lagkapitel omtalar flera särskilda straff, ifrån en daler silfvermynt till spö eller landsflykt. För att använda till förekommande fall det derefter afpassade ibland dessa så olika straff, måste nödvändigt föregå en pröfning, efter den åberopade strafflagens grunder, af gerningens beskaffenhet. Denna pröfning efter allmänna lagen betager tryckfrihetsförordningen så mycket mindre domaren eller juryn, som den icke i allmänhet upphäfver andra förut gällande lagar, stadganden och föreskrifter än dem som omedelbarligen *hade afseende på tryckfriheten och bokhandeln,* och allra minst den särskilda, som tryckfrihetsförordningen uttryckligen åberopar för att återhålla en rättskränkning, hvilken den förklarar vara ett missbruk af tryckfriheten och således ett undantag derifrån.

Men långt ifrån att sålunda förhindra en rätt uttydning af allmänna lagens stadgande rörande *smädeskrift,* gifver tryckfrihetsförordningen det kraftigaste stöd för den mening jag derom hyser. Den förbjuder *angripelser* af

Digitized by Google

enskild mans ära och goda rykte genom tryckta skrifter: den förbjuder således sjelfva den formella åtgärden att *angripa* en rätt, hvilken lagen skyddar och bör skydda, så länge domaren icke efter laglig pröfning förklarat den vara förverkad. Tryckfrihetsförordningen såsom en grundlag medgifver ej någon uttydning af dess ordalydelse, och när den samma enkelt nämner *angripelse,* måste det lika litet vara tillåtet som rimligt att gifva åt detta tydliga ord en förklaring, hvilken inpassade i lagstiftarens begrepp derom det af honom utelemnade predikatet *orättmätig,* — en förklaring som skulle förvandla frågan om en blott förbuden handling till frågan om den handlandes rättighet dertill, oaktadt ett sådant lagstiftarens ovilkorliga förbud.

Af de skäl och på de grunder, jag nu af särskilda omständigheter funnit mig föranlåten att nog vidlyftigt utveckla, hemställer jag underdånigst, om icke Eders Kongl. Maj:t, med den anledning herr hofkansleren i kraft af sitt embete dertill gifvit, täcktes i nåder med dess högsta domstol besluta en förklaring af 60 kap. 5 § missgerningsbalken, för att närmare bestämma, hvad efter lagstiftarens rätta mening med smädeskrift må förstås, hvaraf skulle följa, huruvida och i hvad ordning innehållet af sådan skrift må kunna i bevis ledas eller icke?

Om också, emot min förmodan, det kunde anses lagligt att tillåta en sådan bevisning, må den dock icke kunna hvälfvas på den angripne utan åligga angriparen, och således rätta föremålet derför och för undersökningen vara, icke skriftens lögnaktighet utan dess sanning. Emellertid, intill dess en sådan bevisning blifvit fullgjord, lärer författaren af en smädande skrift böra anses vara mer eller mindre, i mån af den moraliska öfvertygelse han åstadkommit om sannfärdigheten af de beskyllningar skriften innehåller, besvärad med anledningar till brottslighet. Endera, angriparen eller den angripne, skall presupponeras brottslig. Under ovissheten om bevisningens utgång måste då den senares passivitet gifva honom en rättighet till be-

Digitized by Google

skydd, som den förre genom aktiviteten af sitt anfall försakat.

Om nu särskilda omständigheter öka vigten af de anledningar till brottslighet, som besvära angriparen af en medborgares heder; om han oupphörligen utvecklat ett vidsträcktare system af smädelse; om han, för att hos den okunniga hopen gifva anseende af laglig trovärdighet åt sina beskyllningar, nyttjat olagliga medel att förskaffa sig förmenta bevis derför; om sjelfva denna oformliga bevisningsutväg ledt honom till nya kränkningar af förut icke angripna medborgares ära; om han t. ex. i stället att för domaren åberopa såsom vittnen de personer, hvilka skulle intyga sannfärdigheten af hans uppgifter, anstält med dem inför en dertill obehörig embetsman inqvisitoriska förhör, hvarigenom dessa föregifna vittnen blifvit förvandlade, kan hända utan att sjelfva veta eller förstå det, till angifvare: så synes det efter allmän polisordning icke blott tillkomma, utan åligga den exekutiva makten att försäkra sig om en sådan angripares person. En gerning är då under de förutsatta omständigheterna begången, som ingriper i flera medborgares rätt till heder. Denna gerning bör anses brottslig, så länge en blott möjlig, men ej sannolik oskuld deraf icke blifvit bevist. Personen, som begått denna gerning, har sjelf angifvit sig. Straffet derå är urbota. Då, under alla dessa här endast supponerade förhållanden, synes den allmänna säkerheten fordra hvad allmänna lagen i 1 kap. 2 § straffbalken icke blott medgifver utan bjuder, att den, som besväras med bindande liknelser att hafva begått ett urbota brott, sättes ur tillfälle att undandraga sig det af lagen derför bestämda straffet.

Om man häremot skulle invända, att ingen må häktas förr än han är lagligen öfvertygad om grof brottslighet, eller så länge icke all möjlighet af hans oskuld är försvunnen, så måste man äfven fordra, att ingen brottslig må kunna häktas af annan makt än den dömande och af denna icke förr, än ransakningen är fulländad. Det gifves ingen art af brott och ingen kriminalaktion, deruti lagen

Digitized by Google

icke lemnar den anklagade rättighet att, om han det gitter, bevisa sin oskuld, så vidt den beror på juridisk pröfning. Den, i hvars ficka en *med inbrott* stulen sak igenfinnes, kan påstå, att den honom ovetande ditkommit. Han har rättighet att bevisa en sådan ännu *möjlig* händelse, och derigenom sin oskuld; men förmodligen skulle ingen exekutor eller domare draga i betänkande att emellertid häkta honom.

Hvad jag i detta afseende underdånigst anfört grundar sig på den förutsättningen, att det tillkommer styrelsen och domstolarna att, äfven dertill opåkallade, skydda emot smädeskrifters verkan, icke egentligen hvarje derigenom angripen persons individuella rätt, utan den allmänna säkerheten, lagarnas helgd och samhällsordningens bestånd, hvilka alltid äro i våda, då medborgares ovilkorliga rättigheter kränkas, och ännu mera då kränkningar deraf ske med en allmänligare oförsynthet än lagstiftaren kunnat förutse och beräkna. Jag kan icke finna, att tryckfrihetsförordningen uti 5 § 11 mom. lägger något hinder i vägen för detta hela statens sjelfförsvar. Der stadgas väl att, *om enskilda personer, en eller flere, angripas uti af trycket utkomna skrifter, och det ej sker i och för deras embete, derom må ej annan än rätt målsegande kära, ej heller må tillförordnad publik aktor någonsin sådant i sitt käromål upptaga och åklaga.* Men det synes mig vara klart, att detta stadgande endast har afseende på enskildas upprättelse och skadeersättning, icke på statens rätt till bestraffning af urbota brott, samt att tryckfrihetslagens stiftare icke derigenom velat rubba den allmänna lagprincipen, att hela samhällets talan å sådana brott må, oberoende af den förolämpades enskilda klagan, utföras af publik aktor, såsom i detta afseende rätt målsegande. Jag skulle anse mig fela, om jag icke i min enskilda öfvertygelse, hellre än att tillägga stiftarne af tryckfrihetsförordningen en emot hela vårt urgamla lagsystem stridande samt lagens helgd och statens lugn uppoffrande afsigt, antoge den rimliga meningen af ofvan berörda stadgande, att sådana angripelser mot

Digitized by Google

enskilda personer, som icke äro af urbota egenskap, sådana i tryckt skrift förekommande skymfliga eller ohöfviska uttryck, som icke innefatta en direkt smädelse, sådana i 3 § 12 mom. af tryckfrihetslagen omtalade lögnaktiga uppgifter och vrängda framställningar, hvilka, ehuru förolämpande någon, dock icke innebära gröfre beskyllningar gående å heder och ära — att, säger jag, dessa ringare förbrytelser, hvilka efter lag kunna med böter försonas, må af den derigenom förolämpade enskilda personen allena beifras. Denna mening styrkes deraf, att i det följande kallas de ifrågavarande aktionerna, hvaruti publik aktor icke må tala, *enskilda tvister*, en benämning, som aldrig mig veterligen i någon svensk lag gifvits åt gröfre brottmål. Emellertid, om samhällsmakten icke finge skydda den allmänna säkerheten, så vidt den genom angripelser mot enskild man i tryckt skrift jemväl vore kränkt, skulle deraf kunna uppkomma de orimligaste förhållanden. En person, som vistades utom riket och som icke kunde bevaka sin rätt, skulle då vid sin återkomst till fäderneslandet kunna mötas af redan gamla äreröriga beskyllningar, hvilka, såsom obeifrade, betagit honom under hans bortovaro hela hans medborgerliga goda namn och rykte. Hvarje i en landsort boende man, som blefve ett mål för de tryckta smädelserna i hufvudstaden, skulle antingen lemna sin heder till spillo eller slita sig från sin familj och sina yrken för att under en kan hända långvarig rättegång utföra mindre sin än statens talan om straff på fredsförstöraren. En ringare person, en enfaldig qvinna, som hvarken hade förmåga att läsa alla i hufvudstaden utkommande pasquiller eller den att göra sin rätt gällande, skulle kunna vara angripen till sin heder utan att veta det, skulle finna sig ett mål för menniskors afsky, utan att ännu känna, att orsaken dertill vore en tryckt skrift, hvaruti hon beskyldes för afskyvärda brott, skulle således se sin timliga välfärd förstörd genom ett medel, som hon trott endast kunna användas att sprida religionens läror och öfverhetens bud. Och om sådana angripelser mot enskilda personer under en växande små-

Digitized by Google

delsens djerfhet slutligen uppdrefvos ända till anmaningar at pöbeln att plundra den smädades hus och bära våld å dess person — jag önskar, att denna tänkbara händelse äfven i en framtid måtte finnas endast tänkbar —, om den sålunda hotade medborgaren ansåge för sig rådligast att icke öka det ärgellösa agget genom en åklagan, hvaraf äfven den laglig utgången kunde synas honom oviss; så skulle, när uppmaningen icke efter dess ordalydelse tydligen åsyftade myteri eller uppror, samhällsmakten äfven i detta fall stå förlamad af en grundlags blotta redaktion.

Jag vet, att denna grundlag icke må genom någon autentik akt *förklaras*. Men med öfvertygelse, att dess mindre klara ordalydelse skäligen icke må tydas till orimligheter, tror jag den kunna och böra *tillämpas* i enlighet med samma ordalydelse, eller åtminstone utan uppenbar stridighet deremot, på det sätt att, när en angripelse mot enskild person medelst tryckt skrift tillika är eller innefattar ett brott mot allmänna säkerheten, detta brott och endast det åtalas af publik aktor, som följaktligen icke må i *sitt käromål* (hvilket de ofvan anförda orden i tryckfrihetsförordningen medgifva och förutsätta), upptaga eller åklaga något, som rörer den förolämpade individens enskilda rätt, utan endast det ifrån alla personliga förhållanden skilda faktum, att en smädeskrift blifvit författad och utspridd. Och om smädeskrift, uti sin blotta formella egenskap af egenmäktig offentlig hederskränkning, anses af allmänna lagen förbjuden, är det för samhällsordningen likgiltigt, hvilken till brott oförvunnen medborgares rätt derigenom blifvit kränkt. Den förolämpade individen må fordra enskild upprättelse, derom kan emellan honom och smädeskriftsförfattaren uppstå hvad tryckfrihetsförordningen kallar *tvist*, uti hvilken samhällsmaktens ombud ej må sig inblanda.

Genom en annan tillämpning än denna af den ifrågavarande särskilda föreskriften skulle tryckfrihetsförordningen sättas i strid med sig sjelf. Den stadgar i 4 § 3 mom., att uti *alla* de fall, som 3 § utstakar (således äfven det,

Digitized by Google

i 11 mom. af samma § bestämda, af angripelser mot enskild man, som å dess ära gå), ege hofkansleren eller dess ombud rättighet att, då han det nödigt pröfvar, en skrift med qvarstad belägga låta, samt vidare uti 5 § 7 mom., att, när en skrift efter hofkanslerens förordnande blifvit med qvarstad belagd, skall magistraten, som detta verkstält, inom viss tid anmäla det hos justitiekansleren, till hvilken skriften förut af hofkansleren blifvit aflemnad, och må justitiekansleren sedermera, i Stockholm inom åtta dagar och i landsorterna allra sist inom tre veckor, hafva hänvist målet till vederbörlig domstol och aktor förordnat. Antingen måste nu orimligen och emot klar lydelse påstås, att med alla af de i 3 § anförda fallen af tryckfrihetens missbruk menas alla utom ett af de vigtigaste, eller också måste man antaga, att hvad äfven i detta fall rörer allmänna säkerheten må genom embetsmannaåtgärd beifras. Det senare är så mycket säkrare öfverensstämmande med lagstiftarens mening, som den upplyses af de följande orden i ofvannämda 4 § 3 mom. så lydande: Men vid alla de tillfällen, då hofkansleren anser förbrytelser emot denna lag sig yppa, och så ofta målet ej hör, vare sig såsom blott ordningsmål, under hans egen pröfning, eller vid personliga förolämpanden, till den oförrättades enskilda beifrande, åligge hofkansleren, antingen han funnit qvarstad ega rum eller endast åtal vid laga domstol, att skriften ofördröjligen och omedelbart till justitiekanslerens laga åtgärd öfverlemna. Här säges icke ovilkorligen: så ofta målet ej bör *såsom* rörande personligt förolämpande till den oförrättades enskilda beifrande, utan vilkorligen: *vid* sådant personligt förolämpande, och följaktligen måste *dervid,* när mera än den förolämpade individens rätt är kränkt, när hela samhällets fred är störd, brottet i detta senare afseende kunna af offentlig åklagare åtalas.

Nekas detta, så sättes tryckfrihetslagen äfven i strid med regeringsformen, hvilken dock är af lagstiftaren förklarad böra gälla såsom rikets främsta grundlag, således i händelse af någon verklig kollision emellan den och de öfriga

Digitized by Google

grundlagarna, framför dessa. Efter 16 § i denna främsta grundlag bör konungen rätt och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt hindra och förbjuda och ingen förderfva eller *förderfva låta* till lif, *ära,* personlig frihet och *välfärd*, utan han lagligen förvunnen och dömd är. Denna heliga förbindelse skulle Eders Kongl. Maj:t icke kunna uppfylla, om en efter min öfvertygelse oriktig tillämpning af ett blott ordningsstadgande i tryckfrihetslagen betoge Eders Kongl. Maj:t makten att anbefalla beifrandet af gröfre ärekränkningar och andra den medborgerliga säkerheten störande brott, när den verkställdes medelst tryckta skrifter.

Det bör i öfrigt anmärkas, att efter lag någon förlikning icke eger rum i urbota brottmål; att Kongl. brefvet af den 11 Januari 1740 förklarar, att enskilda personers rättighet att eftergifva straffet för injurier är inskränkt till den händelse, då oqvädinsord, i hastighet yttrade, icke varit förenade med gröfre brott, och att, om tryckfrihetsförordningen skulle anses göra någon ändring härutinnan, den ytterligare orimligheten deraf uppkomme, att samma rätt till en förbrytares bestraffande vore blott enskild, intill dess en aktion började, men sedermera statens.

Jag vågar således underdånigst tillstyrka, att sedan Eders Kongl. Maj:ts högsta domstol öfver denna särskilda fråga blifvit hörd och sitt utlåtande afgifvit, Eders Kongl. Maj:t täcktes i nåder bestämma, hvad den exekutiva makten åligger för att till kraftfull verkställighet befordra tryckfrihetslagens förbud mot angripelser af medborgares heder och ära, och sålunda på en gång skydda den allmänna säkerheten samt befria sjelfva tryckfriheten från en förhatlighet, hvilken eljest förr eller senare skulle åter beröfva svenska folket denna, under ett lagligt bruk deraf dyrbara rätt.

Jag finner mig lycklig af den öfvertygelse, att begge dessa vigtiga ändamål kunna ernås genom en sann tolkning af 60 kap. 5 § missgerningsbalken och genom en riktig tillämpning i ofvan berörda afseende af tryckfrihets

Digitized by Google

förordningen, hvars stadganden till förekommande af rättegångsskrifters stympning och smädelsers inblandande deruti endast fordra att handhafvas. Det skulle smärta mig, om denna min öfvertygelse, pröfvad af mera lagfarna och upplysta män, kunde finnas oförenlig med lagarnas bud. Men äfven i detta fall, som jag dock icke befarar, tror jag det vara af vigt, att domstolars och embetsmäns lagliga oförmåga att hämma ett inbrytande barbari, må offentligen erkännas, så att följderna deraf icke må nu eller framdeles tillräknas dem. Jag har yrkat samhällsmaktens skydd endast för medborgarens *tvångsrättigheter* till heder, och genom detta ofta upprepade uttryck tror jag mig hafva undanröjt den misstydning af mina afsigter, som skulle jag önska någon olaglig inskränkning af friheten till omdömen öfver de personliga och embetsmannaegenskaper, hvilkas värde endast genom ett fritt omdöme kan bestämmas. Statsmannens vishet, embetsmannens högre skicklighet, författarens litterära förtjenst, konstnärens talang må i tryckta skrifter lika öppet förnekas som yrkas. Ett orättvist omdöme i dessa afseenden kan vara immoraliskt, men icke juridice brottsligt, kan smärta den bedömde men icke kränka någon hans borgerliga rätt. De män, som snillet eller ödet tvungit till en vidsträcktare verksamhet i samhället, stå der upphöjda öfver hopen, till föremål för nyckerna af dess bifall eller tadel. Men de stå ock upphöjda öfver den tid, i hvilken de verka. Efterkommande slägten äro deras rätta domare. Varaktigheten af det nyttiga de stiftat, det sanna de tänkt, det sköna och ädla de skapat, bestämmer domen.»

Digitized by Google

II.

OM UTGIFVANDE AF EN STATSEKONOMISK JOURNAL.

Uti konselj öfver handels- och finansärenden, hållen af H. M. Konungen å Stockholms slott den 10 Jan. 1815, hvarvid, utom H. K. Höghet kronprinsen, voro tillstädes: excellensen herr statsministern herr grefve Gyllenborg, statsministern för utrikes ärendena herr grefve von Engeström, statsråden h. e. herr grefve Rosenblad, h. e. herr friherre Fleming, h. e. herr friherre Lagerbring, friherre Cederström, grefve Mörner, hofkansleren herr frih. af Wetterstedt och t. f. statssekreteraren landshöfdingen Järta — uppläste tillförordnade statssekreteraren riksens ständers underdåniga skrifvelse af den 3 sistlidne Augusti angående utgifvande af en statsekonomisk journal, hvilken skrifvelse var så lydande:

»I anseende till den nytta, som vore att förvänta af utgifvandet af en statsekonomisk journal, ämnad att fästa nationens uppmärksamhet på sådana ämnen, hvartill utgifvaren skulle utses af de riksens ständers elektorer, hvilka välja komiterade till tryckfrihetens vård, hafva riksens ständer beslutit, att deras önskan i detta afseende hos Eders Kongl. Maj:t till pröfning och stadfästelse, om möjligt vore, ännu under loppet af innevarande riksdag i underdånighet anmäla. Riksens ständer utbedja sig i underdånighet, att denna journal måtte portofritt kring hela riket få kringsändas och att Eders Kongl. Maj:t måtte i nåder täckas anbefalla alla högre och lägre embetsverk att utan lösen lemna journalens utgifvare utdrag eller vidimerade afskrifter af de handlingar, dem han tror sig genom trycket böra meddela nationen, och hvilka icke finnas vara af

Digitized by Google

den beskaffenhet, att de enligt grundlagen ej få komma till allmän kännedom. Riksens ständer hafva derjemte beslutit, att utgifvaren af denna journal må erhålla tillstånd att i riksens ständers bank, intill dess riksens ständer annorlunda förordna, få årligen emot qvitto uppbära högst 600 rdr, i fall, efter föregången pröfning af riksens ständers fullmäktige i banken och riksgäldskontoret, det skulle befinnas, att kostnaden för journalens utgifvande och redaktion ej kunnat genom exemplarens försäljning till fullo bestridas. Detta allt hafva riksens ständer hos Eders Kongl. Maj:t velat anmäla jemte underdånig önskan, att i händelse riksdagens snart inträffande slut skulle hindra riksens ständer att anstalta om val af redaktör, Eders Kongl. Maj:t i nåder måtte täckas genom utnämnande af en dertill skicklig person befordra det ändamål att sprida statsekonomiska insigter, som riksens ständer enhälligt åsyftat.»

Sedan statsrådets ledamöter i underdånighet yttrat sina tankar förnämligast öfver den väckta frågan, huruvida riksens ständers förslag att låta utgifva en statsekonomisk journal kunde anses vara med den konstitutionella ordningen öfverensstämmande eller icke, anmälde underdånigst tillförordnade statssekreteraren, att han rörande berörda förslag författat ett betänkande, mera med afsigt att fullständigt utveckla skälen för sin mening öfver ett ämne, hvarpå allmänhetens uppmärksamhet blifvit fästadt, än att bringa alla dessa skäl under en öfverläggning, som hufvudsakligen syntes kunna inskränkas till ofvanberörda fråga; och anhöll t. f. statssekreteraren i underdånighet, hvilket Kongl. Maj:t jemväl i nåder täcktes bifalla, att få uppläsa och i protokollet införa detta betänkande, som hade följande lydelse:

Lika med riksens ständer inser jag angelägenheten att söka befrämja statsekonomiska kunskaper hos en nation af den svenskas politiska tillstånd och enskilda lynne. Men min öfvertygelse tillåter mig icke att i underdånighet styrka Eders Kongl. Maj:t till nådigt bifall af det medel, som riksens ständer föreslagit för att vinna detta vigtiga ändamål. Då min pligt åter ålägger mig att oförstäldt yttra denna min öfvertygelse och utreda grunderna derför, hoppas jag att icke derigenom ådraga mig en sådan framtida misstydning af mina afsigter, som skulle jag vilja för den närvarande och för kommande generationer undanhålla en art af kultur, hvaraf jag anser det allmänna behofvet ögon-

Digitized by Google

skenligast vara ådagalagdt genom åtskilliga vid den sista riksdagen framstälda uppgifter och yrkade satser rörande rikets allmänna hushållning.

Det sätt att befordra utgifvandet af en statsekonomisk journal, hvartill riksens ständer i underdånighet sökt Eders Kongl. Maj:ts nådigste bifall, synes mig icke vara förenligt med grundlagarnas föreskrifter och anda, med tryckfrihetens fordringar, med regeringsmaktens värdighet, med riksens ständers anseende eller med allmän nytta. Under dessa särskilda synpunkter vågar jag underdånigst framställa mina anmärkningar vid riksens ständers ifrågavarande förslag.

1:o.

Grundlagarna utstaka gränser äfven för riksens ständers verkningsförmåga. »Uti riksens ständers plena» — så stadgar regeringsformen i 89 § — »må frågor väcka som förändring, förklaring och upphäfvande af lagar och författningar, som rikets allmänna hushållning röra, om sådana nya lagars stiftande samt om grunderna för allmänna inrättningar af alla slag, hvilka frågor skola till utredning af allmänna besvärs- och ekonomiutskottet förvisas. Riksens ständer ege dock icke makt att i dessa mål annat eller mera besluta än föreställningar och önskningar att hos konungen anmälas, och hvarå konungen, sedan statsrådet deröfver blifvit hördt, göre det afseende, han för riket nyttigt finner.» — Detta lagstadgande bestämmer således och begränsar riksens ständers befattning med alla andra föremål för statsekonomien än dem, som omedelbarligen röra beskattning och allmänna medels förvaltning. Ingen af grundlagarna tillstädjer riksens ständer att öfverlåta till enskild man sin rättighet att, med vigten af nationalrepresentationens anseende, framställa nationens önskningar i afseende på ämnen för den allmänna rikshushållningen, hvaraf samma lagar uppdraga vården och styrelsen åt konungen allena. Men om det ifrågavarande riksens ständers förslag rörande utgifvandet af en officiell statsekonomisk journal, gått eller framdeles ginge i fullbordan, skulle utgifvaren

Digitized by Google

af denna tidskrift hafva blifvit utsedd, eller, då det nu icke hunnit ske, vid en kommande riksdag utses af de riksens ständers elektorer, hvilka välja komiterade till tryckfrihetens vård; hans befattning skulle således emanera ifrån riksens ständers myndighet, och denna befattning åter skulle, enligt ordalydelsen af den underdånigst föredragna riksens ständers skrifvelse, bestå ibland annat deruti att fästa styrelsens uppmärksamhet på nationens önskningar rörande föremål af allmänt och nationelt intresse. När nu, enligt den åberopade § i regeringsformen, endast riksens ständer äro berättigade att dessa nationens önskningar, såsom sådana, hos Eders Kongl. Maj:t i underdånighet anmäla, och när riksens ständers beslut att dem anmäla måste föranledas af motioner, väckta i något riksstånds plenum, samt beredas genom sådana motioners granskning af riksens ständers allmänna besvärs- och ekonomiutskott, så lärer det icke kunna förenas med den konstitutionella ordningen — hvilken jag anser icke blott helig utan äfven vigtigare för rikets ekonomiska förkofran än alla dertill omedelbarligen syftande partiella anstalter —, att en af riksens ständer delegerad statsekonomisk journalutgifvare skulle upphäfvas i riksens ständers ställe, till särskildt bemyndigad tolk af nationens tänkesätt. Och huru skulle denna folkets nya sakförare väcka styrelsens uppmärksamhet på folkets föregifna önskningar? Icke i den för hans hufvudmän, riksens ständer, föreskrifna formen af underdåniga framställningar, omedelbarligen afgifna till konungen, utan genom bruket af en publicitet, som på en gång förde hans talan till tronen och till torgen. Jag antager, hvad dock kan hända icke alltid inträffade, att han uttryckte verkliga, icke blott gissade önskningar af nationen, på hvilka styrelsen funne sig böra göra afseende. Det vore efter min öfvertygelse ändock icke förenligt med samhällsordningens fordringar, att dessa önskningar på sådant sätt i nationens namn framställdes af en dertill befullmäktigad offentlig person, att kraften af de verkliga skälen till deras antagande förstärktes af det bifallssorl, hvarmed folkhoparna understödde sin

Digitized by Google

af riksens ständer förordnade tankledares yttranden. För att betaga styrelsens mest välgörande anstalter anseendet att vara verkningar af en fri välvilja och af en sjelfständig vishet, för att påtrycka dem stämpeln af ett moraliskt tvång, fordrades det icke mera, än att statsekonomi-journalutgifvaren af slump eller föresats hastade att yrka hvad styrelsen redan hade under öfverläggning att besluta, att journalhäftet utkomme bland allmänheten några dagar förr än förordningen. Jag misskänner lika mycket vår nuvarande konstitutionsanda, om den medgifver en nyhet af sådana möjliga följder, som tidehvarfvets allmänna lynne, om det icke, äfven till skydd för nationernas frihet, påkallar den yttersta sorgfällighet att förekomma väckelser till sinnesjäsning, partistrider och folkvälde.

Ännu vidare anser jag mig böra underdånigst anmärka, att grundlagarna uttryckligen bestämma de befattningar, för hvilka riksens ständer ega att utse sina ombud emellan riksdagarna. Riksens ständer kunna sålunda välja styresmän af sina penningeverk, revisorer af dessas och statsverkets förvaltning, justitieombudsmannen och dess suppleant samt komiterade till vård af tryckfriheten. Allt hvad grundlagarna i detta afseende icke tillåta, måste de anses förbjuda, ty annars skulle, till rubbning af alla konstitutionella förhållanden, riksens ständer kunna insätta särskilda sina ombud i hvarje förvaltningsgren. Då nu dessa lagar, hvilka enligt 83 § i regeringsformen skola efter deras ordalydelse i hvarje särskildt fall tillämpas, icke omtala någon statsekonomisk journalutgifvare ibland de offentliga personer, som riksens ständer må välja eller genom sina elektorer välja låta, följer deraf, efter mitt begrepp, att en sådan icke kan få någon laglig tillvarelse, innan regeringsformen, på det sätt och i den ordning 81, 82 och 83 §§ deraf stadga, blifvit i detta afseende utvidgad eller förklarad. Jag behöfver härvid icke tillägga, att äfven det Eders Kongl. Maj:ts nådiga bifall till den föreslagna statsekonomiska journalutgifvarens väljande af riksens ständers elektorer, hvilket riksens ständer i form af önskningsmål i

Digitized by Google

underdånighet sökt, icke gåfve laglig giltighet åt en sådan åtgärd, så länge den ej vore uttryckligen tillåten genom ett i konstitutionell ordning tillkommit stadgande i regeringsformen.

Under öfverläggningarna i 1809 års konstitutionsutskott om det sedermera af riksens ständer oförändradt antagna förslaget till regeringsform väcktes af en ledamot och understöddes af flera frågan om en *riksens ständers lag- och hushållsberedning*, hvilken, sammansatt af personer, dem riksens ständer dertill skulle välja, borde emellan riksdagarna utarbeta, pröfva och offentliggöra förslag till förbättringar af rikets civil- och kriminallagar samt allmänna hushållningsanstalter. Konstitutionsutskottets pluralitet fann likväl betänkligt att tillstyrka denna myndighet, förnämligast af det skäl att den, såsom emanerande från riksens ständer, skulle derigenom och genom sin verkan på allmänna opinionen möjligen kunna inskränka den styrelsemakt, som utskottet ansåg böra odelad och oförkränkt åt konungen förvaras. Riksens ständer antogo icke heller detta förslag. Men den ledning af allmänna opinionen, hvilken de *då* funno sig icke böra anförtro åt ett under bestämda former öfverläggande och verkande samfund, skulle *nu*, utan något regulativ, uppdragas åt en enda person, vald af riksens ständer till journalutgifvare.

Man skall kan hända emot dessa anmärkningar invända, att, då hvarje enskild välfrädjad man enligt tryckfrihetsförordningen har rättighet att utgifva en statsekonomisk, likasom hvarje annan journal, kunna riksens ständer äfven utse en enskild man, som denna sin rättighet, med deras förtroende, utöfvar. Men detta tillagda, genom ett formligt val yttrade förtroende, förändrar alldeles förhållandet. Den enskilde författaren verkar eller bör anses verka på allmänhetens tänkesätt endast genom styrkan af sina skäl och genom sin skicklighet att dem framställa. Den af riksens ständer befullmäktigade journalisten kan gifva åt sina omdömen vigten af riksens ständers bifall, åtminstone till deras grunder och riktning. Det är hvarje

Digitized by Google

enskild man tillåtet att angifva vissa brott, men inkonstitutionelt skulle det ännu ofelbart anses vara, om man föresloge, att riksens ständer till beifrande af dessa brott måtte förordna särskilda lands- och stadsfiskaler.

2:o.

Den allmänna tankefriheten erkänner icke officiella meningar, i synnerhet rörande föremål af allmänt och nationelt intresse. Den kan lika mycket kränkas genom åtgärder att påtruga den enskilda öfvertygelsen sådana meningar som genom åtgärder att hindra den enskilda öfvertygelsen att yttra sig. Svaga regeringar och vacklande folkpartier hafva ansett sig behöfva, som det kallas, bearbeta den allmänna opinionen för att deruti vinna ett tillfälligt stöd för sina tillfälliga intressen. Starka regeringar och sjelfständiga folkrepresentationer hafva deremot endast genom sina handlingars riktighet, hållning och kraft ledt de allmänna tänkesätten i stället att deraf slafviskt ledas.

Jag befarar, att en officiell statsekonomisk journal, den må vara af styrelsen eller riksens ständer föranstaltad, skulle motverka den individuella utveckling af tankekraft, som vår lagliga tryckfrihet åsyftar. Menigheterna antaga oftast utan pröfning och stundom utan förmåga dertill, såsom sina egna tankar, den enskilde författares, hvilken med det oblygaste sjelfförtroende förkunnat sig vara vis och väl underrättad. En journalist, som vore befullmäktigad att uttrycka den allmänna opinionen, hade just deruti ett ytterligare medel att kufva denna under sina enskilda begrepp och afsigter. Af de sjelftänkande individer, som icke gillade hans läror, skulle ganska få, kan hända ingen, för att uppenbarligen vederlägga dem, inlåta sig i den ojemna striden emellan sanningen och myndigheten. Ibland många bevis på det tankeförtryck, som äfven i vårt land utöfvats af författare, hvilka sjelfva upphäft sig eller blifvit upphäfna till tolkar af nationens föregifna tänkesätt, må jag underdånigst anföra ett enda, hemtadt ifrån redan aflägsna tider. Den ryktbare Nordencrantz var af riksens

Digitized by Google

ständer särskildt uppmuntrad att skrifva öfver de samma ämnen, hvilka, efter riksens ständers nu ifrågavarande förslag, skulle utgöra föremålen för den officiella statsekonomiska journalen. Han skref digra volymer, uti hvilka ett mäktigt parti fann all mensklig vishet i politik, finans- och statsekonomi vara innesluten. Af hans då lika allmänt beundrade som nu glömda skrifter förvarar historien endast verkningarna. Dessa skrifter bidrogo till en betydlig del att böja svenska nationen under det tunga oket af ett parti, hvars sjelfsvåld röjde sig i kränkningar af Eders Kongl. Maj:ts högstsalige herr faders konungsliga makt och höghet, hvars oädla och orättvisa agg utbröt i förföljelse mot Sveriges dåvarande största män, mot anläggaren af Sveaborg och stiftaren af rikets skärgårdsflotta, mot rådsherrar sådana som grefvarne v. Höpken, Ekeblad, v. Stockenström, Rudensköld, v. Hermanson m. fl. Och då detta parti slutligen förklarade dem af nämnda rådsherrar, som ännu kämpade mot anarkien och råheten, förlustiga deras embeten och riksens ständers förtroende, ådagalade det ytterligare graden af sin kultur och urskilning derigenom, att det endast hos riksrådet grefve v. Wallvik erkände ett vid flera tillfällen utmärkt nit för medborgares rätt och lagens helgd.

Af riksdagshandlingar och af enskilda riksdagsmän har jag väl inhemtat, att hufvudsakliga föremålet för den ifrågavarande statsekonomiska journalen skulle vara det att gifva offentlighet åt regeringsåtgärderna och åt de dem beredande underdåniga betänkanden af kollegier och särskilda embetsmän. Men i riksens ständers underdåniga skrifvelse rörande detta ämne finnes en sådan egentlig och begränsad afsigt med den föreslagna statsekonomiska journalen icke ens uppgifven, mycket mindre bestämd. Efter de ordalag, riksens ständer nyttjat, skulle denna journal vara ämnad att fästa nationens uppmärksamhet på föremål af allmänt och nationelt intresse och styrelsens på nationens önskningar i afseende på sådana ämnen. Den kunde således omfatta alla de frågor, som vore för svenska med-

Digitized by Google

borgaren af ett allmänt och nationelt intresse, icke blott dem, hvartill dess benämning af *statsekonomisk* syntes inskränka dess utgifvares verksamhet. Den skulle icke blott undervisa nationen utan äfven undervisa styrelsen och således icke endast offentliggöra dennas handlingar. En skrift, hvilken uttryckte nationens föregifna önskningar rörande det politiska system, som regeringen måtte följa, skulle der finna ett rum, med lika rätt af riksens ständers ofvan anförda ord, som en afhandling om den obetydligaste småsak, hvilken egennyttan och folktonen förvandlat till en nationell angelägenhet. Om man också ej behöfde befara, att, då journalutgifvaren må hända icke hunne att ensam bestrida sitt vidsträckta upplysningskall, någon hans medhjelpare skulle i det senare afseendet låta ovetande leda sig af en hemlig inflytelse utaf utländska makters skickliga agenter, vore det åtminstone ej alldeles omöjligt uti det förra, att någon gång, i en närmare eller aflägsnare framtid, den nation, på hvars önskningar styrelsens uppmärksamhet sålunda offentligen kallådes, icke just vore den *svenska*.

Men äfven om den statsekonomiska journalens omfång skulle inskränkas först till statsekonomi — ett ord, hvars bemärkelse likväl är temligen obestämd, — och sedan till ett blott kungörande af statsekonomiska regerings- och embetshandlingar, tror jag, att den också härutinnan kunde blifva af en mera skadlig än nyttig verkan på allmänna opinionen. Mig synes, att detta slag af publicitet måste, för att säkert gagna, antingen som i England utsträckas till den fullständighet, att *alla* styrelsens åtgärder offentliggöras, eller också, der detta ej kan ske i brist af en nog talrik och på sådana ämnen nog uppmärksam allmänhet, att offentliggörandet af vigtigare statshandlingar må, åtminstone i vissa fall, bero af den handlandes bifall. Jag vet, att denna min enskilda öfvertygelse icke — utom hvad yttranden till statsrådets protokoll beträffar — fullkomligt öfverensstämmer med tryckfrihetsförordningens stadganden. Det är också vida skildt ifrån min afsigt att klandra denna

Digitized by Google

grundlag. Men då man velat förvandla en *tillåtelse*, som den gifver åt enskilda personer att genom trycket kungöra embetsmäns åtgärder, till ett *statsåliggande* att medelst en särskild, af allmänna medel understödd, anstalt befordra en sådan publicitet, må det icke anses obehörigt af mig att jag derom, såsom embetsman, underdånigst hemställer till Eders Kongl. Maj:ts högst upplysta pröfning några anmärkningar, hvilka jag, såsom medborgare, har en uttryckligen stadgad rättighet att äfven för allmänheten yttra.

Erfarenheten af det tillstånd, som rättegångshandlingars tryckning beredt, tyckes icke göra ett hittills utomordentligt befordrande af andra embetsåtgärders publicitet önskansvärdt. Deras föremål äro alltid, mera än den egentliga lagskipningens, underkastade skiljaktiga omdömen. Klandret och smädelsen hafva vid deras granskning ännu vidsträcktare fält än vid besvarandet af ett käromål eller vid besvärs anförande öfver ett utslag. Om också, åtminstone någon tid, den statsekonomiska journalen skulle vara stängd för bitterheten af de enskilda intressen, som embetsmannen eller styrelsen icke befrämjat och icke bort befrämja, skall dock blotta kungörandet af ett afslag på en oskälig ansökning kunna gifva anledning till ekonomiska libeller af samma ton och riktning som de juridiska.

Det är i öfrigt icke genom kännedomen af särskilda regeringsåtgärder, utan genom känslan af hela regeringssystemets verkningar, som allmänhetens opinion derom må bildas. Ryckt ur sammanhanget af en plan, hvilken ofta icke kan kungöras, stundom icke ens förvaras i skrift, skall en enkel åtgärd lätteligen blifva misskänd och orätt bedömd. Man klandrade icke längesedan anstalter rörande handeln, hvilka dock voro vilkor för rikets bibehållna fredstillstånd, oaktadt ett förklaradt krig mot den öfvermakt, som hotade att bränna våra sjöstäder, spärra våra hamnar, afbryta gemenskapen emellan våra provinser, uppbringa vår utlupna handelsflotta, försätta flere tusende af våra sjömän i fångenskap, beröfva oss oförsvarade besittningar, och genom allt detta skaka grunderna för vårt

Digitized by Google

sjelfbestånd samt å nyo störa vårt knappast återställda inre lugn. En af riksens ständer föranstaltad statsekonomisk journal, hvilken då genast bragt dessa handelsanstalter under allmänhetens offentliga pröfning, hade kan hända betagit ledamöter af rikets sist församlade ständer tillfället att i denna egenskap ogilla samma utaf föregående ständer likväl gillade anstalter, och i anledning deraf yrka behofvet af en sådan riksjournal.

Publicitet af embetsåtgärder lägger onekligen ett, likväl svagt band på den oredlige embetsmannens tilltagsenhet, men den fjättrar alldeles i vissa fall den redliges kraft. En embetsman, hvars enda afsigt är att ärligen fullgöra sitt kall, finner sig stundom pligtig att hos sina förmän eller sin konung anmäla förhållanden, hvilkas kungörande han skulle anse skadligt, samt yrka menigheters rätt och fördel. utan att derigenom vilja egga dem sjelfva till anspråk derpå. Förvissad, att hans nit icke misskännes af Eders Kongl. Maj:t eller de högre embetsmän, hvilkas upplystare pröfning han underkastar sina meningar, döljer han icke, eller behöfver dölja någon sanning, som kan gifva dem styrka. Men då han sålunda samvetsgrant uppfyller den pligt, som Eders Kongl. Maj:ts eller hans förmäns förtroende honom ålägger, skyr han anseendet af en folktribun. Hellre än att genom sina betänkandens offentliggörande icke allenast blottställa sig för en sådan förhatlig ryktbarhet utan äfven föranleda en skadlig vrängning af sina framställningar, förlamar han kraften af sina skäl och låter vissa sanningar endast framskymta, höljda af försigtighetens slöja. Äfven detta mitt underdåniga anförande skulle icke skrifvas, om tryckfrihetsförordningen ej försäkrade mig, att det icke kunde till trycket befordras; ty vigtigare än att inför Eders Kongl. Maj:t i underdånighet framställa mina tankar om det ifrågavarande riksens ständers förslag — tankar, hvilkas granskning af riksens ständers konstitutionsutskott jag för öfrigt med lugn afvaktar -- anser jag det vara att icke ibland en lätt förvillad allmänhet utsprida något, som skulle kunna misstydas till ett allmänt klander af riksens stän-

Digitized by Google

ders åtgärder eller förringa aktningen för deras lagliga makt.

Emellertid, då samma anstalt skulle återhålla den redlige embetsmannens frimodighet och den oredliges djerfhet, måste gagneligheten af den samma bero på afgörandet af den frågan, om statens nuvarande tillstånd fordrar mera en fjättrad embetsmannaförvaltning än en välvilligt kraftfull? Jag känner de bemödanden man, icke utan framgång, användt för att hos högre och lägre klasser af medborgare utbreda en fanatisk tro på allmänna missbruk af embetsmannamyndigheten. Om denna tro vore grundad på sanna förhållanden, hvilket jag anser den ingalunda vara, skulle den genom sådana missbruks allmänlighet till upplösning redan bragta staten säkerligen icke kunna sammanhållas med den svaga kraften af en statsekonomisk journal. Men om statens verkliga behof är det, att dess embetsmän handla med mera än oklanderlig maskindrift, handla med frimodig styrka, så vågar jag tro, att deras nit och verkningsförmåga icke böra beläggas med nya fjättrar. Ibland sådana skulle hvarje rättskaffens landshöfding visserligen känna den ganska tung, hvilken oupphörligen hölle honom under det moraliska tvånget att författa sina underdåniga betänkanden om det honom nådigst anförtrodda läns tillstånd och angelägenheter med en så noggrant beräknad matthet, att de, införda i den statsekonomiska journalen, hvarken skulle väcka en för staten eller länet skadlig uppmärksamhet hos läsare, som icke kände det hela af de förhållanden, hvaraf de framstälde någon tillfällig omständighet, eller ådraga honom ett vanhedrande bifall af den så kallade allmänhet, hvilken icke förstår att skilja frimodighet ifrån fräckhet. Uti hvarje af någon folkskock begången liten oordning, som han trodde sig böra hos Eders Kongl. Maj:t i underdånighet anmäla, skulle då, om han icke med yttersta varsamhet förslappade teckningen deraf, hufvudstadens och kan hända landsorternas sluga läsare finna beredelsen till ett uppror, och i hvarje oförstäldt yttrande af honom om länets invånares behof af modifikation

Digitized by Google

i någon, för deras lynne och tillstånd icke passade allmän författning, skulle dessa samma läsare tydligen upptäcka och beundra frondörens hjeltemod. På detta sätt skulle den ifrågavarande anstalten att underrätta allmänheten om förhållanden, som Eders Kongl. Maj:t allena hade nödigt att känna, betaga Eders Kongl. Maj:ts embetsmän förmågan att derom, åtminstone i behörig ordning och under laglig ansvarighet, fullständigt underrätta Eders Kongl. Maj:t.

3:o.

Jag har vågat i underdånighet yttra min öfvertygelse, att berörda anstalt äfven vore oförenlig med regeringens värdighet. Hvad jag om dess möjliga följder redan underdånigst anfört, torde tillräckligen rättfärdiga denna min mening. En regering, hvars åtgärder skulle vara underkastade granskningen af en till detta värf utaf nationalrepresentationen vald och befullmäktigad journalist, förlorade derigenom nödvändigt något af den aktning inom och utom riket, hvaraf dess verkningskraft hufvudsakligen beror. Annat är den enskilda öfvertygelsens fria yttrande, och annat ett officielt yttrande af nationens föregifna tänkesätt. Dagligen utkomma i England blad emot likasom blad för ministèren. Men den frie britten tillåter icke att något blad, i endera af dessa riktningar, anses officielt. Han erkänner ingen annan tolk af nationens önskningar än parlamentet, och detta öfverlåter icke sin rätt härtill åt journalutgifvare.

Uti riksens ständers begäran att, i händelse riksdagens snart inträffande slut skulle hindra riksens ständer att anstalta om val af den statsekonomiska journalens redaktör, Eders Kongl. Maj:t täckes dertill utnämna en skicklig person, igenkännas onekligen deras välvilliga afsigter; men kan hända är likväl denna begäran icke heller fullkomligen öfverensstämmande hvarken med konstitutionel ordning eller med Eders Kongl. Maj:ts höga värdighet, hvilken ej synes medgifva, att Eders Kongl. Maj:t skulle

Digitized by Google

genom ett sådant val nedlåta sig till suppleant åt riksens ständers elektorer.

Jag borde kunna göra mig förvissad, att mitt nit för bevarandet af grundlagens helgd och af konungamaktens värdighet icke skulle någonsin oblidt bedömas. Men om jag äfven i detta fall saknade rättvisa, skulle jag vädja till de tänkesätt, som massorna af Eders Kongl. Maj:ts trogna undersåtar hysa. De begära, de fordra att styras med osöndrad kraft och med upplyst välvilja, icke att upplysas om detaljerna af den styrelse, hvars beskydd och hvars välgerningar de känna och erkänna. Det är jag medgifver det, icke deras kultur, som den ifrågavarande anstalten åsyftar. Men om den skulle verka att försvaga styrelsens kraft, torde deras behof deraf böra upptagas i någon beräkning mot journalläsares behof af kunskaper eller endast af sysselsättande talämnen.

4:o.

Då regeringsformen föreslogs till antagande af riksens ständer, yttrade det dåvarande konstitutionsutskottet sig hafva haft för afsigt att bilda en lagstiftande makt, visligt trög till verkning, men fast och stark till motstånd. På denna grund trodde man *då*, att riksens ständers makt och anseende säkrast kunde hvila. Men med den visliga trögheten till verkning synes icke kunna förenas någon riksens ständers åtgärd att besörja utgifningen af en statsekonomisk journal, äfven under den tid, då riksens ständer icke lagligen ega någon verkningsförmåga. Deras anseende skulle ofelbart lida, om en sådan journal icke uppfylde allt hvad man deraf hade rättighet att vänta, ännu mera om den innefattade oriktiga uppgifter och falska slutsatser eller röjde okunnighet hos redaktören om de bästa skrifter, hvilka blifvit författade öfver de ämnen, som han afhandlade. Med öfvertygelse om riksens ständers grannlagenhet i valet af en sådan redaktör kan jag likväl icke anse omöjligt, att journalen blefve åtminstone ganska medelmåttig. Den af riksens ständers leda-

Digitized by Google

möter, som föreslagit och ifrigast yrkat denna upplysningsanstalt, har sjelf gifvit flera bevis på den literära vådan att i hast och efter ögonblickets intryck sammanskrifva statsekonomiska afhandlingar, särdeles af kritisk syftning. Hvarje medborgare, som mera nitälskade för varaktigheten af riksens ständers anseende än för den flyktiga populariteten af tillfälliga meningar, hvilka ibland dem vunnit något bifall, skulle med smärta läsa, i en under riksens ständers skydd och på deras föranstaltande utkommen journal, sådana yttranden, som upphofsmannen till förslaget om denna journal framstörtat. Och med hvad skäl kunde man vänta, att journalredaktören skulle vara kunnigare och varsammare än denne i allmänhet så upplyste och välviljande riksdagsman; att icke äfven han kunde påbörda Adam Smith orimliga satser, hvilka denne skarpsinnige och lugne tänkare, i stället att dem yrka, med tydliga ord vederlagt, — att icke äfven han kunde oriktigt uppgifva historiska data, — antaga, i grund af ofullständiga sifferberäkningar, vissheten af det så omöjliga som en Sveriges underbalans i handeln för 7 hvarandra följande år, till icke mindre än 22 millioner riksdaler, eller ungefär beloppet af hela den cirkulerande bankosedelstocken; — föreslå jernbref såsom medel att i rätt skick återställa en hämmad penningerörelse och en rubbad kredit; — framställa Finland som ett land, hvilket först under de senaste åren dragit till sig svenska bankosedlar; — och under en förd klagan deröfver, att varuhandeln i Sveriges egna hamnar ledt kapitalen från jordbruket och näringarna, yrka att uppmuntran borde gifvas förnämligast åt den svenska handeln på aflägsna orter, såsom Levanten och Vestindien, hvilken fordrar de största kapital och långsammast återbringar dem. Den, som känner de allmännaste grunderna för statshushållningsläran, den, som läst någon enda af de godkända skrifter derom, hvilka ibland upplysta nationer under ett halft sekel utkommit, må opartiskt döma, om Sveriges ständer skulle hafva heder af en journal, hvilken af dem auktoriserad, framställde läror af sådan riktning

Digitized by Google

som den, man nyligast sökt gifva åt svenska nationens önskningar. Och den, som förmår inse, att de moraliska krafternas spänning verkar mera till ett folks idoghet och välstånd än små reglementariska ögonblicksanstalter, må döma, huruvida den tidpunkt, då svenska folket, upplyftadt till sin forna ära, återvunnit känslan deraf, är väl vald för bildandet af ett tänkesätt, som skulle bestämma en ministèrs värde efter dess dagliga uppmärksamhet på förhållandet af mjölkpriset till kaffets, samt mäta statens styrka efter antalet af dem ibland dess medlemmar, hvilka, i stället att dricka kaffe, åto välling — ett ord, hvarmed jag skulle frukta att inför Eders Kongl. Maj:t obehörigen förlöjliga en allvarlig undersökning, om det icke blifvit yttradt i det samma riksdagsmemorial, hvaruti ridderskapet och adeln besvors i den lefvande och i kommande generationers namn att icke neka bifall åt utgifvandet af den föreslagna statsekonomiska journalen.

I öfrigt, då riksens ständer hvarken begärt, eller lagligen kunnat begära, att tryckfrihetsförordningens stadganden icke skulle vara lämpliga till den statsekonomiska journalen, kunde det möjligen, ehuru icke sannolikt, hända, att redaktören deraf blefve ställd under tilltal för skrifter, som der influtit. I detta fall skulle ofelbart riksens ständers anseende lida, och högst besynnerligt vore äfven det förhållande, att efter en gällande grundlag, det ankomme på hofkansleren att afbryta en anstalt, som nationalrepresentationen beslutit.

5:o.

Att till allmän nytta utbreda kunskaper är en ibland de yrkade statsangelägenheter, hvarom man i senare tider icke synes hafva redigt uppfattat begreppen. Fordom ansåg man grundliga studier vara nödvändiga för de personer i samhället, hvilka gåfvo sig anspråk att verka till statens gagn eller ära. Man sökte då icke att uttänja kunskaper i yta, utan sträcka dem ifrån djup till höjd. I senare tider har upplysningens utbredande blifvit ett af

Digitized by Google

de vackra talesätt, hvarvid patrioten fästat sina obestämda önskningar. Men i sjelfva verket synes det icke betyda annat, än att, med uppoffrande af grundligheten, åstadkomma en allmännare halfvishet. Ibland medlen dertill äro journaler, genom hvilka den halfkunnige utan möda kan gifva sig anseendet af att vara grundligen vis, och den okunnige, äfven utan möda, lyfta sig till den halfkunskap, som förvånar i salarna och på torgen.

Jag vågar tro, att svenska nationen icke behöfver denna art af kultur, hvilken icke heller öfverensstämmer med dess urgamla lynne. Äfven bland detta redbara folk, för hvilket charlataneriet fordom var förhatligt, har det börjat att inrota sig. Ynglingar af god ton tro sig vara födda mästare i den konst, hvars grunder Axel Oxenstierna ansåg sig behöfva vid de bästa universiteten inhemta, och hvars utöfning utgjorde hans hela lefnads studium. Med kunskaper, lånade ifrån journaler och ströskrifter, anser man sig vara statsman; och såsom sådan finner man ingen embetsförvaltning, ingen befattning med allmänna angelägenheter vara öfver sin förmåga.

Under allt detta saknar Sverige hvad äfven Ryssland eger: vetenskapliga arbeten i statsekonomien, författade på dess språk, eller, såsom Adam Smiths verk, öfversatta dertill ifrån andra. Vid svenska universiteten lemnas ingen offentlig undervisning i denna vetenskap. Att afhjelpa sådana brister vore att bereda staten skickliga embetsmän och nationalrepresentationen verkligen upplysta medlemmar. Men att på allmän bekostnad besörja utgifvandet af en statsekonomisk journal skulle, efter min öfvertygelse, endast utvidga halfkunskapen, befordra dess menliga verkningar och gifva en flygtig sysselsättning åt dem, hvilka tjena staten endast med tal. En sådan journal må, i brist af något bättre, vara nyttig såsom ett enskildt företag att leda allmänhetens uppmärksamhet på statens angelägenheter. Såsom ett riksens ständers verk skulle den, jag fruktar det, icke tillfredsställa den lefvande generationens och ännu mindre de kommande fordringar af en

Digitized by Google

viss storhet i nationalrepresentationens anstalter och omsorger.

På nu anförda skäl anser jag mig icke böra i underdårighet styrka Eders Kongl. Maj:t till nådigt bifall af riksens ständers ifrågavarande förslag, hvilket jag med desto lifligare obehag nödgats bestrida, som det onekligen är ett uttryck af de mest välvilliga afsigter. Jag torde i öfrigt vid ett annat tillfälle få underställa Eders Kongl. Maj:ts högst upplysta pröfning mina tankar om de medel och åtgärder jag anser böra och kunna användas och vidtagas för att söka underhålla och förhöja svenska nationens kultur.

Digitized by Google

EMBETSUTLÅTANDEN.

I.

SÄRSKILDT UTLÅTANDE TILL KONGL. MAJ:T

I FRÅGA OM

MEDEL TILL HÄMMANDE AF SKADLIG YPPIGHET.

S. A. K.

Uti nådigt cirkulärbref af den 14 sistlidne augusti har Eders Kongl. Maj:t täckts anbefalla mig att, sedan den deruti omnämnda komité afgifvit sitt underdånigste utlåtande om medlen att hämma ett skadligt öfverflöd, derom jemväl särskildt yttra min mening.

Till underdånigste åtlydnad af denna Eders Kongl. Maj:ts nådigste befallning har jag uti ett underdånigt embetsbetänkande anfört hvad jag, med afseende på det mig nådigste anförtrodda läns tillstånd och behof, funnit mig böra, rörande det ifrågavarande ämnet, yttra. Men då jag är oviss, huruvida Eders Kongl. Maj:t i nåder velat inhemta äfven min individuella mening om samma vigtiga ämne, betraktadt från allmänna synpunkter, har jag trott mig böra underdånigst framställa den i följande särskilda utlåtande, hvilket, såsom utarbetadt under dagliga afbrott af vanliga och äfven utomordentliga embetsgöromål, blifvit allt för vidlyftigt utan att ändock vara nog fullständigt.

Digitized by Google

Efter de mångfaldiga försök, som i Sverige blifvit gjorda att hämma en redan under sekler öfverklagad yppighet i nationens lefnadssätt, väcktes å nyo vid den sista urtima riksdagen frågan om ett så kalladt öfverflödsförbud. Framställningarna om nödvändigheten deraf voro grundade på de begrepp om rikets ekonomiska tillstånd, som först yttrades af några ibland riksens ständers, i synnerhet ridderskapets och adelns, ledamöter, sedermera utvecklades af ett särskildt riksens ständers utskott, och slutligen antogos af deras plena. Med all vördnad för riksens ständers omdöme vågar jag likväl förmoda, att dessa begrepp varit, om icke till deras grund alldeles oriktiga, åtminstone till föreställningssättet öfverdrifna. Jag tilltror mig ingalunda att noggrant känna de särskilda ekonomiska förhållandena inom alla rikets, i dessa, äfvensom i andra afseenden, olikartade provinser. Jag anser mig likväl tämligen fullständigt känna tillståndet af den, hvars styrelse Eders Kongl. Maj:t behagat i nåder anförtro mig, hvarjemte jag har haft tillfällen att om invånarnes i andra län, särdeles allmogens, belägenhet förskaffa mig underrättelser, som jag hoppas vara tillförlitliga. Denna kännedom och dessa underrättelser bekräfta icke riksens ständers mening, att en ovanlig förlägenhet i allmänna rörelsen var. då riksdagen började, uti *alla* orter af riket öfverklagad.

Äfven om en sådan klagan varit allmänneligen yttrad i landsorterna, torde dock, innan verkligheten af den öfverklagade förlägenheten antogs såsom säker, beskaffenheten deraf hafva bort undersökas, och bevisen derför pröfvas med mera noggranhet, än hvarmed det synes hafva skett. För totalberäkningen af rikets inre tillstånd anser jag en osvikligare och mera sammanbunden grund böra läggas än lagsökningsdiarierna vid 6 ibland 21 landskanslier och en berättelse af enskild man, ingifven till Vikbolands hushållningsgille i Linköpings län. Att tvenne gårdar i Kuddby socken af nämnda län någon tid skola stått öde, bevisar dock icke, efter min slutkonst, att hela riket varit eller är nära att råka i ödesmål.

Digitized by Google

Om det är ett fel att ej anse fäderneslandet vara så olyckligt och så vanmäktigt, som man först i några riksdagsmemorial och sedan i flera offentliggjorda enskilda skrifter afmålat det, erkänner jag med glädje mig vara skyldig till detta fel, hvilket jag ej är nog feg att dölja. Jag hyser och vågar underdånigst yttra den öfvertygelsen, att få stater, kan hända ingen, ega nu i förhållande till deras folkmängd och naturomständigheter den inre kraft af en spridd välmåga som Sverige. Äfven denna stat har lidit af den kris, som skakat alla europeiska, men af alla har den sannolikt lidit minst.

Detta omdöme grundar jag ej på lagsökningsdiarier, tulljournaler, handelsbalanser och mäklareböcker. Jag grundar det på moraliska förhållanden, som hvarken skapas af sifferberäkningar eller kunna genom sådana utforskas och bestämmas; på den allmänna trefnad, den idoghet, den stillhet, den medborgerliga välvilja och den tillgifvenhet för regeringen, hvarmed mängden af Eders Kongl. Maj:ts undersåtar ådagalägger, att den känner sig lycklig. Det är, efter min öfvertygelse, de arbetande folkmassornas välstånd, som bestämmer ett rikes sanna styrka: och då deras lynne och anda vittna om ett sådant välstånd, anser jag några bekymmer icke böra väckas af de klagorop, om också yttrade i allmänhetens namn, hvarmed enskilda personer af de öfriga samhällsklasserna uttrycka, stundom sina tillfälliga begrepp, men också stundom endast sina tillfälliga intressen.

För att utröna Sveriges ännu bibehållna inre styrka, torde man böra beräkna — icke med döda siffror, utan med en lefvande tankeförmåga — hvad denna stat under de sistförflutna tio åren tålt att bära och att uthärda, utan att deraf nedtryckas eller bringas i någon vanmakt, som röjer sig i en förlamad produktion. Man må erinra sig, att dess riktande sillfiske upphört; att dess förnämsta tillverkning af exportvaror har, i följd af förut i verlden oerhörda politiska förhållanden, under en tid af åtta eller nio år drifvits med förlust, eller utan ränta på de dertill använda

Digitized by Google

kapital, samt att den samma, oaktadt dess minskade belopp, likväl till en större del deraf icke kunnat afsättas; att nästan oafbrutet under nio år riket befunnit sig i krig eller krigstillstånd; att af dessa krig trenne särskilda varit verksamma samt fortfarit i sammanräknade sex år; att det kostsammaste af dem måst föras förnämligast, och de öfriga till en betydlig del, med rikets egna penningetillgångar; att äfven det overksamma krigstillståndet mot England föranledt till dyra rustningar; att i följd af allt detta nationens beskattning blifvit inom fyra år ökad med en nominelt mer än fördubblad bevillning; samt att nyss efter beslutet om den sista betydliga bevillningsförhöjningen (vid urtima riksdagen 1812) och näst före utbrottet af det sista kriget inträffat en allmän missväxt, som hotade att ödelägga hela provinser och jemte otillräckligheten af det föregående årets skörd förorsakade en utomordentlig införskrifning af då äfven dyr utländsk spanmål. Likväl, oaktadt alla dessa och ännu flera olyckor eller kostsamma uppoffringar, hvilka i många afseenden pröfvat rikets, också genom förlusten af Finland, förminskade krafter, har under hela den ofvanomförmälda perioden åkerbruket varit, liksom det ännu är, i synbar tillväxt; hafva åtskilliga äldre näringar blifvit utvidgade och nya danade; har handeln tagit en sjelfständigare riktning och en vidsträcktare fart än någonsin tillförene; samt omsider, sedan hindren för bergverksrörelsen jemväl upphört, det hela af nationalproduktionen onekligen blifvit ökadt. Den förhöjda bevillningen har utgått äfven till betydligen större belopp än det påräknade. Tullinkomster förnämligast härrörande af en konsumtionsbeskattning, har till en hög summa öfverstigit hvad man, efter medelberäkningar för de föregående åren, deraf väntat. Statsverkets tillgångar hafva kunnat ansenligen ökas genom nya anslag, och statsbehofven bättre än förut fyllas. Medel hafva blifvit anordnade till nyttiga ekonomiska anstalters befrämjande och till löneförhöjningar åt rikets embets- och tjenstemän. Det stora nationalföretaget Göta kanalbyggnad har kunnat begynnas och med understöd

Digitized by Google

af allmänna medel fortdrifvas. Staten, som egt förmåga att efter den svåra missväxten 1812 undsätta de nödlidande provinserna, har vidare vunnit den att göra betydliga spanmålsupplag för kommande behof. Rikets försvarsverk har blifvit befästadt genom större och dyrbarare krigsförråd än de förut beredda. Åtskilliga nyttiga allmänna byggnader och inrättningar äro verkställda. Och då banken ansetts icke behöfva den andel af bevillningen, som efter rikets ständers, vid 1809 års riksdag, fastställda realisationsplan skulle tillkomma den samma, har berörda andel ändock funnits, utan det skattdragande folkets allt för känbara lidande, kunna utgå, för att användas till lån åt fastighetsegare och odlare.

Med sådana bevarade krafter har Sverige, efter nioåriga krig, omsider återvunnit fredslugnet. För sju år sedan föraktadt, hotadt att styckas emellan sina grannar och misströstande om sin räddning, står det nu ibland stater i Europa, ärofullt tryggadt genom sin förening med ett annat rike, hvilande på sin egen styrka och kännande den. Men knappt var Sveriges räddning fullbordad och dess forna stora konungars afsigter utförda, knappt hade Eders Kongl. Maj:t och H. K. H. Kronprinsen emottagit af rikets ständer försäkringarna om svenska folkets tacksamhet derföre, innan de oroades med mörka föreställningar af ett vådligt rikets inre tillstånd. Om värdet af nationens återställda frihet, sjelfständighet och ära icke misskändes, om man ej glömde, att dess moraliska kraft blifvit utvecklad och upphöjd genom Eders Kongl. Maj:ts och H. K. H. Kronprinsens vishet och hjeltemod, blandade man likväl den patriotiska känslan för dessa åt svenska folket förvärfvade allmänna fördelar med en lifligen uttryckt för de tillfälliga svårigheter, som mötte vissa enskilda medborgare att få låna penningar och sälja säd.

Uti memorial, som upplästes på riddarhuset och sedermera genom trycket skyndsamt meddelades allmänheten, yttrades t. ex. af en riddersman: att »rikets inre hushållning hotade allmänna välfärden med total under-

Digitized by Google

gång», att »oaktadt ett yttre lysande förhållande vore det inre välståndet belagdt med tryckande bojor»; att »modernäringens (jordbrukets) undergång vore oundviklig, om närvarande system längre fortsattes»; att »afsigterna med allmänna magasinsinrättningen föga blifvit befrämjade dels genom första fondens otillräcklighet, dels genom styrelsens saknade kraft att motstå maktspråkets flera gånger förnyade fordringar, och dels genom inrättningens öfvergång från en riksgagnelig stiftelse till ett slags handelskollegium, hvars goda verkningar vore lika främmande för det åsyftade ändamålet, som för allmänna begreppets fattning»; att »om skyndsamma hjelpmedel icke vidtoges. jordbrukaren snart skulle se sin torfva sköflad af vanmakten och dess plog och dragare vara det sista han hade att erbjuda till betalning af sina mångdubblade kronoutlagor m. m.»

En annan ledamot af ridderskapet och adeln uppdrog »en förkortad stamtafla öfver vår handels- och penningeoreda,» hvilken ibland annat utvisade »en öfver all måtta uppdrifven och missbrukad importhandel, som redan inom några år hunnit allt för långt att utsuga rikets reela tillgångar, nedtrycka den nyttiga idogheten och skämma sederna genom ett förderfligt, dagligen mer och mer spridt och inrotadt behof af främmande dyrbara öfverflödsvaror», och hvilken importhandel, synnerligen befrämjad genom den i Göteborg och Karlshamn öppnade nederlagsfriheten, vore förenad med »en skadlig vexelhandel, som bragt våra exportvaror i vanpris, och blifvit en så vigtig gren af börsspekulationer, att den verkligen tycktes hafva dragit hågen från idkandet af annan och mindre invecklad handel». En annan talare uppträdde för att ådagalägga »det felaktiga icke i författningarna sjelfva utan i deras verkställande», hvarifrån till en betydlig del skulle hafva härrört det »lägervall, i hvilket rikets näringar och med dem penningeväsendet råkat»; anförande han till bevis på en sådan felaktig verkställighet det faktum, att nederlagsförfattningarna blifvit, i afseende på rekognitionsafgifterna, verkställda just

Digitized by Google

efter deras ordalydelse, men hvarigenom, »i stället att den engelsmännen förunnade nederlagsfrihet kunnat inbringa ända till millioner i statskassan, hade den kostat statsverket ansenligt», i anledning hvaraf, och för att befordra en framtida bättre verkställighet af författningarna, talaren yrkade, att embetsmäns löner måtte förbättras, så att icke »vanan att se i samhället ansedda män, som borde tjena andra medborgare till efterdöme af nit och oegennytta, hålla sig skadeslöse antingen på statens eller på enskildas bekostnad, skulle förslöa känslan för medborgerlig dygd och afskyn för ett egennyttigt förhållande». En annan af ridderskapets och adelns yngre ledamöter förklarade, att »den allmänt åklagade penningebristens existens vore en sanning, så vida man borde göra afseende på en hel nations röst»; att »rikets olyckliga handelsställning och en ofantlig handelsunderbalans ensamt verkat rörelsekapitalets förminskande»; att »som jordbrukaren icke förvållat de oredor och förluster nationen finge vidkännas genom en öfver all beskrifning öfverdrifven importhandel, härrörande mycket från en missbrukad vederlagsfrihet, så vore det hårdt, om jordbrukaren ensam skulle få uppbära alla olägenheterna af bristande ordning m. m.»

Man klagade således, om icke uti *alla* landsorter af riket, åtminstone från flera bänkar inom riddarhuset, öfver en hotande förlägenhet i allmänna rörelsen, hvilken man, med den ifver som de ofvan anförda utdragen af blott några få memorial nogsamt utvisa, tillräknade än ett och än ett annat fel i riksstyrelsen. Orsakerna, icke till denna klagan af några missförnöjda adeliga individer, men till den öfverklagade allmänna förlägenheten ansågos böra utrönas och medel till dess afhjelpande, samt till hämmande af en skadlig yppighet, föreslås. Riksens ständer uppdrogo berörda befattning åt ett särskildt utskott, som de för detta tillfälliga ändamål, efter mer än tvenne månaders förlopp af riksdagen, skapade, ehuru de förut konstitutionsenligt remitterat de ingifna memorialen rörande ofvannämda ämnen till granskning af det allmänna be-

Digitized by Google

svärs- och ekonomiutskott, hvilket, efter de ovilkorliga föreskrifterna i 53 och 89 §§ af regeringsformen samt 34 § i riksdagsordningen, blifvit, »genast sedan riksdagen öppnats», valdt för att, i anledning af de frågor som uti ständernas plena kunde väckas, »anmärka brister uti de allmänna hushållningsanstalterna och förändringar deruti föreslå». Under förutsättning att en skadlig ledning af rikets handel förnämligast vållat den nöd, om hvars verklighet och vidd något tvifvelsmål ej medgafs, tillstyrkte det särskilda utskottet, ibland annat, att Kongl. förordningen af den 1 Januari 1794 rörande yppighet och öfverflöd måtte upplifvas, likväl med vissa förändringar af dess stadganden, hvaribland den betydliga, att införsel och allmänt bruk af kaffe icke skulle förbjudas, emedan utskottet ansåge denna forna öfverflödsartikel »numera kunna räknas nästan för en nödvändighetsvara», och förbud mot dess nyttjande svårligen skulle kunna med tillbörlig noggrannhet handhafvas. Hvad utskottet sålunda tillstyrkte blef af riksens ständers plena gilladt och såsom deras underdåniga önskan vidare till Eders Kongl. Maj:ts högre pröfning anmäldt.

Det tillkommer mig icke att här granska de inom högbemälta utskott gjorda anmärkningar vid de administrativa åtgärderna i afseende på utrikeshandeln, ehuru de ligga till grund för utskottets och ännu mera för en och annan af dess ledamöters yttrade meningar om nödvändigheten och medlen att hämma öfverflödet. Jag tillåter mig likväl i underdånighet den erinran, att första riktningen af berörda, nu klandrade, åtgärder, vunnit riksens ständers bifall vid tvenne föregående riksdagar. En framtida pröfning deraf, anställd med fullständig kännedom af deras anledningar i dåvarande politiska och ekonomiska förhållanden, och med lugn beräkning af deras *alla* verkningar, torde gifva ett annat resultat än det allmänna omdöme deröfver, hvarmed i synnerhet en af särskilda utskottets ledamöter vedergält bekymmer och mödor, som han sjelf aldrig erfarit. För den ringa del jag haft i be-

Digitized by Google

fordrandet af den transitohandel, hvars följder nu beskrifvas såsom vållande all möjlig oreda i rikets hushållning, är jag tillfredsställd af min egen visshet, att genom denna handel fäderneslandet blifvit frälsadt från undergång. Den hade varit oundviklig, om Sveriges sjöstäder blifvit brända och dess kuster härjade af en till verkliga fiendtligheter retad öfverlägsen sjömakt; om kustfarten emellan dess hvarandras biträden oupphörligt behöfvande, provinser blifvit spärrad och all utskeppning af dess produkter samt inskeppning af dess förnödenheter hämmad; om underhållet af ett vidsträckt, men ändock kan hända otillräckligt kustförsvar bragt rikets penningeverk i ohjelpligt förfall och belastat Eders Kongl. Maj:ts trogne undersåtar med bördor, hvilka de, beröfvade tillika sina vanliga näringsmedel, icke mäktat draga; om rikets hela utelöpande handelsflotta blifvit uppbringad och flera tusende af dess sjömän försatta i fångenskap och elände; om den i hufvudstaden tända och kanske underblåsta upprorslågan fått näring af sådana allmänna olyckor och enskilda lidanden; om under dessa förhållanden Sveriges tronföljd icke kunnat bestämmas genom nationens fria val; samt ändtligen om genom allt detta riket blifvit så utarmadt och sönderslitet, att Eders Kongl. Maj:t saknat både förmåga till och en hjeltes biträde uti det deltagande i striden för de europeiska kontinentalfolkens frihet och sjelfständighet, hvilket fordrades för att betrygga Sveriges framtida bestånd och åstadkomma dess, i trenne sekler önskade men fruktlöst försökta förening med den andra delen af den skandinaviska halfön. Officiella handlingar, som någon gång torde läggas i dagsljuset, vittna om dessa vådor, hvilka endast kunde afböjas derigenom, att svenska nederlagsorterna förblefvo, så länge det var möjligt, öppna för Englands, likväl under främmande flaggor fortsatta handel på kontinenten. Mig är det likgiltigt, huru mina underdåniga råd i afseende på denna handel *nu* bedömas; ty då jag afgaf dem, mindre med beräkning af rikets ekonomiska än af dess politiska ställning, och då jag åtog mig en högst

Digitized by Google

ansvarsfull verkställighet af Eders Kongl. Maj:ts i enlighet dermed fattade, höga beslut, syftade jag ej till något annat bifall, näst efter det ovärderliga, hvarmed Eders Kongl. Maj:t täcktes lifva mitt nit, — än mitt *eget*. Men det smärtar mig att finna agget öfver denna verkställighet och öfver de åtgärder, som sedermera blefvo omedelbara följder deraf, vara vändt icke mot mig, utan mot andra embetsmän, samt deribland sådana, som Eders Kongl. Maj:t behagat ställa under min ledning; och när deras förtjenster emot fäderneslandet icke blott misskännas utan äfven uppenbarligen fördömas, må det vara mig tillåtet att icke dölja min, som jag vågar tro, rättmätiga dom deröfver. Efterverlden, i fall den tager någon kännedom af dessa förhållanden, skall afgöra, hvilka afsigter varit ädlare, hvilka mödor tyngre och hvilka handlingar mera styrda af vishet och mod, antingen de medborgares, som under stormarna *arbetade* med föresats, att fäderneslandet skulle räddas, eller deras, som, när det blifvit fördt i hamnen, utspridde farhågor att det skulle sjunka.

Huruvida, uti inskränkt ekonomiskt afseende, de nyttiga eller skadliga verkningarna af den ifrågavarande transitohandeln haft öfvervigten, torde icke för alltid vara bestämdt genom de hastiga domslut, som nu öfver detta invecklade tvisteämne af mängden ibland granskare fälles. Men då man förnämligast tillräknat nederlagsrörelsen med kolonial- och manufakturvaror en ovanlig kursstegring och ett växande öfverflöd, synes man å den ena sidan icke hafva med tillbörlig noggrannhet beräknat det missförhållande emellan rikets exporter och importer, som uppkommit genom en utomordentlig införskrifning under åren 1812, 1813 och 1814 af mer än 2 millioner tunnor dyr utländsk spanmål eller produkter deraf, och å den andra icke, med uppmärksamhet på det vedermäle holländska nationen länge gifvit, af möjligheten att förena en vidsträcktare transitohandel med en allmän tarflighet, inträngt till djupet af de moraliska orsaker, som kunnat hos svenska folket verka ett annat förhållande.

Digitized by Google

Alla bemödanden att genom tvångsanstalter hämma yppighet och öfverflöd i en nations lefnadssätt, lära hädanefter blifva lika fruktlösa som hittills. Orsakerna till det onda, som man vill bota, ligga merendels djupt rotade och invecklade i hela samhällsorganisationen, i följd hvaraf de icke kunna undanrödjas utan genom medel, som i denna organisation lika djupt ingripa. De mångfaldiga drifter af särskilda menskliga begär, hvilka yttra sig i en praktfull eller vällustig lefnad, försvagas icke derigenom att några vissa föremål för deras verksamhet borttagas. Naturen är så rik och medlen att emellan åtskilda länder och folkslag förflytta dess skatter äro så utvidgade, att nya ämnen till prakt och vällefnad aldrig komma att saknas för någon nation, som deltager i fördelarna och olägenheterna af den nuvarande europeiska kulturen.

De många förbud emot särskilda öfverflödssätt, som under 3 eller 4 sekler i Sverige blifvit utförda, synas tillräckligen ådagalägga sådana lagars vanmakt att återhålla sjelfva öfverflödsbegäret. Men de lemna också den tröstande erfarenheten, att rikets bestånd hittills icke berott af deras kraft. De flesta följder af allmänna olyckor eller af betydliga styrelsefel hafva fordom blifvit tillräknade nationens yppighet, och anstalter att inskränka denna hafva blifvit använda mot verkningarna af vida vådligare orsaker. När under loppet af det femtonde århundradet Sverige oupphörligen underhöll den kamp emellan nationalkraft och utländskt våld, som Eders Kongl. Maj:ts odödlige stamfader slöt med seger för sjelfständigheten och samhällsordningen; när under denna hårda pröfningstid svenska folket förtrycktes ömsom af danska tyranner, af romerska prelater och af inhemska andliga och verldsliga våldsverkare, när genom ständiga förändringar af myntets räknevärde alla varupris nominelt stegrades, så härledde man en af detta allt förorsakad nöd och dyrhet ifrån fruntimrens bruk af »krumsnidningar och falbalas samt sventjenarnes af uthuggna kläder», hvilka oseder, »såsom ländande Gudi till stor vanheder och hela Svea rike till förderf»,

Digitized by Google

strängeligen förbjödos i stadgar af 1489 och 91. Likaledes trodde man under konung Gustaf II Adolfs, drottning Kristinas och följande regeringar, att verkningarna af de långvariga krigen mot Danmark, Ryssland, Polen, Österrike och de katolska staterna i Tyskland kunde häfvas eller åtminstone betydligen hindras genom förbud mot en yppighet, hvartill likväl nya medel slösades åt en mängd enskilda personer, genom de förläningar af kronans gods och räntor, som dem frikostigt förunnades. Då yrkades vid riksdagarna tidt och ofta, i synnerhet af presteståndet samt jemväl af ridderskapet och adeln, att stränga författningar måtte utfärdas till hämmande af denna yppighet, bestående dels i öfverflödig stat och förtäring vid gästabud, och dels i bruket af »vida fransyska byxor, höga hofmanshattar, stora förargliga skjortkragar, jackor och tröjor, beprydda med många snören och silfverknappar, stora och vida kappkragar af sammet» med flera persedlar af en onekligen kostsam klädedrägt. Något allmänt öfverflödsförbud utkom likväl icke, i följd af dessa påståenden derom, förr än 1664. Den regering, hvilken leddes af Axel Oxenstjernas vishet, hade, såsom det förklarades i resolutionen på presteståndets besvär 1642, »allt dittills icke kunnat påfinna sådana medel till öfverflödets afskaffande, som af hvart och ett stånd i synnerhet tillämpas och sedan i exekutionen med allvar fullföljas måtte». Huru väl grundad denna betänklighet var, visade sig sedermera, då 1664 års förbud mot yppighet hos adel och ståndspersoner redan år 1668 måste förnyas och skärpas, emedan berörda helsosamma författning »hos mången icke haft den verkan och eftertryck, som ty hade till bort, och nya öfverflödssätt in fraudem legis blifvit upptänkta».

Uti senare tider, när medel skulle påfinnas att uppehålla det ständigt fallande värdet af ett pappersmynt, som utan återhållsamhet tillverkades för att utan urskiljning utspridas, togo riksens ständer verkningen för orsak, och förbjödo vid nästan alla riksdagar den förbrukning af vissa begärliga öfverflödsvaror, hvilken en genom bankolån på

Digitized by Google

fastigheter slösad penningtillgång hufvudsakligen befordrat. Att likväl också dessa förbud blefvo kraftlösa, derom vittna, jemte många andra bevis, ett betänkande af ständernas vexelberedning vid 1761 års riksdag och den dåvarande justiekanslerens, sedermera herr riksrådet grefve von Stockenströms embetsberättelse 1769. I den förra af dessa handlingar, der bankolångifningens inställande tillstyrkes såsom rätta medlet att hindra kursstegringen, säges: »Förbud mot öfverflödsvaror anses allmänt såsom det förnämsta medlet till vinnande af detta angelägna ändamål; men då man besinnar, att med sista förbudet under den 4 November 1756, som tillika understöddes af förbudet mot bränvinsbrännande, ej det minsta blef uträttadt till kursens reducerande, utan han sedan rasat till den ovanliga höjd, i hvilken han sig nu befinner, oaktadt man trott sig derigenom kunna bespara 2 tunnor guld för riket årligen, så är ju ögonskenligt, att deruti icke ligger grunden; och huru kunde man förmoda en sådan verkan af detta förbud, då de mesta af der uppräknade varor så lätt kunna lurendräjas, och när förbuden af 1739 och 1741, hvilkas varor säkert öfverstego detta senare förbudets i värde till 3- à 4- dubbelt, ej kunde något uträtta. Lägger man nu härtill alla de förkofringar, som riket vunnit sedan den tiden, och den dryga kostnad, som är använd till kursens reducerande, och besinnar, att all deras sammanverkande kraft icke kunnat bringa kursen till en ständig jemnlikhet, så lärer tydligen finnas, att denna sjukdom aldrig genom sådant medel kan botas.» Sedan riksens ständer vid 1765 års riksdag beslutit en brådstört indragning af den utelöpande sedelmassan, utan att dervid iakttaga den af ofvannämnda vexelberedning anförda grundsats: »att till kursstegringens botande fordrades en oändlig varsamhet, så framt det ej skulle åstadkomma lika äfventyrliga skakningar som sjelfva det onda, om ej värre», så stadgade de afven mot införsel och nyttjande af en mängd varor, hvilka de räknade för öfverflödsartiklar, en ny strafflag, öfver hvars verkställighet justitiekansleren ålades att hafva ett

Digitized by Google

särskildt noggrant inseende. I anledning häraf förmälte justitiekansleren v. Stockenström till 1769 års ständer, att öfverflödsförbudet, hvaraf flera öfverträdelser blifvit med stränghet beifrade, väl hade i afseende på klädedrägten kunnat bringas till någorlunda allmän efterlefnad, men att det i andra delar, synnerligen i afseende på införseln och bruket af kaffe, förmärkts, »efter allmänna sägen och de mest trovärdiga anledningar, af mången och mångenstädes öfverträdas samt vara nästan som förgätet», ehuru ett ytterligare Kongl. påbud deremot 1768 blef utfärdadt. Justitiekansleren tillade: »att det vore anmärkningsvärdt, att de fleste, som kommit för förbrytelsen mot öfverflödsförbudet att häfta, varit af ringare stånd, och dertill med oftast oförmögna att gälda de ådömda böter, så att åtskilliga qvinspersoner i synnerhet, som blifvit beträdda med att hafva någon gång druckit en illa beredd dryck af kaffe, eller att hafva olofligen burit ett uselt sidenplagg, en sliten mössa eller tröja eller en grof spets, som i väfnaden eller ock i tvätten kommit att blifva litet för bred, måste i brist på böterna sitta i fängelse vid vatten och bröd uti så många dagar, som närmast gått intill sjelfva dödsstraffet, detta grofva missgerningsmäns förtjenta öde.» Emellertid, oansedt förbudet att nyttja utländska manufakturvaror bort förminska behofvet af sådana, hade likväl efter bemälte justitiekanslers yttrande de lagar, som blifvit gifna till hämmande af lurendräjeriet, under denna tid mer än någonsin saknat efterlefnad.

»Hos honom hade en eftertänklig klagan af åtskilliga fabriksidkare gemensamt blifvit förd: hurusom det öfver handen tagande lurendräjeriet hotade att omsider kullkasta alla grunder till deras näringars trefnad och bestånd; huru bommar och lås vid tullar ej vore tillräckliga att förekomma inpraktiseringar; huru löst folk lupo i husen med förbjudna och lurendräjade varor; huru obehöriga personer utan försyn sålde främmande gods på sina kamrar; huru kramhandlarne sjelfva uti sina öppna bodar och magasin vore försedda med en myckenhet ostämplade

Digitized by Google

väfnader; och huru slutligen genom offentliga upprop försåldes allt hvad utan hall- och tullstämpel ditlemnades; och skulle sådant allaredan haft den bedröfliga följd med sig, att då sidenfabrikerna vid medlet af år 1762 hade i det minsta 1200 stolar blott inom Stockholm i full gång, de i början af 1767 som knappast skulle vara 200; liksom ock de öfriga väfverierna skulle svårt röna en mer eller mindre obehaglig ändring uti sina rörelser». Justitiekansleren v. Stockenström, hvars verksamhet att befordra lagarnas efterlydnad är allmänt känd, hade ock användt all omsorg att bringa lurendräjeribrott till upptäckt och lagligt beifrande samt utverkat en ytterligare Kongl. författning af den 18 April 1768 till lurendräjeriets hämmande; men allt med den ringa framgång, som hans eget vittnesbörd bekräftar. De förnämsta botemedlen underhöllo och förvärrade sjukdomen. Förgäfves sökte under berörda tidehvarf flera af nationens mest upplysta män att i detta som i andra afseenden hejda den allmänna sinnesyran. Förgäfves hade riksrådet grefve v. Höpken uti ett inför vetenskapsakademien hållet och sedermera tryckt tal *om yppighetens nytta* ådagalagt, att ett allmännare så kalladt öfverflöd hos en hel nation både vittnade om en förökad idoghet och ytterligare lifvade den; hade hofkansleren v. Dalin likaledes i ett tal om *Sverige i sitt ämne och i sin uppodling* historiskt bevisat, att svenska folkets tid efter annan utvidgade vällefnad gått i bredd med dess framsteg i allt slags produktion; hade kammarrådet af Botin i en 1765 tryckt afhandling *om yppighet och öfverflöd* omständligen och skarpsinnigt utredt fåfängan och skadligheten af förbud deremot. Sådana mäns tänkesätt och råd gälde icke i en tid, då rikets styrelse omedelbarligen berodde af den största eller den mest högljudda medborgarehopens begrepp och passioner.

Men om föga nytta är att förvänta af öfverflödsförbud, kunna de deremot medföra åtskilliga för staten och nationen skadliga följder. Jag vågar i detta afseende underdånigst framställa följande anmärkningar.

Digitized by Google

1:o. Antingen öfverensstämma sådana lagar med de allmänna sederna — och då behöfvas de icke —, eller strida de deremot, och då reta de till öfverträdelser af sina stadganden. Dessa öfverträdelser, hvarvid allmänheten icke fäster begreppet af vanheder, kunna svårligen upptäckas och bevisas. De röja då en lagarnas vanmakt, hvarom sjelfsvåldet gerna utvidgar menighetens föreställningar, och alstra en sidovördnad för regeringens bud, hvilken lätteligen från de första föremålen öfverflyttas till andra ännu vigtigare. Att sålunda utså frön till lagförakt och till olydnad mot styrelsen för att skörda en oviss och ringa ekonomisk nytta, anser jag vara synnerligen vådligt i närvarande tidehvarf, då anlagen till sjelfsvåld och gäckeri med allt hvad heligt hållas bör hos de flesta nationer äro så synbara.

2:o. Handhafvandet af öfverflödsförbudet sätter embets- och tjenstemän i ett obehagligt förhållande till menigheten, hvilken omöjligen kan fatta vidden af den skada för samhället, som hvarje särskild öfverträdelse af dessa förbud må kunna förorsaka. Antingen skall den embetsman, som tillsynen öfver en sådan lags efterlefnad åligger, dervid gå lamt till väga och sålunda bidraga att göra lagen vanvördad, eller skall han visa en förhatlig ifver och använda medel, hvilka kränka allmänhetens moraliska begrepp, för att bringa till upptäckt och bestraffning gerningar, som, ehuru förbudna, likväl anses väsentligen menlösa.

3:o. Öfverflödsförbud medföra icke blott den allmänna demoralisation, som lagarnas vanhelgd hos ett folk förorsakar, utan leda äfven till mångfaldig enskild osedlighet. Den varsamhet, hvarmed öfverträdelser deraf måste föröfvas, urartar snart till en vana vid brottslig list, hvilken blifver sedermera användbar till verkliga missgerningar. Sådana öfverträdelsers upptäckt förutsätter merendels hemliga angifvelser, hvartill vinningslystnad eller hätskhet äro driffjädrarna och hvaraf hämnd och missämja emellan medborgare blifva långvariga följder. För ringare, otill-

Digitized by Google

räckligt lönade tjenstemän ökas frestelserna till korruption genom de utvägar till handel om lagarnas verksamhet, som alla prohibitiva ekonomiska författningar, och i synnerhet öfverflödsförbud, öppna. — Om det också vore möjligt att bibringa en okunnig menighet rediga begrepp om sådana författningars ändamål, nämligen att åstadkomma jemnvigt på rikets handelsvåg emellan exporter och importer och att derigenom fälla en uppstegrad vexelkurs; om nitet för denna statsekonomiska angelägenhet kunde utbredas äfven till de lägre samhällsklasserna; och om i följd deraf hvarje åldrig qvinna, hvilken under ett förbud mot kaffedrickning, ändock någon gång tilläte sig den, vore öfvertygad, att hon derigenom skadade staten och beginge ett väsentligt brott; så fruktar jag, att en ännu vådligare allmän immoralitet häraf uppkomme. Man skulle då hänföra stöld och kaffedrickning under samma hufvudbegrepp, och afskyn för den förra arten af brottslighet skulle mildras genom dess förblandning med den senare. Det torde likväl för samhällsordningens bestånd vara nödigt att bibehålla i menighetens tänkesätt någon skilnad emellan tillgreppet af andras egendom och ett förbjudet användande af sin egen.

4:o. När ett öfverflödsförbud omfattar föremål äfven för de ringare folkklassernas njutning, skall det svårligen kunna så handhafvas, att icke dess verksamhet, så vidt den är möjlig, inskränker mera dessa klassers frihet än de högres. Deraf skall den fattiges afund till den rike och den lägres till den högre blifva ytterligare underhållen och uppdrifven ända till hat. Detta skall blifva bittrare, ju oftare det händer, att den rikes och den förnämes öfverträdelser af förbudet icke varda beifrade, men den ringes och fattiges hårdt bestraffade. Att sådant fordom händt, synes af justitiekansleren von Stockenströms ofvan anförda embetsberättelse, och att det ännu kunde hända, ligger i naturen af ifrågavarande förbrytelser. En förbjuden dryck förtäres i löndom eller i slutet sällskap, och fiskalen inträngер sig icke med samma lätthet i en våning, som i

Digitized by Google

kojan samt har svårare att der finna angifvare än i de lägre. Ett klädnadsförbud eluderas af den rike till ny, ofta förhöjd prakt inom de gränser af ämne, form och färg, som lagen bestämmer för det tillåtna bruket. En qvinna deremot, som i brist af annan anständig drägt vågar sig ut i granngården med sin ärfda högtidsklädning, ehuru till nyttjande förbjuden, träffar en beslagare och blir olycklig.

5:o. En icke ovanlig verkan af öfverflödsförbud är den, att njutningsbegäret, hvilket sällan deraf försvagas, vändes genom ett sådant tvång till skadligare föremål. Om genom en författning, som kunde bringas till säker och allmän efterlefnad, bruket af den utländska drycken *kaffe* nu afskaffades, fruktar jag, att förbrukning af den inhemska *bränvin* blefve i följd deraf desto omåttligare. Med den vigt, som lägges på bränvinsbränningen, och med det intresse deruti, som åtskilliga patrioter nu ega, skulle mången kanske anse ett dubbelt riksgagneligt ändamål härigenom vinnas. Jag deremot tror, att nationens sedlighet bör skattas högre, äfven i statsekonomisk beräkning. än den jordbrukets förkofran, som grundar sig på ett utvidgadt fylleri.

6:o. Hvar och en, som med fördomsfri uppmärksamhet betraktat de arbetande klassernas seder och hushållning, lärer hafva, lika som jag, funnit, att idoghet och en viss så kallad yppighet hos dem merendels åtföljas. Detta gäller synnerligast i afseende på klädnad och husgeråd. Den flitige, nyktre och i sin öfriga förtäring sparsamme arbetaren visar sig i kyrkan eller eljest vid högtidliga tillfällen uti en rock af finare kläde än den lättjefulles och oordentliges. Ibland qvinnokönet kan man, i synnerhet på landsbygden, der medel till osedlig förtjenst icke äro allmänna, med tämlig säkerhet urskilja den idoga och hushållssamma hustrun eller pigan ifrån den odugliga och vårdslösa, när man jemför deras helgdagsdrägter, så vidt de bero af något mod. Det är möjligt, att den enas större eller dyrare halsduk väger någon mån mera på

Digitized by Google

handelsvågen än den andras mindre kostbara; men denna lilla nationalförlust ersättes mångdubbelt både af den högre produktion, som begäret att lysa med ett grant helgdagsplagg åstadkommit, och af en renare sedlighet, hvarpå hos dessa folkklasser å landet klädnadens elegans är ett någorlunda osvikligt bevis. Äfven uti städerna, der i något enkelt fall detta bevis kan vara mindre pålitligt, gäller det dock i allmänhet. De lättjefulla och sedeslösa qvinnorna i denna stad visa sig ej om söndagarna i snygga kläder af hvitt eller till kattun tryckt bomullslärft, emot hvilken så kallade öfverflödsartikel, ehuru för förbrukarinnan mera ekonomisk än någon annan väfnad, man nu så allmänt ifrar. Dessa dåliga qvinnor bära året igenom samma trasor, emedan de icke producera något utöfver hvad de till en knapp och oordentlig förtäring oundgängligen behöfva. — Den idoge handtverkaren, som af sin årsbesparing användt en del till inköp af någon möbel, hvilken ökar trefligheten af hans hus, finner en särskild lön för veckans arbete i nöjet att någon söndagseftermiddag samla sina vänner omkring sin prydligt klädda hustrus kaffebord. En annan åter, som slutar året med större gäld, än han började det, och som, i stället att utvidga sin verkstad, måste försälja sina verktyg, förbrukar föga af utländska varor och bekläder ingen af sina få stolar med kattun. Men denne måttlige konsument af öfverflödsartiklar tillbringar på krogen de dagar och stunder, då den andre, genom ett flitigt arbete, bidrager att underhålla och öka det nationalkapital, hvilket sålunda oupphörligen reproduceras. Med afseende på det allmänna menniskolynnet, som fordrar någon njutning till uppmuntran och lön för mödor, och med erfarenhet af en måttlig yppighets verkningar på de arbetande folkklassernas sedlighet och flit, vågar jag underdånigst yttra min fruktan, att öfverflödsförbud, hvilka sträckte sig till föremålen för deras hittills lofliga nöjen eller menlösa högfärd, skulle, så vidt de kunde göras gällande, förlama nationalproduktionen, till evärdelig eller åtminstone långvarig skada för

Digitized by Google

riket, och till en snar verkan på dess handelsvåg, vida ofördelaktigare än den af de utländska varor, hvilka nu förbrukas af samhällets *närande* lemmar.

7:o. Ett förbud emot införsel och bruk af sådana utländska varor, som numera allmänt nyttjas, t. ex. kaffe och bomullsväfnader, skulle leda till en betydlig minskning i de påräknade statsinkomsterna och derigenom till en snar förhöjning af nationens direkta beskattning. Om det ändock hände, att, likasom fordom, de förbjudna artiklarna genom lurendräjeri inkomme, så vore denna beskattning utan ändamål och blefve derigenom så mycket förhatligare. I alla fall skulle den visserligen icke hafva en god verkan på de större folkmassornas tänkesätt. Det uppmuntrade lurendräjeriet förorsakade åter i orterna omkring kusterna och vid norska gränsen folkets allmännare demoralisation samt afvände en stor del af allmogen ifrån jordbruket och de näringar, hvilka bero af dess betjening. till en högst förderflig egen smyghandel eller till forsling af andra smyghandlares förbjudna varor. Att en sådan oloflig rörelse skulle kunna hindras, anser jag, med någon kännedom af lokala förhållanden, icke lika lätt att verkställa som att säga. Jag kan således ej annat än underdånigst afstyrka ett så beskaffadt förbud, som icke ens riksens ständer önskat, men som skulle öfverändakasta deras stats- och finansreglering.

8:o. De, som yrkat ett öfverflödsförbud, hafva äfven utmärkt vissa föremål derför, hvarom likväl meningarna både ibland riksens ständer och enskilda rikshushållare varit delade. Vid en fullständigare undersökning torde det finnas, att, ehuru dessa utländska varor omedelbarligen tynga handelsvågen, är konsumtionen af dem, äfven i detta *enkla* afseende, icke skadligare än af många inhemska produkter.

I allmänhet anser jag, utan beräkning af ämnenas geografiska ursprung, all förbrukning utöfver produktionen vara lika förderflig så för en nation som för de individer. hvaraf den är sammansatt. Men om man endast vill be-

Digitized by Google

trakta en omåttlig konsumtions verkan på handelsvågen, torde man likväl böra utsträcka sin forskning derom något vidare, än det vanligen sker. Man skulle då finna, att förbrukningen af de flesta inhemska varor alstrar behof af utländska, och att således en inskränkning af den samma skulle leda till enahanda ändamål, som man åsyftar med förbudet mot införsel och nyttjande af vissa främmande länders alster. Vidare skulle man finna, att detta förbud föga uträttar, om de förbjudna varorna måste ersättas af inhemska. Vidare skulle man, genom en sådan fullständigare beräkning, upptäcka åtskilliga öfverflödssätt, hvilka, ehuru icke omedelbarligen använda på utländska produkter, vore för rikets handelsställning menligare, än man förmodat. Så länge Sverige behöfver hemta ifrån andra riken säd, kött, fläsk, smör, ost och många flera nödvändighetsartiklar, skall en omåttlig förtäring af dem verka lika ofördelaktigt på handelsvågen som t. ex. kaffedrickning, och det blir då qvantiteten som bestämmer den ena eller den andra konsumtionens relativa skadlighet. — För att upplysa denna sats vågar jag underdånigst framställa några komparativa beräkningar, hvilka jag hoppas att Eders Kongl. Maj:t täcktes utan misshag anse, ehuru deras föremål äro låga. Jag antager, att den, hvars frukost nu består af en kopp kaffe med bröd, skulle, om denna dryck blefve förbjuden, i stället derför hvarje morgon förtära en jumfru bränvin jemte bröd, smör eller ost. Hans årskonsumtion af kaffe torde kunna beräknas till tio skålpund, som efter det i inkommande sjötullstaxan bestämda priset derå, af 8 hamburgerbanko pr skålpund, förorsakade en utgift till utländingen af 1 riksdaler 32 skilling i nämnda mynt. De 12 kannor bränvin åter, som han hädanefter årligen förtärde, skulle med $^2/_3$:dels tunna råg öka införskrifningen af utländsk säd och efter ett medelpris af 3 riksdaler hamburgerbanko pr tunna kosta riket 2 riksdaler samma mynt. Värdet af socker till kaffedrycken torde beräknas efter inköpspriset af mascovade, emedan raffineringen deraf liksom rågens förbrännande vore en inhemsk industri, och

Digitized by Google

då uppginge berörda värde förmodligen icke till det af smör och ost i det andra fallet. Brödförtäringen supponerar jag lika i begge. Kaffefrukosten vägde således mindre på handelsvågen än den af bränvin tillverkade inom riket. Om denna senare egde ett företräde i nyttig verkan på landets modernäring, vore den förra deremot gagneligare för landets invånares sedlighet och helsa. Ännu ofördelaktigare för den inhemska konsumtionen blifver utslaget af en jemförelse emellan tvenne frukostar, den ena af en kopp kaffe och den andra af blott ett qvarter mjölk, bägge med lika qvantitet bröd. För en person, som nu årligen förtär 10 skålpund kaffebönor, uppginge den i stället derför ökade årskonsumtionen af mjölk till $45^{5}/_{8}$ kannor. Dessa, förvandlade till en vara, som utgjort ett särskildt ämne för riksens ständers senaste öfverläggningar, nämligen *sötmjölksost*, skulle, efter beräkning af 2 kannor pr skålpund, gifva nära 23 skålpund sådan ost. Berörda mjölkkonsumtion minskade således den inhemska tillgången på denna vara, som till deremot svarande belopp då måste hemtas från utländingen; och om värdet deraf antages till det i inkommande sjötullstaxan beräknade af 6 skilling hamburgerbanko pr skålpund, uppkommer derigenom en nationell utgift af 2 riksdaler 42 skilling hamburgerbanko för en person, hvars årliga kaffeförtäring nu kostar riket endast 1 riksdaler 32 skilling i nämnda myntsort, med tilläggning af det dervid sparsamt nyttjade sockrets pris för rått och oförädladt. Om man också skulle finna, att den ifrågavarande mjölkqvantitetens produkt i ost öfverstege hvad vid en mindre tillverkning vanligen kunde åstadkommas, eller att bristen på inhemsk ost kunde ersättas med utländsk till ringare pris än det upptagna; och om man således ville med en tredjedel reducera kalkylens utslag, så lärer den ändock utvisa, att någon nationell vinst icke skulle beredas genom kaffets surrogerande med mjölk, eller, efter en riksdagsmans ifriga önskan, med *välling*, hvarigenom i öfrigt alla stadsbors förtäring af en nödvändighetsvara fördyrades till en svår känning

Digitized by Google

för de fattigare ibland dem. Det skulle väl synas, som blefve svenska boskapsskötseln härmedelst uppmuntrad, men dennas utvidgning förutsätter en ökad fodertillgång, hvilken icke vinnes i det samma ögonblick ett kaffeförbud utfärdas. Följden af ett sådant förbud blefve då endast den, att danska undersåtar droge ur riket för ost och smör åtminstone de samma summor, som nu utbetalas till engelska och nordamerikanska för kaffe. — Ibland de flerfaldiga öfverflödssätt, hvarpå någon uppmärksamhet icke blifvit fästad, emedan deras föremål äro inländska, men som dock medelbarligen tynga handelsvågen, må jag till ett exempel underdånigst framställa bruket af lyxhästar. Hvarje sådan förtär onyttigt en fodertillgång af säd, hö och halm, hvarmed minst fyra kor kunde underhållas. Om jag nu antager, att den mjölk, som dessa kor lemnade, användes till beredande af sötmjölksost och att årliga tillverkningen deraf efter hvardera blott uppginge till 180 skålpund, så skulle framfödandet af en lyxhäst förorsaka en minskning i den inhemska produktionen af nämnda vara bestigande sig till 720 skålpund för året och således, efter det förut beräknade priset till ett värde af 90 riksdaler hamburgerbanko, hvilka utgöra en lika nationell förlust, ehvad de utbetalas till utländingen, om främmande ost måste importeras, eller eljest kunde indragas, om den inhemska tillverkningen af berörda vara uppstege till sådant belopp, att export deraf egde rum. Den, som underhåller blott tvenne ekipage-hästar, åstadkommer följaktligen derigenom en verkan på handelsvågen svarande emot införseln af 1,080 skålpund kaffe — ett qvantum, hvilket på landet sannolikt icke konsumeras årligen emot hvarje par hästar, hvilka der nyttjas blott till prakt eller beqvämlighet och nöje af de flesta någorlunda förmögna adliga eller icke adliga egendomsherrar. Om lyxhästars antal öfver hela riket skulle uppgå till 10,000 st., så förorsakade detta öfverflöd allena en nationalförlust af mer än 5 millioner skålpund kaffebönors värde. Riket skulle vinna öfver 4 millioner riksdaler hamburgerbanko eller värdet af 24 millioner

Digitized by Google

skålpund kaffebönor om året, i fall genom en inskränkning af smörkonsumtionen endast två lod för hvarje smörätande person, ibland förmodade 2 millioner sådana, om dagen besparades. Dessa exempel, hvilka kunde förökas genom mångfaldiga dylika komparativa beräkningar, synas bevisa, att i nationalekonomiskt hänseende öfverflödssätten äro tämligen likgiltiga.

Det rätta föremålet för alla bemödanden att anordna en nations lefnadssätt torde då vara det, att befrämja en allmän hushållsamhet utan hänsigt till nationaliteten af konsumtionsämnena, eller med andra ord att bringa konsumtionen under produktionen, eller åtminstone till jemvigt dermed, samt att gifva den samma en moraliskt nyttig, eller åtminstone icke förderflig, riktning.

Detta dubbla ändamål kan, efter min öfvertygelse, icke ernås genom reglementariska författningar utan endast genom sådana allmänna moraliska anstalter, som underhålla eller dana ett ädelt och allvarsamt nationallynne.

Ehuru jag således icke anser ett öfverflödsförbud nu mera än förut, då detta förbättringsmedel så ofta blifvit utan framgång försökt, kunna medföra någon synnerlig allmän nytta; ehuru jag tvärt om fruktar, att det skulle leda till många skadliga och äfven vådliga följder, försvarar jag dock icke en yppighet, hvars öfverdrift jag haft tillfälle att se, fastän lyckligtvis icke i denna landsort. Mina bekymmer deröfver äro desto lifligare, som jag härleder det öfverflöd, hvilket jag anser förderfligt, ifrån aflägsnare och vida allmännare orsaker än tillgången på vissa utländska varor, och följaktligen tror det icke kunna hämmas genom en så isolerad och så på hastig verksamhet beräknad anstalt som den att söka hindra dessa varors införsel och bruk. Jag skulle skatta mig lycklig, om jag, lika med de flesta af dem, som nu yrka en sådan tillfällig anstalt, hoppades, att den kunde uträtta något väsentligt, och ansåge detta väsentligen angelägna vara, att återställa den jemvigt emellan rikets exporter och importer, som

Digitized by Google

man förmodar vara rubbad. Erkännande vigten af detta föremål för den allmänna uppmärksamheten, fäster jag likväl min enskilda egentligen vid yppighetens verkningar på nationens moralitet, hvarigenom Eders Kongl. Maj:t äfven funnit den vara och blifva i synnerhet förderflig.

Både i sjelfva arten af den moderna yppigheten och i sätten, hvarpå den yttrar sig, tror jag mig röja ett utbrott af den närvarande tidens anda. I de sekler, då ära och anseende grundade sig förnämligast på krigsbragder och statsvärf, var också den svenska praktens karakter ridderlig. Den hörde mera till det offentliga lifvet än till det enskilda; den omgaf nationens store män med en glans, uti hvilken det rena ljuset af deras förtjenster var sammangjutet med det bländande skenet af deras lycka; den hade till ändamål icke blott den för dagen samlade hopens beundran utan äfven efterverldens; den betraktades med afund men tillika med vördnad. Nu deremot synes den rådande yppigheten vara riktad mera till enskild vällust och till ett ständigt skiftande modepråL än till offentlig stat; beteckna veklighet och dårskap mera än stolthet; härleda sig förnämligast ifrån hastigt och lätt förvärfvade penningtillgångar; utgöra ett vederlag för ära, men icke ett vedermäle deraf; inskränka sig till den verkan att förvåna endast för ögonblicket af dess yttring, samt i följd af allt detta väcka mera förakt, harm eller åtlöje än afund. Man bygger nu icke, såsom fordom, slott på landet, utan vinstgifvande bränderier och ladugårdar, icke palats i städerna utan hus att uthyra; man pryder hyrda våningar med flyttbara granna möbler, icke egna med väggfasta konststycken; man fäster ej vid stamgodsen några bibliotek och skryter ej med dyrbara rustkamrar; man förvarar icke stoftet af döda anförvandter i kostsamma kistor och egnar sällan åt deras minnen några praktfulla grafvårdar. Efter sin förmåga och stundom derutöfver anställer man lysande dinéer, supéer och baler, men håller icke öppet bord för dem, med hvilka man genom slägtskap, vänskap eller statsbefattningar är förenad. Man visar sig icke för me-

Digitized by Google

nigheten i en ridderlig stål, omgifven af ett ridderligt anhang. — Dessa forna yppighetsbruk, i ekonomiskt afseende kan hända skadligare än de nu öfliga, hafva försvunnit med de tänkesätt och seder, hvaraf de voro uttryck. En förment vishet har förlöjligat våra förfäders flärd, under det att en merkantilisk sinnesdaning satt i dess ställe en annan, mera lämpad efter den *råa* penningförvärfvarens smak och njutningsförmåga. Föremålen för de forna öfverflödsförbuden finnas också icke mera, ty det offentliga lif, hvartill de hörde, har försvunnit. I en tid, då nyrika spekulanters seder tyckas småningom blifva den gemensamma förebilden för alla medborgareklassers, behöfver man icke motverka den åtrå af ringare personer att synas förnäma, hvilken fordom gaf anledning till omsorgerna att inskränka bruket af *höga hofmanshattar* och andra persedlar af en ridderlig drägt. Då förbjöds en öfverdrifven stål vid bröllop och trolofningar; nu gifter sig omsider slösaren i anständig tysthet med sin från piga till mamsell befordrade mätress, sedan han förut ådagalagt sin rikedom eller sin kredit genom prakten af hennes klädnad, ekipage och möbler.

Emot det penningvälde, som hotar Europa med förderf, saknar svenska folket nog säkra värn för sin sedlighet, sin nationalkraft och sin deraf beroende frihet. Det eger icke, som den engelska nationen, en bestämd *public spirit* och en af ålder stadgad nationalkarakter, gemensam för de högre medborgarklasserna och för menigheten. Det håller icke, som den, sina gamla inrättningar i helgd, utan vill oupphörligen omskapa dem. Dess adel är icke, som den engelska, sjelfständig genom en oföränderlig besittning af stamgods och icke som den satt i nödvändighet att ega kunskaper och att genom allmänna värf försvara sitt anseende och sin oafbrutna delaktighet i styrelsen af nationens angelägenheter. Dess civila embetsmannakår är icke lifvad och förenad af någon ståndsanda, och de flesta medlemmar deraf sakna de yttre stöden för sin värdighet af egen förmögenhet eller skyddande slägtförbin-

Digitized by Google

delser. Under dessa omständigheter måste rikedom få en öfverlägsen betydenhet och i följd deraf den allmänna täflan uppkomma att genom yppighet visa sig vara rik. Om derjemte penningar kunde förtjenas mera genom dristighet i företag än genom kloka beräkningar och en långsam idoghet, eller om, för att upplåna dem, lättare utvägar funnes för den oförsynte äfventyraren och för den slösaktige dåren än för en blygsam man, hvilken skulle dem klokt och nyttigt använda, så måste den allmännare lättsinnighet och det charlataneri, hvilka af sådana förhållanden frambragtes, ännu mera befrämja yppighetens tillväxt. Framtiden skall utvisa, huruvida i detta och andra afseenden de nyligast skapade låneanstalter varit bättre beräknade än de forna af samma art. För min del tviflar jag, att de medel som samlas genom en allmän beskattning af hela nationen för att, utan pröfning af behof och utan kontroll på användandet, utlånas åt de första fastighetsegande individer, hvilka hinna anskaffa behöriga lånhandlingar, komma att omedelbarligen befordra mera produktion än konsumtion, mera en nyttig hushållning än ett slöseri, hvars följder man obilligt tillräknar de lägre folkklassernas menlösa, med arbete betalda njutningar.

Att söka göra en nation brådrik och att dertill använda uteslutande omsorger har, så vidt jag känner historien, aldrig lyckats. Likväl tyckes nu den meningen hafva blifvit hos svenska patrioter allmännast rådande, att rikets *hastiga* ekonomiska förkofran bör vara styrelsens förnämsta syftemål samt att inga andra medel kunna leda dertill, än de som för ögonblicket framalstra en materiel verkan. Man synes hafva glömt, att till all produktion fordras ett förlag också af menniskokraft, och att måttlighet i konsumtion beror af en själsstyrka att rätta begär efter tillgångar. Ingen epok har likväl under loppet af åtminstone ett sekel varit fördelaktigare än den närvarande för att stadga svenska nationalkraften och derigenom bereda åt svenska folket jemväl en tillväxt i välstånd, hvilken ginge som naturens öfriga alstring, säkert men utan språng.

Digitized by Google

Denna kraft hade af olyckor blifvit stärkt och pröfvad, innan den höjdes genom framgångar, som öfverträffade allas väntan och hopp. Men i det ögonblick, då denna lyckliga verkan af Eders Kongl. Maj:ts och H. K. H. kronprinsens stora bemödanden skulle begagnas och vidare utvecklas, började man i stället att vända det allmänna tänkesättet och den väckta patriotismen på blott ekonomiska föremål. Kärrodling, bränvinsbränning och öfvervigt i handel blefvo ändamål samt penninglån medel för den ökade verksamhet man ville gifva åt ett helt folk, hvilket såsom sådant aldrig förut verkat efter ledning af spekulantsinnet. Nationallynnets ännu bevarade och upplifvade ädelhet skulle sålunda vika för en allmän drift att förtjena penningar, och Sverige vanvårda sin ära af återförvärfvad frihet och sjelfständighet för att vinna ett tillfälligt anseende hos Londons, Amsterdams och Hamburgs köpmän.

Emellertid, om detta tänkesätt finge taga öfverhand hos svenska nationen — hvilket skulle sannolikt hända, i fall för mycken vigt lades på dess materielt ekonomiska förkofran —, så uppkomme deraf helt säkert andra följder, än man med en kortsynt välmening väntat. Ibland dem vore en tillväxande yppighet, ty en allmän täflan att förvärfvà rikedomar skall nödvändigt uppväcka ett allmänt begär att njuta dem hos ett folk, i hvars nuvarande lynne ingå både lättsinnighet, högfärd och smak för vällefnad.

Det är ingalunda min tanke, att svenska nationens framsteg i välstånd må hindras, eller medlen dertill, jordbruk, bergsbruk, handel och näringar, vanvårdas. Jag tror endast, att dessa framsteg icke böra genom *konstlade* anstalter fortskyndas, att de böra drifvas och bestämmas af en allmänt växande nationalkraft, och att penningväldet icke bör stärkas genom ensidiga omsorger för de omedelbart ekonomiska bland nationens vigtigare angelägenheter. Jag tror, att handelsvinst och behållen inkomst icke böra vara den enda måttstocken för värdet af medborgerliga bemödanden, att icke begreppet af ära bör fästas vid rikedomar och icke skickligheten att förvärfva sådana

Digitized by Google

blifva det högsta målet för nationens bildning. Jag tror, emot de nu allmännast rådande begreppen, att i beräkningen af religionens värde icke bör ingå kostnaden af dess tjenares underhåll, att nyttan af beväringsinrättningen icke bör förringas genom en aritmetisk kalkyl öfver de dagsverken, som derigenom förloras för jordbruket och näringarna; att gagneligheten af sådana kraftutvecklande företag som Göta kanalbyggnad icke bör bestämmas efter bokslut o. s. v. Jag tror ändtligen, att svenska nationen har nu mera behof af redbarhet i tänkesätt än i mynt.

Den nationalbildning, som efter min öfvertygelse allena kan hämma en allmännare, slösaktig och förslappande yppighet, torde genom följande till en del redan verksamma medel förnämligast kunna befordras:

1:o. *En sorgfällig vård om folkets religiositet och sedlighet*, hvilken närmast beror af presterskapets nit, kultur och aktning för sitt kall. Oaktadt alla bemödanden af illviljan eller lättsinnigheten att förringa religionslärarnes värde, anser jag dock, efter min erfarenhet, det förnämligast vara att önska, att deras individuella moralitet vore lika allmänt *kraftfull* att motverka ett tilltagande sedeförderf som den ännu är *obesmittad deraf*. Alla de medel af högt beskydd, rättvisa befordringar, sträng pröfning af skicklighet och noggrann uppmärksamhet på uppförande, hvarmed presterskapets anseende kan bibehållas och förhöjas, skola öka både dess drift och dess förmåga till en sådan verksamhet.

2:o. *En lika sorgfällig vård om de offentliga uppfostringsanstalterna.* Hvad de egentliga allmänna läroverken beträffar, anser jag underdånigst den gamla formen deraf i allt väsentligt böra bibehållas och endast behöfva lifvas af den gamla andan. Men härtill fordras, att dessa läroverk, åtminstone de lägre, betraktas icke blott som undervisnings- utan tillika och kanske förnämligast som nationalbildningsanstalter, samt att de vinna ett förtjent anseende genom styrelsens hägnande uppmärksamhet på dem, genom val af skickliga och allvarligen nitfulla lärare,

Digitized by Google

och genom dessas förseende med tillräckliga löner, hvarförutan dugliga män icke i längden kunna erhållas till så mödosamma befattningar. Med den kännedom jag eger om de offentliga skolornas goda tillstånd i flera orter af riket, gör jag mig en säker förhoppning, att de omsorger Eders Kongl. Maj:t i nåder behagat egna åt deras fullkomnande, skola uppmuntra äfven föräldrar af upphöjdt stånd eller betydlig förmögenhet att för sina barns uppfostran begagna sig hädanefter, mera allmänt än hittills, af dessa anstalter. Den vana vid ordning och bestämda mödor, den täflan att utmärka sig genom flit och sedlighet och den aktning för förtjenst, som der danas, under det att själsförmögenheterna gradvis utvecklas och icke genom språng framdrifvas till ett tomt prål, — dessa fördelar af den stränga offentliga uppfostringen framför den vekliga enskilda skola då småningom jemväl uti det högre samfundslifvet uppenbara sig i flärdfria tänkesätt och allvarsamma seder.

3:o. *Vetenskapers och sköna konsters befrämjande,* hvartill, ibland andra medel, torde erfordras uppmuntringar genom en särskild fond, med hvilken utarbetandet och utgifningen af lärda verk kunde befordras. Om det icke gifves något värde, hvilket, såsom vetenskapsidkarens och konstnärens, står i rak motsats mot penningförvärfvarens, och om för njutningsbegäret icke finnas mera skilda föremål än de, som förnöja den fysiska känslan eller den praktsjuka flärden, och de, som tillfredsställa förnuftet eller lifva inbillningskraften, så torde också något medel icke vara mäktigare att förringa värdet af rå yppighet och afvända begäret derifrån, än det att väcka eller höja hos nationen, och i synnerhet hos de högre ståndens deribland, aktning och smak för allvarlig litteratur och sköna konster.

4:o. *Bevarandet af civila embetsmannacorpsens anseende,* hvartill torde behöfvas något mera än dess egna bemödanden att göra sig deraf förtjent. Ehvad den enskilde smädaren ock må säga, vågar jag dock tro, att mängden af svenska embetsmän ännu utmärker sig genom heder och moralitet framför de flesta andra nationers. Men den

Digitized by Google

tryckes af fattigdom och förnedras i ett nog allmänt vordet tänkesätt, hvilket vägrar statens tjenare anspråk äfven på rättvisa. Trött att kämpa både mot enskilda bekymmer och mot allmänhetens ovilja, söker derföre mången redlig och förtjenstfull embetsman det enskilda lugnet. Den starkare föredrager väl, då intet annat val gifves, den lotten att *hatas* utan skäl framför den att med rätta *föraktas* och skyr ej det namn af aristokrat, som tillägges honom i en tid, hvars frihetshjeltar föra ett högt språk i embetsmäns trånga rum, men ett ödmjukt i ockrares förmak. Den svagare, sorgfällig att dölja sig undan bittra omdömen, arbetar vederbörligen utan att verka. Begge fördöma det öde, som fört dem i statens tjenst och icke i enskilda näringsyrken. — Jag medgifver, att denna tafla kan synas nog mörk, men jag fruktar likväl, att den är alltför sann. Den är tecknad efter hvad jag sjelf erfarit och sett och efter de många vedermälen af den närvarande tidens anda, som i offentliga handlingar förvaras åt efterverlden. Emot de bemödanden att förringa embetsmannacorpsens anseende, hvilka både uppenbarligen och lönligen anställas, anser jag underdånigst ett särdeles mäktigt och verksamt beskydd fordras, icke för mig sjelf, ty jag är tillräckligen skyddad af min vana och min föresats att trotsa smädelsen, hvilken också numera icke tränger sig inom min verkningskrets; icke heller för andra individer, ty jag upphäfver mig ej till deras ombud; — men för samhällsordningen, hvilken ej kan bestå, om menighetens aktning för regeringens organer faller; men för nationens frihet och ära, hvilka ej kunna bevaras, om ett tilltagande enskildt öfverdåd får förlama dessa organers kraft; men för det svenska folklynnets redbarhet, hvilken går *förlorad,* om hedern att hafva redligen tjenat staten nedsättes under det anseende, som förvärfvas genom bränvinsbränning eller lånas på halft år i sänder ur diskonterna samt vidare upphöjes genom slöseri och skråI. Den nåd, hvarmed Eders Kongl. Maj:t alltid täckts hugna dess och rikets civila embetsmän, utgör visserligen för dem sjelfva

Digitized by Google

den upprättelse mot orättvisa omdömen, som de högst böra skatta. De statens vigtiga angelägenheter, som af deras anseende och verkningsförmåga bero, skola ock främjas och betryggas, då Eders Kongl. Maj:t under en jemn styrelses gång sålunda skyddar nådigt sina höga befallningars och lagarnas *rättmätiga* verkställare och sätter dem derigenom i en allmän aktning, så att de ej må behöfva, för att vinna den, täfla i lysande lefnadssätt med näringsståndens rikare medlemmar. Genom detta medel besegrade konung Carl XI det adliga välde, som hotade att växa öfver det konungsliga. Hans rangordning, förlöjligad af den moderna visheten, och kan hända icke passande efter nuvarande seder, innebar dock en af de största idéer, som någon europeisk regent uppfattat, — den att befästa samhällsordningen och *väcka* en allmän täflan till förtjenster mot staten genom lyftning af embetsmannaäran öfver det anseende, som börd och rikedomar kunde gifva. Detta hans verk bibehöll sig också, så länge det lifvades af hans anda, uppenbarad dels i befordringar, som vittnade både om hans känsla för statens behof och om hans aktning för det stånd i samhället han skapat, och dels i en sträng men rättvis tillsyn öfver embetsmännens förhållande. Det förlorade sin kraft under en tid af så kallad frihet, då partiifver ofta belönades genom statsembeten, och det skattades för den högsta medborgerliga förtjenst att vid riksdagarna tala och votera i öfverensstämmelse med den rådande hopens begrepp och med dess ledares afsigter.

5:o. *Bibehållandet af krigsståndets hederskänsla och af dess under de senare fälttågen upphöjda anda.* Att detta stånd, genom sina egna grundsatser och seder, afskiljer sig ifrån dem, som hafva penningförvärfning till sitt egentliga föremål, torde, änskönt det nog allmänt klandras, vara ett af de kraftigaste *värn*, som svenska nationen ännu eger mot egennyttans välde och rikedomens öfverdåd.

6:o. *Efterdömen af ädla tänkesätt och allvarsamma seder, gifna af utmärkta män i samhället.* Det vore önskligt, att i samma mån som nyrika äfventyrare och bedra-

Digitized by Google

gare sökte att genom en slösaktig yppighet köpa sig anseende, de medborgare, som egde anspråk på allmänhetens uppmärksamhet och aktning, ville offentligen visa, att de icke behöfde hemta någon ära från sina kök, sina källare eller sina stall. Dessas sålunda ådagalagda förakt för det öfverflöd, hvarmed de förra bemödade sig att utplåna minnet af sin forna obetydlighet eller af sina utvägar att förvärfva rikedomar, skulle säkerligen vara mera verksamt än något förbud mot vissa utländska varors införsel och bruk, att befordra en allmännare sparsamhet och vända medborgares täflan till andra föremål än dinéer, supéer, baler, dyrbara kläder och lysande ekipager.

Genom sådana moraliska medel, och kan hända genom en förbättrad konkursstadga, anser jag en skadlig yppighet kunna i möjligaste måtto hämmas. De medföra likväl icke den hastiga verkan, som man väntar af ett förbud mot särskilda öfverflödssätt. Men deras verkan är säker, då förbudet torde blifva mycket ringare i realiteten än i beräkningarna.

För öfrigt hyser jag det hopp, att ett verkligen skadligt öfverflöd ännu icke är så allmänt och så högt uppdrifvet, att i följd deraf hela nationens välfärd för det närvarande ögonblicket står i våda. Efter min underdånigste öfvertygelse är det mera angeläget att använda säkert verkande medel för att hindra den vidare framfarten af detta onda än att nu genom palliativer söka återhålla vissa utbrott deraf.

Ofta under förflutna tider har man ansett den då öfverklagade yppigheten vara lika vådlig för nationen, som den nuvarande föreställes. Offentliga handlingar vittna om den fruktan, som på 1720-talet af välmenande patrioter hystes, att svenska folket, sedan det förmått uthärda konung Carl XII:s långvariga krig, skulle efter återvunnen fred förlora sitt sjelfbestånd endast genom ett öfverflödigt bruk af tobak, hvarmedelst, som man då yttrade sig, »hela rikets välfärd försvunne i rök». Men svenska folket har dock sedermera i nära ett sekel egt bestånd och jemväl

Digitized by Google

i många afseenden förkofrat sig, ehuru det fortfarit att nyttja tobak; och, hvad säkerligen ännu mera pröfvat dess krafter, ehuru det under de sistförflutna 75 åren fört i sammanräknade 20 år sju särskilda krig, hvaraf de flesta varit olyckliga. Den store Polhem, hvilken var säkrare i sina mekaniska uträkningar än i politiska, förklarade uti ett till riksens ständer år 1727 ingifvet memorial, att yppigheten i Sverige då redan »vuxit till den största fullmognad»; och likväl har man allt sedan klagat öfver den ytterligare tillväxten deraf. På 1740-talet, efter det i många hänseenden förderfliga finska kriget, ifrades likaledes uti åtskilliga tryckta skrifter mot en till högsta öfverdrift sträckt förbrukning af öfverflödsvaror.

Tobakspipan, tékoppen och styfkjorteln voro då, såsom en af dessa skrifter utvisar, föremål för patrioters harm och bäfvan, och uträknades, att »dessa tre från främmande land, med utrikes handel och umgänge, inkomna gäster, hvilka voro mera älskade än våra hemfödda och alldeles i alla hushåll så nödigblifna som kött och bröd», kostade riket årligen 8 millioner (förmodligen daler k:mt), svarande efter då gängse pris mot värdet af 400,000 tunnor råg. Enahanda klagan öfver en ständigt tilltagande yppighet och enahanda spådomar om rikets snara undergång, såsom en oundviklig följd deraf, innefattas i de riksdagshandlingar och partiskrifter, hvilka på 1760-talet till ett verkligt och skadligt öfverflöd utkommo. Och under allt detta, oaktadt mångfaldiga olyckor och förstörande allmänna anstalter, gick riket oupphörligen framåt i varualstring och välmåga, hvarom, ibland andra bevis, folkmängdens jemna tillväxt vittnade.

Då man 1726 ansåg nödigt att med sifferberäkningar understödja ett politiskt system, som åsyftade subsidier, och ett ekonomiskt, som ledde till fabrikernas befordrande genom lån, premier och monopolier, samt handelsmarinens genom produktplakat, började man att upprätta det bokslut öfver rikets exporter och importer, hvilket sedermera under namn af handelsbalans årligen

Digitized by Google

blifvit fullföljdt. Ehuru ett sådant bokslut aldrig kan blifva ens approximatift säkert, enär det beror af blott supponerade pris på inkomna och utgångna varor, hvilkas verkliga belopp också kan vara till mer eller mindre betydlig del ovisst, har man likväl, allt intill våra dagar, ansett dess resultater så tillförlitliga, att de mest onaturliga och våldsamma författningar och anstalter stundom blifvit derpå grundade. När man icke annorlunda kunnat räkna sig till en årlig riksförlust, som man af fördom eller särskilda afsigter antagit, har man efter behag bestämt det förmodade beloppet och värdet af varor, som genom lurendräjeri inkommit. I den första handelsbalansen, uppgjord för år 1724, hvilken utvisade en undervigt af exporten mot importen till 8,976,814 daler k:mt, utgörande mer än hälften af de förras till blott 16,920,360 daler k:mt beräknade totala värde, hade man gissat beloppet af lurendräjade importartiklar till 11,140,048 daler k:mt, utgörande 86 % af alla de förtullades förmodade inköpspris, som beräknades till 12,938,761 daler k:mt. Ett lika resultat lärer hafva blifvit i de följande handelsbalanserna framställdt så, att riket skulle årligen hafva ökat sin handelsförlust med en million riksd:r hamb. b:ko, hvartill samt äfven vida derutöfver den också i tryckta skrifter på 1740-talet antogs. Allmänheten trodde blindt på sådana uppgifter, utan att undersöka om de möjligen kunde vara riktiga. Detta rike, hvilket sålunda efter sifferräkningarna skulle på 20 års tid hafva betalt till utländingen, utöfver sina utskeppade produkter, en summa af minst 20 millioner riksd:r hamb:r b:ko, utgörande ett flerfaldigt belopp af hela dess rörelsekapital, gick likväl *i verkligheten* till välstånd, med de synbart hastiga framsteg, som utmärkte epoken ifrån konung Carl XII:s död till 1741 års krig, hvilket äfven företogs med förhoppningar, som vittnade om öfverdåd, men icke om någon känsla af vanmakt. Vexelkursen i bankosedlar höll sig ock länge under det då beräknade pari, och utskeppning af det redbara myntet, kopparplåtar, som

Digitized by Google

man fann nödig för att lätta den i tabeller på importsidan nedtyngda handelsvågen, måste med premier till 10 % uppmuntras. När nu svenska nationen sålunda skulle hafva år ifrån år skuldsatt sig hos utländingen, ansågs likväl det vara nödigt att hindra dess ytterligare skuldsättning genom ett alltid tilltagande öfverflöd. Kloka män funno väl, att sjelfva detta fortfarande öfverflöd tillräckligen bevisade omöjligheten af ett sådant nationens tillstånd, som räknemästarne förmodat; men siffrorna blefvo dock gällande. — Att icke misströsta om fädernes-landets bestånd ansågs också då för föga annat än ett brott, och såsom kätterska villomeningar fördömdes de enklaste uttryck af sundt förnuft öfver frågor rörande rikets handels- och penningeställning. Professor Christernin, som ännu senare, 1761, utgaf sina *Föreläsningar öfver den uppstigna vexelkursen* — en skrift som det vore önskligt, att allmänheten äfven i våra dagar läste —, blef ett föremål för det bittra partiagget, emedan han vågat ådagalägga, att det höga räknevärde, hvartill alla varor då uppgått, härrörde från den genom bankolån skedda ovarsamma utspridningen och tillökningen af det representativa myntet, att detta uppstegrade räknevärde, hvarefter varuförhållandena satt sig i jemvigt, icke skadade näringarna och i den utrikes handeln vore likgiltigt, men att en nedsättning deraf genom styrelsens åtgärd skulle medföra de förderfligaste följder, hvilka äfven, efter hans förutsättning, inträffade, när 1766 års ständer gjorde gällande ett mot hans grundsatser stridande system. Han anmärkte i berörda skrift bland annat, att vexelkursens ständiga förhöjning, åtminstone före pommerska krigets början, sannolikt icke kunnat härflyta från en långvarig undervigt i handeln; att inom de då sistförflutna 20 åren Sveriges jordbruk blifvit mycket utvidgadt och förbättradt, många nya näringsverk inrättade och de gamla förkofrade, den forna utländska förlagsvinsten af bergsverken bibehållen inom riket m. m. och att det »dessutom vore klart, att om en nation i 20 års (författaren

Digitized by Google

hade i grund af hvad då påstods kunnat säga 40 års) tid blott genom yppighet och vällust hade årligen ökat sin skuld, vore det icke möjligt, att krediten kunde räcka och att den årliga inskeppningen och förtäringen skulle snarare till än aftaga». Hvad denne skarpsinnige tänkare sålunda skref för sin tid synes vara lämpligt på de nu yttrade meningarna om en långvarig undervigt i handeln, som dock skulle vara åtföljd af ett oupphörligen stigande öfverflöd. Efter den vid särskilda utskottets betänkande bifogade tabell n:r 1 innefattade utdrag af de uppgjorda handelsbalanserna för 12 år, skulle riket från och med 1803 till och med 1807 hafva genom en oafbruten öfvervigt i handeln vunnit 12 $^1/_2$ million riksdaler, men deremot ifrån och med 1807 till och med 1814 genom en lika oafbruten undervigt förlorat nära 22 millioner riksd:r. Som nu vinsten under fem år borde inflyta i riket, men förlusten under sju år utbetalas, så hade de 12 $^1/_2$ millioner riksdaler först skolat synas i den inhemska rörelsen, om de verkligen vunnits, och sedan de 22 millionerna försvinna derutur, om de verkligen förlorats. Men intet deraf har händt. Att några utländska fonder icke under den första af ofvan berörda perioder inkommit till riket, är tämligen säkert, och ännu säkrare, att det indragna beloppet deraf icke uppgått till 12 $^1/_2$ millioner riksd:r, emedan Sveriges hela rörelsekapital år 1807 eller vid kulminationspunkten af rikets beräknade ekonomiska förkofran, lära hafva föga öfverstigit en sådan summa. Lika säkert är det, att icke 22 millioner riksd:r, ehvad de beräknas i silfver eller sedelvärde, gått ur riket intill slutet af 1814, ty då skulle hela den utelöpande bankosedelstocken, hvilken vid 1815 års ingång endast utgjorde cirka 20,815,500 rdr, nu vara i utländingens händer öfverflyttad. Orimligheten af de handelsbalansens resultater, som ofvanberörda tabell upptager, faller genast i ögonen, då man betraktar den kolumn i samma tabell, hvaruti vexelkursens medelförhållanden under hvarje af de uppgifna åren äro antecknade. Man finner

Digitized by Google

deraf, att kursen oupphörligen stigit, under det att en oupphörligen tilltagande handelsvinst, om den varit verklig, hade bort inbringa 12½ million riksd:r i riket; och i berörda kurs ingick likväl icke något mynt-vanvärde, ty bankosedlar och silfver gälde under denna period lika. Under det år, 1807, när den beräknade totala handelsvinsten uppstigit till sin största höjd, var också kursen högst stegrad, eller till ett medeltal för året till 53 ⅜ sk. på Hamburg. Deremot föll samma kurs till 53 ½ sk. i medeltal för det följande året 1808, när dock, efter handelsbalansräkningen, undervigtsperioden tog sin början och då riket skulle i sin handel hafva förlorat nära 2 ½ million riksdaler. Om nu också detta kursfall kunde förklaras ifrån indragningen af engelska subsidiemedel, finnes dock ingen sådan orsak, hvarför kursen år 1810, då den antagna handelsförlusten för samma år och de tvenne föregående uppgick till sammanräknade 8 ½ million riksdaler, likväl stannade vid 78 ⅝ sk., hvaremot den 1811 uppsteg till 110 ½ sk. i medeltal för året och ända till 136 sk. för några postdagar, ehuru handelsundervigten, som för 1810 var beräknad till 4,172,037 rdr, antages för 1811 till den vida ringare summan af blott 624,645 rdr. Den föll åter 1812 till 87 ½ sk. allt i medeltal, när likväl handelsförlusten skulle hafva ökats med 2 ½ millioner riksdaler. Till dessa jemförelser emellan kursförhållandena och beräkningarna af handelsbalanserna, sådana de äro ställda bredvid hvarandra i särskilda kolumner af samma tabell, kommer ännu den besynnerliga omständigheten, att utförsel af silfver ifrån riket uppgått, enligt de i sjelfva handelsbalansböckerna intagna specialräkningar, till högre belopp för de år, då öfvervigt skall egt rum, än för dem, då undervigt inträffat. Således hade år 1804, när handelsvinsten för det året och det föregående antogs till mer än 5 ½ millioner riksdaler, utgörande ungefärligen hälften af rikets dåvarande rörelsekapital, silfver, utöfver hvad som inkommit, blifvit utsändt till ett belopp af

Digitized by Google

662.607 rdr, hvaremot 1810, när handelsförlusten för 3:ne år beräknades såsom ofvan nämndt är till 8 ½ millioner riksd:r, öfverskottet af utfördt silfver endast uppgått till 10.988 rdr 43 sk. Dessa få allmänna anmärkningar torde tillräckligen ådagalägga handelsbalansernas opålitlighet, hvilken ännu ytterligare skulle kunna bevisas genom en speciell granskning af berörda riksbokslut, dem jag haft tillfälle att se blott för några år, men deraf funnit dem vara upprättade på högst obestämda och sviksamma grunder. Till bevis derpå må jag underdånigst anföra, att alla de varor, som blott till nederlag inkommit, synas hafva blifvit, ofta till högre värden än minutpriser, förda i räkningens debet, och deremot i kredit endast upptagna de af samma varuqvantiteter, som från nederlagen utgått, samt dessa, utan tilläggning af den vinst, som för magasinage, provisioner och arbetslöner m. m. genom nederlagsrörelsen, blott såsom sådan tillflutit riket, beräknade efter de samma pris vid utgåendet som inkommandet. Då således allt qvarliggande nederlagsgods lärer hafva blifvit nationalkonsumtionen påfördt och vinsten af denna rörelse icke beräknats, så skulle efter sådana kalkulationsgrunder underbalansen nödvändigt visa sig betydlig i mån af nederlagsrörelsens vidd. Detta förhållande, hvarvid särskilda utskottet, utan att kunna närmare undersöka anledningarna dertill, fästat en synnerlig uppmärksamhet, blef ännu mera missledande derigenom, att prisen på vissa nederlags- och importartiklar, under det de i den verkliga handeln voro utomordentligt låga, stegrades i kalkylerna. Kaffebönor, hvilka ännu i 1809 års handelsbalans värderades efter 8 sk. pr ℔, skattades i 1811 års till dubbelt eller 16 sk., ehuru denna vara då uti utrikes handeln gälde mindre än tillförene. Stångjern deremot beräknades för begge åren blott till 7 ½ rdr pr skℭ, ehuru det var dyrare 1811 än 1809. Uti intetdera afseendet finnes myntsorten, hvarpå beräkningarna grunda sig, utmärkt, men enligt dem uppvägdes ett skℭ exporteradt stångjern af 22 ½ ℔ kaffebönor in-

Digitized by Google

förda blott till nederlag. Det synes, som vore i handelsbalanserna de inkomna varuqvantiteternas värden bestämda efter deras supponerade pris å utrikes orter, men de utskeppades endast efter prisen fritt ombord i svensk hamn, emedan dessa räkningar särskildt i debet upptaga *frakter betalda för varor inkomna med främmande skepp*, och i kredit *frakter förtjenta på, med egna skepp utförda, varor*. I sådant fall har någon handelsvinst icke blifvit beräknad för de rikets produkter, hvilka för svenska handelns egen räkning blifvit utskeppade. Men äfven efter denna ofullständiga kalkulationsgrund lärer det hafva varit oriktigt att för år 1811 upptaga stångjern fritt ombord till blott 7 $^1/_2$ rdr per sk℔, om dermed menats svenska bankosedlar, hvilket det ändock allt för höga priset af 16 sk. för ett ℔ kaffebönor gör troligt. Efter tabellen n:r XI vid särskilda utskottets betänkande gälde stångjern det året i köp mellan tillverkare och inhemska upphandlare per medium 7 rdr 4 sk. för skeppundet på Stockholms våg, hvarifrån utskeppningen var vida ofördelaktigare och relatift ringare än ifrån Göteborgs, der priset ock var betydligen högre. Säkerligen skall icke i någon enskild handelsbok för 1811 exporteradt stångjern var beräknadt fritt ombord blott till 7 $^1/_2$ rdr eller kaffe å utrikes ort till 16 sk. per ℔.

I allmänhet är det anmärkningsvärdt, att det rikets tillstånd under särskilda epoker, som handelsbalanserna utvisat, merendels varit motsatsen af det verkliga. I den så kallade partitiden skulle förut antagna meningar om rikets ekonomi alltid genom sifferuppställningar bekräftas, och man tillskapade sålunda en oafbruten undervigt i handeln för de epoker, då nationens idoghet och välmåga hastigast tilltog, men deremot en lysande handelsvinst för de år, då i följd af okloka och våldsamma anstalter att sänka kursen icke allenast rikets näringar fördes på branten till undergång utan äfven hela samhällsbyggnaden hotades med omstörtning. Den belägenhet, hvaruti Sverige sig befann år 1768, när ett hastigt kursfall genom dess verkningar

Digitized by Google

på näringarna föranledde till en märkbar styrelseförändring, är allmänt känd; och likväl gåfvo beräkningarna af rikets vinst eller förlust genom handeln under detta och det påföljande året lika förmånliga utslag, som de hade gifvit ofördelaktiga för den lyckliga perioden ifrån medlet af 1720 till början af 1740-talen. På enahanda sätt, ehuru visserligen icke af enahanda orsaker, har det nu händt, att den tafla af rikets ekonomiska tillstånd ifrån 1803 års början till 1814 års utgång, som de vid särskilda utskottets betänkande fogade utdrag af handelsbalanserna framställa, är lysande för alla åren, utom det sista, af f. d. konung Gustaf Adolfs regering, men deremot mörk för hela tiden af Eders Kongl. Maj:ts visa och ärofulla styrelse af det räddade fäderneslandets angelägenheter. Det är långt ifrån min afsigt att genom denna anmärkning vilja väcka någon annan tanke än den, att handelsbalansräkningar, äfven om de voro uppgjorda efter de möjligen säkraste grunder, äro sviksamma bevis på det hela af en stats tillstånd. Om också det medgifves, att Sveriges handel intill och med 1807 haft en jemnare gång än sedermera, då den bestämdes af våldsystemerna i Europa, lärer det dock vara ovedersägligt, att nationen, och dermed menar jag massan af folket, befinner sig nu lyckligare och kraftfullare än det år. då de olyckor förnämligast bereddes, hvilka sedermera träffat riket. Rikshandelsvinsten för nämnda år 1807 skall väl, efter beräkningarna, hafva uppgått till den betydliga summan af 2,748,702 rdr; men i verkligheten stegrades kursen, exporterades silfver och var utskeppningen af svenska produkter både till belopp och pris lägre än de föregående åren. Då begynte bergslagsorternas förlägenhet genom ett hastigt fall i prisen för deras tillverkningar, under det att spanmålsprisen deremot stego. De vid särskilda utskottets betänkande bilagda tabeller utvisa den skilnad emellan förhållandena 1805 och 1807, att för det senare af dessa år exporten af jern var till nära 100,000 skₖ och den af koppar till 2,400 skₖ ringare än för det förra, och ändock skulle rikets handelsvinst för 1807 hafva med

Digitized by Google

435,000 rdr öfverstigit den för 1805! — Jag medgifver villigt, att den ekonomiska administrationen under f. d. konung Gustaf Adolfs regering var, såsom mindre beroende af hans enskilda lynne, förd med vishet, äfvensom den länge gynnades af lyckliga omständigheter; men jag tror tillika, att, oansedt de många hinder som politiska förhållanden och naturvidrigheter lagt för nationalvälmågans ytterligare tillväxt sedan 1809, har denna likväl ökat sig utöfver hvad den var 1807, änskönt riket då skulle hafva samlat en handelsvinst af 12 ½ millioner, men deremot nu vara belastadt med förluster, hopade utan afbrott under nio års tid till ett belopp, som öfverstiger dess hela rörelsekapital, enär de redan vid 1814 års utgång beräknades till 22 millioner riksdaler.

En national förlust genom handeln, om den i allmänhet är möjlig, kan icke ega rum utan på ettdera af tvenne sätt, antingen att den skilnad emellan importers och exporters värden, hvarigenom den skulle uppkomma, betalas med penningar till utländingen, eller att denna får en fordran deraf. Men lika omöjligt som det är, att 22 millioner riksdaler svenska penningar ifrån och med 1808 till och med 1814 gått ur landet, lika omöjligt är det ock, att svenska nationen står hos främmande i skuld för en så ofantlig summa. All den handelsskuld, som man ganska orätt kallar en nations, utgöres af dess köpmäns enskilda, och gränsen för deras personliga kredit måste blifva gränsen för en sådan förmenad nationalskuld. Sveriges handelscorps, ehvad anseende och förmögenhet den må ega, kan säkerligen icke, äfven om den vore nog oklok för att skuldsätta sig till fulla måttet af möjlighet, vinna kredit hos utländingen för 22 millioner riksdaler, om också endast uti svenskt bankosedelvärde.

Om det likväl vore tänkbart, att denna handelscorps redan vid 1814 års slut egt en utländsk skuld till sådant belopp för varor, som blifvit införda utöfver värdet af de utskeppade, så skulle konsumenterna af dessa varor antingen hafva betalt samma summa eller stå hos de hand-

Digitized by Google

lande i gäld derför. Intetdera lärer vara möjligt, ty ehuru en betydlig penningesamling finnes hos vissa grosshandlare, har dock säkerligen icke rikets hela rörelsekapital stannat i deras händer, och för kloka äro de att sjelfva skuldsätta sig hos utländingen för att till sina landsmän utborga varor till fulla beloppet af detta kapital. Huruhelst den för hvarje år med skenbarlig noggrannhet på udda riksdalertal uträknande handels undervigt betraktas, blifver den således en orimlighet. När man dock en gång antagit denna, torde man hafva bort bespara sig den ytterligare, att anse en nation, hvilken redan för två år sedan slösat bort hela sitt rörelsekapital, ännu behöfva hindras att genom en ständigt utvidgad yppighet vidare bortslösa — det lärer blifva svårt att säga hvad?

Man har väl för att gifva någon sannolikhet åt beräkningarna af en år ifrån år tilltagande och högst betydlig undervigt i handeln anmärkt, att den blifvit för någon del ersatt genom de subsidier, som under samma tid till riket indragits. Men härvid bör ihågkommas, att af dessa subsidier ett större belopp blifvit omedelbarligen användt å utrikes orter till dervarande arméers underhåll. Återstoden har förnämligast betalt endast en sådan konsumtion, som ej omedelbarligen ingått i beräkningarna för handelsbalansen, samt följaktligen icke salderat mera af skilnaden emellan nationens importer och exporter, än som svarat emot införskrifna krigsförnödenheter, så vidt dessa eljest äro i handelsbalanserna beräknade, hvilket jag ej känner. Genom subsidierna har väl en del af det rörelsekapital, som eljest skulle hafva gått ur riket till betalning af de handlandes skulder, i fall sådana varit verkliga, kunnat bevaras i landet, men den konsumerande delen af nationen skulle ändock enligt handelsbalanserna hafva vid 1815 års början varit skyldig 22 millioner riksd:r till de handlande, som köpt subsidievexlarna, ty berörda öfverskott af konsumtion utöfver produktion måste alltid blifva skuld. När man nu till den samma lägger den ytterligare, som för åren 1815 och 1816 förmodligen genom enahanda upp-

Digitized by Google

ställning af handelsbalansen uppkommer, lärer det finnas, att de verkligen genom vexlar indragna subsidiemedlen icke kunnat på långt när förslå att saldera rikets handlandes räkningar med utländingen, om dessa uti de enskilda böckerna vore sådana, som de blifvit efter suppositioner sammandragna uti rikshandelsbokslutet.

Att nationen skulle häfta för någon betydlig konsumtionsskuld till hvilken det ock vara må, finner jag ingalunda vara sannolikt. För att vara stor måste en sådan skuld nödvändigt hafva uppkommit genom den större folkmassans förtäring och förbrukning af främmande varor utöfver framalstringen af egna. Men då skulle också denna folkmassa hafva varit och vara oförmögen att betala så väl berörda skuld som de allmänna skatterna. Likväl lära dessa senare och deribland en förhöjd bevillning hittills hafva öfverallt i riket någorlunda ordentligen blifvit utgjorda, äfvensom Kongl. allmänna magasinsdirektionens underdåniga redogörelse af den 2 Mars 1815 utvisar, att på den gäld för kronoundsättningsspanmål, hvaruti hela rikets mest torftiga inbyggare åren 1812, 1813 och 1814 efter lidna missväxter blifvit försatta, hade de redan inom 1814 års utgång afbetalt en summa af 1,173,702 rdr 19 sk. banko — ett förhållande, hvilket synes vittna om en tilltagande öfvervigt af de arbetande folkklassernas produktion öfver deras vanliga konsumtion i stället för motsatsen, som af handelsbalansernas förfärliga resultat borde följa.

Ehuru vexelkursens stegring synes tillkännagifva, att svenska handlandes skulder till utländingen oupphörligen ökats, anser jag likväl detta förmenta bevis derpå icke vara alldeles tillförlitligt. Såsom ett rent faktum bör det väl gälla mera än de siffror, som efter nog ofullständiga uppgifter och nog lösliga suppositioner blifvit sammanstälda till en räkning öfver rikets vinst och förlust i handeln; men till kursens stegring i ett pappersmynt, hvars värde bestämmes blott af opinionen, kunna många tillfälliga omständigheter verka, hvilka ej bero

Digitized by Google

af de skulders belopp, för hvilkas betalning vexlar efterfrågas.

Sveriges läge och klimat förorsaka, att uti dess handel, relatift till vidden deraf, betydligare kapital måste användas än i andra länders. Dessa äro närmare belägna till de stora europeiska varustaplarna; deras hamnar äro hela året igenom öppna; och de inre kommunikationerna äro der lättare, hvadan varuomsättningarna der också äro jemnare och skyndsammare än i Sverige. Under de flera månader af året, då svenska hamnarna äro stängda af is, måste i stapelstäderna uppläggas de exportabla effekter, som dit ifrån särskilda landsorter antingen sjöledes sent om hösten eller på vinterföret ankomma. Likaledes måste de utländska varor, som till inhemska konsumtionen för ännu flera månader erfordras, samlas uti berörda städer under den korta skeppningstiden och der magasineras, intill dess de behöfvas och kunna med svåra transportmedel kringspridas öfver det vidsträckta landet. En naturlig följd häraf är, att svenska staplarna måste alltid vara försedda med stora varulager, till hvilkas anskaffande fordras betydligare penningeförlag än annorstädes. Dessa penningeförlag, så vidt de skola användas å utrikes orter för derifrån hemtade varor, måste antingen bestå i fordringar af utländingen eller också hos honom beredas genom enskild kredit. Sällan torde svenska handelscorpsen hafva egt betydliga fordringar å utländska platser utöfver sina skulder, och omöjligen kunna sådana finnas nu, då under de sistförflutna 2 à 3 åren betalning skolat erläggas, utom för andra importartiklar, äfven för omkring 1,900,000 tunnor dyr spanmål, mjöl och gryn samt för 57,000 åmar bränvin, hvilka, enligt tullregistren blifvit 1812, 1813 och 1814 i följd af missväxter införskrifna och icke kunnat med annat än svenska produkter gäldas. Det är också ovedersägligt, att importen af andra varor uppgått till en ovanlig höjd år 1813, då den europeiska handeln i hast blef fri, och de många i nyare tider tillkomna grosshandlare täflade om att genast

Digitized by Google

begagna sig af en sådan konjunkturs-förändring. Men sedan en stor del af dessa varor åter blifvit, förmodligen med vinst, utskeppad, och återstoden fylt konsumtionsbehofvet för en längre tid, föreställer jag mig, att svenska handlandes skulder till utländingar nu äro minskade mot hvad de varit, och att de, till hvad belopp de ock må uppgå, icke i det hela öfverstiga dessa handlandes lager af varor både till export och till förbrukning inom landet. Det vore då icke en absolut gäld utan endast ett förlag på magasinerade varor, hvarför Sveriges handelscorps häftade hos främmande nationers, och detta förlag skulle, när handeln lemnades i en fri gång, småningom nedsättas till sitt vanliga belopp genom utskeppning af svenska produkter samt genom den minskning i importen af utländska, hvartill de redan samlade lagren af sådana kunde föranleda. I fall denna min föreställning är riktig, finner jag svenska nationens belägenhet i följd af den öfverklagade betydliga importen under ett eller annat föregående år — om jag också skulle antaga, att den enskilda handelsskulden angår nationen — icke vara äfventyrligare än den bruksidkares, hvilken med lånade penningar uppköpt kol och spanmål för tvenne års behof.

Men förmodligen kan Sveriges handel aldrig drifvas utan det förlag, som den enskilda krediten på utrikes orter bereder. Alla de tillfälliga omständigheter eller anstalter, som antingen förstöra denna kredit eller inskränka begagnandet deraf, skola således förminska tillgången på de rörelsemedel, som den svenska handeln kan hända mer än någon annan fordrar. Den yttersta varsamhet i detta afseende synes nu vara desto angelägnare, som en allmän penningeförlägenhet öfverklagas i flera handlande stater, särdeles i England, der ett efter freden inträffadt hastigt kursfall skall hafva bragt åtskilliga näringar i vanmakt samt beröfvat ett stort antal arbetare tillfällen till sysselsättning och derigenom medel till uppehälle. Vid ett sådant förhållande måste inom dessa stater tillgångarna på penningeförsträckningar vara knappare än förut, och endast den

Digitized by Google

säkrast stadgade kredit lärer då kunna bereda sådana åt svenska handlande. Men om de redbaraste ibland dessa funne sig, af tillfälliga allmänna händelser, afskräckta ifrån att nyttja sin kredit för att afhjelpa vexelbehofvet; om hvarje klok handlande, under sådana omständigheter, för att ej äfventyra något genom mera vidsträckta operationer, inskränkte sina företag inom den trängsta möjliga krets af omedelbart varubyte; om vid en härigenom uppkommen brist på vexlar de, som vore skyldiga till utländingen, icke kunde fullgöra sina förbindelser; om deraf åter följde ett allmännare misstroende å främmande platser till svenska handelscorpsens förut ådagalagda förmåga och redlighet att betala; och om detta misstroende ytterligare ökades genom underrättelsen om det inom Sverige allmännast rådande tänkesätt rörande handeln, — så skulle af allt detta närmast följa dels, att de få vexlar, som kunde aflåtas, skulle, när de icke fylde behofven deraf, hvilka ändock kunde på det hela vara måttliga, uppstegras till öfverdrifna pris genom nödställda och om sin kredit sorgfälliga remittenters oroliga täflan att åtkomma dem, dels ock att den utväg stängdes att genom utländskt förlag befordra införskrifningen af de äfven oumbärliga konsumtionsartiklar, som svenska nationen måste hemta från andra länder. De aflägsnare verkningarna af ett sådant handelns förlamande blefve: alla utländska varors samt deribland lefnadsmedels och rudimateriers fördyrande, såvidt de eljest kunde anskaffas, en deraf härrörande förhöjning i tillverkningskostnaden för svenska industriprodukter, oförmögenhet för många handlande att genom förlag befrämja den till export bestämda varualstringen o. s. v. Ett utomordentligt hämmande af handelns gång förorsakar nödvändigt en mängd oredor i alla inre näringsförhållanden, hvilka åter kunna leda till ännu allmännare och svårare olyckor.

Den kursstegring, hvilken man söker förklara från en förmodad ständig undervigt i handeln, torde således till en betydlig del härröra ifrån de inom och utom riket inträffade omständigheter, som antingen förringat svenska

Digitized by Google

handlandes kredittillgångar på utrikes orter, eller hindrat dem att deraf till förut vanlig utsträckning sig begagna. Tillika, då i samma kursstegring ingår ett agio emellan bankosedlar och det silfvermynt, hvarpå de lyda, synes en nedsättning i allmänna opinionen af berörda sedelmynts värde hafva egt rum. Att bankosedelstockens ökade storlek samt omloppet af diskonternas och några enskilda personers assignationer skulle hufvudsakligen vara vållande till ett sådant det representativa myntets vanvärde, anser jag icke sannolikt. Ehvad den öfverklagade penningebristen må vara mer eller mindre allmänt känbar, tyckes den dock utmärka, att åtminstone något materielt öfverflöd på medel till bedrifvande af den inre rörelsen icke är för handen. I allmänhet har man, då man sökt att teoretiskt bestämma vissa så kallade naturliga förhållanden emellan det omlöpande rörelsekapitalet och varumängden, glömt att taga i beräkning rörelsens hastigare eller långsammare gång, hvaraf likväl det omlöpande kapitalets verksamhet hufvudsakligen beror. — Men mera än storleken af den representativa penningemassan torde sätten, på hvilka den blifvit utspridd och ännu utsprides, kunna verka till dess vanvärde. De penningar, som med arbete förtjenas, värderas också af förvärfvaren, då deremot de, hvilka erhållas genom ovarsamt lättade allmänna lånetillgångar, icke ega något pris af möda och produktion i första innehafvarens hand, och således ofta utan sparsamhet och omtanke af honom utkastas. Om nu, under en öfverklagad penningebrist, bankosedlarna gälla mindre, äfven i den inre rörelsen, än de gälde 1810, då likväl deras massa var förmodligen lika stor om icke större än i närvarande stund, så torde deraf den slutsats böra dragas, att andra orsaker än berörda massas qvantitet vållat deras vanpris.

Värdet af hvarje mynt, som ej kan användas i verldshandeln och uti den ega ett bestämdt pris, men som likväl representerar det allmänna verldsmyntet af guld och silfver, beror utaf opinionen både inom och utom det land, der det egentligen omlöper. Ju vidsträcktare utrymme

Digitized by Google

lemnas åt denna opinion, desto mera kan och desto menligare plägar den verka. Om någon bankosedel icke blifvit utgifven utan såsom vedergällning för arbete eller arbetets produkt, skulle alla sådana sedlar, änskönt deras massa också till betalning af krigsmödor och krigsförnödenheter blifvit utomordentligen ökad, likväl hafva ett visst väsentligt värde, och opinionen derom vara begränsad af hvarje bankosedelinnehafvares omtanke att söka för dessa bevis på förrättadt arbete eller levererade arbetsprodukter förskaffa sig dermed eqvivalerande annat arbete eller andra produkter. Men när deremot i samma förhållande, som opinionen om detta representativa mynt blifvit vacklande, man genom utvidgade låneanstalter ytterligare utspridt det; när det samma härigenom till en betydlig del kommit att beteckna endast den ursprungliga industri att tigga sig tilllån, och den möda att skrifva sitt namn under reverser; när dessa lån till ett större belopp tagits med beräkning på vinst genom ett förmodadt fall af det lånade myntets värde; när obetänksamma spekulationer af åtskillig art sålunda blifvit befrämjade och deribland äfven orimliga egendomsköp, som uppdrifvit fastighetsprisen; när lånen jemväl öppnat lätta utvägar till slöseri och spel, — så lär det icke vara underligt, om ett sålunda till en betydlig del utspridt mynt förlorat den stadga i opinionen, som det eljest, oaktadt dess qvantitet, kunnat ega eller vinna. Dess ytterligare fall befordras och påskyndas, ju mera farhågorna derför utbredas genom vanmäktiga anstalter att det hindra. Efter mitt begrepp hafva riksens ständers åtgärder vid den sista riksdagen varit i begge dessa afseenden mindre väl beräknade. Å den ena sidan hafva deras offentligen yttrade och, som jag tror, mycket öfverdrifna bekymmer öfver ett vådligt tillstånd af rikets hushållning nödvändigt skadat krediten för det representativa mynt, som i nationalvälmågan har sin egentliga garanti och i allmänna opinionen derom måttstocken för sitt tillfälliga värde. Å den andra sidan synes det beslut, som riksens ständer, oaktadt en varnande erfarenhet af forna bankolåns verkningar, vid-

Digitized by Google

tagit, att nu åter ur banken utgifva lån på fastigheter, i trefaldigt afseende vara vådligt; först emedan det på ett skadligt sätt utsprider bankosedlar, sedermera emedan dessa bankosedlar dragas genom en dryg beskattning från de mångfaldiga produktionsgrenarna, för att i färre onaturliga kanaler åter utflöda med den åtminstone möjliga verkan. att en slösaktig konsumtion derigenom mera befordras än en ökad produktion; och ändtligen emedan denna anstalt rubbat den successiva realisationsplan, på hvilken den oundvikliga utgifningen af icke mindre än 11 millioner riksdaler i bankosedlar till betalning af krigskostnaderna år 1809 grundades, samt följaktligen gifvit ett nytt bevis på osäkerheten af de förbindelser, hvilka riksens ständer åtagit sig emot innehafvare af deras banks skuldsedlar.

Emellertid då bankosedlarna, utgörande rikets nu gällande och allmänt gångbara mynt, af ehvad orsak som helst fallit i ett visst vanvärde emot silfver, och äfven de inre näringsförhållandena derefter rättat sig, anser jag det nu vara lika äfventyrligt, som det efter 1766 års riksdag visade sig förderfligt, att genom andra anstalter, än dem som blott befordra näringarnas och handelns naturliga gång och jemna stigande drift, — hvartill negativa medel torde vara säkrare verkande än positiva, — söka omskapa ett tillstånd, hvilket, ehuru i det hela icke lyckligt, dock relatift till en våldsam och brådstörtad förändring deraf, är önskansvärdt, och önskas att fortfara utaf de idogaste ibland Eders Kongl. Maj:ts trogna undersåtar. Värdet af guld och silfver i förhållande till varor har också oupphörligen fallit uti hela verlden och i Sverige kanhända hastigare än annorstädes, men ingen stat har i följd deraf gått under, utan tvärt om har, såsom i England, en tilltagande dyrhet af varor merendels betecknat en ökad nationalvälmåga. Inom en tidrymd af föga mer än 100 år har uti Sverige priset på spanmål, beräknadt i silfver riksdalermynt, stigit till fyradubbel höjd, och äfven vissa år derutöfver, eller hvilket är det samma, värdet af silfver mot spanmål har fallit till fjerdedelen af hvad det var 100 år

Digitized by Google

tillförene. Likväl, oaktadt denna ökade dyrhet på spanmål och änskönt den jemväl gått framom prisförhöjningen på andra varor, i synnerhet jern, är allmänheten af sädeskonsumenter visserligen icke olyckligare nu, än den var under konung Carl XII:s krigiska regering. Men åkerbruket och alla näringar skulle ofelbart råka i vanmakt och förfall, om det försöktes och blefve möjligt, som det dock lyckligtvis icke är, att återställa silfvermyntet till sitt värde vid början af det sist förflutna seklet, och ännu mera om det samma kunde upphöjas till sitt förhållande emot varor under konung Gustaf I:s regering, då, enligt herr kanslirådet Hallenbergs utredning deraf, en tunna smör gälde 2 rdr 32 sk., en tunna lax 2 rdr 32 sk., en läst råg och korn 6 rdr 32 sk., en läst hafre 2 rdr 32 sk., en gill oxe 1 rdr 16 sk., ett karldagsverke $11^1/_4$ runstycke o. s. v., allt beräknadt i silfver efter nu gångbart mynt. Icke längre sedan än år 1777—1780 var Vesterås läns markegång för en tunna råg i medeltal blott 2 rdr 28 sk. 6 rst., svarande efter 120 sk. kurs mot 6 rdr 22 sk. 3 rst. i nuvarande bankosedlar, och under det svåra året 1786 gälde efter samma läns markegång rågtunnan ej mera än 3 rdr 42 sk., hvaremot den 1806 och 1807 uppsteg i enahanda mynt eller silfver rdr, hvarmed bankosedlar då voro lika, till öfver 6 rdr, samt 1808 till 7 rdr 24 sk.

Den allmänna klagan öfver en tilltagande dyrhet är lika gammal som den öfver ett ständigt tilltagande öfverflöd. Alltid har man föreställt sig, att mycket borde ega ett *oföränderligt* värde i förhållande till varor. Hvarje tillväxt af en representativ penningstock har man ansett rubba detta förhållande och således, när det af andra orsaker blifvit rubbadt, har man trott det kunna återställas genom indragning af någon del utaf en sådan en gång i omlopp satt penningstock. Dervid har man, för omsorgerna att vinna godt mynt, merendels åsidosatt dem att utvidga och underhålla nationalproduktionen, hvilken man tvärt om, såsom på 1760-talet, genom ensidiga finansanstalter hämmat. Under allt detta har man icke betänkt, att qvanti-

Digitized by Google

teten af de ämnen, guld och silfver, som nyttjas till verldsmynt, oupphörligen ökas, och att följaktligen förhållandet mellan denna qvantitet och alla i handeln omsatta varors år ifrån år rubbas. Efter de säkraste uppgifter frambringas årligen ur grufvorna i Amerika och Europa guld och silfver till ett värde af omkring 45 millioner piaster, under det att behofven af dessa metaller till mynt minskats genom användandet af papperspenningar, och likväl tror man, att guld och silfver utgöra en oföränderlig varumåttstock, samt anser hvarje, äfven obetydlig tillökning af ett dem representerande mynt medföra en ofantlig skada blott genom sin qvantitativa verkan på rörelsekapitalet, hvars tillräcklighet eller otillräcklighet dock aldrig kan bestämmas, emedan den ankommer på hastigheten af samma kapitals rörelse, som åter omvexlar hvarje dag och minut efter en mängd tillfälliga förhållanden. — Under dessa mekaniska åsigter af statshushållningen förstöras näringar, förlamas näringsfliten och uppoffras enigheten emellan medborgare för döda siffrors sammanstämmelse i debet och kredit af en grundlös riksräkning.

Jag har redan underdånigst anfört, att man i forna tider lika mycket som nu varit bekymrad öfver svenska nationens yppighet. Att den icke varit så vådlig, som man föreställt sig, har erfarenheten visat, men visserligen har det forna öfverflödet varit i förhållande till nationalvälmågan lika långt och sannolikt längre sträckt än det närvarande, hvilket *i allmänhet* består mera i en utvidgad vällefnad än i en slösaktig yppighet.

Uti rikshushållarens konung Gustaf I:s hof, hvarest lefnadssättet förmodligen icke mycket skilde sig ifrån de högre adliga familjernas, konsumerades utländska drycker och specerier till icke obetydliga qvantiteter och af ganska många slag. Sidentyg, skarlakan och kläde, allt af utländsk tillverkning, hafva ifrån de äldsta tider varit nyttjade i Sverige. Kläde, hvaraf åtskilliga slag uppräknas i Visby stadslag, i en varutaxa af 1450 och i andra gamla handlingar, användes under medeltiden i stället för mynt uti

Digitized by Google

både varuhandel och fastighetsköp, äfvensom till aflöning åt konungens embetsmän eller dess och adliga herrars enskilda tjenare och krigsfolk. Konung Gustaf I:s *klädeskammare* försågs årligen med flera tusende alnar engelskt, nederländskt och tyskt kläde af olika färger, såsom blått, svart, hvitt, brandgult, lichtgult, rödt, papegojgrönt, dystergrönt, liffärgadt, askfärgadt, brunt, lavendelfärgadt, lefverfärgadt o. s. v. År 1540 funnos i detta kongl. förråd 7,484 alnar engelskt kläde af minst 15 till färgen särskilda slag, hvaraf hvarje aln kostade ungefärligen värdet af 2 lisp. smör. Deraf utdelades till kläder åt mångfaldiga personer, som vid hofvet och konungens gårdar hade särskilda tjenstebefattningar, samt äfven åt den ringare betjeningen, ryttare och båtsmän. Hela utgiften till konung Gustaf I:s hofstat och enskilda tjenare blott af kläden, utom andra utländska ylletyg, uppgick för nämnda år till 9,360 alnar, svarande efter förhållandet emellan denna varuartikel och andra, samt med beräkning af dessas nuvarande pris, mot minst 75,000 rdr b:ko. Dessutom nyttjades i detta hof vid högtidligare tillfällen guld och silfverduk, gylden och silfveratlas, sammet af flera färger, damast och taft m. m. En aln damast kostade år 1538 värdet af 3 lisp. smör, och för 20 alnar hvitt taft, som drottningen då handlade, betalades något mer än hvad för 120 st. räntefår i kronouppbörden inflöt. Att denna dyra yppighet icke var inskränkt inom hofvet allena, derom vittnar, ibland många andra handlingar, konung Gustafs mandat om köpehandeln af 1546, hvaruti han yttrade, att »så stort prål och högfärd uppkommit ibland den menige man, att bonden snart ej skulle vilja slita annat än engelskt och lejdiskt kläde». I ordinantien af 1555, hvarefter inländska och utländska varor skulle säljas, uppräknas en mängd kostbara kramvaror, såsom sammet af flera slag, damast, taft, guldborder, engelska, brabantska, holländska och tyska kläden, kammarduk, hollandslärft, m. m. äfvensom rhenskt och alicantvin samt åtskilliga arter af specerier och utländska konfityrer. Under konungarne Erik XIV:s och Johan III:s

Digitized by Google

regeringar aftog visserligen icke prakten, hvarken vid hofvet eller hos de förnäma och rika enskilda personer. — I plakatet om myntets vanvyrdning och om rätt värdering på in- och utländska varor af 1565 omtalas, utom kläden, sammet och sidentyg af flera sorter, fem särskilda slag af vin. Konung Johan III:s öfverflödsförbud af 1589 utvisar, att borgarhustrurna då öfvergifvit »den gamla borgeriske drägt» och brukade i stället »fruedrägt», som bestode i silkestygskjortlar och kars-jacker, sammetsmössor så ock kappor, hvaremot den gamla borgardrägten hade varit »fållkjortlar af godt kläde, en del skarlakan» m. m. »och allenast silkeströjor af damast, sidenatlas och ringare, men ej sammet», hvilken drägt, som nu ansågs tarflig och borde återtagas, likväl vid de ofvananmärkta varuförhållandena säkerligen kostade mera än mängden af borgarfruar nu utgifver för sin klädnad. Motiverna till detta förbud angifvas sålunda: att genom det öfverhandentagande öfverflödet, »silkestyget, som vore herre och fruedrägt, blefve dubbelt dyrare, än det tillförene varit», och att »borgarne, i stället för det de skulle hafva sina penningar i handeln, så klädde de dem på hustrurna, efter som det konungen förekommit, att en del gåfve sina hustrur två eller tre silkeskjortlar på en gång, då en adelsman måste låta det blifva vid ringare, hvilket i synnerhet skedde af tyskar och utländingar, så väl köpmän och handtverkare som ock andra». Det ålades den, som öfverträdde förbudet, att hålla en särskild landsknekt för hvarje silkeskjortel, kappa, sammetskrage eller mössa, som dess hustru brukade. — Fem särskilda slag af vin, sju af mjöd och tolf af utländskt öl uppräknas såsom belagda med accisafgifter uti en taxa äfven af 1589. I andra sådana taxor, utgifna 1607 och 1612, under och nyss efter konung Carl IX:s allvarsamma regering omnämnas 38 särskilda utländska drycker af vin, mjöd och öl, hvilka följaktligen då voro allmänt brukliga. Tulltaxorna för den följande tiden utmärka, hvilken mängd af utländska varuartiklar då plägade till riket inkomma och fingo införas. Den af 1667 innefattar en uppräkning

Digitized by Google

på flera tryckta sidor blott af gylden- och silfverduk, satin med gyldenblommor, brocade, blommeradt atlas, sammet, galoner och otaliga andra utländska väfnader. Genom förordningarna af 1664 och 1668 förbjöds för adliga och icke adliga personer ibland annat det dittills öfliga bruket »till eller på kläder af guld och silfverduk, gyldene tobin eller atlas, guld och silfverlitzer, perlstickadt arbete, glasbräm, så ock allehanda silkessnören och spetsar, item trådknytning samt med alla slags sydt, lagdt, knyppladt, dyrt broderadt eller på hvarjehanda manér af tråd och knytning arbetadt tyg», hvarförutan i allmänhet jemväl förbudet sträcktes till »excesser uti linnetyg, så hos man som qvinfolk». Dock tilläts det ridderskapet och adeln att bruka, utom åtskillig annan prakt, »knappar af massivt guld och silfver och på klädningen, ehvad hon vore af kläde, siden eller ylletyg, nyttja släta band af taft eller atlas», men så att »ingen finge bäras, på hvilken mera band vore än till 120 svenska alnar»; och skulle förbudet mot ofvanberörda dyrbara tygs bruk endast angå kläder, »men icke husgeråd eller sadlar och hästetyg, i synnerhet hos adeln». Konung Carl XI befordrade rikets välstånd genom andra medel än öfverflödsförbud. Under hans och äfven under konung Carl XII:s regering saknades icke uti Sverige enskild prakt. Den sistnämnde, sjelf ytterst tarflige konung fann icke nödigt eller nyttigt att genom författningar förbjuda vissa öfverflödssätt, men han bestämde medelst förordningen af den 10 Nov. 1716 konsumtionsafgifter för nyttjandet af »varor, som voro mindre nödige till oundgängligt bruk». Denna förordning medgifver sålunda, emot en särskild beskattning, afpassad efter öfverflödsartiklarnas dyrbarhet och konsumenternas stånd, bruket af »gylden och silfverduk, med guld och silfver brocherade och inmängda sidentyg, brokader, sammet, atlaser, tafter, galoner, fransar och broderier af guld och silfver» med mycket mera, som då utan tvifvel också nyttjades, oaktadt rikets nöd och nationens verkliga armod. Bland annat stadgades der, att den, som ej vore begripen under de 36 nummerna

Digitized by Google

i rangordningen, skulle, om han bure dyrare kläder än efter 4 daler s:mt alnen, eller kostbarare hattar än för 6 daler s:mt, derför betala vissa afgifter. Således ansågs kläde och hattar intill och med berörda pris icke vara af öfverflödig dyrbarhet. Men 4 daler s:mt utgjorde då ungefärliga värdet af en tunna råg, och följaktligen räknades det för sparsamhet att icke bruka dyrare kläden och hattar. än som kostade de förra 1 tunna råg för alnen och de senare $1^1/_2$ tunna för stycket. Uti en skrift »om den låga handelsbalansen», utgifven 1744, uppgifves, att till en prydlig fruntimmersklädnad fordrades den tiden $118^1/_2$ alnar sidentyg, hvaraf allenast styfkjortelen ökade 16 alnar mer för sin vidd i klädningen. Yppigheten på 1750 och 1760-talen är ännu hos äldre lefvande män i minne och bevittnas i öfrigt af de många artiklarna i öfverflödsförbuden. särdeles det af 1766, äfvensom af tullräkningarna. Att ibland annat konsumtionen af vin då var allmännare och betydligare än nu, lärer icke kunna bestridas. Det är sannolikt af många anledningar, att tulluppbörden för det närvarande bevakas med vida mera noggranhet än då; men likväl finnas de qvantiteter af vin, som då förtullades. öfverstiga dem som nu i medeltal för flera år inkommit. Det skadligaste af alla öfverflödssätt, det af onödig betjening. var den tiden så högt drifvet, att, när det samma belades med en särskild bevillning, ansågs en kapten och dess vederlikar kunna, fria från en sådan afgift, hålla tvenne lakejer.

Dessa få bevis på den forna yppigheten i Sverige torde vara tillräckliga för att ådagalägga måttligheten af den nu allmännast öfverklagade. Det är sant, att den förra var inskränkt inom en trängre krets, ty medan herremännen lyste i åtskillig prakt, lär den större delen af folket hafva lefvat mindre väl än i närvarande tid. Medelklassen af medborgare har ock utvidgat sig. Men att icke blott adelns, utan äfven presters, ofrälse embetsmäns och borgares lefnadssätt varit i 16:de och 17:de seklet lika öfverflödigt, om ej öfverflödigare än deras nuvarande. har man allt skäl att förmoda, ehuru yppighetsarterna då

Digitized by Google

varit helt andra och råare än nu. Under yttrande af sitt missnöje öfver Lödöse (Göteborgs) dåvarande köpmäns sorglöshet och oskicklighet i handel — hvaraf motsatsen förebrås de nuvarande — klagade konung Gustaf I deröfver, att om en och annan ibland dem egde någon större förfarenhet, blef han icke åtlydd, »utan den, som hade ringaste förståndet, blef högst uppsatt, om han hade bästa steken, och mäktade lägga upp mesta ölet», en dryck, hvilken då hemtades ifrån främmande land. Charles d'Ogier, hvilken 1634 åtföljde franske ambassadören, greſve d'Avaux, till Sverige, har i sin dagbok beskrifvit en resa till Falun, hvarunder han allestädes ända till omåttlighet undfägnades med mat, vin och öl. Det är ganska säkert, att i nuvarande tid den likväl bibehållna gästfriheten i denna landsort icke yttrar sig på ett lika öfverflödigt och derjemte besvärligt sätt. Sedan han och hans följeslagare vid ankomsten till Hedemora spisat hos borgmästaren »ganska väl till aftonen», hade de knappt sofvit två eller tre timmar och »ännu icke hunnit smälta den goda aftonmåltiden», innan de vid första dagningen väcktes af samma värd, med »bägare fylda af spanskt vin, och måste de genast uppstiga för att »på sina bara knän» dricka drottningens i Sverige och konungens i Frankrike med flera skålar, hvarefter bordet åter dukades, och de resande måste förtära, »icke allenast en god måltid, utan ock en ansenlig portion franskt och rhenskt vin. På detta sätt», fortfar berättaren, »lefde vi under hela resan, och presterna, när vi gästade hos dem, voro icke skonsammare än andra». En pastor nära Salberget hade ock, såsom ett skäl till detta lefnadssätt, anfört, »att han innehade sitt feta brödstycke på det vilkor, att han skulle emottaga och fägna de förbifarande».

Sådan var våra förfäders beprisade tarflighet i en tid, då krigen utarmade folket till den grad, att stora landsträckor blefvo öde och statens inkomster otillräckliga till bestridande af de oundgängligaste behofven. Men fastän krigsfolket icke kunde aflönas, och utskrifna krigsförnödenheter ej betalas, och fastän icke en gång medel funnos,

Digitized by Google

att annorlunda än genom invisningar på fogdarne anskaffa respenningar åt kurirer, som ifrån konungen eller arméernas befälhafvare affärdades, egde nationen likväl bevarad den ovärderliga skatten af sitt mod, som icke tillät någon misströstan om fäderneslandets upprätthållande och frälsning. Den, som hade förmögenhet dertill, drack, oaktadt den allmänna nöden, rhenskt och spanskt vin ur stora silfverbägare, men han drack sin konungs skål med böjda knän och upplyftadt hjerta.

Äfven efter de mest förfärligt öfverdrifna målningarna af svenska nationens nuvarande ekonomiska tillstånd, är detta på långt när icke sådant som i förflutna tider. I verkligheten visa sig alla tecken till allmän välmåga. Om man anser denna ovilkorligen fordra förråd af silfver och guld, synas också tillgångarna derpå hos enskilda personer, jemväl af allmogen, vara, oaktadt den föregifna långvariga undervigten i handeln, betydligare nu än tillförene. De qvantiteter af dessa ädla metaller, som blifvit kontrollerade åren 1813 och 1814, uppgå till högre belopp än för något ifrån och med 1801 föregående år, och utgjorde för förstnämnda tvenne år tillsammanstagna 66,894½ qvintin guld samt 672,109 lod silfver. Enligt uppgift uti ett memorial, som till ridderskapet och adeln vid 1765 års riksdag af dåvarande hofjunkaren sedermera hofrättsrådet Carl Estenberg afgafs, hade under då föregående 11 år endast blifvit kontrolleradt guld till sammanräknade 35,101$^{23}/_{44}$ qvintin, hvaremot under året 1813 allena det kontrollerade beloppet deraf utgjorde 34,252¾ qvintin. Medeltalet af kontrolleradt silfver för hvarje af de elfva åren ifrån 1754 till 1765 var 263,883 lod, men för 1813 uppgick det till 337,386 lod.

Vid jemförelsen af rikets tillstånd under krigsåren och af det nuvarande efter återställd fred, samt vid beräkningen af sannolika framtida förhållanden, torde icke böra glömmas den vigtiga omständigheten, att armén och den till fälttjenst använda beväringsstyrkan varit förut undandragen den inhemska produktionen, men är nu återställd åt den. —

Digitized by Google

Om det blott antages, att per medium under sex år rikets arbetsföra folkstock sålunda, till saknad för åkerbruket och näringarna, varit minskad med 30,000 man, som nu åter tillkomma dem, så har i det ena fallet arbetsbristen uppgått till 54 millioner dagsverken, och i det andra kan en årlig produktionstillökning, utöfver förhållandena under krigsåren, nu väntas (efter afdrag för mötestiderna) af 6 till 7 millioner dagsverken värda, omkring 3 millioner riksdaler bko.

I följd af allt hvad jag uti detta alltför vidlyftiga, enskilda, underdåniga betänkande haft nåden anföra, vågar jag underdånigst yttra min öfvertygelse, att rikets närvarande belägenhet, den jag icke i ekonomiskt afseende anser vådlig, hvarken påkallar något öfverflödsförbud eller andra reglementariska författningar och åtgärder. Visserligen kommer den i flera provinser detta år inträffade missväxten att förorsaka en nöd och förlägenhet af helt annan beskaffenhet än den vid 1815 års riksdag öfverklagade. Visserligen skall denna tillfälliga olycka verka menligt på vexelkursen och i följd deraf på den allmänna penningställningen. Men också den torde i möjligaste måtto kunna lindras, om näringarna och i synnerhet bergshandteringen få förblifva i en ostörd drift och i allmänhet nationalproduktionen fortfara att gå framåt samt derigenom af sin egen mäktiga kraft sätta sig i den jemvigt med konsumtionen, hvilken ännu aldrig åstadkommits men väl ofta blifvit förstörd genom prohibitiva författningar och konstlade finansanstalter.

Med förtröstan till den dyrbara nåd, hvarmed Eders Kongl. Maj:t förut täckts göra rättvisa åt mina afsigter, har jag också nu öppet och frimodigt vågat underdånigst framställa min individuella mening öfver ett ämne af stor egen vigt och ännu större genom sitt sammanhang med ett yrkadt hushållningssystem, som jag utan förbehållsamhet länge ogillat. Jag öfverlemnar underdånigst denna mening till Eders Kongl. Maj:ts högst upplysta pröfning, förvissad att åtminstone riktningen deraf icke lärer miss-

Digitized by Google

haga den konung, hvars säkra blick aldrig förstorade fädderneslandets vådor, men hvars lugna mod i verkliga farors stund alltid afvärjde dem.

Med djupaste undersåtlig vördnad, trohet och nit har jag den nåden att framhärda,

Stormäktigste Allernådigste Konung,
Eders Kongl. Maj:ts

allerunderdånigste, tropligtigste
tjenare och undersåte
HANS JÄRTA.

Falun den 24 Oktober 1816.

Digitized by Google

II.

UNDERDÅNIGT BETÄNKANDE TILL KONGL. MAJ:T

ANGÅENDE

KONGL. RIKSARKIVETS SKICK OCH ANSTALTER TILL DESS UPPRÄTTHÅLLANDE.

S. A. K.

Sedan Eders Kongl. Maj:t i nåder behagat uppdraga åt mig att, under herr hofkanslerens uti kansliordningen och öfriga gällande författningar bestämda öfverinseende, tills vidare handhafva den speciella styrelsen af Kongl. riksarkivet, samt, enär jag för denna befattning icke äskade något arvode, nådigst tillåtit, att den å stat anslagna lönen för riksarkivarietjensten, hvilken tjenst nu komme att förblifva obesatt, finge af mig användas dels till befordrande af arbetets drift inom riksarkivet, dels till beredande åt detta embetsverk, äfven för framtiden, af tillgång på kunniga och skickliga tjenstemän; så har ock Eders Kongl. Maj:t anbefalt mig att till Dess höga pröfning och bifall i underdånighet anmäla de grunder, efter hvilka jag ansåge berörda lön med afseende på verkets flerfaldiga bestämmelse böra disponeras.

Vid fullgörandet af denna Eders Kongl. Maj:ts nådiga befallning finner jag nödigt att först i underdånighet förmäla, huru riksarkivet fordom varit ansedt och i följd

Digitized by Google

deraf inrättadt och förvaltadt, samt vidare att framställa dess nuvarande tillstånd.

I äldre tider förvarades rikets allmänna handlingar hos konungens kanslerer, hvilka merendels voro biskopar, sedermera hos tillfälliga kanslisekreterare. En betydlig del af dessa handlingar blef tid efter annan under unionsregeringarna och sist af konung Kristian den andre förd ur riket, och af de öfriga gingo många förlorade, dels genom en eldsvåda 1525 och dels genom förskingring, härrörande från brist på ordnad vård.

Konung Carl den nionde vidtog derefter anstalter att samla dem, som kunde tillrättaskaffas, och konung Gustaf Adolf bildade för detta ändamål samt äfven till förvaring af de handlingar, som framgent tillkomme, ett riksarkiv, hvilken benämning första gången visar sig uti ett år 1620 gifvet Kongl. förordnande för sekreteraren Peder Månsson Utter, hvarigenom honom uppdrogs att »hafva riksens archivum så väl det nya som det gamla under händer och i förvaring». Med biträde af »fyra goda skrifvare» skulle han ega att »sköta och akta alla riksens acta och handlingar, att de icke förderfvades eller förkomme; disponera och sätta dem på beqvämt rum, der de i hast kunde finnas igen; öfverse och öfverläsa dem samt derutur göra och gifva rättelse, när så behöfdes; hålla goda registratur och designationer på alla akter, gamla och nya, så väl på dem, hvilka redan i arkivet funnos, som på dem, hvilka årligen dit läggas kunde; årligen vid nyårstiden infordra af de andra sekreterarne akter, bref och registratur, som för det föregående året gångna och hållna varit, och hvart och ett afsätta uti sitt rum; samt, när något behöfde efter Kongl. Maj:ts befallning upptagas, det utleverera och åter i tid igenfordra».

Genom denna Kongl. instruktion, hvilken legat till grund för hvad i alla följande kansliordningar blifvit angående riksarkivet stadgadt, fick det samma sig genast föresatt tvenne särskilda syftemål. Det skall nämligen vårda och ordna, dels de gamla ibland rikets handlingar, källorna

Digitized by Google

för dess historia under förflutna tider, dels de nya, som borde årligen dit aflemnas för att, der förvarade, vara tillgängliga vid stundeligen förekommande behof af upplysningar rörande afgjorda regeringsärenden.

Ibland de särskilda afdelningarna af det Kongl. kansliet, hvar och en under närmaste styrelse och förvaltning af en konungens sekreterare, intog i begynnelsen riksarkivet det främsta rummet. Det var äfvensom hela kansliverket ställdt under rikskanslerens öfverinseende, men när år 1626 honom till biträde förordnades tvenne riksråd, fick den ene af dessa herrar, Carl Oxenstjerna, sig uppdraget att såsom särskild styresman föreslå riksarkivet, och den andre, Per Baner, att sköta det »dagliga kansliet». Den förstnämnde, som uti en då, sannolikt af rikskansleren Axel Oxenstjerna, uppgjord kansliordning benämndes custos archivi, skulle »assisteras af sekreteraren», och de »hafva under sig två goda skrifvare, väl förfarne i latinen och andra tungomål», samt derjemte två kopister, »hvilka skrefve rent hvad dem förelades».

Handlingarna uti riksarkivet kunde likväl icke den tiden hafva utgjort en med de nuvarandes jemförlig massa, ty enligt den nyss anförda kansliordningen erfordrades till förvaring af dem endast tvenne hvälfda rum innanför det, der arbetet skulle förrättas. Också, i följd af denna beqvämliga lägenhet, kunde det förordnas, att, »när eldning i förvaringsrummen blefve nödig, så att fukt icke måtte skada brefven, skulle den ske i rikskanslirådets och sekreterarens egen personliga närvarelse intills att elden vore slocknad». Denna pligt, ålagd ett riksråd, vittnar ock om det värde, som rikets arkiv då ansågs ega.

I följd af regeringsformen 1634 blef antalet af rikskansliråd ifrån två förökadt till fyra. Den då i öfrigt bestämda organisationen af det Kongl. kansliet såsom ett rikskollegium bekräftades vidare genom regeringsformen af 1660. I enlighet dermed förordnades uti kansliordningen af den 22 September 1661, att »den fjerde ibland rikskanslirådeu skulle vara custos archivi och sköta riksens

Digitized by Google

archivum, tillseendes, att hvad för uppsigt dervid borde hafvas, så af honom sjelf så ock sekreteraren, väl och tillbörligen blefve hållen». För denne »secretarius archivi», hvilken skulle vara »en bland de äldsta sekreterarne», föreskrefvos hufvudsakligen samma pligter, som 1620 blifvit i det ofvannämnda förordnandet för Peder Månsson Utter bestämda. Han skulle hafva sig till biträde tvenne skrifvare och en kopist, hvarförutan jemte honom var anställd en antiqvarius, som egde att beskrifva gamla handlingar i riksarkivet och dit anskaffa sådana.

Denna senare befattning blef snart derefter 1666 uppdragen åt ett särskildt af flera lärda män sammansatt *Collegium Antiquitatis*, till hvilket åtskilliga af de äldsta historiska urkunderna tid efter annan ifrån riksarkivet aflemnades. Men under den årliga tillväxten af handlingar uti riksarkivet ökades der arbetet så, att till bestridande deraf den ordinarie betjeningen fans otillräcklig.

Enligt en relation, som den utmärkt skicklige och flitige riksarkivsekreteraren Erik Larsson Runell (sedermera adlad Palmsköld) den 23 Juni 1675 afgaf, voro då utom honom uti detta embetsverk anställda en registrator, en kanslist, en kopist och sex tillförordnade extraordinarie skrifvare. Hans efterträdare, den ej mindre berömlige Sven Lejonmarck, begärde likaledes, uti ett memorial af den 21 Februari 1687, så väl att till hjelp i arbetet inom riksarkivet få antaga tvenne extraordinarie kanslister, samt att åt dem måtte anordnas underhåll af några extraordinarie medel, som ock att honom sjelf till biträde kunde förordnas en aktuarie, hvartill han föreslog Elias Palmsköld, sin företrädares son.

En förändrad organisation af Kongl. kansliet blef utaf konung Carl XII, under dess vistande i Turkiet, besluten samt bestämd uti kansliordningen af den 26 Oktober 1713. Rikskanslersembetet hade förut 1680 blifvit upphäfdt, och i stället för fyra rikskansliråd var blott en anställd, kanslipresidenten till hjelp. Nu fick hofkansleren sig ålagdt att »hafva särskildt uppseende på kanslikollegii betjente, kansli-

Digitized by Google

och antiqvitetsarkiverna samt Kongl. Maj:ts bibliotek och derunder hörande betjente». Inom riksarkivet skedde i öfrigt ingen förändring. Enligt staten för Kongl. Maj:ts kansli af 1713 bestod riksarkivets med ordinarie löner försedda tjenstemannapersonal af en sekreterare, en aktuarie, en registrator, en kanslist och en kopist. Derjemte, sedan det forna antiqvitetskollegium blifvit 1692 ombildadt, under benämning af »antiqvitetsarchivum», anslogos å 1713 årsstat löner der åt en sekreterare eller antiqvarius, tvenne assessorer, en translator i gamla språken, tvenne kanslister och en ritare.

Kansliordningarna af 1719 och 1720 upphäfde åtskilliga af de nyheter, som uti 1713 års blifvit införda. Men de båda arkiverna, till hvilka den föregående omskapelsen ej sträckt sig, förblefvo äfven nu oförändrade.

Göromålen inom riksarkivet förökades alltjemt med tillväxten af de årligen dit inkommande handlingar. De försvårades ock högst betydligen genom de förluster af äldre akter, som slottsbranden 1697 samt andra olyckshändelser förorsakat, och genom den oreda, hvari de bergade, hvilka på flera särskilda ställen måste förvaras, hade råkat. Riksarkivsekreteraren, kanslirådet v. Stjernman, som äfven var sysselsatt med att från trycket utgifva åtskilliga samlingar af allmänna handlingar samt äldre historiska verk och egna biografiska arbeten, begärde derföre 1747, att den dåvarande aktuarien, grefve Johan Gyllenborg, måtte förordnas att jemte honom och med titel af arkivsekreterare vara behjelplig att bestrida de dagliga göromål, som tillhörde denna tjenst, hvilket af kanslikollegium i underdånighet tillstyrktes och af Kongl. Maj:t i nåder bifölls. Med lika framgång förnyade han en sådan anhållan 1750, sedan grefve Gyllenborg blifvit befordrad till en lagmanstjenst, och då aktuariebeställningen efter honom skulle tillsättas.

Denna anstalt var dock icke fyllestgörande att bringa riksarkivet uti tillbörlig ordning, enär antalet af arbetare inom verket icke derjemte ökades. Kanslirådet v. Stjern-

Digitized by Google

mans bruk af de äldre handlingarna för sina utgifna författningssamlingar och egna arbeten hade ock vållat ytterligare oreda och må hända förskingring. Derom gjorde hans efterträdare, den lärde och nitfulle friherre Gustaf Ribbing, anmälan hos kanslikollegium uti ett memorial af den 6 Februari 1766, hvaruti han ock förestälde omöjligheten för riksarkivets otillräckliga personal att hålla reda på alla de oräkneliga handlingarna, spridda på flera ställen. »Öfver de senare årens rikshandlingar» — skref han — »d. ä. öfver de angelägnaste och mest efterfrågade, har arkivbetjeningen allra svårast att lemna de upplysningar, som åstundas hvar dag. Orsaken dertill ligger intet annorstädes än i det ringa antalet af betjening vid ett verk, som stundeligen växer. Antalet af de nuvarande betjente var kanske riktigt nog afpassadt efter arkivets vidd, då inrättningen först gjordes; men sedermera har handlingarnas myckenhet och i följd deraf efterfrågares myckenhet ökats tio- och tjugudubbelt, utan att betjeningen ökats i proportion, hvaraf händer, att man förnöter mesta tiden att endast gå utur det ena hvalfvet i det andra och leta upp hvad en hvar begär, och få stunder äro öfriga till förfärdigande af diarier och register, som äro så nödvändiga att vägleda uti ett haf af genomsökning.» Han begärde derför, att åtminstone på någon behaglig tid betjeningen i riksarkivet måtte förstärkas. Likväl, utan tvifvel med afseende på en anstalt, som snart derefter af riksens ständer vidtogs, yrkade han då, och ännu vidare, sedan aktuarietjensten blifvit ledig, uti ett memorial af den 28 April 1766, att om inom riksarkivet extraordinarie betjening antoges till hjelp åt den på ordinarie stat uppförda, denna redan anställda icke måtte derigenom prejudiceras. »Riksarkivet, uppfyldt af papper, skulle» — yttrade han — »snart sakna det lilla det hade qvar af ordning, och rikets invånare få vidkännas all den osäkerhet och skada, som ett förstördt arkiv kan åstadkomma, om det blefve anförtrodt i andra än vana händer; — den förra betjeningen, hvars belägenhet stänger honom merendels från all befor-

Digitized by Google

dring vid de öfriga expeditionerna i kollegium. om han nu skulle äfven stängas ifrån den ringa och sällsynta rörelsen, som yppas inom dess eget verk, blefve försatt i en bedröflig stagnation, blefve decouragerad och håglös, när den såge allt hopp om befordran vara sig betaget, och skulle nödgas antingen taga afsked eller göra sin tjenst med missnöje och efterlåtenhet; och jag bör till min säkerhet ej underlåta att undandraga mig ansvar för den skada, som rikets tjenst och det allmänna nödvändigt måste taga, om till någon af dessa beställningar vid närvarande omständigheter någon utom verket skulle tillsättas.»

Med anledning af friherre Ribbings första memorial framstälde kanslikollegium riksarkivets tillstånd och behof af ökad betjening uti ett till Kongl. Maj:t den 12 Mars 1766 afgifvet och härhos i transsumt bifogadt underdånigt betänkande, hvilket vidare blef riksens ständers sekreta utskott meddeladt. Detta maktegande utskott kunde väl icke bestrida verkligheten af de förhållanden, som kanslikollegium i underdånighet anmält; men den till ytterlighet drifna sparsamhet, som utmärkte det styrande partiet vid 1765 och 1766 årens riksdag, medgaf ej några nya anslag för den ifrågavarande allmänna angelägenheten. För att likväl synas göra något afseende derpå beslöt sekreta utskottet, sedan manufakturkontoret — en stiftelse af det motsatta partiet — hade vid nyssnämnda riksdag blifvit upphäfdt, att ibland de personer, som der varit anställda och fingo behålla sina löner, skulle så många utses till riksarkivets bringande i ordning, som till detta arbete kunde erfordras och finnas skickliga, hvarvid dock genom ett särskildt beslut rättvisligen stadgades, att till befordringar inom riksarkivet dess ordinarie betjening borde ega företräde.

Till någon verkställighet kunde den sålunda vidtagna lilla hushållningsanstalten icke utföras. Kanslikollegium infordrade väl uppgift på tjenstemännen vid det indragna manufakturkontoret; men deraf befans, att några af dem

Digitized by Google

innehaft befattningar af den vigt och det yttre anseende, att subalterna förrättningar icke skäligen kunde dem åläggas, samt att andra åter vore skickliga att föra och granska räkenskaper, men icke att med erforderlig urskilning och kunnighet ordna handlingarna i ett riksarkiv.

De berömlige män, som efter friherre Ribbing föreståt riksarkivet, hafva ock likasom han, under det de nitfullt bemödat sig att bringa detta verk i ett tillbörligt skick, tid efter annan anmält otillräckligheten af den der anstälda betjeningen. Dock blef en andre kanslisttjenst vid riksarkivet år 1810 indragen; men då fråga uppstod om någon ytterligare förminskning af dess personal, anförde uti ett memorial af den 20 Maj 1811 den dåvarande riksarkivsekreteraren, kanslirådet Carl Adlersparre, att »handlingarnas betydliga tillökning inom riksarchivum fordrade en ökad betjening, hvilken det oaktadt nu icke vore talrikare, än den var för nära 100 år tillbaka». Den nyssnämnda indragningen blef likväl icke den yttersta, som riksarkivet skulle hafva att erfara. Ibland de tjenster, hvilka detta verk år 1810 fick bibehålla, har ännu en funnits öfverflödig af de herrar komiterade, hvilka uppgjort det förslag till en ny reglering af Eders Kongl. Maj:ts kansli, som vunnit riksens ständers bifall och Eders Kongl. Maj:ts höga stadfästelse. Göromålen inom riksarkivet, hvilka för mer än tvenne sekel sedan, efter Axel Oxenstjernas omdöme, ansågos fordra, under daglig tillsyn af en rådsherre, flitigt arbete af en bland de konungens sekreterare, hvilka sedermera benämndes sekreterare af staten, samt af *fyra* honom underordnade tjenstemän, skola alltså numera, sedan en tvåhundraårig tillväxt ökat massan af detta arkivs handlingar, kunna enligt ofvannämnde herrar komiterades förmodan nöjaktigt bestridas af en riksarkivarie med blott *trenne* medhjelpare.

Till tvifvel om möjligheten häraf tvingar mig min närmare kännedom af riksarkivets beskaffenhet samt af de pligters mångfald och vigt, som dess tjenstemän åligga; så framt eljest detta verk skall äfven framgent vara något

Digitized by Google

mera än ett det Kongl. kansliets gemensamma registratorskontor. För att emottaga och på hyllor, i fall nödigt utrymme dertill funnes, uppställa inkommande akter och efter reqvisitioner utlemna dem samt att inhemta och till de offentliga bibliotekerna utdela boktryckeriernas leveranser kunde riksarkivets förminskade personal vara tillräcklig. Men så inskränkt till endast mekaniska hvardagliga förrättningar har riksarkivets bestämmelse icke af ålder varit, och den ännu gällande kansliordningen af den 23 Oktober 1809 har ifrån de föregående bibehållit föreskrifter, med hvilka en så begränsad åsigt af de göromål, som åligga detta embetsverk, ej vore förenlig.

Huru helst dessa göromål ock må betraktas, försvåras de med hvarje år genom bristen på utrymme för de ständigt växande pappersmassorna samt genom de trånga och mörka arbetsrummens otjenlighet. För två hundra år sedan erfordrades till förvaring af riksarkivets handlingar blott tvenne rum, sammanhängande med det, hvaruti deras ordnande förrättades. Nu uppfylla de icke allenast trenne, från hvarandra skilda, vidsträckta hvalflokaler under det Kongl. slottet, hvaraf tvenne äro afdelade i flera särskilda rum och det tredje, saknande större gluggar samt följaktligen alldeles mörkt, uti dubbla bottnar, utan äfven alla hyllor, som möjligen kunnat inpassas i de tvenne låga arbetsrummen och uti ett ännu lägre innanför det ena af dem. Nyligen har väl en flygelbyggnad till riksgäldskontorets hus på Riddarholmen blifvit åt riksarkivet upplåten; men aflägsenheten deraf från de fåtaliga tjenstemännens arbetsrum hindrar dess användande till annat än en depôt af sådana tryckta böcker och mindre vigtiga gamla handskrifter, som icke fordra att vara hastigt och lätt tillgängliga. Genom tid efter annan nödvändiga omflyttningar af äldre handlingar från det ena förvaringsstället till det andra hafva de med mycken möda fordom upprättade förteckningarna på dem och anvisningarna att dem uppsöka blifvit föga brukbara. Stora högar af oordnade bref och statsskrifter,

Digitized by Google

för hvilka utrymme icke funnits på de tätt anbragta hyllorna i hvalfven, ligga der på stengolfven, och många sådana handlingar, äfvensom de närmast murarna uppställda, befinnas till den grad förderfvade af fukt och mögel, att endast så mycket af dem är läsligt, som fordras för att inse värdet af det förlorade. Det största och i alla afseenden bästa af dessa hvalf är väl af ålder försedt med kakelugnar, men eldning i dem, för tillsynen hvarvid ingen särskild tjensteman nu vore att ständigt använda, kunde förorsaka en ny slottsbrand och skulle derest den icke under åtminstone åtta månader af året oafbrutet fortsattes, frambringa ånga ur murarna och sålunda ännu mera öka fuktigheten. Vid detta förhållande kan något dagligt arbete i de osunda och skumma hvalfven ej åläggas arkivets tjenstemän, om också dessas antal vore sådant, att en eller annan kunde dermed för mer än tillfälliga stunder sysselsättas.

När vid täta efterfrågningar af olikartade handlingar, de skola uppsökas i särskilda hvalf och derefter ej sällan afskrifvas, blifver för riksarkivets få tjenstemän ingen tid öfrig att egnas till ordnande af den mängd skrifter, som ännu ligga i bundtar sammanblandade, ännu mindre till förvärfvande af en någorlunda fullständig bekantskap med detta arkivs rika innehåll. Allt mer och mer måste ock den traditionella kunskapen derom försvinna. Desto mindre kunna då kansliordningens fordringar i detta afseende uppfyllas, som i sammanhang med den reglering, hvarigenom riksarkivets personal förminskades under hvad den någonsin varit, göromålen för den samma ökades genom nya och ansvarsfulla befattningar, hvilka på detta verk öfverflyttades, dels ifrån statsexpeditionerna, dels ifrån den indragna kanslibokhållaretjensten.

Att genom arbete i riksarkivet hafva inhemtat kunskap om allmänna ärendens behandling, äfven före den närvarande dagen, om anledningarna till gällande lagar och författningar, om rikets forna inre och yttre förhållanden samt om särskilda af dess institutioners upphof,

Digitized by Google

syftemål och utbildning, räknades i äldre tider dem till förtjenst, hvilka efterträfvade betydligare civila embeten.

Efter Axel Oxenstjerna är bevaradt ett dess yttrande i rådet 1636 angående rätta sättet att »upptukta och instruera ungdomen af adeln till statssaker». Han ansåg det vara nödigt, att sådana ynglingar, som skulle »civilstaten betjena», måtte, sedan de »lagt sina fundamenta vid akademien, vidare inlåtas i rikskansliet och der få sig föreskrifvet, hvad de skulle *läsa in archivo*, hvad historier och acta de skulle göra sig kunnige utaf, samt tillhållas att sjelfva extrahera och observera, hvad beslut vore gjorda å riksdagar, hvad recesser och dylikt blifvit publicerade» o. s. v. Slutligen sade han: »När de så hafva lärt detta, kunna de tagas ifrån denna *skola* och blifva assessorer i hofrätten, sekreterare i kansliet, kammarråd i kammaren.» Med denna hans åsigt öfverensstämde icke allenast föreskrifterna i 1661, 1713 och 1720 årens kansliordningar angående antagande af så kallade kanslijunkare, hvilka skulle genom arbete i arkivet bildas, under kanslikollegii tillsyn, till duglighet för civila befattningar, utan ock sedermera, allt intill den nyare tiden, mångfaldiga befordringar af riksarkivets tjenstemän, jemväl till embeten utom kansliet. Högst få voro de riksarkivsekreterare, som stannade på denna plats, ehuru då högre än nu aktad. Medan de innehade den, adlades en Israel Israëlsson Forthelius (Lagerfelt) och en Sven Åkerman (Lejonmarck), samt befordrades vidare till vice-presidentsembetet i Åbo hofrätt, hvari från den förstnämnde sändes såsom envoyé extra-ordinarie till England, och efter hemkomsten utnämndes till vicepresident i kommerskollegium. Så länge kanslikollegium egde bestånd och ansågs vara en nödig centralanstalt för att till ett organiskt helt sammanhålla alla det Kongl. kansliets särskilda afdelningar, var det ock vanligt, att till verkliga kanslirådsbeställningar, ej blott till namn deraf, fortgingo, jemte utmärkta äldre expeditionssekreterare eller framför dem, riksarkivsekreterarne, hvaraf knappt någon saknade denna belöning för trägna mödor inom ett verk,

Digitized by Google

öfver hvilket han sedermera kunde närmast hålla den tillsyn, som kollegium ålåg. Äfven ifrån de lägre ordinarie tjensterna i riksarkivet vunno skickliga män befordran till fördelaktigare inom kansliet, hvarifrån de gradvis uppstego till högre embeten, några till de högsta i staten. Såsom exempel derpå må jag underdånigst anföra, att riksarkivet egt bland sina forna kopister, kanslister och registratorer tvenne sedermera vordne högsta chefer för Eders Kongl. Maj:ts kansli, friherre von Ehrenheim och grefve von Engeström, samt äfven statsrådet, en af rikets herrar grefve Lagerbring. En sådan befordringsordning, främjande rörelse inom detta verk, uppmuntrade unga män att der söka inträde och göra sig för kunnighet och flit bemärkta. Men denna uppmuntran hafva riksarkivets tjenstemän saknat under de sist förflutna 40 eller 50 åren, då, så vidt mig är bekant, ingen enda af dem blifvit utom verket befordrad, och inom det fortkomsten varit särdeles trög, äfven derföre att detta isolerade embetsverk, som utgjort för dem en sluten bana, dock icke varit stängdt för en främmande förtjenst, hvilken der successift intagit de tvenne främsta beställningarna. I följd häraf och af tvenne tjensters indragning har händt, att i en tid, då statsexpeditionerna uti Eders Kongl. Maj:ts kansli blifvit öfverhopade af extraordinarier, hafva sådana högst sällan sökt inträde i riksarkivet, hvarest likväl tillfällen till sysselsättning icke fattas. Ibland de få, som börjat der tjenstgöra, har blott en fortfarit dermed ifrån 1833 intill närvarande stund.

De förhållanden, hvilka jag funnit mig pligtig att för Eders Kongl. Maj:t i ohöljd sanning underdånigst framställa, synas mig icke berättiga till någon väntan, att riksarkivets nuvarande skick må befinnas sådant, som det kunnat och bort vara, om ett tillräckligt antal af mera uppmuntrade tjenstemän egt för det erforderliga arbetet och för de ständigt tillväxande handlingarnas tjenliga förvaring nog rymliga och beqvämliga lokaler. Jag bör likväl intyga, att det är vida bättre, än jag förmodat, innan jag kommit i tillfälle att taga en närmare kännedom deraf.

Digitized by Google

Men samma kännedom ålägger mig ock att i underdånighet anmäla behöfligheten af snara och verksamma anstalter, för att åt kommande åldrar rädda och till användbarhet ordna den rikedom af immateriella dyrbarheter, som de framfarna nedlagt i denna de svenska häfdernas skattkammare, hvilken derjemte förvarar bevis och garantier för enskilda medborgares rättsanspråk, samt derigenom måste ega ett högt värde också för de nyttans beräknare, som föga bekymra sig om vården af Sveriges ärofulla minnen.

Jemte allt annat, som en ändamålsenlig inrättning af riksarkivet skulle nu fordra, vore ett ökadt antal af tjenstemän vid detta embetsverk samt i följd deraf en ökad summa af löner. Men ehuru måttlig den kunde blifva, särdeles i förhållande till andra statsutgifter, torde någon tillgång dertill icke finnas, innan riksens ständer, vid en kommande riksdag, beviljat den. Om nödvändigheten deraf skola de, såsom jag bör hoppas, låta sig öfvertygas, i fall den blifver dem fullständigt föreställd, och underrättelser tillika meddelas dem om forna svenska statsanslag för sådana behof som det ifrågavarande, samt om de kostnader, hvilka i andra konstitutionella stater användas för att göra offentliga arkivers skatter kända och fruktbärande.

I det förra afseendet torde den stat för Kongl. kansliet, som år 1713 bestämdes, vara så mycket tjenligare att ställas i jemförelse med den nuvarande, som den förra uppgjordes under en ytterligen svår rikets förlägenhet, den senare deremot under lyckliga allmänna förhållanden. Icke allenast anordnade den förra åt riksarkivet flera tjenster än den senare, utan den bibehöll ock för svenska häfdforskningen det år 1666 grundlagda antiqvitetsarkivet. Detta upplöstes år 1786, vid stiftelsen af Kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitetsakademien, som dock icke kunde i alla delar ersätta det indragna embetsverket, bland hvars åligganden några hade förut blifvit öfverflyttade på riksarkivet, andra på Kongl. biblio-

Digitized by Google

teket. För antiqvitetsarkivet allena var i 1713 års kanslistat beräknad en nära dubbelt talrikare tjenstemannapersonal än riksarkivets nuvarande. De nidska ständerna vid 1765 och 1766 årens riksdagar beslöto väl indragning af trenne tjenster vid ofta nämnda antiqvitetsarkiv, men uppförde dock de bibehållna fyra till lika löner med motsvarande inom kansliets öfriga afdelningar, och sålunda sekreterarens eller riksantiqvariens till samma belopp som expeditionssekreterares och sekreterarens i riksarkivet; hvaremot den förstnämnde tjenstemannen nu icke åtnjuter en tredjedel af löneanslaget åt hvardera af de sistnämnde. Oaktadt det Kongl. bibliotekets ansenliga tillväxt, sedan år 1713, eller under ett och ett fjerdedels århundrade, är det för göromålens bestridande der nu medgifna antalet af tjenstemän icke förökadt utöfver hvad då bestämdes. Men den då fastställda staten upptog en sekreterare med lika lön som riksarkivets, en underbibliotekarie med hälften af nyssnämnda lönebelopp, och en kanslist; hvaremot numera, sedan vice-bibliotekarie-tjensten år 1810 indrogs, bibliotekarien biträdes endast af tvenne amanuenser, hvilka vid den sista regleringen af Eders Kongl. Maj:ts kanslistat blifvit nedsatta under deras förra lönegrader, den ena till lika lön med kanslister, den andra med kopister i statsexpeditionerna. Rikshistoriegrafbeställningen, hvartill under tvenne sekel utmärkta häfdforskare och namnkunniga författare i en oafbruten följd alltid blifvit valda, ansågs, medan ännu en Hallenbergs, Wildes, Dalins, von Celses och Schönbergs efterträdare innehade den, vara öfverflödig och dömdes till indragning vid hans afgång.

Genom dessa besparingsanstalter, som i förhållande till det hela af statsutgifterna torde med skäl kunna kallas ringa, och genom upplösningen af kanslikollegium, till hvars rådsplatser lärdom, förenad med embetsmanna-erfarenhet, förde, saknas numera inom Eders Kongl. Maj:ts kansli nästan alla dessa litterära beställningar, dem män med grundliga historiska kunskaper i forna tider hade

Digitized by Google

att eftersträfva, och hvarom täflingarna underhöllo sådana kunskaper samt lifvade nitet att förvärfva dem. Inom hufvudstaden, der de ojemförligen rikaste arkiver finnas, ansågs då häfdforskningen förnämligast böra fästas. Numera är sannolikt, att den der kommer att aftyna och slutligen alldeles dö ut, så framt icke medel beviljas till återställande af de indragna tjenster, hvilka varit egnade åt vårdare af fäderneslandets minnen. Då lärare i historien vid universiteterna och gymnasierna sällan kunna vinna någon ledighet från sina embetsbefattningar, och hvarken de eller andra, vanligen medellösa, lärdomsidkare hafva råd att på egen bekostnad länge vistas i hufvudstaden, så är det icke att vänta, att häfdforskare, som ej äro der bosatta, skola genomsöka dervarande arkiver. I Stockholm åter upptagas med få undantag de litterära verksamheterna af lättare och mera lönande sysselsättningar än den att framleta och granska åldriga handlingar samt ur sådana källor mödosamt upphemta och med oveld framställa historisk sanning, föga gynnad af den större läsande allmänhetens smak.

Följderna af de ifrågavarande indragningarna har Eders Kongl. Maj:t, hvars höga uppmärksamhet de säkerligen icke undfallit, sökt nådigst afhjelpa medelst anslag på den knappa statstiteln för extrautgifter, af arvoden åt en och annan utmärkt historisk författare. Genom denna Eders Kongl. Maj:ts ädla och visa omsorg har ock den svenska häfdforskningen hittills kunnat hållas vid lif. Men för dess fortvarelse och vidare utbildning blifva, efter mitt omdöme, sådana tillfälliga uppmuntringsmedel icke fyllestgörande, utan fordras, att der, hvarest de ymnigaste tillgångarna på historiska handlingar finnas, uppsökandet och bruket af dem göres till föremål för särskilda stadiga tjenster samt täflingsbanor sålunda öppnas för de män, hvilka framgent vilja i en bestämd riktning af sin skarpsinnighet och flit eftersträfva dessa beställningar.

Hos andra europeiska nationer, särdeles hos dem, som genom sina ombud deltaga i statsutgifternas bestämmande,

Digitized by Google

har i närvarande tid omsorgen att göra offentliga arkivers skatter fruktbara varit ganska verksam samt främjad genom rikliga anslag af allmänna medel. Sålunda har engelska parlamentet beviljat ansenliga summor för utgifningen af *Public Records*, hvaraf mera än 70 volumer in folio redan för tvenne år sedan blifvit skänkta till det härvarande Kongl. biblioteket och till det akademiska i Upsala. I Frankrike anslogo de lagstiftande kamrarna, efter en framställning af den dåvarande ministern för offentliga undervisningen herr Guizot, 120,000 francs på 1835 års budget för att uti arkiverna, ej endast i Paris utan äfven i provinserna, uppsöka historiska handlingar och göra dem genom tryck allmänt kända. Denna fortgående anstalt, hvilken omfattar alla grenar af Frankrikes historia, så väl den politiska som vetenskapers och konsters, har, under ledning af tvenne särskilda komitéer, blifvit utförd med den drift, att nyligen 11 volumer af sådana handlingar, redigerade utaf utmärkta litteratörer ibland ett stort antal af medarbetare, nyligen hitkommit såsom skänk till Kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitetsakademien.

I den berättelse härom till konungen, som ministern Guizot afgaf den 2 December 1835, anförde han, att då Frankrikes häfder sålunda framstode i ett rikare ljus, en ny bana äfven blifvit öppnad för de verksamma och flitiga män, som vilja egna sig åt ett allvarligt studium af fäderneslandets häfder, — ett studium, tillade han, hvilket ej allenast eger för dess idkare hänförande behag, utan ock tjenar att upplyfta nationens anda och sedlighet.

De förnämsta historiska arbeten, hvilka nyligast utkommit i Tyskland och Frankrike, ådagalägga deras författares ifriga forskningar i arkiver. Äfven det svenska riksarkivet har i sådant afseende blifvit anlitadt under de sist förflutna åren af en och annan kunnig och arbetsam utländing, men ännu mera, såsom väntas bort, af svenska häfdatecknare, så vidt de kunnat göra sig dertill lediga från embetsgöromål, mestadels utom hufvudstaden, samt mäktat att på egen bekostnad uppehålla sig härstä-

Digitized by Google

des. Oräkneligt många bland de vigtiga urkunder, som uti detta arkiv förvaras, äro dock ännu obegagnade, och äfven de, som finnas i tryckta samlingar utgifna, fordra att närmare granskas. Funnes för alla sådana handlingar af högre värde en lokal, som gjorde dem lätt tillgängliga, och vore de bragta i en väl anlagd ordning, så skulle de mana män med snille och skarpsinnighet till nya undersökningar, hvilka ofelbart komme dels att rätta hittills uppfattade föreställningar om händelser och personer, om utvecklingen af Sveriges statsförfattning, om dess ännu bestående lagars och inrättningars upphof, utbildning och betydelse o. s. v., dels bekräfta och till fullständig kännedom utvidga de anade. Många ännu okända förhållanden af allmän europeisk betydlighet skulle ock säkerligen förhöja Sveriges anseende, om dess ministrars berättelser från främmande riken samt dess hemmavarande statsmäns rådslag och betänkanden kunde upphemtas i dagen ur de skumma hvalf, der de nu ligga höljda af mångårigt dam.

Skall riksarkivet framdeles kunna bättre än nu svara mot sin bestämmelse, anser jag nödigt, att arbetet der fördelas på åtminstone tvenne, under en gemensam styresman förenade, departementer, hvaraf det ena borde hafva att uppsöka, ordna och sorgfälligt vårda vigtigare historiska handlingar, det andra att vid anfordran betjena embetsmän och enskilda personer med upplysningar ur de för sådant ändamål i detta embetsverk samlade handlingar rörande afgjorda juridiska och administrativa mål samt att hålla reda på dessa. Ännu flera afdelningar förete riksarkiverna annorstädes. Det franska, med ett stort palats till lokal, är fördeladt i ett sekretariat och fem sektioner under styrelse af en Garde général des Archives du Royaume. Dess rikedom på handlingar, förvarade efter uppgift af den nuvarande föreståndaren för la Section historique, herr Michelet, uti omkring 150,000 cartons, öfverstiger säkerligen icke det svenska riksarkivets i något förhållande, som svarar mot de särskilda vid hvartdera tjenstförrättande personalernas; men huru stor öfvervigten af

Digitized by Google

Frankrikes Trésor des Chartes än må i räknetal vara öfver Sveriges, synes dock denna senare stat, hvars betydligaste angelägenheter under mer än 300 år varit föremål för öfverläggningar och beslut af nationens ombud, och hvars yttre verksamhet flerfaldigt ingripit i Europas allmänna förhållanden, icke böra sakna en historisk afdelning inom det verk, som förvarar dess rikshandlingar.

Då likväl de medel, som skulle fordras för en fullständigare organisation af detta riksarkiv än den närvarande, ännu icke torde vara att tillgå, vågar jag endast till Eders Kongl. Maj:ts nådigaste bifall i underdånighet anmäla, huru jag tror, att den samma i någon mån kunde förberedas genom ett derhän riktadt användande af riksarkivarielönen, så länge den speciella styrelsen af riksarkivet förblifver mig i nåder anförtrodd, och jag till bestridande deraf eger nödig förmåga.

Efter den plan, jag uppgjort för en provisorisk inrättning af verket, skulle under mitt inseende den nuvarande aktuarien, herr protokollssekreteraren Forsslund, med biträde af de tvenne ordinarie amanuenserna, ega att besörja om de dagliga göromål, som åligga riksarkivet i den egentligare egenskapen af embetsverk. Bemälde aktuarie har under 30 år varit i riksarkivet ständigt tjenstgörande, samt, på grund af framlidna riksarkivsekreterarnes Adlersparres och Sundels vitsord om flit och skicklighet, redan för 15 år sedan blifvit af Kongl. kanslistyrelsen i underdånighet uppförd å förslag till den tjenst, han nu innehafver, men hvartill en sökande utom verket då i nåder befordrades. Med så länglig erfarenhet af berörda embetsgöromål är han, efter mitt omdöme, tjenlig att förestå den afdelning, hvilken förnämligast borde hafva att dem bestrida, och då han således, derest min plan vinner Eders Kongl. Maj:ts nådiga bifall, komme att, i likhet med hvad under framlidne riksarkivsekreteraren kanslirådet v. Stjernmans tid varit de dåvarande aktuarierna uppdraget, förrätta en del af riksarkivariens åligganden, vågar jag underdånigst hemställa, om icke Eders Kongl. Maj:t täcktes hugna

Digitized by Google

honom med nådig fullmakt att vara expeditionssekreterare i Eders Kongl. Maj:ts kansli, dock utan annan eller bestämd löneförhöjning än tills vidare 200 riksdaler banko årligen af den besparda riksarkivarielönen.

För att bilda under min närmare ledning och medverkan en historisk afdelning inom riksarkivet finner jag nödigt, att en dertill duglig man användes med ett årligt arvode af 600 riksdaler banko, och för denna befattning skattar jag mig lycklig att kunna anlita den af Eders Kongl. Maj:t nyligen i nåder utnämnde riksantiqvarien magister Hildebrand, hvilken under 5 år oafbrutet tjenstgjort i riksarkivet såsom extraordinarie amanuens samt dervid ådagalagt utmärkt nit, arbetsamhet och skicklighet.

Sedan vid den sista regleringen af tjensterna inom Eders Kongl. Maj:ts kansli en sådan blifvit uti riksarkivet indragen, har sekreteraren Ingelman förlorat den kopistbeställning derstädes med åtföljande lön, hvartill han, efter att förut i flera år hafva såsom extraordinarie kanslist der tjenstgort, blifvit förordnad. Till någon ersättning för denna förlust anser jag honom, hvilken äfven sedermera fortfarit att biträda vid göromålen i riksarkivet, böra erhålla af den besparda riksarkivarielönen 300 riksdaler banko årligen, emot förbindelse att dagligen förrätta det arbete, som inom den ena eller andra afdelningen af verket kan af honom äskas.

Om Eders Kongl. Maj:t täckes i nåder gilla dessa bestämda dispositioner af riksarkivarielönen, skulle deraf ännu återstå 700 riksdaler banko, hvilka jag önskade att emot särskild årlig redovisning få använda till lämpliga tillfälliga arvoden, dels för verkställda mödosammare och svårare arbeten, dels till understöd och uppmuntran åt dem, hvilka kunde vilja såsom extraordinarier ingå i riksarkivet och der genom flit och skicklighet gjorde sig till sådana arvoden förtjenta. Att sålunda kunna bereda detta verk äfven framtida tillgång på dugliga tjenstemän, som stadigt egna sig åt det samma, är en önskan, om hvars uppfyllelse jag ännu icke må alldeles misströsta, ehuru

Digitized by Google

jag redan erfarit, att kunniga och arbetsamma unga män finna betänkligt att inträda på en bana, der utsigterna till fortkomst äro så föga lofvande som i riksarkivet, så länge icke, genom en ändamålsenlig inrättning af detta verk, det nuvarande antalet af beställningar der ökas, åtminstone till likhet med det, som forna stater bestämma.

Med djupaste vördnad, trohet och nit framhärdar.

Stormäktigste Allernådigste Konung,

Eders Kongl. Maj:ts

underdånigste, tropligtigste tjenare och undersåte

HANS JÄRTA.

Stockholm den 20 Oktober 1837.

Digitized by Google

VETENSKAPLIGA AFHANDLINGAR.

Digitized by Google

Digitized by Google

FÖRSÖK ATT FRAMSTÄLLA

SVENSKA LAGFARENHETENS UTBILDNING

IFRÅN KONUNG GUSTAF I:S ANTRÄDE TILL REGERINGEN INTILL SLUTET AF SJUTTONDE ÅRHUNDRADET.

FÖRSTA AFDELNINGEN, INTILL KONUNG GUSTAF II ADOLFS REGERINGSTID.

Af Kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitetsakademien med stora priset belönt år 1832.

»Transporter dans des siècles reculés toutes les idées du siècle où l'on vit, c'est des sources de l'erreur celle qui est la plus féconde.»
Montesquieu, Esprit des lois, L. 30:me, Ch. 14.

Kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitetsakademien har till ämne för täflingar om sitt historiska pris senast uppgifvit: »En afhandling i Sveriges kyrko-, vetenskaps- eller konsthistoria, ifrån Gustaf I:s anträde till regeringen, intill slutet af sjuttonde seklet.» Med anledning häraf öfverlemnas till Kongl. akademiens bedömande ett försök att framställa lagfarenhetens utbildning i Sverige inom första delen af den tiderymd, som Kongl. akademien bestämt.

De tvenne århundraden, dem min undersökning, sådan jag hoppas att kunna den vidare fortsätta, har att omfatta, utgjorde för de flesta europeiska folk en tid af öfvergång ifrån nationlighetens slutna tillstånd till verldsborgerlighetens vidöppna. Denna öfvergång liknade ynglingens, då han, bestämd att verka i samhället, der inträder utur fädernehuset. Ännu några år tillhör han dem båda. Han deltager i det allmänna sträfvandet att mångfaldiga sina njutningar,

Digitized by Google

hans förstånd äflas att utvidga sina begrepp och att ordna dem till vishetsbyggnader. Men ännu, så ofta han kan göra sig ledig från verldsbestyren, återvänder han med glädje till det enfaldens och redlighetens hem, der han uppväxte; ännu vördar han sin faders olärda vett: ännu klappar hans hjerta vid den fromma moderns bön och välsignelser. Ett sådant ynglingalif var det svenska folkets ifrån Gustaf I:s regering, då dess frigjorda styrka började att ingripa i Europas angelägenheter, intill Carl XII:s död, som plötsligen afbröt hennes sista öfverdåd. Kraften var orolig, stundom vild, gerna utsväfvande; men den hejdades af ett stadigt sinnelag, som vördade Guds bud och aktade fädrens lagar. Det allt mer utbildade förståndet efterforskade dessa lagars ursprung och framställde deras sammanhang, jemförde dem med andra folkslags, mildrade dem, der det fans skäligt och rådligt, samt tillökade, bättrade och förklarade dem efter de behof, som nya samhällsförhållanden skapat. Men det våldförde ej deras ålderdomshelgd, bröt ej undan deras grunder. Den *rättsvetenskap*, hvilken under loppet af det sjuttonde seklet uppstod äfven i vårt fädernesland, antog här såsom annorstädes romersk form och ofta romerskt språk, men förblef dock till sitt väsende och i sin tillämpning *gammal svensk rättsförfarenhet.*

För att kunna omständligen ådagalägga detta förhållande vore nödigt att noggrant utreda den svenska rättsförfattningens äldsta skick samt dess utveckling intill den ifrågavarande tiden. Men dertill skulle fordras — hvad jag saknar — både läglighet och förmåga att författa en fullständig laghistorisk bok. Då jag endast velat försöka en afhandling, må jag inskränka mig inom gränserna för en sådan och såsom inledning dertill blott gifva en allmän öfversigt af den svenska rättens ursprungliga beskaffenhet samt af de betydligare förändringar, som den samma undergått före konung Gustaf I:s anträde till regeringen.

Alla aflägsnare föremål för den historiska betraktelsen förete sig i en dunkel obestämdhet; så äfven det svenska

Digitized by Google

folkets första rättsförhållanden. Rotfästade i dess gemensamma medvetande af sina naturnödvändiga samhällsvilkor, hade de länge utgrenat sig i dess sedvanor, innan de aftecknades åt efterkommande slägten på pergament. Ehuru den tid, då våra förfäder börjat att känna och öfva skrifkonsten, icke torde kunna med säkerhet bestämmas, synas dock flera omständigheter bevisa, att det vidsträcktare bruket af denna konst, äfvensom medlen dertill, sent blifvit dem bekanta. I annat fall skulle väl något enda vedermäle deraf, äldre än de hittills funna pergamentsbref af svenska män, hafva varit bevaradt ännu för två hundrade år sedan, då häfdforskare, öfvernitiska att på forntidslemningar upphöja svears och göters ära, letade med skattgräfvarens girighet efter sådana gamla skrifter. Runors inhuggning i sten samt ristning i trä må hafva en längre eller kortare tid föregått skrifvandet på pergament; men detta mödosamma och oviga sätt att i språktecken öfverlemna några minnesord åt efterverlden har hvarken behöft användas eller troligen blifvit använd för att vårda en rättskunskap, som lefde i hvarje sinne och under en ständig offentlig tillämpning deraf öfverflyttades ifrån slägte till slägte. Också hafva inga af dessa fornsvenska eller forngötiska lagtaflor af trä, hvilkas tillvarelse man genom en alltför sinlig och tillika alltför inskränkt uttydning af ordet *balk* blifvit förledd att antaga[1], någonsin bevisligen

[1] *Balk* betyder enligt Ihre, i dess *glossarium*, icke blott bjelke utan äfven gärdesgård samt jemväl skilnadsryggen emellan fårorna i en åker. Uti Ostersens *Glossarium Juridico-Danicum* säges vid ordet *Balk*, att det har åtskilliga bemärkelser både i lagarna och i allmänt tal; »dog naar det ret proprie ansees, da betyder det forskiel, skilsmisse eller skillerum paa nogen deel eller anpart. som bör særlige at være kiendt oc adskildt fra noget andet, ihvad det oc være kand.» I den gamla norska Gulatingslagen kallades det *balke-brot*, när man nedbröt en gärdesgård intill eller öfver 10 famnars längd. I ett glossarium, som är bifogadt den år 1829 utgifna isländska lagen Grågås, tydes *Balker* med »Sectio (hodie sepimentum).» Äfven i engelska språket har ordet *Balk* den dubbla betydelsen af bjelke och af oplöjd jordrygg emellan åkerfåror; se Johnsons, Serenii m. fl. lexica. Herrar doktorer Schlyter och Collin, i gloss. till

Digitized by Google

varit synliga. Väl blef den utur ett notarialbetyg af 1374 hemtade underrättelsen, att en lagbok för Helsingland då förvarades, *med jernkedjor bunden (ligatus catenis ferreis)*, uti Selångers kyrka, så förklarad, att denna lag skulle hafva varit ristad i träskifvor, hvilka fordrat att på sådant sätt sammanhållas; men Jacob Wilde och Olof Rabenius vederlade den gissade förklaringen med en ovedersäglig anmärkning, att ifrågavarande *liber legum* (så nämnes den uttryckligen i betyget) blifvit, för att icke borttagas, fästad vid förvaringsrummet, efter ett då allmänt bruk, hvarom många gamla böcker med vidhängande jernkedjor uti de större biblioteken ännu vittna[1].

Äfven sedan skrifkonsten, i egentligare mening fattad, blifvit införd uti Svea och Göta land, sannolikt af de främmande kristna lärare, som der omsider kunde qvarstanna, torde de allmänna rättsvanornas uppteckning icke hafva varit en angelägenhet, hvarmed de få skrifkunnige genast sysselsatte sig. Utan tvifvel skref man då, likasom nu och i alla tider, blott för dem, som *kunde* läsa. Och hvilka voro de? Visserligen icke allmänheten af folket, utan endast några mera bildade deribland. Med ringa färdighet i konsten skref man väl då icke annat, än hvad dessa förnämligast *behöfde* läsa. Och hvad månde det vara? Förmodligen den nya religionens hufvudsatser och ritual; men icke de, såsom jag förut anmärkt, nogsamt bekanta, ännu enkla rättsbuden, hvilka folket, vandt och förpligtadt att öfvervara tingen, der inhemtade, och dess vise ännu ej hade nödigt att ur skrifter sig lära[2].

Vestg.-l., förklara, att *Balk* betyder egentligen bjelke, men äfven »något sammanhängande, fortsatt, i allmänhet».

[1] Jac. Wilde: *Sveriges beskrifna lagars grund, art och upprinnelse*, sid. 52. Ol. Rabenius: *De fatis litteraturæ juridicæ in Suecia*, p. 94 o. 95. Af detta vigtiga arbete voro blott 112 sidor in qvarto tryckta 1772 i Stockholm, då författarens död afbröt det. Någon fortsättning deraf i handskrift lärer ej hafva funnits.

[2] »Deras lefvande lagbok var alla fria männers minne», säger prof Geijer; afhandl. *Om feodalism och republikanism*, i *Svea*, 1 häft. När rättsförhållandena blifvit mera utbildade och flerfaldiga, behöfde lagmännen

Digitized by Google

Med synnerlig benägenhet att intvinga en äldre tids förhållanden i en yngre tids begrepp har man tänkt sig de första i historien framskymtande företeelserna af någon samhällsordning såsom tillfälliga skapelser af vissa namngifna personer; för sålunda *stiftad* lag ansett hvarje mer eller mindre ofullständig uppteckning af den rätt, hvilken hos ett folk utbildat sig under århundraden tillika med dess hela lifskraft. Så har man äfven, förvandlande verkan till orsak, velat göra det svenska folkets ursprungliga rättsorganism till ett alster af de lagar, i hvilka den, efter att hafva hunnit till en viss utveckling, uppenbarat sig på ett nytt sätt. Lockes lära om de i staten verkande maktternas öfverenskomna söndring och fördelning har man lagt till gemensam grund för stridiga gissningar om dessa lagars tillkomst. Efter olika, af sin egen tids händelser bestämda, meningar och önskningar har man sammansatt dermed enliga föreställningar om en noga afvägd svensk statsförfattning redan under sagoåldern samt afgjort, än att konungen, än att folkets ombud, lagmännen, än att hela folket varit i uteslutande besittning af det lagstiftande väldet, än åter att de haft det sig emellan skiftadt uti motsatta, skarpt begränsade rättigheter att framställa lagförslag och att dem antaga. Man har ej besinnat, att i deras barndom folken icke voro mäktiga af den klyftighet, som urskiljer och åt särskilda myndigheter utlottar de offentliga befattningarna i våra konstitutionella samhällen; att inom de första förbunden af familjer, likasom ännu inom dessa, medlemmarnas inbördes förhållanden bestämdes af den menskliga naturens ovilkorliga drifter samt af omärkligen uppkomna, efter de gemensamma behofven småningom

sjelfva skriftliga anteckningar af tid efter annan antagna grunder för domsluten, och detta var tvifvelsutan den första anledningen dertill, att våra lagar blefvo skriftligen författade. I öfrigt må anmärkas, att sedan skrifkonsten blifvit, om jag så må säga, potentierad till tryckerikonst, dröjde det dock hos oss ganska länge, innan man använde detta nya medel att utbreda kännedomen af de gamla lagar, som lefde i nationalmedvetandet. Ännu i våra dagar finner man hos Sveriges allmoge en icke ringa traditionell lagkunskap.

Digitized by Google

utvidgade lefnadsvanor, men icke efter ett eller annat system af rättsregler, som någon enda eller några få eller alla företagit sig å viss tid att uttänka, granska och fastställa[1].

Sedan man affallit ifrån den Rudbeckska trosläran, att Noaks sonson Magog skall hafva utrustat våra stamfäder med lagtaflor; sedan man vidare upphört att förlita sig på sannfärdigheten af den utaf Lundius kungjorda gamla handskrift, enligt hvilken en frigifven Pythagoras' träl af götisk börd, benämnd Zamolxis, skall ur en jordkula, der han tre år igenom suttit och studerat, hafva framkommit med Sveriges lag fullfärdig; sedan man äfven börjat att betvifla Odens *skriftliga* lagstiftning, sådan Wilde och Dalin den antagit; så har man allmännast återgått till Stjernhööks varsamma mening, att Uplandslagmannen Viger, med tillnamnet Spa eller den vise, samt Vestgötalagmannen Lumber varit de förste, som i skrift uppfattat den dittills endast uti plägseder vårdade och fortlefvande rätten[2]. Men äfven emot denna mening hafva af Olof Ra-

[1] Läsaren behagade anmärka, att här talas om folkens *äldsta* rättsförhållanden. Då dessa vid ett något högre samhällsskick börjat att blifva mera invecklade, har visserligen enskilda personers, särdeles domares, vishet kunnat verka att ordna och närmare bestämma dem, samt äfven mer eller mindre förändra de gamla rättliga sedvanorna; men sådan åtgärd har icke varit *lagstiftning*, efter de nyaste begreppen derom, och de vise, som dermed befattat sig, hafva ej nödvändigt innehaft någon dem uppdragen myndighet *ad hoc* i samhället. Dock synes det vara gifvet, att det fria svenska folkets samtycke erfordrats till betydligare förklaringar och modifikationer af dess ursprungliga rättsförfattning. Der historien företer hastiga och totala rättsskapelser ibland folkslag, som ännu icke uppnått någon filosofisk odling, visa de sig alltid såsom verkningar af krigiska eröfrares underkufvande eller af religionsstiftares hänförande välden.

[2] På ett mindre bestämdt sätt hade, före Stjernhöök, Loccenius yttrat samma mening i dess *Antiquitates Sueo-Gothicæ*, kap. 2. Stjernhööks utveckling deraf läses i hans vidtfräjdade arbete: *De jure Suconum & Gothorum vetusto*, p. 8 & 9. — Det bör anmärkas, att han, i likhet med Ericus Olai, Olaus Petri, Messenius, Verelius m. fl., antagit, att Ingjald Illrådas regering, under hvilken Viger skall hafva samlat sina så kallade flockar, inträffat i 9:de och icke, såsom sedermera blifvit beräknadt, i 7:de

Digitized by Google

benius blifvit framställda betänkligheter, hvilka förtjena åtminstone att noga och oveldigt pröfvas, innan de, såsom det nu vanligen sker, förkastas[1].

Om också det varit möjligt för Viger och Lumber att skrifva några rättsböcker eller att i trästycken inskära hela lagverk, och om tron, att de verkligen skrifvit eller ristat sådana, vore styrkt med ovedersägligare bevis än de tvetydiga orden derom, som förekomma uti företalet till Uplandslagen samt i den vid Vestgötalagen fogade lagmanslängden, hvilka båda handlingar äro öfver sex hundra år yngre, än då den förre, och fyra hundra, än då den senare af nämnda föregifna lagstiftare numera förmodas hafva lefvat; så hafva väl deras, sedan urminnes tid förtappade, så kallade lagar icke varit annat än tillfälliga uppteckningar af rättliga fornseder, må hända ökade med några ordningsbud, som de kunnat bringa folket att godkänna. Mera nödiga, äfvensom lättare, blefvo sådana uppteckningar, sedan skrifkunniga klerker hunnit utbreda och stadga den kristna läran samt införa i folkets af ålder öfliga rätt nya tillsatser af den kanoniska. Men säkerligen dröjde det dock länge, innan fullständigare lagböcker blefvo författade och af myndigheterna i samhället bekräftade.

århundradet e. Kr. f. Ifrån berörda förmodade lagsamling och till Uplandslagens fastställelse af konung Birger, 1296, hade, efter hans föreställning, blott något öfver 400 år förflutit. — Dr Schlyter har nyligen upplyst, att den uti företalet till Upl.-l. redan i Buræi upplaga deraf inflickade parentesen, att Viger Spa varit utsänd af konung Ingjald, säkerligen icke funnits i någon gammal handskrift. *Upl.-lagen* utgifven af Schlyter, företalet s. LXI.

[1] Rabenius, i det förut anförda ofulländade arbetet, söker visa, att skrifven rätt icke funnits i Sverige före Erik den heliges tid eller medlet af 12:te seklet. Viger anser han hafva endast efterforskat, ordnat och i muntlig tradition åt Uplandslagmännen bevarat de gamla rättsvanorna. Under yttrande, att man må »åsidosätta det smickrande i nya meningar», har Burman, uti dess af Kongl. vitterh.-, hist.- och antiqv.-akademien belönade och i flere delar lärorika afhandling om *Provinslagarnas ålder m. m.*, ogillat Rabenii sats, dock utan att till nog fullständig pröfning upptaga de skäl, hvarpå den sig grundar. I öfrigt var Rabenii mening icke så nyhetsdjerf, som, i förhållande till samtida begrepp, Stjernhööks hade varit.

Digitized by Google

Då påfven Innocentius III i en bulla af år 1206 omtalade det af konung Sverker honom tillkännagifna bruket i Sverige, att den gällande rätten årligen förkunnades folket. kallade han denna rätt *legem consuetudinis* samt ifrade så väl mot de *consuetudines*, efter hvilka ingen skulle kunna utan sina arfvingars samtycke bortgifva genom testamente åt kyrkor något af sin egendom, som ock mot den *abominatio hujus legis sive consuetudo perversa*, som droge de andlige under verldslig domstol[1]. För säkert kan det ingalunda antagas, att de förkunnade rättsbuden varit uppfattade i skrift och icke blott uti minnet bevarade; men äfven i sådant fall synes påfven ej hafva ansett dem ega kraften af fastställd lag[2]. Annat än enskild uppteckning

[1] *Diplomatarium Suecanum*, vol. I. N. 131. Konung Sverker, hvilken synes hafva påkallat denna bulla, hade dock redan sex år förut, år 1200. uti ett gåfvobref på hemmanet Sundby å Munsön till Gamla Upsala kyrka tillagt ett allmänt förordnande, så lydande: »Statuimus quoque et perpetua lege tenendum firmavimus, ut clerici divino cultui mancipati pro criminibus sibi objectis vel delictis, quoque modo commissis, numquam in futurum ad laicale pertrahantur judicium; sed de causis suis episcopis & prelatis respondeant», hvarjemte han befriade de andlige från all skatt till konungen af sina gods och gårdar. Ibm. N. 115. Om det då funnits någon skrifven och bekräftad lag, hvaremot konung Sverkers tillfälliga förordnande varit stridande, så skulle detta hafva varit antingen ett uppenbart ingrepp deruti eller ock en af folket gillad förändring deraf. Det förra, såsom alltför öfverdådigt, har man svårt att utan något bevis förmoda; det senare åter vore oförenligt med påfvens klagan. Hade också med *consuetudo* varit af påfven menad: i skrift upptecknad landssed (*jus scriptum more statutum*), så innebär dock icke denna bemärkelse af ordet egenskapen af skrifven och fastställd *lagbok*. Jfr Du Cange *Gloss. ad Script. Med. & inf. Latinitatis, h. v.*

[2] Det åldriga talesättet *beskrefven lag* vittnar, att lag ursprungligen betydt den icke skrifna sedvanliga rätten. Ännu i dag kallas ock denna uti England *Common-Law*, i motsats af *Statute-Law*. Otvifvelaktigt är, att konsten att skrifva på pergament öfvades tidigare och allmännare af isländare än af svenskar. Men ehuru redan år 928 de af Ulfliot samlade rättsbud för Island blifvit af folket vid ett allmänt möte gillade, och ehuru derefter den gällande rätten årligen af lagmännen förkunnades på alltinget, blef den dock icke i skrift uppfattad förr än år 1118. Härom må läsas den lärde juris professorns vid Köpenhamns universitet, konferensrådet J. F. G. Schlegels *Commentatio Historica & Critica*, framför den utaf kom-

Digitized by Google

af rättsliga sedvanor och godkända domslut var sannolikt icke den Vestgötalag, hvilken i dess äldsta, nu kända skick, ej kan vara författad tidigare än i början af 13:de århundradet. Uti de tvenne codices deraf, som herrar doktorer Collin och Schlyter med den sorgfälligaste noggrannhet utgifvit, tyckas likheterna bevisa, att deras nu obekanta författare velat i skrift fästa samma öfliga rätt, och skiljaktigheterna, att den icke varit såsom bekräftad lag, i nu gällande mening, stadgad[1].

Men om våra förfäder sent erhållit skrifna lagar, hafva de deremot haft att uti dessa upphemta en renare germanisk rättshäfd än den, som deras sydliga stamförvandter intill samma tid kunnat bevara. Danelsen och fortväxten deraf, sådana de förekomma mig, må jag i korthet framställa.

Troligen voro alla borgerliga samhällen i sin början endast tillfälliga förbund af samvistande slägter med gemensamt språk samt likartade seder och lefnadssätt. Krig och religion, om detta heliga namn må gifvas åt grof vidskepelse, voro de första band, som sammanknöto dessa slägter, hvar för sig styrda af en hufvudman. Utan att försaka sin sjelfständighet slöto de sig till hvarandra för att med förenade krafter värja sig mot angränsande folk eller anfalla dem, och derjemte för att med gemensamma

missionen för det Arnæ-Magnæanska legatet utgifna äldsta isländska lagboken *Grågås*. Jfr Ol. Rabenius l. c. p. 86.

[1] Visserligen förekomma i den yngre af dessa codices åtskilliga väsentliga bestämmelser, som afvika från den äldres, samt ådagalägga att i vigtiga rättsförhållanden förändringar egt rum, sedan den ena och intills den andra författades. Men mestadels öfverensstämma de uti budens innehåll, ehuru icke i uttrycken. Således har väl författaren af den yngre codex haft den äldre till föresyn, men icke allenast förändrat den efter senare rättsbestämmelser, t. ex. rörande arf, utan äfven behandlat dess text med en frihet, som tyckes röja, att denna text icke varit bekräftad och såsom sådan egt helgd. — Att i allmänhet våra äldre landskapslagar uppkommit genom tillfälliga anteckningar af hvad för rätt gält, är en mening, som äfven Lagerbring yttrat i Svea rikes historia, 3:dje delen, kap. 4, § 9. Jfr hvad om tillkomsten af *Grågås* blifvit anfördt af Schlegel, l. c. § 23.

Digitized by Google

offer blidka de öfvernaturliga makter, som deras fruktan dyrkade, samt förvärfva sig dessas bistånd. Äfven ibland dem verkade de menniskonaturens ädlare drifter, som i alla samfund utgöra den inre förbindande och bildande lifskraften; men de verkade egentligast inom den trånga kretsen af anhöriga. Kärlek till sin slägt var i detta menskslighetens tillstånd hvad sedermera i ett vidare utveckladt kärleken till hela det förbundna samhället blef[1]. Den var synnerligen mäktig just derför, att dess verksamhet var sammanträngd inom en rymd, der hvarje föremål låg hvarje hjerta nära.

Kriget gjorde anförare nödiga, religionen prester. Sålunda uppkommo välden, hvilka de förbundna slägterna erkände såsom gemensamma. Oftast voro dessa välden hos samma personer förenade; härföraren var, såsom sagorna föreställa Oden, derjemte öfverstepräst. Hans bud vördades då såsom gudarnes, och åt hans tillämpning af dem gaf den aktning, som han genom tapperhet tillvunnit sig, en ökad helgd. Denna aktning öfverflyttades på hans ätt[2]; sjelf dyrkades han ofta efter döden såsom en ibland de gudomliga öfvermakterna.

Denna enkla teckning af borgerliga samhällens upphof är enlig med de mångfaldiga underrättelser vi ega om råa menniskohopars sammandragning till krigiska och religiösa förbund. Den vinner äfven bekräftelse, hvad våra stamfäder eller stamförvandter germanerna beträffar, af Taciti beskrifning på deras tillstånd vid den tid af deras framgående samfundsbildning, då de väl redan voro undergifna särskilda myndigheter, som i förbund sammanhöllo släg-

[1] Det ursprungliga tillstånd, under hvilket slägter ofta krigade mot hvarandra, var ej mera ett sådant »*bellum omnium in omnes*», som Hobbes antagit, och bevisade ej mera en menniskan medfödd vilddjursaktighet än det i nyare tider så vanliga krigstillståndet emellan hela samhällen af förbundna slägter.

[2] Så uppkom i norden, efter Geijers sannolika förmodan, den första bördsadel. Svea, 1 häftet, andra uppl. s. 129. Jfr K. F. Eichhorns *Deutsche Staats und Rechts Geschichte* § 14 och Jac. Grimm *Deutsche Rechts Alterthümer*, s. 269 o. f.

Digitized by Google

terna, men dessa likväl i de flesta hänseenden ännu bibehöllo sin ursprungliga sjelfrådighet. I spetsen för folken stodo konungar (reges); för de tillfälliga krigareskarorna härförare (duces). De förre valdes sannolikt inom någon af den allmänna vördnaden helgad ätt, de senare upphöjdes till befäl af aktningen för deras ådagalagda tapperhet[1]. Men både i krig och fred var religionens makt den enda, hvilken kunde öfvervåldiga de förbundnes egensinnighet och tygla deras vildhet[2]. Sålunda säger Tacitus om krigstillståndet, att det var presterna allena lofligt att näpsa, fängsla eller tukta, icke såsom till verkställighet af någon straffdom eller af anförarens beslut, utan såsom vore det befaldt af den gud, hvilken troddes vara hos de krigande tillstädes[3]. I de fredliga församlingarna åter voro presterna ordnande styresmän, som egde att äska ljud och vidmakthålla lugnet, när konungarne eller höfdingarne hade något att föreställa de äfven då väpnade menigheterna[4].

Enskild eganderätt var ännu vid den tid, då Tacitus skref, endast ofullständigt införd bland germanerna. Den jordvidd, som hvarje flock intagit, var ej skiftad[5]. Tvister

[1] »Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. Nec regibus infinita aut libera potestas; et duces exemplo potius quam imperio, si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt.» Germ. kap. 7.

[2] Jfr E. G. Geijers afhandlingar *Om feodalism och republikanism*, Svea, 1 häftet, sid. 149 och 207, samt *Om den gamla svenska förbundsförfattningen*, Iduna, häftet 9, sid. 216 o. f. Jemväl J. Mösers *Osnabrückische Geschichte*, Einleitung, §§ 28 och 29. Grimm l. c. s. 751.

[3] »Ceterum neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem nisi sacerdotibus permissum: non quasi in pœnam, nec ducis jussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus credunt». L. c. kap. 7.

[4] »Ut turbæ placuit, concidunt armati. Silentium per sacerdotes, quibus tum et coërcendi jus est, imperatur. Mox rex, vel principes, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis, quam jubendi potestate». L c. kap. 11. — Då Möser l. c. § 14 not a förbinder de tvenne här ofvan anförda ställen ur Taciti Germania, gör han ej den skilnad emellan krigs- och fredstillstånden, som jag ansett böra bemärkas.

[5] »Agri pro numero cultorum ab universis per vices occupantur; ... Arva per annos mutant.» Tacitus l. c. kap. 26. — Julius Cæsar, hvilken omkring 150 år före Tacitus gaf, uti sina kommentarier *De bello Gallico*,

Digitized by Google

rörande *fast gods* voro således ibland dem, om icke alldeles okända, åtminstone sällsynta. Tvister om uppfyllande af *kontrakter* kunde ej ofta uppkomma ibland dessa folk, som ej invecklat sig i mångfalden af idoghetsförhållanden. Den *jurisdiktion*, som vi kalla den *civila*, saknade följaktligen der i allmänhet föremål. Då den någon gång kunde påkallas, utöfvades den af flockarnas valda höfdingar, mera såsom medlande skiljesmän än såsom domare i den bemärkelse, som vi fästa vid detta ord[1].

Deremot ibland folk af så oroligt och våldsamt lynne som dessa germaners och tillika med så liflig känsla hos hvar och en af sin och sina fränders manhelgd, skulle kränkningar deraf å den ena sidan ej sällan ega rum och å den andra alltid väcka ifvern att hämnas. De kände ännu icke den lära, hvilken åtskiljer rättigheter efter deras olika ämnen, och ansågo för lika personliga, som de egentligen sådana, äfven rättigheterna till de *lösa ting*, dem hvar man för sig hade i sin värjo, och som genom denna kroppsliga besittning samt genom sin egenskap af medel för hans kraft, t. ex. vapen, hästar, m. m., voro med hans

några underrättelser om de honom bekanta germanernas dåvarande tillstånd, säger, lib. VI, kap. 22: »Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum in lacte et caseo et carne consistit: neque quisquam agri modum certum aut fines proprios habet; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coïerunt, quantum eis, et quo loco visum est, adtribuunt agri; atque anno post alio transire cogunt.» I Taciti tid torde öfvergången till enskild jordegande-rätt hafva hos en större del af de germaniska folken inträffat. Han omtalar fasta bostäder: »Suam quisque domum spatio circumdat.» L. c. kap. 26. Hvad han med *arva per annos mutant* menat, hafva tyska häfdforskare och agronomer på flerfaldiga sätt sökt förklara. Månne icke det ännu i norden bibehållna odlingssättet, medelst svedjande samt bränning af mossar, erbjuder den naturligaste förklaringen? Calonius har antagit den: *Opera omnia*, vol. I, p. 188—9.

[1] »Eliguntur in conciliis principes, qui jura per pagos vicosque reddunt.» Tacitus l. c. kap. 12. — »In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt.» Cæsar l. c. lib. VI, kap. 23. Sådana principes voro förmodligen svearnes i sagorna omtalade fylkes- och häradskonungar.

Digitized by Google

person liksom förenade[1]. Sådana gerningar, hvilka i ett mera stadgadt samhällsskick utgöra föremål för strafflagar och för den *kriminella jurisdiktionen,* voro utan tvifvel icke sällsporda ibland germanerna.

Det dröjde dock länge, innan hos dem i allmänhet och äfven särskildt hos de grenar af den stora germaniska folkstammen, hvilka intagit Skandinavien, en offentlig samhällsmakt kunde växa till den styrka, som förmådde återhålla brott genom bestraffningar, bestämda och verkställda af den samma. Förbundsbandet emellan slägterna var knutet för att emotstå och angripa gemensamma fiender. Till hvarandra förblefvo de i ett förhållande af ömsesidig sjelfständighet, liknande det, som i vår tid eger rum emellan stater. Hela slägten ansåg sig förolämpad, då en medlem deraf våldfördes; hela slägten var skyldig att deltaga i hans hämnd; hela slägten skulle försonas vid ett fredsslut[2].

Det första steget att införa en domsrätt, som skulle tillkomma någon hela samhället styrande makt, var det att bringa slägterna till ett erkännande af skyldigheten att låta sig försonas, samt vidare att medla förlikningarna och

[1] Denna åsigt torde till någon del förklara den grymhet, som man anmärkt i våra gamla lagars stadganden om straff för stöld. Att på ett listigt och fegt sätt beröfva en person något den samme tillhörigt, något dess *suum*, ansågs för en missgerning af svårare art än att uppenbart angripa hvad han kunde försvara.

[2] »Suscipere tam inimicitias seu patris seu propinqui, quam amicitias necesse est. Nec implacabiles durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem tota domus: utiliter in publicum, quia periculosiores sunt inimicitiæ juxta libertatem.» Tacitus l. c. kap. 21. Germanernas sedermera skrifna lagar bestyrka detta med oräkneliga bevis, hvaribland förekommer i Lex Salica, tit. LXIII, ett märkeligt. Den, som ville upplösa sitt blodsband (tollere se de parentela), hade dertill rättighet. Han skulle vid folkmötet (in mallo) förklara sitt beslut. »Si postea aliquis de parentibus suis aut moritur aut occiditur, nihil ad eum de ejus hæreditate vel de compositione pertineat. Si autem ille occiditur aut moritur, compositio aut hæreditas ejus non ad hæredes ejus, sed ad fiscum pertineat aut cui fiscus dare voluerit.» Det fans nu en offentlig skyddsmakt bredvid ätternas och de trängre förbundens af sådana.

Digitized by Google

ändtligen att efter rättskränkningarnas olika arter bestämma, vid äfventyr af fridlöshet, vissa stadiga mått för böterna, kallade i de äldsta handlingar *compositiones*[1]. I förening härmed stod det nödvändiga vilkoret för sjelf hämndens ordnande, att oförrätternas verklighet samt de derpå grundade krafven af försoning skulle styrkas genom bevisningsmedel, hvilkas giltighet förbundet antagit. Sådant var dessa strafflagars upphof, hvilka väl sedermera undergått många förändringar, men ännu hos oss röja sitt ursprungliga lynne uti bestämmelserna af penningeböter för de flesta kränkningar af enskildes rättigheter och i dessa böters fördelning. I den mån, som förbundet mellan slägter utbildade sig till borgerligt samhälle, ansågos vissa gröfre missgerningar angripa icke blott den våldförde individens rätt och, om han dräptes, hans närmaste fränders, utan äfven allas fred, som den offentliga skyddsmakten hade att vårda. De böter, hvarmed dessa brott skulle försonas, skiftades då efter svensk lag emellan hela samhällets öfverhufvud, konungen, den eller de omedelbart förolämpade personerna samt det närmare skyddsförbund af slägter, hvilket de tillhörde, häradet[2] Småningom ut-

[1] I de flesta folks urkunder finner man spår till sådana compositiones eller ersättningar i varuvärden för rättskränkningar. Homerus antyder på flera ställen detta bruk såsom gällande ibland grekerna; bestämdast i Iliaden, 18:de sången, v. 497—502 i Wallenbergs öfversättning. En af de tolf taflorna i Rom stadgade, enligt Aulus Gellius, lib. XX, kap. 1: »Si membrum rupit, *ni cum eo pacit*, talio esto.» — I Irland var samma bruk stadgadt af ålder och före all hittills bekant gemenskap mellan dess invånare och germanerna; Hume, *History of England*, vol. 1. append. 1. — Ibland beduinerna öfvas det allmänneligen ännu i vår tid. I allmänhet upptäcker häfdforskaren uti sedvanorna hos särskilda folkslag på samma ståndpunkt af odling en öfverensstämmelse, hvilken svårligen kan förklaras från deras stamförvandtskap, utan synes böra tillskrifvas en allmän naturlag för menniskoslägtets utbildning.

[2] Att det var i egenskap af slägtförbund, som häradet hade lott i böter, styrkes af dess deremot svarande skyldighet att erlägga böterna för dulgadråp, hvilken skyldighet är ifrån de äldre lagarna bibehållen i vår nu gällande, kap. 27, missg.-b:n. För delaktighet i erlagda böter var förbindelsen att deltaga i utgörandet af sådana ursprungligen ett vilkor. Derom vittna våra äldsta lagars föreskrifter om *ättarbot*, hvarigenom en

Digitized by Google

sträcktes denna fördelning äfven till böterna för ringare förbrytelser mot den allmänna säkerheten, hvilken slägternas hufvudmän ömsesidigt förbundit sig att vidmakthålla.

Endast religionens öfvermakt kunde, såsom jag redan anmärkt, förmå de obändiga sinnena att underkasta sig en allmän ordning och iakttaga en allmänt bestämd måtta i utsökandet af hämnd. Sannolikt gjorde presterna den tron gällande, att gudarne gynnade en rättmätig sak, när den utfördes på ett sätt, som förenade tapperheten med sans och ärlighet. Så förbyttes småningom de orediga, vilda, ofta försåtliga, ändlösa flockvigen[1], hvaruti hufvudkämparnes anhörige och vänner deltogo, uti envigen; och dessa, ifrån att sjelfva i början vara *medel att hämnas,* blefvo äfven småningom *medel att bevisa* skuld eller oskuld.

Det lärer icke kunna med någon visshet bestämmas, när ibland de germaniska folken och hos hvilket af dem bruket af envigen, i egenskap af lagliga bevisningsmedel, tog sin början[2]? Men då man finner dem föreskrifna eller medgifna i lagar af samma ålder som de, hvilka omtala andra *judicia Dei,* hvartill *duella* såsom en egen art räknades, så må man förmoda, att de samma, hvilka så

---

dråpares slägt skulle förlika sig med den dräpnes. När sedermera den offentliga makten förmådde att hämma krigen mellan ätter, upphörde småningom fördelningen inom dem af böter.

[1] Så kallas i Hagens »Adalsteens Fostres Gulatingslag» de fejder, der flockar, af minst fem man i hvardera, gingo att strida mot hvarandra.

[2] Emedan detta bruk först finnes uttryckligen föreskrifvet i burgundernas lag, som deras konung Gundobald i början af 6:te århundradet eller slutet af det 5:te anses hafva samlat och bekräftat, har man härledt det ifrån honom såsom stiftare. Men troligen har i detta fall, såsom i de flesta andra, man oriktigt tillegnat uppfinningen af en rättssed åt den, som i skrifven lag låtit uppteckna den samma. Sådan är Cancianis mening i dess *Monitum in legem Burgundionum,* åberopad och gillad af Fr. Majer, *Geschichte der Ordalien,* sid. 150, samt af Karl Aug. Rogge: *Ueber das Gerichtswesen der Germanen,* sid. 205. — Enligt Blackstone, *Commentaries on the Laws of England,* B. 3, c. 22, räknades envig bland då *ännu* i England laggilda bevisningssätt, ehuru det kommit ur bruk; det har först 1819 blifvit *genom lag* afskaffadt.

Digitized by Google

väl öfverensstämde med germanernas tappra sinnelag, voro åtminstone samtidiga med de öfriga under namn af *ordalia* kända bevisningssätten. Att dessa voro öfliga bland germanerna långt förr, än de antogo kristna läran, hafva skarpsinniga och lärda häfdaforskare ansett troligt. Saliska lagen, samlad ur frankernas plägseder, innan ännu Klodvig infört kristendomen ibland dem[1], ehuru sannolikt först genom dess föranstaltande upptecknad, bestämde flerstädes profvet med sjudande vatten såsom medel att sig urskulda. Hos grekerna, i deras äldsta tider[2], voro, och ännu hos flera hedniska folkslag i Indien och i Afrika[3] äro sådana förmenta sätt att utröna sanningen brukliga. Den vidskepelse, hvilken sålunda yttrat sig hos dessa folk, var för germanerna i deras råa tillstånd lika naturlig; må hända ock i samma yttringar fortplantad från de förra till dem genom stamförvandtskaper och flerfaldiga andra förbindelser. Hvad särskildt angår enviget, såsom ett judicium Dei, så förmäler Tacitus om en dermed enlig sed hos germanerna[4]. Enligt ett vid Uplandslagen fogadt fragment af en föregifven äldre, hvilken under hednaåldern skall hafva varit gällande, borde ock domen öfver den, som kränkt en annan mans heder medelst oqvädinsord, ankomma på utgången af dem ålagd tvekamp[5].

---

[1] *Prologus Leg. Sal.* Jfr Eichhorn. l. c. §§ 32 och 35.

[2] I Sofokles »Antigone» erbjuder sig en misstänkt person att bevisa sin oskuld med att handtera glödhett jern.

[3] Majer l. c. sid. 18. — J. Grimm l. c. s. 933 o. f.

[4] L. c. kap. 10. »Est et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorant. Ejus gentis, cum qua bellum est, captivum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis committunt: victoria hujus vel illius pro præjudicio accipitur.» Hvad i detta fall gälde såsom *præjudicium*, var troligen i andra redan då giltigt såsom *judicium*, nämligen öfver det sanna förhållandet i en mörk sak.

[5] Att envig varit det äldsta utaf svearne antagna lagliga bevisningssättet, påstår Stjernhöök l. c. p. 74. I anledning af det ofvannämnda fragmentet säger han likväl, p. 76: »Apud nos antiquissimis temporibus magis ad contumelias et exprobrationes imbelliæ et ignaviæ duella directa fuerant, quam ad res dubias explicandas.» Mot åldern af det lagbud, som

Digitized by Google

Dock var det icke lätt att böja de fria germanerna äfven under vidskepelsens tvång. Ett med deras lynne och sedliga begrepp mera enligt bevisningssätt än ordalia synes hafva föregått dessa och länge hindrat deras allmännare giltighet. I germanens känsla och språk hade frihet och ära samma betydelse. Såsom fri man fordrade han att vara ansedd för ärlig man och alltså att blifva trodd, då han betygade eller lofvade något. I följd deraf egde åklagarens blotta ord en giltighet, som, ehuru bestridd, uppgick till värdet af hvad vi kalla halfva skäl. Men den tilltalades nekande ord kräfde ock aktning. Efter sakens beskaffenhet och förekommande omständigheter tilläts det då antingen den förre att fylla sin bevisning eller den senare att nedslå den, medelst vitsord af ett visst antal ärliga män, som bekräftade sannfärdigheten af de förhållanden, hvilka den sålunda bevisande parten uppgifvit, eller gingo i borgen derför. Dessa vitsord äfvensom parternas utsagor styrktes genom eder[1].

Men mannaredligheten, icke mera befästad af sedernas enfald, började att svika. Orden förlorade sin forna trovärdighet, ederna sin helgd, i synnerhet hos de germaner, hvilka kommo i närmare gemenskap med de djupt uti förderf sjunkna romarne. Öfver dessa bevis upphöjde

detta fragment innefattar, med öfverskrift: »Af thöm gamblu Laghum sum i hedhnum tima brukhadus um kamp ok envighe», har Ol. Rabenius, l. c. p. 95, anmärkt, att det samma icke kunde hänföras till den hedniska tiden, då deruti stadgades, att äreskändaren, om han stupade, skulle läggas i »ugildum akri», hvarmed Rabenius, i enlighet med Ihre (Gloss. v. gild), förstod vigd jord. Hallenberg (Anm. vid Lagerbrings hist., 2 del. s. 156) har ansett rätta läsarten vara »liggi i ugildum a akri». Denna förmodan, äfvensom Ihres tolkning af de ifrågavarande orden, har prof., dr Schlyter vederlagt i dess Gloss. till Upl.-l. (v. aker); men tillika (i not. 100 till 14 fl. Þingm. B.) upplyst, att utg. af denna lags första upplaga, 1607, utan tvifvel hemtat tillägget om envig ur någon bland de afskrifter af Ol. Petri sv. krönika, uti hvilka det förekommer.

[1] Jfr K. A. Rogge, *Ueber das Gerichtswesen der Germanen;* K. F. Eichhorn: *Deutsche Staats und Rechts Geschichte,* §§ 77 och 78. — Bekräftelsen af utsagor med eder var ibland germanerna, och särskildt skandinaverna, äldre än kristendomen.

Digitized by Google

man då det lagliga enviget[1] samt de förut ej obekanta men förmodligen mindre allmänt godkända ordalia, åt hvilka äfven de kristna presterna förstodo att gifva betydelsen af Guds omedelbara domar. Deras bruk, först, såsom det synes, mera allmänt antaget af frankerna, utbredde sig småningom till de öfriga folken af germaniskt ursprung, samt äfven, ehuru med betydliga inskränkningar, till Skandinaviens inbyggare. — Ibland de flera slagen af judicia Dei, som hos de andra germaniska nationerna voro öfliga[2], synes — utom må hända enviget, hvars giltighet hos våra förfäder, såsom rättegångsmedel, ej är fullt bevislig — jernbyrden allena hafva blifvit med allmänt erkänd rättskraft vedertagen i Danmark och Sverige. I det förstnämnda riket skall, efter Saxos berättelse, detta hafva skett sedan biskop Poppo med ett sådant underverk bevisat kristna lärans sanning[3]. Men af de kända lagarna för Sveriges

[1] Konung Gundobalds förut nämnda lag för burgunderna förskrifver envig, såsom juridiskt bevisningsmedel, för att afskaffa de »gudlösa missbruk» af ederna, som redan då, omkr. år 500 e. Kr. f., föröfvades. Majer l. c. sid. 148. — Det godkändes likväl icke i en senare tid af påfvarne såsom ett *judicium Dei*. Påfven Alexander III fördömde det vid mötet i Laterano 1179 samt i en bulla till erkebiskopen i Upsala, hvarom se Dipl. Suec. T. I., N. 54. Denna bulla torde dock icke kunna anses bekräfta, att ännu den tiden envig var såsom juridiskt bevisningsmedel öfligt i Sverige. Efter erhållen underrättelse, att de svenska presterna drogos under verldslig dom och »igniti ferri examen», förklarade påfven sitt ogillande häraf och till stöd derför äfven anförde hvad åtskilliga af hans företrädare sig yttrat till fördömelse af flerahanda ordalier, såsom otillbörliga sätt att »tentare Deum». I dessa utdrag af deras allmänna bud nämnes äfven duellum, jemte judicium ferventis aquæ et *candentis ferri*, om hvilket sistnämnda nu egentligen var fråga.

[2] De särskilda slagen af ordalia äro af Majer beskrifna l. c.

[3] »Quo evenit, ut Dani, abrogata duellorum consuetudine, pleraque caussarum judicia eo experimenti genere constatura decernerent; controversiarum examen rectius ad arbitrium divinum quam ad humanam rixam ablegandum putantes.» Saxo *Hist. Reg Dan.* lib. X, p. 189. Om tiden, då Poppo skall hafva utfört sitt underverk att bära glödgadt jern, äro uppgifterna stridiga. Sturleson, i Olof Tryggvasons saga, samt andra gamla författare säga, att händelsen tilldragit sig inför danske konungen Harald Gormson; Saxo åter inför Haralds son Sven Tveskägg. Men om året är

Digitized by Google

nuvarande landskap finnes jernbyrd icke påbjuden i någon annan än den verldsliga Skånelagen, och der blott i några få fall, samt uti skånska kyrkrätten af erkebiskop Eskil. I Östgöta- och Helsingelagarna omtalas den såsom afskaffad. Det torde likväl kunna ställas i fråga, huruvida jernbyrden någonsin varit i Sverige ett ovilkorligen förordnadt bevisningssätt eller blott ett sådant, som den anklagade hade rättighet att välja? Bruket deraf, ehuru utaf Birger Jarl och hans son, konung Magnus, förbjudet och af flera påfvar i allmänhet fördömdt, fortfor likväl, åtminstone inom Norrland, intill år 1320, då, efter anmaningar af erkebiskop Olof, rikets råd å nyo gåfvo befallning, att det skulle upphöra[1].

osäkert, är perioden dock gifven, nämligen senare hälften af 10:de århundradet, eller nära den tid, då svearnes konung Olof antog kristna läran. Jfr Kofod Anchers *Danske Lov-Historie,* i dess *Samlede juridiske Skrifter*, del. I, s. 4 o. f. — I England var värjemålet med glödgadt jern förbehållet »hominem liberum», hvaremot »rusticus» skulle fria sig med vattenprofvet, enligt Glanvill, åberopad af Blackstone, *Commentaries*, B. IV, kap. 27. Förmodligen derför blef endast det förra infördt ibland de fria skandinaverna. För qvinnor allena finnes *sjudande vattenprofvet* (ketiltak) stadgadt i en gammal biarkeyarret samt i en kristen-ret, intagna i Paus' *Samling af gamle Norske Love,* 2 delen. Så ock på Island efter *Grágás,* Festa Þatt. c. 55; jfr Schlegel l. c. p. 87, samt J. Arnesens *Isl. Rættergang*, s. 182—3. — Det ordalium, som i Tyskland kallades *Bahrrecht* (då en för mord misstänkt fördes att vidröra den mördades lik och ansågs skyldig, om såren blödde), föreskrifves i Visby stadslag B. I., c. 37. Om ett, dock icke lagenligt, bruk deraf, också i Svea rike, vittnar en berättelse om några domar öfver missdådare inom hertig Carls (sedermera k. Carl IX:s) furstendöme, införd i *Nya sv. biblioteket,* band. 2, s. 343. Mot qvinnor, misstänkta för trolldom, användes äfven i Sverige, ännu vid slutet af 16:de och i början af 17:de seklerna, profvet med *kallt vatten*, ehuru icke godkändt eller omtaladt i lagarna. Bevis härpå förekomma i protokollet öfver erkebiskopen Abrah. Andreæ gräsliga visitation uti Linköpings stift 1596, tryckt i v. Troils *Handlingar till upplysning i svenska kyrko- och reformationshistorien* del. 5, s. 360 samt i Hallenbergs *Gustaf Adolfs hist.*, del. 3, s. 306, der detta prof ock beskrifves.

[1] Stjernhöök l. c. p. 94. — Hels.-lagen Ä. B. fl. 16. — Ehuru presterna, som vid ordalierna officierade, hade deraf vinning, insågo dock åtskilliga påfvar, att ett sådant missbruk af religionen förringade dess helgd. Flera påfliga förbud deremot, hvaraf ett redan ifrån början af

Digitized by Google

Man återvände nu till det forna och ibland de skandinaviska folken endast i vissa fall aflagda bevisningssättet med sjelfsins ed, bekräftad af mededsmäns eller trovärdiga sakpröfvares. Till skilnad från bevisningen med ordalia, som kallades *probatio vulgaris,* blef denna, såsom af kyrkomöten och påfvarne föreskrifven, benämnd *probatio canonica.* Den företer sig under flerfaldigt olika skepnader, ej blott i olika folks lagar utan äfven i hvarje sådan. Det väsentliga i denna mångfald var, att föregifna händelsers sanna förhållanden skulle, då de icke voro uppenbara, styrkas med flera eller färre ärliga mäns edbekräftade utsagor af sin vetskap eller sin öfvertygelse derom. Sålunda måste tron på gudomliga underverk lemna rummet åt den gamla tron på mannaord. Men ingendera medgaf någon af det förnuftiga tviflet ledd undersökning, och, såsom jag längre fram kommer att visa, blef omsider den senare i sin ovilkorlighet befunnen föga mindre sviksam än den förra.

En skarpsinnig forskare[1] har velat i det gamla germaniska rättegångssättet finna endast käromål, svar och dom, men alls ingen juridisk bevisning. För domslut har han ansett icke blott enviget och ordalierna utan äfven vittnens utsagor. Utan att här kunna fördjupa mig i någon pröfning af denna mening, må jag blott anmärka, att den synes utgå från ett begrepp om juridisk bevisning, efter hvilket de flesta ännu gällande sätten deraf också kunde till domsåtgärder hänföras. En ovedersäglig urkund, tvenne vittnens sammanstämmande berättelser, ett behörigt läkarebetyg afgöra nu en saks utgång lika ofelbart

---

7:de århundradet, äro anförda af Majer l. c. sid. 86—88. — Kardinalen Vilhelmus Sabinensis förbjöd jernbyrden i Norge 1247; Lagerbring *Sv. rikes historia,* del. 2, sid. 488. Detta gaf utan tvifvel anledning eller styrka åt Birger Jarls beslut. Jfr påfven Alexander III:s ofvan åberopade bulla.

[1] K. A. Rogge i den förut anförda skriften, s. 93 o. f. »Betrachtet man das Gottesurtheil und den Ausspruch der Zeugen als das, was sie wirklich waren, richterliche Urtheile, so gab es im altgermanischen Processe gar keinen Beweis, sondern nur Wort, Antwort und Entscheidung».

Digitized by Google

som jernbyrden eller ederna af vittnen eller medsvärjande eller nämnden den fordom afgjorde, och lägga på domarens öfvertygelse lika tvingande band[1]. Men de benämnas dock bevis och ej domar och må ej heller annorlunda benämnas, så länge man erkänner det vara domarens egentliga kall att hänföra hvarje honom förebragt och efter lagens fordringar styrkt *särskildt* faktum under det rätta bland samma lags *allmänna* bud[2].

Ordnad domaremakt förutsätter ordnadt borgerligt samhälle. Innan slägtförbunden hunnit att dertill utbilda sig, skulle hos germanerna, såsom hos alla andra folk i enahanda tillstånd, bevisning och dom nödvändigt sammanblandas i de tillfälliga och hastiga åtgärderna att bilägga stridigheter emellan de förbundna slägterna eller att bestraffa, rättare hämnas, sådana missgerningar, som rörde dem alla. Detta senare synes hafva ibland de tyska germanerna tillkommit menighetsförsamlingarna allena, det förra både dem och deras höfvidsmän, utan att rättighe-

[1] Alla sådana band har den beryktade Jeremias Bentham velat lossa. I ett digert verk, kalladt *Rationale of judicial evidence*, har han yrkat, att det må helt och hållet ankomma på lagskiparens omdöme att afväga giltigheten af juridiska bevis, emedan de skola *hos honom* dana och befästa en bestämd öfvertygelse. På detta sätt skulle domen innebära bevisningen, likasom efter Rogges åsigt af den forngermaniska rättegången bevisningen skall hafva inneburit domen. Prof. Zachariæ, som i den af honom och Mittermajer utgifna *Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes*, 1829, recenserat Benthams ifrågavarande arbete, har ganska riktigt anmärkt, att hans teori lemnade ingen borgen mot domaresjelfsvåldet. Före honom har Filangieri yrkat, att en anklagelse väl må bestyrkas genom sådan bevisning, som lagen bestämmer, men dock icke blifva såsom sann gällande, om den icke tillika öfverensstämmer med domarens moraliska öfvertygelse. Ett suspensivt *veto* mot de legala bevisens kraft skulle då tillkomma domaren.

[2] Jfr dr C. J. Schlyters *anmärkningar, i anledning af striden angående det forna förhållandet emellan domare och nämnd*, uti tidskriften Svea, 1 häftet, andra upplagan. Dessa tillfälliga anmärkningar, hvilkas vidare utveckling utaf den kunnige författaren vore att önska, framställa, efter mitt omdöme, en lika sann som enkel teckning af vårt gamla rättegångssätt. — De finnas nu intagna med några tillägg uti dr Schlyters nyligen (1836) utgifna första häfte af *Juridiska afhandlingar*.

Digitized by Google

ten dertill varit i särskilda befattningar fördelad eller för någondera noga bestämd[1]. Men efter de underrättelser, Tacitus erhållit om de nordligare folken af germanisk börd och särskildt om svearne, var hos dem konungavældet vidare utsträckt och stadigare befästadt än hos de sydliga[2]. Det är då sannolikt, att svearnes konung, hvilken länge förenade med sin myndighet såsom sådan äfven den af öfversteprest, tidigt innehaft denna högsta rättsskipning, som våra första skrifna lagar honom tillerkänna. Der han icke sjelf eller genom särskilda ombud utöfvade den, var den uppdragen eller medgifven åt häradens och landskapens höfdingar.

All domsrätt innebar ursprungligen de båda, i våra begrepp skarpt åtskilda, makterna att skipa och att stifta lag. Innan ett folk fästade i stela lagbud sina rättsbegrepp, rörde de sig i lefvande sinnen och viljor. Ömsom af menigheterna under ledning af deras styresmän, ömsom af dessa allena förkunnades de, länge blott i medlande fredsförslag[3], och sedan i mera bestämda domar, hvilka, efter att hafva afgjort de mål, som dem påkallat, oftast blefvo förebilder, hvarefter mål af enahanda beskaffenhet framgent afgjordes. Af deras öfverensstämmelse med det allmänna tänkesättet berodde sådana domars giltighet såsom lagar[4]. Det var således lika naturligt, att de fria folken, då de icke sjelfva fälde dem, ville dem med sitt bifall bekräfta, som

[1] Tacitus l. c. kap. 12.

[2] Om Gothones, Rugii, Lemovii, säger Tacitus: »Omnium harum gentium insigne erga reges obsequium». L. c. kap. 43; om Suiones: »Unus imperitat, nullis jam exceptionibus, non precario jure parendi; nec arma ut apud ceteros Germanos in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus. Otiosæ porro armatorum manus facile lasciviunt. Enimvero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem armis præponere regia utilitas est.» Kap. 44.

[3] »Amicabilis compositor» kallas fredsmedlaren i den skotska rättsboken *Regiam Majestatem*. Robertsons History of Charles V, introd. not. 23.

[4] Så har Englands Common-Law uppkommit och intill närvarande tid bibehållit sig i en ständig fortväxt af prejudikater.

Digitized by Google

att folkhöfdingarne voro angelägna att vinna detta bifall till dem, som de hade att fälla. Under en sådan sammanblandning af lagstiftning och lagskipning äfven i våra förfäders äldsta författning, änskönt mera monarkiskt ordnad än de tyska germanernas, lärer det icke kunna utredas, huru vidt folkets delaktighet i domaremakten, när en sådan kunnat ur sjelfhämndens oreda uppväxa, sig sträckte samt huru den utöfvades. Såsom en qvarlefva deraf i de skrifna lagarna har man ansett tolfmannanämnden, i synnerhet vid härads- och lagmanstingen. Den utgjorde likväl intill sjuttonde århundradet, då dess forna bestämmelse förändrades, icke en domstolsdel, utan ett, blott i vissa fall erforderligt och användbart, bevisningsmedel, om eljest någon skilnad emellan sådana och dom medgifves. Den egde ej, såsom tyskarnes Schöffen, med hvilka den stundom blifvit förliknad, att bestämma det legala domslutet, utan endast dess faktiska grunder; den pröfvade ej, såsom de, hvad *rätt*, utan blott hvad *sant* vore. Den var sannolikt en utbildning af edgärdsmannabeviset[1]; den ersatte, liksom

[1] När behofvet af ett säkrare rättstillstånd började att kännas och erkännas, fann man det vara för samhällets fred vådligt att låta en anklagad sjelf och allena välja de edgärdsmän, som skulle bekräfta hans föregifna oskuld. Honorius III säger härom i en bulla af 1218: »Contigit quod quandoque ad purgationem suam sui similes criminosos adducunt, ut eis debeant in similibus opportuno tempore respondere, multaque crimina committuntur audacius ab iisdem.» För att utrota denna »pestis contraria omni juri» förordnade påfven, att, så vidt möjligt vore, affirmativ bevisning måtte framför negativ göras gällande, samt att, der den anklagade skulle värja sig, det borde ske genom »bonæ famæ viros.» Dipl. Suec. T. I, n. 176. — Under sådana förhållanden synes man hafva vidtagit den modifikation af edgärdsbevisningen, att de, som, i stället att endast bekräfta den anklagades ed, skulle ega att värja eller fälla honom, utnämndes ibland bolfasta män, vare sig af domaren, häradet eller, såsom det stadgas i Uplandslagen, till halfva antalet af hvardera parten. Småningom blef nämnden ifrån tillfällig ständig. Länge nyttjades den endast i svårare brottmål och i sådana, der åklagaren framstält trovärdig bevisning för ett uppgifvet faktum, men svaranden ändock nekade dertill. Tydligast visar sig detta samt skilnaden mellan edgärdsmän och nämnd uti skånska kirke-rätten. Bruket af nämnd stod i sammanhang med införandet af en offentlig straffrätt.

Digitized by Google

detta jernbyrden[1]. Huruvida frågan om verkligheten af en förnekad gerning skulle hänskjutas till utlåtande af nämnd, berodde af sakens beskaffenhet och af de förebragta skälen. Visserligen härledde sig detta nyare eller å nyo upptagna bevisningssätt, likasom de öfriga af äldre och allmännare öflighet, ifrån den ursprungliga mannafriheten. Gemensamt med dem inskränkte det visserligen domarens makt. Men det oaktadt var denna ingalunda så obetydlig, som den någon gång blifvit oss föreställd[2]. Det tillhörde domaren — genom hvilken benämning de gamla lagarna utmärkte *en* offentlig med domsrätt försedd *man*, och icke en af flera ledamöter sammansatt domstol — att rättsenligt uppfatta anklagelsens egenskap, att derefter pröfva krafven af bevisning samt att bestämma ibland de flerfaldiga medlen dertill det, som borde åläggas eller måtte tillåtas antingen käranden eller svaranden[3]. Det tillhörde honom sannolikt uti de fall, då nämndens omdöme öfver tillmälets eller genmälets sanning erfordrades, att leda det genom en framställning af alla i målet förekommande omständigheter[4]. Det tillhörde honom ändtligen, sedan en

[1] Hels.-l. Ä. B. fl. 16 säger uttryckligen, att tolfmannanämnd åter vidtogs »um thön mal jernbyrda mal varu». Så äfven i Skåne, efter Valdemars förbud emot jernbyrd. Enligt Östg.-l. Eds. B. fl. 17, hade i visst fall tretylftar ed blifvit införd, der jernbyrd förut nyttjades.

[2] I synnerhet uti skriften: *Ett och annat om korporationer, privilegier, nämnd i domstolar, etc. etc.* Stockholm 1822.

[3] Derför medgifver Upl.-l. T.m. B. fl. 10, vad emot domarens dom »till edha eller vitsorda», hvarmed Hels.-l. T. m. B. fl. 11 öfverensstämmer. I Lydekini anteckningar vid Vestg.-l., 75, förklaras, att »lægger Hæræzhöfþinge þæt till nempdinæ ej agher till nempd legiæ böte VI marker».

[4] Den forna svenska nämnden liknade väsentligen den i England ännu bibehållna juryn, likväl med den betydliga skilnad, att den senare pröfvar sanningen i alla mål, der parterna det äska, då den förra blott hade att derom uti vissa mörka och vigtigare yttra sin öfvertygelse. På en engelsk jury verkar domaren genom en sådan framställning af sakens beskaffenhet, som man må förmoda att äfven den svenske domaren egde att förehålla nämnden. I de flesta fall är juryns verdikt blott en bekräftelse af domarens sålunda yttrade mening. — Jag må i sammanhang härmed anmärka, att ehuru allmän den engelska juryns befattning är, och

Digitized by Google

beifrad gerning blifvit, vare sig genom den tilltalades egen bekännelse, åsyna vittnen, edgärdsmän eller nämnd, lagligen styrkt, att hänföra den samma under en dertill lämplig rättssats. Om i Göta rike *häradshöfdingen,* i Svea rike *domaren* och i båda *lagmannen* endast hade egt att afkunna nämndens beslut, så skulle dessa lagskipningens medvetslösa redskap icke kunnat begå någon orättvisa. Detta antogs dock såsom möjligt uti lagarna, hvilka medgåfvo vad, ej blott mot nämndens pröfning, innan den med ed fästades, utan äfven mot häradshöfdingens eller lagmannens fälda dom[1]. Landslagen stadgade straff för lagman eller häradshöfding, som toge »muto for dom sin»[2]. Också vittna, för en äldre tid, lagmanslängden vid Vestgötalagen, och för en senare, medan landslagen gälde, de bekanta domarereglerna, att en vrångvis domare icke då saknade förmåga att »göra orätt efter sitt sinne»[3].

Så väl för att kalla en vederdeloman till rättegång som för att tillbjuda honom och utlofva den ena eller andra arten af bevisning erfordrades åtskilliga bemedlande åtgärder af vittnen och löftesmän. Formaliteterna dervid voro med yttersta noggrannhet bestämda och borde sorgfälligt iakttagas. Ehuru besynnerliga de förekomma oss, må de dock icke anses hafva den tiden varit utan vigt

---

ehuru den *kan* utsträcka sitt utlåtande öfver faktum äfven till omdöme öfver domarens framställning af rättsfrågan, anses den dock icke af Englands jurister för annat än ett bevisningsmedel. Blackstone hänför den till *trials*, ej till *judgments*, och med trial förstår han »some mode of *probation*, which the law of the country has ordained for a criterion of truth and falsehood.» — När, efter parternas begäran, domstolen hänskjuter målet till pröfning af jury, säges det ock i dess *writ*, att detta sker, på det att »the *truth of the matter* may be better known». Blackstone, B. 3, k. 23.

[1] L.L. Tm. B. kap. 37 och 38.

[2] Tm. B. kap. 3.

[3] Rörande nämndens egenskap må läsas Stjernhöök *De jure Sueonum*, lib. I, kap. 4, Schlyters förut anförda afhandling, samt en af prof. W. G. Lagus 1823 i Åbo utgifven *Dissertatio juridica de remediis juris contra sententias*, pars 1:a, p. 34, sequ.

Digitized by Google

och nytta. Såsom uttryck af en allmän ordning tjenade de att tygla det enskilda öfvermodet, att hejda fiendtliga parters ifver och att hindra utbrott deraf vid deras möten. De gåfvo åt rättegången dess enda då antagliga skepnad af en högtidlig fredsunderhandling, åt anklagelsen och försvaret ett bestämdt fält, samt åt stämningen och edsanbuden en tillförlitlighet, som, innan skrifkonsten var känd eller blifvit allmän, icke annorlunda än genom trovärdiga mäns vittnesbörd kunde vinnas. I öfrigt förestälde här, äfvensom derefter vid ederna, en parts följeslagare det bistånd af ärliga män, som han kunnat hafva att påräkna, i fall striden skolat med vapen afgöras. Detta bistånd erhöll troligen icke, så länge mannaredlighet allmänligen aktades, någon illa beryktad, hvars kärande eller svarande ord det hade varit vanhederligt att på det ena eller andra sättet bekräfta.

När ännu rättegångar endast voro sammanträden af fiendtliga parter inför fredsmedlare, kunde någon bestämd ordning af domstolsinstanser ej ega rum. Men sedan en offentlig samhällsmakt börjat att stadga sig, förekomma i våra lagar och häfder domare med vidsträcktare myndighet och verkningsomfång än de inom häraden allmännast anlitade och närmast tillgängliga. Vad ifrån de senare till de förra omtalas eller antydas redan i de lagböcker, som författades mot slutet af trettonde århundradet[1]; sannolikt voro de äfven förut öfliga. Men om en part sålunda egde rättighet att under behörig högre domares pröfning draga en lägres dom, var han dock icke förbunden att, såsom nu, först göra sin sak hos den

[1] Vestg.-l. y. codex, K. B. 70, Forn. B. 39; Upl.-l. Tm. B. 10 samt flerstädes. I ett förordnande af Magnus Ladulås, den 29 December 1281, angående skatter m. m. på Öland, stadgas äfven, huru saker skulle vädjas från skiljesmannen eller domaren inom bygden (prolocutor) till lagmannen (den högre domaren) på ön, samt ifrån denne till östgötalagmannen eller till konungen. Detta förordnande bevisar jemväl, att domaren allena dömde till edgång och dervid kunde begå olaglighet. Det har varit först infördt i *Acta litteraria Suec.*, vol. I., p. 222 och nu sedermera i Dipl. Suec. vol. I n. 736.

Digitized by Google

lägre domaren anhängig. Han kunde, förbigående häradstinget, genast vända sig till lagmannen och äfven till konungen. Den vidare domsrätten innefattade ovilkorligen den inskräntare. Detta var ock enligt med folkets ursprungligen krigiska författning. Der konungen, eller den som fått sig anförtrodd dess domaremakt, kunde och ville den samma utöfva, hvilade lagmannens och häradshöfdingens, likasom ännu öfverstens befäl hvilar, när det behagar fältmarskalken eller generalen att anföra hans regemente. Sådana mål, som häradshöfdingen vanligen först afdömde, kunde likaledes lagmannen utan vad upptaga, när de till honom omedelbarligen instämdes; och detta förhållande, ej blott i de äldre lagarna utan äfven i konung Kristofers allmänna landslag godkändt, fortfor ännu länge under det sjuttonde århundradet.

Ifrån denna afhandlings egentliga fält skulle jag alltför långt afvika, om jag sökte att mera fullständigt beskrifva det rättegångssätt, hvaraf jag nu tecknat några utmärkande drag och i det följande kommer att framställa de vigtigare förändringarna. Det hade sin grund uti behofvet af fred emellan de förbundna slägterna och åsyftade förnämligast, om icke endast, att förekomma de gerningar, som vi kalla brott, samt, när de blifvit begångna, att afvända sjelfhämndens våldsamheter. I följd deraf innefatta ock de äldsta lagarna mestadels bestämmelser, och dessa särdeles noggranna, huru brottmål skulle anses och behandlas.

Med kriminalprocessen stod straffsystemet i nära öfverensstämmelse. Det var i sin början samt förblef äfven länge enkelt. Man förfor i svårare mål annorlunda med en missdådare, som blifvit å bar gerning gripen, och annorlunda med den, som kommit undan den omedelbara hämnden[1]. Den förres brottslighet var otvifvelaktig; han var ock, såsom en tillfångatagen fiende, satt ur stånd att genom ett vildt försvar ytterligare skada.

[1] Såsom ett ibland många exempel härå kan anföras Östg.-l. Dr. B. fl. 2 och 3. Jfr Stjernhöök l. c. pag. 317.

Digitized by Google

Han öfverlemnades derför åt den enskilda vredens och den allmänna rättskänslans under sådana förhållanden icke för samhällsfreden vådliga stränghet. I flera fall kunde han dödas, i andra stympas och pinas, om målseganden ej ville låta honom lösa sitt lif, sina lemmar eller sin hud med böter eller träldom. Den senare åter. ännu oförvunnen, var mäktig, om han hotades med sådan behandling, att sätta våld mot rätt, och till förekommande deraf kallades han att i trygghet och under hela menighetens skydd infinna sig vid tinget för att der antingen lagvärja sig eller erbjuda förlikning. Om han erkände missgerningen eller fäldes dertill, förklarades han fridlös inom häradet eller landskapet, d. v. s. förlustig förbundets värn, intill dess han försonat sig med den eller dem, hvilkas hämndrätt sålunda blifvit högtidligen godkänd[1]. Men utöfningen af denna rätt måste genom något lagligt medel återhållas, så framt det allmänna lugnet icke skulle oupphörligen störas af långliga frändvig. Det ansågs derför nödigt att drifva den öfverdådige våldsverkaren i säkerhet. För detta ändamål var det vid böter förbjudet alla inom den omkrets, der en dråpare förverkat sin frid, att hysa honom eller med honom samvistas efter den tid, då han borde hafva förfogat sig till skogs, d. v. s. undan umgänge med menniskor, eller ur häradet eller landskapet[2]. Detta hans aflägsnande från samfundet var ännu ej att betrakta såsom ett straff i egentlig mening, utan snarare såsom en medlande skyddsanstalt, hvarigenom honom bereddes möjlighet att underhandla med sina fiender, när deras första harm hunnit svalna[3]. Sedan förlikning blifvit af-

[1] Detta gäller i synnerhet om dråp, det då allmännaste ibland hämndkräfvande brott.

[2] Vestg.-l. ä. cod. Mdr. B. fl. I: 3 — y. cod. Dr. B. fl. 4. Östg.-l. Dr. B. fl. 4.

[3] Samma nyttiga verkan medförde den tillfälliga fristad, som i kyrkor och kloster lemnades brottslingar och deras för den hämndsökande slägtens våld blottställda fränder. Denna af religionen helgade sed, som äfven lagarna (t. ex. Gotl. l. kap. 13) godkände, må ej fördömas, när

Digitized by Google

slutad, kungjordes den, åtminstone i vissa fall, offentligen[1].

Den äldre codex af Vestgötalagen, sannolikt författad i början af trettonde århundradet, röjer en straffande samhällsmakt, hvilken redan då i många fall styrde den enskilda hämndrätten samt deltog i försoningsfordringarna. För särskilda slag och arter af brott äro i denna lag böternas belopp stadgade, samt bestämda andelar deraf tillerkända, jemte målseganden, äfven konungen och tingslaget. Vissa missgerningar äro förklarade för nidingsverk och, såsom sådana, för urbota. Landsflykt får här egenskapen af offentligt straff och förenas med nidingens förlust af sin lösa egendom samt, vid landsförräderi, äfven af den fasta[2]. Allt mer och mer utvidgade sig denna samhällets öfverhet tillkommande straffrätt, sedan Birger Jarls fredsbud blifvit genom Alsnöstadgan af år 1285 ytterligare bekräftade och brott deremot förklarade för kränkningar af den ed, som konungen svurit sina undersåtar. Med den förolämpade mannens eller slägtens rättighet till försoning sattes derigenom konungens i närmare förbindelse. Edsöresbrotten, väsentligen de samma som nidingsverken i den äldre Vestgötalagen, straffades på samma sätt som dessa; men tillika förbehöll sig konungen och medgafs honom makt, dock under uttryckligt vilkor af den hämndberättigades, säkerligen i hvarje fall dyrt köpta, förbön, att återgifva den biltoglagde missdådaren dess frid och, såsom sin ensak, derför uppbära böter till det då höga beloppet af 40 marker. Redan i Östgöta- och Uplandslagarna finnas dödsstraff, äfven med stegling och bränning i båle,

man betänker det dåvarande samhällstillståndet och icke grundar på ovilkorliga förnuftsfordringar sina begrepp om det, som under gifna vilkor varit för rätt och skäligt ansedt.

[1] Vestg.-l. R. B. fl. 3.

[2] Vestg.-l. cod. 1. Orb. mal. — Det är troligt, att brottslingens förverkade egendom, hvars fördelning här ej omtalas, äfven då skiftades i lika lotter emellan målseganden, konungen och häradet, såsom det uttryckligen finnes bestämdt i den yngre codex af samma lag.

Digitized by Google

ovilkorligen stadgade för några särdeles grofva missgerningar[1]. För ännu flera äro de uti landslagens högmålabalk bestämda.

När den offentliga straffrätten sålunda blifvit erkänd och konungen delaktig i de betydligare böter, så följde deraf, att dess tjenstemän kunde beifra brott, i fall den enskilde målseganden dem icke åtalade eller hemligen låtit sig försonas[2]. Derigenom befästades öfverhetens fredsvårdande välde, utan att den ursprungliga mannafriheten att kräfva försoning för oförrätter upphäfdes eller, ehuru ordnad, förringades.

Sedan samhällstillståndet hunnit till en viss utbildning, uppstodo behof af en offentlig makt, hvilken, jemte det att den mot våldsgerningar skyddade den allmänna freden, äfven afgjorde, i öfverensstämmelse med folkets gemensamma rättsbegrepp, plägseder och antagna lagar, de fogligare tvisterna emellan enskilde om personliga förhållanden och om egendom. Det var i synnerhet denna rättsskipning, hvilken oftast blef lagstiftning. Med tilltal, bevisning, dom och vad i tvistemål gick man, enligt våra gamla lagar, mestadels så till väga som i brottmål.

Den civila rätten, sådan dessa lagar den yppa, hade samma grund och syftning som den kriminella. Härledande sig från den ursprungliga slägtförfattningen, vårdade den beståndet deraf inom samfundet af förbundna hushåll. Hvarje sådant sammanhöll den i möjligaste mått genom ett fast och kraftigt, men likväl icke oin-

[1] Östg.-l. Edsöres B. fl. 17, 21, 25, 30. Upl.-l. Mannh. B. fl. 15, 31, Vip. B. fl. 25.

[2] Östg.-l. Räfsta B. fl. 10. L.L. Tm. B. fl. 17 och 18. — Uti konung Magnus Erikssons stadga af år 1344 (hos Hadorph vid Bjärköarätten) förordnades, att våldsgerningar, hvarigenom allmogen ofredades, skulle af målseganden, vid förlust af vidare talan, åkäras, antingen å första lands-, härads- eller fjerdingsting, eller inom 6 veckor inför konungen eller dess doms innehafvare, sedan gerningen gjord var. — Efter isländska lagen Grågås tillkom anklagningsrätten, när målseganden försakade den, icke blott öfverhetspersonerna (godi), utan äfven hvarje annan ibland landets inbyggare; Schlegel i den anf. afh. s. 81.

Digitized by Google

skränkt, välde, tillerkändt husfadern eller, såsom han i Östgötalagen benämnes, *gamli karlin*. Af varaktigt sjelfständiga slägter, icke af tillfälligt sjelfrådande personer, bildade den det fria samhället. I följd deraf medgaf den endast ett vilkorligt och underordnadt värde åt de individuella menniskorättigheter, som en nyare tids verldsborgerliga förhållanden samt deraf bestämda tänkesätt, seder och lagstiftningar upphöjt till ett ovilkorligt. Krigsfångar och de inhemska personer, som af nöd eller till försoning för brott afyttrat sin anborna frihet, samt ofria föräldrars afföda blefvo trälar, och såsom sådana hänfördes de af begreppet, om icke af den ädlare känslan, ibland husdjuren. Blott i laglig egenskap af ting tillhörde de hushållet och egde hvarken inom det eller i det förbundna samhället någon krafgill *rätt*[1]. Deremot voro hustrun och de till mogen ålder komna barnen fria medlemmar af familjen, men icke sjelfständiga inom den. De voro undergifna husfaderns styrelse af det lilla samhället; gemensamt med honom hade de att till dettas underhåll och förkofran använda sin omtanke och sina

[1] Calonius, *De prisco in patria Servorum jure*. I detta vigtiga arbete visas likväl (*Opera omnia*, vol. I, p. 158), till heder för våra förfäder, att barnen af en fri fader och en ofri moder, eller tvärt om, ej blefvo trälar, hvilket ock förut var anmärkt af Stjernhöök, l. c. p. 223, samt mera fullständigt utredt af Eric Aurivillius i hans *Juridica exercitatio secunda, Institutionum Iustiniani cum jure Suecano collationem continens;* Ups. 1687 p. 100 — 103. Den svenska regeln i dessa fall: »gangiu barn a bætre halvo», var icke allenast raka motsatsen af den tyska »das Kind folget der ärgern Hand», utan äfven vida mera frihetsgynnande än den romerska »partus ventrem sequitur». Dock torde den milda regeln icke ibland svear och göter, mera än ibland deras stamförvandter, hafva varit också af ålder gällande, utan först blifvit det vid den tid, hvarifrån de bevarade skrifna lagarna, härutinnan bestämda af kristendomens fordringar, ådagalägga syftningen att småningom afskaffa all träldom. — I öfrigt hade trälen, då han gjorde sig förtjent af sin husbondes välvilja eller af fränders, som ville lösa honom, hopp om frigifvelse och äfven ättledning, d. v. s. upptagelse i en friboren mans ätt, och således i de förenade slägternas skyddsförbund. När han blifvit ättledd, egde han »sökia ok suara firi sik ok i eþum standa», Östg.-l. Ä. B. fl. 20.

Digitized by Google

mödor. Han kunde aga dem, men med måtta; skedde det *ofhårdeliga,* så att de deraf dogo, var han till böter förfallen och förlorade giftorätt eller arf efter dem[1]. Om under hedendomen föräldramakten sträckt sig till rättighet att utkasta nyfödda barn, hvilka då kunnat af andra till träldom upptagas[2], så har den dock säkerligen aldrig varit att förlikna med den romerske faderns *jus vitæ et necis* äfven öfver den son, hvilken uppstigit till konsulatet[3]. Tvärt om stadgar redan Östgötalagen det då ovanliga straffet att steglas eller till döds stenas för fader eller moder, som mördade sitt barn, samt i Uplandslagen de emot samma straff, då det eftergafs, svarande böterna af 140 marker för man eller qvinna, som barn sitt dräpte[4]. Någon så skändlig emancipation af söner som den romerska[5] omtala ej heller våra lagar. Dessa hindrade ej en son, som ville gifta sig och blifva egen bonde, att skilja sig från fädernehuset; men, så länge han der hade sitt hem, förvärfvade han åt det gemensamma boet och, såsom det synes, stod för sin person under faderns målsmanskap, för sina gerningar, så vida de ej voro urbota brott, under dess ansvar[6]. Då, lika-

[1] Östg.-l. Edsör. B. fl. 18 och 22. Efter landslagen Sår. B. med vilja, kap. 19, tvebötade den man, som tillfogade sin hustru sår eller blånader. — Vestg.-l. äldre cod. Bard. B. fl. 4 samt yngre cod. Fr. B. fl. 6, utsätta böter för den man, som slår sin hustru i allmänt samqväm (ölbänk).

[2] Calonius, l. c. pars. 1. § 5.

[3] Livius, lib. 2 kap. 41.

[4] Östg.-l. Edsör. B. fl. 21. — Upl.-l. Manh. B. fl. 13. — Redan Tacitus säger om germanernas förhållande till sina barn: »Numerum liberorum finire, aut quemqvam ex agnatis necare flagitium habetur», l. c. kap. 19.

[5] Genom en trefaldig diktad försäljning.

[6] Sådant var förhållandet åtminstone i Danmark och Skåne, enligt Kolderup Rosenvinge: *Grundrids af den Danske Lovhistorie, § 93 i andra uppl.* I de egentligen svenska lagarna saknas fullständiga och bestämda underrättelser om fadersväldets forna omfång; men Stjernhöök, l. c. pag. 172, samt Carl Lundius, i en dissert.: *De jure parentum et liberorum*, Ups. 1704, föreställa det såsom ett målsmanskap för alla hemmavistande barn utan afseende på deras ålder, samt äfven för gifta söner under sådant

Digitized by Google

som ännu, förblef dotter omyndig och föräldraväldet undergifven, intill dess hon trädde i äktenskap; men äfven då, likasom ännu, egde, efter de *svenska* lagarna i egentligare mening, enka att sjelf råda sig och att förvalta, ej blott sitt eget, utan äfven, med närmaste fädernefränders samråd, sina omyndiga barns gods[1].

Huruvida under den hedniska tiden det varit en mer eller mindre allmän sed ibland skandinaverna att röfva till sig brudar, må jag ej vilja afgöra. Men ifrån den första åldern af våra skrifna rättsböcker uttrycka de den uti ännu gällande lag upprepade satsen, att »mö skall man af hennes giftoman begära och ej med våld taga eller hemliga till sig locka». *Bön* kallas redan i den äldsta Vestgötalagen frieriet. Dermed egde friaren att vända sig till flickans fader eller närmaste skyldeman och med honom om äktenskapsvilkoren aftala. Vid denna underhandling vexlades ömsesidiga löften: från friarens sida om vängåfva åt giftomannen och morgongåfva åt bruden; från giftomannens om hemföljd, der den bruklig var[2]. Då alla öfverenskommelser, som skulle ega rättskraft, borde afslutas med iakttagande af vissa bestämda formaliteter och genom symboliska handlingar bekräftas — en fordran, som skrifkonstens allmänlighet i senare tider gjort öfverflödig —, så kan jag ej anse de ifrågavarande giftermålsaftalen, ehuru med skänker och gåfvolöften bekräftade, utgöra ett tillförlitligt bevis för den nog allmänt antagna meningen, att i de äldsta tiderna våra förfäder, när de ej röfvade åt sig hustrur, köpte dem, såsom de köpte trälar eller ting. Väl benämndes stun-

förhållande. Denna mening vinner styrka af Östg.-l. Vinsorþa B. fl. 8, hvarest ovilkorligen säges: »Nu är bondans son oskipter uiþär han: þa är han egh at meru köpgildär (d. v. s. berättigad att afsluta köp) än þräll hans».

[1] Upl.-l. Ä. B. fl. 2. fl. 7: 3; Tm. B. fl. 11; Vestm.-l. Ä. B. fl. 7; Tm. B. fl. 29. Likväl är sannolikt, att om enka gick tillbaka i faderns bröd, han då återtog sitt målsmansvälde öfver henne.

[2] Vestg.-l. G. B. fl. 2. Östg.-l. G. B. fl. 1, 3, 10. Upl.-l. Ä. B. fl. 1 o. s. v.

Digitized by Google

dom äktenskapshandlingen *brudkaup*, men betydelsen af ordet *köp* var då icke inskränkt till den enda art af förbindande öfverenskommelser, som dermed nu betecknas, utan omfattade alla eller de flesta sådana, till och med det ensidiga gåfvoaftalet[1]. Om germanernas aktning för sina qvinnor och om dessas hugstorhet lemnar Tacitus ett vittnesbörd[2], hvarmed föreställningen om en faders makt att sälja sina döttrar eller om hustrurs egenskap af köpta ting ej kan förenas. Han anmärker vidare, såsom en motsats af romersk sed och rätt, att ibland germanerna det icke vore bruden, som tillförde mannen hemgift, utan mannen, som dermed begåfvade bruden. Den bestode ej i ting, som förnöjde den qvinliga flärden, utan i oxar, betslad häst och vapen. Hon åter förärade mannen någon rustning. De skänker *till bruden*, hvarmed, uti hennes föräldrars och skyldemäns närvaro, han fästade sig henne, betraktades icke då mera än nu trolofnings- och vigselringarna, såsom *värdören*[3] i ett köp, utan, enligt Taciti uttryckliga förklaring, såsom symboler af de heliga pligter, hvartill äktenskapet förenade qvinnan med den stridbare mannen[4]. Det må vara

[1] Ihres *Glossarium* vid ordet *köpa*. Uti det sammansatta ordet *brudkaup* har likväl äfven Ihre gifvit den inskränkta bemärkelsen af *emtio* åt *köp*. Märkligt är, att uti Grågås, Festa þáttr, kap. 12, gifves benämningen af bruþkaup åt giftermålshandlingen emellan utfattiga personer, dem äktenskap var förbudet; hvaremot den emellan personer af nödig förmögenhet eller af rikedom kallas i det följande kapitlet *brullaup*.

[2] L. c. kap. 8.

[3] D. ä. *betalning*. vare sig medelst varor eller penningar. Schlyter, *Tentamina ad illustr. historiam juris Scandin.* Lund 1819, p. 20, not 43. samt Gloss. till Vestg.-l. h. v.

[4] Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. Intersunt parentes et propinqui ac munera probant. Munera non ad delicias muliebres quæsita, nec quibus nova nupta comatur, sed boves et frenatum equum et scutum cum framea gladioque. In hæc munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro affert. *Hoc maximum vinculum, hæc arcana sacra, hos conjugales deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes, extraque bellorum casus putet, ipsis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in proelio*

Digitized by Google

möjligt, att den ifrågavarande seden fått hos de sydliga germanerna, i följd af deras genom rikedomseröfringar stegrade girighet, en annan betydelse än den ursprungliga; att föräldrar och skyldemän tillegnat sig, såsom neslig lösen för bruden, de forna äreskänkerna åt henne; samt att dessa, under benämningarna af *meta, mundium, vittemo*, sålunda antagit egenskapen af köpeskilling[1]. Men i detta fall, likasom i många andra, böra mer eller mindre riktiga begrepp om tyska förhållanden icke med blindt förtroende lämpas till våra nordiska förfäders. Hos dessa voro friarens skänker till flickans målsman dels en borgen för aftalets allvarlighet och helgd, dels en vänskapsgåfva *(vingjäf)*, men icke en varubetalning[2]. Med morgongåfva, äfven kallad hindradagsgjäf, skulle, såsom det i Uplandslagen säges, *bonde husfru sinä hedra*[3]. Vill man likväl hänföra giftermålshandlingen under det nuvarande begreppet af köp, så var det, efter mitt omdöme, icke brudens fria, om ej sjelfrådiga, person, utan föreningen med hennes slägt, som fästmannen köpte, egentligen genom vängåfvan[4]. En såld qvinna hade

passuram ausuramque. Hoc juncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Germ. kap. 18. — Med detta ofta ofullständigt uppfattade och derigenom misstydda ställe jemföre man hvad Tacitus i kap. 8 förmäler om qvinnornas närvaro och tapperhet i striderna. Skänkerna höfdes dem och gåfvos *åt dem*, ej åt fäderna och skyldemän, som endast hade att *gilla*, ej att, såsom betalning för bruden, *tillegna sig* de samma.

[1] Eichhorn l. c. § 54. — I. F. W. Schlegels *Afhandling om Morgengavens Oprindelse og Rettigheder*, i danska tidskriften Astræa, 2 b. 2 h. — J. Grimm, *Deutsche Rechts Alterthümer*, sid. 420 o. f. — Emot dessa och andra författares mening, att hos de germaniska folken hustrur af ålder köptes, må läsas Gilbert Stuart, *a View of Society in Europe*, book 1. ch. 1. sect. 3 samt ch. 2. sect. 2. Jfr ock Hallenbergs anm. vid Lagerbrings hist. del. 2, ss. 272 o. f., hvarest anföras exempel, att vid äktenskapsaftal den tillkommande brudens samtycke erfordrades, hvilket åter synes bevisa, att hon ej var ett säljbart ting i giftomannens våld.

[2] Man jemföre Upl.-l. Ä. B. fl. 1 med Vestg.-l. G. B. fl. 2.

[3] Ä. B. fl. 4.

[4] Skulle morgongåfvan hafva, såsom Schlegel menar, varit köpeskilling, så hade ock brudens hemföljd varit det. Hon skulle då hafva köpt sig man, såsom han hustru. Men den tidens fria män sålde sig icke.

Digitized by Google

väl icke varit så ansedd som den nordiska *adalkonan*. Hon hade väl icke kunnat giftas *til hedhers ok husfrudömes*, *til lasa ok nykla*, högtidliga ordalag, under hvilka bruden af dess giftoman öfverlemnades åt brudgummen, för att inträda uti hans bo till delaktighet i hans lösören och i allt, hvad de under äktenskapet kunde gemensamt förvärfva[1]. En tredjedel deruti, jemte morgongåfvan, tillerkände henne redan den äldre Vestgötalagen[2], ehuru sammanfattad i en tid, då ännu icke qvinnokönet egde någon ovilkorlig rätt till arftägt och derigenom till bestämd egendomsbesittning.

Att månggifte ej var allmänligen brukligt ibland germanerna, intygar Tacitus. Sådant synes ock förhållandet hafva varit i Sverige, äfven före kristendomens införande[3]. Hela eganderättssystemet, efter våra äldsta skrifna lagar, utgår från grundsatsen af engifte, och det är icke sannolikt, att den nya religionens makt kunnat hastigt skapa ett sådant system, om ett annat förut varit stadgadt. Att konkubinat varit tåldt, må medgifvas; men

[1] Upl.-l. Ä. B. fl. 3. I dr Schlyters edition, utkommen sedan denna afhandling författades, lyda orden: *til heþer ok til husfru.*

[2] Ä. B. fl. 18. — Finge man, med Gilbert Stuart, antaga, att Tacitus med *dos* menat något från de ömsesidiga giftermålsskänkerna *(munera)* särskildt, så kunde hustruns delaktighet i mannens egendom (giftorätt) hafva varit en ibland germanerna uråldrig rättssed. Sannolik förekommer mig dock icke denna förklaring af det anförda stället hos Tacitus.

[3] Adamus Bremensis berättar väl, att svenskarne, ehuru i allt annat måttliga, befryndade sig med flera hustrur, och att de sålunda aflade barnen blefvo för äkta och lagliga hållna. Man torde dock skäligen kunna betvifla *allmänligheten* af detta förhållande. Var han i tillfälle att deröm inhemta säkra och fullständiga underrättelser? Eller må det ej vara sannolikare, att han, liksom i våra dagar mången resande utländing, föreställde sig, att vissa förnämas seder varit hela nationens. Bland de mäktige var konkubinatet ej ovanligt, hvilket de nordiska sagorna intyga. Men hvilketdera var regel, hvilket undantag: engifte eller månggifte? Utmärka väl svenskarnes öfriga samhällsförhållanden en deruti så ingripande skiljaktighet från de tyska germanernas, som den vore, att de förre icke skulle, såsom Tacitus intygar om de senare, hafva varit *contenti singulis uxoribus, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur* (Germ. c. 18)?

Digitized by Google

denna förbindelse synes, om icke endast, dock vanligast hafva egt rum emellan ogift man och qvinna af ringare vilkor; och aldrig lärer hos oss frillobarn, när det icke genom föräldrarnes äktenskap sedermera blifvit legitimeradt, hafva efter *fader* lagligen tagit arf, i egentlig bemärkelse. utan endast underhållsmedel[1].

Det yttre band, som sammanhöll hvarje slägt, grunden, hvarpå dess sjelfständighet hvilade, var dess *odaljord*, och endast sådan, samt märker som kunde dertill danas, innefattade länge det nuvarande svenska området. Der hade, enligt sagorna, Oden och hans följeslagare nedsatt sig efter öfverenskommelse med Gylfe de äldre inbyggarnes drott, sannolikt af samma ursprung som den ankommande kolonien. Denna inkräktade således icke med vapen det nya landet och skiftade det följaktligen icke såsom krigsbyte. Utan tvifvel var största delen deraf då obefolkad och ödeliggande, och hvarje husfader intog utan motstånd en besittningsrymd, hvilken sedermera, när folkhopens tillväxt gjorde begränsning af sådana nödvändig, bestämdes till sin vidd. Hans rättighet dertill var alltså grundad på det egendomsfång, som rättslärare kallat det *ursprungliga*.

Den svenske bondens uråldriga frihet är så bekant, att jag ej behöfver styrka den med något af de oräkneliga vittnesbörd derom, som Sveriges häfder innefatta. Den utgör ock ännu sjelfva lifvet i Sveriges statsförfattning, hvilken, under alla sina yttre förändringar, alltid

[1] I förteckningen på Vestergötlands lagmän berättas att under den nittonde, Folke, frillobarn gingo från arf. Det säges dock icke uttryckligen från *rättighet till fädernearf*, och svårligen kunde detta menas. Om man ock icke vill antaga Ol. Rabenii förmodan, att Folke blifvit lagman vid slutet af trettonde århundradet (De antiquis Vestro-Got. legiferis, p. 86), så är dock säkert, att han ej förr än omkring medlet af samma århundrade kunnat vara det. Men i den äldre codex af Vestg.-lagen, sannolikt från början af 1200-talet, var uttryckligen (i Ä. B. fl. 8) sagdt, att frillobarn »takæ mœþerni og eig fæþerni». Den ifrågavarande berättelsen synes då böra så förstås, att Folke afskaffat någon emot gammal lag och rätt stridande osed att gifva frillobarn dem icke tillkommande arf.

Digitized by Google

bibehållit åt det på en gång jordbrukande och jordegande ståndet, under den betydelsefulla benämningen af rikets *allmoge*, dess ursprungliga sjelfständighet, befästad genom dess rättighet att deltaga i lagstiftningen och beskattningen. *Man för sig* kallades af ålder svenske bonden: och denna ärorika benämning utmärkte hans oförlänta herravälde inom sitt hus och sin egorymd. Mot det förbund af slägter, som han tillhörde, och mot dess öfverhufvud hade han dock vissa skyldigheter, som med hans sjelfrådighet kunde stå tillsammans; förnämligast dessa, att deltaga i det gemensamma försvaret och att under konungens färder i landet förpläga honom och hans män[1]. Dessa pligter föranledde till skatter, hvilka under namn af *ledungs-lama* och *atter-* eller *ättagäld* äro första upphofvet till den *ordinarie hemmansränta*, som med utvidgadt ändamål nu åligger all den jord, hvilken icke blifvit derifrån löst genom frivilligt åtagande af andra, mot den samma i början svarande, personliga tjenste-skyldigheter och reella besvär.

Men utom den af de fria bönderna med full egande-rätt innehafda *odaljorden*, som sedermera utgrenat sig till *skatte-* och *frälsejord*, förekomma i de gamla lagarna och i urkunder af samma eller högre ålder tvenne andra arter af grundegendomen, nämligen *Upsala öde* (rätteligen *Od*) och *allmänningar*, hvarifrån de nuvarande *kungsgårdar* och *kronohemman* anses i allmänhet härleda sig.

Ett torde hända ogenomträngligt mörker höljer ursprungliga tillkomsten och beskaffenheten af den första ibland dessa egendomsarter. Hvad man derom tror sig

[1] Tidigt omtala våra sagor skatter till konungarne. Men att anse dem såsom vedermälen af någon personlig ofrihet eller såsom någon *recognitio dominii* för jorden, vore utan tvifvel att lämpa tyska feodalbegrepp till Sveriges på bondfriheten hvilande författning. Skatterna voro ursprungligen frivilliga gåfvor (*skattgiafer* kallas de i Yngl.-sagan). Sådana omtalar ock Tacitus såsom vanliga ibland de fria germanerna. »Mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum vel frugum; quod, pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. L. c. kap. 15. Jfr Grimm l. c. ss. 246 och 297.

Digitized by Google

veta, grundar sig på en fornsägen, som isländaren Snorre Sturleson i början af trettonde århundradet upptecknat. Den förmäler, att sedan Yngve Frey, såsom på en gång konung och öfverstepräst, flyttat sätet för styrelsen och de allmänna offerfesterna till Upsala samt der byggt ett stort afgudahus, hade han lagt dertill alla sina intägter *(allar skyldar sinar),* land och lösören[1]. Denna stiftelse påstås sedermera hafva blifvit förökad med de lägenheter, som Braut-Anund låtit uppodla, äfvensom med de genom Ingjald Illrådas nidingsverk utrotade småkonungarnes öfver hela riket spridda gårdar[2], samt vidare genom dana-arf och förbrutna gods.

Dessa uppgifters tillförlitlighet och de derifrån dragna slutföljder synas mig vara många tvifvelsmål underkastade. Att Yngve Frey innehaft någon enskild jordegendom och att han anslagit den till gudstjenstens underhåll, är möjligt. Men då denna en ny regentslägts egendom ej härkom från krigisk eröfring af ett förut uppodladt och befolkadt land, är det icke sannolikt, att den kunnat vara betydlig. Att de odlingar, hvarom Braut-Anund skall hafva föranstaltat, blifvit verkställda egentligen för att öka Upsala öde, betraktadt såsom en sammanfattning af gods, tillhörande konungaväldet, är blott en gissning, hvartill Sturlesons berättelse derom ej gifver tillräcklig anledning. Mera naturligt och vida sannolikare förekommer mig den förmodan, att denne fredälskande konung uppmuntrade svearne att, i stället för vikingafärder, använda sina krafter på upprödjande af de stora marker, som ännu inom riket lågo öde, samt att de nya hemman, till och med, enligt Sturlesons utsago, *stora härad,* hvilka derigenom uppkommo, antogo mestadels samma natur som de äldre med enahanda ursprung. Om ock konungen för sin egen räkning lät uppodla och bebygga vissa lägenheter och sålunda skapa nya *»bua sinna»,* så blefvo väl de hans enskilda egendom,

[1] *Yngl.-saga,* kap. 12.

[2] Botin, *Om svenska hemman,* del. 2. kap. 1 § 4.

Digitized by Google

hvaraf Sturleson icke omtalar någon förening med det förut af honom beskrifna Upsala öde. Att detta icke då eller sedermera vunnit någon synnerlig tillväxt genom så beskaffade företag, synes deraf, att kungsgårdar och kronohemman ännu äro minst allmänna inom de landskap, som senast blifvit af odlare intagna och befolkade. Den jordegendom, som Ingjald genom sin illbragd kunde tillvinna sig, blef sannolikt ansedd för hans enskilda, så framt någon skilnad då ännu gjordes emellan sådan och Upsala öde[1], samt öfvergick möjligen i flera händer, sedan han sjelf gjort slut på sitt lif och sitt välde, och hans son Olof blifvit tvungen att med det folk, som *ville följa honom,* fly till dessa ödemarker, af hvilka de skapade *sköra härad, som kallas Vermland*[2]. Detta landskaps äldre och nyare skick vittnar, att konungasonens fria följeslagare odlade åt sig och icke åt honom, och bekräftar derigenom min förmodan om Braut-Anunds. ehuru under andra förhållanden verkställda, enahanda bildning af nya härad.

Jag bestrider icke, att ju konungarne kunnat i de äldsta tiderna innehafva flera eller färre gårdar i särskilda delar af riket, men jag tror, att dessa till det mesta varit af patrimonial och icke af domanial egenskap[3].

Om dana-arf ursprungligen tillkommit konungavældet. är det dock icke sannolikt, att detta i de äldsta tiderna på sådant sätt vunnit mycken egendom. Upsala ödes tillväxt genom missgerningsmäns förverkade eller i stället för böter öfverlemnade jord har först kunnat blifva betydlig, sedan en offentlig straffrätt blifvit stadgad och konungen delaktig i försoningarna för de flesta brott.

[1] Den vanliga föreställningen om Yngve Freys öfverlåtelse af sina landtgods till Upsala tempel förutsätter, att konungen redan då skulle hafva egt enskild jordegendom.

[2] Yngl.-sag. kap. 46.

[3] Uti Östg.-l. Egn. Sal. B. fl. 1, säges: »Nu vill Kunungär eghn sällia; han skal frändum sinum atär bjuþa sua han sum bonde.» Om Upsala ödesgods åter bjuder redan Hels.-l. Kon. B. fl. 11, att de ej må undan kronan skiftas eller säljas, hvilket sedermera i landslagen bekräftas.

Digitized by Google

Hade redan ifrån Yngve Freys tid, som ansetts inträffa vid Kristi födelse, hopandet af en med konungaväldet förenad jordegendom begynt och sedermera, dels genom vidsträckta odlingar och dels genom våldsamma tillgrepp, under många århundraden blifvit fortsatt, så skulle väl ett sådant system att stärka berörda välde med en ständigt utvidgad landvinning hafva ledt till helt andra allmänna förhållanden än dem, som förete sig i de äldsta af våra skrifna lagar. Den oupphörliga tillväxten af kronogods skulle hafva uppfrätt den enskilda odaljorden, hvaraf bondefrihetens undergång blifvit en nödvändig följd. Men i alla landskapslagarna herskar denna frihet. Väl nämnas i den yngre Vestgötalagen samt i Helsingelagen vissa gårdar såsom tillhörande Upsala öde, och Uplandslagen förmäler, att den valde konungen dertill blef *dömbder*, d. v. s. att rättighet dertill af det väljande folket honom tillerkändes. Men de föreställa det icke såsom något egovälde af synnerlig vidd och betydenhet. De skatter, som erlades af odaljorden icke blott för landets försvar utan äfven, sedan ättegälden blifvit ständig, till konungens hofhållning, uppenbara måttligheten af Upsala ödes afkastning, när man antager, att dermed skulle förstås endast grundegendom. Någon särskild konungen underdånig klass af jordbrukare och dess förhållande till odalbönderna omnämnes ej heller i lagarna, hvilka säkerligen icke förbigått ett så vigtigt föremål, i fall domänernas mängd och storlek gjort några bestämmelser i detta afseende nödiga[1].

Om, inom detta fält för gissningar, det kunde tillåtas mig att också våga en sådan, ville jag framställa den, att *Upsala öde* icke ifrån begynnelsen bestått af *endast* jordegendom utan äfven af rättigheten att uppbära någon skatt till gudstjenstens och konungahusets

[1] Östg.-l. Dr. B. fl. 14 stadgar väl tukkabot för *konungs bryti* (förvaltare) *i Upsala bo;* men han betraktas här såsom konungens tjensteman och icke såsom dess jordbesittande vasall.

Digitized by Google

underhåll[1]. Anledning härtill finner jag så väl i den nässkatt, som, efter en af Sturleson förvarad fornsägen, skall för samma ändamål varit Oden gifven, som ock i de isländska fria nybyggarnes skattskyldighet till sina gudahus och höfdingar[2]. Sturleson förmäler äfven om Yngve Frey, att han, såsom svearnes drott, tog af dem *skattgjafer*[3]. Må hända bör denna sagotecknares berättelse om bildningen af Upsala öde så förstås, att då, efter sagans mer eller mindre trovärdiga uppgift, Yngve flyttade konungasätet och offerfesterna till Upsala samt der byggde templet, förlade han äfven *dit* intägten af ofvanberörda, såsom det synes ursprungligen frivilliga, men genom plägsed bestämda skattgåfvor, som den tiden endast i varor kunde utgöras, hvarjemte han egnade deråt sin enskilda jord och lösa egendom. Märkvärdigt synes mig, att hvad Sturleson kallar *allar skyldar sínar* intager ibland förläningens beståndsdelar det främsta rummet[4].

Då man ansett odlingar å *allmänningarna* hafva bildat kronohemman, har man lagt till grund för denna mening dels en yrkad filosofisk rättssats, dels en före-

[1] Efter denna gissning skulle *Upsala öde* hafva betydt sammanfattningen af alla konungaväldets realrättigheter. — I Rimkrönikan förekommer *konungs öd* i bemärkelsen af fiscus, inbegripande både fast och lös gods; Ihre *Gloss. v. Od.*

[2] Jfr Geijer *Sv. Rikes häfder*, 1 del. s. 513.

[3] Att dessa skattgåfvor bestått i samma nässkatt, som Oden börjat att uppbära, antager Lagerbring i sin *Diss. de origine tributorum in Sveo-Gothia*, pars. 1, Lund 1759, p. 10.

[4] Mot Ynglingasagans tillförlitlighet hafva tvifvelsmål, må hända väl grundade, uppstått. Men hvarje sådan historisk saga uppenbarar begrepp, som längre eller kortare tid före anteckningen af henne varit i folktron gällande. I sådant afseende är det af vigt att rätt förstå hvad den förste skriftlige berättaren om *Upsala öde*, i öfverensstämmelse med en äldre sägen, sådan denna qvarlefvat till hans tid, kunnat mena. Ännu angelägnare är detta, om full trovärdighet tillerkännes den ifrågavarande sagan, hvilken länge och allmännast varit lagd till grund för icke endast rent historiska framställningar utan äfven för beräkningar och anspråk, ingripande i statsrätten.

Digitized by Google

gifven historisk urkund. Enligt den förra skall det ursprungliga förvärfningssättet upphöra med borgerliga samhällens inrättning, och alla ting, som då icke äro skiftade emellan samhällets medlemmar, sedermera vara statens. Lemnande denna allmänna sats obestridd, men ej, i dess obestämda flertydighet, medgifven, vill jag blott anmärka, att tillämpningen deraf till särskilda fall beror på begreppet om borgerligt samhälle och på det tillstånd, *vid* hvilket, samt den handling, *genom* hvilken ett folk må kunna sägas hafva *inrättat* sig ett sådant. För säkert kan emellertid antagas, att någon filosofisk rättslära icke under den tiderymd, hvarom nu fråga är, bestämt våra förfäders sätt att betrakta och använda Sveriges ödemarker. Den historiska grunden åter för konungens och kronans förmenta eganderätt till dessa är det så kallade Helgeandsholmsbeslutet af 1282[1]. Men deraf är verkligheten icke allenast obestyrkt utan äfven högst osannolik. Berörda riksdagsbeslut har aldrig, såsom sådant, kunnat företes, utan endast innehållet deraf blifvit framställdt i en skriftlig berättelse, hvilken först år 1586 eller 1587 kommit i dagen. Till den vidsträckta rätt, som der tillerkännes konungen, söker man förgäfves något spår i de gamla lagarna och i andra tillförlitliga urkunder[2]. Uplandslagen är 13 år, konung Kristofers allmänna landslag 160 år yngre än det föregifna Helgeandsholmsbeslutet, och i båda, likasom i de flesta öfriga

[1] De ifrågavarande orden deruti lyda sålunda: »Vidare bleff Cronan tillagt all stubbejordh, som utaff skogar och hedar uppfinnas kan, som ähr lägligit att byggia hemman utaff skall lyda under cronan.» Dipl. Suec. Vol. I: n. 745. Märkligt är, att i en annan der aftryckt, helt och hållet olika, afskrift af samma handling saknas alldeles detta förordnande.

[2] Man har trott sig finna ett sådant i Östg.-l. Egn. S. B. fl. 1, hvarest bestämmes, huru konung må sälja allmänning. Men sammanhanget af detta stadgande med det föregående, om försäljning af konungens enskilda arfvejord, tyckes bestyrka herrar Collins och Schlyters förmodan, att med allmänning här bör förstås den skog, som tillhörde någon konungens gård eller by. I öfrigt utvisar Östg.-l. B. B. fl. 28, att allmänning betydde byars eller härads gemensamma skogsmark, hvarå sjelfständiga hemman kunde anläggas.

Digitized by Google

lagarna, förekomma rakt emot det samma stridiga stadganden om allmänningar[1]. Sådana omtalas der, men icke såsom kronans egendom, utan såsom byars, härads och landskaps. Större eller mindre bondelag hade således gemensamt bemäktigat sig dem och utdelade deråt lägenheter åt enskilda odlare. Dessa, när de betingat sig ständig besittningsrätt till sina nydanade hemman, förklarades vara *bönder*, ej *landbönder*[2]. De, som efter öfverenskommelse om viss årlig afgift till häradet eller landskapet nedsatt sig å dessas oskiftade marker, egde för sig och sina arfvingar, så vida de uppfylde aftalet, lagens uttryckliga försäkran att ej blifva vräkta[3]. Att enligt landslagen en tredjedel af afraden för lägenheter å häradsallmänning tillföll konungen[4], härrörde troligen från någon allmän, sannolikt inom Göta rike först medgifven och der tidigast gällande bevillning; men häradets egovälde öfver sådan mark är synbart deraf, att det för sig behöll två tredjedelar af samma afrad. Man har påstått, att åtminstone större ödeliggande landssträckor sedan 1282 ansetts tillhöra kronan; men efter den tiden hafva uti rikets norra orter många sådana rymder blifvit uppodlade och befolkade, och det lärer icke kunna visas, att åboarne å de hemman, hvilka der så sent uppkommit, någonsin varit mindre sjelfständiga bönder än andra. Begreppet om kronans eganderätt till all ödeliggande jord utom eller emellan bygdelagen, är, så vidt jag kunnat finna, vida yngre än den tid, hvarifrån man

[1] Upl.-l. Vid. B. fl. 20. — L.-l. B.-b. kap. 29 o. 31. Hels.-l. V. B. fl. 15.

[2] Vestg.-l. y. cod. Kyrk. B. fl. 7.

[3] Upl.-l. l. c. LL. l. c.

[4] LL. Th. B. fl. 4. Att redan i början af 13:de århundradet konungen ansågs vara, till en tredjedel, delegare i allmänningar inom Småland och Vestergötland, synes af flera kongl. bref i Dipl. Svec. I: n. 139, 216, 217 o. s. v. Samma delaktighet i en allmänning inom Östergötland, tillkommande konungen »intuitu coronæ», omtalas i ett förläningsbref af konung Magnus Ladulås 1289. Spegel, *Skriftl. Bevis till Biskopskrönikan*, s. 123.

Digitized by Google

sökt härleda dess ursprung och dess giltighet. Jag kommer att vidare undersöka dess upphof och framställa dess följder. Här har jag endast velat yttra och med några, ehuru ofullständiga, anmärkningar styrka min förmodan, att de å allmänningar eller å forna vidsträcktare ödemarker, före sextonde århundradet och äfven under början deraf, bildade hemman icke varit betraktade såsom till grunden kronans, utan såsom odaljord, antingen af enskilda nybyggare med ursprunglig rätt dertill inkräktad, eller dem öfverlåten från områden, som menigheter till gemensam egendom sig bemäktigat[1].

Men om den svenske bonden ej innehade sin jord såsom förläning af kronan, var likväl i allmänhet hans besittning deraf icke förenad med full eganderätt. Denna tillkom hans fortlefvande slägt, såsom hvars timliga representant han vårdade och förvaltade den samma under vilkor, som lagarna sorgfälligt bestämde. De tilläto honom icke att sälja jord af *gammal byrd sina* från slägten, så framt icke hans skyldemän, åt hvilka den då borde enskildt och offentligen hembjudas, vägrade att den köpa[2]; de fordrade ock, mer eller mindre uttryckligen, att försäljningen skulle rättfärdigas af bevislig nöd[3]. Hade han pantsatt jord, hvilket skulle ske offentligen, och icke sjelf å utsatt dag, eller inom lagligen bestämd tid derefter, den återlöste, så inträdde hans bördemän i utöfningen af denna, utaf honom vanvårdade, rättig-

[1] Sedan denna skrift författades och till K. vitt. hist. och antiq.-akademien insändes, har det vigtiga ämne, som här vidröres, blifvit fullständigt utredt af adjunkten i ekon. lagfarenheten vid Upsala universitet, j. u. licentiaten, herr P. O. Bergfalk uti en akademisk afhandling om *Svenska jordens beskattning* (Ups. 1832). Det har varit för mig tillfredsställande att finna mina begrepp om den äldsta och äfven länge gällande eganderätten till allmänningar bekräftade af denne lärde och skarpsinnige forskare.

[2] Se alla lagarnas jordabalkar. Börd egde äfven rum till jord, som för böter utmättes. Sud.-l. J. B. fl. 7.

[3] Hels.-l. J. B. fl. 1 och 15; Vestm.-l. J. B. fl. 1 och 20; Suderm.-l. J. B. fl. 4; L. L. J. B. kap. 27: 1.

Digitized by Google

het[1]. Genom skifte kunde han förbyta slägtjord i annan jemngod, som då antog den förras egenskap, men om köp och skifte voro blandade och det förra öfvervägande, gälde bördsrätten till den egendom, hvilken han sålunda utan skäligt vederlag föryttrat[2]. Ännu mindre än genom försäljning kunde genom gåfva jord, som borde bibehållas åt slägten, skiljas derifrån utan samtycke af innehafvarens fränder, och sedan det omsider lyckats påfvedömets tjenare att införa bruket af själagåfvor eller testamenten till kyrkor och kloster, medgåfvo dock icke de i Svea rike gällande landskapslagarna och sedermera den allmänna landslagen, att mot arfvingars vilja sålunda bortgifva mera af ärfd eller eljest bördfången jord än en tiondedel[3]. Blott till den jord, som bonden utom sin börd köpt eller annorledes aflat, hade han i en senare tid full eganderätt, och följaktligen makt att, såsom det heter i Sudermannalagen, den *giva ok gjälla ok sälja hvem han ville*[4]. Men så vida han hade efter ingånget äktenskap förvärfvat sig den samma, var hustrun deruti, äfvensom i alla boets lösören, delaktig

[1] Upl.-l. J. B. fl. 9; Vestm.-l. J. B. fl. 16; Suderm.-l. J. B. fl. 9; L.L. J. B. kap. 7. — Förpantning af jord var då egentligen vilkorlig försäljning, med rättighet att den å bestämd tid återlösa. Enligt Östg.-l. E. S. B. fl. 16, skulle pant af jord först bjudas fränder, som egde förmånsrätt att lån derå gifva.

[2] Upl.-l. J. B. fl. 8; Vestm.-l. J. B. fl. 7; Sud.-l. J.B. fl. 12.

[3] Upl.-l. Kirk. B. fl. 14; Vestm.-l. Kr. B. fl. 13; Sud.-l. Kirk. B. fl. 12; L.L. Kirk. B. kap. 14. Hels.-l. Kirk. B. fl. 16 bestämde till 16 öre det högsta beloppet af själagåfva utaf ärfdt gods, när arfvingarne ej till sådant användande deraf samtyckte. — Efter Vestg.-l. yngre codex Kirk. B. fl. 60, jemförd med J. B. fl. 46, kunde ej något af slägtjorden, utan blott viss andel af mans eller qvinnas enskilda egendom, bortgifvas.

[4] I de äldsta tiderna synes köpejord äfvensom den lösa egendomen i ett bo hafva tillhört slägtmedlemmarne inom ett hushåll gemensamt. Att sådant var det allmännare förhållandet efter de danska lagarna, har blifvit ådagalagdt af Kofod Ancher, Schlegel och Kolderup Rosenvinge. Se den sistnämndes *Grundrids af den danske Retshistorie*, § 118, samt Anchers *Saml. skrifter* med Schlegels anm. 2 del. ss. 347 o. f. I de svenska lagarna, i synnerhet de götiska, förekomma flera spår dertill.

Digitized by Google

för en treding, och när sådan aflingejord vidare öfvergick till deras arfvingar, blef den i dessas och deras efterkommandes besittning slägtjord.

Så öfverensstämmande de särskilda landskapslagarna äro sig emellan samt med dem den allmänna landslagen uti omsorgen att bevara åt hvarje slägt dess jord, så skiljaktiga visa de sig uti bestämmelserna af arfföljden. Den äldsta af dem, Vestgötalagen i dess först upptecknade skick, ådagalägger den ännu då, strängare än sedermera, gällande grundsatsen, att varaktigheten af slägternas sjelfständighet borde försäkras genom *sammanhållning* af deras både fasta och lösa egendom under *manlig* styrelse. Men den röjer tillika de första stegen af öfvergången ifrån denna åldriga grundsats till den nyare utaf kristendomens anda gynnade afsigten att bereda åt slägternas timliga medlemmar sjelfrådighet, genom utgrenad arfsdelning och äfven qvinnokönet medgifven rätt dertill. I berörda lag begynner en strid emellan de allmänna och enskilda fordringarna inom slägtlifvet, hvilken med skiftande vinning för de senare fortgår uti de öfriga landskapslagarna, medlas i konung Kristofers landslag, men upplifvas åter, under de derefter följande århundraden, så väl i rättsläror som i lagstiftning och lagskipning. De yttersta motsatser af fastställd och ej endast föreslagen rätt, som denna strid intill våra dagar företer, äro å ena sidan den ofvannämnda äldre Vestgötalagen, å den andra Uplandslagen. Den förra medgifver arfs skiftande emellan de personer, som den förklarar vara samarfva inom gifna skyldskapsled, hvaraf den bestämmer ordningen; vilkorligen tillägger den äfven arf åt qvinna, när nämligen inom det dertill berättigade ledet, som hon tillhörer, ingen af mankön finnes; men den godkänner icke det mäktiga medlet att splittra arf, — delning deraf emellan närmare och fjermare led genom öfverflyttning af en förut afliden persons rätt på hans afkomlingar. Detta romerska jus repræsentationis antager Uplandslagen intill *femte* led af icke blott ned-

Digitized by Google

stigande linie utan äfven den första å sidone. Landslagen åter, sådan den af konung Kristofer fastställdes, inskränker det till bådas *andra* led. I öfrigt tillerkänner ovilkorligen Uplandslagen likasom alla andra ifrån en senare tid än den äldre Vestgötalagen åt syster samarfvarätt med broder, men endast till hälften af hans lott.

Testamentsrätten var oförenlig med våra förfäders begrepp om egovälde, hvilket till den betydligaste förmögenheten, jorden, ostridigt var den *fortlefvande* ättens, till lös egendom sannolikt af ålder de i hushållet *samlefvande* medlemmarnas af slägten[1]. Äfven i detta afseende var då slägtsamhället hvad nu det borgerliga är. Husfadern styrde det och förvaltade dess egendom; men hans makt att vårda denna och att använda dess afkastning var icke en ovilkorlig eganderätt, åtminstone ej till det fasta godset; hans vilja kunde ej verka med rättskraft bortom gränsen för hans lif. Småningom blefvo dock de band, som sammanhöllo slägternas egovälden, mindre stränga. Den vidskepelse, hvartill kristendomen missbrukades, gaf helgd åt testamenten till kyrkor och kloster, såsom gåfvor för själars ro efter döden. Men i början lånades åt dem det yttre skicket af förut rättsenliga sätt att öfverlåta egendom, hvadan de, så vidt de bestodo i jord, med *skötning* bekräftades[2]. Äfven försökte påfvarne, för att bereda dem laglig giltighet, att gifva dem ett sken af arfskap. Till detta ändamål användes den romerska adoptionsrätten i förening med den romerska lagens bruk af fiktioner, så att Kristus skulle anses vara af den döende gifvaren till son

[1] Tacitus, som gerna anmärker skiljaktigheterna emellan germanernas seder och den romerska rättens, säger: »Hæredes successoresque sui cuique liberi et nullum testamentum». L. c. kap. 20.

[2] Se påfven Innocentius III:s svar af den 16 November 1198 till erkebiskop Absalon, hvaruti bruket af scotatio, såsom »signum non tam factæ donationis quam traditæ possessionis», medgifves. Dipl. Suec. vol. 1, n. 109.

Digitized by Google

upptagen[1]. Andra testamenten än *fore själ sina* godkände ej lagarna[2]; men då de ej heller uttryckligen dem förbjödo, blefvo de allt mer och mer öfliga genom obegränsad utsträckning af friheten att bortgifva aflingejord och förvärfvade lösören.

Af slägtens rätt, åtminstone till den jord hvaraf besittningen tillföll en omyndig arfvinge, var det en följd, att förmyndarevården deröfver och målsmanskapet för honom eller henne tillkom närmaste af lagen bestämda skyldemän[3]. Då ännu gälde icke i detta afseende föräldrars testamentariska förordnande.

Någon fullständigt utbildad och noggrant ordnad kontraktslära framställa icke våra gamla lagar. I spridda bestämmelser rörande köp, skifte, gåfva, lega, lån, inlag, bolag, pant och borgen fordra de hos de aftalande personerna behörighet dertill samt redligt uppsåt och vak-

[1] Påfven Alexander III:s bulla af den 6 Juli 1161. Der, under sken att inom skäliga gränser inskränka själagåfvorna, säges: »Sunt aliqui inter vos, qui exheredatis legitimis filiis, bona sua omnia ecclesiis derelinquunt, quod quidem nullo jure permittitur, sed qui habet unum filium, si vult alterum, faciat Christum, dimidiam ecclesiæ relinquendo. Qui habet duos, faciat tertium Christum.» Men den, som icke hade söner, kunde alldeles förbigå bröder och systrar och gifva kyrkan hela arfvet. Denna påfliga arfslag blef å nyo yrkad jemte åtskilliga andra kanoniska fordringar uti en bulla af påfven Gregorius X den 9 Aug. 1274. Diplom. Suec. vol. I, n. 41 samt n. 577. Den synes hafva föranledt till buden i Vestg.-l. y. cod. K. B. fl. 60 och Östg.-l. K. B. fl. 24, enligt hvilka »osiukær» man kunde gifva i själagift en hel, men sjuk och döende blott en half hufvudlott, hvilket ord i Östg.-l. förklaras betyda den lott, som hvardera ibland flera arfvingar tager. Den äldre cod. af Vestg.-l. A. B. fl. 10, förklarar, att »*a dözsdæghi ma ikki fra aruæ giuæ*», så framt arfvingarne ej medgåfve det; men tillägger, att »lærþir män» (klerker) sade, att efter Guds rätt borde arfvingarne ej vägra sitt samtycke.

[2] Egenskapen af själagift bibehöllo testamenten, äfven der föremålen för denna pietet sträcktes, såsom i den af presterskapet bestridda kyrkb. vid Söderm.-lagen, fl. 12, till »svenum eller frændum eller ok andrum mannum».

[3] Upl.-l. Ä. B. fl. 7; L.-L. G. B. kap. 20. — Stadslagen är ibland svenska lagar den första, hvarest G. B. kap. 1 spår förekommer till en föräldrar medgifven makt att förordna sina barns förmyndare. I Visby stadslag var denna makt tillerkänd fader. Boken 4, kap. 23.

Digitized by Google

sam omsorg att uppfylla åtagna förbindelser. För svek dervid stadga de böter och för vanvårdnad skadeersättning. Så länge man ej kände eller allmänligen nyttjade det beqvämliga sättet att i skrift uppfatta rättsliga öfverenskommelser, var det nödigt, att dessas giltighet bekräftades i vittnens närvaro genom symboliska handlingar, af lag och[1] sed bestämda. Sådana voro vid köp *handslaget*, vid öfverlåtelse af jord *umfärd, skötning*, o. s. v. Egendomsrörligheten var ännu trög, och de stadgade formaliteterna dervid kändes föga besvärliga, emedan tillfällen och behof att dem iakttaga sällan eller icke alltför ofta förekommo. De erfordrades icke häller i all eljest föreskrifven fullständighet, der de kunnat vara hinderliga för den dagliga handelsrörelsen, såsom vid köp af ringare förnödenhetsvaror eller å torg och ur krämarebodar[1].

Den, som på orätt sätt förlorat sin egendom, var befogad att den återfordra, äfven ifrån redlig innehafvare deraf; denne åter att till hemul framkalla sin fångesman[2].

Dom verkställdes af opartiska män, dem konungens länsman eller domaren vanligen dertill förordnade, men i hvilkas förrättning de ej fingo sig inblanda. Den ordning, som dervid borde iakttagas, är i de särskilda lagarna noggrant föreskrifven, med synbar afsigt att förekomma våld och sjelfpantning[3].

[1]) Vestg.-l. ä. cod. Þ. B. fl. 19; y. cod. samma B. fl. 57; Östg.-l. V. B. fl. 8. — Vid köp af lösören, som egde ett högre värde och voro igenkänliga, såsom arbetadt guld och silfver, färdiggjorda vapen, hästar, hornboskap m. m., fordrades, jemte tvenne vittnen, en *vin*, d. v. s. en bolfast man, som i egenskap af mäklare ansvarade för säljarens rätta åtkomst och var till hemul förpliktad. — I Skotland har en enahanda sed af ålder varit gällande. Köparen var förbunden att af säljaren taga *borgh of haimhold* (borgen för hemul). Om tredje man klandrade den köpta saken, egde löftesmannen att framställa säljaren eller ansvara för all skada. Lord Kame's *Historical Law-Tracts*, 4:de edit. s. 102.

[2]) Östg.-l. V. B, fl. 7. — Här talas egentligen om köp, hvilket mäklaren (vin) skulle i främsta rummet hemula. Upl.-l. Köp. B. fl. 2; L.-L. Köpm.-B. kap. 5. St.-l. Köpm.-B. kap. 4.

[3]) Östg.-l. R. B. fl. 3; Upl.-l. Th. B. fl. 7 och 8; Vestm.-l. Th. B. fl. 23; Hels.-l. Th. B. fl. 9; L.L.-. Th. B. fl. 27. — Länsman eller domare

Digitized by Google

Redan vid den tid, hvarifrån vi ega skrifna lagar, hade den urgamla svenska och götiska rätten blifvit i flera delar ombildad efter kristendomens fordringar af aktning för mensklig personlighet samt efter de beslut af kyrkomöten och bud af påfvar, hvilkas sammanfattning fått namn af *kanonisk rätt*. Denna andliga lagstiftning, hvaruti många satser blifvit ifrån den kejserliga romerska upphemtade, grep allt mer och mer omkring sig, på en gång befordrad af det presterliga väldets tillväxt och befordrande den. I flera afseenden var den gagnelig. Den bidrog verksamt att stifta en samhällsordning, som nedtryckte de enskilda viljornas egenmäktighet. Den främjade ensidigt kyrkans fördelar, men så vidt dessa det medgåfvo, vårdade den ock statens utbildning, i likhet med hennes, till organisk enhet. Den utgick från en stor afsigt, som dess handhafvare, ehuru med orena medel, kraftigt utförde, nämligen denna, att gifva sedligheten giltighet och skydd af yttre rätt.

I andra afseenden var likväl den kanoniska rätten förderflig. Inom Svea konungars aldrig med främmande vapen inkräktade rike eröfrade den med messor och bannlysningar skatter åt det nya romerska verldsväldet, samt jordvidder åt dess legioner. Den införde i svenska rätten flera med den samma oförenliga lagbud, som den likväl länge hade svårt att göra gällande och aldrig mäktade utveckla till fullständig och obotlig skadlighet. Den skapade åt presterskapet en egen rättegångsordning och en domsmakt, som undergräfde den åldriga samhällsförfattningen.

Montesquieu anmärkte redan, och Savigny har i senare tider ytterligare bevisat, att de germaner, hvilka öfversvämmade det romerska riket och såsom segervinnare blandade sig med dess invånare, antogo den grund-

fingo ej sjelfva vara vid utmätningen tillstädes eller den samma styra. — Af ålder och så länge dom ännu ej betydde mera än medlares godkännande af en förorättads eller fordringsegares kraf, var sjelfpantning, kallad *nam*, under vissa vilkor loflig. Härom upplyser Östg.-l. R. B. fl. 3: 2.

Digitized by Google

sats, att hvar och en skulle lefva och dömas efter de lag, hvilken var honom personligen egen, och icke efter någon allmän, öfver ett visst territorium gällande. En sådan *personrätt*, såsom motsats af *landsrätt*, var okänd för våra förfäder, hvilka icke sammanlefde med någon besegrad nation, hvars seder och lagstiftning fordrade att skonas[1]. Men kanoniska lagen, bildad i ett land, der det personliga rättssystemet var rådande, hade, i öfverensstämmelse dermed och till grundläggning för kyrkans sjelfständighet, tillegnat hennes styresmän makt att allena döma dess tjenare. Det lyckades efter långvarigt motstånd att äfven till Sverige öfverflytta denna verldsborgerliga domaremakt och med den samma en det presterliga ståndet tillkommande personrätt. Småningom utvidgade sig biskoparnes domsvälde, förenadt med tillfällig lagstiftning, och kyrkobalkarna i våra gamla lagar utvisa de många fall, uti hvilka det sträckte sig också till verldsliga personers gerningar och rättsförhållanden. Sålunda hörde derunder icke blott klerkers fel, förbrytelser och inbördes stridigheter utan äfven lekmäns äktenskapsmål; tvister emellan dem och kyrkan om tionde och själagåfvor; brott af dem begångna emot helig person, inom heligt rum, eller under helgad tid; deras otuktssynder, särdeles inom förbudna led; ocker, falska eller olagliga eder o. s. v.[2]. Af böter, till hvilka biskopen eller dess myndighetsutöfvare dömde, tillkom honom det hela eller ett visst belopp. I öfrigt var presterskapet i besittning af ett eget straffmedel, som befästade dess makt och förökade dess inkomster. Åtskilliga brott emot verldslig lag skulle, såsom derjemte synder mot den

[1] En skilnad emellan olika personers rätt röjer sig uti Vestg.-l. så till vida, att för dråp och sårande af utländsk man voro böterna ringare än för enahanda missgerningar mot inländsk. Men utländska män dömdes ej efter egen särskild lag, utan efter den allmänna, inom Vestergötland antagna.

[2] Den andliga domsrättens föremål äro i våra landskapslagar olika bestämda; alla likväl efter den grundsatsen, att kyrkans styresmän hade att med yttre tvångsmedel vidmakthålla religionen och sedligheten.

Digitized by Google

andliga, särskildt försonas. Syndaren sattes för längre eller kortare tid i bann, d. v. s. uteslöts från kyrkans gemenskap, och blef ej åter dertill upptagen utan efter dyrt köpt aflösning, till vinnande hvaraf han i svårare fall måste till *Roms ganga*[1].

Det presterliga väldet vann styrka icke allenast af prelaternas växande rikedom utan äfven af deras skicklighet och derigenom förvärfvade anseende. Klerker voro länge, om icke de enda innehafvare af färdigheten att läsa och författa skrifter, åtminstone de deruti mest öfvade, eller kanske rättare minst oförfarna. Sedan kardinalen Vilhelmus Sabinensis på mötet i Skeninge år 1248 ålagt alla Sveriges biskopar, vid äfventyr af interdikt, att inom ett år derefter vara försedda med den samling af dekretaler, hvilken Raymundus de Pennaforte ordnat och påfven Gregorius IX såsom laggill stadfästat, så ernådde småningom det högre svenska presterskapet en då ovanlig rättskunnighet. Såsom den tidens jurister och skriftlärda antogos utmärkta män inom detta stånd till konungarnes kanslerer[2] och anlitades i öfrigt att uppsätta allmänna och enskilda rättshandlingar. Tvifvelsutan hafva ock prester haft en betydlig del i den skriftliga uppfattningen af landskapslagarna. Uti företalet till Uplandslagen nämnes främst ibland de män, som under lagmannen Birger Perssons (Brahes) inseende den samma utarbetat, *Mæstær Andris Provæst af Upsalum,* och denne prelat underlät väl icke då att göra gällande sin, ännu i våra dagar fräjdade klerkdom[3]. Likaledes in-

[1] Ibland exempel, se Östg.-l. Kr. B. fl. 30.

[2] J. A. Rehbinder, *Beskrifning öfver Svenske Riks-Canslerer m. m.* Den förste kansler, som der anföres, var konung Johan den Unges, Carl biskop i Linköping, hvilken stupade mot hedningarne i Lifland 1220.

[3] Klerkdom betydde i medeltidens språk hvad nu kallas *lärdom.* Ihre Gloss. h. v. En ibland de tidigaste befordrare deraf i Sverige var domprosten magister Anders And, sjelf utan tvifvel en ibland sin tids kunnigaste män. Han skänkte icke allenast åt den dåvarande skolan i Upsala ett hus, jemte underhållsmedel för studerande, utan äfven i Paris ett hus att begagnas af svenskar, som vid universitetet derstädes ville

Digitized by Google

tygar konung Kristofers stadfästelse af landslagen, att erkebiskopen Nicolaus Ragvaldi till den samma förnämligast medverkat[1]. Konung Magnus Eriksson vågade ej fastställa den *allmänna lag*, som uti några omständigheter misshagade presterskapet[2], och uti dess å *Sudermannalagen* gifna bekräftelse, sådan Hadorph den kungjort, synas de stadganden rörande kyrkograf(?) och testamenten vara undantagna, om hvilka *Landzmænnen ok Biskoper ok Clerke ej sæmt heller ovęr ens komit*[3].

I odaljorden var likväl den gamla svenska rätten så rotfästad, att den icke kunde uppryckas af kyrkans domkraft. Om ock de andlige haft benägenhet att den helt och hållet omhvälfva, vågade de icke något sådant försök, sedan de tillräckligen erfarit det motstånd, hvilket hindrade dem att genomdrifva testamentsfriheten i dess romerska vidd. De måste nöja sig med att i denna del och i andra, som omedelbarligen rörde deras angelägenheter, få kyrkobalkarna så enliga som möjligt med påfvarnes fordringar, samt intagna i folkets erkända lagar.

studera. E. M. Fants *Diss. de institutione juventutis patriæ ante tempora R. Gustavi Adolphi*, pars. I, Upsala 1782, p. 9 och 11.

[1] Denna stadfästelse på latin är till det mesta ordagrant afskrifven ifrån påfven Gregorius IX:s å den ofvannämnda dekretalsamlingen. Deraf synes, huru högt klerkerna skattade det kanoniska lagmönstret. — I öfrigt förmäles, att begynnelseorden i landslagens konungabalk: *Sverikis Rijkt ær aff hedhna wærld samankomit aff Svea Land och Götha*, blifvit ditsatta på anfordran af erkebiskop Nicolaus för att bekräfta, hvad han vid mötet i Basel påstått om den höga åldern af sveo-göternas välde. C. Lundii *Collegium Juridicum*. Mscr.

[2] De andliges protest emot Magnus Erikssons lag är anförd af Wilde i dess *Hist. Pragm.* pag. 420. Deruti yrkas, att presterskapet icke måtte genom verldslig lag lida intrång i dess kanoniska rätt o. s. v.

[3] Den kongl. fastställelsen af Sudermannalagen, gifven 1327, finnes aftryckt i Hadorphs företal till Dala-lagen. Lagerbring, som anser den vara ovilkorlig, ehuru de punkter, hvarom tvist uppstått, der omtalas, anmärker, att den handling, som Hadorph kungjort, ej kan vara aftryckt efter något original, emedan Magnus der förer titel af Sveriges, Norges och *Skånes* konung, hvilket ej passar till tiden, samt att ordet *kyrkograf* måste vara felskrifvet i stället för *kyrkogiaf*. Sv. R. Hist. 3 delen, sid. 246. — Denna sista anmärknings riktighet har dr Schlyter intygat.

Digitized by Google

De yngre ibland dessa förete visserligen äfven i de öfriga balkarna stadganden, som förändrade den åldriga rättshäfden. Men de flesta sådana nya lagbud, hvaribland må i synnerhet nämnas de, som utvidgade den offentliga straffmakten, som tillegnade qvinnokönet ovilkorlig delaktighet i arf, och som afskaffade den tjenande klassens träldom, voro naturliga alster af ett mera utveckladt samhällsskick och af en kristendomens inre kraft, hvilken skolat frambringa samma verkningar, om också någon yttre makt dem icke hade fortdrifvit.

En annan främmande rätt stod i förbund med den kanoniska, men kunde icke, som denna, vinna fäste i svenska folkets *allmänna* lagar. Det var den så kallade *feodalrätten.* Då jag ej må här fördjupa mig i fäderneslandets statshistoria, afhåller jag mig ifrån granskning af särskilda meningar om åldern och beskaffenheten af de förhållanden, hvilka man ansett bevisa en redan under Ynglingaätten bildad länsförfattning[1]. Att den samma, hurudan den ock må hafva varit, likväl aldrig då mäktat öfvervältiga odalmannarätten, lärer vara ovedersägligt. Ibland Sveriges konungar synes Magnus Ladulås hafva varit den förste, hvilken sökt att skapa ett feodalsystem efter tyskt mönster. Men det fattades honom grundämnen dertill, nämligen ett underkufvadt folk att godtyckligen beskatta och ett eröfradt land att såsom krigsbyte utskifta åt sina tjenstemän. Väl erlade det svenska folket skatter till rikets försvar och konungahusets underhåll, men endast sådana, som det sjelft med fri vilja bestämt[2]. De voro icke vedermälen af någon de skattgifvandes underdånighet, utan tvärt om nödvändiga följder af den allmänna bondefriheten, emedan konungavältet ej var förenadt med ett så betydligt ego-

[1] I sina föreställningar om denna torde man icke hafva urskilt det nödvändiga i all monarkisk samhällsförfattning från det egna i feodalsystemet.

[2] Äfven i landslagen, Kon. B. kap. 4, § 6, är svenska folkets rätt att sig sjelft beskatta uttryckligen erkänd och bekräftad.

Digitized by Google

välde, att inkomsterna deraf kunde uppfylla styrelsebehofven[1]. Väl hade Upsala öde börjat att vinna en ansenlig tillökning genom rättvist eller våldsamt bruk af den allt mer och mer utbildade offentliga straffrätten, hvilken underlade kronan dels förverkade gods, såsom Folkungarnes, dels för konungens andel i böter de sakfäldes oftast tillgripna jord. Dock hade ej konung Magnus Ladulås nog egendom att förläna för att kunna af egna vasaller uppsätta det rytteri, som han till befästande af sin makt behöfde eller af begär efter utländska regenters stå sig önskade. Han måste söka att med odalbönder förstärka sitt konungafölje och erbjöd således åt dem deribland, som ville och mäktade åtaga sig vapentjenst till häst, samma skattfrihet (ifrån denna tid kallad *frälse*), som han tillerkände, eller i besittningen hvaraf han befästade sina och sin broders, hertig Bengts män med deras brytjar, landbönder och alla, som å deras gods voro, äfvensom erkebiskopens och biskoparnes svenner[2]. Denna anstalt söndrade Sveriges fria allmoge i tvenne klasser, hvaraf den, som hade förmögenhet att utgöra rosstjenst och att derigenom förvärfva sig anseende, snart upphäfde sig öfver den andra, vida talrikare. Sin ursprungliga sjelfständighet bibehöllo dock båda. *Man för sig* i rättighet, om icke alltid i sinnelag, förblef ibland konungens män den till häst uppsutne odalbonden; hans skattefrihet var ej förläning, utan betingadt

[1] Om grunden till svenska allmogens skattskyldighet yttrar sig Olaus Petri i sin krönika, sålunda: »För then skatt, som bonden gör konungenom, bör han varda hållen vid lag och rätt. Och med samma skäl, som konungen äskar uppå sin skatt af bondenom, må ock bonden kräfvia lag och rätt af konungenom.» *Script. Rerum. Suecic.*, tom. 1, sect. post. p. 254.

[2] Alsnö stadga af 1285. — Jfr Geijer *Om svenska förbundsförfattningen*, s. 260 o. f., samt Eberhardts *Försök till en pragmatisk historia om frälseståndet i Sverige*, §§ 7—9. Konung Sverker hade redan uti det förut anförda gåfvobrefvet af år 1200 tillagt kyrkogodsen skattefrihet, hvarigenom det andeliga frälset, som tjenade till yttre förebild för det verldsliga, hade uppkommit.

Digitized by Google

vederlag för den kostsammare och besvärligare krigstjenst, som han frivilligt åtagit sig. *Man för sig* förblef ock hans forne vederlike, hvilken ej mäktat eller gittat att i sådan tjenst förvandla sin, genom antagen lag bestämda, pligt att skatta till rikets värn och till konungaväldets upprätthållande.

Under mer än tvenne århundraden tillväxte så väl den verldsliga aristokrati, hvilken Magnus Ladulås skapat, som den andliga, hvars förut vunna fördelar han hade ytterligare främjat. Allmogens forna försvarare, lagmännen, voro upptagna i konungens råd och derigenom till delaktighet uti det aristokratiska väldet, som inre oroligheter oupphörligen förstärkte. Tyska och danska konungar sökte att till förmån för sina utländska hofmän, på hvilkas trohet de mest litade, stadga inom Svea land den länsförfattning, som en konung af svensk börd förut hade bemödat sig att ifrån *deras* fosterländer dit införa. På mångfaldiga sätt misshandlades Sveriges allmoge, och dess rätt kränktes genom flera tillfälliga författningar. Men denna åldriga rätt kunde dock icke utrotas och odalbondens ärfda medvetande deraf icke sköflas ifrån honom. Den är ock öfverallt erkänd ännu uti den år 1442 af konung Kristofer bekräftade allmänna landslagen. — Tidigt hade det blifvit bönderna förbudet att, efter ursprunglig germanisk sed, infinna sig vid ting och sammankomster väpnade. Men vapen samt mod och kraft att föra dem fattades likväl icke de talrika bondehärarna under Engelbrekt, Carl Knutsson, Sturarne och Gustaf Vasa.

Till en betydlig del bestodo konungarnes förläningar i anvisningar på utskylderna af odaljorden inom vissa orter. Detta ännu i vår tid bibehållna sätt att aflöna tjenstemän var då, under bristen på penningar, nödvändigt och, så ordnadt som det nu är, förblifver må hända länge det tjenligaste för ett land, der allmänna rörelsen ej är och, i följd af naturförhållanden, ej kan vara liflig. Då skatterna voro bestämda, inneburo sådana

Digitized by Google

förläningar af deras uppbörd icke ovilkorligen någon förtryckande makt af samma egenskap som länsherrens öfver sina lifegne. Men missbruk deraf egde ofta rum och kunde svårligen förekommas i en tid, då allsköns våld upplöste samhället. Förtrycket grundade sig dock icke i detta fall på ett stadgadt rättssystem, såsom det feodala. Det var lagstridigt, icke lagenligt.

Genom de kungliga gårdsrätterna ställdes konungarnes hoffolk och krigsmän, för sina förbrytelser inom borg och läger, under ett särskildt domsvälde och en särskild strafflag, i allmänhet strängare än landslagarna[1]. I den första gårdsrätten, af 1319, i fall den verkligen blifvit *då*[2] och således i konung Magnus Erikssons namn af dess förmyndare utfärdad, blef det rådsherrarne tillåtet att äfven inom sina gårdar den samma använda. Detta privilegium, som de sjelfva skola hafva gifvit sig, bekräftades i enahanda huslagar af drottning Margareta och konung Erik af Pommern samt utsträcktes till »konungens höfvidsmän och embetsmän, ehvar de helst stadde voro». Men de höga herrarnes makt att sjelfva döma och straffa sina enskilda tjenare, var icke en i folkets lagar erkänd och uti dess förhållanden inverkande domsrätt. Deras landbönder voro icke den samma lagligen underkastade, ehuru sådana blefvo, i förhållande till jordegaren, utan åtskilnad af hans stånd, uti landslagen ansedda såsom ett slags legodrängar[3]. De egde dock att tillgodonjuta allmän landsrätt[4], åtminstone intill dess aristokratien er-

[1] De svarade mot *hof- och krigsartiklar* i senare tider.

[2] Tvifvelsmål om denna ålder af konung Magnus Erikssons gårdsrätt äro framställda af Ancher. Se dess *Saml. Skrifter*, 2 del., s. 555 o. f.

[3] Detta visar sig vid jemförelse af Upl.-l. Manh. B. fl. 15: 3 med LL. Högm. B. kap. 10, samt ytterligare styrkes af stadgandet i LL. J. B. kap. 23, att om landbo rymde *innan bolags-täckio* (medan legostämmotiden varade), hade »jordæganden våld honom igenföra med boskapi sinom».

[4] Landslagen säger uttryckligen i det nyss åberopade 10 kap. Högm. B., att landbo, som dräpte sin rätte husbonde och blefve genast gripen, skulle till *tings föras* och *der* till stegel dömas, samt att, om sådan sak

Digitized by Google

nått, i den samma medgifna privilegier, sin yttersta höjd under detta tidehvarf. *Då,* genom Kalmar recess af 1483, försäkrade konung Hans, att »hvar god man, andlig eller verldslig, skulle vara konung öfver sin landbo, utan i de saker, som konungens ensaker vore i lagen». Men utom det, att allmogen under Sturarne uppreste sig emot det välde, som denna recess skulle stifta, torde de anförda orden deruti icke hafva betydt mera, än att jordegaren hade att uppbära konungens andel i de sakören, hvartill hans landbo lagligen fäldes, en förläning, hvilken icke innebar rättighet för honom att sjelf genom egenmäktig dom dertill fälla, d. v. s. icke tillerkände honom någon länsherre-jurisdiktion[1].

En tredje främmande rätt, som i det svenska samhället blef varaktigare än den kanoniska och feodala, infördes der af tyska köpmän och handtverkare. Den första kända uppteckningen deraf har namn af *Bjärköarätten*, men är ingalunda af sådan ålder, att den, enligt dess utgifvares, Hadorphs, förmodan, kunnat vara en lag för staden Birka eller Björkö, hvilken, om den någonsin verkligen funnits, dock otvifvelaktigt varit ödelagd långt förr, än svenska rättsböcker kunde sammanskrifvas. Benämningen härleder sig säkerligen från ordet *birk*, *birke, björke,* hvilket både i Sverige och Norge betecknat *stad*[2] eller, må hända, ursprungligen från *biark,* som efter Hadorphs förklaring betydt *handel*[3]. Den utmärker således hvad

eljest honom tillvittes och han dertill nekade, egde han att värja sig med *häradsnämnd.* Tredjedelen i det gods, som förverkades genom sådant brott, äfvensom i laga dråpböter, om det skett af våda, tillkom konungen.

[1] Jfr Tyge Rothe, *Nordens Statsförfattning m. m.*, 2 del., s. 206 o. f. Uti de af Erik Sparre 1593 författade *Postulata Nobilium* yrkades bland annat, »att adeln, *såsom fordom af ålder varit hafver,* måtte njuta alla konungliga saker med deras landbönder; *dock att saken först vore på häradsting skäligen skärskådad och lagligen dömd*». Häraf synes, att en nitisk förfäktare af adelns ifrågavarande privilegium dock ansåg det icke innebära någon domsrätt.

[2] Ihre *Gloss.* h. v.

[3] Hadorphs företal till Biärköarätten. I franska och engelska handlingar på medeltidslatin förekommer *barcaniare, barganniare, barqvinare*

Digitized by Google

i ett senare språk blifvit kalladt *stadslag*, under hvilken titel vi äfven ega en fullständigare uppteckning af den rätt, som, först inom Sveriges betydligare städer och sedan inom alla, erhållit giltighet.

Tidigt idkades handel mellan Sverige och andra, äfven derifrån långt aflägsna, länder. De flerestädes i svensk jord funna arabiska mynt från 9:de och 10:de seklerna hafva med skäl blifvit anförda som vedermälen deraf[1]. Men säkerligen bedrefs denna handel icke lika tidigt af någon *särskild* samhällsklass inom *slutna* svenska städer. Till sådanas bildning förevoro ej då uti Sverige samma tvingande anledningar som annorstädes. Men sedan det hanseatiska förbundet vid medlet af 1200-talet knutit sig för att till en ny verldsmakt ordna handelsväldet, utbredde sig detta, förnämligast ifrån Lybeck och Visby, äfven till Sverige. Der bosatte sig tyska köpmän, åtföljda af tyska handtverkare, och fingo betydliga förmåner sig beviljade. Ibland de verksammaste medlen att sammandraga all handel inom städerna voro de täta och stränga förbuden mot landsköp. På detta sätt uppkom ett köpmans- och handtverkarestånd, hvilket, i likhet med det presterliga och det adliga, fordrade att åtnjuta egen lag och rätt. Dennas verldsborgerliga lynne får jag, i fortsättningen af min skrift, tillfälle att ådagalägga. Dess tyska ursprung yppar sig i många stadslagens bestämmelser, hvaribland jag endast må nämna dem, som röra sammansättningen af rådstufvudomstolen, hvars ledamöter voro *Schöffen*, deltagande i all dom, och ej, såsom den svenska nämnden, pröfvande blott det sanna förhållandet i mörka saker.

(sannolikt från *barca* = navis mercatorum) betydande verb. *handla*, hvaraf ännu i franska språket qvarlefver *barguigner* och i det engelska *to bargain*. Du Cange, h. v.

[1] Gudm. Adlerbeth, *Om Sveriges forna österländska handel, i anledning af arabiska penningar, funna i svensk jord.* Vitterh., hist. o. antiqv.-akademiens handlingar, 1 del. J. H. Schröder, *Catalogus Nummorum Cuficorum* &c. Ups. 1827.

Digitized by Google

Ibland svenska stadgar från medeltidens tvenne sista århundraden utvisa de ofta upprepade förbuden mot våldgästning samt de föreskrifna anstalterna att den förekomma, huru folket, under de mäktiges sjelfsvåld och fejder, misshandlades. Taverner, hvilka påbjödos för att afhjelpa det ifrågavarande onda, voro då samhällsinrättningar af en betydenhet, som man nu, vid betraktandet af våra gästgifverier, har svårt att sig föreställa. Men landsfreden kunde ej med ett så svagt medel som dessa inrättningar, skyddas, och fruktlösa blefvo äfven de föreskrifter, hvilka bestämde det högsta antalet af följeslagare, hvarmed biskopar, konungens embetsmän, riddare och svenner fingo rida genom landet[1]. Det fans ingen styrande makt nog kraftig att göra lagarna gällande.

Endast i offentliga handlingar uppenbarar sig rättskunnighetens utbildning under denna tid. Den enda mig bekanta enskilda skrift, som derom kunde lemna någon upplysning, vore *Konunga- och höfdingastyrelsen.* Men denna förträffliga bok innehåller blott allmänna etiska och politiska betraktelser, råd och förmaningar och kan ej räknas bland juridiska afhandlingar i egentlig mening[2]. Sverige egde likväl, äfven under medeltiden, åtskilliga män, i synnerhet bland det högre presterskapet, hvilka genom studier och ej endast genom laganvändning förvärfvat sig en mer eller mindre vidsträckt rättslärdom. Redan under det tolfte århundradet studerade nordiska ynglingar vid högskolan i Paris[3], dit påfven Honorius, i

[1] LL. kap. 33.

[2] Om biskopen i Linköping Nikolaus Hermanni förmäles i dess lefvernesbeskrifning, att han skall hafva författat en bok *De jure Canonico et dictis Patrum,* kallad *Hvitebok.* Er. Benzelii *Monum. Eccl. Sveo-Goth.,* pag. 112. Men numera saknas all vidare kunskap om detta juridiska arbete. En kanik i Vexiö, Laurentius Petri, säges ock hafva 1492 hopsamlat ett *Legisterium Suecanum.* Stiernman, *Tal om de lärda vetenskapers tillstånd i Svea rike under hedendoms- och påfvedomstiden* (1758) s. 65.

[3] Bland sådana må i synnerhet nämnas Skånelagens kommentator, erkebiskopen i Lund, Andreas Sunonis, hvilken i Paris blifvit juris doctor och professor, † 1228. Rhyzelii Episc., del. 2, s. 13. Jfr Saxos dedika-

Digitized by Google

början af det trettonde, anmanade Sveriges biskopar och capitulares att utsända lärjungar, som derigenom skulle danas till skickliga religionslärare. Väl förbjöd denne påfve sådana åt kyrkan egnade unga män att befatta sig med verldsliga kunskapsämnen, hvaribland han uttryckligen nämnde »*leges et fisicam*»[1]; men, detta oaktadt, och ehuru universitetet i Paris egentligen var en teologisk skola, gafs dock der och inhemtades af flere svenskar undervisning, ej blott i den kanoniska rätten, utan äfven i den civila romerska[2]. Af deras hemförda kunskap om sistnämnda rätt visa sig spår i de svenska lagarna och i andra offentliga handlingar. Ett af de tidigare och märkligaste är hertig Bengt Birgerssons bref af 1282 rörande Folkungarne, hvilka deruti sägas hafva gjort sig förfallna till straff efter *Legem Juliam Majestatis*[3].

Då Sten Sture d. ä., i förening med erkebiskopen Jakob Ulfsson, utverkade påfven Sixtus IV:s tillståndsbref af den 28 Februari 1476 till inrättande af ett *Studium generale* eller universitet i Upsala, i likhet med det i Bologna, nämndes deruti, bland lofliga undervisningsämnen,

tion af sitt verk till honom. Att i 12:te seklet förnämare nordiska ynglingar bildades i Paris att blifva ej allenast »in argumentis dialecticis subtiles», utan äfven »boni decretistæ sive legistæ», intygar Arnoldus Lubecensis, i dess forts. af *Helmoldi Chron. Slavorum*, l. 3, c. 5.

[1] Honorii bulla af d. 22 November 1219 i Dipl. Suec. t. 1, n. 179.

[2] Biskop Brynolf i Skara, † 1317 (Rhyzelius l. c. s. 171); Nils Ryting, j. u. doctor, konung Carl Knutssons kansler, † 1478 (Rehbinder. l. c. s. 16); riksmarsken Carl Ulfsson till Tofta (Sparre), om hvilken »Nobilissimus æque ac litteratissimus heros» († 1407) Messenius säger, att han var »juris svetici artiumque liberalium peritissimus, quarum etiam Lutetiæ Parisiorum supremam consecutus fuit laurum, ipsam non sibi dedecori, velut moderni quidam faciunt Nobiles, ast maximo ducens honori». (Scondia Ill. tom. 3, pag. 41 och tom. 12, pag. 219); Nikolaus Hermanni, biskop i Linköping, j. u. doctor, † 1391 (Rhyzelius, l. c. 1 del., s. 112) och många andra.

[3] Sannolikt var det icke efter någon lagligen fäld dom, som de besegrade Folkungarne dels afrättades, dels beröfvades sin egendom. Men försöket att rättfärdiga detta förfarande medelst åberopande af den romerska lagen vittnar om bekantskap dermed och om någon mer eller mindre vidsträckt afsigt att göra denna främmande rätt i Sverige gällande.

Digitized by Google

ej blott den *kanoniska* utan äfven den *civila rätten*. Dock är det icke bekant, att några juridiska föreläsningar, i följd häraf, blefvo vid det nya läroverket hållna eller någon rättslärare der anställd. Men erkedjeknen Ragvald Ingemundsson, hvilken varit sänd till Rom att hos påfven andraga detta vigtiga ärende, var en lagkunnig man; han utarbetade 1481 en latinsk öfversättning af landslagen, hvilken i flera delar eger mycket värde. Den blef 1614 af Johan Messenius i tryck utgifven, med förändringar och tillägg[1].

Till bevarande af svenska rätten, så vidt möjligt var, i dess renhet tjenade hufvudsakligen det i lagarna bibehållna bruket af modersmålet. Folkets frihetskraft var nog stark för att hindra deruti ett intrång af klerkernas språk; och detta förhållande må så mycket mera bemärkas och skattas, som nästan alla enskilda aftalshandlingar vid samma tid blefvo på latin författade.

Vid början af det sextonde århundradet egde väl svenska folket mycket af sin urgamla rätt bevaradt i den allmänna lagens bud; men lagord allena gälde föga mot andliga och verldsliga, utländska och inhemska förtryckares våld. Till kamp emot detta framträdde Gustaf Vasa, och hvarje hans seger deröfver blef en rättstiftning af den forna arten.

Sällan, eller må hända aldrig, har någon regent utfört så stora verk som Gustaf I med, i allmänhet, så sparsamt bruk af nya lagar. Han behöfde ej heller att vid sådana fästa sitt namn för att bereda det åminnelse hos efterverlden. Pennan förde han bättre än de fleste af sin tids adliga herrar; men hans flärdfria sinne kände ingen lystnad att med henne förvärfva ära. Liknande folkets styresmän i de gamla dagar, ordade han lagbud och lät dem sedermera, der nödigt var, anspråkslöst upp-

[1] Om denna öfversättning af Magnus Erikssons landslag och om Messenii behandling deraf, se doktor Schlyters företal till Upl.-l. pag. LXX.

Digitized by Google

tecknas. Så, utan att för ständerna i Vesterås 1527 framlägga en omskapad kyrkobalk, afskaffade han då den påfliga rätten; utan att genast föreskrifva en ny fullständig ritual införde han småningom och stadgade den rena evangeliska läran.

Svårligen hade han ock kunnat under de första åren af sin regering åstadkomma något vidlyftigare lagverk[1]. Sjelf hade han hvarken lust att sysselsätta sig med ett sådant arbete eller ledighet dertill från angelägnare värf; och under den brist på skickliga embetsmän, hvaröfver han ofta klagade, fans det förmodligen ingen, åt hvilken han ville det anförtro. Var någon duglig dertill, så upptogs hans förmåga och flit af ärenden, hvilka ej tålde att för ett mindre nödigt, om också mera lysande, åsidosättas.

De bättre hufvuden, som Sverige under den föregående tiden egde, hade Kristians bödelsyxa afhuggit. De få sparade hade derför att tacka sin mer eller mindre uppriktiga tillgifvenhet åt det välde, som Gustaf snart derefter störtade, samt voro mot honom och hans afsigter vidriga. Han måste således till sitt biträde uppsöka *nya män,* hvaribland en större del nödvändigt saknade den skicklighet, som då, nästan med uteslutande rätt, tillhörde katolska presterskapet.

Från detta hade likväl konung Gustaf tillvunnit sig en, om Luthers lära underrättad och henne gillande, äldre man af utmärkt skicklighet, magister Laurentius Andreæ, hvilken han antog till sin kansler[2]. Genom hans bemedling

[1] Uti de 1524 i Vadstena beslutna artiklar säges väl, att »*lagboken* skulle varda förbättrad, som förra var belefvadt»; men hvaruti förbättringen borde bestå och huru vidt sträcka sig, synes icke. Stiernman, *Riksdagars och mötens beslut,* 1 del., s. 34.

[2] Celsius, *Gustaf I:s historia,* 1 del., pag. 187, säger, att Laur. Andreæ, då han, före 1523, gjorde bekantskap med Olaus och Laurentius Petri, var en man *till hög ålder,* och blef nu *en sjuttioårs lärjunge under en ynglings anförande.* Denna åldersberäkning är ej sannolik. Laurentius Andreæ dog först 1552 och var väl då icke 100 år gammal. Hans öfversättning af Nya testamentet, som gjordes efter 1523 och utfärdades af trycket 1526, var ej ett gubbarbete. Derom se *Nytt förråd af handlingar rörande nordiska historien,* s. 112 o. f.

Digitized by Google

förband sig konungen vidare tvenne unga män, som med grundliga studier under Luther och Melanchton hade utbildat ypperliga själsgåfvor, bröderna Olaus och Laurentius Petri. Dessa tre voro under flera år hans kunnigaste rådgifvare, synnerligen i allt, som rörde kyrkoreformationen.

Men ehuru denna stora och främsta angelägenhet utgjorde hufvudföremålet för deras verksamhet, betjenade de konungen äfven i andra regeringsärenden. I förening med flera *svenska* män bildade de, efter vårt sätt att tala, hans första ministère, hvars syftemål tyckes hafva varit att vårda Sveriges gamla rätt, sedan den blifvit renad från främmande tillsatser och, så vidt tidens förhållanden det medgåfvo, återställd till lif och kraft i samhället. Sedermera sökte, såsom jag längre fram skall visa, tvenne tyskar, hvilka intalat sig i konungens förtroende, att gifva hans regering en annan riktning.

Olaus Petri var af ett särdeles kraftfullt, derjemte oroligt lynne, och, så länge han icke misshagade konungen, skulle hans fria tänkesätt, om hvilket hans mästerliga krönika nogsamt vittnar, nödvändigt inverka i styrelsen. Han var äfven lagkunnig och meddelade utan tvifvel konungen äkta svenska rättsbegrepp.

Med skäl anses han hafva författat de förträffliga domareregler, hvilka under mer än tvenne århundraden gält och ännu gälla såsom en, väl icke af öfverheten uttryckligen bekräftad, men dock allmänt godkänd undervisning om domareembetets bestämmelse och om dess rätta utöfning[1]. Vore ock ibland dessa regler en och annan

[1] I Palmsköldska samlingarna (Juridica, tom. 2) förekommer en så lydande anteckning: »Domarereglerna förmenar Jonas Billovius vara sammanskrifna af Olaus Petri Neric., det han säger sig hafva fått underrättelse om af en gammal bok.» (Billovius blef 1699 juris adjunkt, derefter akad.-sekreterare och slutligen år 1711 phil. mor. professor i Upsala. † 1712.) — J. G. Hallman, i *Ol. och Laur. Petri lefverne*, s. 107, förmäler det vara »utaf den olyckeliga mag. Martini Helsingi, konung Erik XIV:s sekreterares, egenhändiga anmärkning igenfunnit, att mäster Olof har sammanskrifvit domarereglerna». Detta hafva ock såsom säkert antagit Nehrman, i sin *Processus Civilis*, och Calonius, i dissert. *De elicienda in*

Digitized by Google

ännu äldre, öfverensstämma ock vissa af dem med den kanoniska rättens skäliga bud, så röja de likväl i hela sitt sammanhang en upphofsman, hvars sinne kyrkoreformationen frigjort. Af den rena, bestämda och kraftfulla stilen i dem torde knappt någon annan än Olaus Petri hafva den tiden varit mäktig. Häruti likna de hans krönika, hvarest man äfven träffar samma grundsatser som i dem, stundom framstälda i samma ordalag[1]. Att de icke äro yngre än från hans tidehvarf, är bevisligt. Jag eger dem afskrifna, ehuru i en annan ordning och icke alldeles fullständigt, uti en gammal lagbok, hvilken år 1562, enligt en anteckning af den hand, som gjort berörda afskrift, blifvit försedd med sitt ännu bevarade band[2].

Med skäl torde således de ifrågavarande domareregelrna kunna sägas vara den *äldsta läroskrift* i svenska lagfarenheten från det sextonde århundradet. Blott derför skulle de förtjena uppmärksamhet, men de ega derjemte i sitt innehåll värdet af sådan äkta vishet, som aldrig föråldras, emedan den icke ledt sitt ursprung från någon tids nyaste flärd. Ännu äro dessa trehundra år gamla domareregler fogade vid vår gällande allmänna lag, och ännu gifva de den unge juristen, hvilken ej försmår deras enkla råd och kan fatta deras mening, en mera fruktbar bildning än den, som mången tillkonstlad filosofisk rättslära i det anspråksfulla företalet erbjuder honom.

Vid en flyktig åsigt af den första satsen i domareregelrna, »att domaren är en Guds befallningsman», kunde man förledas att misskänna deras syftning. Jag åtager mig ej något ovilkorligt försvar af denna sats, men jag må anmärka, att den samma då innebar en helt annan betydelse än den, som nu skulle deråt gifvas. Den uttryckte, likasom de derifrån härledda förmaningarna, en

foro crimin. reorum confessione, dock utan att uppgifva, huru de kommit till visshet derom.

[1] Man jemföre 31:sta domareregeln med Olai Petri krönika, s. 256. i *Script. Rer. Suec.*, tom. I, sect. II.

[2] Beskaffenheten af detta styrker fullkomligen anteckningen.

Digitized by Google

frimodig protest mot de missbruk af både den andliga och verldsliga domaremakten, som, för att inbringa sakören, länge varit öfvadt[1]. »Domaren», heter det, »förer Gudz befalning til at döma rätt.» Detta skulle, efter våra begrepp, kunna så tolkas: domaren har att döma rätt efter sitt samvete, och icke orätt efter någon mensklig befallning. Men, säges det vidare, »therföre bör honom medh all macht vinläggja sigh therom, att han veet hvad rätt är. Ty *såsom han icke tjänar till en prädikare, som icke veet hvad i skrifftene står,* och hvadh grund och mening ther uthi är, så tjänar han ock icke til en domare, som icke veet hvadh lagen inneholder, och hvadh grund och mening ther uthi är, och huru the brukas skole.» Domaren förmanas derefter att betänka, att »såsom han är sjelff Gudz befallningsman, så hörer ock folket, som han döma skal. Gudi til», att domareembetet är »för then menige mans bästa insatt och icke för domarens egit bästa», att »lagen är icke gifvin för saköre skuld, utan för rätt skuld, then menige man till nytto och gagn, och icke till olagligh beskattningh, skada och fördärff» o. s. v. Alla dessa satser uppenbara en sådan protestantisk anda som Olai Petri och synas tydligen ådagalägga domarereglernas samband med kyrkoreformationen.

Derom vittnar äfven den lära om straffrättens grund och syftemål samt om juridisk bevisning, som de emot det då rådande lagskipningssättet framställa. Evangeliska — om denna benämning må gifvas åt rättsbestämmelser. hvilka, såsom de lutherskt religiösa, utgå från en ren, ursprunglig källa — voro utan tvifvel reglerna: »att alt straff bör vara til förbättring och sådant, om möjeligt är, att thet icke förhindrar honom som straffat varder, til att bättra sigh»; att »ther åklagaren hafver ingen skäl medh sigh eller bevijs, eller och lijknelse til sin klagemål, ther

[1] Skulle domarereglerna vara af Olaus Petri författade, vid eller efter den tid, då han föll i konungens onåd, hvilket är nog troligt, så kunde de hafva inneburit en särskild protest mot den omsorg att inbringa sakören åt kronan, hvilken visar sig i konungens *då* vidtagna författningar.

Digitized by Google

är svarandens neij så gott som åklagarens ja, ock bör eij tvingas til lagen»[1]; att »ther som så blinde saker äro, ther man icke kan uthleta hvad rätt är, tå skal man giffva honom lös som beklagat (anklagad) är, ther han än voro bruzligh, förty thet är fast bettre, att giffva en bruzlig lös, än pijna och plåga honom, som obruzligh är»; att »med edh skal man svara och icke klaga, och ingen må sväria sig penning til»; att »all dom skal befestas med uppenbara skäl och bevijss, ty domaren skal intet döma uthan effter skäl och bevijss»; att »effter then bekännelse som en varder pijnt och plågat til skal ingen dömas» o. s. v. Dessa föreskrifter ligga till grund för vår nuvarande rättegångsordning, och den, att edgärdsmän skulle blott intyga hvad de *trodde* sant vara (juramentum credulitatis), upptogs ur domarereglerna efter ett århundrades förlopp för att då såsom lag göras gällande, intill dess detta bevisningssätt alldeles upphörde.

Det var likväl icke några nya rättsbegrepp, utan de gamla svenska, som domarereglerna förkunnade. De lämpade dem blott till samhällets dåvarande skick, hvilket medgaf och fordrade, att den offentliga makten skyddade mera kraftigt, än den förut kunnat, en utan skäl anklagad. Dennes rättighet att ställa en värjande bevisning emot åklagarens angripande var medgifven i nästan hvarje flock af de gamla lagbalkarna.

Uti en och annan af de få egentliga rättsförfattningar, som Gustaf I utgifvit, särdeles i de punkter, hvilka konungen och riksens råd beslutit i Örebro år 1538[2], igenkänner man de grundsatser, som domarereglerna utveckla. De sistnämnda lägga vigt på beviset med tvenne eller flera vittnen, som bestämdt intyga hvad de sjelfva sett och hört.

[1] *Lag*, så brukadt som här i det forna rättsspråket, betydde det lagliga försvarsmedlet egen ed, bekräftad af medsvärjande. Dessa kallades ock *lagmän*, i hvilken bemärkelse detta ord flerestädes i domarereglerna förekommer.

[2] Schmedemans s. k. Justitiæverk, s. 7. — Vid denna tid lärer Olaus Petri ännu hafva egt konungens förtroende.

Digitized by Google

och anse deremot edgärdsbevisningen, som då alltför allmänneligen nyttjades, vara blott att använda i värjemål, när halft skäl emot en anklagad förekomme och han icke kunde försvara sig med vittnen. I ofvannämnda punkter säges, i likhet härmed: »Ther man icke kan försvara sig med skiäl och vitne, då försvare sig med lag och eed»; (och e contra): »Alt thet man kan drifva med skiäl och vitne bör icke gåås lag före. All klagemål, som icke hafva någon skiälig lijknelse, bör icke gillas.»

Biskoparne försökte i det längsta att försvara sin domsrätt i mål, som rörde kyrkan och dess tjenare. Då i början af året 1527 »Herr Peder Jacobi, decanus i Vesterås,» blef inför rådet, i konungens närvaro, tilltalad för förrädiska stämplingar, hvartill hans egna erkända bref honom förvunno, samt rådet fälde öfver honom dom efter landsens lagbok, så protesterade biskoparne Petrus i Vesterås och Magnus i Strengnäs samt capitulares i Upsala mot samma dom, såsom »emoot de helga kiörkones stadgar företagin»[1]. Men kort derefter gjorde den bekanta Vesterås recess slut på presterskapets kanoniska välde. I följd af den samma blef »med rådets och klerkeriets samtycke», äfven i Vesterås, stadgad den *ordinantie* af 1528, från hvilken alla senare mera utförliga svenska kyrkolagar leda sin upprinnelse[2]. Biskoparnes forna andel i böter tillerkändes konungen, och prester förklarades skyldiga att »söka och svara på ting och stempno såsom andra dannemän». Dock i mål, som rörde deras embete samt »för deras quinfolk» skulle de »svara och böta biskope», men biskopen göra derför konungen »redo eller gunst». Under samma vilkor egde biskopen att döma i frågor om äktenskaps behörighet. Men öfver äktenskapsbrott, frändsämjospield m. m. skulle ransakas och dömas vid tinget.

[1] Ur Palmsköldska saml. är denna protest införd i *Stockholms Magazin*, 1781, s. 275—8. Den anklagade, som här kallas decanus i Vesterås, var den förut afsatte biskopen Petrus Sunnanväder. Jfr Celsius, l. c. 1 del., s. 292.

[2] Just.-verket, s. 1—5.

Digitized by Google

Det är bekant, att konung Gustaf I, utan att gynna den verldsliga aristokratien, dock sökte att tillvinna sig adeln, hvars fördelar han sammanknöt med kronans vid indragningen af kyrkans gods. Han hade väl äfven år 1526, innan han började den skarpa, afgörande striden mot klereciet, bekräftat adelns privilegium att af sina landbönder uppbära sakören i alla mål, der de icke efter lag tillkommo konungen allena[1]. Men det följande året, vid riksdagen i Vesterås, anförde han ibland skälen till sin afsägelse af regeringen, också det, »att kronan vore försvagad dermed, att hvar ville vara konung öfver sina egna landtboo. I anledning häraf svarade köpstadsmän och bergsmän: »Om konunges saker, som hvar haffver offuer sina landboor etc. thet står till Hans Nåde huru ther om vara skal.» Menige man (bondeståndet) åter yttrade sig deröfver bestämdt, att »effter thet att vår K. N. Herre haffuer tungan och stor omsorgh om menige rijksens och thes inbyggiares välfärdh, är rätt och tillbörligit, att H. N. må haffua oclandratt all then deel, som H. N. tillyder på cronones vegna, uthan så är, att H. N. uthaff synnerlig gunst teckes förläne nogon konungzliga sacher på sina landbönder, står thet i H. N. godha behagh». Adeln och rådet undveko att i sina svar vidröra denna ömtåliga fråga, men medgåfvo, att konungen »tage then saköre, som biskoparna pläga taga, *att fattiga almogen icke skall vara under tu herskap*»; ett skäl, hvilket tycktes innebära ovilkorligt erkännande af konungens rätt att ensam uppbära den andel i böter, som lagarna honom tillade[2].

Få och ofullständiga äro de mig bekanta handlingar, hvilka lemna underrättelser om den allmänna lagskipningen under detta tidehvarf. Jag har likväl kunnat inhemta några

[1] Stiernman, *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 39. — Det kongl. brefvet härom blef »inlöst af Konungens skrifvare för LX mark ortugar och antvardades Herr Thure Jönsson, riksens hofmästare». Om det värde, som adeln satte på ett sådant privilegium, vittnar berörda då betydliga summa, svarande mot värdet af 60 pund smör, eller af 12 st. gilla oxar o. s. v. efter markegångstaxan af 1523, hos Stiernman l. c. s. 19 o. f.

[2] Vesterås recess, hos Stiernman, l. c. s. 56 o. f.

Digitized by Google

sådana ur en mig numera tillhörig minnesbok, skrifven af domare, som från 1525 till 1548 hållit lagmanstingen i Nerike[1]. Deraf synes bland annat, att Vesterås recess genast gått i verkställighet. Uti den samma stadgades, att icke allenast adelns gods, som efter Carl Knutssons räfst kommit under kyrkor och kloster, utan äfven skattejord, »ehuru länge den hade bortho varit», skulle gå tillbaka; dock så att det, som köpt eller pantsatt blifvit, skulle lösas igen för mer eller mindre, »effter som thet längre eller stäckre haffuer bortho varit, och *sigh sjelff eij löst haffuer*». I enlighet härmed tillerkänner en dom af 1528, vid lagmanstinget i Hardemo härad, en Per Bengtsson tvenne öresland jord, som hans farbroder pantsatt för en mark till Krecklinge kyrka, och det utan lösen, emedan »jorden haffuer själlff löst sik», d. v. s. emedan afkomsten af denna jord, under den tid kyrkan innehaft den samma, ersatt lånet[2]. I öfrigt utvisar denna dombok, att rättegångarna den tiden varit ganska få; att de flesta saker, så civila som kriminella, voro sådana, som lagmannen omedelbarligen och utan vad upptog; att merendels edgärdsbevisningen, äfven med trenne tylfter, ålades

[1] Denna bok innehåller anteckning af tiden, då lagmansting på hvarje ställe hållits, nämdemännens namn, parternas namn, deras påståenden i korthet anförda, bevisningen och domslutet. Ifrån 1539 är handskriften olik den, ganska svårlästa ehuru lediga, från 1525. — För några år fattas anteckningar, må hända emedan lagmansting då icke varit hållna. Denna dombok har blifvit förd i början af den namnkunnige Lars Siggesson (Sparre), hvilken blef lagman i Nerike 1525 (Stiernmans *Höfd.-minne*, s. 163), men ifrån 1539 sannolikt af någon underlagman.

[2] Vid samma ting förekommo trenne andra mål af enahanda beskaffenhet som detta emot kyrkor, hvilka ålades att till bördemän utan lösen återlemna pantsatt jord, som »kyrkorna haft fördel af väl länge». Nämnden ransakade, såsom i Vesterås recess stadgadt var, kärandenas bördsmannaegenskap. — Dessa domar synas vederlägga den af Botin (*Om Sv. hemman*, 2 del., s. 116) antagna mening, att efter Vesterås recess skattehemman, som indrogos från kyrkor och kloster, blefvo kronans, »utan att något förbehåll blef gjordt deras förre egares arfvingar eller bördemän till bästa». Kärandena i de ifrågavarande målen voro otvifvelaktigt bönder och icke frälsemän, och hvad i allmänhet blifvit stadgadt om kyrkojords återgång kom dessa bönder till godo.

Digitized by Google

den tilltalade, då han bestred käromålet; att nämnden bestod, åtminstone vid hvarje ting, af samma personer för alla mål; samt att, der gerningen hänsköts till dess ransakning, hvilket ej alltid eller ens oftast hände, bestämde dock lagmannen domen.

Konungen ansåg ännu sin makt att i brottmål göra nåd vara inskränkt af målsegandens rätt till hämnd eller till förlikning[1]. Ett bevis derpå är bevaradt uti dess bref till en fattig danneqvinna och hennes söner vid Salberget. tempore Birgittæ 1530. Bemälda qvinnas son, »Herr Erich i Eed», hade blifvit ihjälslagen af dess »capellan Herr Jöns», hvilken var häktad i konungens fängelse. För denne dråpare hade konungen af barmhertighet »gjort bön och ord» till den dräptes bröder, Påfvel och Mats, begärande, att slägten ville benåda honom till lifvet, till redelig och nådig mansbot, hvarpå de ock gifvit konungen »godt svar, så mycket som dem varit till att göra». Samma begäran förnyade nu konungen till modern och den dräptes öfriga skyldemän, i följande ordalag: »Efter Wij icke annat befinna kunne uthan att I göre ther utinnan Gudhi och Edhar jemkristen en stoor tjenst och välgerning, och är bettre att han leffver och gör något godt för sig och honom som framfaren är, Gudh hans själ nådhe; är och

[1] Hela slägter, äfven inom de lägre folkklasserna, bibehöllo ännu vanan att sjelfva hämnas dråp af en anförvandt. En bonde, Jon Fadersson i Linderås socken, hade i sällskap med en man, hvars hustru blifvit våldtagen och misshandlad af en »Niels Taskemakere», ihjälskjutit denne, såsom han påstod, i nödvärn, samt derefter kommit på flykten. Han ville lagligen försvara detta dråp, äfven dermed, att Nils förut varit fridlös dömd för stöld; men för att kunna i trygghet söka rätten, utverkade han sig konungens skyddsbref af den 10 Januari 1538. Deri säges: »Nu gå fören:de Niels Taskemakeres slecht till och vele feijde förb:de Joen Fadersson for samme sak skull, så att the icke vile städhje honom till lagh eller rätta, thet Oss icke synes rätt eller skäl vara.» Konungen tog derför Jon uti sitt »Kongl. hengnn, vern, friid och forsvar till rette» och förbjöd alla, synnerligen den dräptes slägtingar, att göra Jon Fadersson härutinnan hinder och förfång, vid konungens ogunst och det straff som lagen stadgade. Detta kongl. bref är infördt i Loenboms *Hist. Archivum*, 1 stycket, s. 18 o. f.

Digitized by Google

så Vår kärlige böön till Edher alla, att I velen för Gudz skull och Våre bön skull benahde honom liffvet, såsom desse Edre medharfvinge och skyldemen oss loffvat haffve förarbete thet beste the kunne. Hvar Vij åther i slijk barmhertighetz saker och elljest kunna höra Eder böön igen uti thet Edher är tjenligit och gagneligit, vele Vij thet gerna göre som en gunstigh Herre, dher utinnan I intet tvifla skole[1].»

Efter det gamla rättegångssättet borde en för brott tilltalad, som ville lagvärja sig, ställa gode mäns borgen, att han å tinget skulle infinna sig med sina edgärdsmän[2]. Att detta bruk ännu i konung Gustafs tid fortfor, synes af ett Brita Michelsdotters till Sjögård löftesbref af den 5 April 1557. Hon var Arfved Claessons efterlefverska och hade råkat »i nöd» (förmodligen blifvit lagligen tilltalad) för ett ondt rykte, att hon skulle hafva »legat med sin egen tjenare Michel Persson». För att bevisa sin oskuld inför konungen, som antingen i denna sak, rörande en förnäm person, ville omedelbarligen utöfva sin domsrätt eller anbefalt åtal deraf, lofvade och förpligtade hon sig att med så många fruar och jomfruar, som kunde erfordras, göra lag och ed, att hon härutinnan vore obrottslig. För uppfyllande af denna sin förpligtelse ställde hon borgen af fyra herrar, Birger Nilsson (Grip), Gabriel Christiersson (Oxenstjerna), Jöran Holgersson (Gera) samt Nils Ryning, af hvilka de trenne förstnämnde voro riksråd. De hade såsom hennes gode män med handsträckning lofvat konungen, hvad hon ock nu med sitt öppna bref bekräftade, att om hon rymde, skulle konungen hafva makt att behålla allt hennes gods, fast och löst, med undantag af hvad hennes barn till-

[1] Afskrifter af detta Kongl. bref förekomma i åtskilliga samlingar af juridiska handlingar, och finnes det aftryckt i *Sv. Mercurius* för Oktober 1758, s. 14. Det är äfven anfördt, såsom ett bevis på konung Gustaf I:s aktning för målseganderätten, uti de af Erik Sparre författade *Postulata Nobilium* 1593, mskr. Ett minne af det forna kompositionssystemet bevarar vår ännu gällande lag uti 26 kap., 3 § M. B.

[2] Östg.-l. Kirk. B. fl. 19 samt R. B. fl. 6 och 7 m. fl.

Digitized by Google

komme. Deremot hade konungen lofvat, att då hon på utfäst sätt styrkte sin oskuld, hon skulle vara fri för denna sak[1].

Af orsaker, som efterverlden icke fyllest känner, hade Olaus Petri blifvit konung Gustaf misshaglig. Hans broder Laurentius, sedan 1531 erkebiskop, hade äfven fått af konungen emottaga oblida föreställningar[2]. Det synes, som hade den förres frisinnighet väckt hos konungen några misstankar om afsigter af en vidsträckt syftning. Vid samma tid som konung Gustafs ogunst mot sina förra rådgifvare började att visa sig, nämligen åren 1538 och 1539, ankommo till Sverige tvenne tyska män, som snart blefvo använda i de vigtigaste befattningar. Den först anlände, hvars rätta namn var *Conrad Peutinger*, hade enligt en gammal berättelse vunnit inträde i romerske konungen Ferdinands hof samt dess synnerliga nåd, i följd hvaraf honom blifvit tillåtet att upptaga namnet af en utgången italiensk ätt *de Pihi*. Tvungen att efter en duell öfvergifva Ferdinands tjenst, men gynnad med dess förord, begaf denne äfventyrare sig 1538 till Sverige, der han, kallande sig friherre och juris doktor *von Pyhy*, blef med välbehag emottagen af konung Gustaf och samma år utnämnd till dess öfverstekansler, krigs-, riks- och sekreteråd[3]. Den andre, *Georg Norman*, en lärd

[1] Detta löftesbref, hvilket lemnar ett fullständigt begrepp om de forna rättegångsaftalen, är infördt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, del. 5, s. 25. Att *fruar* och *jomfruar* skulle bekräfta värjemålseden, var en ovanlighet, förmodligen medgifven blott i denna särskilda sak.

[2] Celsius, l. c. del. 2, s. 171 o. f. Ett der åberopadt konungens skarpa bref till erkebiskopen af den 24 April 1539 är tryckt i Celsii *Monum. Pol. Eccles.*, pag. 32.

[3] Rehbinder, l. c. pag. 38. — Hans uppgifter om *v. Pyhys* lefnadsöden före dennes ankomst till Sverige äro hemtade ur en på plattyska författad berättelse, hvaraf en öfversättning läses uti Loenboms *Upplysn. i sv. historien*, del. 2, s. 29. Denna berättelses trovärdighet bestrides dock af Warmholtz, *Bibl. hist.*, del. 6, s. 20. Uti *Acta Lit. Suec.*, vol. 1, pag. 595—8, förekomma tvenne bref om Conrad Peutinger utaf Luther, båda af 1544, det ena till konung Gustaf I, det andra till konung Kristian III i Danmark. I dem förmäles, att bemälde äfventyrare icke vore, såsom

Digitized by Google

pommersk adelsman[1], var af Luther och Melanchton föreslagen till informator för prins Erik, hvartill han ock 1539 antogs; men inom kort blef han tillika nyttjad i flerehanda styrelsevärf samt upphöjdes 1544 till riksrådsvärdigheten[2]. Snart efter dessa utländingars ankomst, nämligen mot slutet af 1539, blefvo, efter en hittills för tillförlitlig antagen men icke fyllest trovärdig berättelse, Olaus Petri samt konungens förre kansler, Laurentius Andreæ, ställda till rätta inför rådet, några biskopar och de förnämsta af adeln, församlade i Örebro. Deras brott skulle hafva bestått deruti, att Olaus Petri genom hemlig bekännelse erhållit kunskap om det anslag mot konungens lif, som år 1535 förehades af tyska borgare i Stockholm, men icke uppenbarat det för konungen, utan endast för kansleren Laurentius Andreæ, hvilken äfven förtegat denna underrättelse. De dömdes — så förmäler berättelsen — båda till dödsstraff, men konungen eftergaf det, och Olaus Petri blef tre år derefter åter insatt i sitt embete såsom kyrkoherde i Stockholms storkyrko-

han föregifvit, en grefve, utan son af en körsnär i Frankfurt am Main; att han ej heller någonsin blifvit doktor; samt att han förlupit en hustru och gift sig med en annan. Luther säger sig förut ofta hafva skrifvit till konung Gustaf om denne »bube», hvilken »mit lügen und praktiken» kommit derhän, att han blifvit konungens i Sverige kansler, men förmodar, att denne »skalk» undanhållit brefven; hvadan han nu begärde af konung Kristian, att genom dess försorg det ytterligare brefvet till konung Gustaf måtte komma honom säkert till handa. Deruti framställes den öfvergifna hustruns nöd och anspråk på understöd af den bedräglige mannen, och tviflar Luther icke, att »wo K. M. in Schweden den buben wurde erkennen, Sie wurde ihm wol wissen recht zu thun». — Om hans ankomst till Sverige, jfr Tegel, *Gustaf I:s historia*, del. 2, s. 110. Celsius, l. c. del. 2, s. 166.

[1] I en trohetsrevers, som han afgaf, då han till rådsvärdigheten upphöjdes, skref han sig »Erbgesessen zu Dubbenitz auf Rügen». *Collectanea de Scriptoribus Suecicis* af El. Palmsköld uti riksarkivet.

[2] Celsius, l. c. s. 168 o. f. Jfr Gezelii *Biografiskt lexikon*, art. Norman. Luthers och Melanchtons bref till konungen, som låtit anmoda dem att utse en tjenlig man till informator åt prins Erik, läsas i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, 4 del., s. 38—47. I dessa bref berömmes Norman för gudsfruktan, lärdom, förstånd, redlighet m. m.

Digitized by Google

församling[1]. Huru helst förhållandet med denna sak må hafva varit[2], är det säkert, att ifrån denna tid utbröt en bestämd konungens ovilja mot män, som förut egt hans förtroende.

Ehuru Norman och v. Pyhy icke liknade hvarandra i seder och sinnelag, förenade dock dem en gemensam benägenhet att i Sverige införa nya tyska inrättningar. Deribland voro regeringskollegier, som åtskilliga af Tysklands furstar nu inom en kort tid hade stiftat[3]. Underrättelserna derom behagade utan tvifvel konung Gustafs ordningssinne. Få månader efter Normans ankomst befullmäktigade konungen, som då var missnöjd med erkebiskopen Laurentius Petri och som äfven synes hafva velat vidare utsträcka reformationen, några personer att under benämningen af *kyrkoråd* utgöra ett kollegium, åt hvilket vården af religionens angelägenheter uppdrogs. Till styresman för detta kollegium samt till svenska kyrkans ordinator och superintendent, under hvars uppsigt hela presterskapet, äfven biskoparne, ställdes, blef Norman förordnad[4]. Denne, om jag så må benämna honom, minister för ecklesiastikärendena, hvars skicklighet och

[1] Celsius, l. c. 2 del., s, 178. Messenii *Scondia Illustr.*, tom V. pag. 85.

[2] Att Olaus Petri och Laurentius Andreæ nu först, på femte året sedan mordanslaget blef upptäckt och de dertill skyldiga straffade, ställdes under tilltal för sin kunskap derom, förekommer besynnerligt. Äfven är anmärkningsvärdt, att Olaus Petri åter insattes i sitt kyrkoherdeembete samma år, 1543, då Pyhy i sin ordning föll i konungens onåd, dömdes sina embeten förlustig och insattes i lifstidsfängelse. Vid riksdagen i Strengnäs 1547 var Olaus Petri tillstädes och nämnes uti riksdagsbeslutet ibland de förnämste af presterskapet.

[3] Eichhorn, l. c. § 549.

[4] Celsius, l. c. 2 del., s. 174. Ett profstycke af den på tyskbruten svenska författade Kongl. *Fullmakten för M:r Georg Norman, att hafva inspection öfver Bisperne och Presterskapet*, dat. Upsala den 8 Dec. 1539. är ur Palmsköldska saml. infördt i prof. Fants år 1784 utg. disputation *De executione Recessus Arosiensis MDXXVII*, uti hvilken afhandling äfven förmäles, att konungen efter den nya inrättningen af kyrkostyrelsen tillegnat sig en vidsträcktare makt än förut öfver kyrkans egendom.

Digitized by Google

derjemte fromma tänkesätt Luther och Melanchton hade vitsordat, synes ej hafva ådragit sig och sin ovanliga befattning något allmänt hat. Men snart yttrade det sig högljudt mot den tyske kansleren v. Pyhy, hvilken för att nyttja Erik Sparres ord var en »lättfärdig svärmare»[1]. Genom sina nyhetsskapelser och sitt öfvermod uppväckte han mot konung Gustafs regering många vådliga missnöjen[2]. Hans inträdesverk blef den vidlyftiga *regementsformen i Vestergötland* af den 9 April 1540[3]. Medelst den samma tillställdes ett försök, som dock icke länge egde bestånd, om eljest det för någon tid verkligen utfördes, och som sedermera aldrig blifvit förnyadt, att i Sveriges särskilda landsorter inrätta kollegialstyrelser efter tyska förebilder[4].

Berörda regementsform, som konungen beslutit och stadfästat med endrägtigt råd och samtycke af dess dertill förordnade regimentsråd[5], öfverlemnade konungens

[1] I skriften *Pro Lege, Rege et Grege*, mskr. »Homuncio superbissimus» kallar honom Messenius, *Scond. Ill.*, tom. 5, pag. 95; *ein loser bube* benämnes han i ofvan anförda bref från Luther till konung Kristian III i Danmark af år 1544. Se *Act. Lit. Suec.*, vol. 1, pag. 595 & sequ.

[2] Derom vittnar ibland annat konungens bref till häraden omkring Upsala af 1540 (Bil. n:r 37 vid grefve N. Bjelkes tal i Vetenskapsakad. om *Det första lyckliga tidehvaf för Sveriges allm. hushållning under konung Gustaf I:s regering*). Konungen beklagar sig öfver »farligt roop och rychte, som der och flerestädes uppkommit» och som i synnerhet rörde »den tyske cantzlern», hvilken kallades »konung eller herre», sades pålägga förut icke brukliga skatter o. s. v. Dessa rykten förklarade konungen vara lögnaktiga, försvarar sin kansler med loford öfver hans skicklighet, samt framställer sitt behof att hafva en, som kunde biträda honom i de »mong och åtskillelige ärender och saker på fremmende tungemål», dem han dittills sjelf måst uträtta. »Derigenom», skrifver konungen (som då nyss varit sjuk), »haffue Vij så förarbetet och besvägt Oss, att Vij haffue det nu hoss Oss dageligen i hender röön, och följer Oss utan tvifl så länge Vij leffue.»

[3] Stiernmans *Riksd.-beslut*, 1 del., s. 137—171.

[4] Ännu äro i de flesta tyska stater provinsernas styrelse uppdragen åt regeringskollegier af sådan inrättning som den af v. Pyhy för Vestergötland bestämda.

[5] Så kallades nu de bland rikets råd, dem konungen utvalde till sina egentliga rådgifvare. De öfrige voro i riket kringspridda och samman-

Digitized by Google

makt och myndighet uti Vestergötland, i dess frånvaro, åt ett kollegialiskt sammansatt så kalladt *regemente*[1]. Ledamöterna deraf voro landskapets ståthållare[2], en konungens underkansler, fyra bisittare eller *medråd*, en konungens sekreterare samt i vissa fall *ridtmästaren* för en till ordningens vidmakthållande *umridende rote*. Det tillhörde detta regeringskollegium att utöfva konungens högsta domsrätt inom provinsen, att hafva vård och tillsyn öfver all kronans uppbörd, dess regalier, länegods, gårdar m. m., samt ändtligen att skydda och främja en god *ordinantia* eller *politia*.

Likasom den vestgötska landtregeringens hela inrättning var den sistnämnda bland dess befattningar en från Tyskland lånad nyhet. I de äldre lagarna och i särskilda stadgar förekomma väl åtskilliga ordningsbud af enahanda syftning som den ifrågavarande regementsformens. Men här uppträdde i större vidd och under det främmande ordet *politia* för första gången i Sveriges lagstiftning ett sväfvande rättsbegrepp af framtida gränslös användbarhet. Kort förut hade man ock i Tyskland börjat att sammanfatta och under benämningen af *Policeiordnung* kungöra tillfälliga lagstadganden, som ansågos nödiga för att betrygga samhällets lugn och främja dess väl, men som icke kunde införlifvas i det strängt bestämda allmänna rättssystemet[3]. Dels gåfvo inre oroligheter anledning till sådana polisordningar, dels ersatte dessa, efter kyrkoreformationen och der den kanoniska lagen förlorat sin giltighet, presterskapets makt att bestraffa förbrytelser mot sedligheten. Den främmande

kommo ej oftare, än när konungen fann för godt att kalla dem till samfälda öfverläggningar. Se friherre Sh. Rosenhanes afhandling om Svea rikes råd (vid rådslängden af C. H. Uggla), s. 29.

[1] Benämningen var tysk. Den nyttjades i samma mening af kejsaren Maximilian, i dess *Ordnung des Regiments zu Augsburg 1500*. Schmauss, *Corpus Juris publici*, s. 46.

[2] Dertill utnämndes nu Gustaf Olsson (Stenbock) till Torpa. Stiernman, *Höfd.-minne*, 2 del., s. 231.

[3] Eichhorn l. c. § 530.

Digitized by Google

politia, som nu skulle i Vestergötland försökas, var i sin omfattning ganska vidsträckt, och anstalterna dertill öfverskredo må hända behofvet af sådana, äfven inom den dåvarande gränsorten. Det blef den *umridende roten* föreskrifvet att dag och natt vid gränserna och på vägar, som ståthållaren anvisade ridtmästaren, speja på främmande och inländska handlandes företag. Hvarje köpman borde vara försedd med »vägebreff eller *pass-bort*» (passeport efter tyskt uttal) från den köpstad, der han vore bosatt. Ridtmästaren och hans rote skulle vaka deröfver, att personer, som kunde hafva förräderi eller »andre farlige prachtiker» mot konungen och riket, icke inkomme i landet. Om någon derför misstänkt anträffades, borde han genast fängslas. Så hade ock den ridande polisvakten att förfara med främmande eller inländska köpmän, samt, enligt en särskild förordning af den 5 Juni 1540[1], också med hofmän (krigsfolk) och andra, hvilka afveke från de noga bestämda »menige landsvägar inom Vestergötland och sökte sig bivägar», äfvensom med lösa personer, som »ingen husbonde hade eller ville hafva», samt med tjenare, som »icke hölle sig der de med tjenst och pligt förbundne vore», utan redo och färdades i landet och vid gränserna, »uppå sin egen fordeel och skalkheeter»[2]. Vidare skulle den »umridende roten» tillse, att ej mynt eller andra förbudna varor (hvaribland efter flera föregående förordningar voro oxar)[3] fördes ur landet, samt, om det försöktes, ega att gripa förbrytaren och hans gods, hvilket såsom förverkadt komme att öfverlemnas till ståthållaren, som deraf borde gifva den

[1] Stiernman, *Ekonomie och Politie Förf.*, 1 del., s. 60.

[2] Emot kringströfvande lösdrifvare, särdeles »*Garciones vagos, dictos Sculuara*», hade redan konung Birger år 1303 utfärdat en stadga, efter hvilken de skulle inom en månad förskaffa sig pass (viatici testimonium) eller, i brist deraf, straffas med förlust af allt hvad de egde, hudstrykning och öronens afskärande. Hadorph vid Bjärköa-rätten. Jfr L. G. Rabenii diss. under Fant: *Obss. Historiam Ziguenorum illustrantes.* Ups. 1791.

[3] Om konungens handel dermed, se Hallenberg, *Om mynt och varors värden under konung Gustaf I:s regering*, s. 124 o. f.

Digitized by Google

umridende roten en »ährlig skänk» och för återstoden göra räkning i konungens kammare[1]. I öfrigt ålåg regementet att vaka öfver handeln, så att främmande varor icke hölles till för dyrt pris eller förfalskades, att landsköp ej öfvades, att rätt mått och vigt nyttjades o. s. v. För religionsvården i Vestergötland var förordnadt ett särskildt *råd,* bestående af konservator och seniores[2].

I afseende på kammarverket innefattar vestgötaregementsformen åtskilliga föreskrifter, hvilka dels bekräfta, dels utvidga och dels upphäfva äldre lagbud. Till förekommande af den skattskyldiga jordens förminskning stadgades, att intet skifte eller köp emellan »skattgillet och frälset» finge göras, med mindre konungen hade dervid sina egna dertill förordnade ombud[3]. På det »att kronan måtte förmeras» blef det adeln och andra strängeligen förbudet att utan konungens skriftliga tillåtelse taga, köpa, byta, förpanta eller *klandra* åt sig någon egendom från kyrkor, kloster, præbenden, hospital och prestgårdar[4]. Äfvenledes förbjöds försäljning eller förpantning utan konungens samtycke af

[1] Äfven ett nu inrättadt kollegium, bestående af fyra ledamöter och kalladt *kammarråd.* Granberg, om kammarverket under konung Gustaf I:s regering, i Vitterh.-, hist.- och antiqv.-akademiens handl., 10 del., s. 24.

[2] Fant, *De exsecutione Recessus Arosiensis*, pag. 7. — Enligt Messenius blef ståthållaren Gustaf Olsson utnämnd till conservator religionis i Vestergötland, med samma välde öfver presterskapet som förut tillkom biskopen. *Scondia illustr.*, tom V, pag. 86.

[3] Genom ett mandat till slottslänen i Finland den 9 Augusti 1539 var redan stadgadt, att vid tvister mellan skatte- och frälsehemman skulle någon af konungen särskildt förordnad person vara tillstädes. Granberg. l. c. s. 45. Förbudet mot köp och skifte af kronans skattskyldiga jord är upprepadt i konungens mandat till menige man i distings marknad den 3 Febr. 1541. Grefve Bjelkes tal, s. 76.

[4] Förbudet att genom klander tillvinna sig sådan egendom var ej förenligt med allmän lag eller med Vesterås recess. — I en författning af den 26 Maj 1538 stadgades i öfverensstämmelse med berörda recess, att ingen fick »ryckja och rappa» gods och gårdar m. m. från kyrkorna, utan att hafva vid tinget styrkt sin börd; men det nya vilkoret tillades, att han sedan skulle derom anmäla sig hos konungen samt söka dess gunst och nåd att återvinna egendomen. Sahlstedt, *Tuna minne*, bil. 14.

Digitized by Google

adelns gods och gårdar, särdeles till köpmän, hvilka plägade med en hop förderfvade eller oskäligt dyra varor eller med penningeförsträckningar »vuckra (ockra) till sig» många sådana. En *hjelpskatt* för anstalter till rikets försvar mot dess »vidervertige fiender» skulle utgå öfver hela riket, sådan konungen den med sitt regementsråd beslutit och den redan öfver allt Upland »uthroopet och bevilliget» vore[1]; till dess uppbärande i Vestergötland förordnades tvenne konungens trogne män, »Olof Pedersson på Bjurom och Anders Hansson uppå Stola», som för detta ärende skulle sitta uti regementet och kallas »medhjelpare och assessores»; superattendenten (så benämndes äfven Norman), konservatorn och hans adjunkt skulle så beställa, att presterskapet flitigt förmanade sina socknemän att villigt utgöra denna skatt, hvarifrån ridderskapet och menige adeln icke finge undandraga sina landbönder, samt att sålunda hjelpa »theris rätte uthvalde regerende *arfkonung*[2]» att beskydda riket, deras lif, hustrur, barn, gods och gårdar o. s. v.

Åt regementet i Vestergötland uppdrogs konungens högsta domsrätt i brottmål och i tvister emellan enskilda personer. Sålunda afskaffades här konungens forna räfst eller landsting, och i dess ställe upprestes denna nya domstol, der ståthållaren, underkansleren, de fyra medråden och sekreteraren, skulle tvenne gånger om året uti staden Skara »för rätta sittja». Sammansättningen af detta domarekollegium öfverensstämde icke med landslagens fordran, att, när konungen ej kunde sjelf å det årliga landstinget när vara, skulle i andliga mål biskopen och tvenne af hans kapitel, i verldsliga lagmannen och tvenne af riksens råd eller andra friborna män, som

[1] Att denna skatt icke rätt allmänt blifvit beviljad i Upland, tyckes det förut anförda konungens bref till häraden omkring Upsala utvisa. — Att skatter blifvit *öfver lag* påbudna, var ett ibland de skäl, hvarmed Nils Dacke försvarade det af honom anstälda upproret i Småland. *Celsius*, l. c. 2 del., s. 232.

[2] Efter den nyss hållna herredagen i Örebro antog konungen denna titel.

Digitized by Google

biskopen och lagmannen dertill utsåge, hafva makt att döma konungs dom, med biträde af tolf edsvurna män, »tillskipadhe i hvarjo laghsaghu, samtychte och valde och tilnämnde af konunge och landsmannom[1]». Rättegångssättet inför regementet var ej heller enligt med gammal svensk sed. Endast i ringare mål fingo parterna muntligen kära och svara; men i alla saker af någon vigt skulle det ske skriftligen[2]. Blott vissa ord efter bestämda formler hade käranden, då han inlemnade sin skrift, och svaranden, då han begärde del deraf, tillstånd att uttala. — I öfrigt stadgades, att häradshöfdingar och domare, äfven lagman, icke finge uti halssaker och edsöresmål afsäga dom, utan skulle underställa den regementet och inhemta dess undervisning; att för detta ändamål parternas klagomål och svar samt vittnens berättelser vid underrätterna skulle granneligen uppskrifvas samt till ståthållaren och regementet öfversändas[3]; att alla andra mål skulle ransakas och slitas vid häradstinget inför häradshöfdingen och nämnden, efter som sedvana vore i landet och lagen utvisade; att den part, som med sådan, der afsagd dom ej ville åtnöjas, hade

[1] LL. Tingm. B., kap. 10 jemf. med Kon. B., kap. 35.

[2] Följden af detta förordnande, om det haft bestånd och kommit att utsträckas till alla landsorter, skulle hafva blifvit, att ett advokatskrå tidigt bildat sig i Sverige såsom i andra riken. Härutinnan, äfvensom i åtskilligt annat, röjer Vestg. regementsformen efterapning af den tyska rikskammarrättsordningen af 1507, i hvars 5 art. förbjöds parterna att muntligen anföra mera än vissa ordformler.

[3] Dessa förordnanden voro sannolikt föranledda af kejsar Carl V:s *Peinliche Gerichtsordnung* af 1532, hvilken, i öfverensstämmelse med äldre tyskt rättsbruk, stadgade (flerestädes och slutligen i art. 219), att lägre domare skulle uti tvifvelaktiga fall söka råd hos öfverrätter eller rättslärda, innan de dömde till lifs- eller svårare kroppsstraff. — Underställningsmålens erforderliga beskaffenhet är i Vestg. regementsformen icke skarpt bestämd. På ett ställe säges, att underdomare skola skjuta under regementet »de vichtigaste saker och synnerligen alle haalssaker, hvilcke uti Sveriges beskrefne lag icke så beskedelige och klarlige medh theris straff och poen uthtrychte äre, uthan hafve något tvifvelsmåhl uppå sig»; på ett annat ställe stadgas detta mera ovilkorligen om »the vichtige halssaaker eller edzöres brutt».

Digitized by Google

att efter lag »appellera» under lagmannen och, om sakerna vigtiga vore, vidare under det kungliga regementet; att inga halssaker skulle af annan än konungens person med dess »egit öpne beseglede remissions- eller vänskapzbreff tillgifne och benädede blifva»; att ingen fogde måtte uti »bänkie ting», såsom nog ofta förut skett, för mutor och egen fördel förlika och nedtysta brottmål, den kongl. kammaren till men, Gud allsmäktig till förtörnelse och lagen till injurie; att till förekommande häraf hvarje sak skulle uti ett register inskrifvas och fogdarne för sådana sakören göra inför kongl. kammaren en »synnerlig regenskap frå perdzel till perdzler»; att alla rättshandlingar och allt hvad i regementet rådslaget blefve måtte »synnerligen registreret och protocolleret» samt registret en gång om året till konungens höga regemente uppskickadt blifva. Alla Vestgöta-regementets domar och beslut skulle utgå, icke under ståthållarens och hans medråds namn, utan i konungens, samt undertecknas »ad mandatum Domini Regis in Concilio» af ståthållaren, underkansleren och sekreteraren[1].

I den svenska laghistorien är regementsformen för Vestergötland af sådan märklighet, att jag ansett mig böra framställa det förnämsta af dess innehåll. Den uppenbarar konung Gustaf I:s afsigt, troligen honom ingifven af hans tyske kansler, att tillegna sig andra regenters verkningsmedel och styrelsesätt och att bringa sin regering under ett sådant skaplynne i närmare

[1] Om Vestgöta regementsform har Erik Sparre gifvit det allmänna yttrande, att »Conrad von Pyhy, hvilken emot rikets lagh och frihet sattes öfver alla infödda i riket, understod sig att göra en ny landsstadga bredvid och endeels emot Sveriges beskrefne lagh». *Postulata Nobilium.* Vid riksdagen i Norrköping 1604 blef denna landsordning ständerna föreläsen och funnen i åtskilliga delar nyttig, hvadan de beslöto, att den samma skulle granskas af de män, som hade att öfverse lagboken, samt »efter tidens lägenhet rättad och förbättrad, vid lagen varda publicerad och vidmakthållen». Riksdagsbeslutet, 12 punkten, hos Stiernman, l. c. 1 del., sid. 558. Detta blef dock aldrig verkställdt.

Digitized by Google

förhållande till det allmänna europeiska samhällsskicket[1]. Den blef ock i många delar en förebild för efterkommande konungars af enahanda afsigt bestämda förordningar. En framgent på sådana i ständig omvexling fruktbar gren, nämligen politiens, inympade den i Sveriges lagstiftning. Den prålade derjemte med en osvensk lagstil, hvars öfverflöd på ord af samma betydelse, hemtade ur särskilda språk, hvars vidtutsväfvande framställning af skäl och hvars inkrånglade tyska långtrådighet man återfinner i åtskilliga offentliga handlingar under den senare hälften af det sextonde århundradet och i ännu flera under det sjuttonde. Härutinnan likasom i sin syftning var von Pyhys och hans medarbetares ifrågavarande verk en motsats af forna svenska lagar. Deras enkla vigtiga språk skulle hafva gått förloradt, om icke under följande sekel några lagfarna män af äkta svenskt lynne hade det vårdat åt de efterkommande, som använde det med mästerlig skicklighet vid sammansättningen af vår hittills sista lagbok.

Inom förändringar af den svenska styrelsens former inskränkte icke de båda främlingarne sin omskapande verksamhet. Norman ville, säger Erik Sparre[2], »att Sveriges adel skulle annamma sina godz i lähnsvijse, efter tysk ordning[3]», ett förslag, som han dock icke kunde genomdrifva. Men han och ännu mera v. Pyhy synas hafva om icke bildat, åtminstone utbildat i konungens sinne sådana föreställningar om hans makt, hvilka ifrån denna tid röja sig i hans författningar[4]. Dessa utvisa

[1] Kort derefter utskickades ock v. Pyhy och Norman till Frankrike, emellan hvars konung Frans I och Gustaf I de afslöto 1542 det första förbund, som införde Sverige i en vidsträcktare gemenskap med Europas betydligare stater.

[2] I *Postulata Nobilium.*

[3] Meningen häraf är tvetydig. Om förslaget endast hade afseende på sådana gods, som kunde blifva adeln förlänade utaf konungen, så blef det antaget genom beslutet i Norrköping 1604.

[4] I »beslutet» af Vestg. regementsformen befaller konungen, i kraft af »sin *fullkomblige konungzlige authorithet*, magt och gott vettenskap», att

Digitized by Google

en förblandning af tvenne begrepp, som då voro föga utredda och hvilka en kraftfull konung skulle hafva svårare än någon annan att åtskilja, nämligen dem af *imperium* och *dominium*. Gustafs regeringsvälde, ännu icke hotadt af Dackes uppror, tycktes omsider vara stadgadt. Dess ärftlighet hade Pyhy bragt några af rådet och af den förnämsta adeln samt trenne biskopar att i Örebro 1540 antaga och med ed på konungens blotta svärd bekräfta. Denna tillställning väckte genom sin oformlighet missnöje[1]; men sedan konungen 1543 afsatt och straffat sin tyske kansler, som förslösat honom betrodda medel, visade sig rikets härigenom tillfredsställda ständer vid deras möte i Vesterås 1544 beredvilliga att lagligen fastställa den föreslagna arfföreningen. Emellertid hade de främmande rådgifvarne betraktat konungens välde såsom en länsherres; sjelf tyckes han hafva föreställt sig det såsom en svensk husfaders eller godsegares. Efter båda åsigterna skulle det innebära mera än rättigheten att styra riket och förvalta dess tillgångar.

Då jag föresatt mig att egentligen undersöka den *enskilda rättens utveckling,* kan jag endast med afseende

---

allt, som kunde efter äldre »onde och skröpelige ordinantier» vara emot denna hans »constitution, ordinantia, stadga eller reformation», skulle man »platt afläggja, afskaffa, derogera och till intet göra».

[1] Derom yttrar sig Erik Sparre i skriften *Pro Lege, Rege et Grege* sålunda: »Är vetandes, att det som skedde i Örebro icke var någon allmännelig stadga eller fullkommelig arfförening, utan allenast en edh, hvilken några af rådet och några af de förnämste samt två eller tre bisper gjordhe.» Han anmärker vidare, att de som aflade denna ed icke voro »på någon handell utaf samptelige riksens ständer sammankallade eller fullmechtede», samt att den skedde »på synnerligit sätt och med främmande ceremonier, som i vår lagh intet finnes och näppeligen någor annorstädes, utan, som klarligen synes, utaf en lättfärdig svärmare uptenkt, benid Conrad v. Pyhy». — Eden, som läses i Tegels Gustaf I:s historia, 2 del., s. 121, samt i Stiernmans bihang till Riksdagsbeslut, s. 9, hade blifvit svuren af sjutton personer och bland dem v. Pyhy, främst ställd, samt Norman. Erik Sparre, hvars fader Lars Siggesson var en af dem, som aflade denna ed, ogillade icke kronans ärftlighet, utan blott *sättet* hvarpå saken 1540 bedrefs.

Digitized by Google

på denna vidröra *statsrätten*. Närmast äro de förbundna i frågor om egoväldet till Sveriges jord. Pyhys och Normans utländska begrepp derom, styrkta af den förres verkliga eller föregifna rättskunnighet, gynnade det begär efter egodelar, hvarmed Gustaf numera beskuggade glansen af sin första ära. Men han lät sig likväl icke af dessa begrepp förledas eller af detta begär hänföras till någon allmän plan att mot enskilda undersåtar göra gällande den eganderätt till riket, som han trodde sig såsom »*arfkonung*» innehafva, och på grund hvaraf han äfven upprättade sitt ovisa testamente.

Konung Gustaf I:s hushållningsförfattningar, i synnerhet sedan von Pyhy tillvunnit sig dess förtroende, voro visserligen i många fall stridiga mot den allmänna landslagen och liknade alltför mycket en godsherres egenmäktiga föreskrifter till sina landbönder. Det torde dock icke böra antagas, att de utgingo från några bestämda och i konungens sinne stadgade grundsatser, utan snarare att de voro tillfälliga yttringar af dess regeringsdrift, ömsom styrd af rent nit för folkets väl och ömsom missledd af sorgfälligheten att vårda samt af åtrån att föröka kronans inkomster. Icke sällan voro de med hvarandra oförenliga. Än erkände de skattebondens eganderätt till sin jord, och än bestämde de sättet, huru den skulle skötas samt afkomsten deraf användas[1]. Stundom inskränkte de äfven frälsemannens frihet att förordna om sin odaljord[2]. Man må alltså icke bemöda sig att sammansätta dessa författningar till ett system eller från en och annan af dem härleda vidsträckta rättsföljder. I synnerhet äro dertill otjenliga de efter senare förhållanden missförstådda förordningar och bref af konung Gustaf I, hvilka rörde anläggning af nya hem-

[1] Ett bevis på sådan stridighet innefattar Kongl. brefvet af den 15 April 1541. Bilagan n:r 3 vid grefve Bjelkes tal.

[2] Till exempel genom det förut anförda stadgandet i Vestg. regform, att frälsemän icke utan konungens samtycke finge sälja eller förpanta sina gods.

Digitized by Google

man å ödemarkerna, särdeles inom rikets norra landsorter. Man har förbundit dem med det föregifna Helgeandsholmsbeslutet; men detta var väl då ännu icke tillskapadt eller frambragt, ty i sådant fall hade det säkerligen blifvit ofta åberopadt till styrka för konungaväldet. Rättvisligen ansåg Gustaf I nödigt att ordna inkräktningarna af det ännu lediga landet och att begränsa de gamla bygdelagens områden så, att nya odlare icke måtte sakna lägenheter att intaga och upprödja till hemman »der de med äran sig berga ville[1]». Denna begränsning var icke oskälig, då det stadgades, att »ingen måtte inhägna under sin bolstad, androm till skada, mera än han kunde vara fullsätes uppå och sjelf fara och fika betröste[2]». Bygdelagen i Norrland ville »egna under sig ödeskogarna till sträckor af fyra eller fem mil eller till äfventyrs mera» och »icke unna fattiga män, som hvarken hus eller jord hade,» att der upptaga tjenliga odlingslägenheter[3]. Med omsorgen att afskaffa detta missbruk och att bereda utvägar till försörjning och sjelfständighet åt den tillväxande folkhopen förenade konungen en i detta fall oklanderlig omtanke att föröka kronans inkomster genom de nya hemmanens skatt. Men det är icke troligt, ännu mindre säkert, att dessa skattskyldiga hemman då ännu blifvit annorlunda ansedda än de äldre på lika sätt tillkomna. Väl sades i Kongl. brefvet af den 20 April 1542, att de obebyggda markerna hörde *Gud, konungen och Sveriges krono till*[4]; men i förhållande till de begrepp, som v. Pyhy och Norman då gjort gällande, inneburo väl dessa ordalag intet anspråk på en *särskild*, konungen tillkommande eganderätt till sådana ännu oin-

[1] Kongl. brefvet till menige man i Ångermanland och Medelpad af den 20 April 1542; bil. n:r 4 vid grefve Bjelkes tal. Kongl. plakatet till Nordlanden af år 1559. Botin, *Om sv. hemman*, 1 del., s. 481.

[2] Kongl. mandatet af den 4 April 1546. Botin, ibid.

[3] Ofvan anförda Kongl. brefvet af den 20 April 1542.

[4] På denna fras har man i senare tider lagt synnerlig vigt. — Om slutsatser i statsrätten, dragna från andra fraser, se Wildes anmärkningar i dess Hist. pragm., pag. 576.

Digitized by Google

tagna marker, utan endast på den *allmänna,* som regeringsrätten ansågs innefatta, att förordna om utdelningen af dem. Vidare försäkrades odlarne, att »hvad de upptoge och byggde skulle de *likasom andre cronones bönder* få under rätt och skälig skatt njuta, bruka och *behålla*». Denna försäkran, långt ifrån att betaga, tillade dem hvad vi nu kalla skattemannarätt; ty benämningen af kronans *bönder* gafs då åt *egare* af all sådan jord, som icke kommit under frälset[1]. Efter v. Pyhys mening, hvilken sedermera nog allmänt blifvit antagen, var denna jord, i följd af skattskyldigheten, kronans, men åbon innehade den under emfytevtisk rätt, så länge han utgjorde skatten[2].

Emellertid, om konung Gustaf I under den senare hälften af sin regering ofta i särskilda fall misskände odaljordens åldriga och lagliga egenskap, skyddade han likväl skatteallmogen mot herremäns förtryck och, så vidt möjligt var, mot sina fogdars misshandling. I flera

[1] Till bevis härpå må jag endast anföra en förordning om skattläggningen i Åbo län af den 3 Januari 1540, hvarest stadgas, att fogdarne gemensamt med lagmannen, häradshöfdingarne och några förståndiga män af *cronones bönder* skulle hålla en allmännelig, skjälig och beskedelig skattläggning med allmogen m. m. Bil. n:r 9 vid grefve Bjelkes tal.

[2] Begreppet att all skattejord innehades blott med sådan rätt grep allt mer och mer omkring sig under följande regeringar. Om uppkomsten deraf yttrade sig 1649 Edvard Philipsson (Ehrensten) sålunda: »Conrad Pyhy, gamle kung Gustafs cancellarius (antingen han nu intet ämnat, såsom en främling i vårt rike icke hafver vest eller ock hafver det studio gjort, såsom en sak, den der lände att göra konungen så mycket mäktigare och uti längden mera absolut) hafver alldraförst varit uti denne meningen.» *Bevis emot adelns rätt öfver skattegodsen*, tryckt i Stockholm 1769. — Man lade synnerlig vigt på konung Gustafs förordnande den 4 Februari 1543, att den skattebonde, som läte sitt hemman förfalla i ödesmål, så att kronan deraf ej kunde få vanlig skatt och rättighet, skulle icke få beropa sig på sin eganderätt, utan komme ett sådant i ödesmål råkadt hemman att tillfalla kronan och med ny åbo förses. Botin, l. c. 2 del., s. 22. Men den utsträckning af *imperium*, som denna författning utmärkte, var dock icke något bevis, att konungen ansåg sig ega öfver skattejorden ett bestämdt *dominium*. Snarare, om det tillfälliga stadgandet skulle härledas från någon allmän rättssats, kunde det sägas, att konungen betraktat det vanvårdade hemmanet såsom en *res derelicta*.

Digitized by Google

påbud och bref anmanade han de dannemän, som lidit någon oförrätt, att sin klagan deröfver hos honom omedelbarligen anmäla. Genom en ständig skattläggning, som skulle bestämma hvarje hemmans område, ville han bereda icke blott kronan utan äfven allmogen säkerhet mot skattejordens förminskning medelst tillgrepp deraf och afsöndringar åt frälset. Mot våldgästning och friskjuts utfärdade han allvarliga förbud[1]. Lifsstraff stadgade han för dem af sina hofmän och sitt öfriga krigsfolk, som i fodring eller borgläger oskäligt betungade eller förolämpade bönderna[2]. För framtida beståndet af svenska allmogens frihet var dock vigtigast, att han kallade dess ombud till de möten, der han rådgjorde och beslöt med sitt folk om rikets stora angelägenheter.

Vid ett sådant allmänt riksmöte få veckor före sin död tog han ock ständernas bifall till sitt testamente[3]. Det var således icke en egenmäktig handling[4], och de olyckliga följderna deraf falla ej den store konungens minne allena till last.

Hans sålunda lagligen bekräftade testamente bildade inom konungariket furstendömen med nära sjelfherskande regenter. Dessas välden sökte väl Erik XIV att inskränka[5], men han förstod ej att dertill använda odalmannarättens kraft[6]. Tvärt om, benägen för kung-

[1] Till exempel stadgan om olaga gästning af den 4 Maj 1541. *Just.-verket*, s. 13.

[2] Konung Gustafs gårdsrätt af 1544 och krigsartiklar af 1545, ibid. s. 15—27.

[3] Stiernmans *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 215 o. f. Redan under sin lifstid hade konungen tilldelat sina söner furstendömen.

[4] Så tycktes likväl riksens råd, uti deras föreställning till konung Johan och Sigismund i Reval 1589, vilja anse det. *Bihang till Sigismunds och Carl IX:s historia* af Werwing, s. 24.

[5] Genom artiklarna vid riksdagen i Arboga i April 1561, anförda af Celsius i *Erik XIV:s historia*, andra uppl., s. 55 o. f.

[6] »Den gemene allmogen», skref Edvard Philipsson (Ehrensten) 1649, »är den Briareus Centimanus, som plägar igenom Minervæ råd utaf Jove fordras till hjelp, när Dii minorum gentium rådslå till att binda honom.» L. c. s. 20.

Digitized by Google

lig stått, uppfostrad af utländingar[1] och i följd deraf samt af sitt lynne hängifven främmande begrepp och seder, beslöt han att förläna ett sådant välde som hertigarnes äfven åt den högre adeln, hvars skydd mot dem han trodde sig derigenom vinna och hvars glans omkring tronen han ville förhöja. Vid sin kröning 1561 stiftade han såsom ärftliga manslän tre grefskap och nio friherredömen samt anslog dertill, likväl icke alltför frikostigt, vissa orter och gods[2]. Vidare medgaf han adeln i allmänhet lindring i dess rusttjenst och befriade alldeles derifrån hvarje grefve för tre, friherre för två samt riddare[3] och frälseman för en af deras gårdar, hvarigenom *säterifriheten* i dess nyare skick uppkom[4].

Detta feodalsystem, framgent gynnadt af flerahanda allmänna förhållanden och ytterligare lagbefästadt, utsträcktes tid efter annan till en vidd, som statshistorien har att framställa. Men det blef dock icke mäktigt att inkräkta all svensk odaljord eller ens den större delen deraf och stod således ej på fast grund. Också föll det på en gång, utan någon skakning af hela samhället, för ett blott beslut af Sveriges konung och ständer, till hvilket äfven den ringare adeln, mestadels å sådan egen jord besuten, medverkade.

Emellertid, så länge det egde bestånd, åstadkom det en betydlig förändring af den forna allmänna lagskipningen. Landslagen stadgade, att vid tillsättande af lagman skulle biskopen sammankalla alla i lagsagan boende för att utse sex hofmän och sex bönder, som, jemte tvenne biskopen åtföljande klerker, egde att inför honom välja

[1] Efter Norman blef fransmannen Dionysius Beurreus prins Eriks lärare; dess hof förestod en annan utländing, Gilis v. Taubenheim.

[2] Botin, *Om sv. hemman*, 2 del., s. 124 o. f.

[3] Denna värdighet tilldelades vid kröningen 20 män af adeln. Celsius, l. c. s. 72.

[4] Ridderskapets och adelns recess den 3 Augusti 1562. Stiernmans *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 252. Carl Adlersparre, *Om svenska krigsmakten m. m. från konung Gustaf I:s död till Gustaf Adolfs anträde till regeringen.* Vitterh.-, hist.- o. antiqv.-akademiens handl., 3 del., s. 149 o. f.

Digitized by Google

tre inom lagsagan bofasta män, af hvilka konungen borde utnämna en. Likaledes hade konungen att till häradshöfding välja en ibland tre inom häradet boende män, som lagmannen med tolf af häradsmenigheten utsedda valmän föresloge[1]. Dessa lagens föreskrifter hade väl icke under den förflutna tiden alltid blifvit iakttagna[2], men de voro likväl *då* ännu gällande, när de ärftliga länsinrättningarna samt de privilegier, som konung Johan III år 1569 beviljade adeln, utan att dem upphäfva, betogo dem sin kraft.

Hertigarne egde jemte andra rättigheter, hvarom tvister uppstodo, de ostridiga att uppbära alla kronans årliga räntor och konungs-sakören inom furstendömena, att der utöfva domsvälde och att tillsätta åtminstone häradshöfdingar såsom sina underdomare[3]. Samma rättigheter tillegnades grefvarne och friherrarne inom så väl deras ärftliga förläningar som deras och deras husfruars egna godsområden[4]. Riddare och de män af den meniga adeln, som nyttjades i konungens råd, fingo under sin lifstid uppbära af sina landbönder konungs-saker, men icke häradshöfdinge-saker, så framt de icke hade någon häradsrätt sig af konungen förlänt. Åt den öfriga adeln deremot blefvo öfverlåtna »de saker med deras egna landbönder, som häradshöfdingarne och domarne till-

[1] LL. Tingm. B., kap. 1 och 2.

[2] Icke sällan hade konung Gustaf I omedelbarligen utnämnt lagmän. Ibland andra bevis derå förekommer i Ol. Rabenii *Dissert. de Antiquis Vestrogothiæ Legiferis*, pag. 46, ett denne konungs bref af 1529, hvarigenom han till lagman i Vestergötland förordnade Carl Eriksson (Gyllenstierna), med tilläggning, att denne vore en *ung man, som behöfde gode, lagkloke män med sig*, hvarför konungen bjöd sina trogna män af frälset och adeln samt häradshöfdingarne, att de skulle vara den unge lagmannen följaktiga och biståndiga, när han dem derom tillsade. Se ock Stiernmans *Höfd.-minne*, del. 2, s. 99.

[3] Ol. Celsius, *Diss. de dignitate ducali in Svecia*, præs. J. Ihre., Ups. 1740. Om furstarnes makt att tillsätta lagmän var ofta tvist.

[4] Adl. priv. af den 9 Juli 1569. — Friherrebrefvet för Nils Gyllenstierna af den 4 Juni 1570, i Sv. Brings *Saml. af handlingar i svenska historien*, 3 del., s. 222 o. f.

Digitized by Google

förene hade varit vana för sakfall uppbära, men häradshöfdingeräntan eller fordringen skulle häradshöfdingen behålla för sitt omak, på det han alla saker rätteligen ransaka och rättvisligen döma skulle, så väl med frälset som med skatte- och kronobönder». I öfrigt lofvade konung Johan, att inga andra skulle till häradshöfdingar och domare förordnas än de, som voro bland adelsståndet, »hvar eljest så många kunde finnas ibland adeln, som dertill tjenlige och förfarne vore». Dock förbehöll sig konungen att förläna *åtskilliga namngifna* häradsrätter i Upland, Vestmanland, Östergötland, Småland och Finland åt »sine dagelige hoftjenare och andre, antingen de vore af adel eller icke», samt *alla* häradshöfdingedömen i Norrland »åt hvilken honom helst syntes, emedan uti de landsändar vore inga adelsmän boendes»[1].

Sålunda kommo, jemte furstarne af konungahuset, äfven den högre och lägre adeln i besittning af nästan hela den allmänna lagskipningen i riket. De särskilda förläningarna deraf voro mer eller mindre vinstgifvande; men äfven der konungen behöll sina sakören var domareembetet en af de rikaste inkomstkällor. Lagmans- och häradshöfdingeräntorna uppgingo till vida högre belopp[2], än man nu skulle, utan närmare kännedom deraf, kunna sig föreställa. Af den lott i böter, som efter de gamla lagarna tillföll *allum mannum* inom häradet, var domaren enligt landslagen berättigad till en tredjedel, men ofta tog han väl för sig allt eller det mesta, hvadan det uti riksdagsbesluten af den 24 Juli 1599 och den 22 Mars 1604 blef förklaradt, att en hälft af häradets sakören skulle inläggas i häradskistan och häradshöfdingen få behålla den andra hälften. Oaktadt myntets försämring

[1] Adl. priv. af den 9 Juli 1569.

[2] Ol. Rabenius har i *Diss. de Antiquis Vestrogothiæ Legiferis*, pag. 46 och 47, meddelat en uppgift på den inkomst, som friherre Gabriel Oxenstierna år 1618 hade af lagmansembetet i Vestergötland. Efter Rabenii beräkning skulle den hafva uppgått till värdet af minst 3,000 tunnor spanmål.

Digitized by Google

voro ock sakören ännu af högt värde, hvilket retade den girighet efter dem, hvaremot domarereglernas författare med ädel frimodighet ifrat.

Det var likväl under sådana förhållanden nyttigt, att domareembeten mera eftersträfvades för den inkomst, som förläningarna af dem skulle inbringa, än för den makt öfver folket, som de fordom gåfvo sina innehafvare. Riksråden och andra bland de förnämsta män i staten försmådde icke häradshöfdingebeställningar, ännu mindre lagmanskap, såsom indrägtiga bihang till sina höga embeten. Men sjelfva utöfvade de sällan den domsrätt, hvaraf de skördade vinsten. De förordnade i sina ställen vikarier, kallade *lagläsare*. Ofta valde de väl dertill personer af ringa skicklighet[1], men äfven ofta ganska lagkunniga män[2], och i båda fallen tillhörde dessa tjenstförrättande domare de lägre klasserna i samhället samt stodo derigenom i sådant förhållande till meniga folket, att de väl icke ville eller kunde utföra något *systematiskt* förtryck af dess allmänna rättigheter.

Sitt högsta domarevälde inom furstendömena yrkade konungarne, men det blef ett ämne för häftiga tvister. I förlikningen mellan konung Johan och hertig Carl den 13 Februari 1587[3] stadgades, att konungen egde att inom furstendömet hålla räfst eller landsting, dock icke så ofta som lagen det fordrade, d. v. s. årligen, utan endast då det »för allmogens tarfver och klagomål synnerligen behöfdes»; att lagman skulle af konungen utnämnas bland tre så föreslagne, som landslagen bestämde; att ingen inom furstendömet eller furstens tjenare skulle utan för-

[1] Bevis derpå förekomma i Hallenbergs *Gustaf Adolfs historia*, 3 b., s. 126. I allmänhet må jag åberopa, hvad detta mästareverk innehåller om rättsskicket under den tid som det omfattar.

[2] Per Bengtsson, lagläsare i Nerike, och Mats Andersson, lagläsare i några härad af Upland, voro medarbetare i ett allmänt lagförslag under Carl IX:s regering. Wilde, *Laghist.*, s. 105. Vid stiftelsen af Svea hofrätt utnämndes till en ibland dess fyra ofrälse ledamöter lagläsaren i Vestmanland magister Hans Dobbertz. Hallenberg, l. c. s. 264.

[3] Stiernman, *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 364.

Digitized by Google

fall försitta konungens stämning, men att, om saken borde efter lag ransakas inom furstendömet, så skulle den först af häradshöfdingen, sedan af lagmannen eller, i lönliga och synnerligen vigtiga mål, af lagmannen med andra oveldiga gode män omedelbarligen samt vidare, der så nödigt vore, af fursten sjelf pröfvas, hvarefter den kunde genom vad hos konungen fullföljas; att konungens och furstens lejdebref för förbrytare skulle ömsesidigt i riket och i furstendömet gälla under tre månader; att adeln inom furstendömet skulle njuta privilegierna (af 1569) till godo och i följd deraf ingen adelsman, som för brott tilltalades, blifva dömd af ringare än sina vederlikar[1] och icke heller lif sitt mista utan konungens vett och vilja; samt att, om någon adelsman förverkade gods och gårdar, skulle de inom furstendömet belägna vara förfallna under fursten och vederkännas såsom kronogods; men att, då konungen åt arfvingarne återgåfve förbrutna egendomar, som utom furstendömet belägna vore, skulle ock sådana inom furstendömet dem icke varda förhållna, när derom hos fursten sökt blefve. Om dessa förlikningsvilkor uppkommo dock sedermera nya stridigheter, och konungens makt att vårda rättvisans handhafvande inom de furstliga förläningarna var alltid obestämd och kraftlös.

Inom grefskap och friherredöme vädjades från häradshöfdingen till grefven eller friherren samt vidare till riksens råd och konungen[2]. Benådningsrätten hade konungen sig förbehållen, der lagen utsatte dödsstraff, men om någon missgerningsman derifrån förskonades, skulle de böter, som för brottet erlades, tillfalla grefven eller friherren[3].

---

[1] Denna personrätt för adelsståndet var en efterapning dels af den forna för presterskapet, dels af främmande länsrätt.

[2] Friherrebrefvet för Nils Gyllenstierna.

[3] Adl. priv. af 1569. — Genom konung Johan III:s författning af den 20 April 1578 förbjöds, vid privilegiernas förlust, grefvar och friherrar att sjelfva benåda missgerningsmän. *Just.-verket*, pag. 68.

Digitized by Google

Flera försök gjordes att efter nya åsigter ordna utöfningen af konungens högsta domsrätt. För detta ändamål stiftade konung Erik XIV år 1561 en *kunglig nämnd*[1], sammansatt af både adliga och ofrälse ledamöter. En hälft deraf skulle vissa tider resa omkring landet att efterse, huru lag och stadgar handhades, och den andra hälften ständigt förblifva i Stockholm[2]. Inrättningen af denna kungliga domstol var må hända en efterbildning af lagskipningen i England, hvarom konungens då förtrogne rådgifvare, Nils Gyllenstierna och Beurreus, hvilka varit ditsända att underhandla om hans giftermål med drottning Elisabeth, kunnat inhemta och hemföra mer eller mindre fullständiga underrättelser. Så vida de kringresande domarne skulle ersätta de i lagen föreskrifna årliga landstingen, hvilka, såsom det synes, icke mera ordentligen höllos, gjorde denna anstalt ett ingrepp i folkets gamla rättighet till *landsnämnd*, äfven i konungs dom. Då den kungliga nämnden måste afdöma många verkliga eller föregifna statsbrott, hvilka den förhatlige Jöran Persson var förordnad att såsom konungens högste ordningsman beifra, så ansågs den med afsky åtminstone af de mäktige i landet, och stiftelsen deraf anfördes ibland orsakerna, hvarför konung Erik blef afsatt[3]. Landstingen

[1] Åt denna domstol likasom sedermera åt andra med enahanda syftemål gafs benämningen af *nämnd*, utan tvifvel för att under ett gammalt namn dölja inrättningarnas nyhet.

[2] Celsius, *Erik XIV:s historia*, andra uppl., s. 88 o. f. Enligt en instruktion, som konungen utfärdade i Halmstad den 1 November 1563 för dess trogna män och tjenare, som under dess frånvaro i Stockholm skulle tillstädes blifva, borde »the gode män, som Kongl. Maj:t hafver låtit förordna til Hans Kongl. Maj:ts nämpd, uppå visse tijdher om åhret, som ähr huar tridie åhr, drage omkring i huar landzände öffuer heele Rijchet och uthi de förenempte Städer och ther som forsamblinger scheer, som ähr om Distingen i Upsala, om Samptingen i Strängnäs, och om Mormesse i Vesterås, ransache och förhöre om alle ährender, som icke hafue kunnat slijtes för Lagmän, afseijandes öffuer huart ährende sententz och dom o. s. v.» Häraf skulle synas, som hade *hela* nämnden vid dessa tider kringrest.

[3] Stiernman, *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 289.

Digitized by Google

hade emellertid alldeles upphört eller blifvit med lagmanstingen förblandade. För att då förekomma ett oordentligt bruk af Sigismunds kungliga domsrätt och att sjelf icke öfver höfvan besväras af rättssökandes klagomål hade hertig Carl med riksens råd den 20 Mars 1593 utfärdat ett af konungen äfven gilladt mandat, att inga saker skulle vid hofvet blifva antagna och förhörda, med mindre de hade varit först på härads- och lagmansting ransakade och sedan lagligen vadda under konungen eller nu, under hans frånvaro, hertigen och riksens råd[1]. Men då detta icke blifvit iakttaget och då vanan att förbigå de ordentliga domstolarna eller att hos konungen klaga öfver orättvisa domar mestadels härrörde deraf, att »de, som till lagmän och häradshöfdingar voro förordnade, icke sjelfva sutto i rätten», utan använde dertill andra, »som hvarken läsa eller skrifva kunde och föga förstånd i lagen hade», så utfärdade hertigen på riksens ständers tillstyrkan den 25 Februari 1598 en *stadga om rättegångar*[2] af det innehåll, att lagmän och häradshöfdingar skulle vid förlust af sina beställningar sjelfva för rätta sitta, synnerligen de tre laga tiderna af året; att riksens råd samt alla lagmän, häradshöfdingar, fogdar och andra gode män öfver hela riket skulle årligen komma till distings marknad i Upsala, der mycket folk från alla landsorter plägade samlas, samt ransaka de mål, hvilka blifvit vädjade från härads- och lagmansrätterna under konungen, och dem afgöra med kraften af konungs dom; att dessa män skulle öfverse häradshöfdingarnes domböcker, som vid tjenstens förlust borde då för det förflutna året inlemnas; att alla köp, skiften, förpantningar och igenlösningar af fast egendom, sedan de blifvit vid häradstingen lagligen uppbudna eller utsökta, skulle å rättsmötet i Upsala för riksens sekreterare tillkännagifvas samt »i riksens tänkjebok införas och immatriculeras», hvarefter ingen hade makt

[1] Stiernman, *Ekon. författn.*, 1 del., s. 404.

[2] Just.-verket, s. 112.

Digitized by Google

att sådana fång klandra; att alla annorlunda gjorda köp, skiften eller förpantningar af fast egendom skulle gå tillbaka såsom olagliga; att vid alla förpantningar af jord för penningelån (hvarå af ålder efter kanoniska rätten all ränta var såsom ocker förbjuden) finge långifvaren taga utaf egendomens afkastning såsom intresse eller vinst sex för hundrade om året, men ej derutöfver, vid förlust af hufvudstolen; att inga andra »barnemålsmän» skulle vara än de, som lagen bestämde, och dessa ega att årligen vid distingen göra barnens fränder eller utsedda gode män räkenskap för sin förvaltning, samt att den, som hade gäld att inmana, skulle sina gäldenärer till distingen instämma[1]. Huruvida denna anstalt att till enhet i tid och rum sammandraga så många rättsärenden från alla rikets landsändar kunnat något år verkställas, är mig obekant. I sådant fall kunde visserligen icke den mängd af konungens undersåtar, som bäst behöfde hans skydd mot våld och orättvisa, sig deraf begagna[2]. Redan år 1600 vid riksdagen i Linköping fattades ett nytt beslut, hvilket konung Carl IX genom mandat af den 4 December 1602 ytterligare kungjorde, att konungens rättareting[3], som i mannaminne ej hållits, skulle anställas

[1] I äldre tider söktes ofta omedelbarligen konungens bistånd till utbekommande af ostridiga fordringar.

[2] Den öfvervägande betydenhet, som aristokratien då egde, uppenbarar sig äfven i denna författning, hvilken förutsätter, att i högsta instans ingen annan kunde eller måtte söka rätt än den, som hade förmåga att långt ifrån sitt hemvist utföra sin talan. Den betog likväl icke *fattiga* rättssökande den *andra* instansen inom landskapet, nämligen lagmanstinget, som *då ännu* ej ansågs öfverflödigt.

[3] Benämningen af *rättareting* synes här vara använd i stället för *räfst-* eller *landsting*. Skilnaden emellan dessa lagskipningssätt har flerfaldigt blifvit förklarad. Efter Loccenii, Lundii med fleras mening, upptog konungen vid räfste-ting (så skrefvos de) brottmål, men vid rättareting tvistiga rättsanpråk. Denna mening utgick från en tolkning af ordet *räfst*, som i nyare tider blifvit bestridd. Enligt Collins och Schlyters glossarium vid Östgötalagen betyder det domstol, ting (judicium). Sannolikt var *räfsten* eller landstinget den *ordentliga* och nödvändiga utöfningen af konungens högsta domsrätt så i civila som i kriminella mål, i synnerhet de derunder lagvadda; *rättareting* åter den *utomordentliga*, då konungen

Digitized by Google

i Upsala vid distingen och i Linköping vid Persmessotiden, helst på båda ställena hvarje år, men åtminstone årligen på ettdera. Der skulle saker, som blifvit vädjade från lagmans- och häradstingen, upptagas och oföränderligen afdömas. Till *nämnd* vid dessa ting, d. v. s. till domare, borde inkallas lagmän och häradshöfdingar, som dock icke finge sitta öfver saker, dem de sjelfva afdömt[1]. Men alla dessa försök att, i stället för de forna årliga landstingen och de tillfälliga konungens rättareting inom landskapen, bilda en riksöfverdomstol vunno ej stadga. De förberedde likväl konung Gustaf Adolfs skapelse af en ständig hofrätt, hvarom jag längre fram kommer att mig yttra.

De stridigheter, som ifrån konung Gustaf I:s död söndrade konungahuset, gagnade adeln. Inom den sökte konungarne, i synnerhet Johan III, att köpa sig genom förläningar af kronans gods och räntor anhängare, hvilka dock med få undantag voro sviksamma. Nu, likasom sedermera under det följande århundradet, måste äfven sådana förläningar användas för att erhålla medel till de yttre krigens utförande samt för att aflöna och belöna befälhafvare för krigsfolket och andra embetsmän. De gåfvos ej mera, såsom landslagen fordrade, blott för den förlänande konungens regeringstid eller, såsom vanligt blifvit, för förläningstagarens lifstid, utan ofta till dennes evärdliga egendom[2]. I följd häraf blefvo den skattskyldiga

fann nödigt att omedelbarligen skipa rätt inom något landskap. I senare fallet kunde konungen, såsom det synes, uppdraga sin dom åt hvilken han derom betrodde. I det förra bestämde lagen konungens representanter, när han ej sjelf när vore. LL. Tingm. B., kap. 9, 10 och 40. Jfr Stiernhöök, l. c. pag. 39, samt Hallenberg, l. c. 3 b., s. 117—20.

[1] Stiernman, *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 508—9. *Just.-verket*, s. 117—8.

[2] Rådet och adeln påstodo uti sin i Reval 1589 afgifna föreställning, att aldrig varit mindre än då bortförlänadt af kronans årliga ränta. I sitt svar derpå förklarade konung Johan, att förläningarna nu vore större än i konung Gustafs tid. »När man nu ransakar upbörd och uthgift», säger konungen, »befinnes det i sanning, att de mehra hafva nu i förläning än andre för dem haft hafva; men att det icke bättre tillräcker för dem, det hafva de sigh sjelfve att skylla före, som icke bättre bohagsmän (hus-

Digitized by Google

allmogens hemman till ett stort antal underlagda adeln, hvilken nu sökte göra gällande det begrepp om kronans eganderätt till all ofrälst jord, som konung Gustafs öfverste kansler v. Pyhy hade från Tyskland infört. Jemte de årliga räntorna af dessa hemman ansågs äfven grunden vara förlänad. De åboar, hvilkas arfsrätt till hemmanen ej kunde bestridas, förklarades väl vara orubbliga i sin besittning deraf, så länge de utgjorde skatterna; men tyngden af dessa försvårades genom åtskilliga utomordentliga tjenstskyldigheter, hvartill förläningstagarne yrkade och öfverdrefvo kronans rätt. På detta sätt kunde skattebonden utarmas samt derigenom och genom flera ännu olagligare medel tvingas att öfverlåta eganderätten till sin jord åt frälsemannen, som endast fått utskylderna deraf sig förlänade[1]. Vidare blef det i en tid af allmän oreda svårt för mången bonde att styrka sin odalrätt. Skarpt uppdrogs skilnaden emellan kronohemman och skattehemman, och mäktiga intressen förenade sig att hänföra till den förstnämnda klassen all jord, hvartill åbon icke kunde med ovedersägliga skäl bevisa laga egendomsfång. Nu frambragtes ock det föregifna Helgeandsholmsbeslutet, i kraft hvaraf alla hemman, som utom de åldriga bygdelagen under tre hundrade år blifvit uppröjda, skulle vara kronans. I sammanhang härmed och då konung Johan III var i behof af penningar, ej blott för krigsutgifterna utan äfven för de betydliga kostnaderna af sin hofhållning och sina byggnader, på-

hållare) äro. Så hafva de och det förgätit, att K. M:t hafver mehr gifvit dem till evärdelige ägor och ägendom, än deras föräldrar någon tidh tillförende af någon konung bekommit hafve; — — — de äro nu, som unna konungen värst och vedergälla ondt för godt, och är det en stoor otacksamhet af dem, att de, så länge de hafva haft något i förläning, bekände de sig hafvat af cronan; men så snart de bekommit det arfveligen, så räkna de det icke mehra för någon välgärning, uthan kallat deras arf.» Bil. till Werwings hist., s. 53 och 54.

[1] Härom må läsas Kongl. resolutionerna på allmogens besvär af den 24 December 1627, § 4, af den 27 November 1643, § 1, af den 19 Mars 1649 o. s. v. Jfr Botin, l. c. 2 del., s. 167 - 8.

Digitized by Google

fans den nya finansanstalten att försälja under namn af *bördsrätt* evärdelig besittning af kronohemman[1]. Sannolikt måste många åboar å hemman, hvilka oskäligen blifvit i jordeböckerna såsom kronans antecknade, på detta sätt återlösa sin odalrätt, som, oaktadt de dryga köpeskillingarna, dock icke alltid i följande tider var derigenom betryggad[2]. Likväl fortlefde denna djupt rotade och af ålder vidt utgrenade rätt samt allmogens medvetande deraf. Till dess försvar uppträdde ock under det sjuttonde århundradet lagkunniga och frimodiga män, som med de kraftigaste skäl hämmade den vidare framgången af osvenska läror, hvilka hotade att beröfva Sveriges statsförfattning dess dyrbaraste egentlighet, ett sjelfständigt och såsom sådant i lagstiftningen deltagande bondestånd[3].

[1] Konung Johan III:s patent af den 7 Mars 1582, åberopadt af Botin, l. c. 1 del., s. 39. Härifrån leda senare skatteköpsförordningar sitt upphof. — Uti ofvannämnda patent förbjöds åboarne å de hemman, hvartill bördsrätten köptes, att dem »förpanta eller förbyta»; men i ett senare Kongl. bref af den 29 September 1582 förklarade konungen sig härutinnan hafva förändrat sin mening och vilja tillåta, att bönderna sig emellan månde köpa och sälja bördsrätterna.

[2] Riks- och kammarrådet Seved Båth hade 1646 af drottning Kristina tillhandlat sig några hemman på Muskön. Derå hade åboarne tillöst sig bördsrätt. Men bemälda riksråd förskaffade sig en af Johan Appelgren. Mårten Persson Blixencrona och Nils Nilsson Stjernflycht den 8 Februari 1650 undertecknad attest, att dessa hemman voro i äldre och nyare jordeböcker såsom kronohemman antecknade samt att de i konung Johans tid förvärfvade bördsrätter blifvit af efterföljande konungar ogillade, hvilket ett från riks- och kammarrådet (kollegium) år 1607 utgånget bref skulle utvisa. (Ur en samling af juridiska handlingar ibland de Nordinska.)

[3] Se härom Stjernhöök, l. c. pag. 278–90, samt Ehrenstens förut åberopade afhandling, hvaruti bland annat säges: »När skattebonden är kufvad, skulle tilläfventyrs staten sättja sig uti ett annat lag, och igenom adelns magt, myndighet och uppkomst konungens förminskas»; samt på ett annat ställe: »Man skal och bör hålla hand öfver närvarande stat och den icke förändra, ty det som står och blifver oförryckt i sin stat, ehuru än det kan vara, är likväl nyttigare för regementet, än det som genom förändring, såsom bättre, införes. — — — Såsom nu detta i gemen är till förståendes om alla förändringar, der icke nöden eller någon synnerlig stor fördel eller nytta låter sig deraf se och förmärkja, så är det dock

Digitized by Google

Landslagen hade i 2:dra kapitlet af konungabalken uttryckligen stadgat, att intet af kronans gods och inkomster finge af någon konung minskas för andra konungar och att, om så skedde, egde en efterkommande konung rättighet att det återkalla. Denna ständigt öfverträdda föreskrift bekräftades väl genom riksdagsbeslutet i Norrköping 1604 i så måtto, att konungarne och furstarne icke finge bortgifva jordagods och liggande grunder utan under vilkor, att dén, som sådana gods bekomme, skulle, när någon förändring i regementet skedde, söka stadfästelse af donationen hos den konung eller furste, som i regeringen inträdde. Vidare stadgades att förläningstagaren icke hade rätt att sälja eller förpanta något så doneradt gods samt att, om han utan bröstarfvingar aflede, skulle det till kronan återfalla. Men dessa nya förordnanden blefvo ej mer än landslagens under följande regeringar iakttagna och tjenade endast att bereda en mängd enskilda personer oförväntadt lidande, när omsider rikets tillstånd fordrade, att de bestämda, men vanvårdade lagbuden gjordes gällande och då alltför ofta med oskälig stränghet tillämpades.

Lika vanmäktiga voro de förordningar, som konungarne Erik, Johan och Carl utfärdade för att hålla allmän och enskild säkerhet vid makt. Den offentliga straffrätten, som dessa konungar sökte att utvidga, var hotande i deras hofordningar, gårdsrätter, stadgar om högmålssaker, förbud mot olaga gästning m. m., men kunde ej blifva stadigt verksam i ett samhälle, der medlemmarne af konungaslägten under ständiga stridigheter ej sällan med uppenbart våld bekrigade hvarandra, der än den ene, än den andre ibland dem sökte bistånd af en adel, hvars makt under sådana förhållanden allt mer och mer tillväxte, och der äfven folkmenigheterna nog

synnerligen till aktandes hvad sjelfva staten och rikets fundamental-lag och stadgar angår, som icke utan stora motibus och förändringar låta sig ombyta.» Man hade nämligen börjat påstå, att skatteallmogen, som ej hade eganderätt till sin jord, ej borde utgöra ett riksstånd.

Digitized by Google

ofta uppkallades att i sina förtryckares inbördes fejder taga del. Såsom vedermälen af rättsbegreppens utbildning förtjena likväl ifrågavarande strafflagar uppmärksamhet. De bidrogo ock i sin mån att befordra brottmålslagstiftningens öfvergång från dess ursprungliga syftning att ordna sjelfhämnden till den att återhålla missgerningar genom en derifrån afskräckande användning af statens kraft. I synnerhet voro nu likasom tillförene hof- och gårdsrätterna tjenliga inledningar till ett allmännare straffsystem af bestämd stränghet. De voro egentligen lagar af husbonden för enskilda tjenare och kunde lättare än hela samhällets handhafvas. Sålunda, då efter landslagen dråpare, som på flykten kommit, men sedermera instälde sig för rätta, endast dömdes att rymma landet, intill dess han förlikt sig med målseganden, hvarefter han skulle till konungen och häradet erlägga bestämda böter[1], så stadgade i öfverensstämmelse med de äldre gårdsrätterna hertig Carls af år 1590, att dråpare, hvilken rymde undan känd gerning, skulle lika straffas till lifvet som den, hvilken på färsk gerning blifvit gripen[2]. I de äldre och nyare gårdsrätterna hotas flerestädes med sådana straff, som i landslagen dels icke, dels blott i ett eller annat fall förekomma, hvaribland fängelse vid vatten och bröd[3]. Svårligen hade i de äldre tiderna detta ifrån den kanoniska rätten lånade[4] straff kunnat användas utom områdena för huslagars eller stadsrätters verksamhet.

Lagskipningen var i öfrigt under denna tid regellös och godtycklig. Derom vittna i synnerhet åtskilliga bref af konung Johan III till hans befallningsmän och fogdar, hvaruti straffen för begångna brott bestämdes, innan ännu

[1] LL. Dr. B., kap. 12.

[2] Just.-verket, s. 95.

[3] Ibid., s. 97. Jfr Magnus Erikssons gårdsrätt af 1319, Margaretas m. fl., hos Hadorph vid Bjärköa-rätten. LL. Kon. B., kap. 9. Visby St.-l., bok 1, kap. 16.

[4] J. H. Boehmer, *Jus Eccl. protestantium*, tom. 3, pag. 926.

Digitized by Google

lagliga ransakningar föregått, och sådana straff äfven föreskrefvos, som till arter och mått ej i någon lag funnos stadgade. I denna konungs utöfning af makten att göra nåd röja sig hans penningebehof. Sålunda t. ex., sedan hos honom blifvit utaf Lasse Leuhusen anmäldt, att en bonde på Öland begått blodskam eller, såsom det då benämndes, kätteri med sin systers dotterdotter, svarade konungen den 10 Mars 1578: »Ändoch Vij väll hadhe haft foghe och orsak nogh til att lathe straffe samme bonde, effter som Sveriges lag thet medgifver och han förtient hafver, lijkväll hafve Vij af gunst och nådhe så och för meenige mandz förbön skuld förskonedt honom lijfvett, dogh udi så måtte, att tu skalt hafve honom för rätte på häredz ting och lathe döma honom effter som hans gerningar kan vara värde och laghen thet medgifver, och sedhan lathe göre en eldh, som sådane missdådare pläge straffes medh, och hafve honom ther införe, lathendes tigh icke annerledes bemerkie, än att han tha måtte ther brennes, effter som thet och sig med rätte bordhe[1], dogh skal tu icke lathe hafve honom ther opå, uthen fråga then gemeene man til, som ther kunne tillstädes vare och för honom beditt hafve, hvadh the vele uthgifve för hans lijff, effter som thet pläger skee med them, som udi så måtte blifve förskonedt, och hvad som the dhå varda utlofvendes må tu lathe upbära, och sedhen tilsäija them, at Vij af gunst och nådhe, så och för theris förbön skuld hafve förskonedt honom med samma straff; män på thet att flere måtte sky ther vedher och hafve ther af en varnagel, så skall tu säije honom thet straff före, nämpligen att han skall stå then hårdeste kyrkie-rätt, som honom kunde vara lijdeligh och drägligh; sedhen skall tu lathe slå en ring af jern på hans hals then han skall bäre och draghe udi sin lijffztijdh, och när tu i så måtte hafve latidh straffe honom,

[1] Efter Vesterås stadga af 1528 var blodskam »eldzsak», men dermed menades väl icke att brännas lefvande, utan att först halshuggas och sedan å bål brännas.

Digitized by Google

så skall tu kennes ved hans gårdh under Oss och cronan, dogh att han må besittian så lenge han kan göre ther rätt och skiäl udaf[1].» I ett annat bref af den 7 Juli 1579 medgaf konungen, att en bonde och hans styfdotter, om hvilka efter tolf års förlopp blifvit yppadt, att de med hvarandra då hade plägat köttsligt umgänge, och som derför blifvit dömda till elden, finge derifrån »lösas under svärdet», emot det att menigheten, som för dem fält förbön, erlade en erbjuden den tiden icke ringa afgift af tre öre utaf hvar man[2]. Med åtta eller tio oxar fingo föräldrarne till ett par syskonbarn, hvilka begått kätteri, lösa dessas lif, sedan de förut undergått kyrkostraff[3]. För en smed, som föröfvat stöld på konungens örlogsflotta och derför blifvit dömd till dödsstraff, förvandlades detta af gunst och nåd sålunda, att han skulle stupslås samt båda öronen skäras af honom, derefter brännas på honom ett märke, »effter thet sätt som Erich Håkansson[4] låth göra med sådane tjufver», och han derefter under sin öfriga lifstid arbeta i Sala grufva, hvarest — skrifver konungen — »Vij nu hafve arbetsfolk behoff, så att Vij eliest nödges settie ther in til arbetz många oskyllige uti stoor fahre»[5].

Med prisvärd fasthet i tänkesätt och jemn kraft hade den gamle erkebiskopen Laurentius Petri upprätthållit den kyrkoreformation, hvartill han och hans broder så mäktigt verkat. Under konung Erik XIV:s regering hade

[1] Riksarkiv. registr. för 1578, fol. 55.

[2] Registr. för 1579, fol. 190. — Enligt mandatet om skjuts och gästning af den 17 Augusti 1576 svarade 3 öre mot skjutslegan för 6 mil med en häst, mot tre nattfoder hö åt en resandes egen häst o. s. v. Stiernman, *Ekon. förf.*, del. 1, s. 257.

[3] Kongl. brefvet den 24 Oktober 1579. Registr., fol. 265. Ett ännu högre antal af oxar bestämdes i andra Kongl. bref såsom lösningspris för förverkadt lif. I detta fall bestämdes det med nådigt afseende derpå, att de brottslige och deras slägt »vore fattigt folk och ej mäktade utgöra mera».

[4] Säkerligen Erik Håkansson Slang, om hvilken se Stiernmans *Höfd.-minne*, 2 del., s. 502.

[5] Kongl. brefvet den 13 Mars 1573. Registr., fol. 47.

Digitized by Google

han motstått dennes lärares och rådgifvares Beurrei ifriga bemödanden att förvända denna reformation till en kalvinistisk förstörelse af gamla religionsbruk, hvilka, utan att underhålla vidskepelsen, underhöllo, väckte och upplyftade folkets andakt. Så länge han lefde, vågade icke heller det papistiska anhang, som tillvunnit sig konung Johan III:s sinne, att framställa den bekanta liturgien. År 1571, tvenne år före sin död, utgaf han med konung Johans samtycke *Then svenske kyrke-ordningen,* hvilken det följande året äfven bekräftades af rikets presterskap vid ett allmänt kyrkomöte i Upsala[1]. Ehuru genom särskilda författningar tid efter annan i vissa delar ändrad och utvidgad, tjenade den svenska presterskapet och församlingen till efterrättelse, intill dess efter många förslag och öfverläggningar den ännu gällande kyrkolagen af 1686 blef fastställd.

Den begränsning af biskoparnes domsvälde, som i Vesterås ordinantier af 1527 och 1528 utstakades, är uti erkebiskopen Laurentii Petri Nericii kyrkoordning sorgfälligt iakttagen. Der säges uttryckligen, att »kyrkionnes dom icke går på någors menniskios lijff, lekamen, godz och äghor, hvilken öffverhetenne tilkommer». Föreskrifterna för användandet mot uppenbara syndare af kyrkoplikt och mot ihärdigt lastbare af bannlysning äro gifna med den yttersta omsorg att förekomma sådana missbruk af dessa andliga tuktomedel som de förut öfvade papistiska[2]. Vid bestämmandet af brottsliga presters behandling skiljes det »verldsliga straff», hvartill en sådan skulle göra sig förfallen, från det ecklesiastika, afsättning från embetet. Om äktenskapssaker heter det, »att ändoch the meer lyda under verldzlig dom än kyrkionnes, likväl effter the nu så long tijdh, nemliga nästan alt sedan öffverheten kom til christen troo, haffua varit under kyrkionnis dom och domare, måga the ock så ännu bliffua, synnerliga effter

[1] Stiernmans *Riksd.-beslut*, I, s. 328. Jfr Wilskmans *Eckl.-verk*, s. 380, der detta kyrkomöte orätt kallas riksdag.

[2] Att konung Johan III åter införde en hård kyrkoaga, synes af hans ofvan anförda benådningsdomar.

Digitized by Google

och mongahanda i samma saker sigh tilldragher, som sjel och samvett anrörer». Dock skulle, när svårare frågor förekomme, som ej kunde slitas utan genom »öffverhetennes macht och authoritet», biskoparne »slikt skjuta henne i händer». Äktenskap borde ej tillåtas emellan skylda och besvågrade inom femte led, med mindre synnerliga skäl kunde förekomma att det medgifva[1]; men den i kanoniska lagen antagna andliga frändskapen emellan faddrar skulle ej mera såsom ett giftermålshinder gälla. I öfrigt skulle presterna förmana folket, att de »med giftermål icke vore för hastige», såsom det nu ofta skedde, att man fästade äktenskap uti »ölsmål och afftonsnack». Utan att någon bestämd ålder utsattes, förordnades blott, att barn och öfvermagar skulle presterna icke sammangifta. Såsom allmänna skäl till äktenskapsskilnad godkändes, jemte bevisligt adulterium och malitiosa desertio, äfven det, att någon af »naturligh breck, eller elljes af någrahanda ofall, till echtenskap platt odugeligh vore».

Det kanoniska förbudet mot presters äktenskap hade efter reformationen förlorat sin giltighet. I följd häraf inträdde de såsom makar och fäder i nya rättsförhållanden. Dessa bestämdes i begynnelsen efter allmän lag; men vid sin kröning 1569 förordnade konung Johan III, enligt det då samlade presterskapets begäran, att med *giftorätt* i presterliga hus äfven å landet skulle så förhållas, som stadslagen stadgade[2]. Detta förordnande, utsträckt till delning af *bröstarf* efter prester, bekräftades i prestestån-

[1] Frågan om lofligheten af äktenskap emellan syskonbarn var redan under sextonde århundradet ett tvisteämne. Vid kyrkomötet i Upsala 1572 förklarade presterskapet, i enlighet med erkebiskopens mening, att »ehvad man i denna saken disputerade och handlade, kunde dock presterskapet aldrig derpå retteligha försäkrade varda, att giftermål sydzkonebarn emellan icke vore mot naturligh och Gudz beskrefna lagh». Stiernman, *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 330.

[2] Wilskman, *Ecklesiastik-verk*, s. 26 och 218. Jfr Nehrman, *Föreläsningar öfver Ärfdabalken*, s. 13 o. f., hvarest dock oriktigt säges, att konung Johans stadgande, hvilket endast angick presthustrurs giftorätt, tillade söner och döttrar efter prester jemnlika arfslotter.

Digitized by Google

dets privilegier af 1650 och 1723 samt ytterligare i 1734 års lag[1]. Att det likväl icke grundade sig på någon *allmän* presterskapets önskan och icke heller genast erhöll *allmän* giltighet, bevisar ett hertig Carls patent af den 2 November 1594, hvaruti med anledning af presterskapets på Dalsland klagan öfver ett beslut af capitulares i Skara, att presthustrur der i stiftet skulle gå uti halft arf efter deras mäns död med sina barn, efter stadslag, hertigen förklarar sådant vara »gjordt af dem utan öfverhetens betänkande och samtycke» och således icke kunna hafva bestånd; hvadan det skulle förblifva vid lag, så att hvad en afliden prest på landet efterlemnade komme att ärfvas efter landslag, och hvad i städerna honom tillkomme efter stadslag[2].

I allmänhet synes benägenheten att splittra arfskap hafva vid slutet af det sextonde århundradet blifvit rådande. För detta ändamål användes en representationsrätten utvidgande så kallad *medelste lag*, hvars giltighet stundom yrkades af de förnämsta män i staten, föranledda dertill af tillfälliga enskilda intressen.

Så uppstod under konung Johan III:s regering en i alla afseenden betydlig rättstvist om arf efter fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstjerna, hvilken år 1577 afidit. Hon egde hvarken bröstarfvingar eller skyldemän i första sidolinien. Men i närmare och fjermare led af andra sidolinien[3] voro med henne beslägtade Sturar, Gyllenstjernor, Bjelkar, Ryningar m. fl. af de förnämsta adliga ätterna. Anspråk på hela arfvet gjorde fru Magdalena på Bergqvara (Gyllenstjerna) och efter hennes död, innan tvisten hunnit afgöras, hennes arfvingar. Hennes och vidare deras jemte sin egen talan förde den då lagkunnigaste mannen i riket, hennes dotterson Erik Sparre. Värdiga att tornera med honom äfven på rättens fält voro Nils Gyllenstjerna och Hogenschild Bjelke, hvilka för sig och de öfriga fru Görvels

[1] Ärfda-B., 2: 1.

[2] Just.-verket, s. 110.

[3] Nämligen den ifrån andra uppstigande led nedgående.

Digitized by Google

aflägsnare fränder fordrade delaktighet i detta rika arf. Tvistens afgörande berodde på tvenne rättsfrågor, nämligen huruvida jus repræsentationis gälde i andra sidolinien och huruvida skyldskapsleden skulle beräknas, enligt den romerska civila lagen, ifrån den aflidna eller, enligt den kanoniska, ifrån dess och pretendenternas närmaste gemensamma stamfader. Under åberopande af ofvanberörda »medelsta lag», af åtskilliga förut fälda domar samt i synnerhet af en, som erkebiskop Jakob Ulfsson jemte flera andra biskopar och verldsliga rådsherrar år 1507 gifvit och hvaruti den »medelsta lagen» bekräftades, äfven till framtida giltighet i arfssaker[1], yrkade fru Magdalenas vederparter, att jemväl i andra sidolinien skulle enligt samma lag afkomlingar intill femte led efter kanonisk beräkning ega rätt att dela arf med närmare fränder. Erik Sparre deremot medgaf väl, att uti nedstigande linien och uti den första å sidone »den närmare skulle draga den fjermare till arfs med sig allt intill femte man[2]»; men då sådant ej egde rum i bakarf, hvartill det ifrågavarande borde räknas, påstod han, att enligt landslagens uttryckliga stadgande[3] arfvet måtte odeladt tillfalla hans mormoder fru Magdalena, hvilken vid fru Görvels död var, såsom dennas farbroders dotter eller *brylling*, närmare till det samma än vederparterna, hvilka voro bryllingars eller sysslingars barn eller barnbarn. I öfrigt anmärkte han, att efter den beräkning af skyldskapsleden (den civila), hvilken skulle vara den rätta och, såsom en på Stockholms rådhus under långlig tid upphängd arfstafla utvisade, den allmänt antagna, voro vederparterna icke skylda med fru Görvel *intill* utan *uti* femte led. Emot de äldre domar, som af dem blifvit företedda, framställde han en och annan sådan, hvarmed hans

[1] Detta dombref finnes aftryckt ibland stadgarna vid Bjärköa-rätten samt flerestädes. Anmärkas må, att den särskilda arfstvist, som det samma afgjorde, endast angick jus repræsentationis i *första* sidolinien.

[2] Detta medgifvande utöfver landslagens ordalydelse synes hafva varit grundadt på ett efter ofvanberörda dombref af 1507 allmänt vordet rättsbruk, som i förevarande fall ej fordrade att bestridas.

[3] I Ä. B., kap. 3, § 2.

Digitized by Google

påstående öfverensstämde. Uti en särskild *undervisning om arftägt,* som han författade, yttrade han sig om den af hans vederparter åberopade *medelsta lagen,* att den samma »såsom all svensk lag vore *skrifven;* och vore troligt, att i fordom tid hade ther varit en skrifvares missfel, som icke rätt hade förstått lagsens grund, then några andre sedan hade efterskrifvit». Tvistens slitande uppdrogs åt ett stort antal af rådsherrar och adelsmän, ibland hvilka Per Brahe förde ordet. De gåfvo 1579 ett utslag eller betänkande, som godkände de fjermare slägtingarnes anspråk på arfvets delning, men som icke skall blifvit i form af dom besegladt utan underställdt konungens vidare pröfning. Ogerna ville dock Johan III döma i en sak af så brydsam beskaffenhet emellan så mäktiga parter. Han uppsköt det under åtta år; men omsider, sedan han förgäfves anmanat de tvistande att förlikas, fälde han 1587[1] sin dom, tillerkännande, i öfverensstämmelse med Erik Sparres anspråk, hela arfvet åt fru Magdalena på Bergqvara och nu, efter hennes under rättegången timade död, åt hennes arfvingar. I berörda dom förmäler konungen, att han uti denna sak icke haft att rådfråga någon af »sitt älskelige råd eller af de förnämste utom rådet», emedan »de alle efter lag varit på den ena eller andra sidan

[1] Af denna dom har jag haft tillfälle att se flera afskrifter. I en och annan sådan uppgifves den vara fäld 1580, i andra 1587. Om oriktigheten af det förstnämnda årtalet vittnar sjelfva ingressen, hvaruti förmäles, att saken blifvit »satt i Stockholm i rätten för några af adel anno 1579, doch effter ena parten medh samma dom och ransakning icke ville låtha sig benöya uthan strax uppå stående foot under konungz dom lagvadde», så hade konungen, »såsom af Gudh här i rijket den högste domaren, hvilken och effter Sveriges beskrifne lagh ägde alla skrocksokner bryta och sanning uthleeta, samma sak til att uthransaka och effter lagen åthskilja uptagit». »Och», tillägges, »effter begge parterne i begynnelsen på många och yttermehra skiähl och bevijs sig beroopade, hafve Vij icke veelat vara dermedh för hastige, uthan *undt dem några åhrs rådrum*, sådant at sambla ihoop, och äre altså blefne derigenom förorsakade dermedh at fördröija, menandes at dhe i så långan tijdh elljest skulle komma öfvereens, heller och then parten, som icke befunne sigh hafva så goda och krafftiga skiähl, kunde rätta sigh sjelf i saken.»

Digitized by Google

väldige (jäfaktiga) att akta[1]». Han hade således måst fatta sitt beslut efter »de skäl, som han af Sveriges beskrefne lag, samt eget förstånd och samvete finna kunnat». Sedan sakens beskaffenhet och parternas påståenden blifvit framställda, afhandlar domen särskilda slag af arf och skyldskapsberäkningen i dem, hvarvid den *civila* gillas. Vidare om det lagstadgande till förmån för faderbroders eller fadersbroders afkomma intill femte man, som Erik Sparres vederparter sig åberopat, säges, att det »hafver rätteligen ingen grundh eller skääl i lagen, förty det finnes uti fåå lagböcker så och uti de som ofullkomligast äro; uti de gamla så och nyss öfversedda, som nu mest brukas, finnes det intet[2]. Vi kunne och icke veta», tillägger konungen, »med hvad skääl samma lagbok, som det innehåller, kallas *Midleste* lagen, efter thy man hafver först Björköö lagen, och sedan then helige konung Erichs lag, sedan konung Birger Magnussons, desslikest och konung Magnus Erichssons lagböcker; så att om någonthera skulle kallas then Midleste lagen, då vore det lijkare att kalla en af deres lagböcker vid thet nampn och icke then som längst och sa godt som allersenast, efter the andre, i konung Christophers tijdh, när många uthländningar rådde här i rijket

[1] I Palmsköldska samlingen af Juridica, tom. IV, fol. 265, förekommer en så lydande anteckning: »Under en kopia af Johan III:s dombref i saken om arfvet efter fru Görvel Abrahamsdotter har stadsskrifvaren Hans Bijlfelt med egen hand skrifvit följande mening: Desse effterskrefne ofrälsemän hafve til detta arbete varit brukat, doch icke gerna uthan moot vår vilja, näml. Niels Hansson och Erich Mattsson (uti Stockholms slottslofven, 2 åldrige lagfarne män, de äldste häradzhöfdingar uthi heela Uplandz laghsagu) Niels Larsson, tollskrifver, åldrig laghfaren man, Sten Stenson, referendarius, Lars Hindrichson, referendarius, och sedan Stockholms stadz secretarius, Sigfrid Hindrichson, referendarius, Hans Hansson Bijlfelt, fischal och sedan Stockholms stadz secretarius. Men aff herr Niels Gyllenstjerna och herr Hogenschild Bjelke förtiänte vij allzingen tacke». — Af konung Carl IX kallades Hans Bilefelt, såsom Johan III:s och Sigismunds förtrogne, en »äreförgäten skälm». Om honom se vidare Werwings *Konung Sigismunds och Carl IX:s historia*, del. 1, s. 214 o. 431.

[2] I en bland afskrifterna står härefter *»icke heller i den tryckta»*, hvilket ej kan vara annat än en tilläggning af kopisten.

Digitized by Google

och gjorde hvad the ville, blef förändrad eller utspridd[1].» Efter en utredning af flera lagbuds innehåll och sammanhang tillägges: »Utaf detta föreskrifne bevijses, att med den samme artikel (nämligen den som Sparres vederparter ur medellagen åberopat) följer ingen lag eller skääl; hafver icke heller utan tvifvel varit deras mening, som lagen hafva skrifva låtit, effter den icke finnes uti många lagböcker, utan Vi achte det derföre, att det antingen för egen nytta eller vanart, af någon främmande, eller af oachtsamhet och oflijt af inländske skrifvare skedt är, såsom och väl något annat finnes uti lagböckerna effter mångens godtyckio insatt, som hafver föga skääl med sig och intet behöfdes.» — Rörande de företedda äldre domarna yttrar sig konungen: »Hvad domar och exempel vidkommer, är sannt, att dem gifves vitsordh der som icke beskrefven lag finnes eller och rätt när de komma öfverens med lagen, men när de sträfva deremot, så måste man mera achta beskrefven lag än exempel.» Emellertid, ehuru domen icke godkänner representationsrättens utsträckning till andra sidolinien, antager den dess giltighet så väl uti nedstigande som i första sidolinien intill femte

[1] Jfr Hallenberg, *Gustaf Adolfs historia*, 3: 131. Att konung Kristofers landslag icke varit *allmänt* antagen, innan den, af konung Carl IX bekräftad, utgafs, synes af denna dom. *Då* likasom sedermera och intill våra dagar hafva begreppen om den s. k. *medelsta lagen* varit orediga och stridiga. Lundius och många med honom ansågo den vara gifven af konung Magnus Erikssons son Erik. Till bevis för denna mening aftryckte Lundius i en diss. *De successione ab intestato* (Ups. 1697) de tre kapitel i Ä. B., hvaruti efter en åberopad honom tillhörig codex denna lag skulle skilja sig från andra codices af landslagen och hvilka kapitel i början innehölle, att de vore af *konung Erich och rijksins rådh* stadgade. Hadorph åter antog, att konung Magnus Erikssons landslag fått namn af *medellag*, hvilken mening äfvensom Lundii bestreds af Wilde, som tillegnade de tre kapitlen åt konung Erik af Pommern. — Professorn dr Schlyter har benäget lemnat mig den upplysning, att det, som i konung Johan III:s ofvan anförda dom kallas *medelste lagen*, är en del handskrifter af Magnus Erikssons landslag, i hvilka representationsrätten finnes utsträckt till femte man, då detta stadgande deremot saknas uti andra handskrifter af samma lag.

Digitized by Google

man. Slutligen förklarar konungen sig hafva låtit »särdeles sammanskrifva och ihopbinda skälen och bevisen för sin dom något klarligare och vidare än det behöfdes[1]», på det att »ingen skulle tänkja, att han utaf någon annan orsak än rättvisan så hade dömt och afsagt». Till yttermera styrka för detta konungsliga dombref, hvarefter framdeles i lika fall borde dömas, anfördes ock, att det samma vore med den Heliga skrift i fjerde Mosebok (27 kap., v. 10 och 11) öfverensstämmande. Det gälde ock en längre tid såsom lag, intill dess den deruti medgifna representationsrätten i första sidolinien blef efter landslagens bokstaf inskränkt till broders och systers barn, genom ett kungligt regeringens och rådets beslut af den 19 Mars 1633, hvilket jag i en senare afdelning kommer att framställa såsom den närmaste grunden till nu gällande rätt i detta afseende. Ehuru oftanämnda dom till framtida giltighet fastställde den af Erik Sparre åberopade arfstaflan på Stockholms rådhus, upprättad efter den i romerska civilrätten antagna beräkningen af skyldskapsled, blef dock denna icke derigenom orubbligen stadgad. De lagkunniges meningar derom voro under hela det sjuttonde århundradet delade, och lagskiparen saknade fast grund för sin i arfstvister ofta så vigtiga beräkning af närmare eller fjermare slägtskap, intill dess 1734 års lag bestämdt föreskref den civila, nämligen att »ätt räknas ledvis ifrån och ej med den döda till och med den som ärfver[2]».

Det tvistemål, som jag nu beskrifvit, och domen deruti bevisa, huru stort behof svenska folket då hade af en

[1] Det synes nog troligt, att äfven Erik Sparres skicklighet härtill varit använd, änskönt han var part i saken.

[2] Ä. B. 1: 2. Samma beräkningssätt var antaget i det förslag till ärfdabalk, som år 1690 af den dåvarande lagkommissionen till konung Carl XI öfverlemnades och af honom gillades. Men icke allenast Lundius (*De success. ab intestato*, Ups. 1697), utan äfven Nehrman ännu 1729, uti dess då utgifna *Jurispr. civilis*, s. 388, förklarade den kanoniska beräkningen vara efter då gällande lag den rätta. Samma mening hade förut Stiernhöök yttrat. Loccenius och Rålamb deremot ansågo den kanoniska räkningen blott gälla i äktenskapsmål, men den civila i arfssaker.

Digitized by Google

tillförlitlig lagbok. Vid riksdagen i Stockholm 1566 hade ock konung Erik XIV föreslagit samt ständerna beslutat, att Sveriges lag måtte tryckas med förändring af den enda artikeln, att Sverige vore ett valrike och icke ett arfrike. Men detta beslut, hvilket konungen må hända förnämligast äskat för att vinna en ytterligare bekräftelse åt arfföreningen[1], blef hvarken då genast eller sedermera under de långvariga inhemska oroligheterna verkställdt. Med mera allvar beslöto ständerna vid 1602 års riksdag i Stockholm, att, »såsom uti Sveriges lag mycken oreda funnes, som tarfvade förbättring, så skulle den af några förståndiga män öfverses, corrigeras och förbättras, och efter den dåvarande tidsens och landsens lägenhet rättas, och sedan samt med riksens nyttige och vedertagne recesser, mandater och stadgar tryckas». Dock skulle denna lagbok, »sedan den öfversedd vore, innan den trycktes, icke allenast på en allmännelig riksdag uppläsas, utan ock i hvar landsort förkunnas[2]». Då verkställigheten af detta beslut något dröjde, förnyades det vid riksdagen i Norrköping 1604, och skulle lagarbetet »af några gode och förståndige män ändteligen ställas i verket och med det första till en god ända utföras, samt de, som dertill deputerade blefve, komma med det första till Stockholm tilstädes och der uppå kronans bekostnad blifva underhållna intill dess arbetet vore beställdt[3]».

Om denna lagrevision hafva Messenius, Werwing, Wilde och Dalin lemnat underrättelser, som dels äro ofullständiga, dels i vissa omständigheter oriktiga. Messenius berättar, att vid riksdagen i Stockholm 1609 konung Carl IX lätit uppläsa en af sig och sina medarbetare förnyad samt med icke få tillägg utvidgad lagbok, hvilken dock icke blifvit

[1] Denna förmodan styrkes af den försäkran, som beslutet innehåller om arfföreningens evärdliga bestånd, samt af ständernas »underdånigaste begäran», att i lagen måtte införas, att Sverige är ett arfrike och den deremot stridiga artikeln i lagboken »exploderas, utsättjas, casseras och till intet göras». Stiernmans *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 272.

[2] Stiernmans *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 538.

[3] Stiernmans *Riksdagsbeslut*, 1 del., s. 552 o. 553.

Digitized by Google

gillad, emedan den innehållit några stadganden, som väl vid skälig pröfning kunde finnas nyttiga, men för detta rike ansågos mindre passande. Deribland hade varit det, att de adelns söner, hvilka icke så vinnlade sig om studier, som fäderneslandets tjenst fordrade, skulle mista sina friheter och ärftliga rättigheter. Icke heller hade då blifvit antaget ett annat lagverk, som efter Norrköpings beslut några lagkunniga män öfversett och med mera varsamhet tillökat[1]. Denna berättelse är hos Werwing nog fritt öfversatt, hvarvid han ock begått det betydliga misstaget, härrörande förmodligen från felaktig antingen afskrift eller läsning af Messenii verk, att han ansett det senare lagförslaget hafva blifvit gilladt[2]. Wilde förmäler, att af vittra män, som dertill af konung Carl IX och riksens ständer voro förordnade, en ny lagbok blifvit sammanskrifven; att de som gjorde detta voro Ture Jakobsson Rosengreen med flera uppräknade: att *detta* utkast blef af *konungen sjelf* för riksens ständer vid riksdagen 1609 till öfverseende framställdt; att dessutom hade ock blifvit öfverlemnadt ett annat, som andre lärde och lagfarne män af eget bevåg uppsatt, men att riksens ständer ej funnit rådligt någotdera projektet att antaga[3]. Hos Dalin förekommer Wildes berättelse sammandragen med den skilnad, att *man,* och icke bestämdt konungen sjelf, skulle hafva företedt det af Ture Rosengreen m. fl. utarbetade förslaget. Dalin säger icke heller, att konungen gemensamt med ständerna dem förordnat, men deremot, att de fått sig arbetet förtrodt i följd af riksdagsbeslutet 1602; att de derpå använde mycken flit, men att år 1604 var

[1] *Scondia Illustrata*, tom. 8, pag. 105.

[2] Sigismunds och Carl IX:s historia, 2 del., s. 208. Hos Messenius lyda orden: »Nec alius (codex legum) susceptus, *quem*, juxta Norcopense decretum, hactenus quidam patrii juris peritiores revidissent et modestius auxissent.» Werwing deremot säger: »ej heller någon annan vedertagen, *än den*, som några lagfarne män hade efter Norrköpings besluts innehåll reviderat och förökt, såsom både adeln och alle andre i riket tilldrägligare att efterlefva.»

[3] Laghistoria, s. 105 o. 106.

Digitized by Google

dermed ej vidare kommet, än att man vid riksdagen i Norrköping ytterligare derpå yrkade[1].

Det sanna förhållandet med ifrågavarande lagförslag upplysa trenne codices i Upsala akademis bibliotek[2]. Sammanställda med riksdagsbesluten 1602 och 1604 bevisa de, att ibland de ofvan anförda berättelserna är endast Messenii riktig, ehuru icke så fullständig som ämnets betydlighet hade fordrat. Berörda codices innefatta de tvenne särskilda lagförslag, som Messenius omtalar, det ena fullständigt i trenne, det andra, fragmentariskt, blott i en afskrift[3]. Det förstnämnda är uppgjordt af de deputerade, som enligt 1604 års riksdagsbeslut blifvit utaf ständerna och icke af konungen, åtminstone ej af honom allena, dertill förordnade, nämligen Ture Jakobsson Rosengreen till Grentzholm, Arfvid Svaan till Kåltorp, Bengt Knutsson till Attarp, Mauritz Göransson till Djula, Michael Arfvedsson till Grummevad, Michel Olsson, sekreterare och ståthållare på Stockholms slott, Per Bengtsson lagläsare i Nerike, fordom kamrerare, och Mats Andersson lagläsare i några härad af Upland och fordom myntskrifvare. I företalet till sitt förslag, sedan de efter sina högst oriktiga

[1] Svea rikes historia, 3 del., 2 bok., s. 507.

[2] Tvenne deraf tillhöra den Nordinska samlingen. Tvenne andra har jag sedermera haft tillfälle se bland de lagcodices, som blifvit till dr Schlyter ifrån Kongl. biblioteket och det Braheska på Skokloster öfverlemnade.

[3] Denna afskrift innefattar blott kyrko-, konunga-, giftermåls-, ärfda-, jorda- och byggningabalkarna. Sannolikt hafva ej flera blifvit fullständigt utarbetade. I en annan afskrift saknas kyrkobalken. Nyligen har jag i riksarkivet funnit en volym, innefattande 1609 års riksdagshandlingar. Dessa utvisa, att konung Carl IX meddelat ständerna begynnelsen till en öfversedd och förbättrad lagbok, nämligen konunga- och kyrkobalkarna. Under flerfaldig skriftvexling derom yttrade väl ständerna sin underdåniga tacksamhet för konungens genom detta arbete ådagalagda vårdnad om deras välfärd, men begärde, att det måtte förblifva vid hvad 1602 i Stockholm och 1604 i Norrköping blifvit beslutet, hvilket de ordagrant upprepade. Härtill lemnade konungen ock sitt samtycke, men i uttryck af missnöje. »Efter H. K. M:ts arbete icke behagar them» — skrifver han — »måghe the ther medh handla, som them sielfva synes. H. K. M. vil intet bekymbre sigh meere therom.»

Digitized by Google

begrepp förmält om forna lagar och särskilda lagböcker samt om olika under åberopande deraf fälda domar, särdeles i arfssaker, säga de: »Hvarföre effter den stormäktigste högborne furste och herre, herr Carl, Sveriges rijkes uthkorade konung och arffurste, är nu til rijkzens regeringh annammad och H. F. N. hafver altid både then tijdh H. F. N. var uthi then furstelighe regeringh i sitt furstendöme, jemväl och ytterligare sedan H. F. N. till sådhan rijkzens regeringh kommen är, med största åhuga och bekymmer beflijtat sigh att nest Gudz ordh (som H. F. N. alltid hafver hulpit befordra) måtte och god lagh och ordninger uprättadhe och vid macht håldne blifva; så hafver H. F. N. uppå thet år 1604, när en frij riksdagh hölts i Norkjöpingh, gifvit rijkzens ständher, som då församblade voro, iblandh annat nödtorftigt thet tillkänna, att nödigt och rådheligt vore, thet Sveriges lagh, som således är oklar och olijka, måtte öfversedd, förenad, och effter thenne tijds lägenhet förbättrat varda, att under een konung och konungzlig regeringh, måtte een lijka och eenigh lagh hållen varda, som förbemält är. Och medhan rijkzens ständher på samma tijdh nogsampt öfvervägadhe och besinnadhe att sådant fast rådsampt, nödigt och nödtorftigt var, hafva the, med H. F. N:s rådh och samtyckio, *förordnat och betrodt,* att någhre godhe män skulle taga sigh före till att öfversee lagböckerne, thet förklara som mörkt och oförståndigt vore, thet rätta som onyttigt och onödigt syntes, och åther i then stadh insättja och förbättra hvad nödigt och nödtorftigt vara kunde, theraf man god rättelse i förekommande sakher och domar hafva måtte; och *thertil förordnat thesse godhe män af adhell,* som äre etc., hvilke till hjelp och bistånd någhre andre godhe män, uppå the andres förre begäran, hafve beskedde och tillsatte varit, som äre etc.[1].» Det andra förslaget lemnar ingen underrättelse om dess författare.

[1] Namnen äro här ej utsatta, men i en afskrift stå de öfverst antecknade. Af de här anförda orden visar sig, att de adliga ledamöterna voro i denna lagkomité principaler.

Digitized by Google

Då dessa lagförslag med hvarandra jemföras, röjer sig genast en högst betydlig skiljaktighet dem emellan, ej endast i särskilda bestämmelser, utan äfven i hvarderas politiska syftning. Det under Ture Jakobsson Rosengreens och hans adliga medbröders[1] ledning författade arbetet är inrättadt att gagna adelsståndet i allmänhet och att öfver konungens välde upphöja rådets. Det andra åter är i flera väsentliga delar adeln vidrigt samt riktadt till upprätthållande af konungens makt, åtminstone sådan den i Kristofers lagbok var bestämd. Det är detta andra förslag och icke, enligt Wildes mening, det Rosengreenska, hvilket Carl IX velat vid 1609 års riksdag förmå ständerna att antaga, hvaremot det sistnämnda synes hafva blifvit frambragt af det parti inom adeln, hvilket afslog konungens begäran om tillräckligt bistånd till utförande af kriget mot Sigismund och till nödiga rustningar mot Danmark samt derigenom så uppretade hans häftiga sinne, att han genast derefter blef rörd af slag[2].

För att styrka detta förhållande må jag ur det Rosengreenska förslagets konungabalk anföra ett och annat ställe. Sedan de första fem kapitlen af konung Kristofers lag blifvit i ett nyare språk öfversatta, efter arfföreningen och andra bestämda förhållanden ändrade samt utvidgade med några ganska märkliga tillägg, i synnerhet i den ed, som konungen efter sin kröning skulle aflägga, så förekommer i förslaget ett kapitel af följande lydelse: »När konungen så krönter ähr, tå äger han rådh sitt taga och vällia af the *bäste* och förståndigaste i rijke vara kunna, som til thet kallet kunna tjenlige vara. Tolf äga i konungz råd vara, och eij flere. The skola således konungen sinom edh svärja: först skola the svärja vedh Gudh och hans

[1] Om dem se Dalin, l. c.

[2] Messenius, l. c. tom. 8, pag. 106. Dalin, l. c. 3 del., 2 band., s. 509. Dalin tillägger: »Till den anstöt han nu hade skall mycket hafva bidragit att hans öfversedda och förnyade svenska lagbok icke heller vid detta tillfälle blef antagen.» Men orätt föreställde sig Dalin, att detta förslag varit det som Rosengreen m. fl. utarbetat.

Digitized by Google

heligordh, att the skola konungen thet råda, som the veeta för Gudh att honom och hans landh kan nyttigt och gagneligit vara, *oansedt att the af konungen rådfrågade varda eller eij,* och sådant icke tillbaka låta för väld skuld, skyldskap, svågerskap eller venskap. Then andre artikel är: att the skola honom styrkja till rijksens rätt med all sin macht, att han må troliga hålla de eeder, som han haffver svoritt rijket; och thetsamma skola the själfve låfva att hålla. Hvad som och hans godhe män och råd rådha konungen thet rijket hans och honom själf nyttigt och gagneligit vara kan, *thet äger han föllja och lyda*[1] *och eljest intet företaga af enskijldt rådh, uthan thet med samptelige rijksens rådh berådslagit, samtyckt och beslutit ähr.*» Vidare stadgas i samma kapitel, att »konungen skall till hjelp i regementet hafva drotzet, marsk, hofmester, admiral, cantzler och skattmester», hvilkas embeten kallas de »förnämsta i rijket». Deras särskilda pligter bestämmas, hvaribland den, att hvar för sig vid konungens kröning, der de egde att bära regalierna, antvarda honom dessa under tjenliga föreställningar. Således skulle det åligga drotsen, när han öfverlemnade äpplet, »förehålla konungen, hvarför han honom thet på rijksens vägnar i handen fåår, med sådan förmaning derhos, som der till tjenar». I samma balks 28 kapitel säges: »Kan ock så hända, att konungen igenom vrång och orättvijs berättelse någrom låther afhända anten jordegodz eller annat, uthan föregående lagha ransakning och dom, tå må then, som något ifråntaget varder, klaga theröfver för drotzeten, cantzleren eller någon i rijksens rådh och begjere att honom må therom blifva till rätta svarat. Tå bör then, som sådant förklagat bliffver, giffva thet konungen tillkänna och ingalunda thet dölja

[1] Äfven om efter den tidens skrifsätt detta ord skulle betyda *lida* (*pati*) och icke *lyda* (*obedire*), så utvisar dock hela sammanhanget af meningen, att konungens vilja skulle vara rådets undergifven. I de afskrifter jag sett synes teckningen här, likasom i andra ord, af *y* skilja sig ifrån den af dubbelt *i* (*ij*) och det ohöfviska *lyda* således vara den rätta läsarten.

Digitized by Google

eller förtiga. Sedhan äger konungen igenom sine fullmächtige låta svara honom inför rijksens rådh, och hvar han tå finnes oskyldig, som sitt mist hafver, tå böör konungen låtha honom få sitt åther, thet vare sigh anten jord eller löösöre, uthan någon onådhe och misshagh.» Mot konung Carl IX personligen var troligen riktadt ett annat stadgande i detta kapitel, så lydande: »Eljest bör han (förut har varit taladt om hemlig angifvare) af konungen och öfverhethen icke uptagen eller hördh varda, och må konungen ingen, anten i vrede eller eljest, beskylla eller beskämma eller förtala någon, anten af sitt rådh, ridderskap och adell eller någon annan, ensligh eller uppenbarliga, för någon oärligh gerningh, med mindre han är lagliga öfvervunnen och dömder.»

Med vida flera utdrag ur ifrågavarande lagarbete kunde syftningen deraf ådagaläggas. De anförda bevisa tillräckligen, att en konung med Carl IX:s lynne icke kunnat sjelf framställa det samma till ständernas antagande[1]. Men äfven bevisa de, att denne konungs makt icke varit så fruktansvärd och vid slutet af hans regering så befästad mot angrepp från aristokratien, som man vanligen sig föreställer.

[1] Endast det Rosengreenska förslaget synes hafva varit kändt af de män, som konung Carl XI år 1686 förordnade att öfverse lagen. En af dem, slottsfogden Georg Stjernhoff, yttrade sig då deröfver: »Att denna version icke vidare kommit, det är den sanna orsak, som jag förut förklarat, fast jag denna version aldrig tillförene afvetat, näml. att i konungabalken genast mötte sådana saker, som de icke gerna velat på, men likväl de, som denna version förrättat, sin mening om konungens regemente alltför mycket blottat, som följande extract utvisar; och som jag intet vet hvarest de sådana principier tagit, ifrån Speyer eller Polen kanske, så vore likväl curieust att i registraturen för de åren näst efter 1604 deras ordres och instruction uppsöka låta, antingen det måtte vara skedt efter dåvarande konungs eller ständernas förslag. Efter konungens tyckes mig intet. ty uti denna versionen i konungabalken finnes mycket, som intet finnes i den gamla lagboken, som de vertera skulle, och intet kunde konungen gifva sådana principia mot sig sjelf.» Palmsköldska saml. Juridica, tom. XI, pars 1.

Digitized by Google

I öfrigt må jag anmärka, att då de deputerade, som sammansatte detta arbete, icke tillhörde de grefliga och friherrliga ätterna, hafva de ej heller visat någon sorgfällighet att befrämja dessas särskilda fördelar, hvilka tidigt voro föremål för den öfriga adelns afund. Tvärt om säges i 2:dra kapitlet af den föreslagna konungabalken: »Och skall inthet högre ståndh ibland adelen här i rijket achtat och hållit blifva, än riddareståndh[1], hvilken det med mandoms gerningar för rijksens fiender och välfärd skuldh förvärfva kunne. Och det skall ej heller längre vahra än uthi deras lijfstijdh, som det förvärfvat hafva, efter som det af ålder brukligt varit.» Det genom Norrköpings riksdagsbeslut upplifvade gamla förbudet mot förläningar af kronans gods för längre tid än hvarje konungs regering är ock här upprepadt. Det var egentligen adelns allmänna och rådets särskilda välde, som Ture Jakobsson och hans medbröder sökte att bekräfta och utvidga.

Det andra lagförslaget är så mycket säkrare *det*, hvilket, efter Messenii berättelse, konung Carl IX till ständernas bifall framstält, som der förekommer ett med samma berättelse noga öfverensstämmande kapitel, nämligen det 42:a i konungabalken. Det lyder så: »Ingen frälsisman må frelsi njuta, med mindre han så låther uppföda barn sina. att the i cronona tjenist kunne nyttighe vara. Hvilken frelsisman, som icke så upföder barn sitt, att thet antingen boklige konster lärer, eller i hoftjenist (krigstjenst) kunne bruklige vara, hafve förgjorth frelsi. Och äger en frelsisman dessa tungomål med rätta kunna skriffva och läsa. svenska och finska, theri han födder är, latin och tydska. Hvilken frelsisman icke gifter dotter sin till sådan man som frelsi kan uppehålla och är i cronona tjenist nyttigh. hafve förgjort frelsi sitt till konungen, dädan thet kommit är.» Men icke allenast detta, utan flera andra nya föreslagna stadganden skulle emot ifrågavarande lagverk uppreta adeln. I kapitlet om konungens och rikets råd, som

[1] I andra kapitel göres, likasom i Kristofers landslag, skilnad emellan riddare inom och utom konungens råd.

Digitized by Google

i det hufvudsakliga är öfverensstämmande med samma kapitel i konung Kristofers lag, säges väl likasom der, att i konungs råd skola »tolf vara af riddarom och svenom» (jemte de högsta embetsmän, som äfven detta förslag bestämmer); men härvid tillägges: »dock eij fader och son, eij två bröder, eij heller the som i mågsämja äro, med mindre än så skee kan, att eij annat val till är och konungen them ej ombära kan». Grefskap och friherredöme skulle konungen ej ega att utdela »utan *aller allmogens jaordi och samtyckje*». Konungen förbindes väl att i allmänna mål höra, men icke att lyda sitt råd; och rörande de vigtigaste ärendens behandling stadgas sålunda: »Nu kan konunge något i sinnet komma, som honom och fosterlande ågelder; tå äger han eij något företagha, handla eller besluta uti the saaker och måål, som rijksens och aller allmogans välfärd åhängher och eij krigh begynna eller frijdstånd besluta, eij heller sigh i förbund inlåta med utländskom konungom, furstom eller städhom uthan sitt rijks rådz rådh och endrechtige samtyckjo *och allmogans thertill uthskickade mäns jaordi och vetskap*. I tolkom fallom äger konungen rådh sitt förskrifva och *sex af hvarje häradhe, två af adelen och hofmannom, två af prestom och två af allmoganom*. Hvad the rådslå och besluta vari gjordt och gillat öfver allt Sverige.» Märkligt är, att i den sålunda föreslagna nationalrepresentationen något särskildt deltagande ej förunnades städernas borgerskap, som må hända var under benämningen af allmoge begripet. Hela detta stadgande i en af konung Carl IX yrkad lag bevisar ock, att han kände sig ega en begränsad makt, men ville, att icke rådet och adeln allena skulle den begränsa.

Uti detta lagförslags kyrkobalk[1] handla flera kapitel om den af Carl IX åter upprättade högskolan eller akademien i Upsala. Deraf och af alla öfriga omständigheter tror jag mig kunna sluta, att det samma blifvit författadt i enlighet med konungens afsigter utaf någon

[1] Den finnes blott i en af de codices jag sett.

Digitized by Google

eller några ibland de unga ofrälse män, hvilkas studier, äfven vid utländska akademier, Carl IX hade med penninguunderstöd och andra uppmuntringar befrämjat. Sannolikt är, att hans hofkansler, juris doctor Nils Chesnecopherus, deruti haft en ganska betydlig del. Sedermera under konung Gustaf Adolfs regering yrkade han såsom enkedrottningens kansler samt äfven 1617 i en skrift, hvilken högligen misshagade konungen, framstälde arffurstarnes rättighet att befalla ridderskapet och adeln inom sina furstendömen att rida under deras banér[1]. Samma rättighet antages uti förevarande lagförslag, hvarest 25:te kapitlet af konungabalken lyder sålunda: »Alle frelsismän, som innom furstendömet boendes ähre, äghe theras vapnatjenst under furstarnes baneer, ther the boendes ähre, hafva och följachtige vara[2].»

I afseende på den *enskilda* rätten innehålla de båda lagförslagen många nya bestämmelser, hvilkas fullständiga utredning skulle fordra en egen afhandling. Båda röja de bekantskap med den romerska och äfven med andra främmande lagstiftningar. Bland bevis härpå må jag anföra, att i det Rosengreenska förslaget antagas

[1] Widekindi, *Gustaf Adolfs historia*, s. 383. Hallenberg, 4: 595.

[2] Det kan synas mindre troligt, att Carl IX såsom *konung* skulle hafva godkänt detta stadgande. Men då han aldrig ansåg Norrköpings arffförening, hvarigenom arfsrätten till kronan öfverflyttades till honom och hans efterkommande, vara säkert betryggad, är det ej osannolikt, att han ville åt dessa hafva förvarad den *furstliga* rätt, som han sjelf länge för sig yrkat. Också tillerkände han nära konungslig myndighet inom furstendömena ej endast åt sin yngre son Carl Filip utan äfven åt sin brorson hertig Johan uti de försäkringar han för dem utfärdade 1609. Härtill kommer, att enligt en anteckning af Palmsköld (Juridica, tom. XI, pag. 1) Carl skall redan 1603 och således ännu såsom endast furste hafva begynt att »öfverse och corrigera Sveriges lag», hvilket arbete han sedermera mot slutet af 1608 företagit sig att ytterligare revidera och förbättra. Vidare tillägger antecknaren: »När lagboken förra gången år 1603 öfversågs och förbättrades, upplades till prof 22 kapitel af konungabalken, som ifrån den förra lagen voro uti många stycken skiljaktiga, men dock sedermera år 1608 på många ställen åter (blefvo) korrigerade och ändrade.» Något tryckt profstycke af berörda lagförslag har jag ej kunnat igenfinna i de samlingar af gamla handlingar, hvartill jag haft tillgång.

Digitized by Google

och uppräknas de samma fjorton laga skäl för föräldrar att göra sina barn arflösa samt, till sju sammandragna, de åtta skälen för barn att exheredera föräldrar, hvilka kejsar Justinianus stadgat[1]. Alla i konung Kristofers lag bestämda böter förvandlar detta förslag från räkne-*mark* till väget *lod sölf*, en förändring, som myntförsämringen visserligen rättfärdigade, men som väl äfven och må hända förnämligast åsyftade förhöjning af adelns samt lagmäns och häradshöfdingars saköresinkomster[2]. Straffet af fängelse vid vatten och bröd, lånadt från de kungliga gårdsrätterna, förekommer i samma förslag på ett och annat ställe.

De tvenne ifrågavarande lagförslagen, ehuru i mycket annat skiljaktiga, öfverensstämma någorlunda i en punkt, nämligen den, att för arfsdelning utsträcka representationsrätten vida utöfver bestämmelserna i konung Kristofers landslag och äfven till aflägsnare fränder inom andra sidolinien. Också de utvisa, att härutinnan den upplösande verldsborgerliga kraften vid slutet af det sextonde århundradet vunnit en styrka, som den sammanhållande nationliga under det följande århundradet likväl blef mäktig att besegra. Sjelfviskheten var nu, såsom alltid i samhällen dem inre oroligheter sönderslitit, den rådande driften.

Innan det nya lagförslaget vid 1609 års riksdag blef ständerna förelagdt och af dem förkastadt, hade konung Carl IX börjat att från trycket låta utgifva Sveriges gamla lagar. Uplands- och Östgötalagarna trycktes 1607 samt Helsingelagen 1609. Äfven då utkom konung Kristofers allmänna landslag med konung Carl IX:s stadfästelse, gifven den 20 December 1608. Deruti förordnades, att denna tryckta lagbok, »hvilken med de aldra-

[1] Nov. 115.

[2] Dessa skulle härigenom hafva blifvit fördubblade, ty en riksdaler gälde nu 4½ mark, och ett lod silfver utgjorde nära hälften af en riksdaler. Jfr plakatet den 13 April 1607 i Stiernmans Saml. af commerce- och ekonomie författningar, 1 del., s. 531.

Digitized by Google

vissaste och äldste exemplaren öfverenskomme, och med dem på det flitigaste vore collationerad», skulle gälla till allmän efterrättelse, med undantag så väl af kyrkobalken. hvilken uti inga domar efterföljas skulle, innan den blefve af konungen och dess riksråd samt andra förståndiga män öfversedd och förbättrad, som ock af de orden i konungabalkens 3:dje kapitel: *Nu är til konungs rikit Sverike konunger väliande och eij ärfvande* etc., hvilka ord, efter gjorda arfföreningar och riksens afsked, så förändrades: *Til Sverikes rijke är konunger ärfvande och eij väliande.* I öfrigt ville konungen, att man i högmåls- och andra grofva saker, såsom mened, Guds ords lastande. svärjande, dråp, hor, frändsämjospjeld, ocker, falskt vittne och annat sådant, skulle rätta sig efter Guds lag, som i den Heliga skrift vore författad[1]. Några »varietates» blefvo äfven aftryckta, men man skulle dock endast hålla sig vid den mening, ord och grund, som stode i sjelfva texten, hvilken konungen gillade och stadfästade. Dock vore det domare tillåtet att, när några fall förekomme som hvarken efter konung Kristofers lag eller efter riksens sedermera upprättade recesser och beslut kunde dömas, då söka lag och rättelse om sådana fall uti de andra lagböckerna, hvilka konungen låtit trycka, undantagande kyrkobalken; emedan uti dessa gamla lagböcker funnes många nyttiga stycken, som i konung Kristofers lagbok vore utelemnade. Slutligen förklarade konungen, att efter denna konung Kristofers lagbok skulle dömas »in til thess, effter uthi Norköpings herredagh på thet åår 1604 beslutit bleff, konungen kunde hafva tijd medh sitt älskelige rijks-rådh och andre godhe män thenne laghbook med the andre flere, öfversee och förbättra, hvilket medh thet förste skee skulle[2]»; och när

[1] Härifrån härleder sig den ännu i domareeden bibehållna formeln *Guds och Sveriges lag*, hvarom må läsas Ol. Rabenii bref till J. D. Michaelis i dennes *Mosaiches Recht*, 1 delen.

[2] Dessa ord hafva utan tvifvel föranledt Wilde till den meningen, att konungen vid 1609 års riksdag sjelf framstält det Rosengreenska förslaget.

Digitized by Google

samma öfversedda lagbok allmänneligen vore vedertagen, skulle den af trycket utgifvas.

Lagfarenheten hade under det sextonde och vid början af det sjuttonde århundradet ännu icke i Sverige antagit något vetenskapligt skick, ehuru flera allmänna handlingar allt mer och mer ädagalade deras författares vetenskapliga bildning. Denna var mestadels förvärfvad vid utländska akademier. Högskolan i Upsala hade icke ännu hunnit ernå stadgadt anseende, då Gustaf I uppträdde på tronen; och denne store konung förökade ej sin ära genom någon fruktbärande vård om det högre uppfostringsverket. Han erkände det sjelf samt urskuldade sig derför med sina öfriga trägna omsorger för rikets väl[1]. Emellertid förföll Upsala akademi så, att ifrån 1538 till 1572 alla underrättelser om dess tillvarelse saknas[2]. Väl beslöt konungen 1540 att åter upprätta detta läroverk, men innan beslutet derom hann utföras, förstörde 1542 en eldsvåda lärohusen, af hvilkas qvarstående murar teglet sedermera, enligt en berättelse af Messenius[3], användes vid byggnaden af Upsala slott. Konung Johan III fattade äfven ett sådant beslut, och några professorer utnämndes, men då trenne ibland dem förklarade sig mot liturgien, blef på jesuiters inrådan akademien i Upsala alldeles upphäfven och i dess ställe en ny högskola i Stockholm 1583 stiftad[4]. Ändtligen, efter kyrkomötet i Upsala 1593, upplifvades derstädes det forna

[1] Till magister Nils Månsson, då i Wittenberg, den 1 Augusti 1538. Detta bref, aftryckt i Celsii *Mon. Pol. Eccl.*, pag. 29, är till sitt innehåll ock anfördt i Murbergs *Tal om konung Gustaf I:s vård om allmänna upplysningen och uppfostringen*, i Kongl. Vitterh.-, hist.- o. antiqv.-akademiens handl., 1 del., s. 266.

[2] P. Arrhenii *Historia Academiæ Upsaliensis*, pag. 14 och 15.

[3] *Sveopentaprotopolis*, pag. 51. Scheffer, i *Upsalia antiqua*, pag. 255, bestrider trovärdigheten af denna berättelse. Ibland andra förläningar, som Pyhy vid sin ankomst till Sverige erhöll, var äfven ett af de till Upsala domkapitel fordom anslagna prebenden. Fant, *Observationes selectæ*, fasc. 1, pag. 86.

[4] Arrhenius, l. c. pag. 19 och 20.

Digitized by Google

universitetet, och hertig Carl anslog 1595 så väl till löner åt åtta professorer som till underhåll af fyrtio studerande kronotionden från åtskilliga socknar i riket[1]. Ibland dessa professorer lärer ingen hafva varit förordnad att undervisa i lagfarenheten[2]. Men uti det af konung Carl IX yrkade lagförslagets kyrkobalk säges: »I Sverige ägher vara ena höga schola eller academia, som man then eliest kallar; där uthi äga vara läsemästare eller professores. som man them på latin pläga kalla; uthi theologia eller then Heliga skrift två doctores; *en juris-consultus eller jurist, hvilken böör till att läsa och profitere jurisprudentiam, thet är laghen, ethicam och politicam;* en medicus. hvilken skall undervijsa ungdomen i medicina eller läkiarekonst, och eliest skall han en gång hvart år hålla en anatomiam, på thet medicinæ studiosi therigenom kunde desto bättre undervijste och förfarne blifva. Uti then philosophiska facultet skole desse efterskrefne professiones vid macht hållne blifva: först skall vara en logicus: en rhetor eller orator; en poëta, hvilken och skall läsa historias; en mathemathicus, honom böör läsa arithmeticam, geometriam, opticam och horopiam(?); en astronomus. hvilken skall profitere astronomiam, astrologiam och geographiam; en physicus, hvilken skall och läsa metaphysicam; en linguarum professor, hvilken skall läsa grekische och hebraische.» Carl IX hann må hända icke utföra denna plan i hela dess vidd, men till juris och politices professionen blef Johan Messenius efter sin återkomst till riket år 1609 utnämnd[3]. Han synes dock hafva mera sysselsatt sig med andra kunskapsarter och med vittra snilleöfningar än med *jurisprudentiam*[4].

[1] Werwing, l. c. 1 del., s. 274 o. f.

[2] Enligt Werwing voro de: tre teologer, en rector magnificus, tre professores philosophiæ, hvaraf en astronomiæ, en physices och en eloquentiæ, samt en professor medicinæ.

[3] Ol. Celsius och Pet. Stenbeck, *Diss. de meritis et fatis Messeniorum.* Ups. 1753, pag. 9.

[4] Han tillade sig väl titel af medicinæ och juris utriusque doctor. men kunde ej förete något vittnesbörd derom. Celsius, l. c. pag. 5.

Digitized by Google

Ibland lagkunniga svenska män stod under sin tid Erik Sparre säkerligen främst. De skrifter af honom, hvilka ännu äro bevarade, hvaribland må nämnas den *Pro Lege, Rege et Grege* samt *Postulata nobilium,* vittna om en vidsträckt kännedom af rikets lagar och stadgar, förenad med en skarp omdömesförmåga. Den förstnämnda af dem röjer också flerestädes sin författares insigter i den romerska lagen, hvilken han kallar »den skäligaste, som någon tid, näst Guds lag, hafver varit», äfvensom i feodalrätten, den han visar sig hafva grundligen studerat. Erik Sparres tänkesätt var, såsom alla hans ståndsbröders, aristokratiskt. Men i *Postulata nobilium* yrkade han ej mera, än hvad redan tid efter annan blifvit adeln beviljadt, och ej ens allt detta. I skriften *Pro Lege, Rege et Grege* försvarade han med de kraftigaste skäl konungens högsta välde äfven inom furstendömena.

Af många anledningar hade mot slutet af det sextonde århundradet och början af det sjuttonde svenska ynglingar begifvit sig utom riket att vid berömda akademier i Tyskland studera. Då ännu var lärdomen icke så söndrad i särskilda vetenskapsgrenar, som den sedermera blifvit. Till den allmänna bildningen hörde teologisk och juridisk kunnighet, ej mindre än historisk och lingvistisk. För all speciell lagfarenhet gälde den romerska rätten såsom en gemensam förnuftsgrund, för all statsförvaltning såsom ett skälighetsmönster. I Tyskland hade den dels undanträngt den ursprungliga germaniska rätten, dels omskapat och vanskapat denna. Samma öde syntes förestå den gamla svenska rätten, då flera unga män, bildade vid de tyska universiteten, återkommo till fäderneslandet att der såsom statsmän eller lärare verka. Men de i själskraft och snillegåfvor yppersta ibland dem, en Axel Oxenstjerna, en Johan Skytte m. fl., hade ej studerat bort sitt svenska sinne. De beredde dessa Gustaf

Emellertid var han utan tvifvel äfven rättslärd, hvadan han ock, då Svea hofrätt stiftades, blef till assessor der utnämnd.

Digitized by Google

II Adolfs stiftelser, det utvidgade universitetet i Upsala[1] och hofrätten i Stockholm, genom hvilka den svenska lagfarenheten, ordnad men aktad, utbildades till *rättsvetenskap*. Och när emot den senare af dessa stiftelser uppstodo betänkligheter, vittnande om vördnad för gammal inhemsk rätt eller åtminstone åkallande den, var det en doktor i den romerska och kanoniska lagkunnigheten, Nils Chesnecopherus, hvilken dem utvecklade och förfäktade[2]. Sedermera under det tidehvarf, som fortsättningen af denna afhandling kommer att omfatta, var det ock en vid åtskilliga tyska universitet bildad rättslärd, Johan Stjernhöök, hvilken, i förening med flera på en gång vetenskapligt grundliga och praktiskt *förfarna* jurister, vårdade förfädrens rätt samt, för att öfverlåta den till efterkommande, danade genom sitt oförgängliga verk *De jure Sveonum et Gothorum vetusto* inom den svenska lagkunnighetens fält en i samhällslifvet inverkande historisk skola.

[1] I förväg må jag anmärka, att vid detta universitet tillsattes en professor för *svenska lagkunnigheten* jemte en för den romerska.

[2] Hallenberg, *Gustaf Adolfs hist.*, del. 3, s. 143. Nils Chesnecopherus hade på Carl IX:s bekostnad studerat vid flera tyska akademier samt vid den i Marburg blifvit först till filosofie magister 1593 och sedan till juris utriusque doctor 1600 promoverad. Han stod i synnerlig ynnest hos landtgrefven af Hessen, Moritz, hvilken uthämnt honom till matematiska professionen vid berörda universitet. Landtgrefven hade ock sjelf presiderat för en Chesnecopheri disputation i matematiken samt prydt den samma med ett *carmen* till författarens beröm. Allt detta oaktadt ansåg Chesnecopherus sig pligtig att erbjuda fäderneslandet sin tjenst. Hans naift skrytsamma bref härom till hertig Carl af den 10 Juni 1600 är infördt i *Stockholms Magazin*, 1 band., s. 222 o. f.

Digitized by Google

TILLÄGG.

Medan de tvenne sista arken af föregående afhandling trycktes, har ibland de oräkneligt många gamla handlingar, som ligga gömda i riksarkivets åtskilliga hvalf, blifvit funnet ett konvolut, innehållande icke allenast flera handskrifna exemplar af de lagbalkar, dem konung Carl IX låtit under sitt inseende författa, utan äfven de *tryckta* tjugutvå kapitel af konungabalken, hvilka omtalas uti en anteckning af Elias Palmsköld[1]. Dessa tryckta blad, äfvensom några af de skrifna exemplaren, förete ändringar och tilläggningar, hvilka, tecknade med olika handstilar, bevisa, att de första förslagen varit underkastade flerfaldig granskning. Äfven förekomma spridda vedermälen deraf på lösa, hela och halfva ark. Tvenne exemplar af »Konungzbalken» hafva en så lydande öfverskrift: »Then 20 September åhr 1603 begynte then stormechtige furste och herre, herr Carl, Sveriges rijkes uthkorade konung och arffurste, hertig till Sudermanneland, Neriche och Vermeland, uti the helige trefaldighetz nampn, i Calmarne att öffversee, corrigere och förbättre Sveriges lagh, effter många framfarne konungers lofflige exempell. Och haffver H. F. N:de syntz af nödene vare, att samma laghbok således måtte förandres och förbettres, som här effter föllier.» Samma berättelse är ock skrifven på ett löst blad samt vidare, med annan åldrig stil, följande: »Then 22. Decembris åhr 1608 begynthe then stormechtigste, högborne furste och herre, herr Karll den nijonde, Sveriges, Giöthes, Vendes konungh uti the helige trefaldighetz nampn å nyo öffverse, revidere och corrigere denne laghbok, som H. K. M. några åhr tilförende hade colligerat, sammandragit, corrigerat och förbettradt.»

Emellan de skrifna utkasten till konungabalk och de tryckta kapitlen deraf visa sig flera betydliga skiljaktigheter, hvilka bekräfta uppgiften, att detta lagarbete varit å olika tider och under olika förhållanden företaget och fullföljdt. Efter de förra skulle t. ex., när konungen ville besluta om krig, fred eller förbund med främmande makter, han dertill ega rådets samtycke, efter de senare åter äfven »almoghans utskickade

[1] Se noten [2], s. 306 i afhandlingen.

Digitized by Google

mäns jaquädi och vettskap[1]», Att den tryckta redaktionen är yngre än den skrifna, synes klarligen vid jemförelse af deras särskilda stadganden om tronföljden efter en afliden konung. Märkligen begynna båda, i kapitlet härom, med de ifrån konung Kristofers landslag bibehållna orden: »Nu är til konungsrijket Sverike konunger väliande och eij ärfvande» — en sats, som konung Carl IX väl fann för sig rådligt äfven efter arfföreningen af 1604 att ej ovilkorligen förkasta. Men då, till inskränkning af denna sats, den skrifna redaktionen förklarar, att »ähre konungasöner till, tå äge the närmest vara och serligen en, then som efter arfföreningen närmest är», så bjuder den tryckta redaktionen mera bestämdt, att när konungasöner till äro, »tå ägha the närmest vara och eij annan till konung väljas, utan almoghen ägher then til konung tagha, som efter arfföreningen och *rijksens besluth* ther til närmest är». Det förra stadgandet synes endast förutsätta beståndet af 1544 års arfförening; det senare åter, åberopande äfven riksens beslut, grundar sig utan tvifvel på den arfsrätt till tronen, som år 1604 öfverflyttades till den yngsta grenen af Vasastammen.

Utom de fullständigt utarbetade konunga-, kyrko-, giftermåls-, ärfda-, jorda- och byggningabalkarna finnas äfven i det ofvannämnda konvolutet stycken af köpmåla- och tingmålabalkar, såsom utkast hörande till samma lagverksförslag.

Uti den Nordinska samlingen af handskrifter, som H. M:t Sveriges nu regerande konung inlöst och skänkt till Upsala akademis bibliotek, förekommer en afskrift af »Ordning och process, huruledes then stormechtige högborne furstes och herres, hertig Carls, Sveriges utkorade konungs etc. vilia och befallning ähr att thet skall vid rättegång och rättegångssaker uti H. F. N.s hoff förhållas och procederas». Flera omständigheter gjorde sannolikt, att denna icke daterade handling endast varit ett lösligt, aldrig till någon åtgärd utfördt förslag. Men nyligast har, vid genomseendet af en i riksarkivet befintlig samling af *Acta historica för år 1604*, yppat sig, att detta i flera afseenden märkvärdiga förslag blifvit den 12 Augusti samma år utaf konung Carl IX meddeladt rådet, hvilket ock afgifvit anmärkningar dervid, hvarefter det varit ett föremål för vidare behandling och skriftvexling, men icke blifvit till verkställighet bekräftadt. Det går ut på inrättningen af en kongl.

[1] Jfr s. 305 i den föregående afhandlingen. De handskrifna codices, som der åberopas, öfverensstämma med de nu igenfunna tryckta profarken. Säkrare än på rådets bifall kunde Carl räkna på folkombudens »jaqvädi» till sina planer. Tilläggningen härom synes hafva tillkommit i en senare tid, då han kände sig mäktigare att lägga band på rådets välde.

Digitized by Google

hofrätt och torde hafva närmast föranledt konung Gustaf Adolfs stiftelse af en sådan. Den 1604 föreslagna hofrätten skulle bestå af en »præses judicii eller rättegångsföreståndare» och af tolf assessores. Riksdrotsen eller rikskansleren eller, då de voro för giltiga skäl hindrade, en annan bland riksens råd egde att vara præses i denna rätt och att till assessorer deruti kalla helst lagmän och häradshöfdingar, som vore närmast boende och för handen, der konungen hade sitt hofläger. Jemte dessa skulle vid hofrätten anställas en fiscalis eller hofprokurator, som förde konungens talan, och en hofnotarius, som upptecknade hvad klagande och svarande parter anförde samt författade de domar, hvilka af rättegångsföreståndaren och assessorerna afsagda blefve. Dessa domar finge ingen qvälja, utan det endast bero af konungen hvad han af nåd göra ville. Ibland föreskrifterna rörande processen förekommer en omständlig, huruledes, när den, som vore anklagad för någon missgerning, förnekade sin brottslighet, men man »hade der till vissa conjecturas eller gissning, vissa circumstantias eller omständigheter och sufficientia indicia», han då skulle dömas till »tortura och pinebenckien». Detta, såsom det här säges, af »all lag och rätt efterlåtna medel att utleta sanning» skulle i en noga bestämd ordning användas och kunna mot halsstarriga ogerningsmän tre gånger försökas. Ville den sålunda tredje resan pinade dock icke bekänna, så vore »thet bettre och tryggiare then brotzlige lös att giffua än dömma then obrotzlige».

Rådet, hvilket synes hafva befarat, att denna kongl. hofrätt skulle blifva ett verktyg för Carl IX:s politiska afsigter och deraf bestämda hårdhet, framställde emot åtskilliga delar af förslaget väl grundade anmärkningar. Det ansåg domstolen icke böra vara flyttbar och åtfölja konungens hofläger, utan rättegången alltid böra hållas i Stockholm tvenne gånger om året. Till assessores borde af konungen, ej för tillfället af præses, kallas tolf *lagfarna män,* och icke sådana, som, fastän de innehade häradshöfdingedömen, dock vore till domare mindre tjenliga än andra, hvilka i sådana embeten icke brukade blefve. Ingen sak måtte af hofrätten upptagas, som ej varit ransakad på lagmans- och häradsting och ifrån lagmans dom genom appell dragen under vidare pröfning af konungens nämnd, hvars dom skulle »förutan något missnöje» förblifva orygglig, så framt konungen icke ville skrock bryta och all sanning utleta. Angående tortyren yttrade sig rådet genast i sitt första svar af den 20 Augusti 1604 sålunda: »Hvad den pinlige förhör vidkommer, som uti H. F. N:des 8 puncht står, att den effter gisningar och omstendighetter skie må, dett kunne vij inga-

Digitized by Google

lunda inrymma eller ingå; utan hvilken till något förräderij kan med uppenbare, hans egne breff beslagen bliffua, eller och med fullkommeliga skiell och laglige vitne öfvertygat och till sacken dömder, den må ställes i öffuerhettenes vilkor att med honom latte handla och tracktera som honom synes; dock skall ingen dömas effter den pinlige bekennelse utan effter Sveriges lag, vitne och fullkommelig skiell.» I ett senare utlåtande af den 3 September begärde rådet slutligen, att den af konungen föreslagna rättegångsprocessen »måtte blifva för alle rijksens ständer proponerat samt af them confirmerat och stadgat, effter ingen lagh är uthan den af alle samptyckt, bejakat och vedhertagen varder.»

Öfver det motstånd som detta förslag mötte yttrade konungen sitt missnöje och anförde det äfven i en förklaring till rådet den 4 September 1604 ibland skälen, hvarför han vore sinnad att ej längre föreslå riksens regering, utan öfverlemna den åt hertig Johan samt sjelf begifva sig till sitt furstendöme. Men detta i vredesmod förkunnade beslut verkställdes ej; och i det häftiga sinnet synes äfven ifvern hafva svalnat att få antagen en rättegångsprocess, som skulle gifva ett aldrig förut eller sedermera af svensk lag godkändt försvar åt den, likväl äfven i Sverige, men der utöfver lag, nog ofta såsom ett medel att framkalla bekännelse använda tortyren[1]. Den ifrågavarande hofrättsordningen blef åtminstone icke utfärdad, och när tjugu år derefter konung Gustaf Adolf stiftade i Stockholm en ständig hofrätt, synes han hafva gjort afseende på rådets anmärkningar vid det förslag, hvarefter hans fader ville bilda en sådan öfverdomstol.

[1] Endast i Östgötalagen, Eds. B., fl. 17, har man velat finna tortyren medgifven, hvarom frågan ankommer på den omtvistade bemärkelsen af ordet »kuskan». Cfr. *Diss. de elicienda in foro criminali reorum confessione* af Calonius i hans *Opera omnia*, vol. 2, pag. 304.

Digitized by Google

NÅGRA UNDERRÄTTELSER

OM DE

ANSTALTER TILL FÖRBÄTTRING AF LAGSKIPNINGEN I SVERIGE,

HVILKA FÖREGINGO OCH BEREDDE STIFTELSEN AF 1734 ÅRS ALLMÄNNA LAG.

Under de sistförflutna trettio åren hafva särskilda utaf Kongl. Maj:t förordnade komitéer utarbetat förslag till nya lagböcker, hvilka hafva till syftemål att framställa Sveriges civil-, kriminal-, kyrko- och sjörätt, dels i fullständigare och annorlunda ordnadt skick än hittills, dels i väsentligen omskapadt. Dessa förslag, som redan undergått flerfaldig granskning, hafva likväl ansetts fordra att ytterligare skärskådas, innan de skola öfverlemnas till slutlig pröfning af konungen och rikets ständer. Det torde då kunna intressera äfven den icke-lagfarna delen af denna tidskrifts publik att erhålla någon kännedom af de bemödanden, som våra förfäder under mer än ett hundrade år ifrån kon. Gustaf II Adolfs tid användt för att förbättra lagskipningen samt i synnerhet att bereda och till fullbordan bringa, jemte åtskilliga speciella lagar, den vid 1734 års riksdag omsider antagna ännu gällande *allmänna* civila och kriminella. De underrättelser härom, hvilka, mestadels hemtade ur numera föga kända handskrifter[1], förf.

[1] Det dröjde länge, innan man i Sverige började att från trycket utgifva juridiska verk och afhandlingar, betänkanden, lagförslag, samlingar af Kongl. bref och resolutioner, af märkvärdiga domar m. m. Men

Digitized by Google

af denna lilla uppsats vill här meddela, måste likväl blifva ganska ofullständiga, emedan tidskriftens ringa vidd icke skulle medgifva en utförlig framställning af dem.

Intill början af sjuttonde århundradet dömdes ömsom efter Magnus Erikssons landslag, ömsom efter Kristofers, båda endast i handskrift tillgängliga, stundom i afskrifterna här och der sammanblandade. Tvenne förslag till en ny allmän lagbok, hvaruti de äldres grunder och hufvudsakliga bud dock skulle bibehållas, blefvo väl under Carl IX:s regering uppgjorda, det ena likväl icke alldeles fullständigt; men båda förkastades vid 1609 års riksdag[1]. Emellertid bekräftade denne konung samt från trycket utgaf den Kristoferska landslagen. Likaledes stadfästade och kungjorde konung Gustaf II Adolf den, ursprungligen från fjortonde århundradet, gamla, men sedermera i vissa delar förändrade stadslagen. Dessa åtgärder voro dock icke tillfyllestgörande för att bringa lagskipningen till någon stadga och enhet. I sådan afsigt stiftades först hofrätten i Stockholm samt vidare de enahanda i Åbo, Dorpat och Jönköping, hvilka alla hade att ställa sig till efterrättelse Gustaf Adolfs rättegångsordinantie af 1614 och rättegångsprocess af 1615. Dessa öfverdomstolar anmälde ofta till konungarnes eller de konungavældet utöfvande regeringars pröfning och

---

en handskrifven sådan litteratur, tjenande domare och andra idkare af lagfarenheten till upplysning och efterrättelse, var under det sjuttonde århundradet och begynnelsen af det adertonde ganska allmän. De flesta dithörande skrifter och urkunder hafva icke heller sedermera blifvit tryckta och äro nu obekanta för mängden af jurister. Samlingar deraf finnas dock i offentliga arkiv och bibliotek samt äfven hos enskilda personer. Särdeles rika äro de, som förvaras uti Upsala akademis bibliotek ibland de Palmsköldska och Nordinska kollektionerna.

[1] Se härom *Försök att framställa svenska lagfarenhetens utbildning ifrån konung Gustaf I:s anträde till regeringen intill slutet af sjuttonde århundradet*, uti Vitterh.-, hist.- o. antiqv.-akademiens handl., 14 del.

Digitized by Google

afgörande frågor om lagarnas rätta förstånd och tillämpning samt äfven om nya lagstadganden, hvaraf speciella mål, både civila och kriminella, visat behöfligheten. De kungliga besluten, äfvensom stundom hofrätternas egna, blefvo gällande, åtminstone inom den hofrättens jurisdiktion, som genom sina hemställningar föranledt eller som sjelf fattat dem. En lagstiftning af prejudikater, liknande den ännu varande engelska, uppstod då, såsom den ock nödvändigt måste småningom uppstå inom alla samhällen i deras första åldrar samt jemväl länge fortgå under deras utbildning.

Sålunda t. ex. blef tjuguåriga skuldfordringars preskription stadgad genom en Kongl. resolution 1629, föranledd af Svea hofrätts förfrågan i ett specielt mål; och denna Kongl. resolution gälde såsom lag, fastän det deruti utlofvade mandatet uteblef[1]. Likaledes gaf en särskild rättegång anledning till det af rikets råd under drottning Kristinas minderårighet 1633 fattade beslutet, att representationsrätten till arf i sidolinier skulle inskränkas till broders och systers barn, efter hvilket beslut Svea hofrätt, hvars hemställan' gaf dertill anledning, utfärdade en dom[2], som tjenade till giltigt prejudikat' inom dess jurisdiktion, men hvars stadgande, för att äfven inom Åbo hofrätts blifva iakttaget, fordrade att trettiofyra år derefter genom Kongl. brefvet den 27 April 1667[3] föreskrifvas[4].

[1] Schmedemans Just.-verk, s. 220 och 1315.

[2] Denna dom, gifven den 6 April 1633, är källan till 3 kap. Ä. B. i 1734 års lag. Stjernhöök, *De jure Sueonum vetusto*, pag. 192, och Nehrman i *Jurisprudentia civilis*, s. 314, omtala den, men uppgifva oriktigt, att den blifvit utfärdad 1634. Den tvistiga sak, som derigenom afgjordes, hade redan 1629 blifvit anmäld hos konung Gustaf Adolf, som då beslöt, att afgörandet skulle uppskjutas.

[3] Just.-verket, s. 871.

[4] Prejudikaters giltighet bestämmes äfven i allmänhet genom detta Kongl. bref af den 27 April 1667, hvaruti Åbo hofrätt, från hvilken en förfrågan gifvit anledning till det samma anbefalles, att ställa sig till efterrättelse »hvad vid de andra hofrätterna i riket finnes dömdt vara, på det en likhet i justitiens administration emellan samtlige domstolarne må

Digitized by Google

Men äfven utan *omedelbara* anledningar af *speciella casus* hemstälde hofrätterna till regeringens afgörande frågor om rätt lagtillämpning och om lagskipningsordningen. Ett exempel af sådana *allmänna* hemställanden lemnade Åbo hofrätt genom några den 10 Maj 1633 hos regeringen anmälda frågepunkter, mestadels rörande processuella förhållanden[1]. Genom regeringens deraf föranledda beslut stadgades ibland annat: att lagmanssyn vore hvad i 26 kap. B. B. LL. kallades landssyn. att derifrån vad till hofrätt ej egde rum samt att hofrätterna icke finge med några syner sig befatta, med mindre det blefve dem specialiter och för särdeles orsak af regeringen ålagdt[2]; — att för urminnes häfd, hvilken allena, men icke annan långlig oklandrad besittning. skulle göra bevisning från rå och rör eller andra lagliga skäl kraftlös, borde anses den, som vore 65 år gammal; att då edsöresbrytare ej egde lösören, hvaraf böterna kunde utgöras, utan endast jord eller annan fast egendom, finge denna gå, såsom det kallades, till sköfling. dock så, att bördemän skulle hafva makt att den efter dess värde igenlösa, men att, när sådana förbrytare hade intet att böta med, komme de att försändas till konungens slott och gårdar att der arbeta, efter den ord-

vara stiftad, så och hvad under Vår revision, särdeles till mörka och tvifvelaktiga rums förklaring, förmedelst domar och resolutioner med Vårt råds råde determineradt är eller härefter determineradt varder». Förut hade enligt rådsprotokoll den 23 och ett Kongl. bref den 26 Oktober 1632 blifvit af regeringen förordnadt, att till deputerade från Åbo hofrätt skulle »utur hofrätten i Stockholm meddelas alla de declarationer. som Kongl. Maj:t öfver åtskilliga casus kunde hafva gifvit», och tillades, att »komme några andra vigtiga casus före, så ville riksens råd dem (Åbo hofrätt) med sitt consilio intet undfalla».

[1] Vid denna tid, 1633, voro flera lärda jurister och främst deribland Johan Olofsson (sedermera adlad under det vidtberömda namnet Stjernhöök) assessorer i Åbo hofrätt.

[2] Detta beslut kan anses för grunden till stadgandet i 25 kap. 10 § R. B. af 1734 års lag. Att Åbo hofrätt likväl någon tid derefter icke iakttog det samma, synes af Kongl. resolutionen på ridderskapets och adelns besvär 1672, § 3. (Stiernmans *Riksd.-besl.*, 2: 1669.)

Digitized by Google

ning, som regeringen ville härom vidare bestämma; — att när någon gröfre missdådare, som under en längre tid varit förrymd eller hållit sig undandold, sedermera igenkomme, hofrätten egde att taga i betraktande brottets grofhet, och derest »exilii» långvarighet kunde pröfvas någorlunda svara deremot, då låta honom behålla lifvet och slippa med penningböter; — att icke ens i sådana brottmål, der oqvädinsord blifvit åtalade, ändring af underrätts utslag finge hos hofrätt sökas genom vad, utan endast *per supplicationem* eller, såsom det nu heter, genom besvär[1].

I Februari månad 1640, då regeringen, rådet och rikets ständer voro samlade i Nyköping, ditkallades äfven presidenterna samt några assessorer från Svea, Göta och Åbo hofrätter för att rådpläga om sjutton dem förelagda frågepunkter, förut framställda, såsom det synes, af en eller annan bland nyssnämnda öfverdomstolar[2]. Denna lagkommission föreslog åtskilliga stadganden till afhjelpande af missbruk och oredor i lagskipningen. De vigtigaste bland dess förslag voro: att lagläsare, hvartill de, som erhållit förläningar af häradsrätter, ofta använde odugliga personer, skulle, då häradshöfdingarne vore in-

[1] Af ålder egde appellation rum jemväl i brottmål, dem lagmännen, äfven omedelbarligen, upptogo till ransakning och afdömande. Men sedan uti rättegångsordinantien af 1614 och rättegångsprocessen af 1615 det blifvit stadgadt, att gröfre sådana mål skulle underställas hofrätternas och konungens pröfning, gjorde sig småningom gällande den praxis, att ej heller de ringare kunde till högre instans fullföljas genom vad, i följd hvaraf endast civila vädjade mål skulle af lagmansrätt upptagas, men de kriminella, när underställning ej fordrades, få genom besvär ifrån häradsrätt fullföljas till vidare pröfning af hofrätt. Afvikelser från denna praxis voro likväl icke sällsynta, och dess giltighet sattes stundom i fråga äfven inom senaten. Den blef till principen bekräftad genom Kongl. förordningen om processen i krigsrätter af den 2 Mars 1683, § 13, hvilken öfverensstämde med 139 § i krigsartiklarna af 1621, hvilken likväl stod i rak strid mot den nästföregående 138 §. — Jfr Lagus diss. acad. *De remediis juris contra sententias* etc. Aboæ 1823, pag. 44 och 45, samt Nordström, *Svenska samhällsförfattningens historia*, II: 564.

[2] Flera bland frågepunkterna röja, genom anförande af finska förhållanden, sitt ursprung från Åbo hofrätt.

Digitized by Google

ländska män och kunde »judicera om en lagläsares qualiteter», väl af dem få utväljas, men dock försändas till vederbörlig hofrätt, som egde att pröfva deras lagkunnighet och förstånd, och, när de funnes antagliga, dem förordna; vore åter någon häradsrätts innehafvare (såsom det icke sällan hände) utländsk man[1] eller oskicklig att välja sin substitut eller ock utrikes vistande, så »tycktes billigt, på det justitien alltid måtte hafva sin fortgång, att hofrätten enskildt hade att förordna lagläsare»; — att häradssyn, som ofta af obetänksamma lagläsare, utan giltiga anledningar dertill, beviljades, icke måtte tillåtas förr, än rätten, efter pröfning af begge parternas andragna skäl, dertill dömt, samt att alltid urminnes häfd måtte lemnas oförkränkt[2]; — att gods och gårdar, som såldes, skulle icke endast å tinget uppbjudas, utan äfven »sollenniter hembjudas» åt bördemännen, enligt assessorernas mening åt »alla inom arftalet», men, efter presidenternas, endast åt »närmaste fränder»; — att lagläsare icke måtte, utan att förut höra nämndens mening, fälla dom, hvilken borde i hela nämndens och parternas närvaro muntligen afkunnas och sedermera, innan tredje dygnets utgång, tillställas den part, som det äskade, skriftlig och med häradets sigill bekräftad[3]; — att en-

[1] I brist af andra medel till löner och belöningar åt embets- och tjenstemän, äfven åt högre och lägre svenska och utländska befälhafvare för krigsfolket, blefvo häradsrätter, hvilka den tiden inbragte betydliga räntor, dem förlänade.

[2] Presidenternas och assessorernas betänkande rörande denna punkt finnes aftryckt uti Arnells *Anmärkningar till stadslagen*, s. 390.

[3] Den framställda frågan, hvaröfver presidenterna och assessorerna sig yttrade, utvisar, huru man då ansåg nämndens befattning rätteligen böra, till likhet med den engelska juryns, bestämmas. Den lyder så: »Synes, att de lagläsare aldrig tillfyllest plikta kunna, hvilke understå sig sjelfve allena, rätten förutan, sakerna examinera och derå dom gifva, hållandes sådane, som rätten bekläda, för nulliteter och eljest bisittjade skuggor, hvilke likväl först borde ex actis et probatis secundum conscientiam judicera och igenom domaren sin mening framsäga; sedan bör då lagläsaren den dirigera och moderera efter lagen, såsom circumstantierne kunna medgifva och tillåta.»

Digitized by Google

dast konungen och, i hans frånvaro, hofrätterna såsom hans domhafvande, men icke, efter öflig osed, landshöfdingar, lagmän, häradshöfdingar och fogdar måtte ega att utfärda lejdebref för missdådare; — att edgärdsmän blott skulle hafva att aflägga *juramentum credulitatis*, men vittnen *juramentum veritatis*[1]; — att den, som ville söka konungens revision af någon hofrätts dom, skulle inom trenne månader förskaffa sig bevis, att han hade sin sak hos konungen anmält och att revisionen blifvit honom beviljad[2]; — att, när emot någon rykte om begånget brott blifvit utspridt, 19 kap. Tingm. B. LL. icke skulle så förstås, att honom ovilkorligen borde åläggas edgång, utan detta endast ske, när »redlige mäns vissa angifvande samt præsumerlige omständigheter» skäligen kunde dertill föranleda; — att ett af konung Gustaf Adolf utlofvadt patent rörande barnamord måtte blifva utfärdadt samt deruti stadgas, att föregifvandet, det barnet vore dödfödt, icke skulle lända den moder till ursäkt, hvilken dolt sitt hafvande tillstånd och lönligen födt[3]; — att den exekutor, som tilläte sig att egenmäktigt alldeles eftergifva eller moderera böter, hvartill domaren någon fält, måtte af hofrättens fiskal tilltalas och tillbörligen straffas.

Då äfven i de flesta juridiska manuskriptsamlingar, som jag haft tillfälle att se, underrättelser om 1640 års lagkommission saknas, och emedan några bland dess

[1] Det var ej bestämdt, antingen edgärdsmän skulle bekräfta *sannfärdigheten* eller endast *trovärdigheten* af partens ed. Det senare, redan yrkadt i 34:de domareregeln, ansågs ock nu vara »med deras samvete mera likmätigt».

[2] Ännu var icke den ordning stadgad, att en vädjande eller revisionssökande part skulle å viss dag inställa sig vid den högre instansen med sin hufvudsakliga inlaga. Vadet eller revisionsskillingen berättigade honom blott att hos den högre eller högsta domaren söka stämning å sin vederpart.

[3] Det af konung Gustaf Adolf redan beslutade och här yrkade mandatet rörande barnamord utfärdades först den 23 Februari 1655. Det ligger till grund för 26 kap. 1 § M. B. i 1734 års lag.

Digitized by Google

tillstyrkanden ligga till grund för nu gällande lagbud, samt de för öfrigt uppdaga lagskipningens dåvarande oskick, har jag ansett dem förtjena att, så vidt utrymmet här kunde medgifva, göras kända. De framkallade icke genast några kraftiga botande åtgärder af regeringen, hvars omtanke och verksamhet voro upptagna af rikets yttre angelägenheter, och som må hända icke tilltrodde sig nog styrka för att bekämpa de intressen, hvilka underhöllo och fortdrefvo den inre oredan. Behofvet af en förbättrad lagskipning erkändes likväl, och efter trenne års förlopp sammankallades åter till öfverläggning om »några bristers remedierande i justitieverket» ledamöter af Svea, Göta och Åbo hofrätter samt andra lagfarna män. Uti denna nya lagkommission, till hvars ordförande förordnades vice presidenten i Göta hofrätt Carl Christersson Månesköld[1], deltogo Stjernhjelm, Stjernhöök, en för sin lagkunskap högt aktad assessor i Göta hofrätt Olof Berling samt flera utmärkta jurister. De fingo den 9 Februari 1643 företräde i rådet, der den tvenne år förut vordne riksdrotsen grefve Per Brahe d. y. framstälde åtskilliga frågor, öfver hvilka äskades deras betänkande. Detta afgåfvo de den 21 Mars, hvarefter i anledning deraf ytterligare öfverläggningar inom rådet och med dem föreföllo.

Berörda betänkande, indeladt i 24 kapitel, förekommer ofta i manuskriptsamlingar och synes alltså hafva i flera fall tjenat domare till ledning, fastän det icke blifvit af regeringen formligen bekräftadt. Der återfinnas till större delen samma frågor, som förevarit vid öfverläggningen i Nyköping 1640, samt enahanda tillstyrkan-

[1] Det var denne man, som snart efter stiftelsen af Svea hofrätt blef utnämnd till en bland dess assessorer, men förklarade, att han, hellre än att emottaga detta embete, ville mista hufvudet. Han blef dock sedermera först assessor i Åbo hofrätt och derefter vice president uti Jönköpings. Han synes ej hafva saknat skicklighet, och torde hans vägran att inträda i Svea hofrätt icke hafva härrört från någon känsla af ovärdighet dertill.

Digitized by Google

den som de då afgifna. De vigtigare nya förslagen och hemställningarna voro: att lagmansting skulle hållas årligen, såsom i 11 kap. Tingm. B. LL. stadgades, och icke endast hvart tredje år, såsom rättegångsordinantien af 1614 medgaf[1]; — att till bildande af dugliga lagläsare hofrätterna måtte ega att antaga auskultanter[2]; — att ingen måtte få bekläda lagmans- och häradshöfdingesembetet på samma ort och ställe; — att likasom i andra provinser äfven i Vermland och Norrlanden måtte, i stället för blott en instans, tvenne anordnas; — att appellanter från häradsrätterna skulle vid förlust af vadet åläggas att inställa sig vid nästföljande lagmansting; — att äfven underrätter skulle ega makt att uti sådana brottmål, der en stadig praxis i hofrätterna och hos konungen mildrat i lag föreskrifvet dödsstraff, afvika från den stränga lagbokstafven och döma lindrigare, men dock alltid under-

[1] Enligt konung Gustaf Adolfs förslag till rättegångsordinantien 1614 skulle lagmansting hållas inom hvart härad årligen; men ständerna begärde, att »för den myckna tunga, besvär och gästning», som förorsakades undersåtarne genom de många ting och möten, hvilka höllos i landsändarna, lagmanstinget i hvart härad icke måtte hållas oftare än hvart tredje år. Konungen förklarade sig väl kunna lida det, »men att H. K. M. hafver nödigt aktat sådant hvart år att ske, det hade H. K. M. gjort icke för någon sin privata fördels skull, utan på det lag och rätt idkeligen måtte administrerad varda».

[2] Detta förslag lärer ej hafva varit regeringen behagligt; ty i Nordinska samlingen finnes ett utdrag af Svea hofrätts protokoll den 4 Mars, 28 Juni och 6 Juli 1643, då, i närvaro af riksdrotsen, efter föregångna öfverläggningar omsider beslöts, att »alle auscultanter den ene med den andre skulle afskaffas och derefter icke mera antagas, för de stora inconvenientier, som deraf följde, och den molest och besvär, som Kongl. rätten af dem hade, såsom särdeles och isynnerhet efter som den Kongl. regeringen sådant för rådsamt befunne och aktade». Bland skälen till detta beslut anfördes ock, att »mycket, som borde vara fördoldt, blefve igenom auscultanterne uppenbaradt, och eljest finge ock dörren, när något synnerligt förehades, aldrig stå igen». Märkvärdigt är, att ibland de i hofrättsprotokollet antecknade ledamöter, som nu ville afskaffa auskultanterna, voro trenne, hvilka nyss förut deltagit i kommissionens tillstyrkande, att sådana måtte i alla hofrätter antagas. Det illiberala beslutet egde ej länge bestånd.

Digitized by Google

ställa utslagen hofrättens pröfning[1]; — att hofrätterna måtte blifva handhafda vid sin jurisdiktion, utan intrång deruti af andra kollegier; — att, till förekommande af regeringens alltför myckna besvär med justitiesaker, riksdrotsen måtte, biträdd af ett assistensråd, kunna när så fordrades behandla och afgöra sådana mål, dock *salvo jure Majestatis;* — att, i följd af myntvärdets försämring sedan Kristofers lag utgafs, de der stadgade böter måtte erläggas med »en daler svenskt gängse silfver» för en mark; — att någon efter förbrytares olika förmögenhet afpassad olikhet i böter väl icke måtte ega rum (hvilket Stjernhjelm, Stjernhöök samt tvenne andra ledamöter af kommissionen yrkade); men att rika och förnäma brottslingar kunde af höga öfverheten åläggas att, utöfver böterna, gifva något ad pios usus till kyrkor och skolor[2]; — att för lönskaläge, hor, blodskam, stöld och edsöresbrott straffbarhetsgraderna måtte på föreslagna sätt nogare bestämmas, samt straffen derefter dels skärpas, dels mildras; — att i afseende på förmynderskap vissa af kommissionen tillstyrkta stadganden måtte afhjelpa landslagens ofullständighet härutinnan[3]; — att å landet aflingegods finge bortgifvas genom testamente, som borde vara gjordt med fri vilja och fullt förstånd samt bekräftad af

[1] För detta tillstyrkande anfördes såsom skäl, att underrätternas anseende förringades derigenom, att de måste döma till svåra straff, som dock alltid af hofrätterna och konungen mildrades.

[2] Rådet och äfven hofrätterna dömde stundom till sådana penitensböter, hvilka hade i den kanoniska rätten sin ursprungliga grund.

[3] Efter landslagen, 20 kap. G. B., voro endast fader och moder, men då de ej funnes i lifvet, närmaste skyldemän berättigade och pligtiga att vårda och förvalta omyndiges gods (*tutores legitimi*). Betänkandet i denna denna punkt framställde angelägenheten att äfven *tutores testamentarii*, näst efter föräldrar, och, i tredje rummet, *dativi* (d. ä. af domaren utsedda) måtte erkännas. Det antog förmyndares frihet från ansvar för skada å barnagods, när de vårdat det som sitt eget, och »ej svek eller lata culpa derunder spelat». Dessa grundsatser godkändes och utvecklades sedermera uti 1669 års förmyndareordning, hvarifrån de öfvergingo i 1734 års lag.

Digitized by Google

två eller tre trovärdiga vittnen[1]; — att för urminnes häfd ej måtte bestämmas någon viss tid, utan sådan häfd förklaras vara »den som ingen minnas kan eller af sann sägen vet huru den först är tillkommen[2]» samt att urminnes häfd måtte gälla emot rå och rör, uti hvilken punkt Stjernhjelm var af annan mening och afgaf ett särskildt betänkande[3]. — Angående jordsyner och processen dervid innehåller det ifrågavarande betänkandet samma föreskrifter, vidare utvecklade, som förut 1633 blifvit af Åbo hofrätt föreslagna och då af regeringen gillade. Det afhandlar ock, temligen omständligt, särskilda slag af edgångar och öfverensstämmer med 1640 års betänkande deruti, att edgärdsmän endast skulle aflägga *juramentum credulitatis,* hvilket ock sedermera uti 1653 års straffordning stadgades; men Stjernhöök ansåg äfven detta bevisningssätt böra alldeles afskaffas samt yrkade således nu hvad dock först efter ett halft sekels förlopp genom Kongl. förordningen om edgångar af den 30 Oktober 1695 blef afgjordt[4].

Huruvida de förslag, som 1643 års lagkommission framställde vunno regeringens och rådets bifall, synes icke af rådsprotokollen[5]. Men dagen efter den, då de

[1] Landslagen stadgade endast i kyrkobalken om testamente, men ej i annan betydelse än den af själagift. I samma mening har ordet *testamente* blifvit nyttjadt i författningar om likstod och nyttjas ännu af allmogen vid gåfvor till kyrkan ur sterbhus.

[2] Begreppet om urminnes häfd sväfvade länge emellan särskilda tidsbestämmelser, intill dess den här föreslagna definitionen småningom blef allmänt antagen. Den upprepas i nära samma ordalag uti 15 kap. 1 § J. B. af 1734 års lag.

[3] Aftryckt jemte de öfriga komiterades uti Arnells *Anmärkningar till stadslagen*, s. 391.

[4] *Just.-verket*, s. 1429.

[5] Bengt Baaz (adlad Ekenhjelm), som varit lagkommissionens sekreterare, skref om dess arbete till pfalzgrefven Johan Casimir den 25 Mars 1643. »Den öfverlefvererade tractat, de samtligen hafva förfärdigat, behagade till en del regeringen, och till en del var disputerlig, hvilket alle samtligen coram regimine defenderade, och svarade vice præses i Jönköping Carl Christersson Måneskiöld träffligen dristigt cancellario (Axel

Digitized by Google

afgåfvos, blefvo fyra bland kommissionens ledamöter, nämligen Stjernhjelm, assessorerna i Svea hofrätt Ericus Olai Balingstadius och Er. Bröms (sedermera Rosenhjelm) samt Johannes Dalekarlus (Stjernhöök) förekallade i rådet och fingo sig anbefaldt att vidare utarbeta vissa punkter, i synnerhet rörande processen. Derjemte uppdrogs åt dåvarande borgmästaren, sedermera burggrefven i Norrköping j. u. doktorn[1] Daniel Figrelius (adlad Lejonstjerna) att »contribuera sitt betänkande till processen i (stads-)rätterna». I följd häraf författade denna mindre kommission en i äldre juridiska manuskriptsamlingar sällan saknad *Processus judicialis* eller tingmålarätt, som hållas skall å härads- och lagmansting, indelad i 23 kapitel; vidare *Processus* uti missgerningom och hogmålom 6 kapitel samt om straff i missgerningom och högmålom 13 kapitel och slutligen rådstuguprocess 14 kapitel. Denna sistnämnda lärer hafva blifvit uppsatt af Figrelius, men de öfriga afdelningarna mestadels af Stjernhöök. Den 8 Augusti 1643 aflemnade de sitt arbete till rådet, då rikskansleren (Axel Oxenstjerna) tackade dem, lofvade dem vedergällning och sade, att regeringen ville öfverse det samma samt »sedan förklara sig efter sakernas natur och beskaffenhet».

De ifrågavarande omständliga förslagen, hvaraf gränserna för denna lilla afhandling icke medgifva några utdrag, voro *i det hela* en ordnad och förtydligande redaktion af särskilda, förnämligast processen rörande stadganden i lands- och stadslagarna, med tilläggning af hvad sedermera, i synnerhet genom rättegångsordinantien af 1614 och rättegångsprocessen af 1615, blifvit förordnadt samt af några projekterade nya lagbud[2]. Till

Oxenstjerna) ad et per omnia, så att cancellarius mycket commoverades.» Carl Adlersparres *Historiska samlingar*, 2: 114—5.

[1] Dertill promoverad vid rättsskolan i Orléans 1637.

[2] Deribland uti rådstuguprocessen ett kapitel »om borgenärers företräde sin emellan i skuldz betalning och pantom».

Digitized by Google

en blifvande fullständigare lagrevision var detta arbete en betydlig förberedelse.

Den af regeringen utlofvade förklaringen öfver det samma uteblef. Blott några få föremål för de framställda förslagen blefvo — dock med modifikationer af dem — bestämda tio år derefter genom straffordningen af den 18 Maj 1653[1].

Emellertid framställdes vid flera riksdagar, ömsom af regeringen, ömsom af ständerna, angelägenheten, att de gamla, äfven genom det föråldrade språket för menige man dunkla lands- och stadslagarna måtte af lagkunniga män »revideras, förtydligas och förbättras». Härtill vidtogos ock tid efter annan åtskilliga anstalter. I ett Kongl. bref den 17 Februari 1652 anbefalde drottning Kristina samtliga hofrätterna att uppgifva de fel och brister i Kristofers lag, som de kunnat förmärka, samt att föreslå nödiga förbättringar[2]. Någon verkan deraf är mig ej bekant. Att konung Carl X gifvit Stjernhjelm ett sådant uppdrag, synes af en dennes supplik[3]. Vid 1664 års riksdag anförde ridderskapet och adeln uti sina besvärspunkter flerahanda klagomål öfver justitiens förvaltning samt yrkade äfven, att den så ofta ifrågastälda lagens revision måtte bringas till fullbordan[4]. Häröfver hördes hofrätterna, hvilka — jemte det att de, i synnerhet Svea hofrätt, sökte visa obefogenheten af adelns flesta klagomål öfver lagskipningen — vidare i afseende på lagens revision förklarade sig anse vådligt, synnerligast nu under konungens minderårighet,

[1] *Just.-verket*, s. 294.

[2] Uti detta Kongl. bref, kontrasigneradt af Stjernhöök, säges, att lagen i följd af dess ålder och af sedermera utkomna författningar och resolutioner vore »så af sig kommen, att domarene kunde sig nu intet mera i mång stycken dervid tryggeligen hålla; deraf hände att annorledes af underdomarene, annorledes af hofrätterne, särdeles uti criminalsaker, dömdes och resolverades, jemväl ock ofta uti civilsaker annorledes af den ena och annorledes af den andra hofrätten.»

[3] Handlingar rörande Skandinaviens historia, 3: 125.

[4] Stiernman, *Riksdagsbeslut*, 2: 1480.

Digitized by Google

att väsentligen »förändra eller omgjuta» (Svea hofrätts ord) Sveriges gamla lands- och stadslagar, men att, der antingen förtydligande af vissa ställen deruti eller ock speciella nya stadganden kunde finnas nödiga, sådant efter lagfarna mäns inrådande måtte (såsom Svea hofrätt sig uttryckte) »per novellas constitutiones suppleeras och förbättras[1]». Inom rådet uppstodo ock betänkligheter mot en sådan revision af lagen, som kunde rubba dess grunder. Öfverläggningar härom föreföllo vid flera tillfällen 1664 och 1665, och skiljaktiga meningar yttrades. Omsider beslöts, under åberopande af det 1643 uppgjorda arbetet, att en ny kommission skulle förordnas för att uppgifva, hvilka brister i lagskipningen kunde förnämligast påkalla rättelse. Af denna kommission voro revisionssekreteraren Stjernhöök, assessorn i Svea hofrätt Berling, assessorn i Åbo hofrätt Rålambstjerna och assessorn i Göta hofrätt j. u. doktorn[2] Erik Drysenius ledamöter. Den 20 December 1665 afgåfvo de gemensamt sitt förslag till en *straffordning*, samt Stjernhöök, Rålambstjerna och Drysenius tvenne andra arbeten, innehållande det ena: förslag, huru justitien *in genere* skall kunna hafva sin gång och underrätterna sin tillbörliga respekt och myndighet, och H. K. M., som dessförutan med många vigtiga riksens ärenden är öfverhopad, icke härmed så öfvermåttan, som nu sker, belastas och besväras; det andra, ett betänkande öfver några af riksdrotsen dem förestälda punkter. Uti dessa arbeten upprepades och vidare utvecklades hvad af de föregående

[1] Ur Åbo hofrätts betänkande må anföras följande: »Hvad lagens reviderande anlangar, så synes oss att, såsom hon nu några hundrade år, hafver varit hållen ad litteram inviolerad, först skrifven och sedan tryckt, såsom hon nu är, hon fördenskull helst nu uti Kongl. Maj:ts omyndige år, alldeles blifver oförändrad, i ty, der man nu skulle begynna lagen, som af forno ett starkt och orörligt fundament varit hafver, att revidera addendo et detrahendo, skulle den gamla lagen näppeligen mer finnas, hvaraf stora inconvenientier skulle härkomma.» Denna hofrätt medgaf dock likasom de öfriga behöfligheten af vissa lagförklaringar.

[2] Promoverad i Leiden 1639.

Digitized by Google

kommissionerna blifvit tillstyrkt, samt tillades några nyare förslag till nödiga lagbestämmelser. Snart derefter, den 11 Mars 1666, utfärdades ett Kongl. bref till Stjernhöök, hvaruti honom uppdrogs att »translatera Sveriges stads- och landslagar ifrån den gamla svenskan på den svenskan, som nu uti fäderneslandet öflig och bruklig vore, till den ändan att, der Kongl. Maj:t samma translation skulle pröfva nödigt att publicera, Kongl. Maj:t då den samma måtte till ens och annans bättre förstånd den gamla texten antingen bifoga eller för sig sjelf publicera låta». Det kan ej synas af några handlingar, att Stjernhöök, nu gammal och blind, verkstält detta honom anbefalda arbete.

Näst före 1668 års riksdag föreföllo åter i rådet öfverläggningar, huruvida något om lagens revision skulle införas i den Kongl. propositionen till ständerna. Tankarna derom voro delade. Betänkligheter mot saken i dess vidsträcktare omfattning framställdes i synnerhet af riksdrotsen grefve Per Brahe, i allmänhet strängt konservativ i sina ärligt uttalade grundsatser, men i sina handlingar och rådslag öfver speciella mål ofta, mer än de flesta andra rådsherrar, hvad man i vår tid skulle kalla liberal. För den samma yttrade sig rikskansleren grefve M. G. De la Gardie, hvilken äfven vid andra tillfällen ej sällan visade sig vara benägen för omskapelser af det gamla. Omsider den 5 Juni 1668 sammanjemkades de stridiga meningarna till det enhälliga beslut, att till ständernas afgörande skulle framställas alternativet: antingen att lagens revision äfvensom kyrkoordningens, hvarom önskningar vid föregående riksdagar ännu oftare blifvit yttrade, måtte uppskjutas, till dess konungen blefve myndig och sjelf tillträdde regeringen, eller ock att den samma skulle derförinnan bringas till fullbordan? På den i enlighet härmed författade Kongl. propositionen svarade ständerna, att »de väl hölle godt och nyttigt, att det företalte verk (egentligen lagens revision), så vida det *jus privatum* och icke *publicum* an-

Digitized by Google

ginge, hvilket senare, uti konungabalken och andra ständernas slut bestående, härifrån alldeles excipierades och undantoges, måtte nu vid denna tiden företagas och sådana personer gifvas under händerna, som H. K. M. af hvart stånd till att välja hemställdes, men ville ständerna likväl, att hvad som i så måtto kunde pröfvas behöfva någon förbättring eller tillökning, sådant särskildt måtte blifva uppsatt och sjelfva lagen, äfvensom kyrkoordningen, lemnas orörda, alldeles som det härtills varit hade, intill dess ständerna frambättre, när detta öfverseende vore fullkomnadt, måtte med H. Kongl. Maj:t kunna sluta uppå hvad sätt, som denna tillsättningen skulle med det förriga kunna bäst fogas tillsammans[1]». Till detta ständernas svar och i synnerhet till förbehållet, att intet som anginge jus publicum måtte vidröras, verkade utan tvifvel de ofrälse ståndens farhåga, att i en ny lag, under rådsväldets tid utarbetad, kunde inflyta något, som utvidgade adelns rättigheter eller bekräftade sådana dess anspråk, hvarom stridigheter yppats. Till ständerna öfverlemnade emellertid regeringen den af Stjernhöök m. fl. föreslagna straffordningen, hvaröfver de ej afgåfvo något yttrande. äfvensom de öfriga sedan den nästföregående riksdagen dels utfärdade, dels i fullständiga förslag beredda speciella lagar och författningar, nämligen sjölag, förordningar om eder och sabbatsbrott, om mått och vigt, om vexel, om intressen, förmyndareordning, exekutionsstadga m. fl.[2] Ständerna förklarade sin erkänsla för denna regeringens verksamhet, bekräftade sjölagen och gillade de redan färdiga förordnin-

[1] Stiernman, *Riksdagsbeslut*, 2: 1631.

[2] Förmyndareregeringen under konung Carl XI:s minderårighet har blifvit hårdt och i många afseenden orättvist bedömd. Den grundlade likväl, genom de i texten nämnda och åtskilliga andra hufvudsakliga författningar, hvilka pläga tillräknas konung Carl XI:s egen regering, många förbättringar af det inre samhällsskicket. I *sådan* förtjenst står den onekligen framom förmyndarestyrelsen under drottning Kristinas minderårighet. Här såsom i andra fall fordrar den historiska rättrådigheten att *suum cuique tribuere*.

Digitized by Google

garna, blott med några anmärkningar, i synnerhet af borgarståndet, vid exekutionsstadgan.

Med anledning af ständernas beslut förordnades genom Kongl. brefvet den 27 Mars 1669 Stjernhöök och Berling att företaga sig revisionen af Sveriges lag[1]. Hvad de dervid åtgjort är mig ej bekant. Något har det väl varit, emedan uti Kongl. propositionen till ständerna vid 1675 års riksdag[2] förmältes, att, »till följd af hvad ständerna på några riksdagar i H. Maj:ts omyndiga år om lagens och kyrkoordningens revision begärt och slutit, hade ett och annat arbete blifvit uppsatt»; Kongl. Maj:t »ställde till ständernas öfverläggande hvad de pröfvade vara tjenligt att komma detta till sin riktighet, enkannerligen att, som till äfventyrs de för denna gången ej hunne att det genomgå, de alltså måtte utnämna

[1] Enligt rådsprotokollet (Bergenhjelms) för den 5 Mars 1669 hade Berling förklarat sig vilja, tillika med Stjernhöök, företaga arbetet med lagens reviderande, »förmenandes multidudinem commissariorum uti det verket, helst uti begynnelsen, mer vara hinderlig än beforderlig; men sedan de båda häröfver hade sig förenat och efter deras godtfinnande detta utarbetat, kunde en congregatio doctorum virorum ske, som vidare detta sig emellan öfverlade».

[2] Äfven vid den nästföregående riksdagen 1672 meddelades åt ett ständernas utskott något, som för lagens revision blifvit utarbetadt; men af riksdagsbeslutet synes ej att ständerna ingått i någon pröfning deraf. Deremot utvisar Kongl. Maj:ts resolution på ridderskapets och adelns besvär den 10 December 1672, att detta stånd hade anfört åtskilliga klagomål öfver lagskipningen. Till det ofvannämnda utskottet af endast adel, prester och borgare framställde regeringen angelägenheten af, att »alla *acta publica*, som hade vim legis, måtte domstolarna till rättelse blifva tillsammanstryckta och publicerade». Hadorph hade ock förut fått sig uppdraget att göra samling och urval af dem. Betänkligheter mot denna utaf adeln understödda proposition yttrades af de ofrälse ständen, som befarade, att derigenom kunde blifva sanktionerade sådana stadgar, som ej med konungens och riksens ständers samtycke enhälligen blifvit gjorda och vore något stånd prejudicierliga. De anförde ock en skarp protest mot den gårdsrätt, som adeln vid 1668 års riksdag yrkat och som med några modifikationer år 1671 blifvit utfärdad. Den sökta stadfästelsen derå blef uti 22 § af Kongl. resolutionen på ridderskapets och adelns besvär den 10 December 1672 vägrad (Stiernman, *Riksdagsbeslut*, s. 1673).

Digitized by Google

vissa personer och dem i händer gifva det gjorda arbetet till nästa riksdag att öfverse och således fullkomna, att det på nästföljande riksdag ofelbart måtte vara färdigt, att då med allas goda ja och samtycke kunna gillas, stadfästas och vederkännas». Ständerna svarade i riksdagsbeslutet[1], att de väl skulle hafva önskat, att tiderna tillåtit dem nu genast företaga och sluta lagens och kyrkoordningens revision, men emedan det ej varit möjligt, hade de »förordnat visse män, som skulle taga berörda verk under händer, dem igenomgå samt efter sitt bästa förstånd och på det sätt, som ständerna på deras föregående möten, särdeles år 1668, hade förafskedat, utarbeta och till det närmaste förfärdiga, allt till den ända, att ständerna på nästa riksdag, den Kongl. Maj:t kunde behaga att förskrifva, måtte med allas goda ja och samtycke kunna dem samma gilla och fullkomligen antaga». Hvilka de af ständerna härtill förordnade män — om eljest några sådana verkligen blefvo utnämnda — voro, har jag ännu ej haft tillfälle att utforska. Men vid riksdagen i Halmstad 1678 yttrade ständerna, att »emedan å förra riksdagar blifvit lofvadt, att Sveriges lag skulle af några goda och skickliga män öfverses och revideras, hvarföre en methodus år 1675 å riksdagen projekterades, hvilket dock ännu icke till någon verkställighet kommit; ty anhöllo riksens ständer enhälleligen, att ett så nödigt och angeläget verk utan uppskof företagas och fullbordas måtte». Samma begäran framställde de i afseende på kyrkoordningen. I sitt svar lofvade konungen att låta iakttaga ständernas påminnelser härom och att, »hvad deruti alla redo gjordt och författadt vore, dem communicera, hvilka ständerna dertill kunde befullmäktiga[2].

Kriget och, efter freden, de stora förändringarna i hela statsskicket lära hafva förhindrat någon verksammare fullföljd af lagrevisionen. Erinring derom gjordes väl åter vid 1680 års riksdag af ridderskapet och adeln;

[1] Stiernman, 2: 1722.

[2] Stiernman, 2: 1773.

Digitized by Google

men konungen förklarade sig endast vilja »efterse hvad härvid redan kunde vara tillgjordt, samt vidare göra den förordning, att dermed till en fullkomlig fullbordan med det forderligaste fortfaras måtte, äfvensom att, i fall en och annan af de för detta till lagens revision (och kyrkoordningens inrättande) förordnade varit med döden vore afgången[1], då på det icke derigenom verket måtte komma till att studsa, andra i stället constituera[2].

Sex år förgingo ytterligare, innan detta löfte blef uppfyldt genom tillförordnandet 1686 af den stora lagkommission, som, under flera ombyten af dess ordförande och ledamöter, utarbetade den allmänna lagbok, hvilken, efter fyratioåtta års förlopp sedan denna permanenta lagkommission först tillsattes, blef vid 1734 års riksdag af riksens ständer gillad och antagen samt af Kongl. Maj:t den 23 Januari 1736 bekräftad och utfärdad.

[1] Stjernhöök och Berling, de tvenne utmärkta jurister, hvilka förnämligast varit sysselsatta med föregående beredelser till lagens revision, voro nu döda. Den förstnämnde afled 1678 och den senare 1679.

[2] Stiernman, 2: 1841.

Digitized by Google

OM

SVENSKA KYRKANS YTTRE SKICK OCH FÖRHÅLLANDE TILL STATEN

EFTER REFORMATIONEN OCH INTILL SLUTET AF SEXTONDE ÅRHUNDRADET.

INTRÄDESTAL I KONGL. VITTERHETS-, HISTORIE- OCH ANTIQVITETS-AKADEMIEN DEN 11 OKTOBER 1836.

Mina herrar!

Ännu medgifver det allmänna svenska sedelynnet, att den, som känner sig förbunden till tacksamhet, äfven offentligen det förklarar. Men skulle också detta bruk förr eller senare blifva utaf ett allt ombildande nyhetssinne hänfördt till de föråldrade, så må det dock i helgd bibehållas inom ett samfund, hvilket har att vårda Sveriges fornlemningar. Då jag nu, efter eder ynnestfulla kallelse, inträder uti detta fräjdade samfund, anser jag således min främsta pligt vara att betyga eder, m. h., min djupa erkänsla för den oförväntade heder, hvilken härigenom blifvit mig tilldelad. Att jag högt skattar den, men tillika befarar att icke kunna emot rättmätigt klander den nöjaktigt försvara, äro sanningar, hvilka ej fordra att utstyras med någon ordalagens flärd. Eder förmåga och vana att granska uppgifters halt skulle ej låta sig af ett konstladt retoriskt skimmer förledas till tro på dessa mina känslor, derest icke försäkringarna

Digitized by Google

derom vore bekräftade af den ärliga sinnesart, hvilken jag hoppas att edert rättvisa omdöme mig tillerkänner.

Efter en lefnad, från de första ynglingaåren och under mannaåldern egnad åt sådana göromål, som den närvarande dagens oftast obetydliga förhållanden i ständig vexling påkalla, har jag alltför sent kunnat uti ernådt lugn begynna att söka någon bekantskap med förgångna tiders minnen. I de flesta afseenden har den måst blifva ytlig; ty en åldrig och af sjuklighet försvagad man saknar den unges kraft till djupare studier. Det har likväl behagat eder, m. h., att dertill uppmuntra mig genom det bifall I skänkt åt ett ofullkomligt historiskt försök, som jag vågat underställa eder pröfning. Denna eder öfverseende godhet gifver mig ock nu mod att begära den för en kort framställning af *den svenska kyrkans yttre skick och förhållande till staten efter reformationen och intill slutet det sextonde århundradet.*

Den varsamhet — att ej säga i tadlande mening slughet —, hvarmed konung Gustaf I framgick till sina syftemål, är allmänt bekant. Synnerligen iakttog han den vid utförandet af kyrkoreformationen. Hvad till det presterliga väldets störtande Kristian II såsom Sveriges konung hade i sinnet och sedermera såsom Danmarks blott mäktade olyckligen försöka[1], det framdref småningom Gustaf Vasa genom åtgärder, hvilkas länge måttliga omfång allt mer och mer vidgade sig, säkerligen utöfver äfven hans egna första beräkningar. Han förstod att efter behof vara ömsom djerf, ömsom undfallande, alltid i sitt uppsåt fast, i sina företag ihärdig. En afgörande seger öfver hierarkien vann han 1527 genom Vesterås recess och ordinantia. Men snart visade sig hos honom begärelse efter mera än han då vunnit. Hos dem åter, som främjat detta, men som önskade att dervid sätta en gräns för

[1] Jfr Fr. Müllers *Dansk Reformationshistorie.*

Digitized by Google

vinsten, retade dess ytterligare utsträckning till missnöjen och genträfvighet.

Sålunda dröjde det icke många år, innan en söndring uppkom emellan konungen och de män, hvilka inför honom i reformationsverket och till framgången deraf förnämligast bidragit. Dessa förenade med ifver för sin lära äfven omsorgen att åt det nya presterskapet bevara, väl icke det gamlas hela herskarevälde, men dock en mer än andlig betydlighet i samhället. Konungen deremot synes hafva högre skattat tidig och rik skörd af reformationens verldsliga frukter än en hastig verkan deraf till omvändelse af folkets tro. Att försvaga presternas makt och förstärka sin konungsliga med kyrkors och klosters gods, dem han ej sällan utöfver vilkoren i Vesterås recess sig tillegnade, var honom angelägnare än att vid gudstjensten skyndsamt afskaffa den latinska och införa den svenska messan[1]. Onekligen handlade han i båda dessa afseenden klokt, om icke i det förra alltid rättmätigt och ädelt. Sitt verk stadgade han ej mindre genom raskheten att tillgripa åtkomliga och behöfliga stöd för sin ofta skakade tron än genom varsamheten att ej för tidigt påbjuda yttre förändringar, som kunde kränka ömtåliga samveten och förbittra menigheterna.

[1] I konungens bref (sine dato) till herr Måns Johansson ogillas dennes och andras påbud inom länen, att messan öfverallt skulle hållas på svenska, ty, heter det, »icke henger vår själs salighet therpå allena, att messan hålles på svenska, men saken henger fast mera theroppå att man kunde beskaffa allestädes gode och christelige predicanter och lärere, the ther then menige simple allmoge retteligen undervijse och läre kunne både om messones och andre flere missbruken, som å färde äre, och när allmogen uti så måtto undervijst vore och the viste någon god grund i saken, så vore endoch tijd nog att göre så stränge budh om then svenske messe». Celsius, *Mon. Polit. Eccles.*, pag. 14. v. Troil, *Handl. till reformationshistorien*, del. 3, s. 171. Detta bref är otvifvelaktigt senare än 1531, då svenska messboken utkom. Måns Johansson Natt och Dag, som i ett Kongl. bref år 1529 kallas slottsherre i Kalmar, fick år 1532 förnyad fullmakt att hafva Kalmar slott och län i en ärlig och redlig slottslofven. Stiernman, *Höfdingaminne*, 1: 299, samt der åberopade register.

Digitized by Google

Icke heller visade han sig ännu sinnad att i det formella af sjelfva kyrkostyrelsen befordra några sådana omskapelser, som de protestantiska furstarne i Tyskland redan hade mer eller mindre fullständigt genomfört. *Svärdet* fråntog han biskoparne, men icke *herdestafven*. De ordinerade såsom förut församlingarnas lärare, hade inseende öfver dessas utöfning af sitt embete och öfver deras seder samt vårdade med härutinnan oförminskad makt religionens öfriga angelägenheter. Sedan Johannes Magnus begifvit sig ur riket och lemnat erkebiskopsstolen ledig, lät konungen 1531 sammankalla biskoparne och presterskapet till Stockholm för att utvälja en annan den svenska kyrkans primas. Han ansåg sig hafva behof deraf, emedan han ville blifva med all en konung tillkommande ära vigd vid sin första brud, prinsessan Katarina af Sachsen-Lauenburg, och sålunda bereda åt sina väntade afkomlingar en helgad rätt till kunglig värdighet. Det nära enhälliga valet, af konungen genast bekräftadt, gaf den svenska kyrkan till högste andlige styresman en Luthers lärjunge, hvilken förenade de egenskaper, som till det vigtiga kallet då mera än någonsin erfordrades — lärdom, kraft, stadigt sinne och hofsamt nit. Ifrån skolmästare i Upsala — så benämndes då professorer — blef sålunda magister Laurentius Petri Nericius upphöjd till Svea och Göta rikes erkebiskop. Han vigdes dertill högtidligen, dock med utelemnande af smörjelsen och flera andra papistiska ceremonier, utaf biskopen i Vesterås, doktor Petrus Magnus[1]. Konungen, härvid närvarande, öfverlemnade sjelf åt den nye erkebiskopen stafven, tvifvelsutan för att sålunda ådagalägga *sin* makt att den förläna.

[1] Petrus Magnus hade blifvit uti Rom vigd till biskop, och från honom härleder sig *successio canonica* inom den svenska lutherska kyrkan. Jfr Lars Benzelstjerna, *Diss. Ac. de Successione Episcoporum Canonica apud Evangelicos præsertim in Svecia* (Præs. Henr. Benzelio), Lund 1738, samt E. M. Fant, *Diss. Ac. de Succeissione Canonica et consecratione Episcoporum Sveciæ*, Ups. 1790.

Digitized by Google

Detta och andra vedermälen af konungens omsorger att befästa reformationen hade väl bort försäkra honom om det nybildade protestantiska presterskapets tillgifvenhet. Men de ifrigare deribland synas hafva ogillat hans fördragsamhet med folkets vidskepliga vanor och harmades öfver hans ständigt utvidgade tillgrepp af kyrkans egendom.

Å den ena sidan ville de framstörta reformerna af kyrkobruken; å den andra må hända göra sig sjelfva derigenom gällande samt på sig öfverflytta så mycket som räddas kunnat af det forna klereciets välde och fördelar[1]. Den kraftfulle Olai Petri hetsiga lynne medgaf honom ej att dölja sitt missnöje, hvilket han förkunnade för Stockholms invånare äfven uti straffpredikningar, som ej skonade konungen. Detta och andra presters enahanda förmätna missbruk af den obegränsade offentliga yttringsfrihet, som *de* då ansågo tillkomma *sig*, skulle nödvändigt förtörna ett så retligt samt oroa ett så misstänksamt sinne som Gustafs. Det har blifvit berättadt, att Olaus Petri och konungens förre kansler Laurentius Andreæ skola

[1] Mycken upplysning härom lemnar konung Gustaf I:s stränga svar till erkebiskopen Laur. Petri, dat. den 24 April 1539, tryckt i Celsii *Mon. Pol. Eccles.*, pag. 32 (efter riksregistr. för 1536—39, fol. 199). »När J vele taga exempel af Skriften (then J doch mera öfverläse än Vij) — skrifver konungen — då befinne J det att Christus och apostlarne predikade förr än the mässade, men J vele hafva mässor, skriftermål etc. och ingen predicann, och therföre skeer förargelse och opror, at folket blifver intet undervijst förr än reformationen skeer, och skeer doch allenast under Vårt nampn, thet Vij och doch noch undgullit hafve.» I anledning af erkebiskopens framställning om nödvändigheten att bibehålla åt kyrkan kanonikalgällen säges ibland annat skarpt: »J vele gerna klippa fåren och behålla ullen, men vachte hjorden vete J icke.» — Då kyrkoherden i Vadstena herr Nils hade egenmäktigt aflagt *elevationem sacramenti*, hvilken i Olai Petri messbok var bibehållen ibland de »åthäffuor», som »för de svages och oförståndigas skull» måste brukas, så förklarade konungen i ett bref af 1550 till honom sitt missnöje med denna förändring, som hos den enfaldiga allmogen kunde väcka stor förargelse, och befalde, att inga religionsbruk skulle afläggas eller upptagas, utan vetskap af ordinarien (biskopen) i stiftet och sedan de öfriga ordinarier och klerker öfver hela riket dertill samtyckt. Celsius, l. c. pag. 38.

Digitized by Google

vid herremötet uti Örebro i Januari 1540 blifvit anklagade och till sedermera likväl eftergifvet dödsstraff dömda för dold medvetenhet af en redan fyra eller fem år förut upptäckt stämpling mot konungens lif, anlagd af myntmästaren Anders Hansson och några tyska borgare i Stockholm, hvilka ock genast derför blefvo afrättade. Hurudan sakens verkliga beskaffenhet må hafva varit, är det dock sannolikt, att domen varit föranledd af färskare förseelser än den uppgifna[1]. Säkert är, att konungen var vid samma tid missbelåten med presterskapet och ej blott mot Olaus Petri vred utan äfven oblid mot dennes hofsamme broder, erkebiskopen Laurentius. Härom vittnar konungens förut åberopade bref till den sistnämnde af den 24 April 1539, hvaruti honom och biskoparne förevitas afsigten att »få svärdet igen», hvilket konungen ej ärnade tillåta; vidare klagas deröfver, att under några år i Stockholm och till äfventyrs flerestädes konungen varit från predikstolen »mycket antastad» samt att då nyligen blifvit tryckt en predikan om *eder*[2], hvilka jemte allt annat ondt tillräknades öfverheten; och slutligen förklaras, att konungen icke ville, det någon reformation efter den dagen ske skulle, med mindre han »det förut belefuat och samtyckt hade, ej heller att något prent allmogen derefter lemnades, med mindre han det förut öfversett och beslutit[3]».

Till konungens förbittring mot sina forna rådgifvare och medhjelpare i reformationsverket eggade honom utan tvifvel en tysk äfventyrare, Conrad Peutinger, som 1538 ankom till Sverige, gifvande sig namn af von Pyhy samt

[1] Se bilagan till denna afhandling.

[2] Denna predikan *emoot the gruffveliga eedher och Guds försmädelse, som nu allmenneliga brukas*, var hållen i Stockholms storkyrka af Olaus Petri samt tryckt 1539.

[3] Det ifrågavarande Kongl. brefvet är tryckt i Ol. Celsii *Monumenta Fol. Ecclesiastica*, s. 32 o. f. Vid denna tid yttrade sig ock först det konungens missnöje med Ol. Petri krönika, hvarom flera dess bref af 1541 och 1554 läsas i 2 tom. af *Scriptores rer. Svec.*, senare afdelningen, s. 151—160.

Digitized by Google

värdighet af friherre och som snart derefter medelst sin färdighet att smickra den store monarkens svagheter tillvann sig hans förtroende och utnämndes till hans *öfverste cantzler, krigs-, riks- och secreterråd.* Det följande året anlände äfvenledes en annan, men bättre fräjdad tysk, verklig pommersk adelsman, magister Georg Norman, för att blifva hertig Eriks informator, hvartill Luther och Melanchton honom föreslagit. Också denne utländing användes innan kort af konungen i flerahanda styrelsevärf samt bibehöll sig i hans nåd äfven sedan Pyhy 1543 omsider funnits dertill ovärdig, förlorat sitt embete och blifvit i fängelse insatt. Dessa tvenne främlingar samverkade emellertid att i konungens sinne ingifva eller bekräfta och vidare utbilda åtskilliga med hans begär efter makt och rikedom öfverensstämmande begrepp, hvilka ifrån denna tid och framgent uppenbara sig mera än förut i hans regeringshandlingar.

Ibland sådana hans afsigter, som man lärer sanningsenligt kunna härleda från Pyhys och Normans inflytande, visar sig *den* att gifva kyrkoreformationen en utsträckning och riktning, hvarigenom de andligas välde skulle ännu mera än dittills kufvas. Åt Norman, ehuru icke beklädande något presterligt embete, uppdrog konungen det högsta inseendet öfver kyrkan och dess tjenare, äfven öfver biskoparne[1]. Denne *ordinator* eller *superintendent*

[1] Snart förändrade ock konungen benämningen af *biskop* till den af *ordinarius*. Den var jemväl förut och i den katolska kyrkan stundom nyttjad för att beteckna »*loci episcopus*», och påfven kallades i Lateranska mötets beslut *ordinarius ordinariorum*. Du Cange, *Glossarium ad Script. medii ævi Latinitatis*, h. voc. — Äfven i den af Laur. Petri författade kyrkoordningen af 1571 bibehölls denna benämning jemte den af biskop, med förklaring, att emedan det hörer till en biskops embete, att »han uthi sitt sticht ordinera och lagha skal med prester och annat hvadh ther behöffues, så haffuer ock en biscop vordit kallat *ordinarius* eller *ordinator*, thet lyder på svensko en skickare eller skickningesman». Stiftsbiskop kallas ock i Frankrike *l'Ordinaire* (*Dict. de l'Acad. Française*). — Således var väl den af konung Gustaf I nyttjade förändring af biskopstiteln icke oriktig; men den tyckes dock utmärka afsigten att i folktron nedsätta biskopsembetets forna värdighet och anseende. Vid reformationen i Dan-

Digitized by Google

(så kallades han) erhöll sig till biträde en *adjunkt,* hvartill förordnades biskopen i Vesterås Henricus Johannis, förut dominikanermunk derstädes af norsk börd, hvilken, sedan han öfvergått till den evangeliska läran, hade förvärfvat sig konungens synnerliga ynnest. Dem ålades att årligen anställa visitationer uti stiften, med makt att öfver »bisper, prælater och alle andre andelige, deras förvante och underdåån, i religionssaker» å konungens vägnar utöfva den andliga jurisdiktion, som han i sin egenskap af »regerande konung och den christeliga troos öfverste beskärmare[1]» samt i kraft af sin »konungsliga machts fullkommenhet» förklarade sig tillhöra. I följd häraf egde de att tillse, det presterna flitigare än dittills skett från predikstolarna undervisade och förmanade folket till kärlig fruktan, frid och hörsamhet mot dess verldsliga öfverhet, att om predikanterna i deras lära befunnes upproriska, sekteriska och stridiga mot Guds ord eller förde otuktigt lefverne eller annan uppenbarlig straffbar vandel, dem då efter omständigheterna antingen till konungen öfverskicka för att varda straffade eller ock sätta i »fast borgende händer bestrichte», samt ändtligen att från embetet skilja de predikanter, som funnes oskickliga att lära, och andra i deras ställen ordinera och tillsätta[2].

mark ombyttes ock i början biskoparnes titel till den af *superintendenter.* Så benämndes äfven i Tyskland de protestantiska församlingarnas styresmän, innan reformatorerna vågade bestämdt förneka de förra biskoparnes myndighet. Eichhorn, *D. R. u. St. Gesch.*, § 553. Ännu bibehålla de der samma titel.

[1] En öfversättning må hända af *defensor fidei*, ehuru i annan mening än den åt konung Henrik VIII utaf påfven förlänade titelns. I egenskap af konung, ej i den af svenska kyrkans högste biskop eller öfversteprest, ansåg Gustaf I sig ega inom henne *jus reformandi.*

[2] *Fullmakt och instruktion för mag. Georgio Normanno att vara ordinator och superintendens*, dat. Upsala den 8 December 1539, uti Palmsköldska och Nordinska samlingarna. Denna akt, på ett svårbegripligt tysktsvenskt språk, är synbarligen författad af en tysk, troligen af Norman sjelf eller Pyhy. Ett tyskt utkast dertill finnes ock i Nordinska samlingen. Märkligt är, att så väl i denna handling som i andra af samma

Digitized by Google

I gemenskap med superintendenten och hans medhjelpare samt under deras ledning skulle inom »hvart och ett af rikets episcopat» religionens angelägenheter vårdas af en *konservator och religionsråd* med biträde vid inseendet öfver presterskapets lära och lefverne af *seniores*[1]; och tillades konservatorn, hvartill inom Vestergötland förordnades ståthållaren Gustaf Olsson (Stenbock), »sådan en ganska fullkommen konungens befallning, jurisdiction och dom öfver alla andeliga och deras landbönder, som dittills varit biskops[2]».

I hela sin vidd har väl denna ytterligare reformationsanstalt icke blifvit bragt till verkställighet; ty biskoparne bibehöllo äfven sedermera inom stiften sin myndighet, sådan Vesterås ordinantia den förut begränsat, ehuru utöfningen deraf åtminstone någon tid bevakades af superintendenten, innehafvande ett välde, som skulle i våra dagar kallas en ministers för kyrkoärendena[3].

---

tid och deribland regementsformen för Vestergötland, tillägges efter det vanliga datum äfven det af konungens regeringsår, beräknade först från 1527. Således här: »Octavo Decembr. anno i det femtonde hundret nije och trettijende åhr och Vårt rijge i dhet tolffte.» — Om den ifrågavarande anstalten har Laurentius Raymundi i sin år 1637 författade *Reformatio Gustaviana* (handskrift bland Nordiniana) gifvit en både till tid och väsentliga omständigheter alldeles oriktig berättelse.

[1] Dessa förmodligen till en del andliga män, särskilda för hvarje landsort, skulle, underordnade superintendenten, anställa visitationer inom stiften samt för konservatorn angifva sådana »i lära och lefverne straffligе» prester, som ej ville låta sig rätta, utan borde af konservatorn till straff dömas; härifrån dock undantagne de, som kunde begå crimen læsæ majestatis, hvilka konservatorn egde att »uthan förtöfning konungen eller dess regemente tillskicka».

[2] *Instruction, hvarefter regeringsrådet uti Vestergötland sig rätta skall*, dat. Nylödese den 9 April 1540. Palmsköldska och Nordinska samlingarna. — I Laurentii Raymundii ofvannämnda arbete är denna handling under uppgifvet årtal 1541 synbarligen förfalskad. Det Kongl. mandat, som der finnes infördt, är en med afsigt att rättfärdiga och prisa åtgärden tillskapad kommentar öfver urkunden, hvilket det nyare språket genast röjer.

[3] Att Norman, hvars instruktion är daterad den 8 December 1539, genast förrättat den honom deruti anbefalda visitation uti Vestergötland,

Digitized by Google

Men konungens ogunst mot biskopar och prelater, ehuru numera bekännare af lutherska läran, fortfor under hela den återstående tiden af hans lefnad och yttrade sig än genom sönderdelning af biskopsdömena, än genom indragning af sådana prebenden, gods och räntor, hvilka dittills fått af biskopar, kaniker och kloster emot öfverenskomna afgifter besittas, än genom andra förut icke öfvade sätt att minska de andligas inkomster, än genom bannebref i synnerhet till erkebiskopen Laurentius Petri, hvars anseende hos det evangeliska presterskapet konungen synes hafva fruktat och hvars tillgifvenhet för sig, ehuru befästad också genom frändskapsband[1], han ständigt misstrodde. En ny orsak härtill fann konungen uti erkebiskopens gensträfvighet mot hans förehafvande att äkta sin aflidna andra gemåls, Margareta Lejonhufvud, systerdotter, Katarina Stenbock[2]. Om Laurentius Petri och de öfriga härom rådförda biskopar och prester slutligen måste dertill lemna sitt samtycke, så bevisar likväl både konungens behof deraf och svårigheten att det

säges uttryckligen uti konungens instruktion för regeringsrådet i samma provins af den 9 April 1540. Genom ett Kongl. bref den 20 Juli 1541 förordnades Normans adjunkt, biskop Henrik i Vesterås, att, emedan den förstnämnde vore »med margfollelige konungens och richesens anliggiendh ährender och gescheffter på dhenne tijdh bekymbrett och beladenn», i hans ställe, med biträde af tvenne konungens fogdar i Kalmar län, Isak Birgersson och Joen Olsson (om hvilka ses i Stiernmans *Höfd.-minne*, I: 300), förrätta visitation öfver religionssakerna i Småland, hvarvid han egde att för klerkeriet förklara konungens »christeliga kyrkoordningar», hålla tillsyn öfver presternas lefverne m. m. samt — hvilket för dessa visitationer var ett hufvudsakligt ändamål — tillhålla presterskapet och kyrkovärdarne att framte och aflemna de silfverpenningar och klenoder, »hvilka så ochristelige till denn sannskyldige Gudz tiennste udi kircherne missbruchade varit hade». Registr. H., fol. 174. — Räkningar öfver Normans uppbörd finnas i riksarkivet.

[1] Han var gift med en konungens syskonbarns dotter.

[2] I fråga om förbudna led, inom hvilka äktenskap ej finge tillåtas, var Laurentius Petri alltid af den strängare meningen. Han författade härom en 1572 tryckt särskild afhandling och bragte presterskapet vid kyrkomötet i Upsala samma år att gilla och bekräfta de deruti yrkade satser.

Digitized by Google

erhålla, huruledes de andligas makt i sådana mål ännu erkändes och äfven var nog kraftig för att i det längsta motstå den väldige monarkens, af hans verldsliga rådsherrar och bland dessa synnerligast af Norman[1] nitiskt understödda begär[2].

Huru långt konung Gustaf, derest icke denna återhållande makt hade hejdat honom, velat sträcka den ytterligare reformationen af kyrkoväsendet, är ej kändt. Det vådliga uppror, som Nils Dacke anstiftade, för hvilket ibland andra skäl de redan skedda religionsförändringarna samt tillgreppen af kyrkors och klosters skatter tjenade till förevändning och som underblåstes af det papistiska anhanget inom och utom riket, manade ock den i sina företag väl djerfve, men dock varsamme konungen att ej till allmän hätskhet uppreta äfven det protestantiska presterskapet och med detta öka antalet af sina oförsonliga fiender. Hans sorgfällighet under detta uppror och näst derefter att äfven inför främmande folk söka ådagalägga nödvändigheten och hofsamheten af den kyrkoreformation, som han utfört[3], bevisar äfven, att han insåg osäkerheten af sin ställning. Emellertid är det sannolikt, att han gerna skulle hafva önskat att närma den svenska kyrkoförfattningen till en presbyterisk under konungsligt öfvervälde. Dit syftade de ofvannämnda anstalterna, dem han efter Pyhys och Normans

[1] Han blef 1544 utnämnd till riksråd.

[2] Af Laur. Petri märkvärdiga berättelse om detta mål, hvilken förvaras i Ups. akad. bibliotek, är en del tryckt i Celsii *Mon. Pol. Eccl.* pag. 93 till 114. Jfr Celsii *Gustaf I:s historia*, del. 2, s. 300 o. f.

[3] *Konung Gustafs förklaring till hela Tyskland* 1546; Stiernman, *Bih. till R. B.*, s. 15 o. f. I bref till Luther af den 16 Augusti 1540 beklagar sig konungen öfver kalomnier utspridda emot honom af dem, som »underm colorschein des Evangelii viel übels suptil plegten». Spegel, *Skriftl. bevis till bisk. krönikan*, s. 86. Till sina undersåtar, andliga och verldsliga, i Småland, synnerligen Kalmar län och Öland, utfärdade han den 9 Juli 1547 bref för att vederlägga ett »sellsampt snack och tahl» att han genom indragning af presternas landbönder skulle vilja »presterskapet förläggia», då han likväl hade gifvit dem vederlag af tionden, hvarmed de borde vara bättre belåtna. Handskr. i Nordinska samlingarna.

Digitized by Google

råd beslutit. Derhän lockade honom ock troligen äfven en annan utländing, hvilken redan 1547 ankom till Sverige för att såsom hertig Eriks præceptor efterträda Norman, nämligen fransmannen Dionysius Beurreus, ifrig anhängare af den calvinska reformerta läran[1].

Denne man, som egde sin höge lärjunges synnerliga förtroende, blef, sedan Erik uppstigit på tronen, en af hans mest gällande rådsherrar[2]. I förening med andra fransmän af den ofvannämnda trosbekännelsen, hvilka under löfte om fri religionsöfning fått inkomma i riket[3], sökte han att der bereda calvinismen insteg, men mötte kraftigt motstånd af den frimodige och vid Luthers lära stadige erkebiskopen, emellan hvilken och Beurreus vexlades skarpa dogmatiska stridskrifter[4]. Då likväl dessa, äfvensom i sammanhang dermed tvisten mellan erkebiskopen och biskopen i Vesterås Johannes Ofeg jemte de öfriga så kallade liqvorister[5], förblefvo utan synbar verkan på kyrkans förhållande till staten, må jag ej vid dem uppehålla mig. Om konung Erik XIV inom sig hyste och äfven i början af sin regering visade benägen-

[1] Äfven andra af denna lära funnos i konung Gustafs hoftjenst. Uti Per Brahes historia öfver honom (mskrpt) berättas, att under konungens vistande 1552 i Vadstena hade »några af dess calvinistiske spelemän skamfärat alla taflor på Christi lekamens lijknelser uti heela Vadstena clöster, på höge altaret och alle andre städes huar sådant fans i umbgångarna; och ändock thet blef k. Göstaff tillkännagifvet, befans lijkväll sedan att konungen föga värdade then saken, läth och intet heller vedergörat». — Messenius förmäler ock (*Scond. Ill.*, XV, pag. 118), att Calvin skall år 1559 hafva i bref till konung Gustaf uppmanat honom att förbyta i Zwinglis lära den lutherska, till hvilket försök han hemtat anledning af det förtroende, som Beurreus syntes ega, då han blifvit skickad till England att för hertig Erik begära drottning Elisabets hand.

[2] Han blef 1562 riksråd och 1566 öfverräntmästare.

[3] Beurreus hade under sin första beskickning 1561 till England haft sig uppdraget att med sådant löfte inbjuda till Sverige förföljda hugenotter, hvilka åberopade sig detta löfte i en inlaga till konungen 1564, beledsagad med deras konfession. Dessa skrifter läsas i v. Troils *Handl. till reformationens historia*, del. 5, s. 251 o. f.

[4] Bazii *Hist. Eccl. Sveo-Goth.*, pag. 290.

[5] Handlingarna derom äro kungjorda af v. Troil, l. c. tom. 3.

Digitized by Google

het för sin forne præceptors och sedermera högstbetrodde rådgifvares religionslära, så fann han sig dock omsider tvungen att hämma försöken till dess utbredning i riket. I sådan afsigt utfärdade han 1565 plakat och varning emot dit inkomna »främmandes vrångvisa meningar och villfarelser», som vore stridande mot den Heliga skrift[1]. Den mildhet, som råder i denna religionsstadga och som utmärker henne framför sådana i andra länder, är lofvärd, men torde snarare än från konungens vishet böra härledas från hans obenägenhet att samtycka till en fördömelse af trossatser, hvilka han sjelf var hängifven. Den innefattar varningar till dem, som hysa de irriga meningarna[2], men tillägger: »ther någon ändteligen vill bliffva vidh sin villfarelse och sig uthaf Guds ordh och thenne vår konglige förmaning icke rätta låter, then må thet giöra på sijn egen sjels fahre, allthenstund Vij kunne icke råde uthöffver någons samvet, utan allenest hvad som uthvärtes i så måtto ske kan, hvilket Vij (så mycket Oss är tillgörendes) vele förhindre och förtage». Om likväl någon, som med »skrifvande eller lärande» sökte utsprida sina villomeningar, icke derifrån afstode efter upprepade förmaningar af konungens ståthållare och befallningsmän — således ej af presterskapet — då först skulle han ur riket förvisas, så framt han icke strax appellerade till konungen och inom fjorton dagar hos honom urskuldade sig.

Sedan Erik XIV blifvit af sina bröder störtad från tronen uti lifstidsfängelse och Johan gripit hans spira,

[1] v. Troil, *Reform. handlingar*, del. 3, s. 277 o. f. Detta dokument är hemtadt ur Palmsköldska samlingarna och dess datum den 4 December 1565. Under samma datum finnes ock en afskrift af detta plakat uti riksarkivet med anteckning att det blifvit tryckt. I Höpfners förteckning på Kongl. förordningar etc. upptages under den 18 April d. å. ett »plakat och varning emot några främmandes vrånga meningar i religionen, som the uthsprida».

[2] Ibland sådana nämnas de, som förneka Kristi lekamens och blods verkliga närvarelse och utskiftande i nattvarden, äfvensom Kristi mandoms lika allsmäktighet med hans guddoms.

Digitized by Google

var denne konung genast sorgfällig att tillvinna sig anhängare inom de mäktiga ständen. Han beviljade icke blott åt adeln vidsträckta privilegier, utan tillerkände äfven presterskapet nya friheter och fördelar[1]. Af denna läglighet begagnade sig den gamle, men ännu vaksamme och kraftfulle erkebiskopen att få antagen en af honom sannolikt långt förut författad kyrkoordning samt derigenom vinna bekräftelse och stadga åt reformationen, sådan han under snart femtio år med aldrig vacklande nit den främjat, upprätthållit och mot flerfaldiga angrepp försvarat. Denna kyrkoordning trycktes med konungens samtycke 1571 och blef vidare det följande året godkänd af ombuden för hela rikets presterskap, samlade till ett möte i Upsala.

I företalet dertill säges: »Hvar finner man någon tijd någon så säll, att han allom alt kan göra till nöije? Thertil är ock en stoor part af menniskiorna så til sinnes, at the ingen ting retzlige kunna gilla eller lijda, uthan thet allena, som sigh rymer med theras tanckar och godtyckio. Hoos the påveska behåller vel thenna

[1] I *Bispernes och de förnempste presters försegling i städerna den 28 Januarii 1569* (Stiernmans *Riksdagsbeslut*, del. 1, s. 311 o. f.) säges: »Sammaledes haffver Hans Kgl. Maj:t gunsteligen tillsagt oss och alle stender her i rijket bättre frijheter och privilegier än vij vele och kunne begiera, effter som H. K. M. oss sådant framdeles medh sinne Kongl. breff thet vill låta stadfästa och bekrefftiga.» — Härtill hörde de flera Kongl. bref och mandater, som utgåfvos röranде ett riktigt utgörande af tionden. I mandatet af den 27 September 1572 åberopas föregående bref, hvaruti konungen förmanat sina undersåtar att »afskaffa och bortlägga den orettfärdiga handel, som uti de framlidna feijdetiderna varit i bruk med tionden af all säd, som Gud låter vexa på jorden, hvaraf en part utgifvit litet och andra intet»; och stadgar konungen, under yttradt missnöje öfver det fortfarande oskicket, att den, som ej rätteligen erlägger tionden, skall straffas efter Sveriges lag och såsom »Gudz och crononens tjuf». Uti ett annat mandat af den 12 December 1575 förnyas af enahanda anledning förmaningarna och förklaras, att frihetsbref. som kunde åberopas att undgå tiondeutgiften, ej vidare skulle gälla. Tengström, *Om presterliga tjenstgöringen och aflöningen i Åbo stift*, del. 1, s. 145 o. f. Äfven Ol. Rabenii *Diss. de legis promulgatione*, pag. 146. Dessa mandater blefvo i tryck utfärdade.

Digitized by Google

vår kyrkeordning then skullen at hon icke är catholisk, therföre att hon ofta träder ifrå then romerska kyrkion. Men tvärt om hoos the andra, som låta sig tyckia at the äro the rette och sanskyllige evangeliske, nemliga the sacramenterare[1] etc., varder hon visserliga kallat papistisk, effter theruthi behållas några aff the ceremonier som hos de påveska i bruk varit hafva och än nu äro. Men hoo kan igenstoppa alla munnar; ty late vij oss och ther medh nöija, at samma vår kyrkeordning drager öffvereens (såsom oss hoppes) medh god skäl och Guds ord, och bekymbre oss een ringa ting ther om, hvadh som hvar i sakenne dömer och talar. Dock är icke thes heller hos oss thet förgät, som then helge Gudz apostel S:t Petrus biudher säijandes: Varen alltijdh redebogne til at svara hvariom och enom som begärar skäl etc. Ty vare ock tå thenna effterföljande korteligha vår svar i sakenne til båda parterna.» Ännu bättre än det väl utförda försvaret, rättfärdiga Sveriges häfder, en ordning, som allt sedermera med undantag af en kort mellantid förblifvit i det hufvudsakliga den svenska kyrkans, som skyddat henne mot flerfaldiga försök, ömsom att betaga gudstjensten all högtidlighet, ömsom att, under bevarande af sjelfva den evangeliska läran, återgifva den presterliga myndigheten en otillbörlig utsträckning och som afvärjt de vådliga söndringar inom samhället, dem religionsstridigheter i andra stater åstadkommit.

Man har påstått[2], att det varit af eftergifvenhet för konung Johans vilja, som Laurentius Petri uti sin kyrkoordning bibehållit några romerskt-katolska ceremonier vid döpelsen och nattvardens utdelning samt i öfrigt vid gudstjensten. Men redan 1566, då den häremot ifrande calvinismen gynnades af Erik XIV och dess rådgifvare, hade erkebiskopen vid ett prestmöte i Upsala försvarat dessa samma ceremonier såsom ännu behöfliga

[1] Så benämndes då vanligen calvinister.

[2] Pufendorf, *Hist. de Suède;* v. Dalin, *Sv. rikets hist.* m. fl. — Äfven Hallman i *Laur. och Ol. Petri lefverne.*

Digitized by Google

till betryggande af den råa hopens samvetslugn; dock tillika förklarat dem blott vara lofliga, men icke väsentliga, utan kunna och böra småningom afskaffas[1]. — I enahanda mening yttrar han sig öfver dem i företalet till kyrkoordningen. »Medan», heter det, »ingen parten, nemlighe hvarken papister eller calvinister, kan bevijsa att Gudh thessa stycker haffver i scrifftene antingen budit eller förbudit, utan latit oss theras bruk aldeles frijt, först man uthesluter missbruk och förargelse, late vij oss under theras träldoms ook intet fånga, thet må vara them leedt eller ljufft; hvilket thera thet heller kan. Ty så lärer oss ock S:t Paulus mångestädz, synnerligha ther han så skriffvar til the Galather: Så bliffver nu ståndandes uthi then frijhet med hvilka Christus oss frijat haffver etc. Hvarföre, ändoch vi icke rekne thessa ceremonier så enkannerligha vara aff nödenne, likvel mädhan

[1] Se hans *Sententia in Synodo 9 Julii anno 1566 Upsaliæ congregato proposita*, i v. Troils *Reform. handl.*, del. 3, s. 259 o. f. Der säges bland annat: »Omnes Ceremonias Missæ olim usurpatas, quorum aliquas servant adhuc nostræ ecclesiæ, ut sunt candelæ accensæ, indumenta sacerdotalia, ordo, convenientes gestus, piæ cantilenæ sive sueticæ sive latinæ etc. indifferenter pro impiis et idolatricis habere, ut faciunt *Sacramentarii*, est impiissimum, sicut et e contrario habere illas pro absolute necessariis, cum adiaphoræ sint, sicut faciunt *Papistæ*.» Särskildt om »Elevatio sacramenti» vid nattvarden, hvaremot calvinisterna häftigast ifrade, förklaras, att den vore en *res indifferens*. Erkebiskopen medgifver den vara »abusui vulgi non nihil obnoxia», gillar, att den i några svenska församlingar redan blifvit afskaffad, men tillägger: »Neque tamen hæc de elevatione ideo nunc vobis propono, quasi sentiam aut velim eam continuo per omnes ecclesias aboleri, cum id nec tempus nec imperitæ multitudinis rudior animus adhuc fieri posse permittat, sed ut Pastores Ecclesiarum, harum rationum non ignari, suos paullatim incipiant præadmonere, ut, cum *ad consensum Magistratus, qui profecto hic requiritur*, res sit universaliter aggregienda, tanto nobis fiat facilior, quo minus fuerit inopinata.» Detta den verldsliga öfverhetens samtycke, hvars nödvändighet till en sådan förändring af kyrkobruk erkebiskopen erkände, var ej att vänta 1571 af Katarina Jagellonicas gemål. Likaledes författade Laur. Petri 1566 en afhandling om *Kyrkoceremonier*, hvilken trycktes genom Abr. Andreæ Angermanni försorg i Wittenberg 1587, hvarom se Bälter, *Om kyrkoceremonierna*, s. 48.

Digitized by Google

vij haffve funnet them för oss och seem them ingen skadha kunna göra the menniskior, som nu i sakenne äro undervijste, och at the icke heller så alztings fåfengt brukas, lijde vi them uthi våra församlingar.» De äro till en del ännu bibehållna och, sedan de allt mer och mer förlorat en vidskeplig betydelse, hafva de tjenat och tjena att bevara åt vår offentliga gudstjenst det goda af den katolska — en andakten väckande, underhållande och upplyftande, yttre värdighet.

De stadganden i kyrkoordningen åf 1571, som angå den andliga domsrätten, äro enliga med Vesterås-ordinantierna af 1527 och 1528[1]. Dessa tillegnade konungen de forna biskopssakören, hvilka komme att räknas tillhopa med böterna efter lag till konungen samt af konungens fogdar och förläningsmän[2] uppbäras. Prester skulle uti verldsliga saker både på kyrkans vägnar och sina egna söka och svara vid ting och stämma samt böta till konungen såsom andra dannemän. Endast i frågor om äktenskapsmål och presters embetsförseelser finge biskoparne bibehålla sin domsrätt samt, då i sådana fall böter egde rum, dem uppbära, dock med skyldighet

[1] Stiernman, *Riksdagsbeslut*, del. 1. s. 90; *Just.-verket*, s. 1. — Öfver den första äfvensom öfver Vesterås recess författade Laurentius Petri *förklaringar*, hvaraf afskrifter finnas flerestädes. Afsigten dermed var att rättfärdiga de beslutade reformerna och vidare upplysa anledningarna till dem. Angående den andliga domsrättens afskaffande säges, att prester, munkar och nunnor en lång tid haft den friheten af herrarne, att de endast svarat inför sina egna prelater; men emedan denna friheten »gifvit anledning til tvedrächt och verldsliga öffverhetenes förachtelse» samt deraf äfvenledes följt att »enahanda brott annorlunda straffats af them man kallat andeliga domare och annorlunda af verldzliga», ty hade den samma blifvit återkallad, »synnerliga uthi the stycker, som af leekmän vähl uträttas kunde»; men deremot åt biskoparne förvarats, »at the retta öfver the saaker som artikeln (den tionde i ord. af 1527) them medgiffver; ty uthan thet väldet kunde the icke vehl tilse med presterne, som thetta tilhörer, at the redheliga skicka sig uthi sitt embete».

[2] I ett öppet bref af den 8 Mars 1548 förlänade konungen åt Göran Åkesson Tott i Tidön (Lars Siggesson Sparres måg) »alle konungs och biskops saker medh alle hans egne landboar», ehvar helst de i riket voro. Originalet i Nordinska saml.

Digitized by Google

att göra konungen »reda och gunst» derför. Deremot skulle bötas »konunge och eij biskope» för *delicta carnis* af alla slag och grader, för våldsgerningar inom kyrka eller kyrkogård, för sabbatsbrott, för mened samt för flera andra uppräknade förbrytelser, öfver hvilka det förut tillhörde biskoparne att ransaka och döma och som då skulle med böter till dem, dels allena, dels gemensamt med konungen, försonas. Väl upprepas icke alla dessa stadganden uti kyrkoordningen af 1571, som förnämligast handlar om läran och ritualen. Men der stadgas dock uttryckligen, att »kyrkiones dom icke går på någors menniskios lijff, lekamen, gods eller äghor, hvilken öfverhetena tillkommer, utan allenast går på bansmål och hvad thertill hörer», och rörande dessa föreskrifves ingen annan bestraffning än ett varsamt bruk af uppenbar skrift och »kyrkionepst eller boot», genom hvilken syndaren »sig förlikar med församlingen», samt af bannlysning, hvarvid dock borde föregå förmaningar, och detta yttersta andliga tuktomedel icke användas utan mot uppenbarligen och groft lastbare, som sig icke bättra och sin synd bekänna ville. »Ingen skal», säges det, »för några verldsliga saker skull, såsom för geld eller annat sådant, banlyst varda, utan allenast för grofva laster och missgierningar, och äntå icke annars, än han, effter christeliga förmaningar, bliffver obotferdig.» Biskop eller de, som han dertill förordnade, skulle ega att döma öfver äktenskapssaker, »ändock the mera lyda under verldslig dom, än kyrkiones, likvel effter the nu så long tijdh, nemliga nestan alt sedan öfverheeten kom til christen troo, hafva varit under kyrkiones dom och domare[1]»; dock »ther någon svår fall förekomme, som öfverheetens macht och authoriteet föruthan icke kunde sliten varda, så skulle man slikt skjuta henne i hender».

Om tillsättning af biskopar stadgar den ofvannämnda kyrkoordningen, att då ej mera såsom i kristenhetens

[1] I Augsburgiska bekännelsen medgifves ock biskoparne domsrätt i äktenskapsmål, men endast såsom *jure humano* dem uppdragen.

Digitized by Google

äldsta tider, »tillsynesmän» öfver församlingarna kunde, sedan dessa blifvit förenade till vidsträckta stift, utnämnas af menigheterna, så skulle »biskopsvalet varda några tilskickade personer af clerkerijt och *andra,* som i sakenne något vore förfarne, i hender giffvit»; att den, som dervid erhölle de flesta rösterna, skulle vidare »förskickas till öfverheeten pro confirmatione», och att, »hvar han och ther gillat, stadfest och medh öppet breff i stichtet insat vorde, skal han vid domkyrkione eller hvar honom vore best belägit aff någon annan biscop, en eller flere, uppenbarliga genom henders ålegning ordinerat varda[1]». Således erkändes härutinnan åt konungen samma högsta välde inom kyrkan, som påfvarne förut sig tillegnat. Församlingarnas ursprungliga också i kyrkobalken medgifna rätt att »utvälja sig predikare» bekräftas med vilkor att hvarje sådant val af biskopen stadfästes sedan den kallade blifvit »förhört och pröfvat samt gillat[2]». Någon ordentlig sammansättning och form af konsistorium, deltagande i biskopens myndighet, förordnas och bestämmes väl icke ännu, men det stadgas dock, att »sju personer åt minsta behöffvas til at sittia vid domkyrkiorna, biscopen, biscopens official eller provest, kyrkoherden, scolemestaren[3], lector theologiæ, poenitentiarius och sysslomannen, then och må vara sacristan, hvilke skole haffva theras vissa gårdar och underhåldning». De skulle således, tvifvelsutan såsom capitulares, ersätta de forna kanikerna, dem konung Gustaf I småningom hade afskaffat samt indragit deras prebenden[4]. Visitationer inom sitt stift skulle biskopen »samfelt medh en eller två skickeliga clerker» årligen förrätta för att ransaka

[1] Det forna bruket vid prestvigning af »olja och annat sådant effter påfviskligit sett» förklaras icke vara af nöden.

[2] Om *jus patronatus*, ehuru i landslagens kyrkobalk under benämning af *faderligan rätt* godkänd, stadgas här intet; ej heller om konungens rätt att till vissa gäll nämna kyrkoherdar.

[3] Rector scholæ.

[4] Porthan, *Pauli Juusten Chronicon*, pag. 697. Jfr Wilskman, *Ecl.-verk*, s. 141.

Digitized by Google

om presternas lära och lefverne, om menige mans religiösa och sedliga förhållanden samt om skolors, hospitalers och sjukstugors skick; der fel och brister funnes, borde han dem bota och afskaffa, så vidt möjligt kunde vara, både med råd och dåd. Hade biskopen förfall, så att han ej sjelf kunde »i retter tijdh visitera, så måste han uthskicka sin official eller provest samt medh några andra goda män som thenna sakena uthrättade». Biskopen egde ock att »haffva sina provestar uthi alla prepositurer på landzbygdena såsom vant vore», och borde han dertill utvälja »de personer, som ibland the andra presterna syntes vara skickeligast». Honom tillkomme att uti sitt stift ordinera prester, dock borde han icke anförtro prestembetet åt sådane, som genom oskicklighet dertill skulle »mera skada än gagn göra i församlingerne», eller som genom elak fräjd kunde göra »embetet förachtat och vanvyrdt». Han borde ej heller hvarken »flere prester ordinera än behof gjordes i hans stichte» eller »vara för hastig till att transferera eller förskicka någon clerk från thet ena til thet andra, tredje eller fjerde gieldet, effter som her medh haffver varit en ganska stoor osedh; ty sådana handel haffver thet anseendet, at then, som så redebogen är til at omskiffta gield och altijd byta, han söker thermed icke hvadh Christo tilhörer och thet folkena kan vara nyttigast, uthan heller sin egen fördeel, hvilket icke rette herdar utan legoherdar, ja också ofta ulffvar, göra».

Hvarken åt de skolor, som förut funnos vid domkyrkor och kloster, eller åt det ännu unga universitetet i Upsala hade konung Gustaf I egnat någon kraftig, dem förbättrande och utvidgande omvårdnad; icke heller af de indragna kyrko- och klostergodsen anslagit *tillräckliga* medel för en så vigtig angelägenhet. Han nödgades sjelf erkänna denna brist på verksamhet i sin eljest så verksamma styrelse[1] samt erfor genom saknad tillgång

[1] I bref till magister Nils Månsson, då i Wittenberg, af den 1 Aug. 1538. Celsii *Mon.*, pag. 29. — Väl uppmanade konungen dannemännen

Digitized by Google

på dugliga embetsmän, följderna deraf[1]. Under den närmaste tiden efter djupt ingripande och vidsträckta omhvälfningar af åldriga samhällsförhållanden frodas vanligen en allmännare råhet; än mera skulle den nu utbreda sig, då den icke mötte något motstånd af sorgfälligt underhållna och främjade odlingsanstalter. Hos presterskapet måste den i synnerhet blifva märkbar, och om än i elakt lynne var det dock troligen icke utan grund som, mot slutet af konung Gustafs regering, en af de då kunnigaste svenska adelsmän, Göran Gylta, skref ifrån Tyskland ibland andra dystra betraktelser öfver tillståndet inom fäderneslandet denna: »Thet är änthå mera sörgandes, att ther hafves ingen acht på skolerne eller kyrkierne, att till befruchtandes vara vill att icke een slem barbaries innan fåå år hele rijket varder öfvergångende, och then menige man blifve oförsörgde medt skickelige och trogne pastores och själegömer. Uthaf heele presterskapet eller kyrkiones förmän vet jag icke nampn gifva tije, hvilke jag med rätta må kalla *vere docti,* högförståndige och stadige män; ty mestedelen, som uthi min tijdh hafve studeret i Tyskland, hafve inge academier sedt, uthan then Wittenbergeske och Rostiske (Rostockska), hafve icke heller för the

att insätta sina söner i skolorna, klagande öfver det förminskade antalet der af lärjungar; men i stället att främja den allmänna undervisningen genom tillräckliga anordningar för detta ändamål af de medel, som dertill bort användas, fordrade han särskilda sådana af allmogen. Kongl. brefvet af 1533 i Wilskmans *Eccl.-verk.*, s. 245. — Upsala universitet förföll alldeles. — Se härom vidare E. M. Fant, *De statu rei litterariæ in Svecia sub imperio R. Gustavi I:mi diss. Ac. Ups. 1785;* äfvenledes hans *Diss. de institutione publica juventutis patriæ ante tempora R. Gustavi Adolphi*, Ups. 1782, samt Porthan, *Pauli Juusten Chronicon*, pag. 723. — Häremot må dock äfven läsas Murbergs inträdestal i Kongl. vitterh.-, hist.- och antiqv.-akademien 1786: *Om konung Gustaf I:s vård om allmänna upplysningen och undervisningen.*

[1] Härom vittna flera konungens bref, i synnerhet ett af den 15 Augusti 1559, i bilagan till grefve Nils Bjelkes tal i Vetenskapsakademien 1776: *Om det första lyckliga tidehvarfvet för Sveriges allmänna hushållning under konung Gustaf I:s regering*, s. 121. — *Riksregistr.* för 1559, fol. 128.

Digitized by Google

ringa underhåld skull kunnat ther länge blifva[1].» Så länge ännu efter 1527 biskopar och kaniker egde att uppbära och förvalta någorlunda betydliga inkomster, underhöllo de många »scholares» och utsände de skickligare till Tyskland att der fullborda sina studier. Men sedan dessa inkomster allt mer och mer blifvit förminskade, måste ett sådant välgörande bruk deraf upphöra eller åtminstone inskränkas. Under dessa för presterskapets bildning så missgynnande förhållanden var det af vigt, att erkebiskopen Laurentius Petri införde i sin kyrkoordning ett särskildt hufvudstycke *»om scholar»*. Behofvet af dem och råd till folket att der insätta ynglingar, som framdeles kunde varda »lärde, förståndige och gudfruchtige män» samt sålunda duga till predikoembetet, framställas med goda skäl och bevekande förmaningar, men tillika med yttringar af misströstan om en allmännare uppmärksamhet på denna angelägenhet. »Hvar några, som sig låter mykit tyckia,» — heter det slutligen — »säija ville att vår scholæ-ordning är een slett och ringa ting, honom svaras, att therom må vara huru thet kan, likvel moste hvar och en bekenna, ehuru ringa thetta är, så är thet likvel ganska mykit aff nödenne at barn och ungdom i tucht och lofliga konster må således instruerat och lärd varda; therföre skal man sådant icke heller förachta, effter ingen til thet som högre är uthan genom thessa ringa stycker komma kan.» Mätes den undervisning, som denna skolordning noggrant bestämde, efter vår tids fordringar, så skall den visserligen befinnas ringa, åtminstone i omfång af läroämnen; men utan verkan att utbilda själsförmögenheterna och att lägga grund till högre studier blef den icke, der föreskrifterna kunde med erforderlig skicklighet samt med lefvande och rent nit i verket sättas. Latinkunskap, äskad såsom vilkor för inträde i prestembetet, var *den,* som i tre eller fyra afdelningar af hvarje ibland de ifrågavarande skolorna skulle förnämligast förvärfvas medelst läsning, talande och skrif-

[1] Celsii *Mon.*, fol. 53 o. f.

Digitized by Google

vande, och sattes det högsta fordrade måttet deraf ingalunda lågt[1]. För undervisningen *in Sacris* förordnades Luthers katekes och vissa böcker af den Heliga skrift, af hvilka latinsk öfversättning skulle nyttjas, men »endast grammatice exponeras». Melanchtons *Dialectica* och *Rhetorica* voro äfven anbefalda läroböcker, hvarur »scholemestaren» borde »något» sina lärjungar bibringa. »Latinska scholor» kallades dessa — en benämning som ännu i Tyskland och i dagligt tal uti Skåne är för lärdomsskolor bibehållen. »Ho, som annor tungomål, grekisko eller hebraisko lära ville, han måtte sjelf thertill besörja sig præceptores.» Till biträde vid undervisningen af »smådrengarne» hade »scholemestaren» att nyttja »hörare» ur den öfversta kretsen, dock alltid under hans tillsyn. I »musica, både chorali och figurativa», skulle alla, som hörde till den andra, tredje och fjerde kretsen, en timme hvarje dag öfvas. — »Scholemestarne borde med een redelig underhåldning försörgde varda; ty ingen kunde vara bätter verd ett godt underhåld, än een trogen och flitigh scholemestare.» Öfver skolorna egde biskoparne att hafva uppseende, och utan biskopens råd finge en »scholemestare» icke företaga någon förändring af den föreskrifna ordningen, hvarvid han då borde »thet allenast sökia som djeknomen kunde vara nytteligit och til theras lärdom tjenligit, och icke see til thet, som honom sjelff vom helst lyste läsa i scholan». — I allt detta uppenbarar sig afsigten att bereda den i skolorna studerande ungdomen en sådan bildning, som tidens dåvarande skick fordrade äfven hos dem, hvilka sedermera skulle nyttjas i statens värf. Det behöfligaste var likväl, också med hänseende på den allmänna folkbildningen, att dugliga

[1] Virgilius, Terentius' Cicero: De officiis och Epist. familiares voro de författare, som skulle läsas i fjerde kretsen. I denna och i den tredje borde ynglingarne jemte prosodien lära att skrifva latinsk vers. Latin allena skulle de inom skolan, äfven sins emellan, tala. *Composita*, dels i bunden, dels i obunden stil, ålåg det dem att författa och »scholemästaren» (rektor) att fyra dagar i veckan korrigera.

Digitized by Google

prester danades, och en skolordning, som hufvudsakligen, ehuru icke endast, syftade till detta mål, kunde aldrig och minst den tiden vara, såsom man i våra dagar ej sällan påstår, ensidigt gagnande kyrkans tjenare allena.

Jag har må hända anfört alltför mycket ur denna kyrkoordning; men då den utgör grunden till den ännu gällande, har jag ansett nödigt att derom gifva ett någorlunda fullständigt begrepp. Om icke i allt så noggrant bestämd, som en nyare tids författningar äro eller synas vara, uppenbarar den dock en anda, hvilken, visligen medlande mellan motsatta ytterligheter, sträfvar att fullborda och befästa en sådan den svenska kyrkans reformation, som, utan att betaga den andliga makten tillräcklig förmåga att vårda folkets religiositet och sedlighet samt främja odlingen af dess förstånd, gör den likväl underdånig statens verldsliga styrelse. Med detta verk krönte den oförgätlige Laurentius Petri sin långliga förvaltning af erkebiskopsembetet[1]. Redan af ålder och sjukdom kroppsligt svag vid presterskapets allmänna möte 1572, då hans kyrkoordning antogs och bekräftades, afled han det följande året, sedan han användt sina sista själskrafter att söka värja den evangeliska läran mot de nya anslag, hvartill konung Johan III:s kärlek och rättmätiga högaktning för sin polska drottning uppmuntrade hennes listiga trosförvandter[2].

[1] Han innehade detta embete under 42 år.

[2] Herbest, drottningens hofprest, hade skickat till dåvarande domprosten, sedermera biskopen i Vesterås, Erasmus Nicolai, hvilken varit konungens hofpredikant, en skrift emot erkebiskopens kyrkoordning, i följd hvaraf den sistnämnde författade, under de sista månaderna af sin lefnad och ehuru då dödligt sjuk, trenne afhandlingar till försvar för de lutherska lärosatserna. Dessa afhandlingar upplästes för presterskapet vid ett möte i Stockholm 1573, hvilket erkebiskopen ej mäktade sjelf bevista, samt föranledde en offentlig disputation uti konungens öfvervaro emellan Herbest och biskopen i Linköping, magister Martinus Olavi, angående den Heliga skrifts auktoritet och påfvens välde, hvarvid konungen ännu visade sig fast beslutsam att upprätthålla den evangeliska läran. J. Baazii *Invent. Ecclesiæ Suio-Gothorum*, pag. 336. E. M. Fant, *De motibus Liturgicis in Suecia; diss. Ac. Ups. 1788*, pag. 4.

Digitized by Google

Dessa anslag blefvo småningom allt mer och mer uppenbara. Kraft och troligen äfven vilja att dem emotstå saknade *den* Laurentius Petri[1], hvilken 1574 blef, enligt konungens önskan och med dess bifall, vald af prästerskapet att på erkebiskopsstolen efterträda den hädangångne med samma namn, men med ojemförligt större egenskaper. Till mera än en sammanjemkning af de stridiga religionslärorna, den romersk-katolska och den lutherska, synes konung Johan i början af sin regering icke hafva varit benägen. Men hans lust för stånd och hans förtröstan till sin teologiska lärdom hänförde småningom hans lättfärdiga sinne till målet för de papisters sluga verksamhet, som dels omgåfvo honom, dels från främmande orter ledde den för sin tro nitälskande drottningens välde öfver honom. Dessa förhållanden och svenska kyrkans dåvarande tillstånd hafva nyligen blifvit af en mästares hand så lifligt och tillika med så oveldig sanning skildrade[2], att af märkliga dithörande föremål föga kunde återstå att vidare uppteckna, ännu mindre att sammanställa till en rikare ordnad tafla. Endast för att icke alldeles förbigå de försök till omstörtning af reformationsverket, hvilka under konungarne Johans och Sigismunds regeringar anställdes, må jag något, om ock öfverflödigt, derom tala[3].

De första handlingar, hvarigenom den svenska kyrkans återförening med den romersk-katolska eller åtminstone närmande dertill skulle beredas, voro några

[1] Till skilnad från den gamle Laurentius Petri Nericius benämnes denne Laurentius Petri Gothus. Han var den förres måg och, innan han utnämndes till erkebiskop, professor i Upsala.

[2] Geijer, *Sv. folkets historia*, del. 2.

[3] Nyligen har i Tyskland utkommit ett arbete under titel: *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johan III, Sigismund III und Karl IX, nach geheimen Staatspapieren, von Augustin Theiner*, 1 Theil 1838, 2 Theil 1839. Det är författadt med fanatisk bitterhet mot reformationen, men bilagorna (uti 2:dra delen) af urkunder, dem förf. mestadels samlat ur arkiverna i Rom, äro i historiskt afseende vigtiga. Sjelfva berättelsen lemnar ock många upplysningar om faktiska förhållanden. (Anm. 1840.)

Digitized by Google

rörande ceremonierna vid messan författade punkter, hvilka i December 1574 förelades biskopar och de förnämste af presterskapet samt af dem gillades; vidare sjutton artiklar, hvilkas godkännande fordrades af den valde erkebiskopen, innan han erhölle konungens konfirmation[1]; samt derefter en kyrkoordningen af 1571 förklarande ordinantia[2], som konungens sekreterare, magister Petrus Fechten, ännu döljande sin förbindelse med de jesuitiska ränkernas anläggare, hade författat och hvilken ej allenast den 16 Mars 1575 undertecknades i Stockholm af erkebiskopen, biskoparne i Linköping, Strengnäs, Vesterås och Skara samt några andra af det högre presterskapet, utan äfven derefter af fem professorer i Upsala, dock med en varsam reservation[3]. Denna föregifna förklaring öfver den nyss förut antagna kyrkoordningen var väl så ställd, att den skulle synas dermed enlig, men emellan skenbara fördömelser af påfliga läror och missbruk insmögos öfverallt i det slugt beräknade arbetet sådana satser och stadganden, som voro mer eller mindre rakt stridande mot den författning, hvilken skulle derigenom endast bringas till ytterligare fullständighet. Då i dennas första hufvudstycke, om *»predikan och christelig läro»*, den gamle Laurentius Petri hade förklarat, att en prest borde »predika Christi evangelium rett och reent», att han väl måtte gifva sig tid att läsa hvad lärda och

[1] Baazius, l. c. pag. 360—5.

[2] Handskriften i Nordinska samlingarna.

[3] »Nos, quorum nomina ascripta sunt, qui nunc in ecclesia et academia Upsaliensi docemus, de hoc rever. DD. episcoporum hujus regni scripto requisiti testamur et adfirmamus, quantum quidem pro ingeniorum nostrorum tenuitate in præsentia judicare possimus, in eo scripto, *modo dextre intelligatur*, doctrinam ecclesiæ usitatam sincere propositam et illustratam esse. Ad hæc, quæ ab iisdem rev. DD. episcopis ad bonum ordinem et decorum servandum in sacris ceremoniis hoc scripto comprehensa sunt, quoad rem ipsam attinet et *extra casum scandali* approbamus.» Öfver de ämnen, som ordinantien behandlar, hade enligt Baazius (l. c. pag. 369) föregått en öfverläggning emellan biskoparne jemte några andra prester och Fechten, hvarvid inkast emot den samma gjordes af flere ibland dem, som sedermera den undertecknat.

Digitized by Google

fromma män skrifvit och än skrefve, som »till thenna sakena kunde vara tjenligit och hjelpa till at rett förstå skriftena», men att det borde ske »med förnuft och beskeedligheet, så att man them (de lärdes och frommes skrifter) icke reknar lika medh sjelfva then Hel. skrift, uthan gör här uthi thet som S Paulus alment råder: pröfver all ting och behåller hvad godt är»; då han således hade förkastat denna auktoritetstro, denna traditionshelgd, hvarpå den romersk-katolska läran ytterst hvilar, så förklarar deremot den nya ordinantian, under många förvillande omsvep, att Guds ord visserligen bör högst gälla, men att »skriftenas retta uthleggning och förstånd icke står uthi hvars och eens förnufft och krafft, utan är *Guds synnerliga gåfva* och then *helge Andes verk*»; att »egin uthlegning kallas then, som hvar och een uthi skriftena och then christeliga lärdomen effter egin mening och godtyckio gör emot skriftenes *grund* och *trones egenskap,* förachtandes hvad gudfruchtige uthi saken kunna tilförenne rett hafva betenckt och lärt»; att »sådan uthlegning hafver Gud velat förekomma i thet han hafver stichtat prediko embetet och then munteliga Guds ords förklaring, på thet at ordet, som i sig sjelft är klart nog, måtte i thig blifva klart och förståndeligt»; att »såsom thet är en stor öffverdådighet någon mening och lärdom införa uthan then Hel. skrift, så är icke mindre öffverdådighet bruka skriftena emot skriftenas *grund* och *mening,* hvilket offta kan skee, när man icke tilförene tilseer hvad *the gamble, sanferdige och gudfruchtige kyrkiones lärare,* synnerligen the, som näst apostlarnes tijdh och i christenheetens första begynnelse hafva leffvat, therom haffva lärdt och skrifvit, som med skriftene och hennes retta grund öffverens kommer»; att »ändock man icke gör fädernes skrifter lijka goda med then Heliga skrift», utan bekänner, att den är såsom ett »rettesnöre och en profvesteen till alla skrifter, *ehoo the helst hafva varit* och *ännu kunna vara, som them skrifvit haffva och ännu skrifva,* så vill man, att the uthlegningar, som af the *äldsta* kyr-

Digitized by Google

kiones lärare gjorde äro och med propheternas och apostlarnes skrifter öfvereens komma, högt achtas skola och ingalunda förgätas, myckit mindre ther ifrån trädas i trones artiklar, som nu i vår tijdh aff många lättferdiga, förvetna och trettosamma lärare, ja förförare med Guds ordz föracht och christenheetens altsom största skada och förderff och många menniskiors sielevåda, thet Gud betre, alt för myckitt skeer»; att »the eenfaldige» må »sparsambligen» läsa de skrifter, hvilka »utan återvendo» författas af de många sekter, som i denna tid uppstiga, »och ehvad scripta the läsa, vare sig *Lutheri, Philippi* (Melanchtons), *Brentii eller andras,* så skola the altid retta sigh effter then förklaring, som uthi then prentade kyrkoordning kan om några artiklar allarede vara förkunnat och *them man nu både om lärdomen och ceremonien gjort haffver*». Jag skulle öfverskrida gränserna både för denna icke teologiska afhandling och för min kunnighet, om jag ville söka att utreda de skiljaktigheter i »*lärdomen*», som förete sig emellan erkebiskopen Laurentii Petri Nericii kyrkoordning och den af Fechten sammansatta ordinantia. Hvad åter ceremonierna beträffar, så uppfattar den senare ännu flera ur den katolska kyrkan än dem, som den förra under otvetydigt antydd önskan att vissa deribland småningom kunde afskaffas, hade bibehållit. Helgdagarnas antal ökas, väl icke, heter det, för att tillbedja samt till hjelp och tröst åkalla helgonen, men för att lemna dem deras »tilbörliga ähra», emedan de icke böra »vahnähras eller förachtas». I synnerhet egnas ytterligare helgdagar åt »jungfru Maria, Christi moder, hvilken utan tvifvel hafver til thet heliga verket varit af Gudi uthkorat för än hon aflat var, och för then skul af Gud och then helige Ande helgat och reenat uthi moderlifvet».

Ibland de anstalter, hvarigenom reformationen mäktigast skulle verka och verkat att förbinda den evangeliska kyrkan med staten och att bilda af dess tjenare ett medborgerligt stånd, var det presterliga cœlibatets afskaffande. Att åter påbjuda det i Sverige, der den nyss

Digitized by Google

aflidne vördade erkebiskopen sjelf hade gifvit efterdömet af en gift prelat, och der den nyvalde lefde i lagligt äktenskap med hans dotter, vågade man väl ännu icke; men en uppmuntran dertill fick dock inflyta i den oftanämnda ordinantian. Laurentii Petri kyrkoordning hade utan allt undantag förklarat äktenskapet vara »en ährlig och Gudi behageligh stadga». Uti Fechtens förklaring deröfver säges åter med jesuitisk slughet: »Såsom echtenskap är icke för något stånd i synderheet stichtat eller för några personer, uthan är i all stånd allom ärligitt och gott så vel prestmen som androm fridt effter Gudz ordning, så är ock *reenlefnad* uthan echtenskaps stånd thetsamme, allom them som *ther uthi lefva kunna och vilja; och the som af Gudi then gåfvan hafva, äro ledigare att tjena Gudi än androm.*» — Om klostren medgifves väl, att »the hafva varit uthi stoor missbruk», men beklagas, att de »sköna husen» både i städer och på landsbygden mestadels blifvit förstörda. Dock måtte de kloster, som ännu voro vid makt och lätteligen kunde upphjelpas, till ett »christeligit bruk vendas»: somliga »att gamble ålderstegne och förlamade prestmen och *jemväl andre,* som till verlden ingen lust hafva, måtte sig ther förhålla, lefva uthi böner och gudfruchtigheet, predika, läsa och sjunga Gudz ord, alt (tillägges slugt) effter then rette religion, som uthi riket brukas, uthan alt afguderij»; somliga, »att gambla matroner och jungfrur både af adelen och andre, som til echtenskap antingen icke lust hafva eller tjenlige vara kunne, måtte sammaledes ther lefva uthi stillhet och gudelighett, lära och undervijsa hvarannan, hollas uthi tucht och goda seder». Men härtill inskränktes ej afsigten med klostrens återupprättande, »ty therföruthan», säges det, »skole både parterne, så vel i mannacloster som i qvinno-closter vara förplichtade uptuchta och lära faderlös och moderlös barn, som öfverheten ther insättja godt synes, med läsande, skrifvande, sjungande och sömmande». För att härvid likväl betrygga sinnena förklaras, att »ingen skall så förplichta sig med

Digitized by Google

löfte, att han eller hon ju motte begifva sigh ther uth igen med föreldrars samtyckie och förmyndares lof». Slutligen tillägges: »Sådana closter äre retteliga scholor, och vore i rijket en ähra att man ju åtminstone hade ett *med årligit underhold* uthi hvart biskopssticht.»

Ännu mera kunde utur den ifrågavarande, föga kända ordinantian anföras för att ådagalägga vidden af de afsigter, hvilka den sedermera framstälda messboken eller liturgien vidare uppenbarade. De sträckte sig mycket längre än blott till återinförandet af vissa romersk-katolska ceremonier vid gudstjensten, hvilka dock redan, såsom yttre anvisningar till det aflägsnare syftemålet, såsom symboler för den dit lockade vidskepliga tron och såsom mäktiga hjelpmedel för den lockande listen, voro den tiden af annan och högre betydenhet, än de nu förekomma oss och stundom föreställas. Utan tvifvel var det äfven med jesuitiskt hopp att kunna till samma syftemål leda det svenska uppfostringsverket, som i ordinantian begäres förbud, att »ingen skulle få skicka sina barn till fremmande achademier, för än the i Upsala någon tijdh studerat hafva och ther bekommit rectoris vitnesbörd, hvartill de tjenliga blifva kunna», samt att hvarje från främmande land hemkommande studerande skulle vara förpligtad, »sedan han sigh för öfverhetena præsenterat hafver, til at sökia achademian i Upsala, ther sigh at låta probera, för än han antages för scholemestare uthi någon sticht, och bekomma af rectore Upsaliensi commendationem». Detta hopp kom väl sedermera på skam genom det må hända oväntade motstånd, som liturgien mötte hos samma professorer i Upsala, hvilka låtit förleda sig att godkänna den henne förberedande ordinantian. Men om ock denna missräkning kunnat föreses, var det likväl lättare att genom en sådan anstalt, som 1583 vidtogs, nämligen upphäfvande af akademien i Upsala och stiftande af en ny under jesuiters ledning i Stockholm, blifva herskande öfver den högsta undervisningen inom fäderneslandet än att afböja verkningarna af den vida

Digitized by Google

grundligare, som svenska ynglingar då kunde inhemta vid de tyska evangeliska akademierna, derest dem äfven framgent tillätes att dit begifva sig. Det collegium i Braunsberg, hvilket i synnerhet skulle uppfostra jesuiter åt de nordiska rikena[1] var då nyligen stiftadt, men dittills icke nog kändt i Sverige för att ännu kunna erhålla derifrån ett större tillopp af lärjungar.

Sedan den ifrågavarande ordinantian[2] var af de förnämligare ibland presterskapet undertecknad, blef sättet för den nye ärkebiskopens invigning ett allmänligen synbart förebud till den religionsförändring som förehades. Konung Gustaf I hade med misshag erfarit, att den af honom utnämnde biskopen i Åbo Michael Agricola, vid sin första biskopliga messa prydt sig med mitra, hvilket konungen ansåg röja anspråk på påpistisk myndighet[3]. Efter Laurentii Petri kyrkoordning skulle, när biskop ordinerades, både han och ordinator endast bära »röklijn och chorkappa»; men i den nya ordinantian tillades den *tveklufna biskopsmössan* (mitra), såsom utmärkande, heter det, lärdomens tvenne stycken, lagen och evangelium, samt *stafven* (baculus), betecknande den andliga disciplinariska makten. Ännu återstod *smörjelsen,* till medgifvande hvaraf det icke hade lyckats Fechten att öfvertala de eljest så lätt missledda presterna. Utan afseende

[1] Fr. Münter, *Danske Reform.-hist.*, del. 2, s. 638 o. f. Om de svenskar, som der blifvit uppfostrade, har prof. E. M. Fant lemnat underrättelser i en akad. diss. *De studiosis Suecis in Seminariis Jesuitarum versus finem Seculi XVI;* Ups. 1794. — Om stiftelsen af kollegium i Braunsberg samt om dem i Olmütz och Fulda berättar Theiner i 1 del., s. 525 o. f., och lemnar i 2 del., s. 322 o. f. om det Braunsbergska seminariet en Possevins berättelse jemte namnförteckning på de ynglingar, som der blifvit intagna. En annan förteckning af honom på studerande vid kollegium i Olmütz år 1580, hvaribland flere svenskar, är af Theiner meddelad, 2 del., s. 315 o. f. (Anm. 1840).

[2] Theiner, som dock endast genom en summarisk berättelse om vissa punkter i denna ordinantia haft kännedom deraf, prisar henne såsom ett synnerligen vigtigt steg till katolicismens återinförande i Sverige. 1 del., s. 407 o. f. (Anm. 1840).

[3] *Pauli Juusten Chron.*, pag. 43.

Digitized by Google

på deras motstånd och på skriftliga föreställningar af erkebiskopen sjelf, å egna och de öfriga biskoparnes vägnar, emot detta katolska bruk[1], befalde konungen, att det skulle användas så väl vid den nu förestående biskopliga invigningsakten som vid alla följande. Det väckte förargelse både hos klerker och lekmän.

Så förberedd utfärdades den sedermera illa beryktade liturgien med ett den samma anbefallande företal af erkebiskopen[2]. De oroligheter, som den åstadkom under hela återstoden af konung Johans regering och under hans i den katolska läran uppfostrade sons, de förföljelser, som dess motståndare ledo, de tvångsmedel, hvarmed dess antagande vid ett presterskapets möte 1577 genomdrefs, de ränker, hvilka mångfaldigt användes för att uti Gustaf Vasas fädernesland återställa det papistiska välde, som han brutit, och att i den troslära, som han förjagåt, allt djupare inleda den af hans söner, hvilken han mest älskat; — allt detta behöfver jag ej förtälja. — Nu såsom vanligen förbundos ock de andliga stridigheterna med verldsliga för att egga dessa och

[1] Spegel, *Skriftel. bevis till biskops-krönikan*, s. 112. »Mihi a V. Majestatis secretario (Fechten) significatum est ad receptas ordinationis meæ & aliorum Episcoporum ceremonias ritum unctionis adjectum iri, de quo ritu, cum antea a nobis in Conventu Stockholmensi prolixe disputatum sit, longa commemoratione coram V. M. opus minime videtur, sed petimus quam humillime ego & qui hic sunt episcopi, ut ritum unctionis, quem salva conscientia admittere non possumus, Regia V. Majestas a nobis non postulet; cum hæc externa unctio officio nostro, quod est spirituale et unctione spirituali gaudet, nequaquam congruat sed regibus relinquenda est etc.» Den svage konung Johan lät sig hänföras att tilldela biskoparne denna konungen endast tillkommande symbol af helgd, och den svage erkebiskopen, som förklarat sig icke kunna emottaga den samma *salva conscientia*, lät dock beqväma sig dertill. Han hade förklarat, att smörjelsen skulle leda till skismer och skandal, att presterskapet skulle söndra sig från biskoparne, »si plures admitteremus ritus», och att förr än han ville dertill blifva orsak »vellet se in pristinam et privatam vitam redigi»; men han satte sig likväl dagen derefter, oljefermad, på erkebiskopsstolen.

[2] Theiner uppgifver Fechten såsom den verklige författaren; 1 del., s. 412 (anm. 1840).

Digitized by Google

af dem eggas. Hertig Carl, ofta kämpande med konung Johan om väldet i staten, sedermera Sigismunds öppne fiende, stod äfven i spetsen för den religiösa tro, som var mot deras skarpast vidrig.

Man har velat hos Johan III förmärka någon mindre benägenhet för katolicismen, sedan hans första gemål, Katarina Jagellonica, aflidit och han förmält sig med Gunilla Bielke, hvilken säges hafva gynnat liturgiens vedersakare. Säkert är att han, åtminstone efter den tiden, icke ville vidkännas anhängighet till det mest förhatliga af den katolska läran. Det finnes, utom andra vittnesbörd härom, en *sermon* af honom till det småländska presterskapet, samladt på Borgholms slott den 28 April 1588[1]. Der beklagar han sig i bittra ordalag öfver de beskyllningar och lögner, som upproriska prester, hvilka sjelfva voro »trospillare, kiettere och bedragere», hade utspridt så väl emot honom, »deras rätte konung», som mot erkebiskopen[2]. De hade sagt, att konungen »gillade en djefvulsk lähra och en förgiftig papistisk», men det skulle de aldrig kunna bevisa; i förening med många af adeln och riksens råd hade de låtit sig höra, »som the ingalunda ville lyda nogen sådan konungh och gåfve före att then, som öffverfölle konungen och dödade honom, skulle thet vähl hafva gjort förgäfves och intet blijffva therföre straffader»; men om dessa orostiftare icke ville bättra sig, hotar konungen, att »them icke skulle vara spart stegell och hjul till theres rette förtjente lön». Icke såsom de påstått, »hölle han med påfven i Rom och' gillade allt hvad denne föregåfve medh sine aflatsbreef, vigdh vatn, förbjude presterne echtenskapet, hafva the helige till patroner och medlare m. m.»; konungen

[1] Handskriften i Nordinska samlingarna.

[2] Härmed menas den dåvarande, Andreas Laurentii Bothniensis (Björnram), hvilken såsom en ifrig anhängare af liturgien blifvit från biskop i Vexiö erkebiskop efter den år 1579 aflidne Laurentius Petri Gothus. Också han var gift med en dotter af den förste evangeliske erkebiskopen Laurentius Petri Nericius. Rhyzelii *Biskopskrönika*, s. 61.

Digitized by Google

»hade läst sin book så vähl som the och än bättre samt tackade Gudh thet han hade ock studeret och lärt hvad hans själs saligheet anlangade och hvad han skulle troo och hålla sig vedh», och, tillägger han, »säger jag edher, thet jag hvarken hafver eller gillar, icke heller hafve vill eller gille någon djefvulsk lärdom, eller ock att jag gillar någon svärmesk ande, vare sigh anten i then romerske kyrkie eller elliest annorstädes, såsom i Tyskland. — Jag passar icke uppå och icke heller låther mig vårda om något thet, som påven i Rom påbjuder effter sin vilja och påfund, icke heller hvadh patriarchen i Constantinopell eller Alexandrien hafver för een troo, och myckit mindre hvad ena bondeprest på bygden anten gillar eller ogillar, uthan jagh håller migh vid sanningen och vidh Gudz ordh.» Derefter försvarar han de ceremonier, som uti liturgien voro föreskrifna. Att presterna, förr än de utdelade sakramentet, skulle två sina händer, vore förordnadt, icke för att göra sakramentet heligare, utan emedan hvar och en borde »thermed umgå renligen och vyrdeligen»; ty, säger konungen, »om någon prest ville bjuda migh sacramentet, och han hade icke rena händer, och eljest om jagh vorde varse att någon prest vore så oförståndigh och en sådan svijnardus, skulle han icke allena icke blifva lijden af migh, uthan också medh största onåde afsatt». Konungen vore icke någon afgudadyrkare: han dyrkade icke och åkallade ej de helige, men han *ärade* dem. Rökelsen i kyrkorna skedde ej för att dermed verka någon helighet, utan att der förtaga ond lukt och sjukdoms smittor, »men the svijnardi höllo theras kyrkior såsom fähuus eller svijne stijor». Icke hade de rätt, som sade, att den ej vore någon »Guds församling, som ej vore under påvens lydno i Rom», men icke heller de, som påstodo, att allt, som den romerska kyrkan hade, borde förkastas, ty då skulle ock »förkastas Fader vår, troon och den hel. biblien». Men så vidt vore det kommet, att icke allenast mycket annat godt blifvit förkastadt ur bruk, utan äfven tio

Digitized by Google

Guds bud. »Många och snarast sagt meste dehlen af presterne låto sitt legofolk arbeta om helgedagarne och hölle det icke för synd.» De hade ock derför af girighet öfvergifvit många tjenliga helgdagar och ville »snarast sagt icke hålla någon helig dagh och sabbath». Allt sådant kunde konungen icke tillåta, utan skulle hårdligen straffa. Fördömliga, från girighet utgångna, voro de påfligas fordringar af goda gerningar, men lika fördömlig ock den lära, som här i riket drefves af prester, hvilka »talade förachteligen om goda gerningar», beropade sig på tron, »som dock aldeles i dem dödh vore och platt ingen», förde ett ogudaktigt lefverne och »med thenne djefvulske lärone förförde många ifrå saligheetenes vägh till fördömelsen». »The mena», fortfar konungen, »att thet är nogh hafva en historisk troo, och att the therigenom blijfve salige, fast the aldrig göre någon godh gerning. Sådane vrångvijse lärare vill och icke heller skall jagh någon tijdh lijdha och fördraga, uthan så frampt jagh förnimmer någon, anthen edher som här tillstädes äre eller andre, thenne förargelige läre föregifva, skole J och the vetha, thet jag vill then till thet hårdeligaste straffa. Uthan thet är vår allvarlige vilje och befallningh. att J lähra och förmana alla till ett gudfruchtigt lefverne och till alla goda gerningar.» Konungen hade några år tillförene låtit på prent utgå en bok af Georg Cassander. icke i akt och mening att han gillade allt deruti, utan. såsom Cassander hade för afsigt att »komma then romerske kyrkiones lära med Lutheri läro till förlijkningh». ville ock konungen »derigenom komma våra församlingar till enighet». Hvad denne man skrifvit om goda gerningar, ville konungen att presterskapet skulle lära och predika. Skarpt förebrår han ytterligare presterna deras förargliga lefverne samt deras vanvård om renligheten och prydligheten i sina kyrkor, »ther the ropa», heter det, »som en hoop öfvergifne krigsknechter»; deras klädsel »som hofmän eller landsknechter»; deras okunnighet i trons artiklar, emedan »the sjunga vij, vij, vij och vete

Digitized by Google

icke sjelfve hvad the sjunge» o. s. v. — Ytterligare polimiserar han emot calvinisternas lära om nattvardens sakrament, upprepar sina klagomål öfver förrädares lögner och förklarar sig hafva »ännu mycket att seija them till svar, men vilja qvart behålla thet till ett allmenligit prestemöthe».

Om uppriktigheten af hvad konung Johan uti denna på ett då ovanligen rent språk[1] och med dialektisk skicklighet författade sermon anfört till försvar för de påbjudna religionsbruken gifva både hans karakter och försvarsskälens slingrighet anledningar att tvifla. Troligt eller rättare otvifvelaktigt är dock, att de, som härutinnan ledde honom, ville vida mera än han och visste det säkrare[2]. Emellertid är likväl den ifrågavarande handlingen både ett ibland många märkligt vedermäle af den bitterhet, hvartill å ömse sidor söndringen i sinnena var uppdrifven, och ett rysligt vittnesbörd om den svenska kyrkans dåvarande förderf. Till någon del torde detta urskulda konungens afsigt med försöken att inom henne framtvinga en annan ordning, om också befästad af en vidskeplig lära. Man skall alltid hafva svårt att, utan en innerlig kännedom af den tidens alla förhållanden, fälla om dessa försök och öfver mängden af deras befordrare en dom, som vore ofelbart rättvis.

Det *allmänna prestmöte,* som konung Johan hade förklarat sig sinnad att anställa för att befästa sin liturgi, blef sammankalladt — men icke af honom, utan efter hans död och under Sigismunds frånvaro af hertig Carl samt *då* till liturgiens förkastande. Allmänt bekanta äro de händelser, hvilka närmast föregingo det i Sveriges häfder evigt minnesvärda Upsala möte 1593. Det var egentligen ett andligt *koncilium,* men dervid infunno sig,

[1] De många grofva uttrycken uti en för öfrigt med så mycken skicklighet skrifven kunglig handling stämpla den allmänna råheten i tidens seder.

[2] Se kardinal Hasii bref hos Baazius samt de utaf Geijer anförda utdragen deraf.

Digitized by Google

jemte ett stort antal biskopar, professorer, magistrar och »gemena prester», äfven ridders- och adelsmän samt borgare[1]. Riksens råd öppnade öfverläggningarna samt mer eller mindre villigt deltogo deruti, och ehuru hertigen endast på Upsala slott, men ej uti sammankomsterna var tillstädes, ledde dock hans kraftiga vilja de hufvudsakliga besluten och skyddade friheten att dem fatta. Erkebiskopen Andreas Laurentii Bothniensis hade tvenne år förut aflidit, och till hans efterträdare uti det främsta embetet inom svenska kyrkan var ännu ingen utkorad och nämnd. Att valet dertill icke nu genast skedde, att ej heller någon ibland biskoparne ansågs nödvändigt böra blifva ordförande vid mötet[2], utan att dertill kallades med stor öfvervigt af röster professorn i Upsala magister Nicolaus Olavi Bothniensis framför biskoparne i Strengnäs[3] och Linköping, som äfven framställdes i valet — denna början visade redan, huru sinnena voro stämda. Inom få dagar blefvo artiklarna i den Augsburgiska bekännelsen granskade och godkända, liturgien fördömd samt kyrkoordningen af 1571 hufvudsakligen gillad och bekräftad. Endast några der ännu bibehållna papistiska ceremonier vid döpelsen och den hel. nattvarden förklarades böra framdeles afskaffas, hvilket dock skulle ske genom fogliga medel, sedan socknepresterna

[1] Då beslutet om kallelsen till detta möte fattades, ville rådet, att den skulle endast utgå till presterskapet; men hertigen förklarade, att de svenske, som nu hade i sinnet att betaga påfven och hans anhang allt inrymme, vore icke förbundna att efter papistiskt bruk hålla sådana samqväm, dem inga andra än *smorde och rakade* efterlätes att bevista. Werwing, 1: 129.

[2] Hertigen säges ock hafva yttrat sin vilja, att ej någon biskop skulle vara *præses concilii*. Werwing, 1: 141.

[3] Denne, magister Petrus Jonæ, hade varit en väldig kämpe mot liturgien, blifvit såsom sådan af det anti-liturgiska presterskapet i hertig Carls furstendöme vald till biskop i Strengnäs samt stod i synnerlig nåd hos hertigen. Det oaktadt och emedan han misstänktes för calvinism, erhöll han vid valet till præsidium i mötet blott 56 röster, hvaremot 196 tillföllo Nicolaus Olavi. Biskopen i Linköping magister Petrus Benedicti Oelandus fick ej flera än 5.

Digitized by Google

och vid visitationer biskoparne undervisat allmogen om de missbruk, hvartill dessa ceremonier kunde leda. Väl hade hertigen velat, att de genast och ovilkorligen blifvit förkastade, och det förtröt honom, att besluten fattades utan att förut underställas hans pröfning och bekräftelse; men öfverläggningarna fortgingo dock ostörda, intill dess *en* fordran af presterskapet så misshagade honom, att hela mötets upplösning var nära att deraf blifva följden. Presterna ville nämligen, efter att hafva undanröjt liturgien, äfven försäkra svenska kyrkan mot inverkan af den calvinska läran, som hertigen ansågs gynna. De ifrigare bland dem nöjde sig icke med att denna afsigt uttrycktes i en fördömelse af *sacramenterares* villfarelser, utan yrkade, att *zwinglianer* och *calvinister* skulle derjemte särskildt nämnas. Förgäfves förestälde dem præses, att den första benämningen äfven innefattade de senare. Då likväl tilläggningen, syftande på det tänkesätt, hvarför hertigen samt biskopen och presterskapet i hans furstendöme voro misstänkta, ihärdigt äskades, vägrade slutligen ordföranden att derom göra proposition. Sammankomsten afbröts; ingen ny egde rum under tvenne dagar, och emellertid bortreste ifrån mötet många missnöjda eller fega prester. Omsider lyckades det biskoparne i Strengnäs och Linköping samt mötets ordförande att blidka hertigens vrede och förmå honom att medgifva det med synbart misstroende till honom så ifrigt förfäktade påståendet. Han lemnade sitt samtycke dertill, sedan han fått uttrycka sin harm i de skarpa orden: »Sätter in alla them, som J veten äro af thet slaget, så och therhoos sjelfva fanen i helvetet, ty han är ock min fiende.»

Fem dagar före mötets slut och sedan alla vigtigare frågor blifvit afgjorda, anställdes ändtligen det fördröjda valet af erkebiskop, hvarvid de ojemförligt flesta rösterna gåfvos åt magister Abrahamus Andreæ Angermannus, fordom rector scholæ i Stockholm och derefter kyrkoherde i Saltviks församling på Åland, hvilken under för-

Digitized by Google

följelser för sin oförvägna ifver mot liturgien flyktat ur riket och nu vistades i Tyskland[1]. Mötesbeslutet undertecknades den 20 Mars 1593 af hertigen, riksens råd, biskopar, riddersmän och adel, presterskap och köpstadsmän. Lika lydande exemplar deraf sändes äfven till stiften och blefvo der vid särskilda möten underskrifna.[2]

Mera än en allmän presterskapets endrägtighet verkade utan tvifvel hertig Carls kraft samt mängdens fruktan derför, att under detta följdrika kyrkomöte sammanhålla de nyss förut söndrade sinnena. Ännu saknade visst icke liturgien hemliga anhängare ibland dem, hvilka uppenbarligen måste afsvärja henne, men om de ogerna uppoffrade en kyrkoförfattning, som lofvade att återställa det forna prestväldet, funno de dock rådligast att hellre beqväma sig dertill än blottställa klereciet för den större förlust, som hotade det, ifall hertigen retades att söka genomdrifva en calvinistisk reformation af svenska kyrkan. Ibland sextiotre särskilda postulater, som presterskapet vid Upsala möte ingåfvo till hertigen och rådet, ådagalägga några en orolig sorgfällighet att vinna bekräftelse åt biskoparnes myndighet samt åt det lägre presterskapets inkomster och friheter[3]. Då presterskapet samma år begärde hertigens beskydd samt hans förord hos konung Sigismund för sina anspråk, förklarade han sig väl vilja understödja det mesta deraf, men icke allt, emedan det ingalunda vore hans afsigt och mening att emot öfverheten och de verldsliga ständerna skaffa presterna någon hög myndighet[4].

[1] Denne erkebiskop var ock, likasom hans tvenne närmaste företrädare, måg åt den gamle erkebiskopen Laur. Petri Nerici. Hans lefnad och öden äro beskrifna af professor E. M. Fant i en akademisk diss. *De vita Abrahami Andreæ Angermanni*, Ups. 1802. Konung Sigismund vägrade länge, men måste omsider beqväma sig att bekräfta valet af honom till erkebiskop. Werwing, 1: 225.

[2] Det är tryckt flerestädes och deribland i bihanget till Stiernmans *Riksdagars och mötens beslut*, s. 240 o. f.

[3] Ett sammandrag af dem läses hos Werwing, l. c. 1: 158 ff. I handskrift finnas de fullständigare uti Nordinska samlingarna.

[4] Werwing, 1: 203.

Digitized by Google

När dessa under mötet hade »alle med en munn» förklarat sig gilla den i Augsburgiska bekännelsen fastställda läran samt utlofvat att för henne våga både gods och lif, utropade ordföranden: »*Nu är Sverige blifvet en man, och alle hafve vi en Gud!*» Denna enighet blef dock icke långvarig. Den svenska kyrkans ställning, midt emellan den romersk-katolska och den calvinistisk-reformerta, kunde under en sådan tid af fanatism i alla riktningar svårligen bibehållas orubbad. Hennes styresmän och tjenare skulle nödvändigt låta sig ofta hänföras från den rätta medelvägen än till den ena, än till den andra sidan. Ett ömsesidigt misstroende förkättrade afsigter och meningar, äfven ärliga och renläriga, och politiska anslag förbittrade nu ytterligare än förut de religiösa stridigheterna. Icke allenast bekände den laglige konungen sig sjelf till den tro, som var i hans fädernerike förkastad, utan han äflades också att göra henne der allmänt gällande. Deremot var detta rikes föreståndare och verklige regent både af öfvertygelse, af sitt lynnes art och af sin ställning i samhället böjd för den lära, som till ytterlighet öfverdref reformationen och som allestädes, der den blifvit rådande, hade förbundit sig med samma menighetsvälde, hvaraf han, ehuru i sinnelag ej hyllande det, dock behöfde att göra sig till ledare.

Mot den oförstälda papismen var dock ej svårt att vårda åt Luthers lära den seger, som hon vid Upsala möte vunnit. Men hennes bekännare i orden voro icke sällan i handlingarna lika påfviska som de forna katolska presterna. Den nye erkebiskopen missbrukade sin makt mera öfverdådigt än någondera af hans liturgien tillgifna företrädare, mot hvilka, fastän genom svågerlag med honom förbundna, han hade ifrat med en skändlig ilska[1]. Då han år 1596 i följd af beslutet vid Söder-

[1] I Laurentii Raymundii *Hist. Liturgiæ*, s. 63 o. f., är införd en hans skrift mot erkebiskopen Andreæ Laurentii försvar för 1575 års ordinantia och för liturgien. Han förkunnar der sin vedersakare — hans svåger — att hans och de med honom lika sinnades lön för deras skrymteri och »djefvulska hjertelag» skall blifva »uti den brinnande sjön».

Digitized by Google

köpings riksdag, anställde i Vester- och Östergötland samt Småland en visitation, utöfvade han dervid med ryslig våldsamhet en vidare sträckt domsrätt än den. som kanoniska lagen medgaf någon romersk-katolsk biskop. Sedermera, i en för hertigen brydsam stund. öfvergaf han dennes sak, förenade sig med hans fiender, och sökte Sigismunds ynnest. För detta trolösa förhållande och tillika för sin vilda framfart vid den nyssnämnda visitationen, då han, såsom hertigen sig yttrade. mera liknat en »bödel än en ärkebiskop»[1], blef han, sedan Stångebro slag befästat Carls välde, på dennes befallning fängslad, anklagad inför en tillfällig andelig rätt och af denna dömd sitt embete förlustig. Vidare under nio års tid qvarhållen i fängelse afled han omsider, förtärd, som det påstods, af ohyra.

Honom efterträdde på erkebiskopsstolen en aktningsvärd man, som hade att tacka hertig Carl för sin bildning och uppkomst och som förblef honom stadigt tillgifven, magister Olaus Martini, förut kyrkoherde i Nyköping[2]. Utan att slita de band, som fästade honom vid sin höge välgörare, hade han dock mod att bekämpa hans religionsmeningar och motstå hans tillbud att förvända den svenska kyrkans lutherska reformation till en calvinistisk. Carl hade, likasom Johan III, men djupare än denne, inträngt i teologiens dåvarande tvistefrågor samt, i likhet med flera samtida europeiska furstar, blandade sig deruti äfven med stridskrifter. Redan vid riksdagen i Linköping 1600 framställde han ett förslag till förändring af de i kyrkoordningen af 1571 godkända bruken vid den heliga nattvardens utdelning, vid döpelsen m. m. Öfver detta förslag afgaf presterskapet ett med teologiska bevis rikligen utstyrdt betänkande, enligt

[1] *Bidrag till Sv. kyrkans hist. ur presteståndets arkiv.* 1: 30.

[2] Huru och när han blef utsedd till erkebiskop är ej med säkerhet numera kändt. Efter underrättelsen om hans död 1609 antecknade konung Carl XI i sitt kalendarium — hvilket förvaras uti Kongl. riksarkivet — att han varit »en from saghtmodig man».

Digitized by Google

hvilket samma förslag skulle »begripa många farliga meningar, som the calvinister och sacramenterare drefve», hvarför, om det antoges, presterskapet skulle göra både sig och hertigen misstänkta att vilja afträda från Upsala mötes beslut och begynna länka sig till calvinisterna, »såsom de rebelliske affällingar till papismen det falskeligen hade utspridt och utspridde». Hertigen dröjde icke att med sin vanliga häftighet besvara dessa invändningar. Han förklarade sig hafva hemtat sina meningar ur den Heliga skrift och endast så vida gilla Calvins, som dessa kunde dermed öfverensstämma. Han ansåge sig skyldig gifva mera vitsord åt Mosen, profeterna, apostlarne och vår Herre Kristus än åt någon menniskas anseende, ehvad det kunde vara *Luthers* eller andras, ehvad det vore stadgadt i Augsburg, Upsala eller annorstädes. Hvad Upsala mötes beslut anginge, förmälte han, att erfarenheten nogsamt visat, »huru med bispers och clereciets stadighet dervid sig förhölle», under det att han, förnimmande hvad fara religionen förestod, hade »med svenska mäns tillhjelp begifvit sig uth i märkene then till att försvara och hade therföre hafft ospart sitt lijff och välfärd, ther tvertom erchebispen (Abrah. Andreæ) och hans medhjelpare honom på det häftigaste förföljt och räknat honom sådana christeliga möda och omsorg till rebellion emot konungen» o. s. v. På denna skrift, som i öfrigt vittnade om hertigens skarpsinnighet och teologiska kunnighet, samt hvaruti han slutligen förklarade sig vara sinnad att hemställa sina meningar till pröfning af alla evangeliska akademier, hvilka bekände sig till den augsburgiska konfessionen, gensvarade inom få dagar presterskapet i en värdig, vördnadsfull men frimodig ton. Det medgaf, att visserligen borde Guds ord högst gälla, men anmärkte tillika, att alla, ja ock de största kättare derpå hade beropat sig, »såsom ock sjelfve djefvulen i sin disputats med Christo», att det alltid varit i Guds församling brukligt att, de enfaldiga till förvaring, utmärka sådana lärare, som afträdt från

Digitized by Google

Guds sanning, med deras hufvudmäns namn, att sålunda benämningarna af *calvinister* och *zvinglianer* uppkommit; men, tillade presterskapet, »hvad oss och våra församlingar anlangar, ändock vij intet äre förbunde till Lutheri anseende, likväl och emedan Lutherus sin lära (sedan han väl och aldeles genom Gudz nåd ur the påveskes mörker uthkommen var) allena på then Hel. skrift grundat hafver, tagande sitt förnuft till fånga under Christi lydno, efter S:t Pauli förmaning, therföre hålle vij intet blygeligit vara att vij, som samma bekännelse medh honom emoot the calvinister och andre falske lärare hafve och behålle, effter honom, såsom ett Gudz synderliga redskap uthi denne ytterste tijden, *Lutheraner* nämnde varda.» De begärde vidare, att hans furstliga nåde icke ville »heela presterskapet tillmäta, hvad ärkebispen och några hans medhjelpare emot Upsala concilium och H. F. N. sig försedt hade». Med tacksamhet erkände de hertigens foglighet att icke 'söka »dem något påträngia emoot deras vilja eller det, som medh Gudz ord icke öfverensstämde», samt förklarade sig vara belåtna med att frågorna hemställdes till vidare pröfning af de evangeliska akademier, hvilka sig till den Augsburgiska konfessionen rätteligen bekände, »väl vetandes att desse academier icke skulle blyias vidh at lutheriske heeta»[1].

Denna tvist, som icke ledde till det mål hertigen åsyftat, fortsattes någon tid derefter emellan honom och den nye ärkebiskopen Olaus Martini. För gudstjensten inom sitt hof hade hertigen fastställt en ordning, hvilken han lät af trycket utgå 1602. Emot den samma, som ansågs vara författad af Diedrich Micronius, en till hertigens hofpredikant antagen calvinist, skref ärkebiskopen ett betänkande, hvilket fursten besvarade uti tvenne skrifter, hvaraf en trycktes 1604. Denna föranledde

[1] *Palmsköldska handskrifterna. Acta Eccles.* P. IV. — Det af hertigen tillkännagifna vadet till främmande akademier synes ej hafva blifvit fullföljdt.

Digitized by Google

erkebiskopen till en utaf det då i Stockholm församlade presterskapet gillad och från trycket utgifven vederläggning, hvilken åter manade den höge teologiske stridskämpen, emellertid vorden konung, till ett gensvar, tryckt 1606. Ännu flera sådana, äfvensom en i åtskilliga delar från den lutherska afvikande katekes, författade han i enahanda afsigt att göra sina religionsmeningar gällande[1]; men det länder den eljest icke milde fursten till ära, att han ej, för att besegra sina vedersakare i dessa mål, använde andra medel än sin skarpa penna.

Hon sattes åter vid mötet i Örebro 1608 uti fart till hårda beskyllningar mot biskopar och presterskapet för påfviskhet i kyrkobruken, för tillbud att göra öfverheten misstänkt hos undersåtarne och styrka dessa att hålla sig till påfven och menniskostadgar samt så småningom åter föra påfvedömet in igen och komma deras åhörare på förderf både till lif och själ; för egennyttigt bruk af altaret till offer vid brudvigsel, kyrkotagning, ja vid sjelfva nattvarden o. s. v. I anledning af de misstankar för calvinistisk irrlärighet, som emot konungen blifvit utspridda, säger han, att vid dess kröning »ropades, huruledes man ville föra them then calvinistiske lära på händer, och gapade och ropade then mest, som minst viste, och hafver varit anten ett år eller två i Tyskland och vet icke än i thenna dag att giöra en åthskildnad emellan falsk och kättersk lärdom och then sanna evangelii och prophetiske och apostoliske lärdom, eller kanske näpligen hafver läsit biblien; uthan vilja the giöra sig stoort anseende med theras munnbrukande, som the hade för händer, at the hade varit i Tyskland, såsom thet skulle alt vara sant thet i Tyskland sades eller för

[1] Om dessa skrifter och det hufvudsakliga af deras innehåll må läsas en af framl. riksarkivsekreteraren Olof Sundel författad och med Kongl. vitterhets-, hist.- och antiqvitetsakademinens stora pris 1804 belönad afhandling: *Om de böcker och skrifter, som i Sverige blifvit författade af Kongl. personer*, införd i 9:de delen af denna akademis handlingar. Jfr Geijer, l. c. 2. Äfven Baazius, p. 602 ff.

Digitized by Google

händer hades». Mot alla dessa beskyllningar försvarade sig ock det öfriga presterskapet kraftigt men hofsamt, några i Örebro då tillstädes varande biskopar och pastorer. De nekade till mycket, som dem förevitades, deribland att vid konungens kröning hafva förtalat honom, samt rättfärdigade annat, under åberopande, hvad de ifrågastälda ceremonierna beträffade, af Laurentii Petrii Nericii kyrkoordning, enligt hvilken de samma kunde bibehållas, enär de ej till falsk betydelse missbrukades, m. m. Efter flerfaldig skriftvexling[1] blef på konungens befallning slutligen anställd en disputationsakt emellan den skottske calvinisten Forbes å den ena sidan samt erkebiskopen och teologerna i Upsala å den andra. Dessa ansågos dervid hafva vunnit segern, och konungen blef sedermera synbart fogligare i nitet för sina yrkade reformer af kyrkobruken samt blidare i sina ord till presterskapet, hvars rättigheter och skäliga fördelar han under allt detta ädelmodigt skyddade, bestämde och främjade[2].

Han hade befalt, att katekismus, kyrkoordningen och handboken skulle öfverses, hvartill ock presterskapet förklarade sig beredvilligt, men, ehuru dessa arbeten lära blifvit företagna, kommo de ej under denne konungs regering till fullbordan och bekräftelse[3]. Mera verksam blef hans sorgfällighet att förbättra de offentliga läroanstalterna. Upsala universitet, åter upprättadt

[1] Förvarad i Palmsköldska handskrifterna. *Acta Eccles.* P. IV.

[2] Bland annat genom förordningar om tiondens rätta utgörande. Geijer, l. c. 2: 371.

[3] Under den ofvannämnda skriftvexlingen 1608 förmälte presterskapet sig hafva i kansliet inlemnat en öfversedd handbok; men konungen förklarade sig icke hafva sett den och begärde derför, att om presterskapet hade något exemplar deraf qvar, det måtte nu aflemnas. Konungen befalde derjemte, att biskoparne skulle pingsthelgen berörda år komma tillsamman i Upsala för att öfverse katekismus, kyrkoordningen och handboken och sedan öfverantvarda dem H. M. »När thet är skedt — tillägges — och H. K. M. hafver reviderat och approberat samme böcker, vill H. K. M. låta them af trycket utgå, men icke förr.» *Palmsköldska* saml. l. c. Den år 1608 öfversedda handboken trycktes 1614.

Digitized by Google

efter mötet derstädes 1593, var honom ofta misshagligt genom dess teologers gensträfvighet mot hans trosläror och i enlighet med dessa yrkade kyrkobruksreformer; men det oaktadt upprätthöll han icke allenast detta läroverk, utan sörjde för dess tillväxt genom ökade anslag och utvidgade stiftelser[1].

Anmärkningsvärdt är emellertid, att samme furste, som den svenska kyrkan har att tacka för Upsala möte och i det hufvudsakliga för dess beslut, sedermera icke erkände dettas helgd, utan sjelf sträfvade att upphäfva den enighet i religionen, hvilken derigenom skulle stadgas[2]. Den blef likväl på denna grundval stadgad, men ej af Carl utan af hans store son, hvilken, utan att söka ryktbarhet såsom teologisk sakförare, ehuru också han var med erforderlig förmåga dertill utrustad, endast visade sig en ädel, evangeliskt sinnad konung. Med lugnande vishet och sansad kraft befästade han inom sitt rike den lutherska läran; för andra folks *frihet* att henne

[1] Geijer, l. c. del 2.

[2] I svar af den 5 Mars 1604 på riddarnes och adelns begäran, att vid arfföreningens bekräftande borde förklaras, att hvilken arffurste, som affölle från den Augsburgiska konfessionen och Upsala mötes beslut, skulle hafva förverkat rättighet till Sveriges krona, yttrade sig Carl, att den, som affölle från den profetiska och apostoliska skrift, »ther uppå then augsb. confessionen grundat är», måtte blifva denna rättighet förlustig; men hvad anginge Upsala koncilium, så »emedan många af them thet hulpit till at göre, och särdeles the af clerekerijet så väl som andre hade fallit ther ifrå, derföre läte H. F. N. dett blifue uthi sitt värde och behöfdes väl at ett concilium änn ytterligare i läglig tidh måtte beramas, på thet at the lärde kunde förena sigh, så at icke någon splijt her i riket antingen i lähre eller ceremonier vara måtte, riket till skade och förderf och the enfaldige til förargelse, såsom her till skedt vore och af Upsala concilio sig hade förorsaket o. s. v.» *Acta vid riksdagen i Norrköping* 1604 i riksark. — I Norrköpings arfförening nämnes ej heller Upsala mötes beslut. — Vid kröningsriksdagen 1607 bragtes konungen, efter åtskilliga skriftvexlingar med ständerna och i synnerhet med prästerskapet, att i sin försäkran intaga jemte Augsburgiska bekännelsen äfven de beslut, som i Upsala 1593 och sedermera angående religionen blifvit upprättade, dock med den klausulen: »så vidt samme beslutt äre grun-

Digitized by Google

bekänna, ej för att påtvinga dem sin tro, offrade han sitt lif.

dade på Gudz ordh och denn prophetiske och apostoliske skrifft och lända rijket och regementet till bistånd m. m.» *Acta vid riksdagen* 1607. i riksarkivet, samt Stiernmans *Riksdagars och mötens beslut*, 1: 632.

Digitized by Google

BILAGA

ANGÅENDE RÄTTEGÅNGEN MOT LAURENTIUS ANDREÆ OCH OLAUS PETRI, ÅR 1540[1].

Man har icke saknat anledningar till tvifvel, huruvida den rättegång mot Laurentius Andreæ och Olaus Petri, som Johannes Magnus och Johan Messenius[2] samt efter dem yngre historieskrifvare omtalat, verkligen blifvit anställd. Krönikorna af tvenne i rikets vigtigaste värf då nyttjade män, Rasmus Ludvigsson och Pehr Brahe, innehålla icke något derom; ej heller konung Gustaf I:s historia af Erich Jörensson (Tegel), sådan den, efter att hafva varit af konung Carl IX öfversedd, år 1622 i tryck utgafs. Johannis Magni uppenbara och Messenii illa dolda afvoghet mot reformationen och dess förnämsta befrämjare förringade trovärdigheten af deras ifrågavarande berättelse, och en dermed öfverensstämmande anteckning af Sven Elofsson[3], hvilken först mot slutet af konung Gustaf I:s lefnad blef en bland dess kansliskrifvare, syntes ej vara grundad på nog säker egen kunskap. Det förekom ock föga sannolikt, att Laurentius Andreæ och Olaus Petri skulle icke förr, än sedan fem år förflutit efter upptäckten af några tyska borgares anslag mot konungens lif, hafva blifvit anklagade för dold medvetenhet deraf, samt att, om den sistnämndes krönika år 1540 ansetts röja förrädiska afsigter, konungen kunnat redan det följande året vilja hafva sin egen regerings historia af honom författad och dertill anmanat honom[4].

Assessorn i antiqvitetskollegium, sedermera lagmannen Tobias Westenhjelm, som under konung Carl XI:s regering sammanskref en omständlig konung Gustaf I:s historia efter de källor, hvilka varit honom bekanta, anförde väl, om domen

[1] Se ofvanför, pag. 341.

[2] Johannis Magni *Gothorum Sveonumque historia*, lib. XV, kap. 1. — Joh. Messenii *Scondia Illustrata*, tom. V, pag. 85, samt dess rimmade berättelse, anförd af J. G. Hallman i *Bröderne O. och L. Petri lefvernesbeskrifning*, sid. 100.

[3] Den är, jemte Messenii berättelse, åberopad af Dalin i dess *Sveа rikes historia*, 3 delen, 1 bandet s. 331.

[4] Se konung Gustaf I:s bref till Olaus Petri, dat. Kalmar den 15 Augusti 1541, hos Hallman, s. 71, och i *Scriptores rerum Svecicarum*, tom. II, sectio posterior, pag. 151.

Digitized by Google

öfver Laurentius Andreæ och Olaus Petri, Messenii berättelse, men yttrade tvifvelsmål om dess tillförlitlighet[1].

Den kan dock numera anses vara fulleligen styrkt. Uti Kongl. riksarkivet förvaras originalet till Erich Jörenssons (Tegels) ofvannämnda arbete i tvenne volymer, med hans egen hand renskrifna och den senare dedicerad den 30 December 1608 till konung Carl IX. Der, efter en kort berättelse om den i konung Gustafs närvaro nyårsaftonen år 1539 på Örebro slott anställda rättegången mot de tvenne konungens forna rådgifvare och om den tillfälliga höga domstolens sammansättning[2], förekomma ordagrant de då förkunnade anklagelsepunkterna samt den tvenne dagar derefter fälda domen, sådan den finnes aftryckt i Olavi och Laurentii Petri lefnadsbeskrifning af Hallman. En hypercriticus — och jag bekänner mig i detta mål hafva varit en sådan — kunde dock ännu förmoda, att, då Carl IX genomsett det verk, som Tegel sammanflickat af handlingar, dem han flerstädes öfverkommit, hade den ifrågavarande berättelsen, möjligen uppsatt af Johannes Magnus eller af någon annan papist, funnits vara ogrundad samt af sådan orsak och icke endast af sorgfällighet att värna konung Gustafs ära, blifvit sedermera vid tryckningen utesluten. Men nyligen (1840) har uti riksarkivet vid genomseendet af en bundt *acta historica*, innehållande lösa blad från Gustaf I:s tid, blifvit upptäckt ett ark, hvilket företer fragmentariska anteckningar, synbarligen gjorda under den ifrågavarande rättegången. De äro skrifna dels på svenska språket af en hand, dels på tyska af en annan, hvilken senare, vid jemförelse med autografer af den beryktade v. Pyhy, befunnits vara hans. Ehuru ofullständiga, osammanhängande och i den tyska skriften svårläsliga dessa anteckningar äro, liknande ett memorial-

[1] Westenhjelms vidlyftiga arbete, som dock icke blifvit fulländadt, finnes i handskrift så väl uti Kongl. riksarkivet, som i Upsala akademis bibliotek. En befallning om tryckning deraf, gifven af konung Carl XII i ett bref från Bender den 21 Oktober 1712, blef då, förmodligen af brist på medel dertill, icke verkställd, den förnyades ej under det följande tidehvarfvet.

[2] Ledamöterna i denna riksrätt uppgifvas af Tegel hafva varit: »Hans Kgl. Majts rådh och godhe män, her Conradh cantzeleren (v. Pyhy), her Lars Siggeson (Sparre), her Johan Turson (af tre Rosor), Steen Erichson (Leyonhufvud), Knut Anderson (Lillie), Svante Sture, Abraham Erichson, (Lejonhufvud), Jören Olson (?), Christoffer Andersson (Röd), Niels Krumme och Lasse Turson (af tre Rosor) samt m. Jörgen Norman, erkiebiskop Lars i Upsala, biskop Bottvedh i Strengnäs och biskop Hindrich i Vesteråhs.» Man ville önska, att denna namnförteckning vore oriktig i så måtto, att erkebiskopen icke blifvit tvungen att sitta i en rätt, som skulle döma hans broder till döden. Besynnerligt är, att framför honom ställdes magister Georg Norman.

Digitized by Google

protokoll, kan man dock af dem inhemta, att Olaus Petri i början förnekat den brottslighet, hvarför han anklagades; att den gamle Laurentius Andreæ yrkat (utan tvifvel förgäfves) att få del af de vidlyftiga anklagelsepunkterna för att skriftligen besvara dem; att vid domstolens andra sammanträde den 2 Januari 1540 förekommit, jemte de anklagade, äfven svenska och tyska medlemmar af Olavi Petri församling i Stockholm; att de anklagade då bekänt sig hafva brutit mot konungen och fäderneslandet samt på böjda knän bönfallit om förskoning från förtjent straff efter strängaste rätt; samt att domstolen utsett trenne ibland sina ledamöter, herr Sten Eriksson, herr Johan Turesson och magister Georg Norman att tillika med tvenne deputerade från den Stockholmska församlingen, en svensk och en tysk, begifva sig till konungen och söka utverka de brottsliges benådning. Sjelfva domen finnes ej i de knapphändiga anteckningarna omnämnd.

Bitterheten i alla och, såsom det tyckes, orättvisan i de flesta anklagelsepunkter, hvilka uti Tegels handskrifna arbete finnas intagna, torde böra förnämligast tillräknas Pyhy, ehuru de i flera delar väsentligen öfverensstämma med konung Gustafs hårda yttranden om Olaus Petri uti ett fjorton år derefter skrifvet bref till dennes broder, erkebiskopen[1]. I berörda punkter röja lärda citationer, äfven ur Ulpianus, ledningen af den tyske kansleren, hvilken föregaf sig vara juris utriusque doktor. Det var en ny minister, som ville befästa sitt välde med hätskhet mot de i konungens onåd fallne, icke anande att deras öde snart skulle träffa också honom.

Mot de båda politiska offren anfördes jemte åtskilligt annat: att mäster Lars (Laurentius Andreæ) hade med heliga löften om trohet och bistånd inledt konungen uti reformationsverket, ehuru »H. M. gifvit honom sijne besväringer och märkelige nödtorfter tillkenne, hurulunde K. M. ther till fast ungh och allene sigh företage för svagh var och att tillefventyrs ther motte i framtijdhen mere farligheet än fromme fölie»; — att han och m:r Olof (Olaus Petri) under konungens frånvaro i Småland[2] företagit sig, honom ovetande och utan hans befallning, att storma altaren, kyrkor och kloster, hvarigenom de hardt när hade åstadkommit uppror och »tänckte de tillefventyrs lijka som H. K. M. uthi then religionssak icke borde eller

[1] Detta bref, dat. Gripsholm den 24 December 1554, läses hos Hallman, l. c. pag. 71; samt *Scriptores rerum Svecicarum*, tom. II, sect. 2, pag. 155. Olaus Petri hade tvenne år förut aflidit.

[2] 1524. Nyss förut hade Laurentius Andreæ blifvit af konungen antagen till dess kansler.

Digitized by Google

värdigh vore, att vette något utaf theres företagningh[1]; — att när de förmärkte bönderna vara emot konungen upproriska, hade de förgätit den trohet de utlofvat och »fröijdades, lijka som magister Lars hade hollit sin herre, hans nådes Kongl. M:t, ofven i huffvudett medh hårett och platt uthi thett diupe haff fahrligen infördt och honom ther blifve latedt; ville H. K. M:t icke sielf simme ther uth till landett igen, så måtte han undergiffue sigh döden och drunchne ther uthi»; — att, icke nöjda härmed, inläto sig magister Lars och »dess koadiutor magister Olaus», samt Gorius Holst i gemenskap med dem, som stämplade mot konungen, utrönte genom hemliga skriftermål deras anslag och, då de förmärkte, att »H. K. M:t till sin Kongl. person hardt hoos opå fleischbenken förrädeligen upoffrett var», hade de dagligen umgänge med förrädarne; — att när magister Lars blef härför af konungen tilltalad, »då satte han näsan strax up i vädret, och sigh icke annorledes betycke läth, än lijka som K. M:t iche hans herre uthan tienare varet hade», uppenbarade alla konungens rådslag för förrädarne och »påckade alltijdh medh H. K. M:t, giffuendes före dett han medh sin evangeliske hoop var så stark, som H. K. M:t, hvar han icke motte bliffue af H. K. M:t beskyddett och beskärmedt, ville han sigh väl sielf försvare», dragande ock »alle the rådzskriffuere then tijdh till sigh och andre flere»; — att magister Lars såg igenom fingren med myntmästaren Anders Hanssons bedrägeri medelst falskt mynt, och då konungen ville det beifra, gick i borgen för hans framtida trohet; — att i förening med Peter Hård[2] m. fl. röfvade magister Lars och magister Olof ytterligare kyrkor och kloster, bröto altaren neder under förevändning att afskaffa messan, gjorde ej reda för skatt, som de skulle uppbära m. m.; — att i förstone »prålade magister Lars under ett skeen, seijandes att bisperne skulle icke blifve högre vidh macht än K. M:t them allenast unnandes vorde», men blef ej beständig vid det rådet, utan gick som kräftan baklänges, »seijandes att bisperne till deres dignitet skulle åter igen egne sigh till en besynnerlig macht och välde», ehuruväl han visste, att de ej borde befatta sig med någon verldslig jurisdiktion,

[1] Redan då yttrade konungen sitt missnöje med Olavi Petri förhållande under det oväsende, som Melkior Rink och Knippert Dolling, med deras anhang af vederlöpare, hade anstält. Tegel, 1: 99. Celsius, *Gustaf I:s historia*, d. 1, s. 261.

[2] Han blef 1523 af konung Gustaf förordnad till slottsfogde öfver Stockholms slott och stad samt 1529, jemte Laurentius Andreæ och flera andra, till medlem af slottslofven derstädes. Stiernmans *Höfd. Minne* 1: 20.

Digitized by Google

hvilken tillkomme folkens regénter; — att magister Lars och magister Olof velat ifrån slottet afsöndra Stockholms stad och ställa den under en egen styrelse, sökt inbilla K. M:t, att icke skulle dömas efter lagboken, utan efter hvars och ens samvete, samt låtit borgarne uppsätta deras medborgare Björn Björnsson[1] till borgmästare, »efter hvars furstelige strengheet alle tvistige saaker och oenigheeter effter theres svermende nye conscienties lagh produceret blifva skulle», hvilket vore ett mot allt naturligt skäl och den heliga skrift stridande anabaptistiskt svärmeri o. s. v.; — att magister Lars gjorde först förrädaren Gorius Holst till sin förtrogne rådgifvare och, när denne blef af konungen gripen och i fängelse insatt, skaffade sig magister Lars och magister Olof en annan »djupsinnigh cantzler» och antogo dertill myntmästaren Anders Hansson; — att under allt detta konungen, som den tiden »opå skickeligitt folk stoort mangel hadhe», och som, utan någon att förlita sig till, omgafs med så mycket förräderi, »lijke som en upjagedh hjortt, hvilken af hunderne på alle sijdher beängsted är, the ther drijfva honom altijdh fram», måste alltså, på det magister Lars icke skulle åstadkomma ännu större förräderi, hålla sin vedermöda inom sig »som en qvarnsteen opå sitt hierte» och se genom fingren med magister Lars, som dock ständigt traktade efter konungens förderf; — att magister Lars »medh sin arglistige persuasition skickeligen förde H. K. M. uthi then Gottlandske feigde[2] på thet att H. K. M. ifrå all sin kongl. välfärdh skulle bringett bliffua»; — att han och magister Olof voro angelägna, att lübeckarnes handel skulle inskränkas samt, efter att hafva inledt konungen i de steg, som förorsakade krig med dem, slogo under sig de konfiskerade lübska varor, hvilka skolat införas i konungens kammare; — att magister Olof, som hade »mest uthi alle frije konster och fakulteter, nempligen uthi theologien, in jure divino et civili, in medicinis och andre flere sig väl öfvedt och mechtigt förfahren var», dock icke nöjdes med dessa »fakulteter eller konster», utan ville »samfällt medh sin nye cantzler och rådgifvare Anders Hansson öfve och begrundfäste sigh uthi flere konster, nembligen uthi förräderi och uthi then högt beprijsede konst, som kalles himmelsens lop eller astronomia, theslikes och att beskriffue cröniker och historier, therigenom han sitt höge förstondh och diupsinnige vijsdom för then

[1] Han förordnades 1531 att, jemte Peter Hård och Laurentius Andreæ m. fl. vara uti slottslofven i Stockholm och nämnes då i Kongl. brefvet härom såsom borgmästare. Stiernman, l. c. 1: 21.

[2] 1524.

Digitized by Google

menige man bevijsa och uthsprijda ville»; — att således, då vädersolar hade synts på himmelen, begagnade sig magister Olof deraf för att i sina predikningar uttyda detta såsom förebådande straff för öfverhetens synder; — att konungen väl erkände sig vara en syndare, men icke en sådan, som Anders Hansson, »hvilken fåh nätter hos sin egen laggifte hustru var, uthan kränkte then ene pijge och laggifte hustru effter then andra»; — att när drottning Katarina af Sachsen-Lauenburg blef död, sände magister Olof sin broder erkebiskopen att under sken af skriftermål utleta ur den bedröfvade konungens hjerta något, som magister Olof sedermera i sina predikningar skulle kunna bestraffa, hvilket anslag dock icke lyckades[1]; — att magister Olof införde en ny regla vid hospitalet i Stockholm och intog der fribröder, hvilka skulle undandraga sig »all verldzlig och meenige rijkzens tunga»; — att när konungens kamrerare Olof Bröms svikligen handlade med konungens kammargods, frågade magister Lars H. M. i ögonen: »hvadh H. M. ville då medh så monge penninger, gode venner vore bettre och Hans Nåde nyttigere än monge penninger»; — att alla saker, som ej gagnade magister Lars, handterade han lamt, men när »fåre saaker för handen vore af hvilka han kunde klippa ullen, dem ville han alla bestelle»; — att i stället för evangelium och uppmaningar till fredlighet, predikades i Stockholm ohörsamhet; — att »predikarne der stodo opå predikestolen och bladdrade, icke viliendes predike folket cathechismum före, uthan komme härföre medh S. Johannis apocalypsi»; — att de »ville uti en fast högre ande än Paulus och andre helgon giordt hafva, tage skriften vidh baakfooten och medh S. Johannis apocalypsin (lijka som the väl berustede uthi heele köritzen opå dhe störste hingster till tornierplatzen) i christendomen här förekomme och präle»; — att allt detta lät magister Lars ske, och när han för sin höga ålder icke betrodde sig att vidare hos konungen drifva sina »förrädiske practiker», då intalade han H. M. att antaga till sin kansler magister Olof, »till hvilket ämbete han så nyttigh och skicheligh var, lijka som en frisk koo till att spinne silcke, fördij han platt intet opå någett cantzeliesk sätt dichte eller concepere kunde, myckit mindre att holle K. M:ts ordh eller taal anten för inlendske eller uthlendske, uthan beropte sigh altijdh ther opå, att här uthi rijkedt vore sådan sedh, att konungen borde och skulle sielff före sitt ordh och icke cantze-

[1] Angående det rykte, som utspreds om orsaken till drottning Katarinas hastiga död 1535, se Celsii *Gustaf I:s historia*, 2 del., s. 139.

Digitized by Google

leren»[1]; — att när magister Olof för sin oskicklighet blef afsatt, då arbetade han och magister Lars derpå, att konungen hvarken till kansler eller rådsherrar skulle erhålla skicklige män, »dock lichvel» — låter den nye tyske kansleren konungen säga — »betacker H. K. M:t then alzmechtige Gudh, hvilken H. K. M:t (theres diupsinnige vijsdom föruthan) med skickeligitt och förfahrett folck försedt hafver», så att konungens regemente samt fred och rolighet bättre än förut varit uppehållet[2]; — att i de krönikor, som magister Olof författat, för att »ther igenom inblåsa H. K. M:ts undersåter sådan förgiftig otroohet att the ifrå all hörsamheet och till upproor sig skulle bevecke late», syftade flera ställen (hvaribland det om *ladulås* och *ladubrott*) på konungen; — att magister Lars och magister Olof hade sökt »subtiligen persuadere» H. K. M:t att från tillbörligt straff förskona de sist i Stockholm tillfångatagna och lagförda »landz- och blodzförrädere, hvilke theres egne herre och konung icke allenast hans konungzlige crones regalier förrådhe, uthan och hans Kongl. person iämmerligen upoffrede slachte och mörde ville»; — att magister Olof i detta afseende författat ett rådslag, hvaruti han under åberopande af den heliga skrift förvändt dess mening; — att både magister Lars och magister Olof hade haft »lenge tillförende utaff sådane ohördh och förtviflade ertzförräderi en beskeedeligh och viss kunskap medh alle the pracktiker och förbetänckte anslagh till thess the hardh hoos medh gerninger färdige voro», men hållit sådant »vetterligen inne medh sigh» och icke i tid varnat »till så lenge Gudh i himmelen af sin synnerliga nåde, kraft och barmhertigheet sådant oerhördt mordh och ertzförräderij, hvilkens lijke nepligen uti någen historia finnas kunde, H. K. M:t uppenbara lät och bleff så tillbaka hållet och afställt»; — att konungen hade likväl »för merkelige orsaker skull» haft med magister Lars och magister Olof tålmodighet samt gerna velat emot dem visa nåd och barmhertighet, men att de sökt å nyo skada H. K. M:t medelst »några historier och skrifter», hvaruti de angripit H. M:ts rykte i verlden och det samma »subtiligen och skickeligen diffameret och beskrijet», äfvensom de uti predikan »igenom svinde behendige och oblique ordh roopedt och skrijett, lijka som the gerna seija ville, att H. K. M:t skulle vara en slijk blodz-

[1] Härefter följer en mångordig framställning af de pligter, som ålåge en »konungens cantzler och secrete råd».

[2] Snart derefter utbröt dock Dackes uppror, det svåraste som Gustaf I hade att bekämpa, och äfven derförinnan yttrades i flera landsorter knot öfver konungens förtroende till sin nye kansler.

Digitized by Google

tyran som Herodes och Pharao vare, och detta allt hade skeett effter som H. K. M:t oppenbare förrädere och missdedere tillbörligen medh dom och rätt uthi sitt rijke alfvarligen straffa loth».

Slutligen upprepades vidlyftigt, huru de anklagade gjort sig skyldiga till straff, och yrkas öfver dem »rättvis sententz och dom».

Huru den utföll är bekant, äfvensom att de dömde fingo af nåd lösa sina lif, Olaus Petri med en summa, hvilken hans församling erlade, och Laurentius Andreæ med en egen uppoffring, som bragte honom för sin återstående lifstid i armod.

Det är omöjligt att numera bedöma, i hvad mån beskyllningarna mot dessa reformationens upphofsmän, som länge åtnjutit Gustafs förtroende, varit grundade; men de bekräfta hvad jag uti den föregående afhandlingen, utan att då ännu känna de i denna bilaga anförda urkunder, yttrat om den tidigt yppade missämjan emellan konungen samt den nya lärans och det nya presterskapets förnämsta kämpar.

Digitized by Google

Första delens innehåll.

Sid.

Lefnadsteckning ..... I—CLXVIII.

Några tankar om sättet att upprätta och befästa den urgamla franska monarkien ..... 1.

Konstitutionsutskottets memorial med öfverlemnande af förslag till regeringsform d. 2 Juni 1809 ..... 41.

Anföranden till statsrådsprotokollet:

Angående smädeskrifter ..... 57.

Om utgifvande af en statsekonomisk journal ..... 85.

Embetsutlåtanden:

Särskildt utlåtande till Kongl. Maj:t i fråga om medel till hämmande af skadlig yppighet ..... 103.

Underdånigt betänkande till Kongl. Maj:t angående Kongl. riksarkivets skick och anstalter till dess upprätthållande ..... 163.

Vetenskapliga afhandlingar:

Försök att framställa svenska lagfarenhetens utbildning ifrån k. Gustaf I:s anträde till regeringen intill slutet af sjuttonde århundradet ..... 185.

Några underrättelser om de anstalter till förbättringen af lagskipningen i Sverige, hvilka föregingo och beredde stiftelsen af 1734 års allmänna lag ..... 317.

Om svenska kyrkans yttre skick och förhållande till staten efter reformationen och intill slutet af sextonde århundradet ..... 336.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Digitized by Google

Scan 9121.1.30
Valda skrifter
Widener Library
003150886
3 2044 084 788 371

Digitized by Google